

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

на правах рукопису

ПЕРЕХРЕСТ ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ

УДК 94(477)«1941/1945»-0.58.244

**УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В 1941–1945 рр.: ЕКОНОМІЧНЕ ТА
СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

**Науковий консультант:
доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович**

КИЇВ – 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	15
1.1. Історіографія проблеми.....	15
1.2. Джерельна база проблеми.....	78
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження	90
РОЗДІЛ 2 УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО НАПЕРЕДОДНІ ТА У ПЕРШОМУ ПЕРІОДІ ВІЙНИ (1941 р. – ЛИПЕНЬ 1942 р.)	103
2.1. Економічний стан і функціонування аграрного сектора.....	103
2.2. Соціальне становище села	129
РОЗДІЛ 3 УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	159
3.1. Аграрний потенціал України в геостратегічних та воєнних планах агресорів	159
3.2. Організація сільськогосподарського виробництва окупаційною адміністрацією: плани та результати	162
3.3. Економічна політика окупаційних властей стосовно селянства	206
3.4. Соціальна сфера села	219
РОЗДІЛ 4 ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СТАН СЕЛА В УМОВАХ ВІДБУДОВИ (1943–1945 рр.)	269
4.1. Організація відбудовних робіт та виробничих процесів у сільськогосподарській галузі.....	269
4.2. Податкова та заготівельна політика держави	317
4.3. Відбудова і стан соціальної інфраструктури	338
ВИСНОВКИ	395
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	401

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АМН СРСР – Академія медичних наук Союзу Радянських Соціалістичних республік

АН УРСР – Академія наук Української Радянської Соціалістичної республіки
арк. – аркуш

АРСР – Автономна Радянська Соціалістична Республіка

Вермахт – Збройні сили Німеччини

Вукоопспілка – Всеукраїнська кооперативна спілка

га – гектар

ДКО – Державний Комітет Оборони

кг – кілограм

крб. – карбованець

л – літр

млн – мільйон

млрд – мільярд

МТМ – машинно-тракторна майстерня

МТС – машинно-тракторна станція

НАН – Національна академія наук

НДІ – науково-дослідний інститут

НДК – Надзвичайна Державна Комісія

НДР – Німецька Демократична Республіка

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКЗ – Народний комісаріат землеробства

НКМП – Народний комісаріат місцевої промисловості

НКОЗ – Народний комісаріат охорони здоров'я

обл. – область

оп. – опис

ОУН – Організація українських націоналістів

РККС – румунська грошова одиниця – марка

РКУ – Райхкомісаріат України

РНК – Рада Народних Комісарів

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

с. – село

спр. – справа

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СС – охоронні загони (Schutzstaffeln)

США – Сполучені Штати Америки

т – тонна

тис. – тисяча

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська Радянська соціалістична республіка

ф. – фонд

ФАП – фельдшерсько-акушерський пункт

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ц – центнер

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління

ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань

ЦК – Центральний Комітет

ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків)

ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЦК ЛКСМУ – Центральний комітет Ленінської Комуністичної спілки молоді України

ЦТТ «Ост» – Центральне торгове товариство з обмеженою відповідальністю «Ост» з продажу сільськогосподарських продуктів і постачання

ВСТУП

Актуальність теми. Серед найважливіших проблем вітчизняної історії, особливе місце належить тим, що пов'язані з історією українського села періоду 1941–1945 рр. Це зумовлено тим, що його економічний і людський потенціал був одним із основних чинників, що визначили перебіг та наслідки військового протиборства СРСР і Німеччини. Обидві воюючі сторони значною мірою залежали від сировинних, продовольчих і трудових ресурсів України. Сільський соціум став важливим джерелом комплектування бойових частин Збройних сил СРСР і формувань антинацистського руху Опору. Своєю бойовою й трудовою звитягою і жертовністю українське селянство зробило вагомий внесок у перемогу над загарбниками. Однак стан дослідження місця і ролі українського села у війні не можна вважати цілком задовільним.

В історіографії радянської доби на матеріалах усієї України або окремих регіонів і областей охарактеризовано стан сільського господарства в умовах війни, показано напружену працю селян на початку війни та в період відбудови після визволення, їх внесок у зміцнення економіки радянської держави. Разом з тим не було розкрито всю багатогранну історію українського села воєнних років за радянської влади, не відтворено в повному обсязі негативні явища, проблеми та труднощі, що мали місце в усіх сферах життя села в означений період.

Досить широке висвітлення в історичній літературі одержала і проблематика злочинної політики нацистської Німеччини на окупованій території України. Однак поза увагою істориків залишилося ще чимало питань, пов'язаних із реалізацією на практиці аграрної програми окупаційної влади, функціонування сільського соціуму в екстремальних умовах війни та окупації.

Зміни в теоретико-методологічних підходах до вивчення воєнної проблематики та розширення можливостей джерельного забезпечення в умовах трансформації радянського суспільства та здобуття Україною незалежності позитивно позначилися на стані наукових розробок історії українського села

1941–1945 рр. Однак комплексна реконструкція його соціально-економічного становища в означений період не здійснена і донині.

Зазначене вище, а також нагальна потреба наукового осмислення як трагедії українського села у роки війни, пов'язаної з величезними матеріальними і людськими втратами, так і величі подвигу українського селянства, його внеску в розгром агресорів, зумовлює актуальність обраної для дослідження проблеми. Його результати дають змогу суттєво доповнити історичні знання з вітчизняної історії воєнної доби загалом, й історії українського села цього періоду як цілісного та багатовимірного явища зокрема. Вивчення вказаного сегменту історії українського села важливе і з практичної точки зору, оскільки окремі аспекти тогочасної практики можуть стати у нагоді в процесі реформування і розвитку аграрної сфери України на перспективу.

Таким чином, обрана для вивчення проблема має наукове, суспільно-політичне та практичне значення, що й зумовлює її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно з науковими планами відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, зокрема вона є складовою частиною комплексних науково-дослідних тем «Трансформація суспільно-політичних, економічних та культурних процесів в Україні під впливом воєнних подій. 1939 – середина 40-х рр.» (номер державної реєстрації 0101U000624), «Україна в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр.: соціально-економічний і антропологічний вимір» (номер державної реєстрації 0107U000237), «Війна і суспільство: моделі поведінки і стратегії виживання учасників Другої світової війни в Україні через призму історії повсякденності» (номер державної реєстрації 0111U001041). Робота органічно пов'язана з комплексною науково-дослідною темою кафедри всесвітньої історії Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького «Актуальні проблеми світових війн ХХ ст.», розробка якої координується з відділом історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України.

Об'єктом вивчення є функціонування аграрного сектора економіки України та сільського соціуму в період 1941–1945 рр.

Предметом вивчення є економічне та соціальне становище українського села на різних етапах Великої Вітчизняної війни, зміст і реалізація економічної й соціальної політики радянської влади та нацистської окупаційної адміністрації щодо сільських мешканців, наслідки війни та результати відродження аграрної галузі і соціальної сфери села в 1943–1945 рр.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період 1941–1945 рр. У тих випадках, коли це обумовлюється необхідністю, дисертант частково виходить за рамки періоду, окресленого тривалістю Великої Вітчизняної війни (22 червня 1941 – 9 травня 1945 рр.).

Територіальні рамки дисертації охоплюють територію України в її адміністративних межах станом на 22 червня 1941 р. і на кінець 1945 р.

Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі широкого кола джерел та літератури проаналізувати й комплексно висвітлити економічне та соціальне становище українського села в період 1941–1945 рр., зміст, форми й методи та наслідки реалізації економічної та соціальної політики в означений період органами радянської влади та окупаційної адміністрації.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- опрацювати й систематизувати наявні праці з вказаної тематики та проаналізувати основні тенденції історіографії, визначити аспекти, котрі потребують поглибленого дослідження;
- класифікувати архівні та друковані джерела, здійснити експертизу походження, видів, інформаційного насичення, вірогідності інформації вже відомих і нових джерел;
- окреслити методологічні засади й авторські підходи виконання дисертаційного проекту;
- охарактеризувати стан аграрної галузі та соціальної інфраструктури села напередодні війни;
- проаналізувати зміни, що відбулися в економічній і соціальній сферах та

- повсякденному житті сільського населення у початковий період війни; визначити його внесок у зміцнення боєздатності Червоної армії, створення продовольчих та сировинних ресурсів країни, а також участь у акціях на допомогу фронту на початковому етапі війни; висвітлити хід евакуації майна МТС, колгоспів і радгоспів України, здобутки і втрати у цій справі, дати оцінку політиці центральних владних структур щодо евакуації сільського населення та ставлення самих селян до неї;
- окреслити державну політику щодо селянства в умовах війни та відношення до неї різних верст сільського соціуму;
 - розкрити плани нацистської Німеччини щодо використання сільськогосподарського потенціалу України у своїх геостратегічних і воєнних цілях; показати аграрну політику нацистів на окупованій території України та особливості її реалізації у різні періоди окупації; дослідити механізм організації нацистськими окупантами сільськогосподарського виробництва та його результати, форми й методи економічного пограбування ними українського селянства;
 - дати характеристику соціальної політики нацистів щодо селянства України та показати соціальне становище сільського населення в умовах окупації;
 - узагальнити економічні та соціальні наслідки окупації для сільського господарства та сільського населення України;
 - з'ясувати сутність і характер економічної та соціальної політики радянської влади на селі в післяокупаційний період, проаналізувати процес хід колективних господарств та результати роботи аграрної галузі республіки в 1943–1945 рр., вплив повоєнної аграрної політики держави на функціонування індивідуального селянського господарства; дослідити заготівельну та податкову політику держави на селі у відбудовний період; з'ясувати вплив таких факторів, як демографічні втрати, мобілізація сільського населення на відбудовні роботи в промисловості, кліматичний фактор, рівень захворюваності, традиційна селянська поведінка тощо на стан справ у сільському господарстві повоєнного села;

- здійснити реконструкцію стану соціальної інфраструктури села після визволення від нацистських загарбників, напрямків її відродження та розвитку, результатів її відбудови в 1943–1945 рр.;
- узагальнити економічні, соціальні та демографічні наслідки війни для українського села.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- на основі критичного переосмислення вітчизняної та зарубіжної історіографії, аналізу історичних джерел, частину з яких уперше введено до наукового обігу, зроблено спробу спеціального комплексного наукового вивчення економічного і соціального становища українського села в 1941–1945 рр.;
- вперше комплексно охарактеризовано процес формування та рівень науковості історичних знань із означеної проблеми в історіографії радянської доби та незалежної України, зарубіжній літературі;
- обґрунтовано, з урахуванням сучасних методологічних засад, методологію дослідження проблеми;
- на основі статистичних даних доведено, що в аграрній галузі України напередодні Великої Вітчизняної війни мала місце тенденція до зростання виробництва зернових і технічних культур, збільшення поголів'я худоби, досить значними були і матеріально-технічні ресурси сільського господарства; водночас застережено, що хоча Україна і була одним із основних виробників аграрної продукції в СРСР, валові показники у її виробництві не слід переоцінювати;
- встановлено, що напередодні війни соціальна інфраструктура села, маючи тенденцію до покращення, зокрема у сферах охорони здоров'я та шкільної освіти, загалом не відповідала рівню потреб сільських мешканців;
- суттєво доповнено історичні знання про економічне і соціальне становище українського села в перший період війни, зокрема у плані показу труднощів функціонування сільського господарства та повсякденного життя сільських трудівників в екстремальних воєнних умовах, аналізу вкрай обтяжливої для селян заготівельної та податкової політики;

- зроблено поглиблений аналіз процесу евакуації ресурсів сільського господарства України в східні регіони СРСР, показано труднощі, прорахунки та недоліки в роботі владних структур при її проведенні, здобутки та втрати у результаті здійснення такого масштабного заходу;
- з'ясовано, що в умовах окупації сільськогосподарський потенціал України слугував сировинною і продовольчою базою для забезпечення потреб Німеччини та її армії. На вирішення цього завдання скеровувалася окупаційна аграрна політика, що передбачала створення спеціальних органів для керівництва процесом експлуатації української сільськогосподарської галузі, організацію на початку окупації сільськогосподарського виробництва на базі великих господарств, запровадження жорсткої заготівельної та податкової системи, проведення реквізицій сільгоспродукції, тотальне трудове насилля селян;
- встановлено, що після провалу «бліцкригу» керівництво Райху змушене було вносити корективи в стратегію організації сільгоспвиробництва, підпорядкувавши цій меті започатковану на початку 1942 р. аграрну реформу, що передбачала функціонування громадських та індивідуальних селянських господарств. Охарактеризовано невдалі результати запровадження реформи та причини її провалу;
- прослідковано усі основні етапи проведення сільськогосподарських робіт, жорстокі методи їх організації, результати господарювання в період окупації, форми спротиву селян в ході проведення сільгоспробіт та репресії щодо них з боку окупантів;
- охарактеризовано економічну політику окупаційних властей стосовно селянства та її наслідки;
- проаналізовано соціальне становище українського села в період окупації та визначено розміри шкоди, завданої сільській соціальній інфраструктурі;
- більш повно, у порівнянні з попередніми дослідженнями, на основі залучення нових статистичних даних проаналізовано відбудовний та виробничий процеси у сільськогосподарській галузі, охарактеризовані проблеми та результати

- відбудови та функціонування галузі в 1943–1945 рр.;
- з’ясовані основні принципи та засади податкової політики держави на селі в 1943–1945 рр.;
 - охарактеризовано хід відбудови та стан соціальної інфраструктури села в 1943–1945 рр.;
 - визначені й охарактеризовані соціально-економічні та демографічні наслідки війни 1941–1945 рр. для українського села.

Практичне значення дисертаційної праці полягає в тому, що теоретичні положення, фактографічний матеріал, висновки й узагальнення, які містяться в ній, суттєво розширюють сучасні знання з історії українського селянства періоду Великої Вітчизняної війни. Її результати можуть бути використані в подальшій науково-дослідній роботі, при написанні монографічних та узагальнюючих праць з історії селянства України та історії Великої Вітчизняної війни, розробки конкретних сучасних проблем суспільно-політичного та соціально-економічного характеру. Отримані матеріали можуть бути корисними при підготовці підручників і навчальних посібників з історії України для вищої та середньої школи, розробці спеціальних лекційних курсів для студентів вищих навчальних закладів. Окремі положення дисертації стануть у нагоді владним структурам під час сучасного реформування в аграрній сфері, організації процесу сільськогосподарського виробництва та функціонування соціальної інфраструктури села, формування дієвого механізму взаємодії та співпраці між владними структурами і сільським населенням.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи обговорено на засіданнях відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України. Загальну концепцію дослідження автор відобразив у доповідях і повідомленнях на: Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми історії Великої Вітчизняної війни (до 60-річчя початку війни)» (21–23 червня 2001 р., м. Черкаси); Другій Всеукраїнській науковій конференції «Україна напередодні та в роки Другої світової війни (1939 – 1945 рр.)» (3–4 жовтня 2002 р., м. Кривий Ріг); Всеукраїнському науково-

методологічному проєкті «Україна Соборна». Перша Міжнародна наукова конференція «Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина» (червень 2004 р., м. Івано-Франківськ); Міжнародній науковій конференції «Незабутні сторінки історії нашого народу (до 60-річчя звільнення України від гітлерівських загарбників)» (17 грудня 2004 р., НАН України, Інститут історії України, м. Київ.); П'ятому всеукраїнському симпозиумі з проблем аграрної історії (7–8 жовтня 2004 р., м. Черкаси); Другій науково-красознавчій конференції «Черкащина в контексті історії України», присвяченій 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. (7 квітня 2005 р., м. Черкаси); Міжнародній науковій конференції «Велич подвигу народного», присвяченій 60-річчю Великої Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» (8 квітня 2005 р., Одеський національний університет ім. І. Мечнікова, м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Безсмертя подвигу», присвяченій 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. (22 квітня 2005 р., Національна академія внутрішніх справ України, м. Київ); Всеукраїнському науково-методологічному проєкті «Україна Соборна»: Друга Міжнародна наукова конференція «Соборність України: історична спадщина та виклики часу» (19–20 травня 2005 р. м. Переяслав–Хмельницький); Всеукраїнському науково-методологічному проєкті «Україна Соборна»: Третя Міжнародна наукова конференції «Соборність України: історична ретроспектива» (9–10 грудня 2005 р., м. Черкаси); Міжнародній науковій конференції «Велика перемога: погляд із сьогодення», присвяченій 60-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні (15–16 квітня, м. Донецьк); Міжнародній науковій конференції «Друга світова війна: український вимір», присвяченій 60-річчю закінчення Другої світової війни (29 вересня 2005 р., НАН України, Інститут історії України, м. Київ); Шостому всеукраїнському симпозиумі з проблем аграрної історії, присвяченому 100-й річниці початку Столипінської аграрної реформи в Україні (16–17 березня 2006 р., м. Черкаси); Третіх міжнародних Гуржіївських історичних читаннях (20–21 квітня 2007 р., м. Черкаси); Міжнародній науковій конференції «Україна в добу окупації» (4–5 жовтня 2006 р., м. Кривий Ріг); Сьомому міжнародному симпозиумі

з проблем аграрної історії (16–18 вересня, 2008 р., м. Черкаси); Всеукраїнському круглому столі «Проблеми впровадження новітніх наукових розробок у навчальний процес при вивченні історії України періоду Другої світової війни (1939–1945 рр.) присвяченому 65-й річниці визволення України від нацистських загарбників». (23 грудня 2009 р. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, м. Київ); Четвертих міжнародних Гуржіївських історичних читаннях (22–23 вересня 2009 р., м. Черкаси); П'ятій науково-краєзнавчій конференції «Черкащина в контексті історії України», присвяченій 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. (21 квітня 2010 р., м. Черкаси); Міжнародній науковій конференції «Україна у Другій світовій війні: джерела та їх інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)». (27 квітня 2010 р., Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», м. Київ); Восьмому міжнародному симпозіумі з проблем аграрної історії (23–24 вересня 2010 р., м. Черкаси); Другій міжнародній науковій конференції «Україна в добу окупації 1941–1944 рр.» (24 вересня 2010 р., м. Кривий Ріг); Міжнародній науковій конференції «Україна – геополітичний і воєнний фактор Другої світової війни (до 65-ї річниці завершення Другої світової війни)». (Черкаси 15–16 жовтня 2010 р.); П'ятих (Міжнародних) Гуржіївських історичних читаннях з нагоди 150-річчя Великої реформи 1861 року (23–24 вересня 2011 р., м. Черкаси); Міжнародній науково-практичній конференції «Внесок учасників війни – трудівників тилу в Перемогу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. Актуальні проблеми життєзабезпечення учасників війни і шляхи їх вирішення». (25–26 травня 2011 р., м. Київ); Дев'ятому Всеукраїнському симпозіумі з проблем аграрної історії (20 – 21 вересня 2012 р., м. Черкаси).

Основні положення дисертації викладено в 41 публікації, 35 із яких у фахових виданнях, визначених переліком Міністерства освіти і науки України, у 2 одноосібних і 3 колективних монографіях. Загальний обсяг публікацій становить 99,5 др. арк.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями та проблемно-хронологічним принципом дослідження. Робота складається з переліку аббревіатур

та умовних скорочень, вступу, 4 розділів, 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (1544 позицій), 166 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 776 сторінок, у тому числі основного тексту – 400 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Проблематика історії українського села періоду 1941–1945 рр. займає одну з провідних позицій в науково-дослідницькій практиці істориків, зокрема українських дослідників. За період, що минув від початку Великої Вітчизняної війни, висвітлено досить широке коло питань, пов'язаних з економічним і соціальним становищем села в роки воєнного лихоліття, участю його мешканців у боротьбі з загарбниками, відродженням економіки республіки.

Наукову літературу з вказаної проблеми можна умовно поділити на два великих періоди: радянський (від середини 1941 р. до 1991 р.) і сучасний (від 1991 р. до сьогодні). Водночас, в історіографії проблеми в межах радянської доби можна виділити такі етапи: перший – від середини 1941 р. до кінця 1945 р.; другий – перше повоєнне десятиліття; третій – друга половина 1950-х рр. – середина 1980-х рр.; четвертий – друга половина 1980-х рр. до 1991 р. Кожен з них мали свою специфіку щодо можливості використання джерельної бази, оприлюднення й публікації результатів науково-дослідної роботи, а з ідеологічної точки зору – і стосовно характеру висвітлення та оцінок.

Перші спроби осмислення питань економічного і соціального становища українського села в 1941–1945 рр. були здійснені вже під час самої війни, проте спеціальним предметом дослідження ця проблема не стала. Публікації М. Супруненка, К. Дубини, Л. Новиченка, З. Шульги [1376, 940, 941, 1220, 1460] та ін. стосувалися переважно аграрної політики окупантів, мали слабку джерельну основу і фрагментарний характер.

Більш плідним у справі наукового опрацювання проблеми став наступний етап, який охоплює роки першого післявоєнного десятиліття. Активні дослідження низки питань з історії українського села воєнної доби продовжували

члени Комісії АН УРСР з вивчення історії Великої Вітчизняної війни. Так, аграрна політика нацистських загарбників під час окупації аналізувалася в дисертаційних дослідженнях П. Д. Індиченка та І. Д. Литвинова [968, 1132]. Автори фактично першими у вітчизняній історіографії, спираючись на широку джерельну базу, зробили спробу розгорнуто охарактеризувати форми та методи господарювання гітлерівців у сільському господарстві республіки, визначити фактори, які перешкодили реформаціям, показати грабіжницький характер аграрної політики окупантів та шкоду, заподіяну ними економіці та селянам.

Вагомим внеском у справу вивчення історії українського села воєнних років стало дисертаційне дослідження С. П. Лаути «Колхозное крестьянство Советской Украины в период Великой Отечественной войны» [1090], в якому на основі вперше введених у науковий обіг документальних джерел з державних і відомчих архівів висвітлено питання стану та функціонування сільськогосподарської галузі в умовах першого періоду війни, показано трудові зусилля колгоспного селянства по виконанню виробничих завдань, хід заготівлі та поставок сільськогосподарської продукції для потреб держави та фронту, здійснення евакуації матеріально-технічних цінностей МТС, колгоспів і радгоспів, участь селянства у численних акціях на допомогу фронту. Значна увага приділена викриттю загарбницьких планів нацистів щодо використання сільськогосподарського потенціалу українського села, аналізу аграрної політики окупантів та форм і методів її здійснення, шкоди та збитків, завданих за період окупації громадському сектору та господарствам сільських мешканців, форм спротиву селянства політиці загарбників.

Трудовий внесок селянства України в перемогу над нацистськими загарбниками та його участь в акціях допомоги Червоній армії відображено, через призму аналізу організаційної функції комуністичної партії, у дисертаційному дослідженні М. З. Данилюка [908]. Праця містить значний фактографічний матеріал, який є корисним для характеристики економічного і соціального становища села в період війни.

До історіографічного доробку цього періоду слід віднести й депоновані наукові дослідження членів Комісії з історії Вітчизняної війни, котрі зберігаються у фонді 4620 (Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.) Центрального державного архіву вищих органів влади України, в яких у тій чи іншій мірі розглядаються питання становища українського села та його населення в період нацистської окупації [115, 121–124, 126, 128–130, 133, 135, 138]. З їхнього числа слід виокремити напрацювання В. Н. Котова та П. Н. Городнього, в яких піддано аналізу плани нацистської Німеччини стосовно експлуатації економічного потенціалу України, зокрема сільськогосподарського, та матеріальні збитки й шкода, завдані господарству республіки за час окупації, праці Л. Н. Воробйова, присвячену аналізу аграрної політики окупантів та результатів її впровадження на практиці, а також І. Д. Литвинова, в якій охарактеризовані форми і методи нацистської експлуатації й пограбування населення.

У перше повоєнне десятиріччя українські історики почали активно досліджувати тему відбудови зруйнованого в роки війни та окупації сільського господарства республіки. Характерною особливістю цих пошуків було те, що їх автори головну увагу зосереджували на процесі відродження колгоспів, радгоспів та МТС і менше уваги приділяли відновлення особистих селянських господарств і соціальної сфери села.

Серед праць, присвячених дослідженню відбудовних процесів у післяокупаційному та повоєнному українському селі, на особливу увагу заслуговує робота кандидата сільськогосподарських наук О. П. Канєвського «Відбудова і розвиток сільського господарства УРСР» [1006]. У цій книзі висвітлюється стан сільського господарства республіки перед Великою Вітчизняною війною, шляхи виконання завдань, поставлених перед сільськогосподарською галуззю України у відбудовну 5-річку. Для дослідників історії українського села ця робота корисна тим, що сконцентрований у ній фактичний матеріал може бути використаний для визначення розмірів руйнувань і втрат, заподіяних сільському господарству республіки в умовах війни та оцінки в

кількісних й якісних вимірів відродження колгоспно-радгоспної системи у 1943–1945 рр.

П. Ф. Богданов, А. Т. Гора та В. В. Мартинова [802, 884, 1145] – присвятили свої дисертаційні дослідження вивченню питань, пов'язаних з діяльністю партійних організацій республіки у справі відбудови сільського господарства, політичною та організаційною роботою партійних осередків у колгоспах, радгоспах і МТС спрямованою на залучення сільського населення до виконання в надзвичайно складних умовах післяокупаційної розрухи й ще триваючої війни робіт з відродження матеріальної бази громадських і державних господарств та виробництва сільськогосподарської продукції. Висвітлення цих напрямків діяльності партійних структур різних рівнів та її результатів виконане в руслі офіційної ідеології. Водночас залучений авторами до наукового обігу фактологічний матеріал значною мірою відображав реальний стан в економіці села, істотні досягнення в її відродженні, трудову жертвовність українського селянства задля подолання жахливих наслідків війни. Заслуговує на увагу й перша спроба проаналізувати діяльність комсомольських організацій республіки в 1943–1945 рр., спрямовану на залучення сільської молоді до відбудовних робіт та виробничого процесу в сільському господарстві, здійснена в рамках дисертаційного дослідження С. П. Хвостенка [1428].

У перше післявоєнне десятиліття значно активізувався започаткований ще у воєнні роки аналіз медико-санітарних наслідків війни та окупації для українського села. Провідні науковці-медики та фахівці медичної сфери М. О. Семашко, С. С. Каган, Б. М. Шкляр, І. Ф. Кононенко та інші [1334, 1004, 1005, 1458, 1056, 1152, 1204] більш повно проаналізували й узагальнили збитки, завдані сільським медичним закладам, і шкоду, нанесену здоров'ю сільського соціуму, визначили їх негативний вплив на демографічну ситуацію, здійснені впродовж 1943–1945 рр. заходи з відродження в сільській місцевості республіки системи охорони здоров'я та позитивних змін у справі надання медичної допомоги сільським мешканцям та звернули увагу на низку невирішених

проблем, які негативно позначалися на якісному рівні медичного обслуговування сільського населення.

У межах цього історіографічного періоду було започатковано дослідження й низки інших питань, пов'язаних з економічним і соціальним становищем українського села в роки війни. Так, у публікаціях С. Щурова та П. Богдашкіна фрагментарно розглядалося питання стану електрифікації сільського господарства [1465, 803]. М. М. Грищенко вперше зробив спробу з'ясувати збитки, заподіяні сільському шкільництву, та показати заходи, спрямовані на його відродження [901]. Однак автор розглядає питання, пов'язані з відбудовою та функціонуванням освітньої сфери на селі лише в позитивному плані й уникає аналізу гострих проблем, що мали місце в цій справі; наведені ним кількісні показники стосовно матеріальної бази сільських шкіл та забезпечення їх учительськими кадрами не відображали дійсного стану.

Підводячи підсумки цього етапу історієписання, можна констатувати позитивні зрушення, які полягали в тому, що на більш якісному рівні продовжувалося формування джерельної бази для дослідження економічного й соціального становища села в роки війни та перших повоєнних місяців, зокрема відповідних архівних фондів, а документи, котрі стосувалися проблем, включалися до опублікованих збірників документів і матеріалів. Та головним досягненням стало розширення кола досліджуваних проблеми та поява перших наукових праць, підготовлених на основі використання більш широкої джерельної бази, в яких одержали висвітлення такі важливі аспекти, як аграрна політика нацистів та результати її реалізації, форми і методи експлуатації окупантами сільськогосподарського потенціалу та сільського населення республіки, збитки, завдані загарбниками економіці та соціальній сфері села, примусове вивезення сільської молоді на роботу до Німеччини, організація, хід та наслідки відбудовних робіт у сільськогосподарській галузі в 1943–1945 рр., трудове подвижництво селянства республіки в перший період війни та під час відбудови, внесок селянства України в справу забезпечення потреб фронту й країни в продовольчих і сировинних ресурсах, його участь в акціях, спрямованих на забезпечення

фінансових і матеріальних потреб держави, Червоної армії, сімей фронтовиків і постраждалих під час війни громадян.

Водночас зауважимо, що у перше повоєнне десятиліття економічне й соціальне становища українського села в перший період війни істориками висвітлювалися фрагментарно. Фактично поза їх увагою залишилися й сільська соціальна інфраструктура та життя сільського населення республіки в 1943–1945 рр. Винятком була сільська медична сфера, але заслуга в цьому належить фахівцям медицини.

З середини 1950-х років розпочався третій і найбільш тривалий етап (1956–1985 рр.) історієписання проблеми. Його характерними особливостями було не лише розширення тематики досліджень в рамках проблеми та зростання кількості публікацій, а й цілісне системне висвітлення різних складових соціально-економічної історії українського села 1941–1945 рр. Такі зрушення відбулися в контексті тих еволюцій в історичній науці, які стали можливими в умовах, хоча й урізаної і короткочасної, демократизації й «відлиги». Позитивні зміни в розробці й висвітленні історії війни здійснювалися в напрямку поступового звільнення від сталінської концепції війни.

Щоправда, цей процес не був позбавлений нових негативних проявів методологічного й ідеологічного плану. Так, якщо в попередні роки теоретико-методологічною рецептурою й дороговказом науковцям до вивчення історії війни слугували сталінські положення, то після XX з'їзду КПРС такими стали рішення і резолюції останнього та промова М. С. Хрущова на з'їзді й інші його промови та праці. Поступово формуються риси з персоніфікованими оцінками подій воєнної доби, що накладало відбиток на якість наукової продукції.

У зв'язку з відмовою від рішень XX з'їзду й поворотом у суспільно-політичному житті країни до політики ліберального несталінізму, що мало місце після зміни партійного керівництва в жовтні 1964 р., з кінця 60-х років позитивні процеси у висвітленні історії Великої Вітчизняної війни дещо загальмувалися. Почалося повернення до сталінських підходів у висвітленні історії війни, до його оцінок і висновків. На якість наукової продукції з воєнної проблематики також

негативно впливала поширена в той час в історичній науці практика адміністрування, кон'юктурщини й монополії на істину, компліментарщини й цілеспрямованого звеличення заслуг Л. І. Брежнєва в історії Великої Вітчизняної війни. Все це призвело до нової хвилі замовчувань і спрощеного трактування «невигідних» подій, намагань замінити одну правду на іншу, появу нових догм, схем і штампів при висвітленні й оцінці багатьох аспектів війни. Вказані трансформації доповнювалися суворим партійним контролем за використанням джерел та ідеологічною спрямованістю публікацій. Такі обмеження торкнулися й дослідження економічної й соціальної історії українського села періоду війни. У працях цієї доби зовсім відсутні проблеми, що стосувалися важкого становища та настроїв селянства у початковий період війни, величезних втрат ресурсів сільського господарства в процесі евакуації. Та все ж упродовж другої половини 50-х – першої половини 80-х років в Україні розпочалося досить активне вивчення історії війни взагалі й соціально-економічного становища українського села воєнної доби зокрема.

У рамках цього історіографічного етапу в республіці була проведена масштабна робота з введення в науковий обіг нових документальних матеріалів із союзних, республіканських й обласних архівосховищ. Архівістами та істориками було підготовлено й видано друком понад 40 збірників документів і матеріалів, в яких відображалася історія республіки й окремих областей у період війни [675, 682, 685, 690, 692, 709, 710, 722, 723, 731, 740, 743, 744, 750, 757–760, 764, 765, 773–776]. У них розміщено й значну кількість документів і матеріалів, переважна більшість яких публікувалася вперше, що стосувалися економічного і соціального становища села в перший період війни, у період окупації та в роки відбудови (1943–1945 рр.). Особливо цінними в цьому відношенні є джерела, зосереджені в тритомному збірнику «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945» (перше видання – 1980 р., друге – 1985 р.) та в тематичному збірнику «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні». Серед розміщених у збірниках таких документальних матеріалів переважають ті, котрі стосуються патріотичних заяв, настроїв і вчинків селян на початку війни, їх самовідданої

праці, спрямованої на виконання державних планів у процесі сільськогосподарського виробництва в перші воєнні місяці та відбудовний період, заходів та результатів відродження матеріально-технічної бази сільськогосподарської галузі та соціальної сфери села, участі селянства в різноманітних акціях на допомогу фронту й постраждалим верствам населення, злочинної аграрної політики та звірств нацистських загарбників, збитків і шкоди, заподіяних ними економіці й соціальній інфраструктурі українського села та його мешканцям, допомоги народів СРСР українським селянам у справі подолання руйнівних наслідків війни. Водночас багато документів друкувалися з купюрами і вилученнями, цілеспрямованим редагуванням тих частин, які відображали недоліки та негативні факти в роботі партійних і радянських органів, серйозні проблеми в функціонуванні сільського господарства та соціальної сфери села в перший і відбудовний періоди війни. Такий підхід негативно позначався на рівні об'єктивного висвітлення багатьох питань проблеми й у сукупності з обмеженнями щодо використання архівних матеріалів зумовив появу низки «білих плям» в історіографії села воєнної доби.

У цілому ж, незважаючи на вказані недоліки в комплектації та виданні збірників документів і матеріалів у рамках зазначеного історіографічного етапу, публікація в них документів з історії українського села 1941–1945 рр. мала надзвичайно велике позитивне значення й сприяла розвитку наукових досліджень у цій галузі.

Серед досліджень, в яких висвітлювалися окремі аспекти теми, насамперед слід виокремити першу в Україні узагальнюючого плану монографію з історії республіки в роки війни М. І. Супруненка [1377]. Виконана в загальноісторичному контексті, ця праця з-поміж усієї літератури вирізняється тим, що автор залучив досить великий масив документів з фондів партійних і державних архівів, опубліковані джерела, газетні матеріали й зробив спробу подолати пануючі раніше в історіографії війни концепції, схеми, оцінки й узагальнення та пошуку нового бачення історії війни. Це стосувалося й питань економічного та соціального становища українського села в роки війни. Однак

автор приділив їм розкриттю порівняно мало уваги, обмежившись здебільшого наведенням фрагментарних фактографічних даних стосовно трудового внеску українського селянства в боротьбу з загарбниками та констатацією великої ролі селянства України в перемозі над ворогом, наслідків злочинної грабіжницької політики нацистів в аграрній сфері.

У межах цього історіографічного етапу наукові дослідження різних питань з історії українського села в період війни здійснювала вже досить велика група фахівців-істориків. Серед них найбільш плідно працювали М. О. Буцько, Д. П. Григорович, М. З. Данилюк, П. І. Денисенко, П. С. Дишлевий, В. О. Замлинський, М. В. Коваль, М. І. Лавринович, С. П. Лаута, В. М. Нем'ятий, М. Б. Погребінський, В. Б. Сікорський та інші. Саме ці вчені були авторами низки дисертацій, розділів у фундаментальних працях, монографій і статей, в яких висвітлювалася участь і внесок селянства у створення воєнної економіки та боротьби проти загарбників, окремі питання економічного і соціального становища села.

Перш ніж давати оцінку наукового доробку кожного з названих вище дослідників доцільно звернути увагу на те спільне, що притаманне їхнім працям. Насамперед варто зазначити, що маючи різноманітну тематичну спрямованість, усі вони побудовані на фундаментальній джерельній й основі, при цьому переважно з використанням уперше введених у науковий обіг документів, й містять аргументовані узагальнення. Іншою характерною особливістю публікацій було те, що переважна більшість з них мала історико-партійний характер. Головним недоліком при цьому був показ діяльності партійних структур лише з позитивної сторони, абсолютне замовчування недоліків і прорахунків у їхній роботі та пов'язаних з ними негативних наслідків. Ще однією особливістю висвітлення соціально-економічної історії селянства в умовах війни було намагання авторів довести величезні можливості колгоспного ладу та переваги колективної форми господарювання, показати насамперед внесок колгоспів і радгоспів у зміцнення обороноздатності країни й перемогу над загарбниками. Водночас автори значну увагу приділяли показу самовідданої праці сільських

трудівників на колгоспних і радгоспних полях і фермах в умовах гострої нестачі техніки, живого тягла та робочої сили влітку – восени 1941 р. і в період відбудови в 1943–1945 рр., участі в різноманітних акціях на допомогу фронту й сім'ям фронтовиків та інших патріотичних вчинків. Саме висвітлення цих питань стало найвагомим позитивним внеском авторів в історіографію українського селянства періоду війни.

Варто також зазначити, що предметом дослідження були переважно питання економічного та господарського плану, тоді як становищу в соціальній сфері села в роки війни приділялося значно менше уваги. Винятком були хіба що питання, пов'язані зі шкодою, завданою окупантами соціальній інфраструктурі села, та її відродженням у післяокупаційний період.

Поза увагою авторів залишалися чимало тих питань з історії села цього періоду, які не вписувалися в офіційну концепцію оцінки окупаційного режиму, зокрема такі, що стосувалися настроїв частини селян на початку окупації, співпраці певних верств селянства з окупантами, добровільного виїзду сільської молоді на роботу до Райху, відмінностей у становищі селянства в окремих окупаційних зонах, ставлення селян до планів окупантів щодо земельної реформи й ліквідації колгоспного ладу та інші.

Оцінюючи ж індивідуальний внесок українських дослідників у вивчення проблеми економічного й соціального становища українського села в період війни, варто, насамперед, виокремити науковий доробок С. П. Лаути. У монографії «Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни», докторській дисертації та статтях на цю ж тему [1091–1094] в історико-економічному ключі розглядаються участь селянства республіки у війні, його допомога фронту й внесок у перемогу над нацизмом. Автор аргументовано висвітлює низку питань, що стосувалися життєдіяльності селянства та виробничих процесів у сільському господарстві в період перебудови економіки та суспільного життя країни на воєнний лад. Окремий розділ монографії присвячено висвітленню самовідданої праці евакуйованих колгоспників України у східних районах СРСР

та внеску переміщеної туди частини українського сільськогосподарського потенціалу в справу боротьби з ворогом.

Грунтовністю відзначається розділ монографії, присвячений становищу селянства України в роки нацистської окупації, в якому автор розглядає плани керівництва Райху щодо використання сільськогосподарського потенціалу республіки у воєнних і геостратегічних цілях, аналізує сутність й основні напрямки аграрної політики окупантів, форми й методи економічного пограбування ними українського селянства та шкоду, завдану колгоспам, радгоспам, МТС й особистим селянським господарствам, злочинні дії гітлерівців з використання трудових ресурсів села на окупованій території та вивезенню на рабську працю до Німеччини, форми спротиву сільського населення заходам окупантів в аграрній сфері, наводить факти масової участі селян у збройній боротьбі з загарбниками у складі партизанських загонів.

Оцінюючи загалом науковий доробок С. П. Лаути, можна констатувати певні упущення та недоліки. Однак це ніяк не применшує значення наукових праць дослідника. Його праці здійснили, по суті, справжній прорив у дослідженні соціально-економічної історії українського села періоду війни. А наведений у них статистичний і фактографічний матеріал, значна частина викладених автором положень, узагальнень та висновків й до сьогодні слугує орієнтиром для тих, хто досліджує на професійному рівні історію українського села періоду війни.

Серед публікацій кінця 50-х – першої половини 60-х рр. необхідно виокремити ґрунтовну статтю М. Б. Погребінського про евакуацію матеріальних ресурсів українського села в східні регіони СРСР [1298]. Вона є показовою тому, що автором, з метою вирішення поставлених завдань, було опрацьовано й уведено в науковий обіг широке коло нових джерел, які раніше не використовувалися в історичних працях. Це дозволило різнопланово показати хід евакуаційного процесу, його позитивні й негативні сторони, зробити узагальнюючі підрахунки про кількість вивезеного зерна, техніки, худоби, а також навести віднайдені часткові дані про кількість евакуйованих сімей колгоспників і спеціалістів сільського господарства.

Помітний внесок у дослідження історії українського селянства періоду війни було зроблено М. З. Данилюком [909–919]. Оскільки переважна більшість його наукових праць присвячувалася висвітленню діяльності партійних організацій України з мобілізації колгоспного селянства на трудові звершення та надання всебічної допомоги фронту, автор залучив великий фактичний матеріал, що свідчив про позитивні наслідки проведеної партійними структурами роботи. У результаті дослідник створив ґрунтовний літопис самовідданої й жертвовної праці українського селянства в перший період війни та в період відбудови, а також колгоспників України, евакуйованих у східні райони СРСР, участі широких верств селянства у створенні фонду оборони та в різноманітних формах допомоги фронту. Серед публікацій М. З. Данилюка варто вказати на спеціальний розділ у монографічному дослідженні «Натхненна праця в ім'я перемоги. Комуністична партія України – натхненник й організатор трудових подвигів українського народу в роки Великої Вітчизняної війни», в якому він розглядає процес відродження землеробства і тваринництва в початковий період відбудовних робіт, зусилля трудівників сільського господарства, спрямовані на виконання державних планів виробництва сільськогосподарської продукції.

М. З. Данилюк плідно вивчав питання, що стосуються евакуації матеріальних ресурсів сільського господарства України на Схід, взаємодопомоги трудящих міста і села у справі відродження зруйнованого господарства, участі селянства України у відбудові вугільної й гірничорудної промисловості.

У межах означеного історіографічного етапу однією з активно досліджуваних стає тема відбудови сільського господарства республіки в умовах війни. Першою серед публікацій з відбудовної тематики став спеціальний розділ в опублікованій на початку 1960-х років монографії М. О. Буцька «Коммунистическая партия – организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны» [813], у якому автор проаналізував заходи вищих керівних партійних і державних органів СРСР і УРСР, спрямовані на відродження колгоспно-радгоспної системи господарювання в українському селі, допомогу радянських

республік України у відбудові аграрного сектору, участь підприємств промислових центрів республіки у відновленні матеріально-технічної бази колгоспів, радгоспів і МТС, зусилля сільських трудівників у справі відродження громадського господарства.

У цей же період питанням діяльності компартії України по відбудові сільського господарства присвятив свої наукові праці М. І. Лавринович [1081, 1082]. Поряд з розглядом питань, які вже досліджувалися в працях попередників, М. І. Лавринович показав роль соціалістичного змагання трудівників села у розв'язанні комплексу завдань з відбудови сільського господарства та в ході виробничого процесу, ефективність багатьох ініційованих колгоспниками у рамках змагання починань, шляхи організаційного й господарського зміцнення колгоспів, зокрема забезпечення їх кваліфікованими кадрами організаторів і спеціалістів, організації праці в колгоспному виробництві, відродження матеріальної і технічної бази МТС, відновлення громадського тваринництва.

У 1968 р. М. О. Буцько і М. І. Лавринович у співавторстві видали монографію «Відродження колгоспного села (Комуністична партія – організатор відбудови сільського господарства республіки в роки Великої Вітчизняної війни)» [815], в якій на основі залучення нових фактографічних даних розглянуто низку нових, порівняно з попередніми працями, питань, що стосувалися суті аграрної політики гітлерівців та форм спротиву селян її проведенню, розмірів і наслідків шкоди, заподіяної окупантами господарству колгоспів, заходів держави з відновлення роботи підприємств, які виробляли сільськогосподарську техніку та запасні частини до неї, проведення відбудовних робіт у колгоспах і МТС методом «народної будови», рівня механізації польових робіт, комплектування колгоспних тваринницьких ферм, взаємодопомоги колгоспів у процесі відродження землеробства і громадського тваринництва та інші.

Вагомий внесок у дослідження економічної й соціальної історії українського села періоду війни зробив російський історик Ю. В. Арутюнян. У його монографії «Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны» (1963 р.) [783] охарактеризовано стан села й сільського господарства республіки в

різних кількісних та якісних аспектах: кількість колгоспів і радгоспів, селянських дворів і населення, його структуру, трудові ресурси й трудовні, основні показники функціонування тваринництва й рослинництва, фінансовий стан колгоспів і колгоспників, капіталовкладення в сільське господарство, хід та результати евакуації на схід матеріально-технічних ресурсів, худоби, селян, кількість виробленої та зданої державі сільгосппродукції, розміри заподіяних окупантами шкоди селу та його господарській і соціальній сферам, результати відбудовних робіт в галузі, матеріальна й фінансова допомоги фронту й Червоній армії, матеріальне й побутове становище сільського населення та ін. Автор наводить численні приклади трудового героїзму й самопожертви українських селян під час виконання сільськогосподарських робіт, аргументовано показує значну роль сільськогосподарського потенціалу України в досягненні перемоги. Викладені автором у монографії матеріали й досьогодення заслуговують на увагу при дослідженні й вивченні історії села воєнного періоду.

Деяких аспектів щодо історії українського села в роки війни також торкаються у своїх дослідженнях російські історики А. А. Анікеев та В. Т. Анісков [781, 782].

У межах вказаного історіографічного етапу чимало питань, що прямо або опосередковано стосуються проблеми економічного і соціального становища українського села в період війни, розглядає у своїх працях М. В. Коваль [1020, 1024, 1032]. Учений на високому науковому рівні висвітлив «селянську складову» таких тем, як перебазування продуктивних сил УРСР на Схід радянської країни, роль УРСР у зміцненні воєнної економіки СРСР, трудова діяльність населення України в період Великої Вітчизняної війни.

Питання функціонування сільського господарства республіки в перший період війни та вкладу сільських трудівників у забезпечення потреб фронту, ходу і результатів відбудовного та виробничого процесів у сільському господарстві в 1943–1945 рр. у масштабах республіки та окремих її регіонів фрагментарно або на дотичному рівні розглядалися також у монографіях, дисертаціях і статтях В. Б. Ананійчука і М. А. Мартишевського, В. Б. Бабенко, В. О. Балуха,

А. Д. Бачинського, Н. Д. Бондарчук, Г. І. Буркацької, М. О. Буцька і М. С. Бовсунівського, В. В. Васильєва, М. А. Вилцана, Н. В. Гагаєва, Д. П. Григоровича, В. О. Замлинського та В. М. Нем'ятого, П. І. Денисенка, Г. Я. Ємченка, М. К. Івасюти, С. І. Комарницького, П. М. Костриби, М. І. Кравчука, Л. О. Ляха, І. Я. Макухіна, П. І. Мельника, Г. П. Міщенко і М. М. Матвійчука, Ю. В. Носикова, П. П. Панченка, О. Г. Перехреста, Ф. А. Петляка, Н. Г. Сікорського, П. Г. Снітка, В. П. Столяренка, І. Г. Тельмана, В. І. Томек, П. Т. Тронька, М. Ф. Хорошайлова, Й. Д. Черниша, А. Шевельова, В. І. Юрчука, М. Д. Ющенко, Ю. М. Ярошкевича [779, 784, 790, 792, 807, 811, 816, 822, 831, 847, 1063, 1138, 1143, 1154–1156, 1170, 1222, 1242, 1244, 1245, 1291, 1292, 1317, 1324, 1330, 1337, 1347, 1348, 1374, 1384, 1400, 1403–1405, 1434, 1435, 1443, 1456, 1467–1469] та інших.

Питанням матеріальної та трудової допомоги воїнів Червоної армії українським селянам у відбудові та налагодженні роботи сільського господарства, ліквідації руйнівних наслідків війни та окупації в соціальній сфері села приділено значну увагу в працях Л. І. Ткачової, О. В. Полякова і А. Ф. Ларіна [1395–1399, 1301, 1086–1087].

У працях І. Я. Риженка, П. І. Богдашкіна, І. М. Некрасової та Ю. А. Стессельбойма [1327, 804, 1206, 1356] містяться матеріали, які свідчать про шкоду, заподіяну в початковий період війни та під час окупації системі електрифікації сільського господарства республіки, та її відновлення в процесі відбудовних робіт упродовж 1943–1945 рр. Автори стверджують, що відсутність належного енергозабезпечення сільськогосподарського виробництва негативно позначалася на темпах відродження й ефективності роботи галузі.

У другій половині 50-х – першій половині 80-х рр. істотно збільшилася кількість публікацій пов'язаних з економічним і соціальним становищем українського села в період окупації. Сприятливі для цього умови склалися у зв'язку з розширенням можливостей для роботи з архівними документами окупаційної доби, зокрема, з документами німецьких цивільних окупаційних органів в Україні, а на рубежі 70-х – 80-х рр. – також з документами німецьких

адміністративних установ, армійських груп та їх тилових охоронних підрозділів, які діяли на окупованих східних територіях (багато таких трофейних документів було закуплено Радянським Союзом у США й зосереджено у фонді КМФ-8 ЦДАГО України).

Серед опублікованих у кінці 50-х – 70-х рр. праць, в яких розглядається ця проблематика, крім уже названих досліджень С. П. Лаути, М. О. Буцька і М. І. Лавриновича, на увагу заслуговують публікації та спеціальний розділ кандидатської дисертації П. С. Дишлевого [929–931], в яких аналізуються плани нацистської Німеччини щодо використання сільськогосподарських ресурсів України, організація окупантами системи їх експлуатації та пограбування, форми і методи протидії селянства політиці загарбників в аграрній сфері. При цьому автор наголошує, що гітлерівцям не вдалося реалізувати плани створення сільськогосподарської бази Третього райху на Сході й це поглибило продовольчу, а разом з тим і військову кризу нацистської Німеччини, а боротьба українського селянства проти експлуатації й пограбування сільськогосподарського потенціалу республіки була складовою частиною боротьби у ворожому тилу й мала важливе значення для перемоги над німецьким нацизмом.

Не менш важливими є фактичні матеріали, положення та висновки, що містяться в багатопланових за тематичним спрямуванням монографіях російських істориків М. М. Загорулька і А. Ф. Юденкова «Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР» і «Крах плана «Ольденбург». О срыве экономических планов фашистской Германии на оккупированной территории СССР» (це 2-е перероблене й доповнене видання першої) [948, 949]. Автори вказаних видань, аналізуючи економічні плани нацистської Німеччини та причини їх краху на окупованих територіях СРСР, велику увагу приділили українському фактору, зокрема сільськогосподарському. Вони наголошують, що саме використання аграрного потенціалу України мало стати одним із головних чинників забезпечення перемоги Райху у війні з СРСР, а в подальшому – встановлення світового панування й бути невичерпним джерелом його майбутньої могутності й благополуччя. Наводячи вражаючі своїми

величезними розмірами показники вилученої загарбниками за період окупації насильницькими методами української сільськогосподарської продукції для потреб Вермахту й Райху, дослідники переконливо доводять, що повною мірою реалізувати свої злочинні плани нацистам не вдалося внаслідок евакуації на Схід країни з території України значної частини техніки, сільськогосподарських машин і механізмів, худоби, продовольчих запасів, цілеспрямованого знищення напередодні окупації того, що не вдалося вивезти, організованої протидії окупантам партизанів та підпільників, а головне – в результаті несприйняття переважною більшістю українських селян аграрної політики нацистів та їхній протидії намаганням окупантів організувати ефективну експлуатацію сільськогосподарської галузі.

До позитивних надбань в історіографії українського села періоду війни слід віднести й зроблений у працях молдавського радянського історика І. Е. Левіта (нині проживає в США) аналіз політики румунських окупантів в аграрній сфері в губернаторствах «Трансністрія», «Бессарабія» і «Буковина» [1096–1098]. Автор наголошує, що правлячі кола Румунії, вважаючи головною метою своєї економічної політики максимальну експлуатацію сільського населення зайнятих територій, не покладалися лише на економічні форми примусу, а й застосовували насильницькі засоби впливу. На основі радянських і румунських джерел дослідник розглядає питання, що стосуються відновлення поміщицького, церковного й куркульського землеволодіння, системи обов'язкової трудової повинності сільського населення віком від 12 до 70 років та покарань за ухилення від обов'язку праці, організації виробничого процесу в створених замість колгоспів і радгоспів «трудовах общинах» і «державних маєтках», непосильної податкової та заготівельної політики, обсягів реквізованих і вивезених окупантами в Румунію сільськогосподарської техніки, реманенту, худоби, продовольства та сировини, фізичного терору щодо сільського населення та його медико-санітарних наслідків, насильницької колонізації та румунізації загарбаних територій шляхом прямого знищення слов'янського населення та інших нацменшин і примусового переселення сільського українського й російського

населення із Придністров'я з метою передачі вивільнених у такий спосіб земель колоністам-румунам. Водночас автор засвідчує, що й гітлерівці на території «Трансністрії», намагаючись зробити мешканців німецької національності своєю головною опорою в краї, за спеціальною угодою з румунською адміністрацією розширювали німецькі села за рахунок сусідніх українських і молдавських сіл, населення яких виганялося з насиджених місць. Питання злочинної політики румунських окупантів в аграрній та соціальній сферах на українських землях розглядаються також в монографії молдавського історика С. А. Гратиніча [889].

А в першій половині 80-х рр. вагомим внеском у дослідження зазначеної проблематики стали матеріали спеціальних розділів у монографії та докторській дисертації В. М. Нем'ятого [1207, 1208], а також написаних ним же підрозділів у колективних монографіях [1202, 1209], які підготовлені на основі широкого кола джерел з центральних архівів УРСР і СРСР й опублікованих збірників документів і матеріалів, переважна більшість яких уперше була введена в науковий обіг. Це дозволило автору не лише глибше, порівняно зі своїми попередниками, викрити експлуаторську сутність «нового земельного порядку» гітлерівців, а й значно ширше проаналізувати заходи, за допомогою яких вони його запроваджували, зокрема створену ними форму організації сільськогосподарського виробництва, форми і методи вилучення для потреб Вермахту та Райху виробленої продукції. Оскільки головним завданням досліджень В. М. Нем'ятого було висвітлення організаційної й політичної діяльності комуністичної партії по мобілізації населення окупованих територій України на зрив грабіжницьких планів загарбників, то автор закономірно приділив значну увагу розгляду діяльності партійного підпілля серед селян з метою залучення їх до різних форм протидії окупантам у реалізації планів використання сільськогосподарського потенціалу України. Для доведення ефективності як діяльності партійного підпілля, так і зусиль селянства в справі спротиву загарбникам В. М. Нем'ятий детально аналізує його форми і методи на всіх етапах окупації, а також наводить кількісні показники, що свідчили про значні розміри завданої гітлерівцям шкоди внаслідок як пасивних, так і активних (які масово поширилися після розгрому німецьких

військ під Сталінградом та з початком визволення України) методів боротьби селян, несприйняття більшістю з них «нового земельного порядку» окупантів. У цьому якраз і полягає цінність наукового доробку В. М. Нем'ятого в дослідженні цього сегменту історії українського села окупаційного періоду. Водночас автор безпідставно, на наш погляд, пов'язує масштаби боротьби селян й її результати лише з організаторською й пропагандистською функцією партійного підпілля й нічого не говорить про інші фактори суб'єктивного й об'єктивного характеру, які спонукали селян до спротиву окупантам. Це також стосується й твердження автора, що впливом партійного підпілля було охоплено все селянство України.

Позитивної оцінки заслуговує також зроблений дослідником аналіз злочинних дій окупантів по вивезенню на рабську працю до Німеччини тисяч сільських мешканців та форм протидії їм, ролі в проведенні протестних акцій партійного підпілля. Певну увагу автор приділив й показу участі партизанських формувань в дезорганізації заходів окупантів з використання та вивезення до Райху сільськогосподарської продукції та робочої сили.

Питання злочинної політики та фізичного терору окупантів стосовно мирного населення, насильницького вивезення громадян України на каторжні роботи до Німеччини й масового опору йому опрацьовувалися М. В. Ковалем [1018, 1028, 1031]. Зокрема, важливою з точки зору осмислення історії села в період окупації є його монографія «Борьба населения Украины против фашистского рабства» (1979 р.), яка, по суті, була першим у радянській історіографії спеціальним ґрунтовним дослідженням, присвяченим темі вигнання окупантами радянських людей із загарбаних районів на примусові роботи до Райху та боротьби проти цих злочинних дій (до цього вона лише порушувалася у працях, присвячених партизанському рухові та у ряді загальних праць з історії війни). Досліджуючи заходи, які вживали окупанти для масового вигнання громадян України в неволю і нелюдську систему рабсько-кріпосницької праці українських бранців у Третньому райху, автор переконливо показує, що ці злочини були породженням заздалегідь запрограмованої нацистськими правителями людиноненависницької політики геноциду стосовно до українського народу, яка

педантично й планомірно втілювалася в життя окупаційними властями. У книзі детально розкриваються жахливі методи, які використовувала в сільській місцевості величезна окупаційна машина за допомогою каральних органів та військових формувань, що діяли з винятковою жорстокістю, задля виконання планів поставки українських рабів на німецьку каторгу. Поряд з цим автор на основі архівних документів змальовує засоби порятунку сільського населення від вигнання в німецьку неволю. За його підрахунками, тільки в п'яти областях України – Ровенській, Одеській, Вінницькій, Кіровоградській, Київській – завдяки партизанам і підпільникам було врятовано від вигнання в Німеччину принаймні 320 тис. чол. (с. 54), серед яких переважну більшість складала сільські мешканці. Оцінюючи воєнно-політичне значення опору мільйонних мас населення, у тому числі й селянства, окупованих районів України вигнанню до Німеччини та боротьбу проти нацизму українських оstarбайтерів, які опинилися на її території, М. В. Коваль робить висновок, що ця боротьба була однією з найбільш масових форм антинацистського руху, важливим фактором підриву окупаційного режиму і послаблення воєнного потенціалу Райху.

Дослідженню історії українського села в період окупації певну увагу приділив В. І. Кучер, який у своїх працях, присвячених діяльності радянського антинацистського підпілля та розвитку партизанського руху на території України [1069–1072], висвітлив питання щодо форм опору селянства під керівництвом підпільників намаганням окупантів налагодити ефективний виробничий процес у сільському господарстві, його боротьби проти розграбування загарбниками колгоспного й радгоспного майна в початковий період війни та особливо в період визволення республіки, життєдіяльності сільського населення на території партизанських країв і зон, участі селян у створенні партизанських резервів, впливу рейдів партизанських загонів і з'єднань на зростання антинімецьких настроїв у сільському середовищі та кількості бажаючих взяти участь у збройній боротьбі з окупантами. Дослідник, спираючись на свідчення командирів партизанських формувань і керівників партизанського руху, стверджує, що в 1943 р. у кожному селі було декілька десятків бажаючих

влитися до партизанських загонів, але через відсутність зброї їх тримали в резерві, а в багатьох випадках у межах партизанських країв з них створювали загони та групи місцевої самооборони, які перешкоджали окупантам грабувати місцевих жителів, знущатися над ними.

Окремі аспекти політики й практики нацистів в аграрній сфері та становища в українському селі в період окупації фрагментарно розглядаються в колективній двотомній праці «Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941–1944» [1201, 1202]. При цьому слід зазначити, що вміщений у виданні матеріал з вказаних вище питань в основному взятий з опублікованих раніше досліджень В. М. Нем'ятого, М. В. Коваля, В. І. Кучера та тритомника «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.».

Низка питань, що безпосередньо пов'язана з соціальною історією українського села в період окупації, розглянута в монографії Т. С. Першиної «Фашистский геноцид на Украине 1941–1944» [1289]. Аналізуючи варварський механізм знищення радянських людей, дослідниця на значному фактичному матеріалі показала злочинні дії нацистів стосовно українських селян під час заходів, спрямованих на німецьку колонізацію окупованої території, фізичне знищення в селах комуністів, радянських та колгоспних активістів і членів їхніх сімей, масові вбивства сільських мешканців та спалення сіл разом населенням не лише за фактичні зв'язки з партизанами, але й за підозрою в них, а також як помсту за здійснені партизанами напади. Вагомими сюжетними лініями монографії стали матеріали про масову смертність сільських мешканців від голоду, що був результатом надмірного вилучення сільгосппродукції, та від звичайних й епідемічних захворювань унаслідок відсутності медичного обслуговування, про надзвичайно жорстокі методи проведення «трудової мобілізації» до Німеччини та сільськогосподарські роботи на місцях, форми покарання за ухилення та неякісне виконання «обов'язку праці», про масові нищення матеріальних ресурсів і людей, а також депортації в сільській місцевості під час здійснення відступаючими окупантами тактики «випаленої землі» та інші.

Цінним надбанням української історіографії Великої Вітчизняної війни цього етапу стали фундаментальні колективні видання, в яких вагоме місце займають матеріали з питань економічного й соціального становища українського села: «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.», друге видання (1975 р.) російською мовою «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.» (автори відповідних матеріалів М. О. Буцько, Д. П. Григорович, М. З. Данилюк, П. І. Денисенко, М. В. Коваль, М. Б. Погребінський); присвячені періоду Великої Вітчизняної війни спеціальні томи – сьомий у восьми томному україномовному виданні й восьмий у десяти томному російськомовному виданні – «Історія Української РСР» (автори відповідних матеріалів М. З. Данилюк, М. В. Коваль, Л. І. Ткачова); другий том двотомника «Історія селянства Української РСР» (автори відповідних матеріалів М. О. Буцько та М. З. Данилюк); книга перша третього тому «Історія народного господарства Української РСР» (автор відповідного матеріалу С. П. Лаута) [1417–1422, 1000–1001]. В основу цих текстів названі автори поклали раніше опубліковані ними праці, доповнивши їх рядом нових фактів і статистичних показників загальнореспубліканського плану. Звичайно, з плином часу певна частина вміщених у цих виданнях фактографічних даних і показників, положень, узагальнень і висновків, що стосуються економічного і соціального становища села, зазнали уточнень і доповнень, однак це ніяк не применшує наукову значимість указаних праць і вони до сьогодні слугують важливим орієнтиром при дослідженні історії України періоду війни й широко використовуються в процесі підготовки наукових праць, зокрема з історії села.

Чимало матеріалу, що стосується економічного і соціального становища села в роки війни, особливо фактографічного плану, міститься в 26-томному фундаментальному виданні «Історія міст і сіл Української РСР» [969–994]. Істотно збагатили фактографію соціально-економічної історії села періоду війни й матеріали в нарисах з історії обласних партійних організацій республіки [1183–1200].

У межах цього історіографічного етапу дещо активізувалося дослідження питань соціального становища села в роки війни, головним чином пов'язаних з відродженням сільської соціальної інфраструктури. Так, у названих вище монографіях М. О. Буцька та М. І. Лавриновича, П. І. Денисенка, М. В. Ковалю, Ю. В. Арутюняна [815, 922, 1027, 783] наведено окремі показники збитків і руйнувань, завданих війною та окупацією матеріальній базі соціальної сфери села, показано заходи держави та зусилля сільських мешканців щодо її відбудови, проаналізовано досягнуті результати проведених відновлювальних робіт у 1943–1945 рр. Окремі питання налагодження матеріально-побутового забезпечення сільського населення на визволеній території України висвітлені в дослідженнях А. Ф. Ларіна та Т. Т. Гриценка та Ю. А. Стессельбойма [1085, 1086, 1356].

Процес відбудови зруйнованої під час війни та окупації мережі сільських шкіл та організації в них навчального процесу на засадах радянської освітньої системи фрагментарно розглядається в ряді узагальнюючих праць з історії розвитку народної освіти в Україні та спеціальних тематичних публікаціях Т. М. Шашла, М. М. Гриценка, М. С. Гриценка, О. І. Штиволоки і Л. В. Яковлевої, О. О. Сушка, В. В. Ленської, В. Л. Кульчинського і В. І. Кучера, а відновлення й розгортання роботи культурно-просвітніх закладів на селі – у статтях В. П. Мольченка, А. І. Байраківського і В. М. Погорєлова [1201, 1455, 902, 903, 895, 1459, 1378, 1379, 1100, 1101, 1065, 1171, 788].

Та найбільш активно порівнянно з іншими аспектами соціального становища села в роки війни в цей час досліджувалися питання, пов'язані зі станом і функціонуванням сільських закладів медицини та охорони здоров'я сільського населення України. Вони фрагментарно розглянуті в підготовлених науковцями та практичними діячами медичної галузі СРСР та УРСР загальних працях з історії медицини та проблем охорони здоров'я [1229, 937, 1017, 1064, 862], а більш поглиблено й детально – у публікаціях керівників республіканських та обласних органів охорони здоров'я, а також науково-дослідних установ Міністерства охорони здоров'я УРСР. Позитивно оцінюючи доробок у межах цього історіографічного етапу науковців-медиків у висвітленні становища в

сільській медичній сфері воєнної доби, у той же час зазначимо, що вони аналізували їх виключно з медичної точки зору й залишали поза увагою соціальні та науково-історичні аспекти медико-санітарних наслідків війни для села й тогочасних проблем у сфері охорони здоров'я сільського населення. Лише в 60 – 70-х роках ці аспекти вперше одержали фрагментарне висвітлення в названих вище колективних працях з історії Української РСР у роки війни та в дослідженнях М. В. Коваля, І. К. Дубовиков та А. Ф. Ларіна [1026, 1027, 942, 108].

Оцінюючи загалом стан дослідження питань, що стосувалися післявоєнного відродження в соціальній сфері села, слід зазначити, що його характерною рисою було домінування цілеспрямованого добору лише позитивних фактів, явищ та досягнень, ствердження винятково важливої ролі партійних органів у цій справі.

Однією з активно досліджуваних у межах цього історіографічного етапу була тема участі населення республіки в громадському й суспільно-політичному житті країни. Її селянський сегмент найбільш ґрунтовно відображено в присвячених цій темі працях М. В. Коваля [1019, 1021, 1022, 1023, 1026, 1027, 1029], зокрема в монографії «Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны». Дослідник чималу увагу приділив показу роботи партійних, радянських, профспілкових та комсомольських органів та організацій, органів всевобучу, організацій Тсоавіахіму та Червоного Хреста серед різних верств сільського населення з метою залучення їх до участі в різноманітних акціях, спрямованих на зміцнення обороноздатності країни та на боротьбу з ворогом, допомоги Червоній армії, вирішення завдань відродження зруйнованого господарства та соціальної сфери села. На конкретних фактах висвітлено участь сільських мешканців у збройних народних добровільних формуваннях, масову допомогу селян діючій армії, їх турботу про поранених воїнів, сім'ї військовослужбовців, сиріт та інвалідів війни. У монографії оцінюється зміст та ефективність масово-політичних кампаній, які проводили серед сільського населення як окупанти, так і компартійні та радянські органи з метою викриття злочинної сутності нацизму та

мобілізації на боротьбу з загарбниками. У подібному плані питання суспільно-політичного життя колгоспного селянства на звільненій території України в 1943–1945 рр. були також предметом дослідження в кандидатській дисертації і статтях А. І. Байраківського та Т. В. Вронської [786, 787, 840].

Позитивно оцінюючи вказаний доробок названих авторів, разом з тим зазначимо, що вони не розкрили всі складові цієї багатопланової теми, оскільки, по-перше, головну увагу зосереджували на діяльності компартійних структур, Рад, комсомолу, профспілок та інших визнаних офіційною владою громадських об'єднань, установ і рухів, а, по-друге, їхні дослідження були спрямовані на висвітлення тільки тих складових суспільно-політичного і громадського життя, які працювали на апологетику «політичної єдності радянського суспільства», «переваг соціалістичного ладу», згуртованості радянських людей навколо комуністичної партії, її керівної ролі у боротьбі з загарбниками, ефективності всенародного руху «Гил–фронту», його добровільного і всенародного характеру. Дослідники наголошували, що основою цього руху були не матеріальні, а ідеологічні, гуманістичні й патріотичні фактори. Водночас поза увагою авторів залишилося чимало інших складових суспільно-політичного і громадського життя, насамперед в період окупації.

Форму участі українського селянства у розв'язанні таких важливих економічних проблем у роки війни, як мобілізації продовольчих і фінансових ресурсів для фронту і тилу, розглядаються у статтях М. З. Данилюка у співавторстві з В. Б. Сікорським та І. М. Бургонською [920, 810], в акціях допомоги фронту і Червоній армії – у кандидатській дисертації та статті В. Я. Галаган [850, 849], монографії російського дослідника А. Р. Сініцина [1336], в акціях допомоги сім'ям військовослужбовців, інвалідам, дітям-сиротам – у кандидатській дисертації та статтях Т. Т. Гриценка, О. М. Вербила [896–898, 900, 823].

Внеску сільських трудівниць у боротьбу з загарбниками, показу їхньої великої ролі у вирішенні всіх проблем, пов'язаних з сільськогосподарським виробництвом та функціонуванням соціальної й побутової сфери села в умовах

війн, значну увагу приділили в рамках спеціально присвячених жіночій воєнній проблематиці працях М. В. Коваль, Н. Д. Бондарчук та В. Я. Галаган [1025, 808, 807, 851].

Основні напрями допомоги народів СРСР українському селянству у відбудові господарства і соціальної сфери села досліджені у публікаціях М. В. Коваля, М. К. Козибаєва, М. О. Буцька і В. М. Тараненка, І. З. Захарова [1030, 1052, 812, 951].

Таким чином, означений історіографічний етап був більш плідним, порівнянно з попередніми, у дослідженні теми. Значно збільшилася кількість науковців, які спеціалізувалися на дослідженні її окремих аспектів у формі дисертаційних і монографічних робіт, зросла кількість наукових публікацій, більш репрезентативною стала їхня джерельна база. Разом з тим, поза увагою науковців знову залишилися й не відтворювалися в повному обсязі або ж поверхово висвітлювалися багато аспектів економічної й соціальної історії українського села періоду війни.

У рамках четвертого етапу радянської історіографії (середина 1980-х рр. – до 1991 р.), у справі дослідження теми суттєвих змін не відбулося. Безпосередньо цій проблематиці було присвячено лише три публікації (В. Кучер, С. Саханенко) [1073, 1074, 1332], в усіх інших селянська тематика фрагментарно, й до того ж переважно на попередніх методологічних засадах, розглядається в контексті авторських студій (Т. Вронської, Ф. Петляка, Ю. Зінченка, В. Ленської, А. Ларіна та ін.) загальних тем [1293, 954–956, 1089, 841, 1102, 1103].

Підсумовуючи стан вивчення економічної й соціальної історії українського села 1941–1945 рр., у радянську добу констатуємо про значний науковий доробок. Науковці охопили досить широкий спектр питань й на основі нових джерел оприлюднили величезний фактографічний матеріал стосовно функціонування в роки війни сільського господарства республіки й сільської соціальної сфери. Разом з тим, більшість сегментів проблеми в ту добу вивчалася в історико-партійному руслі, що спричинило тематичні перекоси. Домінуючі тоді підходи до інтерпретації подій воєнної доби призвели до того, що в рамках цієї проблеми

головна увага приділялася студіюванню, перш за все, «виграшних» для створення позитивного образу народу-переможця, комуністичної партії та радянського ладу питань, а також викриттю злочинної суті нацистської аграрної та соціальної політики, шкоди, завданої їм війною та окупацією.

У переліку цілковито чи недостатньо вивчених аспектів – економічне та соціальне становище села напередодні Великої Вітчизняної війни; перебудовні процеси в аграрному секторі у 1941 р.; прорахунки та недоліки в організації та здійсненні евакуації матеріально-технічних і людських ресурсів; податкова й заготівельна політика радянської держави та німецьких властей; матеріально-побутове становище та повсякденне життя селянства; організація сільськогосподарського виробництва окупаційною владою; шкільна освіта та медицина в сільській місцевості в період окупації; демографічні наслідки політики і практики нацистського фізичного терору та війни для українського селянства; проблеми післяокупаційної відбудови сільськогосподарського виробництва й соціальної сфери села, участь селян у неформальних і громадських рухах, їхнє ставлення до відновлення колгоспно-радгоспної системи господарювання в післяокупаційний період та колективізації в західних областях та ряд інших.

З постановням і розбудовою незалежної Української держави розпочався новий період у вітчизняній історичній науці, у рамках якого відбувається формування нової історіографії історії України періоду Другої світової та Великої Вітчизняної воєн. У постановці її завдань і розробці визначальних теоретико-методологічних питань важливу роль відіграли історіософські та конкретно-історичні праці провідних вітчизняних вчених М. В. Ковалю, В. Ю. Короля, С. В. Кульчицького, В. І. Кучера, О. Є. Лисенка, В. М. Литвина, О. В. Потильчака, О. П. Реєнта, В. А. Смоля, В. В. Стецкевича, О. А. Удада [1033, 1036–1038, 1044, 1045, 1046; 793, с. 25–32, 212–219; 1047–1049, 1057–1060, 1067, 1068, 1075, 1077, 1078, 1108; 1109, с. 548–563; 1110–1112, 1114–1131, 1305–1312, 1320–1321, 1346, 1364–1373, 1409–1411] та ін. Характерними особливостями цього процесу є використання нових теоретичних і методологічних засад у вивченні історії

України означеного періоду, формування різних концептів, подолання партійно-класового підходу й поступове впровадження гуманістичного, антропоцентричного й україноцентричного вимірів у висвітленні долі та місця українського народу у війні. Предметом пізнання все більше стає тогочасна реальність, і, насамперед, – людина у добу війни.

Вагомими чинниками, що позитивно вплинули на стан і розвиток сучасного вітчизняного історієписання війни та її складових, стали відкриття доступу до великого масиву документів, що зберігалися в спецховищах державних і відомчих (насамперед силових структур) архівів та оприлюднення частини їх у низці опублікованих збірників [680, 708, 741, 742, 754, 745, 718–721], можливість використання оригінальних та опублікованих [711, 767–770] зарубіжних архівних джерел та історіографічного доробку зарубіжних авторів, відсутність офіційного ідеологічного контролю за тематикою й змістом історичних досліджень. Це дало можливість істотно активізувати дослідницький процес, кардинально оновити й розширити його тематичне спрямування, досягти консенсусу в оцінці багатьох актуальних проблем історії України періоду Другої світової та Великої Вітчизняної воєн.

Зазначене вище притаманне й студіюванню історії українського села періоду 1941–1945 рр., зокрема, його економічного і соціального становища в означені роки. Об'єктом дослідження в її рамках стали насамперед ті сегменти, які не отримали належного аналізу в історіографії попередніх періодів. Водночас здійснюється переоцінка, доповнення та надання нового концептуального змісту раніше складовим проблеми.

Наукове підґрунтя історіографії соціально-економічної проблематики села періоду війни якісно нового типу заклали праці М.В. Ковалю [1036, 1042 та ін.]. Серед них особливо важливу роль відіграла ґрунтовна монографія «Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)», у якій автор, відмовившись від усталених раніше стереотипів і перекосів переважно ідеологічного характеру, у контексті комплексного дослідження історії України воєнних років на основі широкого кола нових джерел неупереджено розглянув

низку найважливіших аспектів функціонування аграрного сектора і становища сільського населення в умовах війни. Дослідник показав залежність воюючих сторін від українського сільськогосподарського потенціалу, що зумовило надзвичайно жорстокі форми і методи його використання для досягнення певних воєнних та господарсько-економічних цілей, й унаслідок чого він зазнав гігантських втрат і руйнувань. Водночас автор акцентував увагу на показі вкрай негативних наслідків політики і практики обох тоталітарних режимів для сільського населення республіки.

Значне місце в праці приділено аналізу планів керівництва Третього райху щодо експлуатації аграрного потенціалу України і моделі його майбутнього функціонування, реалізації окупантами політики тотального пограбування продовольчих і сировинних ресурсів, уярмлення та цілеспрямованого нищення сільського населення, депортації найбільш працездатної його частини на примусову роботу до Німеччини тощо. Дослідження містить велику кількість нових фактів, узагальнюючих показників, що ілюструють результати «хазяйнування» окупантів та збитки, завдані ними економіці та соціальній сфері села.

Важливе наукове і пізнавальне значення мають сформульовані у монографії нові концептуальні положення і висновки про роль і внесок українського селянства у зміцнення обороноздатності країни, умови та здійснення відбудови аграрної галузі республіки в 1943–1945 рр., саможертвовної участі в ній сільських трудівників. Автор принципово по-новому оцінює настрої в селянському середовищі на визволеній території, показує складні й суперечливі стосунки партійно-радянської влади з сільським населенням. Він наголошує, що більшість селян після визволення з-під нацистського ярма очікувала «на серйозні соціально-політичні зміни, передусім, ліквідацію колгоспної системи в її сталінсько-кріпосницькому варіанті, демократизацію суспільного життя, а головне: на прощення за «гріх» перебування в окупації» [1042, с. 290–291], хоча ці сподівання виявилися марними. Як зауважує автор, влада не лише відновила колгоспно-радгоспну систему, а й посилила економічний визиск селянства та застосувала до

нього заходи обмежувального та репресивного характеру. Водночас дослідник стверджує, що після повернення радянська адміністрація виявляла себе й з позитивного боку, оперативно вживаючи заходів для створення бодай мінімальних умов, покликаних полегшити виживання населення в умовах післяокупаційної руїни.

Позитивним надбанням вітчизняної історіографії проблеми є те, що її окремі сегменти стали предметом аналізу й одержали певне висвітлення в підготовлених на основі нових концептуальних засад колективних фундаментальних монографічних виданнях. Так, у підсумковому томі історико-меморіального серіалу «Книга Пам'яті України» – «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945» [793] у спеціальних підрозділах, авторами яких є О. К. Дубина, Ю. А. Киричук, М. В. Коваль, Л. В. Кондратенко, О. Є. Лисенко, С. А. Макарчук, І. Т. Муковський, П. П. Панченко, П. В. Рекотов, А. С. Чайковський, В. Ф. Шевченко, розглядаються (в розгорнутому варіанті чи фрагментарно) питання функціонування аграрного сектору економіки України в початковий період війни, перебазування його матеріально-технічних ресурсів на Схід, аграрної політики нацистів та її наслідків для сільського господарства та сільського населення республіки, демографічних втрат сільського соціуму внаслідок фізичного терору нацистів, участі селян у русі Опору, акціях допомоги фронту. При цьому більшість вказаних авторів, розкриваючи український вимір цих явищ, зробили спробу відійти від застарілих, ідеологізованих шаблонів, вийти на якісно новий рівень оцінки подій та явищ в їх рамках. Найбільш повно це вдалося М. В. Ковалю у процесі розгляду питань, пов'язаних зі станом українського суспільства у 1939 – 1941 рр., долею українських «остарбайтерів» та ін., П. В. Рекотову та В. Ф. Шевченку – з окупаційним режимом в Україні, А. Є. Чайковському – з рухом Опору на окупованій території республіки, Ю. А. Киричуку, О. Є. Лисенку, С. А. Макарчуку, І. Т. Муковському – зі втратами народу України та демографічними наслідками війни. Чимало сформульованих авторами книги положень, узагальнень та висновків у поєднанні з наведеними

фактографічними й статистичними даними й донині слугують визначальними орієнтирами в дослідженні історії українського села періоду війни.

У четвертому томі фундаментального 6-томного видання «Політична історія України. XX століття» (керівник тому В. І. Кучер) [1300] В. А. Гриневич і В. І. Кучер, спираючись на унікальний, здебільшого вперше введений до наукового обігу, архівний матеріал та праці сучасної історіографії, у контексті переосмислення ролі й місця України в умовах воєнного протистояння приділили увагу й питанням, що стосуються соціально-економічного становища українського села. Так, В. А. Гриневич розглянув ставлення українського селянства до сталінського та окупаційного режимів на початковому етапі німецько-радянської війни. Зокрема, сфокусовано увагу на кризі лояльності значної частини селянства щодо радянської влади, одним із проявів якої стало ухилення від мобілізації до Червоної армії, дезертирство новобранців, здача в полон. Показано специфічні особливості радянської евакуаційної політики на селі. Автор ґрунтовно проаналізував ставлення радянської влади до українського селянства в умовах легітимізації сталінського режиму в післяокупаційний період, настрої селян у зв'язку з відновленням радянської системи господарювання та організації суспільного життя, заходи репресивного та обмежувального характеру стосовно певних категорій сільського населення, розкрив згубні наслідки для села здійснюваної на визволених від окупантів територіях військової мобілізації та використання під час бойових дій непідготовленого до них щойно мобілізованого сільського контингенту.

Значну наукову цінність має зроблений у дослідженні В. І. Кучером аналіз цілей та завдань німецьких та румунських окупантів щодо економічної експлуатації сільськогосподарського потенціалу України, застосованих ними форм і методів експлуатації та пограбування сільського населення, шкоди, завданої окупантами економіці села. Вчений аргументовано вказує на кризу нацистського окупаційного режиму, що виразно виявилася в аграрній та соціальній сферах.

У нарисі «Випробування: перевірка війною», вміщеному в другому томі («Радянський проект для України») тритомного видання «Україна і Росія в історичній ретроспективі» [1414], один з його авторів – В. А. Гриневич – певною мірою дублює матеріал, оприлюднений ним у попередньо вказаному виданні. У авторському матеріалі О. Є. Лисенка деяку увагу приділено соціальному становищу села в контексті аналізу політики гітлерівського і сталінського режимів щодо українських церков та українського самостійницького руху в 1941–1945 рр.

Вищеозначене коло питань з історії українського села 1941–1945 рр. розглянуто також В. А. Гриневичем, В. І. Кучером і О. Є. Лисенком у спеціальних розділах однотомного видання «Україна: політична історія. ХХ–ХХІ ст.» [1416].

Широкий спектр проблем, що стосуються економічного й соціального становища українського села на різних етапах війни, проаналізовано в розділі «Українське село в роки Другої світової війни» (автори О. Є. Лисенко, О. Г. Перехрест, Ю. Ю. Сливка), вміщеному в другому томі фундаментального видання «Історія українського селянства» [999]. Зокрема в цих текстах на основі використання нових джерел та фактографічних і статистичних матеріалів подано більш рельєфну порівняно з попередніми оцінку економічного та соціального становища села напередодні та в перший період війни, показано внесок селянства України в справу забезпечення Червоної армії людськими, матеріально-технічними та продовольчими ресурсами, участь селян в ополченському русі та охороні тилу. Значну увагу приділено висвітленню особливостей організації та проведення влітку–восени 1941 р., а також навесні – на початку літа 1942 р. комплексу сільськогосподарських робіт, результатів самовідданої праці селян на колгоспних і радгоспних полях, участі сільських мешканців у спорудженні оборонних рубежів, створенні фонду оборони та інших акціях на допомогу фронту, проаналізовано організацію, хід, здобутки і втрати евакуації ресурсів сільського господарства у східні райони СРСР.

Розглядаючи соціально-економічне становище села в період окупації, автори зосередили увагу на висвітленні мети, завдань та практики реалізації

аграрної політики, зокрема, організації сільськогосподарського виробництва, податкових та заготівельних заходах окупаційної влади, на значному фактичному матеріалі показали величезні збитки та шкоду, завдані господарству та соціальній інфраструктурі села.

У нарисі, присвяченому відбудовним процесам на селі в 1943–1945 рр., автори головну увагу сфокусували на відновленні колгоспів, радгоспів і МТС, їхньої матеріально-технічної бази та господарської діяльності, заходах з відродження галузей аграрного сектора, процесі та результатах функціонування сільськогосподарського комплексу в умовах неймовірних труднощів воєнного часу та перших післявоєнних місяців, пов'язаних з катастрофічними руйнуваннями виробничої бази, недостатнім фінансуванням, нестачею техніки, запасних частин, паливно-мастильних матеріалів, живого тягла, насіння, продуктивної та племінної худоби, кадрів спеціалістів та чоловічої робочої сили, ускладнених незадовільними матеріально-побутовими умовами повсякденного життя сільських мешканців. Дослідники наголошують на тому, що відбудова у ході війни сільського господарства мала велике значення для збільшення продовольчих і сировинних ресурсів республіки, що дедалі зміцнювало економіку країни і наближало перемогу над ворогом. Активна ж участь селянства республіки у відродженні сільського господарства забезпечила прискорення темпів ліквідації наслідків нацистської окупації, створила необхідні передумови для прискорення темпів відбудови усєї економіки в післявоєнні роки.

Автори також розглядають питання участі селянства України в 1943–1945 рр. в організованих компартійно-радянським апаратом акціях та рухах на допомогу фронту: збиранні коштів на будівництво бойової техніки, передплаті воєнних позик, шефській допомозі фронтовикам і пораненим червоноармійцям, забезпеченні шпиталів продуктами харчування, донорстві та інших.

У справі поглибленого осмислення трагічних для України колізій Другої світової (та Великої Вітчизняної війни як її складової) особливе місце посідає новітнє фундаментальне двотомне видання «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття» [1412, 1413], редколегія (голова – В. А. Смолій,

відповідальний редактор – О. Є. Лисенко) та авторський колектив якого своє завдання визначили таким чином: «Ідея цього проекту відштовхується від прагнення оприлюднити результати напрацювань учених, які останні десятиліття професійно досліджували ті чи інші аспекти війни. При цьому надзавдання полягало не в тому, щоб розкрити все розмаїття воєнно-історичної проблематики, а в тому, аби зосередитися на вузлових, найважливіших питаннях, дати їм глибокі, безсторонні оцінки, що ґрунтуються на максимально широкій джерельній базі та новітніх теоретичних здобутках вітчизняної і зарубіжної історичної науки. Наріжним каменем видання є авторське бачення того чи іншого сегменту війни, а також його теоретичне осмислення» [1412, с. 6]. У виданні на основі критичного аналізу вже опублікованих матеріалів і нових масивів джерел, більшість з яких вперше вводиться до наукового обігу, подається зі справді сучасних і, головне, україноцентричних позицій аналіз багатьох найважливіших проблем історії України періоду Другої світової війни, у тому числі соціально-економічних процесів у роки війни в українському селі. Зокрема, різні аспекти цієї проблеми розглядаються у нарисах: «Функціонування аграрного сектору в умовах першого періоду війни (червень 1941 р. – червень 1942 р.)», «Сільське господарство України в період нацистської окупації», «Відбудовні процеси у сільськогосподарській галузі в 1943–1945 рр.» (О. Перехрест), «Зона військової адміністрації 1941–1943 рр.: основні напрями окупаційної економічної та соціальної політики» (В. Науменко, В. Нестеренко), «Окупаційний режим в дистрикті «Галичина» (В. Кучер, Г. Стефанюк), «Окупаційний режим в губернаторстві «Трансністрія» (Т. Вінцковський, Т. Кязимова, М. Михайлуца, В. Щетніков), «Українські робітники нацистської Німеччини: вербування, примусова праця, репатріація» (С. Гальчак, Т. Пастушенко, М. Шевченко), «Трудові ресурси цивільного населення України і система примусової праці в часи німецької окупації» (О. Потильчак), «Релігійне життя в Україні (1941–1946 рр.)» (О. Лисенко, М. Михайлуца, І. Поїздник), «Культура, освіта і спорт під час окупації» (В. Гінда), «Українці і поляки на територіях спільного проживання: політичне та військове протистояння» (І. Ільюшин), «Етнічні німці України під

час Другої світової війни і в повоєнні роки» (А. Айсфельд, В. Мартиненко), «Використання сімейного заручництва у радянській репресивній практиці» (Т. Вронська), «Україна – Польща 1944–1946 рр.: переселенський процес» (О. Буцько), «Демографічні втрати України в роки Другої світової війни» (О. Лисенко, О. Перехрест, І. Перехрест, А. Іржавська), «Матеріальні збитки України в Другій світовій війні» (М. Дубик), «Моральний стан населення України під час відновлення радянської влади (1943–1945 рр.)» (Ю. Ніколаєць), «Трагедія знівченого дитинства» (Г. Голиш, Л. Голиш) та інших.

Серед проблем, які в пострадянський період почали активно вивчати під новим кутом зору українські історики, і в яких аграрний сегмент посідає досить вагоме місце, особливою актуальністю позначені ті, котрі пов'язані з нацистським окупаційним режимом на території республіки. Сучасні історики, продовжуючи студіювати такі популярні в радянську добу окупаційні сюжети, як злочини нацистів щодо різних верств населення, експлуатація та пограбування економічного потенціалу України, примусова депортація населення на роботу до Райху, політика окупантів у освітній, медичній, культурній сферах, рух Опору проти загарбників (при цьому не лише його радянську складову й не лише в переможному плані) та інші, все більше зосереджуються на дослідженні всього комплексу питань функціонування окупаційного режиму, у тому числі тих, що стосуються політики і практики нацистів в аграрній сфері та їхнього ставлення до українського селянства, повсякденного життя та умов існування мільйонів сільських мешканців, які опинилися на окупованій території.

Аналіз проведених сучасними українськими істориками досліджень та опублікованої ними наукової продукції з історії села періоду окупації свідчить, що найбільш результативно вивчаються її економічні аспекти. Зокрема значна увага приділяється розкриттю планів загарбників щодо колонізації та використання продовольчого і сировинного сільськогосподарського потенціалу України, мети і суті аграрної політики окупантів у різні періоди війни, наслідків її реалізації для українського села. Окрім спеціальних розділів в уже названих монографії М. В. Ковалю та фундаментальних працях ці питання стали предметом

розгляду в численних публікаціях та низці дисертаційних проектів, що дали в сукупності помітний приріст нових знань як у загальноукраїнському, так і в регіональних вимірах. З-поміж них багатоплановістю і глибиною аналізу вказаних вище питань виокремлюються матеріали новітнього монографічного дослідження В. І. Кучера і О. В. Потильчака «Україна 1941 – 1944: трагедія народу за фасадом Священної війни» [1080]. Розглядаючи заходи нацистських провідників з моделювання майбутнього України, автори розкривають далекосяжні плани використання її як бази виробництва та постачання сільськогосподарської продукції для потреб німецької армії та Райху, аналізують силові методи, за допомогою яких окупанти запроваджували новий порядок в аграрній галузі та експлуатували й грабували її матеріальні ресурси. У монографії детально проаналізовано таку складову аграрної політики нацистів, як трудова експлуатація селянства, мотиви та спроби здійснення земельної реформи, чинники, які завадили окупантам здійснити в повному обсязі плани пограбування аграрного потенціалу України.

Основні напрямки політики і практики нацистів в аграрній сфері на території України в стислій, але доволі аргументованій формі розглядаються також у книзі В. М. Литвина «Україна в Другій світовій війні (1939–1945)» [1129].

Плідні результати дали наукові зусилля, спрямовані на висвітлення аграрної політики німецьких окупаційних властей та її особливостей на території військової зони (С. І. Власенко, В. А. Нестеренко, В. Науменко), райхскомісаріату «Україна» (Н. М. Глушенок), західних областей (А. В. Боляновський, В. І. Лаврищук, В. І. Кучер, Г. В. Стефанюк), Донбасу (А. М. Михненко й І. С. Тарнавський), Вінниччини (Ю. А. Зінько), південних областей (М. А. Слободянюк), генеральному окрузі «Київ» (В. Н. Удовик), генеральному окрузі «Житомир» (В. В. Власенко), земельної «реформи» на території України в умовах окупаційного режиму (Ю. О. Ніколаєць) [835–837, 1212–1213, 1205, 873, 874, 805, 1083, 1079, 1167, 1382, 957, 1343, 834, 1218]. Питання трудової експлуатації окупантами українського селянства ґрунтовно досліджені в працях О. В. Потильчака [1304, 1308, 1310, 1312]. Низку публікацій з цієї тематики

підготував і автор цієї праці [1249–1252, 1254–1256, 1258–1260, 1266, 1275–1277]. У сукупності зусиллями групи фахівців опрацьовано чимало важливих аспектів цього сегменту історії села окупаційної доби, які донедавна з різних причин залишалися поза увагою дослідників, а також одержали нове змістове й фактологічне наповнення вже досліджені попередніми поколіннями істориків тематичні сегменти. Насамперед це стосується таких питань, як регіональні особливості аграрної політики німецьких загарбників у різні періоди війни, спроби окупаційної влади здійснити реформування в аграрній сфері та його реальні результати, організація окупантами сільськогосподарського виробництва та заготівель сільськогосподарської продукції, форм і методів експлуатації та пограбування ними аграрного сектору України, шкоди, завданої за роки окупації економіці села та сільським мешканцям.

Певні позитивні зрушення спостерігаються й у вивченні та висвітленні аграрної політики та становища селянства в умовах румунського й угорського окупаційних режимів. Найбільш плідно досліджує ці питання на матеріалах «Трансністрії» В. П. Щетніков, Закарпаття – Р. А. Офіцинський. Заслуговують на увагу й відповідні матеріали у працях Т. С. Вінцковського, Т. Х. Кязимової і М. І. Михайлуци, А. Л. Зінченка, В. П. Хаджирадевої. А проведені І. Я. Нікульчею, В. В. Стецкевичем та В. П. Щетніковим джерелознавчі дослідження засвідчили наявність значного масиву документів і матеріалів, котрі дозволяють всебічно проаналізувати всі аспекти політики румунської адміністрації стосовно селянства та показати її антинародний характер в «Трансністрії» [146 –1464, 1228, 833, 953, 1426, 1427, 1214, 1369].

Якщо економічна складова історії українського села воєнної доби вже одержала досить широке висвітлення в сучасній історичній літературі, то її соціальні компоненти допоки ще залишаються недостатньо дослідженими. Хоча слід відзначити помітне зростання інтересу науковців до цієї проблематики в останні два десятиліття, про що свідчить підготовка низки дисертаційних досліджень, поява спеціальних розділів у колективних й індивідуальних монографіях та публікація декількох десятків статей, в яких прямо чи

опосередковано розглядаються різні аспекти становища сільського соціуму в умовах війни.

Серед проблем соціальної історії періоду війни, які на основі широкого кола джерел ґрунтовно розробляються сучасними істориками, виокремлюється комплекс питань, пов'язаних з політикою і практикою нацистів щодо залучення українських громадян до примусової праці в Німеччині. Серед праць, у яких значна увага приділена селянському аспекту цих злочинних дій гітлерівців, слід відзначити дослідження М. В. Ковалю, О. Є. Лисенка, В. І. Кучера, О. В. Потильчака, Т. В. Пастушенко, А. В. Мелякова, С. Д. Гальчака, Е. П. Андріїва, О. В. Буцько, Т. Д. Лапана, Г. Г. Грінченко, М. Шевченко, Я. Довгополого, М. Бака, І. С. Тарнавського [1039, 1040; 1042, с. 170 – 196; 793, с. 212 – 219; 1080, с. 231 – 260; 1307, 1308, 1236, 1237, 1153, 853 – 861, 780, 817, 819, 1084, 894, 904, 1265, 934, 789, 1381] та ін.

Розглядаючи на нових методологічних засадах комплекс питань історичної долі «східних робітників», серед яких більшість становили сільські мешканці, автори спільними зусиллями не лише суттєво доповнили в змістовому й фактологічному плані накопичені в 40–80-х рр. знання про насильницьку депортацію громадян України на нацистську каторгу та варварського використання української робочої сили в економіці Третього райху, а й звернулися до історико-соціального дослідження тих аспектів проблеми «остарбайтерів», котрі з політико-ідеологічних мотивів у радянські часи не одержали неупередженого й об'єктивного висвітлення або ж зовсім залишалися поза дослідницьким полем. Зокрема, важливе значення для комплексного осмислення і визначення місця «остарбайтерів», (яких О. Є. Лисенко цілком справедливо виокремлює у самостійний тимчасовий соціум) [1121, с. 4], у соціальній історії та соціальній піраміді радянського та пострадянського суспільства мають наново проведені дослідження: форм і методів вербування та мобілізації окупантами мешканців України, зокрема селян, на роботу до Німеччини та причин формування контингенту добровольців-«остарбайтерів» у 1941 – на початку 1942 рр.; специфіки ставлення німецької влади до

«остарбайтерів» з різних окупаційних зон України та німецького населення до «остарбайтерів»-українців; оцінка заходів окупантів з мобілізації робочої сили для Райху з боку керівництва та учасників націоналістичного руху та церков; сприйняття «остарбайтерів» червоноармійцями, радянськими та союзницькими окупаційними органами на території Німеччини: причин неповернення частини їх додому; принизливої для колишніх каторжан системи перевірки та їх непевного соціального статусу після повернення на батьківщину тощо. Констатуємо загалом вагомі результати напрацювань на цій ділянці дослідницького поля, водночас зазначимо, що нагальною потребою є підготовка узагальнюючого видання з цієї проблеми, в якому належне місце буде відведено селянській складовій.

В останні десятиліття активно почали вивчатися проблеми, що стосуються морально-політичного стану українського суспільства напередодні війни та під час окупації, настроїв населення та його ставлення до німецьких військ, окупаційної й радянської влади, впливу іноземної окупації та німецької й радянської інформаційної політики на свідомість населення та політичні процеси в суспільстві. У дослідженнях О. Є. Лисенка і В. А. Гриневича, О. О. Зарубинського, А. В. Боляновського, М. В. Ковалюка, В. І. Кучера і О. В. Потильчака, М. Михайлюка, Ю. О. Ніколайця, О. О. Салати, А. В. Скоробагатова, Валент. О. Шайкан, Валер. О. Шайкана, О. О. Яшан [1113, 892, 806, 891 – 893, 950; 1042, с. 247 – 255; 1080, с. 233 – 235, 300 – 330; 1166, 1215 – 1217, 1331, 1340, 1452, 1470 – 1475] проаналізовані вказані явища і процеси в селянському середовищі. Спростовуючи один із міфів радянської версії війни про суцільну морально-політичну єдність радянського суспільства напередодні та на початку війни, дослідники стверджують наявність серйозних протиріч у середині сільського соціуму, зумовлених політикою сталінського режиму в 1920–1930 рр., насильницькою колективізацією та репресіями, низьким рівнем життя, відсутністю прав і демократичних свобод. В окремих працях наголошується, що початок війни та окупація, які докорінно змінили політичну ситуацію в Україні, істотно прискорили до цього часу приховане серед селянства незадоволення існуючою владою, особливо колгоспно-радгоспною системою. Це

знайшло вияв у тому, що окрім тих селян, котрі були відверто вороже налаштовані до радянської влади, досить значна частина представників цієї частини українського соціуму, сподіваючись на ліквідацію колгоспної системи й одержання землі в особисту власність, зменшення економічного визиску й покращення життєвого рівня, набуття прав і свобод, позитивно сприйняла прихід на територію України німецьких військ, ухилялася від мобілізації до Червоної армії, а то й дезертирувала з її лав, негативно ставилася до здійснюваної радянською владою евакуації, виявляла готовність до співробітництва з окупаційною владою.

Водночас наводяться докази, що запровадження нацистами жорстокого окупаційного режиму, фізичний терор, суцільне викачування продовольства і відверте пограбування, непосильна для селян податкова і заготівельна політика, надмірна трудова експлуатація й примусова депортація сільського населення на роботу до Райху, фактичне збереження колгоспно-радгоспної системи й невиконання обіцянок наділити аграріїв землею, руйнації й занепад соціальної сфери спричинили зміну настроїв у селянському середовищі. Поступово під впливом окупаційних реалій все більше селян з ненавистю ставилися до окупантів й ставали на шлях пасивного, а згодом й активного спротиву та боротьби з ними.

Дослідники аналізують форми і методи інформаційних та агітаційно-пропагандистських акцій у різні періоди війни всіх задіяних у збройному протистоянні на території України сторін, ступінь їхнього впливу на свідомість та морально-психологічний стан сільського населення.

Однією з проблем, яка в останні десятиліття була виведена з тіні замовчування й стала предметом активних наукових досліджень у новому концептуальному плані, пов'язана з колаборацією. Досліджуючи цю непросту сторінку української історії періоду окупації в широкому контексті (теоретичному, політико-ідеологічному, нормативно-правовому, соціально-економічному, ментальному та ін.), М. В. Коваль, С. В. Кульчицький, В. В. Стецкевич, В. І. Кучер, О. В. Потильчак, Т. В. Вронська, І. І. Дерейко, Д. В. Омельчук, Вален. О. Шайкан, Валер. О. Шайкан [1042, с. 147, 247 – 255;

1066, 1368, 1080, с. 176 – 209; 843, 923 – 925; 1227, 1444 – 1453] диференціюють різновиди і форми співпраці, місцевого, у тому числі сільського, населення з окупаційною владою, класифікують їх за глибиною, масштабами, сутністю та підґрунтям. Так, В. В. Стецкевич розмежовує два різновиди співпраці: «вимушену, всупереч волі й переконанням людини, суто економічну співпрацю, як потребу для пошуків засобів до фізичного виживання, а відтак – обмежену сферою виробництва; тобто праця-заробітчанство задля єдиної мети: вижити і врятувати сім'ю, батьків, дітей; при цьому людина не лише не поступалася «своїми принципами», але й внутрішньо залишалася неупокореною, такою, що не прийняла нову владу та її порядки». Дослідник вважає, що це дає підстави не називати таку співпрацю колаборацією чи пособництвом окупантам, оскільки в її основі були економічні та матеріальні чинники, обумовлені фізіологічними потребами людини. І другий, на його думку, різновид співпраці це – «співпраця на рівні свідомого й добровільного вибору свого місця в умовах «нового порядку», готовність служити окупаційному режиму аж до його захисту, у тому числі і зі зброєю у руках, участь у збройних формуваннях ворога, в реалізації загарбницьких планів, акціях геноциду, упокоренні місцевого населення, боротьбі проти руху Опору тощо; це співпраця на рівні визнання цією категорією населення навіть ідеології, політики й практики (дій) фашистського режиму; можливо, і не в повному обсязі, але в головному – в утвердженні нової влади та її порядків і уярмленні місцевого населення – представники цієї категорії (поліцаї, жандарми, більшість старост, десятників, добровільних донощиків тощо) найчастіше за все поділяли політичні й ідеологічні установки фашистів. Отже, ім'я такої співпраці – військова, злочинна й цинічна колаборація» [1367]. З точки зору В. В. Стецкевича, окрім названих вище ознак такої колаборації, дуже важливою є ознака зради Батьківщини та її народу, адже вона є тією межею, за якою вже й починається виразна колаборація, пособництво. Він вважає, що «пояснення» деякими колаборантами мотивації своїх дій і вчинків у добу окупації тим, що до цього їх привела політика радянської влади, яка їм «насолила» в 20–

30-ті роки, не є... переконливим. Тим більше, що й боролися вони найчастіше з тими, хто був непричетний до органів, пов'язаних з репресіями» [1367, с. 189].

Серед спонукальних мотивів вимушеної «співпраці» і свідомої співпраці-колаборації В. В. Стецкевич визначає наступні: «1) Політико-ідеологічні, пов'язані з внутрішнім несприйняттям певною частиною суспільства самої радянської влади, її політики й, особливо, комуністичної (більшовицької) ідеології; влади, яка знищила приватну власність і, таким чином, багатьох з них викинула на маргінеси суспільно-економічного життя, радикально змінила їх життєвий статус, а головне – позбавила можливостей бути «приватним власником, господарем... 2) «Шкурні»; її носії вирізнялися безідейністю, аполітичністю та вродженою готовністю прислужитися «новому пану», а то й відвертим намаганням врятувати власну «шкуру»; такі найчастіше ставали повноцінними колаборантами; мотиви співпраці таких колаборантів зводилися до примітивно простої формули: врятуватись і вижити за будь-яку ціну, а при нагоді – ще й матеріально розжитися» [1367, с. 190].

Позицію В. В. Стецкевича щодо розмежування на тих, хто вимушено, через певні обставини, працював на окупантів, та на тих, хто робив це повністю усвідомлено й добровільно, поділяють В. І. Кучер і О. В. Потильчак. З'ясовуючи причини, що зумовили ситуацію, за якої стала можливою масова співпраця частини українського суспільства з окупантами, зокрема в господарсько-економічній сфері, вони окремлюють основні – національно-державницькі прагнення певних верств українців, реалії двадцятилітнього більшовицького правління та активну нацистську пропаганду на початку війни [1080, с. 182]. Водночас вчені вважають, що в тих регіонах, де цивільна й військова адміністрація проводили зважену політику, спрямовану на налагодження співробітництва з населенням, певна його частина, особливо ображена більшовицьким режимом, довіряла німецькій владі та йшла на співпрацю з господарськими органами німців. Ще одним важливим чинником, який призвів до вимушеного співробітництва з німцями переважної більшості населення, на думку дослідників, стало запровадження окупантами загальної трудової повинності, що

здійснювалася жорстокими силовими та репресивними методами за принципом «хто не працює – той не їсть».

В. І. Кучер і О. В. Потильчак роблять висновок, що для більшості населення співробітництво з окупантами було вимушеним і трималося як на загальній трудовій повинності, так і на життєвій необхідності такого кроку, аби вижити і прогодувати свої родини, а тому таких людей не можна віднести до колабораціоністів у повному розумінні цього слова. На їх думку, враховуючи особливості становища, доцільно було б для цього виду господарського колабораціоналізму застосовувати термін «вимушений колабораціонізм» [1080, с. 183, 186 – 187].

Такий же підхід, як і у вище названих авторів, щодо диференціації різновидів і форм співпраці українського населення з окупантами та оцінки чинників, які їх зумовили, характерний також для праць Вален. О. Шайкан та Валер. О. Шайкана. Зокрема, на особливу увагу заслуговує монографія Вален. О. Шайкан «Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни» [1448], в якій на історіософському та соціально-психологічному рівнях комплексно досліджено феномен колабораціонізму та з'ясовано типові й особливі вияви цього явища на означених територіях. Базуючись на викладених вище концептуальних засадах та використовуючи значний масив невідомих раніше джерел, ці дослідники розглядають причини та вияви вимушеної співпраці з окупантами більшої частини українського селянства, а також прояви у його середовищі добровільної й усвідомленої, а отже, злочинної за своєю сутністю, колаборації.

У контексті людського виміру історії України періоду війни заслуговує позитивної оцінки звернення сучасних вітчизняних дослідників до проблем повсякденного життя селянства в добу воєнного лихоліття. У публікаціях і дисертаційних дослідженнях Т. Ю. Нагайка, І. В. Перехрест, О. Г. Перехреста, Р. Ревегука, І. В. Рибак, В. В. Стецкевича, Т. В. Терещенко, О. О. Яшан [1173 – 1180, 1240, 1257, 1261, 1281, 1318, 1322, 1323, 1371, 1387, 1390, 1391, 1474] та інших науковців на значному фактичному матеріалі проаналізовано соціально-

правове становище сільських мешканців в окупаційний та післяокупаційний періоди війни, схарактеризовано соціально-економічні реалії повсякденного життя, стан і засоби матеріально-побутового, житлового та медичного забезпечення селян, умови та рівень їх культурного обслуговування, форми дозвілля та відпочинку. Фахівці однак не в тому, що повсякденне життя сільських мешканців в окупованій і розореній ворогом республіці було надзвичайно важким.

У процесі розпочатої в 90-х рр. перегляду однієї з основних складових радянської версії війни про «всенародний рух Опору» відбулися значні зміни в теоретичному осмисленні, фактологічному наповненні й оцінці участі селянства України в підпільно-партизанській боротьбі. У працях М. В. Ковалю, А. С. Чайковського, О. Є. Лисенка, В. І. Кучера, А. В. Кентія, В. С. Лозицького, М. А. Слободянюка, О. В. Бровара, М. М. Шитюка, Є. Г. Горбунова [1041, 1440 – 1442, 1122, 1069 – 1072, 1009 – 1012, 1344, 1345, 80, 1457, 885, 886, 1263] та інших дослідників уточнені показники щодо кількості селян, які брали участь в партизанському русі, проаналізовані форми протидії селянства загарбникам та чинники, котрі змусили його стати спочатку на шлях пасивного, а згодом й активного (аж до збройного) спротиву окупантам, взаємостосунки між селянством і партизанами на всіх етапах війни й у різних регіонах республіки, трагічні наслідки для села та його мешканців нацистських каральних акцій щодо цивільного населення не лише за надану, а й навіть можливу допомогу й підтримку народним месникам. Принципово новим моментом став розгляд таких замовчуваних у радянський час явищ у контактах між селянством і червоними партизанами, як неприхильне ставлення частини, а в західних областях – більшості, селян до партизанів, прояви насильства з боку партизанів до селян, примусового вилучення ними продовольства, а подекуди й відвертого мародерства та реквізицій одягу, взуття, спиртних напоїв тощо. Автори зазначають, що такі дії негативно позначалися на ставленні сільських мешканців до радянських партизанів, однак роблять висновок, що загалом українське

селянство, за винятком більшості західноукраїнського, підтримувало їх у боротьбі з ворогом.

Одним із помітних досягнень вітчизняної історичної науки останніх десятиліть стала розробка питань, пов'язаних з боротьбою українських самостійників у роки Другої світової війни. Однак у полі зору дослідників перебували головним чином ідеологічна, військово-політична та подієва складові самостійницького руху, тоді як, за оцінкою О. Є. Лисенка, «практично незайманою залишилася проблема «зворотнього зв'язку», тобто сприйняття його ідеології і практики масами, спеціально не вивчалася соціальна база» [1123, с. 17]. Насамперед, це стосується вивчення місця і ролі західноукраїнського селянства як соціальної бази самостійницького руху, з якої він черпав основні матеріальні, продовольчі й людські резерви для свого функціонування. Поки що праць, у яких би спеціально аналізувалася роль селянства, як соціальної бази самостійницького руху, не багато: зокрема це дослідження Г. М. Стародубець, присвячені повстанському запіллю [1351 – 1353].

Помітний поступ уперед у справі дослідження тих аспектів соціальної історії села та його мешканців, які з ідеологічних мотивів або зовсім замовчувалися, або ж подавалися у версіях, що не відповідали дійсності. У переліку таких тем – трагічні події, пов'язані з багатотисячними людськими жертвами серед селян української та польської національностей під час українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях, зокрема в 1943–1944 рр. на Волині. Важливість дослідження селянського аспекту цього протистояння зумовлюється й тією обставиною, що він є складовою історії власне ОУН і УПА, й без його висвітлення вона буде неповною, адже в загонах УПА і збройних польських формуваннях, які нищили селянські господарства й безвинних і беззахисних селян, більшість особового складу становив селянський контингент. Серед праць, в яких селянський аспект у контексті українсько-польського протистояння одержав певне висвітлення, слід назвати дослідження І. І. Ільюшина, С. А. Макарчука, Ю. Ю. Сливки [965 – 967, 1140, 1141, 1341]. Ще одній раніше замовчуваній темі – позасудовим репресіям в 1944–1945 рр. щодо

селянських сімей учасників національно-визвольного руху в західних областях України, значну увагу приділено в дослідженнях Т. В. Вронської [844 – 846].

У рамках активно досліджуваного в новітній історіографії етнополітичного аспекту й становища національних меншин в Україні в роки війни вивчається доля фольксдойче, у т.ч. селян. На основі використання опублікованих та вперше введених до наукового обігу архівних документів у публікаціях М. В. Коваля і П. В. Медведка, В. Б. Євтуха і Б. В. Чирка, А. З. Бістрікера, О. Ф. Іванова й І. О. Іванькова, А. Айсфельда і В. Мартиненка, а також автора цих рядків [1034, 945, 801, 960, 778, 1256] розглядаються ставлення до етнічних німців України сталінського та гітлерівського режимів в умовах війни, плани та практичні заходи нацистів щодо використання селян-фольксдойче, як однієї зі складових частин загального колонізаційного німецького руху на Схід. Науковці доводять, що політика Райху стосовно селян-фольксдойче була протекціоністською, спрямованою на поліпшення їхнього становища й водночас розрахованою на безумовну співпрацю й покору, а її аграрна частина здійснювалася за рахунок українського сільського населення й була невід'ємною частиною злочинної аграрної політики окупантів, унаслідок якої, зрештою, постраждали й самі селяни-фольксдойче.

В останні десятиліття вітчизняні науковці, активно досліджуючи політику нацистів у галузі освіти, детально вивчають особливості її реалізації в українському селі. Зокрема, у тій чи іншій мірі ці аспекти розглядаються у працях М. О. Бистої і П. В. Добрава, В. В. Гінди й Ю. А. Зінька, Г. М. Голиша, В.В.Ленської, А. М. Михненка, Г. В. Стефанюк, І. С. Тарнавського, Валер. О. Шайкана [798, 799, 933, 864 – 868, 875 – 878, 958, 959, 1167, 1357, 1358, 1382, 1383, 1451] та ін. Характерною особливістю більшості з цих праць є те, що їх автори поряд з показом реакційної політики нацистів в освітній сфері розглянули низку питань, які раніше перебували поза увагою дослідників: діяльності освітянських структур в українських органах влади окупаційного періоду щодо налагодження роботи закладів освіти та організації навчально-виховного процесу у них на антикомуністичних й антирадянських засадах і

надання йому українського національного спрямування; ставлення німецьких окупаційних владних структур до діяльності українських націонал-патріотів у справі шкільної освіти на різних етапах війни; функціонування освітніх закладів, у тому числі сільських, в окупаційний період, їхню матеріально-технічну навчальну базу, контингент учнів та учителів, форми контролю влади за роботою шкіл та змістом навчально-виховного процесу, ставлення різних верств населення до політики окупаційної влади в сфері освіти.

Новим моментом у дослідженні освітньої політики загарбників стало звернення науковців до мотивації і практичних заходів з організації фахової сільськогосподарської освіти та їх результатів. Ці сюжети розглядаються в публікаціях О. В. Потильчака, О. М. Гончаренка, П. В. Доброва і М. О. Бистрої, В. А. Нестеренка [1306, 1311, 883, 800, 933, 1210] та ін.

У працях П. В. Доброва і О. Ю. Латиш, І. В. Перехрест, О. Г. Перехреста, А. В. Фоміна висвітлюється стан справ з медичним обслуговуванням сільського населення в період окупації, простежуються згубні наслідки політики гітлерівців у медичній сфері для його здоров'я [932, 1241, 1269, 1425].

Особливості релігійного життя в сільській місцевості в період окупації фрагментарно розглядаються в працях О. Є. Лисенка, Ю. В. Волошина, В. В. Гордієнка, М. І. Михайлуци, І. І. Поїздник, О. П. Тригуба та інших науковців [1106 – 1108, 1127, 839, 887, 888, 1164, 1165, 1401].

Значно менше уваги сучасні вітчизняні дослідники приділяють питанням соціально-економічного становища села та функціонування аграрної галузі республіки в доокупаційний та відбудовний періоди, хоча їх тарктування з нових методологічних позицій є одним із важливих завдань комплексного дослідження історії села воєнної доби. Адже, незважаючи на значний доробок дослідників радянської епохи, всебічної характеристики виробничої та соціальної сфери у вказані періоди здійснено не було.

Так, ще донедавна недостатньо дослідженими залишалися епізоди, пов'язані з серйозними проблемами й труднощами у функціонуванні аграрної галузі в неокупованих регіонах республіки в перший період війни, податкової та

заготівельної політики держави на селі та повсякденного життя сільських мешканців в умовах війни, негативних явищ у процесі проведення евакуації матеріально-технічних і людських ресурсів сільського господарства, її реальних результатів та інших. На теперішній час ці питання певною мірою досліджені й висвітлені, насамперед зусиллями О. Є. Лисенка та автора цієї праці [999, 1248, 1277, 1278]. Зокрема, важливе значення має встановлення достовірних обсягів евакуйованих та втрачених у ході евакуації сільськогосподарської техніки та худоби, визначення причин недоліків та негативних явищ, що мали місце під час цього процесу, зроблений аналіз стану справ з евакуацією спеціалістів сільського господарства та рядових колгоспників, навчальних закладів сільськогосподарського профілю. Питання, пов'язані з евакуацією сільськогосподарських ресурсів та сільського населення, розглядаються також у дослідженнях Ю. О. Ніколайця та С. Ю. Бабенко [785, 1216]. Цінними для розуміння стратегії та алгоритму евакуації сільського населення є положення і висновки, сформульовані В. В. Стецкевичем [1367].

З огляду на те, що в радянський час науковці, акцентуючи увагу на ролі партійних та радянських органів та труднощах об'єктивного характеру у здійсненні відбудовних робіт, переважно показували позитивну сторону цього процесу та досягнуті результати й уникали питань, пов'язаних з серйозними проблемами в його організації, фінансовому, матеріально-технічному й кадровому забезпеченні, недоліками в роботі галузі, можна було сподіватися, що цей сегмент історії села викличе більший інтерес серед сучасних дослідників. Однак цього не сталося, його дослідженням, як, до речі, й доокупаційного, нині займаються одиниці. Тому історіографія цих питань у пострадянський період поповнилася порівняно незначною кількістю спеціальних публікацій, в яких вони аналізуються на основі комплексного підходу з урахуванням як позитивних, так і негативних чинників та наявних проблем. Окрім уже названих праць (монографія М. В. Ковалю та «Історія українського селянства») вказані питання також розглядаються О. Є. Лисенком і О. Г. Перехрестом у підрозділі «Відродження аграрного сектора економіки у 1943–1945 рр.», уміщеному в історико-

економічному дослідженні «Економічна історія України», О. Г. Перехрестом у нарисі «Відбудовні процеси у сільськогосподарській галузі в 1943–1945 рр.» у виданні «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.», у відповідному розділі його монографії «Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)» та низці статей [1125; 1227, с. 69 – 132; 1282, 1246, 1248, 1253, 1267, 1270, 1271, 1272, 1274, 1282; 1284, с. 292 – 353]. У контексті дослідження спеціальних тем окремі аспекти відбудовного процесу в аграрній галузі республіки фрагментарно або на дотичному рівні висвітлюються також у працях А. М. Михненка, В. В. Міщаніна, П. П. Панченка, Т. С. Першиної [1167, 1168, 1232, 1233, 1290] та інших вчених.

Не набагато кращою виглядає й ситуація з опрацюванням у відповідності з новими методолого-концептуальними засадами проблематики, пов'язаної з відбудовою і становищем соціально-побутової сфери села в 1943–1945 рр. Заслужують позитивної оцінки дисертаційне дослідження та публікації Т. В. Терещенко, в яких з'ясовується вплив війни та нацистської окупації на матеріальне, соціальне та житлово-побутове становище сільського населення центральних областей України, критично аналізуються стан соціальної інфраструктури села вказаного регіону та результати її функціонування в умовах війни та перших післявоєнних місяців [1385–1393]. Аналогічний комплекс питань розкривається і в монографії І. В. Рибачака та дисертатії і статтях О. Г. Шамрая [1323, 1454].

Упродовж двох останніх десятиліть група істориків, реалізуючи власні наукові проекти, характеризувала в тій чи іншій мірі стан справ в окремих сферах соціальної інфраструктури села. Так, у працях М. О. Бистрої і П. В. Добрава, Г. М. Голиша, А. М. Михненко, О. Г. Перехреста і Т. Ю. Перехрест, М. М. Рогожі, С. Д. Сворака, Т. В. Терещенко [797, 933, 876, 1167, 1273, 1279, 1325, 1333, 1386, 1389, 1393] поряд з суттєвими змістовими й фактографічними доповненнями напрацювань попереднього покоління дослідників стосовно позитивних результатів відбудовного процесу в системі освіти на селі показано проблеми та недоліки об'єктивного й суб'єктивного плану, які мали місце при вирішенні цього

завдання й призводили до негативних проявів у матеріальному забезпеченні навчальних закладів та в організації навчально-виховного процесу. У монографії Л. М. Цимбал [1439] простежується хід відбудови вищої педагогічної школи та її внесок у забезпечення сільських освітніх закладів педагогічними кадрами.

В означений період певна увага приділялася дослідженню питань, пов'язаних зі станом медичної сфери села та охорони здоров'я його населення у 1943–1945 рр. У контексті дослідження медико-санітарних наслідків війни для населення України та їх ліквідації вони розглядаються в дисертації та статтях І. В. Перехрест, соціально-побутової сфери села – у дисертації та статтях Т. В. Терещенко, монографіях А. М. Михненка та І. В. Рибак, монографії та статті О. Г. Перехреста [1238 – 1241, 1387, 1390, 1393, 1167, 1322, 1323, 1269; 1284, с. 375 – 386].

Одним із сегментів історії села, у висвітленні якого в радянській історіографії мали місце як певні неточності, так і відверте перекручування фактів, були події, пов'язані з залученням сільського населення України до відбудови та роботи в промисловості на початковому етапі повоєнного відродження. Зокрема стверджувалося, що сільське населення залучалося до відбудовних та виробничих процесів на добровільній основі й це було своєрідним патріотичним рухом селян на допомогу фронту. І лише в останні роки з'явилися публікації Л. М. Хойнацької, О. Г. Перехреста, М. К. Лободи, І. Г. Ветрова та інших науковців, в яких розглядається процес примусового залучення сільських мешканців на відбудову та роботу в промисловому секторі економіки в післявоєнній Україні, вказуються недоліки в організації праці та незадовільні житлово-побутові умови мобілізованих, факти масового ухилення селян від виїзду на роботу та дезертирства з промислових об'єктів [1430, 1431, 1268, 1133 – 1135, 828].

Ще одним аспектом соціальної історії селянства України на завершальному етапі війни та перших післявоєнних місяців, справжня правда про який в радянську епоху замовчувалася, стали події, спричинені з організованим радянськими і польськими властями задля припинення кровопролитного

міжнаціонального українсько-польського конфлікту та звуження соціальної бази повстанського руху широкомасштабного трансферу поляків з України до Польщі та українців, які мешкали на польських територіях, – в УРСР у 1944–1946 рр. Примусовий характер переселення дає підстави кваліфікувати ці дії як депортації, що обернулися трагедією для сотень тисяч людей, зокрема для понад 600 тисяч українців, переважну частину яких становили селяни з Холмщини, Посяння, Підляшшя та Лемківщини. Соціальні аспекти переселення українських селян та їх подальшої соціально-політичної адаптації в Україні викладені у працях О.В. Буцько, Т. М. Гонтара, В. Кіцака, Ю. Ю. Сливки [820, 880, 821, 1016, 1342] та інших науковців. Автори показують процес насильницького переселення селян цілими селами, акції розправи з тими, хто противився йому, умови господарського облаштування переселенців у місцях нового помешкання, наголошують, що переселенці опинилися в скрутному матеріальному становищі, зазнали нового примусу, а часто були поставлені на межу виживання.

Необхідно також зазначити, що в останій період докорінно змінилася ситуація з історіографічним аналізом наукових зусиль у цій тематичній ніші. У працях О. Є. Лисенка, О. В. Марущенка, В. В. Стецкевича, В. П. Щетнікова, О. Г. Перехреста та інших авторів з нових методологічних позицій даються оцінки доробку радянських та сучасних вітчизняних вчених з питань економічного та соціального становища села в означений час [1123, 1126, 1146 – 149, 1364, 1367, 1370, 1372, 1462, 1280, 1284, с. 8 – 52, 57 – 84; 1287]. Однак, на жаль, нині відсутня узагальнююча праця історіографічного плану з цієї проблематики.

Підсумовуючи викладене, констатуємо, що в останні десятиліття вітчизняна історіографія проблеми соціально-економічного становища українського села в 1941–1945 рр. збагатилася значною кількістю наукових досліджень нового якісного методологічного й фактографічного рівня. Основними характерними тенденціями на сучасному етапі історієписання проблеми стали: деполітизація історичного нарративу й відмова від ідеологізованих концепцій; поворот від вивчення й висвітлення тогочасної історії села на рівні макропроцесів до дослідження на мікроісторичному рівні; стрімке розширення джерельної бази

досліджень, насамперед за рахунок залучення раніше засекречених документів та усних свідчень учасників тогочасних подій; значне розширення тематики досліджень в рамках проблеми, зокрема соціальних сегментів історії села в умовах війни. Водночас незаперечним фактом є те, що поряд з істотним поступом уперед у дослідженні означеної проблеми ще багато її аспектів потребують ґрунтовного вивчення й висвітлення. Нагальною є потреба підготовки й узагальнюючих праць з цієї проблематики.

Соціально-економічне становище українського села в роки війни одержало певне висвітлення в західній та зарубіжній українській історіографії. Разом з тим слід зазначити, що за кордоном спеціальні дослідження з цієї теми відсутні. У західній історіографії її окремі аспекти фрагментарно або на дотичному рівні розглядаються лише в кількох працях, присвячених історії німецької окупації СРСР. Оскільки окупована Україна не виокремлюється в самостійний об'єкт дослідження, то при висвітленні подій на українських землях йдеться, як про події в Радянському Союзі. Пояснюється це тим, що західні дослідники розглядають історію українських земель часів Другої світової війни як складову історії СРСР (або, за термінологією багатьох дослідників, – Росії). Ще однією особливістю висвітлення окупаційного періоду в західній історіографії стало те, що традиційно воно здійснюється в межах довоєнних кордонів СРСР, оскільки багато зарубіжних дослідників зміни кордонів 1939–1940 рр. трактують, як нелегітимні. Тому аналіз окупаційного режиму на західних землях України переважно міститься в дослідженнях, присвячених окупації Польщі, а Східної України – у тих, де йдеться про окупацію радянської території. Що стосується «Трансністрії», Бессарабії і Північної Буковини, то цей регіон практично випадає з поля дослідження німецької окупаційної політики (хоча в 1944 р. він перебував під безпосереднім контролем німецької адміністрації), тому матеріали про окупаційний режим на вказаних територіях варто шукати в працях румунських та молдавських авторів [939, с. 143]. То ж при аналізі історіографічного доробку західних істориків доводиться виокремлювати український сегмент із загальної картини досліджень подій воєнного часу та окупаційної політики загарбників.

Серед опублікованих у 50–60-х рр. праць, присвячених історії німецької окупації СРСР і, в яких містяться матеріали з досліджуваної в дисертаційній роботі проблеми, насамперед слід назвати віднесену в історіографії до категорії класичних і визнану найкращою з цієї проблематики працю американського історика О. Далліна «Німецьке правління в Росії» [1483, 1484]. Побудувавши роботу переважно на матеріалах та документах Нюрнберзького процесу та опитуванні «переміщених осіб», автор оцінив війну як винищувальну. О. Даллін детально проаналізував плани загарбників щодо експлуатації окупованої території СРСР, організацію та структуру окупаційної влади на територіях райхскомісаріату «Україна» та в зоні військового управління, дискусії, що точилися між німецькими функціонерами щодо методів здійснення окупаційної політики в Україні, схарактеризував основні напрями політики німців на окупованій території, ставлення окупантів до місцевого населення та населення до них, показав намагання окупаційної влади залучити до співпраці селянство. Аналізуючи економічну політику нацистів, дослідник проводить думку про популярність на початку окупації серед сільського населення проголошених ними заходів з реформування відносин в аграрній сфері. Відповідальність за провал економічних планів загарбників автор покладає на керівництво нацистської Німеччини, яке, на його думку, не змогло здійснювати «гнучку політику» на окупованій території та скористатися протиріччями, які існували між радянською державою та населенням. Як засвідчила подальша практика, багато сформульованих О. Далліном концептуальних засад та наведених ним даних, зокрема, щодо функціонування райхскомісаріату «Україна», залишаються актуальними й дотепер використовуються в західній історіографії при дослідженні історії німецької окупації «східних територій».

У цей же період питання аграрної політики нацистських окупантів в Україні також фрагментарно розглядалися в працях Г. Райтлінгера «Будинок на піску. Гітлерівська окупаційна політика в Росії 1941–1944», Р. Ільницького «Німеччина і Україна 1934–1945», Д. Армстронга «Український націоналізм 1939–1945» [1523, 1524, 1504, 1478]. Автори також стоять на позиції, що українське селянство до

певного часу підтримувало проголошені окупаційною владою економічні заходи щодо реформування в сільськогосподарській галузі з метою ліквідації колгоспної системи, однак невиконання обіцянок, податковий, заготівельний та трудовий визиск, депортація сільської молоді на роботу до Райху зумовили невдоволення селян та їхню конфронтацію з окупаційним режимом. У працях наведено факти тотального пограбування окупантами сільськогосподарського потенціалу України. Німецький історик Г. Момзен, аналізуючи організаційні засади функціонування райхскомісаріату «Україна», побіжно розкриває систему управління сільськогосподарською галуззю на його території [1510]. Інший німецький дослідник – В. Брокдорф, вивчаючи колаборацію місцевого населення на окупованих територіях, схарактеризував причини та її форми у селянському середовищі [1480]. Його співвітчизник Ф. Геєр у монографії, присвяченій історії Православної церкви в Україні, торкається питань релігійного життя на селі в період окупації [1500].

У 70–90-ті роки в контексті розпочатого в світовій науці повороту в бік антропологізації історії відбулися відповідні кореляції й в історіографії війни, одним з виявів яких стає виокремлення «історії повсякденності» в самостійний дослідницький напрям.

Після повернення у 60-х роках до ФРН зі США та інших країн архівних документів або їхніх копій (більша частина архівів наприкінці війни була захоплена арміями союзників) і створення в результаті цього більш широкого джерельного підґрунтя, до студіювання проблем німецько-радянської війни активніше долучилися західнонімецькі історики. Однак і після цього західні дослідники порівняно мало уваги приділяли Україні, що значною мірою зумовлювалося відсутністю у західних архівах достатньої кількості необхідних документів, а також неможливістю використовувати документи закритих на той час радянських архівних фондів. Як стверджував у 1994 р. німецький історик Д. Поль, Україна в подальшому, по суті, не стала об'єктом спеціального дослідження, за винятком канадської історіографії [1303].

У 70–80-х рр. висвітлення питань історії України періоду німецько-радянської війни в західній науці, як і раніше, відбувалося через призму історії Райху та Вермахту воєнного періоду, їх політики та бойових дій на території України. Не сталося змін на краще і в справі дослідження соціально-економічного становища українського села в роки війни. Воно за традицією здійснювалося фрагментарно в контексті інших проблем історії війни та окупації.

Дещо більше уваги цій проблемі приділили історики НДР, погляди яких співпадали з домінуючими концептуальними підходами до висвітлення подій війни в радянській історіографії. Низку її аспектів розглянув Д. Айхгольц у процесі дослідження питань, пов'язаних з економічною експансією Німеччини на Схід, упровадженням у життя генерального плану «Ост», економічної політики та пограбування матеріальних ресурсів СРСР, у т.ч. України, економічної колаборації та функціонування економічних інституцій на окупованих територіях [1487–1489]. Інший східнонімецький історик, Н. Мюллер, у кількох своїх працях, зокрема монографії «Вермахт і окупація» [1512, 1513, 1172], заперечуючи поширену в той час у західній історіографії точку зору про непричетність Вермахту до здійснених на території СРСР злочинів, розглядає питання про його роль у створенні окупаційного режиму та стверджує, що керівні військові органи брали участь в убивствах і репресіях проти цивільного, у тому числі сільського, населення. Детальний аналіз структури військового управління окупованими територіями містить інформацію про охоплення нею сільськогосподарської галузі України, участь військово-економічних органів та формувань Вермахту в пограбуванні продовольчих і сировинних ресурсів республіки.

У сучасній німецькій історіографії Другої світової війни в рамках проведеної у Німеччині у середині 90-х років дискусії щодо причетності німецької армії до злочинів проти цивільного населення опубліковано праці Р.-Д. Мюллера і Г. Фолькмана, Г. Умбрайта, Г. Геєра, К.-М. Мальмана, Р. Тімма [1486, 1534 – 1536, 1499, 1509, 1529], в яких розглядаються питання, пов'язані з оцінкою ролі Вермахту в здійсненні масових винищувальних акцій на окупованих

територіях і в боротьбі з партизанським рухом, під час яких було знищено сотні українських сіл і тисячі їхніх мешканців.

Реакцією на дискусію про злочини німецької армії став проект «Вермахт у диктатурі націонал-соціалізму», розпочатий у 1999 р. Інститутом сучасної історії у Мюнхені, у рамках якого вийшла низка публікацій, у тому числі таких, у котрих наявні матеріали, дотичні до досліджуваної нами проблеми. Зокрема, це – праця Д. Поля «Панування Вермахту. Німецьке військове управління та місцеве населення у Радянському Союзі 1941–1944», в якій зроблено аналіз планів нацистів та німецької окупаційної політики стосовно України, описано масове нищення цивільного населення за участю військовослужбовців Вермахту, а також схематично розглянуто окремі аспекти життя місцевого населення у зоні військового управління, особливості окупаційної політики у військовій зоні порівняно з цивільним управлінням та ін. Х. Гартман у роботі «Вермахт у Східній війні. Фронт і військовий тил 1941/42», висвітлюючи діяльність Вермахту на східному фронті та у тилу на основі різноманітних джерел, стверджує, що найбільш кривавими були дії тилових дивізій [1522, 1498].

У низці праць німецьких істориків, присвячених дослідженню нацистської політики тотального терору на окупованих радянських, зокрема українських, територіях, приділено увагу методам її застосування щодо сільського населення. Так, К. Герлах розглядає це питання у межах генерального комісаріату «Волинь», що входив до складу райхскомісаріату «Україна», Г.-Г. Вільгельм – при дослідженні методів діяльності поліції безпеки та Вермахту на території Радянського Союзу, М. Ольденбург – в процесі встановлення ролі армії у здійсненні окупаційної політики у військовій зоні окупації, Л. Герцог – вивчаючи злочини Вермахту в Генерал-губернаторстві [1492, 1493, 1542, 1520, 1503].

Окремі сюжети аграрної та соціальної політики стосовно селянства на окупованих українських землях розглядаються в працях, присвячених дослідженню особливостей окупаційного управління в окремих регіонах: ролі райхсміністерства окупованих східних територій (А. Цельгубер), угорських військових частин (К. Унгар), румунської адміністрації в губернаторстві

«Трансністрія» (Е. Фелькль). Зокрема останнє дослідження є чи не єдиним у німецькій історіографії, в якому автор характеризує особливості румунського окупаційного режиму на означеній території, оцінює його, як більш хаотичний порівняно з німецьким, а економічну експлуатацію вважає м'якшою, пояснюючи це тим, що «Трансністрія» була для Румунії не «життєвим простором», а провінцією [1544, 1537, 1540].

Серед окупаційної проблематики однією з найбільш популярних у сучасній західній, зокрема німецькій, історіографії Другої світової війни є тема використання примусової праці «остарбайтерів» у Райху. У 1990-х – перше десятиліття 2000-х рр. у Німеччині опубліковано значну кількість праць як узагальнюючого, так і регіонального та галузевого характеру, збірників документів тощо. У них німецькі історики досить ґрунтовно проаналізували особливості використання на території Німеччини примусової праці різних категорій бранців з Радянського Союзу – військовополонених, в'язнів концтаборів та цивільних робітників. Однак у цих працях примусові робітники з України, присутні в усіх названих категоріях, фактично не виокремлюються з загального об'єкта дослідження – «остарбайтерів», тобто робітників зі Сходу, точніше з окупованих територій Радянського Союзу в кордонах 1939 р. (робітники, залучені із Західної України, в Райху вважалися польськими громадянами, а умови праці та життя остарбайтерів і робітників із Польщі докорінно відрізнялися) [938, с. 53]. Публікацій, присвячених примусовим робітникам з України, – всього декілька: це стаття М. Айкеля, в якій висвітлено проведення примусових депортацій з окупованої України, дослідження М. Руфф про українських «остарбайтерів» в Австрії та окремий збірник про примусових робітників з України у Мюнхені [1440, 1525, 1526]. Окремі аспекти долі українських «остарбайтерів» фрагментарно розглядаються в рамках узагальнюючого дослідження практики використання примусової праці в Райху У. Гербертом, а також у кількох дослідженнях про експлуатацію східноєвропейських робітників у різних регіонах Німеччини [1501, 150, 1491, 1479, 1521, 1530, 1543]. Однак, незважаючи на те, що значну частину депортованих до Німеччини наших співвітчизників становили

молоді українці-селяни, методи їх депортації до Німеччини, використання на примусових роботах, умови проживання та інші аспекти примусового працевикористання у західній історіографії допоки ще не висвітлені.

У низці праць сучасних німецьких істориків (колективній монографії за редакцією В. Бенца, виданні «Окупація і колаборація (1938–1945)» та публікаціях Ф. Голчевського), присвячених темі колаборації й опору населення окупаційному режимові на території України [1477, 1519, 1495 – 1497], містяться сюжети з аналізом їх проявів в сільському середовищі. Питання організації економічного використання потенціалу окупованих українських земель фрагментарно розглядаються у працях Р.-Д. Мюллера, Т. Алі, Й. Верпуца [1485, 1476, 1541].

У історико-публіцистичній праці П. Кареля [1007, 1008] міститься матеріал про здійснення відступаючими з території України частинами німецької армії тактики «випаленої землі». Спираючись на документи Вермахту та свідчення відомих німецьких генералів, автор наводить вражаючі дані про масові акції знищення об'єктів соціальної та виробничої сфер та згубні наслідки руйнування сільських населених пунктів, житлових, господарських й громадських будівель, знищення та переміщення у тиліві райони й до Німеччини худоби, продовольчих й матеріальних ресурсів, сільськогосподарської техніки, насильницьку евакуацію цивільного населення. Вказуючи на те, що через швидкий наступ Червоної армії формування Вермахту не могли виконувати в повному обсязі директиви керівництва Райху щодо перетворення залишених регіонів України в «зону пустелі», автор водночас зауважує, що не всі фронтові командири німецької армії схвалювали такі заходи стосовно цивільного населення й свідомо обмежували застосування їх винятково необхідним, продиктованим воєнними потребами [1008].

Помітним явищем в сучасній західній історіографії українського сегменту війни стала праця голландського дослідника К. Беркгофа «Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою», видана в 2004 р. англійською мовою й перевидана в 2011 р. українською мовою [296], в якій, на основі залучення документів західних та українських архівосховищ, розглядається широке коло

питань стосовно політики та практики нацистського окупаційного режиму в окупованій Україні. В окремому підрозділі «Життя в сільській місцевості» автор вдається й до аналізу низки аспектів економічної та соціальної політики нацистів стосовно українського селянства, її згубних наслідків. Позитивно оцінюючи факт звернення зарубіжного дослідника до цих питань, водночас зазначимо, що з огляду на досить ґрунтовне дослідження історії українського села періоду окупації українськими істориками в останні десятиліття, праця К. Беркгофа нічого принципово нового не містить. При цьому, автор фактично ігнорує доробок українських істориків й намагається подати власну інтерпретацію подій, як єдино вірну.

Тема економічного і соціального становища в українському селі в роки війни одержала певне висвітлення в українській зарубіжній історіографії. Уперше окремі її аспекти в контексті аналізу гітлерівського «нового порядку» в Східній Європі частково висвітлюються в англійських монографіях І. Каменецького «Гітлерівська окупація на Україні 1941–1944» (1956 р.) і «Таємні плани нацистів стосовно Східної Європи» (1961 р.). Автор, зокрема, звернувся до питань, пов'язаних з планами керівництва Райху в аграрній галузі, політикою окупантів стосовно селянства, ставлення різних верств селянства до окупантів тощо [1506, 1507]. Питанням податкової та заготівельної політики німецької адміністрації в сільськогосподарській сфері та діяльності сільськогосподарської кооперації в умовах окупації на території Галичини присвячено параграф у праці дослідника історії українського кооперативного руху І. Витановича [832]. У публікації А. Жуковського схарактеризовано основні риси економічної й соціальної політики румунських окупантів стосовно селянства на території Північної Буковини, частини Бессарабії та «Трансністрії» [947]. Роль селянства як соціальної бази самостійницького руху на Волині та південному Поліссі в роки війни розглядає В. Ковальчук [1050].

Вагомим надбанням діаспорної історіографії Другої світової війни стала ґрунтовна монографія В. Косика «Україна і Німеччина у Другій світовій війні», яка вийшла французькою мовою, а в 1993 р. перевидана й в Україні [1061]. Автор

використав досить широку джерельну базу, основу якої становлять невідомі на той час вітчизняним дослідникам документи з німецьких архівів, а також значну кількість матеріалів з періодичних видань воєнних років та опублікованих у післявоєнний період праць. Зосередивши головну увагу на аналізі місця і ролі України в планах і військово-політичному протиборстві між Німеччиною й СРСР в умовах війни, колоніальної політики нацистів на українських землях, політичних аспектів «нового порядку», участі в русі Опору різних українських політичних сил та його впливу на еволюцію політичної лінії керівництва Райху в українському питанні, економічних, соціальних та демографічних наслідків війни для українського народу, автор також розглядає низку питань, що стосуються аграрної сфери та становища селянства в роки війни та окупації. Велику цінність мають подані в додатках до монографії документи німецьких центральних і окупаційних органів влади, заяви, міркування та настанови керівників Райху стосовно планів, методів та практики використання сільськогосподарського потенціалу України у воєнних та геостратегічних цілях нацистів.

Окремі аспекти аграрної політики нацистів на території України та соціально-економічного становища в українському селі в умовах окупації знайшли відображення в працях польських істориків: Р. Тожецького, Ч. Мадайчика, В. Бонусяка [1531 – 1533, 1508, 1500a]. Шкільну політику Райху на українських землях характеризує чеська дослідниця Б. Єржабек [1505].

У контексті аналізу стану дослідження проблеми, що розглядається в дисертації, необхідно окреслити й основні тенденції висвітлення в сучасній румунській і молдавській історіографії питань історії українських земель, які перебували в роки Другої світової війни під румунською окупацією: Північної Буковини, Придунайського регіону сучасної Одещини та «Трансністрії». Насамперед зазначимо, що праць, в яких би спеціально досліджувалися питання соціально-економічного становища в аграрному секторі вказаного регіону, немає: ця проблематика розглядається побіжно й опосередковано в рамках інших публікацій.

Загалом з 1947 р. до середини 60-х рр. румунська історіографія при оцінці подій воєнної доби в історії Румунії та на південно-західних землях України повністю повторювала концепцію радянської історичної науки. У середині 60-х рр. у ній з'являються перші ознаки зміни акцентів, які в останні десятиліття остаточно утвердилися у висвітленні як усієї історії Румунії в роки війни, так і історії Бессарабії, Північної Буковини та Задністров'я. Зокрема виправдовуються вступ Румунії у війну на боці нацистської Німеччини та діяльність румунської адміністрації на українських землях. При цьому настійливо проводиться думка, що остання була суто цивільною, а її діяльність не кваліфікується, як окупаційна. Сучасні румунські історики (О. Крістеску, В. Пазаїла, Б. Теодореску, Р. Томі, Ю. Ротару, А. Дуцу, Ф. Добре, М. Мусат, І. Ністор, Г. Іона та ін.) [1482, 1525, 1514, 1481, 1494, 1515, 1517, 1518] інформацію про події на окупованих Румунією українських землях подають вкрай стисло, проте винятково з позитивної точки зору. В їхніх працях відсутні матеріали про територіально-адміністративний устрій земель, на яких було встановлено окупаційний режим, політику геноциду та румунізацію краю, експлуатацію місцевого населення та пограбування матеріальних ресурсів регіону, масові вбивства цивільних громадян. Так, І. Ністор стверджує, що губернаторство «Трансністрія» існувало в формі автономної провінції, а її губернатор та підпорядковані йому владні структури піклувалися про процвітання краю, задоволення соціальних потреб населення, відкривали школи та ліцеї як для румунів, так і для етнічних меншин. Автор наголошує на непричетності Румунії до злочинів, вчинених по відношенню до цивільного населення, й відповідальність за них покладає на німецьких нацистів [1516]. У цьому контексті звернемо увагу на видані нещодавно спогади відповідального високопосадовця окупаційної румунської адміністрації О. Веренки, який також стверджує, що румунська адміністрація в губернаторстві «Трансністрія» не займалася експлуатацією та визискуванням цього краю, а, навпаки, дбала про його господарський та соціокультурний розвиток. На його думку, саме завдяки цьому там працювали МТС і сільські господарства, для більш ефективної роботи яких адміністрація надіслала в села губернії 1100 німецьких тракторів та іншу

техніку, застосовувалася поміркована податкова система, функціонувала розгалужена мережа освітніх закладів [1539].

У пострадянській молдавській історіографії Другої світової війни є низка праць, в яких розглядаються питання, що стосуються Північної Буковини, південно-західних (Придунайських) земель України та українських земель між Дністром і Південним Бугом. Їхнє висвітлення здійснюється в контексті наявного в молдавському історієписанні протистояння між тією частиною істориків, які залишилися на прорадянських позиціях, й іншою їх частиною, які стоять на промолдавських і модерних та загальноцивілізаційних позиціях, позбавлених партійно-класових та радянських підходів [1369, с. 181]. У числі останніх є впливова група істориків, яка трактує історію Румунії в роки Другої світової війни та перебування її збройних сил на українських землях у ті часи з відверто прорумунських позицій.

Так, А. Морару в роботі «Історія румун. Бессарабія і Трансністрія. 1812–1993» позитивно оцінює діяльність румунської адміністрації у 1941–1944 рр. на території губернаторства «Трансністрія», стверджує, що проживаючі там українці та інші етноси були об'єктом їхнього «підкування й усіляких турбот», а рух Опору «невдячного населення» розцінює, як «підривну діяльність прорадянських сил» [1511]. У виданих у Молдові в останні десятиліття підручниках з історії румунів [1225, 1538, 996] участь Румунії у війні проти СРСР трактується, як вимушена акція, спрямована на повернення Бессарабії та Північної Буковини, відібраних у Румунії силою в червні 1940 р. Водночас окупаційна політика румунських валстей на українських землях практично не висвітлюється, унаслідок чого замовчуються здійснені там румунськими окупантами злочини.

Особливою прорумунською апологетикою позначені праці Р. Соловей, перш за все, її дисертаційне дослідження «Діяльність губернаторства Трансністрія в соціально-економічній та культурній галузях (19 серпня 1941 – 29 січня 1944)» [1528]. Авторка відкидає доробок дослідників радянської доби, у тому числі молдавських істориків, й категорично не погоджується з їхніми оцінками румунського окупаційного режиму, як влади жорстокого окупанта, котрий,

намагаючись не відставати від своїх німецьких партнерів, поведився на українських землях, як грабіжник. Натомість у роботі послідовно проводиться думка про позитивні наслідки діяльності румунської адміністрації в соціально-економічній та культурній сферах на території губернаторства «Трансністрія», її толерантне ставлення до населення краю, зокрема українського.

Водночас у сучасній молдавській історіографії Другої світової війни є праці, для яких характерне об'єктивне трактування сутності й практики румунського режиму на окупованих українських землях. До таких належать підготовлений колективом авторів підручник «История республики Молдова: с древнейших времен до наших дней», підручник за авторством В. Статі «История Молдовы» [995, 1355] та інші. Зокрема В. Статі, оцінюючи діяльність румунської окупаційної влади на підпорядкованій території, кваліфікує її як агресивну й спрямовану на тотальну експлуатацію та румунізацію. Притаманне румунським посадовцям українофобство та юдофобство на практиці виявлялося в переслідуваннях і виселеннях українців з території «Трансністрії», Північної Буковини й Бессарабії, масових вбивствах цивільного населення.

Щодо російської історіографії, то варто зауважити, що в пострадянський період дана проблема практично не була предметом спеціального дослідження російських істориків. На дотичному рівні окремих її аспектів торкаються лише М. І. Семиряга, досліджуючи питання, пов'язані з витоками, сутністю, формами й методами виявів колабораціоналізму в роки Другої світової війни, та П. Полян, при дослідженні життя, праці, приниження й смерті радянських військовополонених та «остарбайтерів» на чужині та на батьківщині [1335, 1302].

Оцінюючи загалом історіографічний доробок зарубіжних істориків з селянської проблематики періоду німецько-радянської війни, констатуємо, що вона, на жаль, не викликає помітного інтересу в їхньому середовищі, що й зумовило відсутність спеціальних досліджень та наявність незначної кількості публікацій, в яких її окремі аспекти розглядаються на фрагментарному або дотичному рівні. Разом з тим дослідження зарубіжних істориків не лише

доповнили б історіографію проблеми, а й сприяли більш об'єктивному й комплексному її висвітленню.

1.2. Джерельна база проблеми

Джерельну базу дослідження становить широке коло різноманітних за своїм походженням, інформативністю, змістом і характером документів і матеріалів офіційного та особистого походження. Офіційні документи і матеріали можна розділити на декілька груп. *Першу групу* їх становлять законодавчі акти та директивні документи – укази Президії Верховної Ради СРСР та Президії Верховної Ради УРСР, постанови Державного Комітету Оборони, постанови Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) та Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У. Опрацьовані й використані документи цієї групи зосереджені в опублікованих збірниках документів і матеріалів [669 – 673, 693 – 699, 70, 712 – 716, 72, 739, 751, 753, 759 – 761, 766] та фондах ЦДАВО України (ф. Р-2, оп. 7, спр. 582, 606, 967, 980, 1000, 1003, 1242; ф. Р-27, оп. 17, спр. 36; ф. 166, оп. 15, спр. 2 – 5, 7, 21, 54; ф. 342, оп. 14, спр. 557, 667), ЦДАГО України (ф. 1, оп. 6, спр. 513, 514, 637, 643, 649, 680, 686, 692, 698, 699; оп. 16, спр. 27, 29, 48; оп. 30, спр. 2, 146, 163), РДАСПШ (ф. 17, оп. 43, спр. 2269 – 2276, спр. 1626 – 1648) [1, 2, 5 – 9, 22, 45 – 47, 49 – 51, 57, 64, 240 – 257, 287, 302, 305]. Відповідно до практичного призначення вони поділяються на декілька підгруп.

Перша підгрупа – документи, що хронологічно належать до передвоєних місяців (тут і далі маються на увазі документи, дії яких поширювалися на воєнні роки. – *О. П.*) та періоду від початку Великої Вітчизняної війни в червні 1941 р. до моменту повної окупації загарбниками території України в червні 1942 р. Ними державною владою визначалися основні напрями функціонування та завдання сільськогосподарського сектора економіки в передвоєнні місяці, мирних умовах 1941 р. та в умовах війни, регламентувався процес перебудови роботи галузі на воєнний лад, мобілізації її матеріально-технічних, продовольчих, сировинних і трудових ресурсів для потреб фронту (див. додаток № 153, частина

I, документи №№ 1, 2, 4 – 5, 16, 22, 27 – 28, 30, 32, 34, 36 – 39, 41, 43, 44, 46 – 53, 55 – 59, 60; частина II, документи №№ 3 – 6, 9 – 11, 13 – 17, 19 – 23, 76, 79, 85 – 87, 94 – 103, 108 – 115).

Друга підгрупа – документи, якими визначалися заходи щодо евакуації в початковий період війни ресурсів сільського господарства України на Схід. Вони містять розпорядження щодо обсягів матеріальних цінностей, техніки, худоби, продовольчих і сировинних запасів, людських контингентів, які підлягали вивезенню вглиб території СРСР, термінів та маршрутів переміщення, організаційного та матеріально-технічного забезпечення евакуаційного процесу (див. додаток № 153, частина I, документи №№ 25 – 26, 31, 35; частина II, документи №№ 88 – 92).

Третя підгрупа – документи 1943–1945 рр., якими визначалися заходи та завдання з відродження та організації функціонування аграрного сектора економіки республіки в умовах ще триваючої війни та після визволення її території від загарбників. Значна частина вказаних документів стосується питань матеріально-технічного, фінансового та кадрового забезпечення відбудовних робіт у виробничій сфері, відновлення та налагодження роботи колгоспів, радгоспів, машинно-тракторних станцій, машинно-тракторних майстерень та ремонтних заводів, виробництва сільськогосподарської техніки та запасних частин до неї, інвентарю, реевакуації техніки та худоби, допомоги союзних республік визволеним районам України сільськогосподарською технікою, худобою та посівним насінням, підготовки кадрів механізаторів, керівників виробничих підрозділів та спеціалістів сільського господарства, оплати праці колгоспників, робітників радгоспів, механізаторів, спеціалістів та інших категорій працівників аграрного сектору, ремонту та будівництва приміщень виробничого призначення в громадських і державних господарствах, проведення землевпорядних робіт у колгоспах та приведення до встановлених державою норм землекористування сільського населення. Серед документів цієї підгрупи особливе місце належить постановам, якими регламентувався порядок проведення польових робіт та збирання врожаю в колгоспах і радгоспах, підготовки та

використання під час них технічного парку МТС, заходи з відновлення та розвитку громадського тваринництва, садівництва та виноградарства та ін. (див. додаток № 153, частина I, документи №№ 63, 66 – 67, 69 – 72, 74 – 76, 79 – 81, 84, 88 – 90, 92, 96 – 110, 113, 115 – 117, 120 – 121, 123 – 128, 133 – 136; частина II, документи №№ 116, 119, 121, 125, 130 – 138, 141 – 145, 149 – 157, 162 – 167, 173, 176 – 177, 179 – 181, 183, 186 – 187, 191, 193 – 203, 206 – 207, 211 – 213, 215 – 221, 223, 225, 227, 230, 232 – 234, 238 – 240, 243, 247 – 248, 250 – 251, 253 – 255, 258 – 259).

Четверта підгрупа – документи, якими визначався порядок оподаткування сільського населення, проведення заготівель та обов'язкових державних поставок сільськогосподарської продукції та сировини колгоспами, радгоспами та різними категоріями сільських мешканців у передвоєнні місяці, доокупаційний та відбудовний періоди. До них можна зарахувати й директиви про залучення селян до інших форм наповнення державного бюджету для фінансування потреб країни в умовах війни та зміцнення бойового потенціалу Червоної армії (див. додаток № 153, частина I, документи №№ 3, 6 – 24, 29, 40, 42, 54, 59 – 62, 65, 77, 78 – 80, 82 – 83, 87, 91, 93, 101, 108, 130, 132, 136; частина II, документи №№ 1 – 2, 7 – 8, 12, 18, 24 – 75, 77 – 78, 80, 82 – 84, 93, 105 – 107, 123 – 124, 126 – 129, 137 – 140, 146 – 147, 159 – 161, 168 – 172, 174 – 175, 184, 190, 210, 245, 249, 256 – 257).

П'ята підгрупа – документи, якими вищі керівні державні органи влади декларували основні напрями соціальної політики в українському селі в 1941–1945 рр. Переважна частина їх стосується питань післяокупаційного відродження та функціонування медичної, освітньої, торгівельної, побутового обслуговування й культурно-просвітницької сфер соціальної інфраструктури села, соціального забезпечення різних категорій сільських мешканців, у першу чергу родин військовослужбовців та загиблих воїнів Червоної армії, радянських партизанів і підпільників, особливо постраждалих під час окупації, багатодітних сімей, інвалідів та дітей-сиріт (див. додаток № 153, частина I, документи №№ 33, 45, 64, 68, 73, 77, 85 – 86, 107, 111 – 112, 114, 116, 119, 122, 129, 131, 135, 137; частина II, документи №№ 104, 111, 117 – 118, 120, 122, 148, 156, 158, 178, 182, 185, 188 –

189, 192, 204 – 205, 208 – 209, 214, 222 – 224, 226, 228 – 229, 231, 235 – 237, 241 – 242, 244, 246, 250, 252).

Другу групу офіційних джерел, великий масив яких опрацьовано і використано у процесі підготовки цього дослідження, становлять документи місцевих (переважно обласних і районних) радянських, партійних і господарських органів, республіканських наркоматів землеробства, радгоспів, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та підпорядкованих їм регіональних відомчих структур, котрі оприлюднені в збірниках документів і матеріалів [674, 675, 677, 678, 685, 686, 689 – 692, 704, 709, 710, 714, 715, 723, 725, 740, 743, 744, 748, 750, 755, 756, 758 – 760, 762, 764, 773 – 776] та зосереджені у фондах ЦДАВО України (ф. Р-2, оп. 7, спр. 606, 802, 825, 1242, 1553, 1554, 1596, 2494, 2630, 2652, 2790, 2803, 2808, 2809, 2822, 3041; ф. Р-27, оп. 17, спр. 36, 58, 3290, 3353, 3555, 5514, 5515, 5566, 5569, 6509, 8822, 8823, 8864, 8866, 8880 – 8882, 11209, 11227, 11395, 11399; оп. 18, спр. 6, 13; ф. 166, оп. 15, спр. 2 – 5, 7, 21, 54, 75, 410; ф. 342, оп. 14, спр. 420, 429, 445, 557, 558, 563, 577, 580, 610, 614, 1156, 1158, 1162, 1171, 1582, 1584, 1586, 1596, 1635, 1637, 2636, 2641, 2651, 2652, 2692, 2696, 2706, 2730, 4905, 4913, 4922, 5062, 5065, 5066, 6052, 8162; ф. 337, оп. 21, спр. 14, 20, 22, 27 – 31, 60, 66, 116, 121; ф. 348, оп. 3, спр. 6, 85, 131; ф. 4762, оп. 1, спр. 3); ЦДАГО України (ф. 1, оп. 23, спр. 27, 28, 115, 197, 876, 895, 1359, 1360, 1386, 1387, 1580, 1622, 2859, 3961, 3969, 3970, 3979, 3980, 3987, 3997; оп. 30, спр. 2, 4, 10, 20, 21, 29, 31 – 35, 39, 62, 70, 102, 146, 149, 156, 163, 164, 166, 274; оп. 80, спр. 1, 2, 28, 34 – 36, 40, 44, 307; оп. 46, спр. 395; ф. 57, оп. 4, спр. 38, 57); РДАСПІ (ф. 17, оп. 88, спр. 98 – 100, 105, 240 – 246); держархіві Вінницької області (ф. П-136, оп. 1, спр. 62; оп. 12, спр. 47, 48, 54, 73, 74; оп. 13, спр. 6; оп. 20, спр. 1; оп. 21, спр. 76; ф. Р-2700, оп. 5, спр. 18, 19; держархіві Донецької області (ф. Р-2794, оп. 1, спр. 108; ф. Р-3763, оп. 1, спр. 4, 4а, 6, 6а, 7, 9, 13, оп. 2, спр. 1, 3, 4, 7; ф. Р-4856, оп. 1, спр. 1, 3 – 7); держархіві Одеської області (ф. 11, оп. 11, спр. 52, 182; ф. Р-2000, оп. 3, спр. 3, 44, 101; ф. 2086, оп. 1, спр. 51); держархіві Херсонської області (ф. П-46, оп. 1, спр. 12, 389; ф. П-127, оп. 1, спр. 2, Ф. П-139, оп. 1, спр. 23); держархіві Хмельницької області (ф. Р-791, оп. 2, спр. 2, 6, 8, 9, 156, 157, 885, 1112, 1113,

1117, 1199, 1200; ф. Р-1437, оп. 5, спр. 5 – 9, 12, 15, 23, 30, 125); держархіві Черкаської області (ф. Р-630, оп. 1, спр. 34; ф. Р-883, оп. 1, спр. 1, 3, 15; ф. Р-1178, оп. 1, спр. 53; ф. Р-2299, оп. 1, спр. 4, 8; ф. 2331, оп. 1, спр. 1а, 5, 8; ф. Р-4429, оп. 1, спр. 13; ф. П-229, оп. 1, спр. 2; ф. Р-5033, оп. 1, спр. 10) [2 – 4, 9 – 21, 23 – 44, 48, 52 – 63, 65 – 106, 266 – 309, 312 – 320, 378 – 396, 407 – 408, 440 – 459, 461 – 468, 473 – 484, 490 – 499, 550, 553 – 556, 652 – 656, 664, 665].

Цей досить великий документальний комплекс також можна розділити на декілька підгруп. *Першу підгрупу* становлять ухвалені вказаними органами та їхніми структурами постанови, розпорядження, накази, інструктивні та інші нормативні документи, спрямовані на організацію виконання рішень союзних та республіканських органів влади з питань функціонування аграрного сектору економіки та соціальної інфраструктури українського села в умовах війни, а також вирішення поточних нагальних проблем виробничого, господарського та соціального характеру.

До *другої підгрупи* увійшли довідки, повідомлення, доповідні записки, звіти, зведення, листи та телеграми, які направлялися регіональними владними та господарськими структурами вищим керівним державним і партійним органам, плани, матеріали нарад та з'їздів, огляди, відомості, стенограми. У них міститься інформація про хід і результати евакуації на Схід техніки, худоби, продовольчих і сировинних ресурсів у початковий період війни, часткову реевакуацію техніки й худоби та допомогу союзних республік і областей СРСР українським аграріям у післяокупаційний період, стан матеріально-технічної бази колгоспів, радгоспів і МТС у визволених від окупантів регіонах та хід відбудови їхньої виробничої інфраструктури, відродження галузей сільського господарства, забезпеченість виробничих процесів в колгоспах і радгоспах технікою і живим тяглом, наявність та підготовку кадрів механізаторів і профільних спеціалістів, хід польових і збиральних робіт, виконання планів виробництва, заготівель і поставок державі хліба, рослинницької й тваринницької продукції та ін.

Ще одну підгрупу документів становлять документи низових органів влади та господарських структур – протоколи засідань сільських рад, загальних зборів

членів колгоспів і засідань правлінь колгоспів (такі документи опрацьовані автором у фондах державного архіву Черкаської області, де зосереджені матеріали з районів, що в той час входили до складу Полтавської, Київської, Кіровоградської й Вінницької областей : ф. 142, оп. 1, спр. 5; ф. Р-296, оп. 1, спр. 1; ф. Р-751, оп. 3, спр. 6; ф. Р-764, оп. 1, спр. 1; ф. Р-1239, оп. 1, спр. 3, 4; ф. Р-1254, оп. 1, спр. 4; ф. Р-1262, оп. 1, спр. 2; ф. Р-1283, оп. 1, спр. 1, 16; ф. Р-1596, оп. 1, спр. 5; ф. Р-1680, оп. 1, спр. 1 – 3; ф. Р-1682, оп. 1, спр. 13, 15; оп. 2, спр. 1 – 4; ф. Р-1986, оп. 1, спр. 2, 10, 11; ф. Р-2962, оп. 1, спр. 3, 6; ф. Р-3449, оп. 1, спр. 3; ф. Р-3450, оп. 1, спр. 1, 7, 8) [545, 546, 551, 552, 557 – 562, 567 – 576, 649 – 651, 657 – 662], які дають можливість глибше зрозуміти проблеми, що мали місце в господарській, виробничій та соціальній сферах післяокупаційного села.

Загалом документи цієї групи є надзвичайно цінним джерелом для відтворення реального становища в економіці та в усіх сферах соціальної інфраструктури села, рівня задоволення життєвих потреб сільських мешканців в умовах війни. Водночас зазначимо, що ця інформація у багатьох випадках потребує критичного аналізу через характерну для того часу практику замовчування прорахунків та недоліків у діяльності владних структур.

Важливе значення для дослідження економічного і соціального становища українського села в період нацистської окупації мають документи німецького походження. Серед них виділимо насамперед документи вищих органів влади Райху – директиви, накази, розпорядження, інструкції, а також записи виступів, заяв і бесід керівників країни, нацистської партії та Вермахту, в яких визначені економічні цілі війни Німеччини проти СРСР, напрями окупаційної політики на загарбаних східних територіях, плани, форми і методи адміністративного й економічного управління окупованими українськими територіями, використання сільськогосподарського потенціалу України для забезпечення продовольчих потреб Вермахту на період війни на Сході, постачання Німеччини й підкореною нею Європи продовольчими й сировинними ресурсами на віддалену перспективу. Об'ємна інформація щодо цього міститься в документах, зосереджених у так званих «Зеленій течці» Г. Герінга та «Коричневій течці» А. Розенберга. В останній

також наявні документи, що розкривають сутність аграрної політики нацистів в Україні, їхні плани щодо проведення та змісту земельної реформи.

Другу групу джерел вказаного блоку становлять документи, продуковані владними структурами в зонах цивільного і військового управління окупованими землями України. Це численні накази, розпорядження, інструкції, звітні документи, донесення, інформації, оголошення адміністративних і господарських підрозділів райхскомісаріату «Україна» і дистрикту «Галичина» та підпорядкованих їм місцевих органів влади в територіально-адміністративних утвореннях: генералбецирках (генеральних округах), крайзгемітах (округах), районних і сільських громадах у райхскомісаріаті «Україна», крайзгауптманшафтах (окружних староствах), бецирках (округах) та ландгемейндах (сільських громадах) у дистрикті «Галичина», а в зоні військового управління – господарського штабу «Схід» при головному командуванні Вермахту, господарських інстанцій командувань району бойових дій, оперативного тилового району та тилового району групи армії. Вказані документи розкривають механізм реалізації в окупованих регіонах України політики керівництва Райху в аграрній галузі, містять інформацію про здійснювані окупаційною владою заходи і практичні дії щодо організації сільськогосподарського виробництва та працевикористання сільського населення в його процесі, проведення заготівель сільськогосподарської продукції через системи обов'язкових поставок та оподаткування, форми і методи покарання селян за порушення вимог окупаційної влади, примусового залучення найбільш продуктивної частини сільського соціуму на роботу до Німеччини. Документи також свідчать про обсяги награвованого, заготовленого й переданого для потреб Вермахту та вивезеного до Райху продовольства, худоби, техніки, майна, яке належало державним сільськогосподарським підприємствам, громадським господарствам та селянам, про планування та здійснення загарбниками тактики «випаленої землі» під час відступу з території України.

Досить численними є документи, які відображають політику нацистів у соціальній сфері села, зокрема в галузях освіти та культури, медичного та

побутово-торгівельного забезпечення сільських мешканців, їх правового становища тощо.

Про злочинну сутність окупаційного режиму стосовно селянства на загарбаних українських землях, які входили до складу губернаторств «Трансністрія», «Бессарабія» і «Буковина», свідчать джерела румунського походження.

Значна частина зазначеного масиву джерел опублікована в спеціальних збірниках документів [666, 70, 731, 746, 747, 763, 767 – 770, 772], тематичних розділах загальноукраїнських й обласних збірників документів і матеріалів [675, 682, 685, 689, 690, 692, 704, 709, 722, 723, 730, 740, 743, 744, 750, 758 – 760, 764, 765, 773 – 776], у додатках до монографії В. Косика [711], а також зосереджена в центральних республіканських державних архівах (*У ЦДАВО України* вони у вигляді оригіналів, фотокопій та їхніх перекладів з німецької мови знаходяться в наступних фондах: ф. 4620, оп. 1, спр. 11 – 18, 22; оп. 3, спр. 262; ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 12, 23, 38, 77, 94, 101, 171, 182, 230, 297, 299; оп. 2, спр. 144, 148 – 157, 159, 163, 164, 166, 169, 177, 179, 184, 185, 189, 192, 196, 223, 232, 485; ф. 3206, оп. 1, спр. 20, 24, 34, 35, 37, 39, 44, 46, 51, 63; оп. 2, спр. 7, 7а, 27, 30а, 41 – 44, 70, 117 – 126, 128, 131 – 140, 193; оп. 5, спр. 15; оп. 6, спр. 270, 272, 279; ф. 3676, оп. 4, спр. 4, 480. *У ЦДАГО України* такі документи зібрані у фондах: ф. 1, оп. 22, спр. 10, 16, 77, 80, 122, 123, 175, 870; ф. 56, оп. 1, спр. 57, 144; ф. 57, оп. 4, спр. 38, 57, 110, 115, 125, 235; ф. 109, оп. 1, спр. 1 – 3; ф. 166, оп. 2, спр. 8, 11, 21, 63, 79, 114, 155, 379; оп. 3, спр. 5, 141 – 145, 147) [107 – 114, 132, 145 – 227, 258 – 265, 321 – 343].

Певна кількість документів вищих органів окупаційної влади, переважно у вигляді копій, наявна у фондах обласних державних архівів. Там же зберігаються документи і матеріали регіональних та місцевих органів окупаційної влади й підвладних їм українських допоміжних управлінських і господарських структур: районних та сільських управ, а також обласних, окружних та районних земельних управ, заготівельних контор та інших інстанцій (Держархів Вінницької області: ф. П-425, оп. 1, спр. 4; ф. Р-1351с, оп. 1, спр. 3; ф. 1358с, оп. 1, спр. 1; ф. Р-1411с, оп. 1, спр. 3; ф. Р-1416, оп. 1, спр. 5; ф. Р-1433с, оп. 1, спр. 3; ф. Р-2299, оп. 1, спр. 42;

ф. Р-1683 в, оп. 1, спр. 38; Держархів Донецької області: ф. Р-1753, оп. 1, спр. 1; ф. 1756, оп. 1, спр. 1; ф. 1763, оп. 1, спр. 6; ф. Р-1810, оп. 1, спр. 1; ф. Р-1816, оп. 1, спр. 1; ф. Р-1863, оп. 1, спр. 1; ф. 1882, оп. 1, спр. 1 – 5; ф. 1893, оп. 1, спр. 1, 2; Держархів Одеської області: ф. Р-1403, оп. 2, спр. 11; Держархів Херсонської області: ф. 1520, оп. 17, спр. 2; Держархів Хмельницької області: Ф. 420, оп. 1, спр. 3, 15, 33, 50, 52, 53, 72; Держархів Черкаської області: ф. Р-58с, оп. 1, спр. 2, 5 – 9, 12 – 14; ф. Р-59, оп. 1, спр. 1 – 3, 5, 6, 9 – 18; ф. Р-60, оп. 1, спр. 2, 3, 5, 7; ф. Р-61, оп. 1, спр. 1 – 5, 7, 9, 11, 12, 13; ф. Р-62, оп. 1, спр. 1; ф. Р-326, оп. 1, спр. 1, 2, 4; ф. 1353, оп. 1, спр. 3 – 5; ф. Р-1831, оп. 1, спр. 2 – 4; ф. Р-1833, оп. 1, спр. 1; ф. Р-1834, оп. 1, спр. 1 – 2; ф. Р-1837, оп. 1, спр. 1 – 4, 6, 7; ф. Р-1838, оп. 1, спр. 1 – 6; ф. Р-1839, оп. 1, спр. 3; ф. Р-1840, оп. 1, спр. 1 – 9, 12 – 13; ф. Р-1841, оп. 1, спр. 4; ф. Р-1842, оп. 1, спр. 1, 3 – 5, 7 – 8; ф. Р-1843, оп. 1, спр. 6, 12, 13, 17, 18; ф. Р-1846, оп. 1, спр. 1; ф. Р-1847, оп. 1, спр. 1, 3 – 9, 11 – 13; ф. Р-1848, оп. 1, спр. 2, 3; ф. Р-1849, оп. 1, спр. 2; ф. Р-1851, оп. 1, спр. 2 – 4, 9, 11 – 17, 20; ф. Р-1852, оп. 1, спр. 1; ф. Р-1853, оп. 1, спр. 15, 16) [398, 400 – 405, 409 – 413, 432 – 439, 471, 500 – 544, 547 – 549, 577 – 648].

Наявні документи і матеріали дають можливість досить повно розкрити аграрну політику німецьких окупаційних властей на території України, відтворити структуру допоміжних органів управління сільським господарством та дослідити їх діяльність в руслі реалізації політики окупантів в аграрному секторі. У документах міститься інформація про втілення в життя «нового аграрного закону» А. Розенберга, хід сільськогосподарських робіт під час посівних і збиральних кампаній, оплату праці селян, систему, форми і методи стягнення з сільських мешканців численних податків і зборів, обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції, забезпеченість технікою та проведення її ремонту, наявність живої тягової сили та використання її на громадських роботах тощо.

Дані про розміри матеріальної шкоди, завданої окупантами економіці та соціальній сфері села, фізичний терор загарбників та його наслідки для сільського соціуму відображені в документах, зосереджених в опублікованих збірниках

повідомлень Надзвичайної Державної Комісії СРСР з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх посібників, у спеціальних збірниках документів і матеріалів про злочини, звірства та розбій нацистів у регіонах України [684, 700 – 70, 705, 708, 711, 717, 730 – 738, 746, 752, 761, 772], республіканських та обласних збірниках документів і матеріалів [668, 674, 675, 682, 689, 690, 692, 704, 709, 710, 722, 723, 740, 743, 744, 750, 758 – 760, 764, 765, 773 – 775], фондах ЦДАВО України (ф. 4620, оп. 3, спр. 234, 236, 239, 242, 244, 247 – 250, 264, 274, 285, 306, 308, 318, 321, 334; ф. 4928, оп. 1, спр. 23) та обласних державних архівів (Держархів Вінницької області: ф. П-136, оп. 1, спр. 62, оп. 38, спр. 267; ф. П-425, оп. 1, спр. 6; ф. Р-1683, оп. 1, спр. 38; Держархів Донецької області: ф. 1838, оп. 1, спр. 1, 3, 5, 10, 11, 13, 14, 18, 18а, 19, 22, 24, 32 – 34, 52, 57, 90; Держархів Херсонської області: ф. 1497, оп. 1, спр. 2; Держархів Хмельницької області: ф. Р-863, оп. 2, спр. 27, 30, 33, 38, 39; ф. Р-338, оп. 14, спр. 1) [121 – 134, 136 – 144, 388, 397, 399, 406, 414 – 431, 470, 485 – 489].

Інформація про становище західноукраїнського селянства в період окупації у районах, контрольованих ОУН та УПА, та його участь у національно-визвольній боротьбі, ставлення до радянських партизанів та відновленої радянської влади, трагічні наслідки українсько-польського протистояння та боротьби між повстанцями та радянськими каральними органами в 1944 – 1945 рр. представлена в матеріалах низки опублікованих збірників і підбірок документів [680, 683, 718 – 721, 724, 741 – 742, 754] та фондах ЦДАВО України (ф. 3833, оп. 1, спр. 35, 37, 43, 63; ф. 3838, оп. 1, спр. 41, 59, 87а, 121, 59; ф. 3959, оп. 2, спр. 31а, 67а, 85) [229 – 238].

Важливим джерелом для опрацювання теми стали матеріали статистичних збірників [688, 707, 725 – 728, 756, 771, 777], що містять об'ємну інформацію про стан аграрного сектору та окремих його галузей й соціальної інфраструктури українського села напередодні війни та після її закінчення, дозволяють простежити їх втрати внаслідок окупації та війни.

Чимало фактів, що стосувалися різних подій з історії українського села в 1941–1945 рр., зосереджено у виданих повідомленнях та зведеннях Радінформбюро [761].

Складовою частиною джерельної бази даного дослідження є матеріали періодичних видань воєнних років. Автором опрацьовано та використано матеріали: 15 найменувань радянських газет центральних газети: «Правда» (за 1941–1945 рр.), «Известия» (за 1945 р.); республіканських: «Комуніст» (за 1933, 1941–1945 рр.), «Советская Украина» (за 1943 р.), «Радянська Україна» (за 1944 – 1945 рр.), «Колгоспник України» (за 1941 р., 1943 – 1945 рр.), «Радянська освіта» (за 1945 р.), «Молодь України» (за 1944 р.); обласних: «Більшовик (Чернігів)» (за 1941 р.), «Більшовицька зоря» (Суми) (за 1941 р.), «Більшовик Полтавщини» (за 1941 р.), «Зоря Полтавщини» (за 1944 р.), «Кіровоградська правда» (за 1944 р.), 2 військових газет («За Радянську Україну» (за 1942 р.), «За честь Батьківщини» (за 1944 р.), а також 24 найменувань загальноукраїнських, обласних та районних газет періоду окупації, які виходили під контролем німецьких властей («Урядовий вісник гебітскомісара у Рівному», «Голос» (Берлін), «Український хлібороб», «Голос Волині» (Житомир), «Волинь», Часоп. для Волині (Ровно), «Українське слово» (Житомир), «Дзвін» (Кривий Ріг), «Сумський вісник» (Суми), «Дзвін волі» (Біла Церква), «Руженський вісник» (Житомирська область), «Подільянин» (Кам'янець-Подільський), «Урядові дунаєвецькі вісті», «Українські вісті» (Кіровоград), «Український голос» (Проскурів), «Рідне слово» (Звенигородка), «Лубенський вісник», «Український Донбас» (Лисичанськ), «Нове життя» (Ворошиловград), «Вісті Прилуччини» (Прилуки), «Нова Україна» (Харків), «Донецкий вестник» (Юзівка), «Чернігівський кур'єр» (Чернігів), «Українське життя» (Бориспіль).

Матеріали радянських газет містять інформацію офіційного характеру стосовно функціонування аграрної галузі та соціальної сфери села, проведення сільськогосподарських робіт колгоспами, радгоспами і МТС, виконання планів виробництва та поставок сільськогосподарської продукції державі, трудові досягнення виробничих колективів й окремих сільських працівників, хід

відбудовних робіт у післяокупаційний період, участь сільського населення в акціях на допомогу фронту та ін. Здебільшого така інформація має позитивний характер і лише інколи зустрічаються матеріали, в яких йдеться про недоліки та наявні проблеми виробничого та соціального плану. Зі шпальт військових газет використані матеріали, що насичені інформацією про звірства і злочини, скоєні окупантами щодо сільського населення, та допомогу частин Червоної армії українським селянам. Газети періоду німецької окупації, які були покликані впливати на свідомість місцевого населення та стимулювати його до співпраці з новою владою, містили інформацію здебільшого пропагандистського характеру про соціально-економічне життя в регіонах, зокрема про успіхи в налагодженні сільськогосподарського виробництва за німецької влади, хід запровадження «нового земельного порядку», підтримку селянами аграрної політики окупантів. Широко практикувалася також публікація матеріалів про злочини радянської влади стосовно українського селянства, звеличення А. Гітлера та «визвольної місії» німецького народу, новинок агрокультури та практичних рекомендацій щодо проведення сільськогосподарських робіт, оголошень про обов'язкове виконання розпоряджень окупаційної влади та покарання тих, хто їх не виконував. Використання означених матеріалів потребує критичного підходу й зіставлення з даними інших джерел.

Серед джерел особистого походження корисними є спогади сучасників подій 1941–1945 рр. Автор використав спогади керівників радянського партизанського руху [824, 1051, 1328, 1329, 1423], в яких містяться матеріали про становище селянства під час окупації, визиск та фізичний терор нацистів стосовно до сільських мешканців, відомого українського письменника та публіциста О. Довженка [936], роздуми та оцінки якого мають велике значення для об'єктивного аналізу соціально-економічної історії українського села воєнної доби, учасників самостійницького руху в Західній Україні [1095, 1226, 1234], окремих свідків тогочасних подій [871, 1295]. Емпіричну базу дослідження доповнюють матеріали проведеного автором анкетування понад 100 сільських мешканців кількох районів Черкащини, які були свідками воєнних подій.

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження

У процесі дослідження означеної проблеми автором застосовані загальноприйняті у сучасній історичній науці принципи, під якими розуміються емпірично вироблені, науково осмислені та усталені практикою найважливіші правила пізнання, дотримання яких є гарантією ґрунтовного вивчення й об'єктивного висвітлення історичних процесів, явищ, подій. Найважливішими серед них є загальноісторичні принципи багатовимірності, історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності, плюралізму, що лягли в основу опрацювання історіографії, джерел та конкретних історичних проблем.

Комплексний підхід до вирішення складної наукової проблеми забезпечив багатовимірну характеристику економічного і соціального становища українського села в умовах війни, мотиваційних чинників, політичних рішень, засобів їх втілення та наслідків радянськими й окупаційними властями в аграрному секторі економіки й соціальній сфері села. На цьому базувалися інтерпретації сутності спрямування, тактичних і стратегічних завдань здійснюваної сталінським режимом і нацистами аграрної та соціальної політики в українському селі, що мали на меті використання його потенціалу в своїх геополітичних і воєнних інтересах, визначення загальних і регіональних, постійних і дискретних факторів, що впливали на їхню реалізацію.

Дотримання принципу *історизму* покликане забезпечити відтворення подій і явищ означеної проблеми в їхній хронологічній послідовності, динаміці й взаємозв'язку.

Засади світоглядного *плюралізму* визначили залучення емпіричного матеріалу різного походження і таке їх трактування, що виключало б кон'юнктурність і штучну заідеологізованість тексту.

Застосування принципу *системності* дозволило забезпечити цілісність історіографічного аналізу проблеми, врахування здобутків не лише вітчизняних, а й зарубіжних дослідників, опрацювання і залучення широкого кола різноманітних за типологічно-видовими ознаками й інформативністю джерел, а також уникнути

гіперболізації окремих пластів інформаційного потенціалу чи видів, й завдяки цьому здійснювати комплексне вивчення економічних і соціальних процесів на селі в умовах війни та їх складових як єдиного цілого, як системи. Водночас сукупність економічних і соціальних явищ у дисертації трактується як мобільні системи, що змінювалися під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, а саме економічне і соціальне становище села в 1941–1945 рр. розглядається як складова частина загальної історії українського селянства та історії України воєнної доби.

Важливою умовою реалізації визначених дослідницьких завдань стало дотримання принципу *об'єктивності*, що передбачає неупереджений підхід до пізнання історичної дійсності. У зв'язку з цим необхідно було, по-перше, здійснити всебічний і критичний аналіз історіографічного доробку, визначити ступінь дослідження теми як у цілому, так і окремих складових, здобутки та невіршені питання; по-друге, неупереджено проаналізувати залучені історичні джерела з метою отримання правдивих фактів для відтворення реальної картини з досліджуваних явищ і процесів в їх різноманітності і суперечливості, в сукупності як позитивних, так і негативних проявів. Такий підхід до осягнення залучених фактів сприяв комплексному дослідженню й об'єктивному відтворенню економічного та соціального сегментів історії українського села на всіх етапах означеного періоду.

Комплексний підхід мав забезпечити багатовимірний аналіз політики радянської держави та нацистського Райху на окупованій території в аграрній та соціальній сферах з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на неї, ставлення до неї різних верств сільського соціуму. Водночас, принцип *всебічності* дав змогу розглядати політику радянської держави та Райху стосовно українського села в умовах війни як системи цілеспрямованих заходів у таких її компонентах, як землекористування, агротехнології, організація сільськогосподарського виробництва, фінансове, матеріально-технічне та кадрове забезпечення, результати господарювання в умовах війни, оподаткування та заготівля сільськогосподарської продукції, оплата праці аграріїв, медичне обслуговування та шкільна освіта, торгівельне та побутове обслуговування,

матеріально-побутові умови та повсякденне життя сільських мешканців, збитки, завдані сільськогосподарській галузі та соціальній інфраструктурі села, його демографічні втрати, хід та результати відбудовних процесів в економіці та соціальній сфері села в 1943–1945 рр. та інші аспекти.

Застосування принципу *наступності* зумовило авторське продовження наукових дискурсів проблеми, розпочатих попередніми поколіннями істориків, широке використання праць радянських, зарубіжних та сучасних вітчизняних фахівців. Завдяки цьому було визначено власну дослідницьку нішу і напрями подальшого опрацювання теми загалом та окремих її сегментів.

Важливу роль у справі підготовки дисертаційної праці відіграв *проблемний* принцип, що дозволив визначити економічне і соціальне становище українського села в 1941–1945 рр. як власне науково-дослідну проблему, виокремити її із загального контексту історії селянства та історії України періоду Другої світової війни, осмислити концепцію її викладу, визначити мету та дослідницькі завдання, залучити для їх реалізації відповідну джерельну базу.

У основі дисертаційного дослідження лежить принцип *плюралізму*, що створює умови для синтезуючого погляду на історичний процес, заперечує уявлення про його односпрямованість та забезпечує його багатовекторність. Автор прагнув враховувати різні погляди та оцінки на досліджувані явища і процеси, котрі містяться в історіографічному доробку та джерелах з проблеми, що сприяло об'ємному і багатоплановому відображенню тогочасної дійсності.

Антропологічний підхід націлював на те, що в центрі уваги при дослідженні даної проблеми повинна знаходитися людина з її сприйняттям реалій воєнного часу, відношенням до політики радянської та окупаційної влади, реалізацією стратегії виживання в неймовірно важких умовах повсякдення, які були спричинені руйнівними наслідками війни та окупації.

У єдності з науковими принципами при вирішенні конкретних дослідницьких завдань автором було використано комплекс основних методів історичного пізнання, загальнонаукового, спеціального та міждисциплінарного характеру.

Оснoву дослідницького інструментарію становлять загальнонаукові методи пізнання. Так, методи *індукції та дедукції* забезпечили можливість переходу від поодиноких фактів до загальних положень і навпаки, метод *систематизації* слугував упорядкуванню наявної інформації для підтвердження різних гіпотез, а метод *узагальнення* – формуванню висновків, *структурно-системний метод* дозволив виділити об'єкт дослідження та здійснити його вивчення в межах раціонального пізнання.

Застосування *аналітико-синтетичного* методу, як універсального методу формування цілісності історичних знань, дозволило з'ясувати реальний стан у сільському господарстві республіки та соціальній сфері села в доокупаційний, окупаційний та відбудовний періоди, виявити основні засади, характерні риси та особливості реалізації аграрної та соціальної політики сталінського та гітлерівського режимів, реконструювати цілісну історичну картину економічного і соціального становища українського села в 1941–1945 рр.

Використання *діалектичного* методу дало можливість розглядати явища досліджуваної проблематики в русі, причинно-наслідкових зв'язках, з урахуванням усіх обставин розвитку, наявних протиріч і суперечностей.

У арсеналі дослідницьких методик важливе місце належить спеціальним методам: проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному, а також ретроспективному, синхронному, діахронному, математичної обробки статистичного матеріалу, структурно-функціональному, історико-генетичному, групування і типологізації, психологічного аналізу.

Проблемно-хронологічний метод забезпечив вирішення композиційних завдань, обумовив структурну побудову дисертаційної роботи, дав змогу виокремити для аналізу та історичної реконструкції низку найважливіших проблемних сегментів в аграрній та соціальній сферах села в роки війни, простежити на певному часовому проміжку найважливіші процеси і явища, які відбувалися в них, у певній послідовності і динаміці.

Історико-порівняльний метод застосовувався як під час вивчення особливостей історієписання в радянську та пострадянську добу, так і під час

розгляду всієї сукупності сегментів економічного і соціального становища села в різні періоди війни й, особливо, тих, що стосувалися згубних наслідків війни та окупації для сільськогосподарської галузі та соціальної інфраструктури села. Завдяки цьому методу при зіставленні подій, явищ і фактів вдалося також виявити загальні риси та особливості функціонування за часів радянської влади та в окупаційний період аграрної галузі та закладів сільської соціальної сфери, систем оподаткування та заготівель сільгосппродукції, працевикористання радянською та окупаційною владами сільських трудівників, умов їх повсякденного життя тощо.

Використання *ретроспективного* методу зумовлювалося необхідністю залучення з історичного минулого потрібної інформації для висвітлення змін в економіці і соціальній сфері села в межах досліджуваного періоду. При цьому виокремлювалися найбільш вагомі та характерні риси, тенденції та закономірності розвитку сільськогосподарської галузі та соціального життя сільського соціуму, культурно-освітніх процесів.

Застосування *синхронного* методу сприяло виявленню спільних рис в процесі організації сільськогосподарського виробництва в колгоспах і радгоспах у довоєнний, доокупаційний і відбудовний періоди радянською стороною та в «громадських господарствах» і «державних маєтках» у період окупації, а також відповідно в роботі освітніх, медичних та інших закладів соціальної сфери в зазначені періоди, а *діахронного* – диференціації етапів входження села в нові економічні системи господарювання та соціального життя в умовах війни.

Для проведення підрахунків кількісних показників та зіставлення статистичних даних, які характеризували економічне і соціальне становище села в довоєнний, післяокупаційний та відбудовний періоди було використано метод *математичної обробки* емпіричного матеріалу.

Структурно-функціональний метод був покликаний сформулювати уявлення про життєдіяльність українського села в умовах адаптації до радянської та окупаційної моделей аграрної політики, з'ясувати роль різних органів влади та їх структурних підрозділів у її реалізації.

Необхідність вивчення та послідовного розкриття змісту властивостей і проявів досліджуваних процесів в економічній і соціальній сферах села як історичної реальності, чинників, котрі їх зумовлювали, причинно-наслідкових зв'язків між подіями спричинила використання *історико-генетичного* методу. Застосування методів *групування* і *типологізації* дало можливість класифікувати в процесі дослідження однорідні події і явища та подати матеріали дисертації послідовно і логічно завершено.

З'ясувати систему цінностей селянства, основні риси його менталітету та основних мотивів та моделей поведінки в умовах війни, ставлення до політики радянської держави та окупаційної влади на різних етапах воєнного протистояння, зрозуміти причини співпраці з ними й соціального протистояння автор зміг, застосовуючи метод *психологічного аналізу*.

На основі використання розглянутих наукових принципів та методів історичного пізнання в дисертаційній роботі зроблена спроба здійснити з сучасних теоретичних і методологічних позицій комплексний аналіз економічного і соціального становища українського села в означений хронологічний період. При цьому для реалізації цього завдання, насамперед, особливо важливе значення має відмова від заідеологізованих схем в руслі марксистсько-ленінського концепту та подолання партійно-класового підходу при висвітленні історії села та його соціуму періоду 1941–1945 рр. Здійснюючи науковий пошук в рамках дослідження, автор ставить за мету цілеспрямовано впроваджувати гуманістичний, антропологічний й україноцентричний виміри у визначенні та висвітленні місця та ролі українського села у війні, долі різних верств сільського соціуму в роки воєнного лихоліття. Головним предметом дослідження в дисертації є тогочасна реальність, і, насамперед, людина доби війни.

Вирішуючи дослідницькі завдання, автор уникає політизації історичного наративу. Висвітлення тогочасного економічного і соціального становища села здійснено на макро-, мезо- і макрорівнях, на широкій джерельній базі за рахунок використання та введення в науковий обіг раніше засекречених та заборонених

для оприлюднення документів та фактографічних даних. Об'єктом дослідження на сучасних методологічних засадах в рамках проблеми стали, насамперед, ті її сегменти, які не одержали належного вивчення й висвітлення в історичній літературі в попередні роки. Водночас у роботі здійснено переоцінку, фактографічне й змістовне доповнення фундаментальних знань з позицій нових концептуальних підходів раніше викладених складових проблеми.

Так, при розгляді економічного і соціального становища українського села в перший період війни нового концептуального звучання набуло питання про функціонування аграрного сектора завдяки більшому, порівняно з попередніми історіографічними напрацюваннями, акцентуванню уваги на проблемах і труднощах роботи галузі в екстремальних умовах війни, зумовлених відсутністю необхідної кількості техніки та живого тягла, чоловічої робочої сили та кадрів спеціалістів у зв'язку з вилученням їх для потреб фронту та мобілізацією до Червоної армії, недостатнім матеріально-технічним забезпеченням, недоліками в роботі владних та галузевих керівних структур. Автор вважає за необхідне внести суттєві змістові кореляції до трактування питань, що стосуються життєзабезпеченості в означений період війни мешканців села, їх працевикористання, роботи закладів соціальної інфраструктури села.

На основі залучення нових документальних даних більш комплексно і критично проаналізовано процес та результати евакуації ресурсів сільськогосподарської галузі республіки в східні регіони СРСР. Не ставлячи під сумнів позитивні оцінки ходу та результатів цього процесу зроблені попередніми дослідниками, водночас у дисертації доведено, що внаслідок серйозних прорахунків та недоліків у роботі відповідальних за проведення евакуації органів державної влади та господарських структур, неоднозначного ставлення серед селян до її доцільності, евакуація проходила в складних умовах, з великими труднощами й спричинила значні втрати техніки, матеріальних цінностей та худоби. Акцентовано увагу на тому, що здійснювані державою евакуаційні заходи не поширювалися на переважну більшість сільських мешканців.

Суттєвої корекції зазнало питання щодо застосування радянською стороною під час відступу Червоної армії стратегії й тактики «випаленої землі» у сільській місцевості. Виконуючи директивні вказівки вищих державних органів, регулярні та спеціальні військові підрозділи застосовували методи нищення, спалення та руйнування виробничих об'єктів, матеріальних цінностей, техніки та реманенту колгоспів, радгоспів та МТС, запасів сировини та продовольства, які не встигали вивезти на Схід або не підлягали евакуації, урожай на колгоспних і радгоспних полях. Незрідка такі дії поширювалися й на заклади соціальної інфраструктури села. Метою цих акцій, як і евакуації, було намагання не дати можливості загарбникам використати ресурси аграрної сфери в своїх цілях, що в радянській історіографії оцінювалося, як позитивний здобуток. Але ж цими діями позбавлялися можливості використовувати ці ресурси мільйони сільських мешканців, які не з власної вини були приречені залишитися на окупованій території. Саме в цьому контексті варто оцінювати й численні факти негативного ставлення частини селян до таких акцій та спроби перешкодити їх здійсненню.

У розділі дисертації, присвяченому аналізу економічного і соціального становища села в період нацистської окупації, автор по-новому, порівняно з попередніми напрацюваннями історіографії, підійшов до розгляду питань, пов'язаних з практикою використання окупантами аграрного потенціалу України в інтересах Райху та функціонуванням сільськогосподарської галузі, зосередивши головну увагу на заходах окупаційної адміністрації щодо організації сільськогосподарського виробництва, як основного джерела одержання продовольчих ресурсів (до цього дослідники зосереджувалися переважно на питаннях прямого пограбування та примусового вилучення продовольства, використання з цією метою натурального податкового обкладання та системи обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції).

Утвердження нових концептуальних підходів до вивчення проблеми спонукає до науково-обґрунтованої оцінки аграрної політики окупантів. Насамперед це стосується заходів, які окупаційна влада за вказівками з Берліну здійснила в аграрній сфері, та які проголошувалися й пропагувалися, як аграрна

реформа. Узагальнення директивних німецьких документів та вивчення емпіричного матеріалу дає підстави стверджувати, що вживані окупантами заходи не були справжньою реформою, оскільки вони кардинально не змінили систему землеволодіння й землекористування, фактично було збережено колективне господарювання й експлуатація села здійснювалася радянськими методами в рамках формально реформованої колгоспно-радгоспної системи. Про невдалі результати задекларованої нацистами аграрної реформи свідчить й те, що вона частково досягла тільки свого другого етапу – створення «хліборобських спілок» як перехідної форми землеробських кооперативів, що дозволило подолати колгоспну систему до червня 1943 р. лише на 10–15%. З огляду на те, що міністр східних територій А. Розенберг вважав проведену навіть у таких обмежених рамках реформу найбільш вдалою акцією Райху на окупованих територіях, є всі підстави оцінювати здійснювані загарбниками заходи в аграрній галузі, як планомерно спрямовані на ужорсточення методів експлуатації сільськогосподарського потенціалу України.

Водночас аграрну політику загарбників автор розглядає як складову нацистського геноциду, який був найбільш крайнім виявом терору в окупованій Україні. Спланований керівництвом Райху геноцид щодо народу України мав наперед визначений кінцевий результат – його винищення задля звільнення «життєвого простору» – і здійснювався як шляхом прямого знищення великої кількості людей, так і в прихованих формах, за яких цілеспрямовано створювалися такі життєві умови, котрі спричиняли повне або часткове фізичне знищення населення. В аграрній сфері виявами геноциду були прямі грабіжницькі дії загарбників, вилучення необхідного для існування аграріїв мінімуму сільськогосподарської продукції шляхом натурального оподаткування та обов'язкових поставок, заборона вільного товарного обміну. Заготовлена у такий спосіб продукція використовувалася нацистами для потреб Райху та німецької армії, а мільйони сільських, а разом з ними міських мешканців в Україні, прирікалися на голод або напівголодне існування. У поєднанні з жорстокою соціальною політикою окупантів, унаслідок якої позбавлене елементарних

громадянських прав, медичного обслуговування, належних санітарно-гігієнічних умов проживання, загальноосвітньої й фахової професійної підготовки, перетворене в об'єкт надмірного працевикористання за місцем проживання та в економіці Німеччини, українське селянство вже на цьому етапі німецького панування фактично втратило можливість, а тим більше на перспективу, нормального фізичного й духовного життєфункціонування.

Таким чином, аграрна сфера була, по суті, полігоном нацистської окупаційної політики, котру варто кваліфікувати як лише перший етап майбутньої повної колонізації України, в якій аграрний аспект мав зайняти провідне місце. Нацистська верхівка Третього райху відводила українському селу роль невичерпного резервуару сільськогосподарської продукції та людських ресурсів. Плани колонізації та онімечення України відводили українському селянству місце безправних рабів, а зайві «роти» і «неповноцінні» з расової точки зору члени сільського соціуму прирікалились на цілеспрямоване фізичне винищення.

Важливими для утвердження нових методологічних засад у висвітленні соціально-економічної історії села окупаційного періоду є матеріали дисертації, в яких розглядаються питання сприйняття в селянському середовищі окупантів та здійснюваних ними перетворень в аграрній та соціальній сферах, працевикористання сільського населення, проявів колаборації окремими верствами сільських мешканців та ін.

З нових позицій у дисертації розглянуті питання пов'язані зі збитками, яких зазнало українське село в роки війни. В усіх офіційних документах відповідальність за них покладається на німецьку, у більшій мірі, та румунську сторони й хронологічно вони означені періодом окупації. Такий підхід до їхньої оцінки характерний і для історіографії радянських часів. Беззаперечним є те, що головна провина за втрати, завдані аграрній галузі та соціальній інфраструктурі села, лежить на німецьких загарбниках та їхніх союзниках, які були першоджерелом цього лиха та здійснили величезні експропріації матеріальних ресурсів, нищення і руйнування об'єктів виробничого та соціального призначення, техніки, худоби, урожаю тощо під час окупації та відступу з

території України, й особливо, у процесі широкомасштабного застосування тактики «випаленої землі» (принагідно зазначимо, що таку тактику німці застосовували локально і в попередні періоди війни). Водночас реальністю було й те, що до великих втрат призводили й інші чинники: бойові дії воюючих сторін під час оборонних та наступальних операцій, акції радянських партизанів та формувань ОУН–УПА на окупованій території під час боротьби з загарбниками та між собою, дії супротивних сторін під час українсько-польського протистояння на Волині й у західних областях України та у ході боротьби між підрозділами радянських каральних органів і військових частин Червоної армії з загонами УПА вже після визволення території республіки від загарбників.

При розгляді комплексу питань, що стосуються економічного і соціального стану села в умовах відбудови 1943–1945 рр. автор на основі залучення значного фактографічного матеріалу, котрий у переважній більшості вперше вводиться в науковий обіг, ставить за мету подолати наявний в історичній літературі одновимірний, значною мірою спрямований на позитивну оцінку, підхід до висвітлення організації відбудовних робіт та виробничих процесів у сільськогосподарській галузі, відродження соціальної інфраструктури села й показати, що в силу об'єктивних і суб'єктивних причин ці процеси мали суперечливий характер, супроводжувалися значними проблемами та труднощами, мали неоднозначні результати, що негативно позначалося на становищі сільського населення, повсякденне життя якого залишалося надзвичайно важким.

Специфіка досліджуваних у дисертації питань зумовила необхідність використання спеціальної термінології. Більшість широковживаних у роботі термінів і понять добре відомі й не потребують додаткових пояснень. Разом з тим низка вживаних у дисертації термінів і понять потребують спеціальних тлумачень.

Так, у контексті україноцентричного підходу до аналізу соціально-економічної історії села періоду війни необхідно зазначити, що дефініції «українське село» і «українське селянство» мають неоднаковий зміст упродовж усього періоду війни. В одному випадку – до літа 1941 р. (частково до літа

1942 р.) і від початку 1943 р. – використовуються як збірні позначення для сільських населених пунктів і сільського населення Української Радянської Соціалістичної Республіки, а в іншому – під час німецько-румунської окупації – використовуються як дефініції для тих же позначень в адміністративно-територіальних одиницях (Райхскомісаріат «Україна», «Трансністрія», дистрикт «Галичина», військова зона).

Стосовно вживаних у дисертації термінів «сільський соціум» і «верстви сільського населення» зазначимо, що перший охоплює різні верстви сільського населення без поділу його за статевими, віковими, професійними, національними, релігійними та іншими ознаками, тоді як другий, навпаки, дає можливість диференціювати його за вказаними ознаками і більш конкретно характеризувати їхнє становище, зумовлене реаліями війни. А найважливішим є те, що диференціація сільського соціуму на різні верстви дає можливість визначити мотивацію поведінки тієї чи іншої частини сільського населення в умовах війни. Реальністю було те, що більша частина сільських мешканців, особливо на території довоєнної УРСР, безумовно сприйняла агресію гітлерівців як загрозу своїй батьківщині і власному життю й свідомо виконувала громадянський обов'язок, ставши до лав Червоної армії та інших формувань, які боролись з ворогом, виявляла підтримку радянській системі, проявляла трудову звитягу в тилу. Певна частина українського селянства виявила підтримку ідеї суверенної державності і стала соціальною базою ОУН, УПА та інших самостійницьких сил. Разом з тим чисельними були верстви селянства, самоорганізація яких базувалася не на більшовицькому чи українському національному патріотизмі, а на прагматичній стратегії виживання.

У контексті зазначеного актуальним є питання щодо використання стосовно селянства терміну «колаборація». Вживаючи цей термін, потрібно мати на увазі межі його дії, виокремлюючи тих, хто вимушено, у зв'язку з запровадженою загальною трудовою повинністю та життєвою необхідністю працював на окупантів, і тих, хто робив це усвідомлено й добровільно.

Використання розглянутих вище наукових принципів і методів історичного пізнання, нових теоретичних та методологічних засад і спеціальної термінології створило підґрунтя для вирішення поставлених дослідницьких завдань.

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО НАПЕРЕДОДНІ ТА У ПЕРШИЙ ПЕРІОД ВІЙНИ (1941 р. – ЛИПЕНЬ 1942 р.)

2.1. Економічний стан і функціонування аграрного сектора

Розглядаючи функціонування аграрної галузі України в умовах війни й визначаючи її місце у планах воюючих сторін та роль у реаліях воєнного часу, насамперед доцільно зосередитися на аналізі її потенціалу напередодні війни. У передвоєнні роки сільське господарство УРСР було одним із основних виробників зерна, технічних культур і продуктів тваринництва в СРСР. Зокрема, Україна давала понад 21% виробництва пшениці в СРСР, третину ячменю, понад 50% кукурудзи, 74% цукру [1092, с. 12]. Про розміри земельної площі, задіяної для виробництва рослинницької продукції, її урожайність та валові збори свідчать показники таблиці 2.1 [728, с. 193 – 194, 200] та додатків 44 – 70, 101.

Таблиця 2.1

Посівні площі, урожайність та виробництво найважливіших видів рослинницької продукції в 1940 р. у порівнянні з 1913 р.

Посівні площі, урожайність та валові збори	1913 р.	1940 р.	1940 р. у процентах до 1913 р.
<u>Посівні площі (всі категорії господарств; тис. га)</u>			
Вся посівна площа	27 952	31 336	112,1
Зернові культури	24 696	21 385	86,6
Технічні культури	904	2699	298,6
Картопля та овочево-баштанні культури	1400	2811	200,8
Кормові культури	894	4441	496,8
Площі чистих парів	дані відсутні	8873	–
<u>Урожайність (у центнерах з га)</u>			
Зернових культур	9,4	12,4	131,9
у т. ч. озимої пшениці	11,8	12,1	102,5
ярої пшениці	7,5	8,4	112,0
Цукрових буряків (фабричних)	167	159	95,2
Соняшнику	9,3	13,1	140,9
Картоплі	79	101	127,8
Овочів	дані відсутні	113	–
<u>Валовий збір (тис. тонн)</u>			
Зерна	23 157	26 420	114,1
у т.ч. пшениці	7970	8407	105,5
Цукрового буряку	9337	13 052	139,8
Соняшнику	71	946	1332,4
Картоплі	8546	20 644	241,6
Овочів	дані відсутні	5486	–

Незважаючи на значні проблеми, які негативно позначалися на функціонуванні галузі, Україна перед війною мала досить розвинуте тваринництво. На 1 січня 1941 р. чисельність поголів'я робочої та продуктивної худоби в республіці досягла таких показників (див. таблицю 2.2) [285, арк. 51 зв., 130 зв., 131, 134, 134 зв., 135, 135 зв.; 777, с. 175, 179, 182, 186, 189, 193, 197, 200, 210, 214, 217, 221, 224, 228, 231, 235].

Таблиця 2.2

Поголів'я худоби в Україні станом на 1 січня 1941 р.

Категорія господарства	(тис. голів)				
	Велика рогата худоба	У т.ч. корови	Свині	Вівці та кози	Коні
Всі категорії господарств	10502,8	5695,0	8973,8	6239,8	4531,5
у т.ч.: східні області	7741,4	3901,0	7335,7	4748,8	3256,9
західні області	2761,4	1794,0	1638,1	1491,0	1274,6
Колгоспи, радгоспи та інші державні й кооперативні господарства	3906,8	975,2	3668,0	3605,1	3298,0
у т.ч.: східні області	3828,1	945,1	3636,9	3510,9	3229,3
західні області	78,7	30,1	31,1	94,2	68,7
З них: колгоспи	3334,5	766,2	2845,3	3122,7	2879,0
у т.ч.: східні області	3312,3	755,1	2834,1	3099,2	2851,6
західні області	22,2	11,1	11,2	23,5	27,4
Колгоспники	3366,7	2463,0	3003,6	962,1	1,4
у т.ч.: східні області	3324,2	2432,0	2967,1	950,1	0,8
західні області	42,5	31,0	36,5	12,1	0,6
Робітники і службовці в сільській місцевості	390,0	297,0	282,0	110,0	–
Робітники і службовці в міських поселеннях	282,0	228,0	488,0	220,0	–
Одноосібники	2477,1	1731,8	1489,1	1324,0	989,3

Питома вага України в чисельності худоби в СРСР становила: велика рогата худоба – 19,7%, у т.ч. корови – 20,9%, свині – 33,1%, вівці і кози – 7,8% у т.ч. вівці – 8,3%, коні – 22% [777, с. 245 – 250].

Обсяги виробництва тваринницької продукції в Україні в 1940 р. характеризувалися такими показниками (див. таблиця 2.3) [728, с. 264].

Таблиця 2.3

Виробництво тваринницької продукції в Україні по категоріях господарств на кінець 1940 р.

Вид продукції	Всі категорії господарств	Колгоспи, радгоспи та інші державні господарства	У тому числі:		Особисті господарства населення
			Колгоспи	Радгоспи	
М'ясо і сало всіх видів (у забійній вазі) тис. т	1127	298	195	53	828
Свинина (в забійній вазі) тис. т	568	158	101	33	410

Молоко – тис. т	7114	1306	834	354	5808
Яйця – млн шт.	3273	225	175	29	3048
Вовна – тис. т	13,5	9,4	7,6	1,6	4,1

Більш повна інформація про кількість худоби, якісні показники тваринницької галузі, виробництво тваринницької продукції в Україні у передвоєнний період містяться у додатках 73–75, 78–81, 83–85, 87, 95–103.

Порівняно з 1913 р. валова продукція сільського господарства УРСР у 1940 р. становила 157%, у т.ч. продукція землеробства – 165%, продукція тваринництва – 138% [728, с. 182].

Значну частину виробленої сільськогосподарської продукції забирала у своє розпорядження держава. Так, у 1940 р. державні закупівлі й заготівлі в усіх категоріях господарств становили: зернових культур – 9,368 млн т (або близько 35,5% від їхнього валового збору), у т.ч. пшениці – 3,831 млн т (45,6%), цукрових буряків – 12,669 млн т (97,1%), соняшнику – 486 тис. т (51,4%), картоплі – 1,823 млн т (8,8%), овочів – 1,329 млн т (24,2%); худоби і птиці: у вазі живої худоби – 516 тис. т (31,3%), у перерахунку на забійну вагу – 305 тис. т (27,1%), молока – 1,006 млн т (14,1%), яєць – 1,039 млрд шт. (31,7%), вовни – 12,2 тис. т (90,4%), 10,115 млн шт. великої, малої та свинячої шкірсировини [726, с. 46; 727, с. 276; 727, с. 193 – 194, 307; 283, арк. 22]. (Детальна інформація про обсяги державних заготівель і закупівель сільськогосподарської продукції подана у додатках 104–107). На початок 1941 р. державні запаси продуктів харчування та фуражу становили 6,162 млн т, що давало змогу забезпечити піврічні потреби радянських збройних сил на випадок війни [793, с. 526].

Досить значними були і матеріально-технічні ресурси сільського господарства республіки. Зокрема, численним був парк тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів (див. табл. 2.4) [285, арк. 45, 110 зв., 111, 111 зв., 726; 954, с. 314; 727, с. 227].

Таблиця 2.4

Парк тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів у сільському господарстві УРСР на початку 1941 р.

Вид техніки	Всього в сільському	У тому числі:	
		у радгоспах і	з них у

	господарстві	у МТС	підсобних сільгоспідприємствах	радгоспах Наркомату радгоспів
Трактори (фізич. одиниць)	90 519	74 637	15 561	4483
Зернозбиральні комбайни	31 150	26 472	4678	717
Автомобілі вантажні	54 900	27 400	3700	дані відсутні

Переважна більшість цієї техніки зосереджувалась у машинно-тракторних станціях (МТС), яких на початку 1941 р. у республіці діяло 1220 (1011 у східних і 209 у західних областях) [285, арк. 110]. (Показники щодо кількості МТС по областях та їхніх розмірів наведені у додатках 19 і 20). Загальний обсяг виконаних ними в 1940 р. тракторних робіт у колгоспах становив 47 319 тис. га [283, арк. 18]. Кожна МТС мала обладнану верстатами та механізмами майстерню поточного ремонту, силові енергетичні установки. Загалом у МТС нараховувалося 2263 локомотиви та 4273 нафтодвигуни. Крім того, капітальний ремонт тракторів і двигунів проводили 22 ремонтні заводи та 102 машинно-тракторні майстерні (МТМ) капітального ремонту [299, арк. 172]. Також у МТС республіки нараховувалося 145 494 ґрунтообробні машини та знаряддя, 50 522 посівні та посадкові машини, 16 408 машин і знарядь для догляду за рослинами, 45 068 машин для збирання врожаю, 1123 одиниці машин та інвентарю дорожнього та меліоративного призначення, 15 521 одиниця апаратури по боротьбі з шкідниками сільськогосподарських рослин [285, арк. 44, 44 зв.].

Трактори та інша сільськогосподарська техніка й інвентар у чималій кількості зосереджувалися й у радгоспах, а також були на балансі господарств допоміжних промислових і господарських галузей, які в системі Наркомзему УРСР обслуговували потреби сільського господарства, зокрема таких, як «Сортнасінеовоч», «Держсортфонд», «Укрсільелектро», «Водобуд», «Укрмеліоконтора», «Сільгоспбудпроект» та ін., заготівельних організаціях та господарствах, учбових господарствах сільськогосподарських навчальних закладів. Велика кількість сільськогосподарського інвентарю, що використовувався за допомогою живого тягла, була й у власності колгоспів: 712 485 плугів, 27 993 луцильники, 260 042 культиватори, 158 509 сівалок, 172 990 жаток, 24 851 сінокосарка, 12 082 молотарки, 63 435 зернових трієрів і

сортувальників та ін. [285, арк. 46] (Більш повну інформацію див. у додатках 22, 24–31).

Сільськогосподарський потенціал українського села значною мірою визначав економічну й геополітичну міць СРСР. Його наявність, особливо у воєнні часи, дозволяла вирішувати важливі стратегічні та воєнні завдання, втрата ж означала не просто збитки – це завдавало тяжкого удару по всій господарській системі СРСР, що незабаром і сталося. Значення сільськогосподарського потенціалу України добре розуміли як радянське, так і німецьке керівництво. Цей фактор, серед іншого, дозволяє стверджувати, що війна Німеччини з СРСР була також і війною за Україну.

Водночас досягнуті на початок 1940-х років валові показники сільського господарства України не варто переоцінювати. Про його дійсну ефективність можна судити за показниками таблиць № 2.1 і № 2.2, які свідчать, що у виробництві найважливіших видів сільськогосподарської продукції на початок 1940-х років порівняно з 1913 р. істотних зрушень не відбулося. У результаті в 1940 р. на душу населення в Україні було вироблено зерна 636 кг, тоді як у 1913 р. – 658 кг, м'яса (у забійній вазі) відповідно – 27 кг і 32 кг, молока – 171 кг і 133 кг, яєць – 79 шт. і 85 шт., картоплі – 487 і 243 кг, плодів і ягід – 19 кг і 16 кг [727, с. 67].

Не повною мірою відповідала потребам сільського господарства його матеріально-технічна база. Механізація сільськогосподарських робіт була недостатньою, значна її частина виконувалася із застосуванням простих машин на живому тяглі та вручну. Так, за даними офіційної статистики, у 1940 р. на сто гектарів ріллі в колгоспах республіки припадало тракторної та живої тяглової сили (у переводі на механічну) лише 11,8 кінських сил, у тому числі: тракторної тяглової сили – 5,3 к. с. (44,9%), живої тяглової сили в переводі на механічну – 6,5 к. с. (55,1%) [726, с. 317]. Механізація основних сільськогосподарських робіт у процентах до загального обсягу робіт у колгоспах у 1940 р. характеризувалася такими показниками: оранка парів – 98%, оранка зябу – 73, сівба озимих – 54, сівба ярих – 50, садіння картоплі – 3, збирання зернових комбайнами – 39,

збирання цукрових буряків бурякокомбайнами – 0, збирання картоплі комбайнами – 0,3 збирання сіна – 2, силосування – 3% [726, с. 318].

У 1930-ті роки були здійснені масштабні на той час заходи в справі сільської електрифікації. Із завершенням будівництва Дніпрогесу розпочалася електрифікація сіл Запорізької та Дніпропетровської областей. Струм для села давали розташовані в Україні 3 із 4 наявних в СРСР електричних машинно-тракторних станцій (2 – у Запорізькій області та 1 – у Київській) [1356, с. 16]. У результаті в цих областях рівень електрифікації села був значно вищим порівняно з іншими регіонами. На початок 1941 р. в Україні функціонували 2941 сільська електростанція з загальною потужністю електрогенераторів майже 56 тис. кВт і 348 колгоспних електростанцій з потужністю електрогенераторів майже 6,9 тис. кВт, які в 1940 р. виробили разом 68 052 тис. кВт/год. [285, арк. 78 зв., 79] Електропостачання сіл здійснювалося й за рахунок малих ГЕС і теплових електростанцій. Село також споживало 24 тис. кВт/год. електроенергії від державних електричних систем і промислових електростанцій [1356, с. 16]. Всього в сільському господарстві УРСР у 1940 р. було спожито електроенергії 152 млн кВт/год. [727, с. 226] Але цієї кількості електроенергії для виробничих цілей не вистачало. (Див. також додатки 33–34).

Таке становище в сільському господарстві стримувало не лише його подальший розвиток, а й усієї економіки України, не дозволяло на належному рівні задовольняти соціальні потреби населення.

Аграрна галузь мала величезні людські і трудові ресурси. Селяни становили найбільшу за чисельністю категорію населення республіки. Станом на 1 січня 1940 р. в УРСР проживало 41,3 млн осіб, у т. ч. сільського – 27,3 млн (66%), міського – 14 млн осіб (34%) [727, с. 9]. А згідно з переписом 1939 р., соціальна структура мала такий вигляд: робітники – 33,7%, службовці – 16,1%, колгоспне селянство і кооперовані кустарі – 48,7% [771, с. 277]. (Детальніше про чисельність та склад населення УРСР у передвоєнний період дивись у додатках 2–6).

Створена у довоєнні роки колгоспно-радгоспна система, характерною рисою якої було поєднання економічного та позаекономічного примусу,

забезпечила максимальне використання господарського потенціалу та трудових ресурсів українського села на користь держави.

На початку 1941 р. в УРСР нараховувалося 27 725 колгоспів (27 139 у східній частині й 586 у західних областях), у яких об'єднувалося 3895,2 тис. селянських дворів (3858,7 тис. у східних і 36,5 тис. у західних областях). До початку війни за рахунок щойно створених 2343 колгоспів у західних областях (головним чином примусовими методами) їх кількість досягнула понад 30 тис., а кількість об'єднаних у них дворів зростає до 4063,8 тис. У республіці також функціонували 873 радгоспи [підраховано за: 285, арк. 41 зв., 109].

Переважає більшість колгоспів були малопотужними господарствами, особливо у фінансовому та матеріально-технічному відношенні, мали незначну виробничу базу, зокрема тваринницьку. Потужність радгоспів завдяки кращому державному забезпеченню загалом була значно більшою, однак за багатьма основними показниками також незначною. Про кількісні та якісні характеристики довоєнних колгоспів і радгоспів можна судити за показниками таблиці 2.5 [складено та вираховано за: 726, с. 347 – 348, 352, 354].

Таблиця 2.5

Основні показники колгоспів і радгоспів УРСР у 1940 р. *
(на кінець року)

КОЛГОСПИ			РАДГОСПИ		
	Всього	у т.ч. припадає в середньому на один колгосп		всього	у т.ч. припадає в середньому на один радгосп
Колгоспів (сільгоспартілей)	28 374	–	Радгоспів	929	–
У них дворів колгоспників	3990,4 тис.	141	Середньорічна чисельність працівників	303 тис.	326 чол.
Неподільні фонди	5506 млн крб.	194 тис. крб.	У т.ч. робітників	265 тис.	285 чол.
Грошові доходи	4811 млн крб.	170 тис. крб.	Основні фонди	1230 млн крб.	1324 тис. крб.
З них відрахування на поповнення неподільних фондів	757 млн крб.	26,7 тис. крб.	Земельна площа	3939 тис. га	4240 га
Посівна площа	22 137,3 тис. га	780,2 га	Посівна площа	2309 тис. га	2485 га
У т.ч. зернових	15 820,1 тис. га	557,6 га	У т.ч. зернових	1350 тис. гол.	1453 гол.
Велика рог. худоба	3439,3 тис. гол.	121 гол.	Вел. рог. худоба	416 тис. гол.	448 гол.
У т.ч. корови	792,6 тис. гол.	28 гол.	У т.ч. корови	162 тис. гол.	174 гол.
Свині	2884,7 тис. гол.	101 гол.	Свині	535 тис. гол.	576 гол.
Вівці та кози	3665,5 тис. гол.	128 гол.	Вівці та кози	545 тис. гол.	587 гол.
Плуги	712 485 шт.	25,1 шт.	Птиця	332 тис. гол.	355 гол.
Культиватори	260 042 шт.	9,2 шт.	Трактори	15,2 тис. гол.	16,4 шт.
			Комбайни	4965 шт.	5,3 шт.
			Автомобілі	3519 шт.	3,8 шт.

Сівалки	162 590 шт.	5,7 шт.	Плуги	66 056 шт.	71,1 шт.
Лобогрійки	113 551 шт.	4,0 шт.	Культиватори	55 765 шт.	60 шт.
Самоскидки	54 439 шт.	1,9 шт.	Сівалки	31 009 шт.	33,4 шт.
Сінокосарки	24 851 шт.	0,9 шт.			

* Показники наведені в нинішніх кордонах України; у 1941 р. у Кримській області функціонувало 649 колгоспів і 57 радгоспів.

Такий стан у колективних та державних господарствах негативно позначався на результатах їхньої виробничої діяльності, зокрема у тваринницькій галузі. Основним виробником головних видів тваринницької продукції залишалися особисті господарства населення (див. табл. № 3), які продукували 73,5% м'яса і сала, 81,6% молока, 93,1% яєць, 30,4% вовни від загальних обсягів їхнього виробництва. У колгоспах продукції названих видів вироблялося відповідно 17,3, 11,7, 5,4 і 56,2% від загального обсягу, а в радгоспах – відповідно 4,7, 4,8, 0,9 і 4,8% [вираховано за: 726, с. 281 – 282; 728, с. 264].

В умовах війни влітку 1941 р. на ланах України розгорнулася справжня «битва» за урожай, яка мала не лише економічне, а й стратегічне значення. Перед трудівниками села стояло завдання зібрати урожай, виконати державні поставки зернових та інших культур, тваринницької продукції, забезпечувати Червону армію продовольством, а працюючу на оборону промисловість – сировиною.

Вирішення цих завдань відбувалося у надзвичайно важких умовах. Насамперед, гостро постала проблема дефіциту робочої сили, що було пов'язане з залученням до діючої армії найбільш працездатної частини сільського населення. Наприклад, у Вінницькій області із 12 279 трактористів, які працювали в МТС, підлягали мобілізації 8800, із 600 агрономів – 408, із 1681 голови колгоспу – 1357 [1420, с. 132]. Багато колгоспників були мобілізовані для роботи у промисловості та на транспорті.

Значно скоротилася і матеріально-технічна база сільськогосподарського виробництва. З МТС і радгоспів до армії була передана велика кількість найпотужніших, в основному гусеничних, тракторів та більша частина автомобілів. Так, впродовж перших тижнів війни з МТС, згідно з мобілізаційними планами, у Червону армію було поставлено майже 5,5 тис. тракторів, передано військовим частинам та іншим організаціям для транспортних та обороннобудівельних робіт близько 3,8 тис. тракторів [997, с. 283]. Також кожний

колгосп і радгосп віддали фронту найкращих коней та багато возів. Переведення ремонтних заводів на виконання воєнних замовлень різко зменшило ремонтну базу для сільськогосподарської техніки. Погіршилося постачання сільського господарства паливом, запасними частинами для тракторів, комбайнів, автомобілів та іншої техніки й механізмів. У розпал збиральних робіт сільське працездатне населення та транспортні засоби колгоспів, трактори МТС і радгоспів залучались на будівництво оборонних споруд, аеродромів та інших воєнних об'єктів.

Все це створювало неймовірно важкі умови для виконання сільськогосподарських робіт, вимагало максимальної мобілізації наявних матеріально-технічних та людських ресурсів. У колгоспах і радгоспах переглядалися плани збиральних робіт з тим, щоб провести їх у коротші терміни, здійснювалася нова розстановка робочої сили, ставка робилася на повніше використання техніки, що залишилася, та живого тягла, більш широке застосування ручної праці, залучення до роботи людей похилого віку і підлітків, скорочувався адміністративний персонал.

Оскільки більшість чоловіків-керівників пішла в армію, на керівну роботу висувалися жінки та молодь. Вони стали головами і членами правлінь колгоспів, бригадирами, завідувачами тваринницьких ферм.

В усіх областях, районах та при кожній МТС було організоване технічне навчання жінок-селянок, дівчат та частково підлітків на короткотермінових курсах – місячних для підготовки трактористів і 15-денних для підготовки комбайнерів та помічників комбайнерів. Підготовка механізаторів здійснювалася й шляхом індивідуального навчання, яке проводили досвідчені механізатори. Уже впродовж першого воєнного місяця в Україні було підготовлено без відриву від виробництва 35 тис. трактористок [1296, 124], а також багато тисяч комбайнерок. Вони гідно замінили чоловіків-механізаторів, які пішли на фронт. Більшість з них відзначалася ударною працею і виконувала по 2–3 норми за зміну.

Темпи збиральних робіт в окремих частинах України в зв'язку з розгортанням подій на фронті були різними. Цілі області досягали хороших

результатів. Так, на 15 липня 1941 р. у шести південних і східних областях – Запорізькій, Сталінській, Дніпропетровській, Ворошиловградській, Миколаївській та Кіровоградській – було зібрано врожай з площі 959 тис. га, вдвічі більшої, ніж на той же час у 1940 р. [1420, с. 136; 1092, с. 39]. Однак у міру просування фронту вглиб території республіки працювати ставало все складніше, часом буквально під вогнем ворога. Потрібно було зосереджувати частину сил на підготовці до евакуації майна колгоспів, радгоспів і МТС із тих районів, яким загрожувала окупація. Все більше людей і транспортних засобів залучалося на будівництво оборонних споруд, під час нових мобілізацій багато чоловіків було забрано до армії. У результаті не вистачало сил і засобів підтримувати високі темпи збирання і вони уповільнювалися.

Станом на 11 жовтня 1941 р. колгоспи восьми східних областей республіки план збирання зернових виконали на 93,8%. На 1 жовтня 1941 р. у республіці було обмолочено 52,9% усього скошеного хліба [1420, с. 137].

У той же час в областях, на території яких військові дії розгорнулися раніше, хліба було зібрано менше. Колгоспи та радгоспи західних, Чернівецької, Ізмаїльської, Кам'янець-Подільської, Вінницької, Житомирської областей, а також правобережної Київщини, по суті, не встигли розпочати косовицю. А у районах, які були окуповані пізніше, хліб збирали на порівняно великих площах, однак повністю обмолотити його та вивезти вглиб країни не встигли.

Значно менше було зібрано пізніх культур. За неповними даними обласних земельних відділів на 1 жовтня 1941 р. було зібрано соняшнику з 17,1% посівної площі, овочів – 27,4, картоплі – 5,7, насінників трав – 21,6% [1420, с. 137].

Більшу частину зібраної рослинницької продукції колгоспи були зобов'язані здати державі. В умовах війни виконання планів обов'язкових поставок було визначене, як одне з найважливіших завдань і контролювалося державними та заготівельними органами особливо суворо.

Долаючи величезні труднощі, зумовлені відсутністю транспорту та наближенням фронту, колгоспи відносно організовано здавали державі хліб нового урожаю. Станом на 10 жовтня 1941 р. по 15 східних областях на

заготівельні пункти було здано 143 249 тис. пудів зерна, що становило 28,5% до встановленого плану [1420, с. 138]. У наступні місяці в неокупованих районах України хлібозаготівлі продовжувалися. До 25 вересня 1941 р. у Чернігівській, Сумській, Полтавській, Харківській, Ворошиловградській, Сталінській, Дніпропетровській та Запорізькій областях було заготовлено 176 855 т овочів і картоплі, що становило 31,9% від плану [1420, с. 138].

Більша частина зданого зерна оперативно вивозилася вглиб країни. Тільки за серпень та 23 дні вересня 1941 р. з 11 східних областей УРСР було вивезено в тиліві райони СРСР понад 150 млн пудів хліба (включаючи лишки, які були на пунктах на 1 липня 1941 р.) [1420, с. 139]. Вивезений з України хліб становив приблизно восьму частину всіх зернових, заготовлених у 1941 р. у тилівих районах СРСР [1092, с. 39 – 40].

Одночасно з проведенням збирання зернових та інших культур, селяни приділяли значну увагу й громадському тваринництву. На 10 вересня 1941 р. план обов'язкових поставок державі молока колгоспами та селянськими господарствами у 15 східних областях було виконано на 63,8%, у т.ч. колгоспами – на 62,3%; план обов'язкових поставок яєць – на 58,4%, вовни – 71,1%. На 20 вересня в цих же областях було заготовлено 167 973,6 т м'яса, у т.ч. по колгоспах 106 787,4 т (80,5% плану) [1420, с. 138].

Крім задачі продукції заготівельним організаціям, колгоспи постачали хліб, фураж, інше продовольство безпосередньо частинам Червоної армії. Наприклад, лише по Запорізькій області на місцях було передано військовим частинам за чековими вимогами 147 573 т продовольчого і фуражного зерна [692, с. 60] та багато інших продуктів.

Восени 1941 р. у колгоспах та радгоспах неокупованих районів республіки відповідно до встановлених планів було проведено сівбу озимих, продовжувалося збирання технічних культур та овочів, здача їх державі.

Ціною неймовірних зусиль радянські війська на Південно-Західному фронті у другій половині листопада 1941 р. зупинили наступ загарбників, а у період

зимових боїв звільнили від окупантів низку районів республіки * [1339, с. 397]. Трудівникам сільського господарства неокупованих районів до червня – липня 1942 р. довелося працювати у надзвичайно складних умовах. Села прифронтової смуги були обезлюднені – так мало у них залишалося мешканців. Більшість серед них склали жінки, люди похилого віку, діти. Та все ж колгоспники та робітники радгоспів змогли не лише зібрати частину урожаю 1941 р., а й виконати основний обсяг весняних польових робіт. Лише у Ворошиловградській області навесні 1942 р. було засіяно 596 948 гектарів, у тому числі в колгоспах – 489 853 гектари, або 96,8% до 1941 р., у радгоспах – 107 095 гектарів, або 88,8% [1420, с. 46].

У колгоспах і радгоспах було відновлено роботу тваринницьких ферм. І хоча порівняно небагато продукції давало тваринництво цих районів України, але яким цінним було воно в умовах виключного напруження, в якому перебувала вся країна. Всього за період з 1 січня до 20 червня 1942 р. колгоспниками і робітниками радгоспів Ворошиловградської, Харківської та Сталінської областей спільно з військовими частинами по всім видам заготівель і поставок для потреб фронту було заготовлено 30 287 т зерна, 5070 т соняшника, 2964 т соломи і 7242 т зерна, а також багато інших видів продовольства та фуражу [1420, с. 45].

У червні–липні 1942 р. розгорнулася робота з догляду та обробітку посівів сільськогосподарських культур та підготовки до збирання врожаю. Але господарська діяльність неокупованих районів була перервана подальшим розвитком воєнних дій. На початку червня 1942 р. нацистські війська перейшли у новий наступ й окупували всю територію України.

У зв'язку з несприятливим для Червоної армії розвитком ситуації на фронті вже в перші дні війни уряд СРСР ухвалив рішення терміново перемістити продуктивні сили із прифронтових районів, у тому числі з України, у східні регіони й організувати їх роботу на новому місці. Для керівництва процесом

* На кінець 1941 р. залишались не окупованими Ворошиловградська область (без частини Попаснянського району); Куп'янський, Дворічанський, Вільховацький, Великобурлуцький, Боровський і частково Ізюмський, Савенський, Шевченківський, Вовчанський, Печеніжський і Балаклійський райони Харківської області, а також Лиманський і окремі населені пункти Слов'янського, Орджонікідзевського і Мангушського районів Сталінської області. Взимку були повністю визволені від окупантів Ізюмський, Савенський, Шевченківський, Печенізький, Олексіївський, Петровський, Барвінківський і частково Старосалтівський, Близнецівський, Лозівський і Сахновщанський райони Харківської області та ряд населених пунктів Олександрійського, Добропільського, Слов'янського і Ямського районів Сталінської області.

евакуації 24 червня 1941 р. була утворена Рада з евакуації під головуванням Л. Кагановича (16 липня постановою ДКО їй було реорганізовано – головою був призначений Н. Шверник, заступниками – О. Косигін і М. Первухін). 27 червня 1941 р. було прийнято постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про порядок вивозу і розміщення людських контингентів», в якій визначалися основні завдання і першочергові об'єкти евакуації, а 5 липні 1941 р. РНК СРСР прийняла додатковий документ «Про порядок евакуації населення у воєнний час». Цими документами фактично було визначено основні принципи евакуаційної політики, специфіка якої полягала у тому, що через загрозу стрімкого німецького наступу головним пріоритетом було визначено врятування техніки, обладнання, сировини тощо, а не людей, оскільки на це не вистачало ні часу, ні практичних можливостей [1416, с. 729].

Важливою складовою загального процесу переміщення продуктивних сил України була евакуація сільськогосподарських ресурсів, яка охопила, головним чином, машинно-тракторний парк МТС та радгоспів, худобу колгоспів, радгоспів, державні і колгоспні продовольчі резерви. Особиста худоба колгоспників, робітників та службовців радгоспів вивозилася на схід лише в разі виїзду господарств.

Евакуація ресурсів сільського господарства проходила з величезними труднощами й мала свої особливості. Якщо переміщення обладнання, готової продукції та сировини промислових підприємств здійснювалося залізничним транспортом, то для сільського господарства рухомий склад надавався лише з метою перевезення продовольства і частково сільськогосподарських машин, до того ж не завжди. Тому десятки тисяч тракторів, автомашин і мільйони голів худоби повинні були рухатись у тиліві райони на відстань, що перевищувала у середньому півтори-дві тисячі кілометрів, своїм ходом.

У західних областях України у зв'язку зі стрімким розвитком подій на фронті та швидкою їх окупацією евакуація фактично не була проведена. Ті ж незначні матеріальні ресурси та цінності, які завдяки великим зусиллям були вивезені за межі західних областей, незабаром загубилися у вирі воєнного

лихоліття і простежити їх подальшу долю за документами немає можливості.

Більш сприятливі умови для проведення евакуації продуктивних сил сільського господарства були в правобережних областях України, де вона розпочалася на початку липня 1941 р. Після одержання директиви РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. ЦК КП(б)У та Раднарком УРСР 3 липня спеціальною постановою зобов'язали секретарів обкомів партії та голів облвиконкомів Правобережної України організувати перегін та вивезення на лівий берег Дніпра тракторів, худоби та інших матеріальних цінностей сільського господарства. У документі також давалися вказівки щодо порядку здійснення перегону худоби, роздачі колгоспникам страхових, решти зернових та інших колгоспних фондів, негайного забиття свиней та птиці колгоспних та радгоспних ферм, безкоштовної роздачі м'яса і сала колгоспникам та іншим категоріям сільського населення, передачі військовим частинам, лікувальним, освітньо-виховним закладам. Водночас у категоричній формі вимагалось негайно знищувати комбайни та інші сільськогосподарські машини й цінне майно, які не могли бути вивезеними [758, с. 253 – 254].

Відповідно до постанови ДКО від 16 липня 1941 р., громадська худоба з України мала переганятися у Саратовську, Сталінградську та Ростовську області РРФСР, Калмицьку АРСР, Актюбінську і Західно-Казахстанську області Казахської РСР. Трактори з України передбачалося розмістити в Куйбишевській, Саратовській і Сталінградській областях [1420, с. 270]. На основі цих директив Наркомзем УРСР розробив план організації перегону худоби, а також маршрути руху тракторного парку та автомобільного транспорту, що було важливим з огляду на необхідність забезпечення техніки паливом у дорозі. До прифронтових областей Правобережжя для надання допомоги в організації евакуації прибули уповноважені від уряду та центральних партійних органів, а у колгоспи, радгоспи та МТС – уповноважені від обласних і районних радянських та партійних органів. Наркомзем УРСР відрядив на дніпровські переправи відповідальних працівників для забезпечення перевезення техніки і сільськогосподарського майна через Дніпро [1420, с. 270].

В МТС, радгоспах та інших сільськогосподарських підприємствах Правобережжя розгорнулася робота з підготовки до евакуації. Розкидані по колгоспах трактори були зібрані на садибах МТС і ретельно оглянуті. З комбайнів знімали все цінне: мотори, полотна, ланцюги Галля та інші придатні для перевезення частини і деталі. Так робили і з іншими сільгоспмашинами. Все це пакувалось і вантажилось на автомашини та платформи, які чіплялись до тракторів. До участі в поході залучались майже всі трактористи, бригадири і механіки. У дорозі кожна МТС становила самостійну тракторну колону, яка й була основною організаційно-господарською одиницею при проведенні евакуації тракторного парку [1298, с. 64].

Усі справні трактори областей Правобережжя були підняті до евакуації і своїм ходом рухалися на лівий берег Дніпра. Трактори, які не можна було евакуювати у зв'язку із технічною несправністю, приводилися у непридатний для використання стан та знищувалися на садибах МТС. Однак у зв'язку з тим, що існуючі, а також спеціально побудовані переправи були постійно зайняті військовими частинами, до підходу німців вдалося переправити на лівий берег лише незначну частину тракторів і майна МТС. За даними обласних земельних відділів та звітів директорів МТС виходить, що із правобережних МТС було вивезено на лівий берег Дніпра: тракторів – 4498, комбайнів – 680, автомашин – 690, моторів для комбайнів – 750 [758, с. 287]. Трактори, залишені на правому березі Дніпра, в основному було виведено з ладу.

У південних районах республіки масова евакуація тракторів і цінного майна МТС розпочалась у середині липня. Але ворог просувався настільки швидко, що з Миколаївської, Одеської і Кіровоградської областей не змогли вивезти основну частину матеріальних цінностей МТС [1420, с. 270]. Наприклад, з Одеської області встигли евакуювати всього 242 трактори [299, арк. 180].

У зв'язку з наближенням фронту у серпні розгорнулася евакуація тракторного парку МТС Лівобережжя. До 13 вересня вже було евакуйовано 208 МТС з 314 у Чернігівській, Сумській, Полтавській областях і лівобережних районах Київської, Дніпропетровської й Запорізької областей. А до 10 жовтня

1941 р. відправили трактори 333 із 484 МТС, розташованих у лівобережних областях УРСР. Колони 266 МТС Лівобережжя на цей час уже встигли вийти у східні області. Не приступили до евакуації лише МТС Ворошиловградської та частини районів Сталінської і Харківської областей [1298, с. 65].

Згідно оперативних даних обласних земельних відділів і Наркомзему УРСР загальний стан справ з евакуацією тракторного парку республіки був таким. Із наявних до початку війни в МТС УРСР 72 280 тракторів (без західних областей) у перші тижні війни майже 5500 були планово поставлені Червоній армії, майже 3800 передані військовим частинам та іншим організаціям, які здійснювали обороно-будівельні роботи, 6500 були технічно насправними та законсервованими [1298, с. 64 – 65]. Таким чином підлягали евакуації приблизно 56 400 тракторів. Фактично ж із цієї кількості було піднято до евакуації 50 000 тракторів. Решта – 6400 тракторів – були залишені на садибах МТС із-за неможливості евакуації з технічних причин [299, арк. 180]. Зокрема, станом на 15 листопада 1941 р. із наявних у МТС Лівобережжя України 34 467 тракторів було піднято до евакуації 25 184. Із них виведено за межі України 18 252 трактори, або 66,4% [299, арк. 179]. Із правобережних МТС України було евакуйовано 4498 тракторів, з яких виведено за межі України – 2050 [1420, с. 287]. Отже, загалом на вказану дату за межі території України вийшло 20 302 трактори 427 МТС (детальніше див. у додатку 21). Майже 13 230 тракторів залишено на підході до дніпровських переправ, 10 430 тракторів залишено на маршрутах слідування по території УРСР (в основному в Кіровоградській, Одеській, Вінницькій та Кам'янець-Подільській областях) у зв'язку з тим, що ворогом були відрізані шляхи евакуації, близько 4000 тракторів залишено у східних районах Запорізької області та в районі Маріуполя і 1689 тракторів залишено на території неокупованих у 1941 р. районів УРСР [758, с. 288; 299, арк. 180 – 181].

Виведені з України трактори, у відповідності з маршрутами евакуації МТС, були сконцентровані в основному в областях РРФСР, зокрема в Курській – 5374, Воронежській і Ростовській – 14 579. Але більша частина цих тракторів у ході подальшої евакуації влітку 1942 р., спричиненої наступом німецьких військ, була

перехоплена ворогом біля переправ через р. Дон. Тоді там же потрапила до рук ворога й більша частина тракторів, що залишилися у 1941 р. у неокупованих районах Ворошиловградської, Харківської та Сталінської областей, а також складених та відремонтованих з числа залишених на їхніх територіях під час евакуації в 1941 р. та повернутих туди навесні 1942 р. 3006 тракторів з РРФСР. (Станом на 12 липня 1942 р. з Ворошиловградської області та районів Харківської і Сталінської областей було піднято до евакуації 134 МТС із наявних там 143 і 7115 тракторів із 7998, що перебували на обліку в МТС) [1092, с. 64 – 66].

Тому після евакуації українських МТС у 1942 р., крім відправлених у 1941 р. у східні області СРСР майже 1530 тракторів, на 1 листопада 1942 р. (за результатами обліку наявних тракторів евакуйованих МТС) в областях РРФСР налічувався 3321 трактор МТС УРСР: у Воронежській – 552, у Сталінградській – 2006, у Саратовській – 763 [758, с. 288; 299, арк. 181].

Схоже становище було й з евакуацією тракторів радгоспів. З 14 400 тракторів, що були на початку війни в радгоспах, 3182 було евакуйовано за межі України, 1187 – передано частинам Червоної армії, а значну частину не встигли вивезти [1092, с. 62].

Такі великі втрати тракторів та іншої сільськогосподарської техніки під час евакуації та її маловтішні кінцеві результати були зумовлені несприятливою обстановкою на фронті та надзвичайно складними умовами, в яких вона відбувалася. Тільки незначну частину тракторного парку і сільськогосподарських машин було вивезено залізничним транспортом. Евакуація тракторів своїм ходом була набагато важча, ніж перегін худоби. Худоба пересувалась по будь-яких шляхах, а трактори могли рухатись по більш-менш второваних дорогах, які в той час були зайняті військами. Тому тракторні колони здебільшого пересувалися малоприсадними шляхами, стан яких ще більше погіршувався в умовах дощової погоди. Крім того, колони систематично бомбардувала та обстрілювала ворожа авіація, у результаті чого частина техніки була виведена з ладу. Не вистачало пального. У прифронтових районах більшість баз Нафтозбуту знищила ворожа авіація [1092, с. 59].

Водночас були й інші причини, які негативно позначилися на проведенні та результатах евакуації тракторів і сільськогосподарської техніки. Так, організованому початку евакуації завадило несвоєчасне визначення ДКО термінів, умов і маршрутів пересування техніки та іншого колгоспного майна, а також заборона ними здійснювати заходи по евакуації та знищенню техніки і майна, у зоні понад 70-кілометрової смуги від лінії фронту, щоб не деморалізувати населення й не ослаблювати тил Червоної армії. Під час евакуації ряд керівників земельних органів та МТС порушували вказівки ДКО і Наркомземів СРСР та УРСР про порядок її здійснення. Мали місце випадки, коли замість організації евакуації директори МТС самі виїжджали, залишаючи техніку, майно та людей напризволяще. У багатьох МТС після евакуації тракторів припинялася будь-яка робота, працівникам, які звільнялися з роботи, не виплачували зароблені ними гроші й не видавали довідку про розрахунок. Мали місце факти, коли керівниками тракторних колон призначалися другорядні особи, які не могли вирішувати проблеми, що виникали під час пересування евакуйованої техніки до місця призначення. Те, що трактористам, які переганяли трактори, не дозволяли брати в евакуацію свої сім'ї, призводило до того, що частина трактористів залишала довірені машини на шляхах пересування і намагалася повернутися до своїх домівок та рідних. Часто неправильно оформлялися (а то й взагалі не видавалися) супровідні документи про видачу матеріальних цінностей та коштів, що створювало умови для різноманітних зловживань, незаконного привласнення великих сум грошей [1216, с. 13]. Як свідчать документи, частина керівників колон та велика кількість водіїв розбігалися при перших же нальотах ворожої авіації, залишали техніку. Місцеві жителі часто розбирали ці машини на запасні частини і ховали їх, а вже під час окупації торгували деталями на ринках або намагалися обміняти на продукти харчування.

Багато в чому із-за неузгодженості дій військового та цивільного керівництва фактично була провалена переправа на лівий берег сільськогосподарської техніки, яка ціною величезних зусиль була приведена з областей Правобережжя до Дніпра. А коли після розгрому радянських військ під

Києвом ворог фактично без великих перешкод зміг захопити територію Лівобережної України, то велика кількість техніки та цінного майна, що були свого часу евакуйовані з правого берега Дніпра на лівий, також потрапила до його рук. У результаті зусилля, що докладалися для вивезення техніки і майна з території Правобережної України, у більшості випадків виявилися марними. Наведемо лише один типовий факт, в якому відобразилися труднощі та недоліки в організації евакуації. На основі аналізу звітів директорів 83 МТС, які були розміщені на території Правобережної України, можна зробити висновок, що з усієї кількості тракторів, які були закріплені за цими установами, 9% були направлені, згідно з планом, до Червоної армії, 24% – знищені через неможливість вивезення, 28,5% були виведені на лівий берег Дніпра, а 38,5% тракторів – залишені в дорозі під час виведення їх у тиллові райони, або місцезнаходження їх після відправки на схід установити не вдалося. Найбільш ймовірно, що вони також були залишені десь по дорозі. За безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків частина директорів МТС була навіть притягнута до судової відповідальності [1216, с. 13 – 14].

Таким чином, унаслідок об'єктивних причин і допущених при організації та проведенні евакуації прорахунків, безвідповідальності та зловживань частина тракторів не вийшла з небезпечних районів, що призвело до значних втрат тракторного парку.

У великих масштабах проводилась евакуація худоби. Колгоспи і радгоспи евакуйовували в тил своїм ходом перш за все велику рогату худобу, коней та овець. Евакуація свиней, які не могли витримати довгого шляху не була передбачена планом евакуації. Проте з ініціативи господарських, радянських та партійних органів України господарства правобережних, а потім і лівобережних областей все ж відправили на схід значну частину поголів'я свиней.

Громадська худоба кожного колгоспу і радгоспу об'єднувалася в окремий гурт, який переганяла група селян-погоничів на чолі з бригадиром. Вони повинні були забезпечувати рух гурту, годувати і напувати худобу, видоювати, обслуговувати в зоотехнічному відношенні, забезпечувати збереження худоби на

всьому довгому шляху до Волги. Згідно з директивними вказівками категорично заборонялося переганяти худобу по тих дорогах, де відбувалося пересування військ. Натомість вимагалось всю худобу переганяти на лівий берег Дніпра по полях, знищуючи таким чином урожай зернових та технічних культур [758, с. 254].

Воєнна обстановка не дозволила провести евакуацію громадської худоби з областей Західної України. А от колгоспи правобережних областей України відправили на схід більшість громадської худоби. Лише у Полтавську та Чернігівську області з Вінницької, Житомирської, Кам'янець-Подільської та Київської областей було перегнано понад 1 млн 158 тис. голів худоби. У широких масштабах провели в липні відправку худоби колгоспи Одеської, Кіровоградської та правобережних районів Дніпропетровської областей. На 10 вересня 1941 р., тобто на час, коли правобережні райони України були в основному окуповані загарбниками, на лівий берег Дніпра, за неповними даними, перейшло й було відправлено далі за визначеними маршрутами понад 900 тис. голів великої рогатої худоби, 860 тис. овець, 114 тис. коней і близько 240 тис. свиней. Це становило 56, 8% поголів'я великої рогатої худоби, 64, 5% овець і 7, 6% коней від наявних у колгоспах правобережних областей на 1 січня 1941 р. [1298, с. 64 – 65].

У серпні до евакуації худоби приступили і лівобережні області УРСР. Використавши запас часу, вони ґрунтовніше підготувалися до евакуації й провели її в ширших масштабах, ніж це вдалося зробити на Правобережжі. Першими, природно, розпочали евакуацію області, розташовані ближче до Дніпра. Всього на 10 вересня 1941 р. з Полтавської, Чернігівської, Сумської, Дніпропетровської та Запорізької областей відправлено 549,9 тис. голів великої рогатої худоби, 797,6 тис. овець, 168,8 тис. коней та 977,4 тис. голів свиней [1298, с. 65].

Загалом станом на 20 жовтня 1941 р. із колгоспів УРСР було піднято до евакуації таку кількість поголів'я худоби: коней – 469,9 тис. голів, або 14,2% від наявних на 1 січня 1941 р.; великої рогатої худоби – 2 млн 155,1 тис. голів, або 59,8%; овець – 2 млн 750 тис. голів, або 82,1%; свиней – 877,6 тис. голів, або 26,7%. З цієї кількості перегнано за межі УРСР і надійшло в області РРФСР:

коней – 158,1 тис. голів; великої рогатої худоби – 1 млн 080,7 тис. голів, овець – 761,5 тис. голів, свиней – 168,9 тис. голів, або відповідно 31,8, 50,1, 64,0 та 19,2% від кількості худоби, піднятої до евакуації [299, арк. 226]. При цьому слід зазначити, що частина евакуйовуваної худоби здавалась у дорозі заготівельним організаціям та частинам Червоної армії. За період від 1 липня до 1 жовтня 1941 року лише базами системи „Заготхудоба” в порядку заготівлі на 1942 рік від колгоспів і радгоспів УРСР було прийнято 56 540 голів худоби [1092, с. 55]. Свині, а також молодняк великої рогатої худоби, що залишились у колгоспах та радгоспах після евакуації, були роздані колгоспникам, робітникам і службовцям.

Евакуація колгоспної худоби продовжувалася до грудня 1941 р. Худоба в основній масі дійшла до Воронежської, Ростовської, Сталінградської, Саратовської областей і Ставропольського краю. Частина її була евакуйована також у Тамбовську, Пензенську області, Краснодарський край, Калмицьку АРСР та Казахську РСР. При перегоні в осінньо-зимових умовах і недостатній підготовці до зимівлі худоби більша частина поголів'я була здана для забою державним заготівельним і переробним організаціям, підприємствам та частинам Червоної армії. Це дозволило зберегти велику кількість продуктивної худоби в тилкових районах СРСР.

Переобліком, здійсненим у лютому – березні 1942 р., було виявлено на перетримці в областях РРФСР евакуйованої з колгоспів УРСР великої рогатої худоби – 333,2 тис. голів, овець – 672,6 тис. голів, коней – 117,9 тис. голів. У 1942 р., у зв'язку з воєнними подіями, поставлена на перетримку худоба УРСР була евакуйована повторно. Це також привело до великих її втрат [299, арк. 226; 758, 286 – 287].

Повніше й більш організовано провели евакуацію своєї худоби на схід радгоспи України. Станом на 5 жовтня 1941 р. повністю підняли до евакуації свою худобу 187 радгоспів системи Наркомату радгоспів УРСР. 180 радгоспів цієї системи, про які є дані, евакуйовували на той час 86 тис. голів великої рогатої худоби, 14 тис. коней, 142 тис. свиней і 201,5 тис. овець. Нагадаємо, що всі 187 радгоспів цього Наркомату, які приступили до евакуації, мали напередодні війни

100 тис. голів великої рогатої худоби, 28,5 тис. коней, 266 тис. свиней і 227 тис. овець [1298, с. 65 – 66]. Успішно провели відправку худоби також і радгоспи інших наркоматів. Наприклад, свинарські радгоспи системи Наркомм'ясомолпрому евакуювали в Калмицьку АРСР 5067 голів великої рогатої худоби, 2363 коней, 26 413 свиней, 10 150 овець. На територію Юстинського району Калмицької АРСР з України було евакуйовано 32 307 голів радгоспних тварин, у тому числі 1438 коней, 9834 голови великої рогатої худоби, 21 035 овець [1092, с. 54].

На перше червня 1942 р. на неокупованій території України (у Ворошиловградській області, в 15 районах Харківської й 3 районах Сталінської областей) після евакуації основного стада у 1941 р. в колгоспах залишилась така кількість тварин: коней – 74,5 тис. голів, великої рогатої худоби – 66,5 тис. голів, свиней – 21,0 тис. голів, овець і кіз – 49,3 тис. голів, а в радгоспах залишилось: коней – 2,9 тис. голів, великої рогатої худоби – 5,1 тис. голів, свиней – 0,8 тис. голів, овець і кіз – 10,2 тис. голів [1092, с. 55].

Після поновлення влітку 1942 р. наступу німецьких військ худоба всіх колгоспів і радгоспів цих областей переганялася на Дон, а також за річку Оскол разом з евакуйованою худобою Воронежської, Сталінградської та Ростовської областей, Краснодарського та Ставропольського країв. Окремого обліку худоби колгоспів і радгоспів України, яку переганяли в 1942 році далі на схід, не проводилося. Значна частина евакуйованої в цей час худоби була перехоплена ворогом.

Евакуація худоби, яка проходила в стислі терміни, часто під ворожим бомбардуванням та обстрілом, була дійсно важкою і супроводжувалась великими втратами. Та проблеми, які виникали з об'єктивних причин, ускладнювалися ще й організаційними помилками та безгосподарністю з боку відповідальних за евакуацію органів. Так, для деяких регіонів не визначили трасу перегону худоби; не було організоване правильне зоотехнічне і ветеринарне обслуговування; супроводжуючий персонал часто добирався випадково, ніякої роз'яснювальної роботи з ним не велося. Все це привело до того, що велику кількість поголів'я з

Київської, Полтавської, Харківської, Сумської і Чернігівської областей було направлено через райони, де лютувала епідемія ящуру, внаслідок чого велика кількість худоби захворіла і загинула. Під час нальотів ворожої авіації тварини часто розбігалися, а їх повторне збирання та згуртування не проводилось. Були випадки заміни і розбазарювання худоби під час її перегону. Траплялося, що худобу переганяли з недопустимою швидкістю – 45 – 50 км на добу, погано була налагоджена її годівля. Колгоспникам, які займалися перегонем худоби, часто не видавали належних у таких випадках грошей на дорогу, і вони були змушені харчуватися за власний рахунок. Через погане матеріальне і побутове забезпечення погоничів худоби траплялася велика кількість випадків залишення ними гуртів на шляхах пересування. Частина покинутої худоби привласнювалася селянами. Так, у Запорізькій області під час прочісування плавнів загонами НКВС було виявлено близько 4 тис. голів великої рогатої худоби, яка була залишена місцевими колгоспами під час евакуації й привласнена селянами. У Костянтинівському районі Сталінської області мав місце продаж евакуйованої худоби приватним особам, у Старобешівському районі тієї ж області виявлено масовий обмін корів на молодняк. У період від 1 жовтня 1941 р. до лютого 1942 р. у районах Ворошиловградської та Харківської областей бійцями винищувальних районів у мародерів та цивільного населення було вилучено незаконно привласнених 860 коней, 516 голів великої рогатої худоби, 105 свиней [1092, с. 56; 1216, с. 14 – 15].

Великі труднощі виникли з евакуацією державних і колгоспних продовольчих ресурсів та сільськогосподарської сировини. Їх запаси були значними. Наприклад, лише в трьох областях – Одеській, Миколаївській і Кіровоградській зберігалось 150 тис. т хліба урожаю 1940 р. А незабаром почало надходити у великій кількості зерно нового врожаю. Але вивезення зерна, іншого продовольства, сировини та матеріальних цінностей стримувалось обмеженістю транспортних засобів. Так, замість 72 тисяч вагонів, необхідних Наркомзему УРСР для вивезення зерна з прифронткових районів, на 20 липня було виділено тільки 15 тисяч. Виникла загроза захоплення ворогом запасів хліба. У зв'язку з

цим РНК УРСР і ЦК КП(б)У зобов'язували керівників залізниць безперервно подавати вагони для відвантаження зерна з Київської, Чернігівської, Сумської, Полтавської, Дніпропетровської та Харківської областей. Завдяки цьому, хоч із запізненням, за період від 1 липня до 23 жовтня 1941 р. вдалося вивезти за межі України 1 млн 667, 4 тис. т зерна, 269,5 тис. т зернопродуктів, а також 4,9 тис. т насіння овочевих культур. Хліб, вивезений з України, становив 1/8 частину зернових, заготовлених у 1941 р. у тилових районах країни. Упродовж третього кварталу за межі республіки було вивезено 138, 5 тис. штук великої та 213, 8 тис. штук дрібної шкірсировини, 309, 9 тис. штук свинячих шкур, 2157 т шерсті, на 8, 8 млн. крб. хутра та 186 вагонів різної шкірсировини. Та все ж, попри всі зусилля не вдалося вивезти всі продовольчі та сировинні запаси. Тільки зерна і зернопродуктів на заготівельних пунктах, захоплених ворогом, залишилося понад 900 тис. т [1420, с. 273; 793, с. 487 – 488; 999, с. 284].

Евакуація ж колгоспників та їхніх сімей була проведена у невеликих масштабах. Так, планувалося у райони Поволжя вивезти залізницею 57 тисяч сімей колгоспників, однак виконати це завдання повністю не вдалося у зв'язку з відсутністю вагонів. На 10 жовтня 1941 р., за неповними даними, з шести областей УРСР залізничним транспортом було евакуйовано за Волгу 10 301 сім'ю колгоспників з майном, об'єднаних у 136 колгоспи. Разом з радгоспами для роботи в тилу виїхало 40 тисяч кваліфікованих робітників з сім'ями і майже 600 агрономів і зоотехніків. У наступні місяці кількість прибулих з України селян у Поволжя поступово збільшувалася. Тільки в Саратовській області на грудень 1941 р. розмістилося 140 колгоспів, 5101 колгоспників та їхніх сімей, 52 трактористи, комбайнери і механіки МТС та радгоспів, 540 агрономів, зоотехніків, ветлікарів та інших фахівців сільського господарства. У Тамбовській області в 1943 р. працювали 7253 українські колгоспники. Евакуйовані з України селяни прибули і в інші регіони СРСР. Так, сотні евакуйованих українських колгоспів та окремих колгоспників оселилися в Азербайджані, Грузії, Казахстані, у Гур'євській, Астраханській, Волгоградській, Уральській, Оренбурзькій, Тамбовській, Куйбишевській, Рязанській та інших областях СРСР [1420, с. 272;

1092, с. 49 – 50; 999, с. 284].

Дещо кращою була ситуація із евакуацією фахівців сільського господарства, яку провели у більших масштабах від їх загальної кількості. Лише у серпні – вересні відділ кадрів Наркомзему УРСР відправив на постійну роботу у східні області СРСР 2500 фахівців сільського господарства [1298, с. 66]. Вище вже наводились дані про кількість евакуйованих спеціалістів з України до Саратовської області. В інших областях Російської Федерації перебувало 2838 комбайнерів, механіків, агрономів та інших фахівців сільського господарства з України. Крім того, при відділі кадрів Наркомзему СРСР (розміщувався у м. Енгельсі Саратовської області) було сконцентровано 2566 спеціалістів сільського господарства з УРСР, яких тимчасово використовували в центральному апараті та господарських органах Наркомзему СРСР [1092, с. 50].

Це, безсумнівно, відноситься до позитивних результатів евакуації. Однак кількість евакуйованих колгоспників становила лише незначну частину порівняно з тими, які залишилися на окупованій ворогом території. По суті держава, забравши в екстремальних умовах з села його найцінніші людські та матеріальні ресурси, покинула мільйони селян на поталу загарбникам. Та й переважна більшість сільських мешканців з огляду на стрімке просування німецької військової армади, не будучи впевненою в тому, що вона може бути зупинена, не виявляли бажання залишати свої домівки, особисте господарство та майно.

У глибинні райони СРСР було евакуйовано основний викладацький склад, частину студентів, а також цінне обладнання українських навчальних сільськогосподарських вузів і технікумів. Так, Київський сільськогосподарський інститут було евакуйовано до м. Алма-Ата; там інститут з'єднався з сільськогосподарським інститутом Казахської РСР і в жовтні 1941 р. почав свій навчальний рік. Київський ветеринарний інститут було евакуйовано до Свердловська. До початку липня 1942 р. Ворошиловградський сільськогосподарський інститут було евакуйовано до Саратовської області. Інститут розмістився в Іванівському технікумі Балаковського району і восени почав навчальний рік. Харківський ветеринарний інститут було вивезено до м.

Фрунзе; Харківський сільськогосподарський інститут — до м. Каттаккургона Самаркандської області Узбецької РСР, а Харківський інститут механізації — до Ташкента. Дніпропетровський і Житомирський сільськогосподарські інститути були евакуйовані до Саратова, Одеський — до Ташкента. Цінне обладнання сільськогосподарських технікумів Правобережжя в основному було вивезене в технікуми лівобережних областей України, а звідти евакуйоване у Волгоградську, Саратовську та Оренбурзьку області, за винятком Молочанського ветеринарного технікуму, який переїхав до м. Джамбула Казахської РСР [1092, с. 69].

У Саратовську область Російської Федерації евакуювалися Дніпропетровський НДІ зернового господарства, Київський НДІ механізації сільського господарства, Українська філія Всесоюзного НДІ кормів, НДІ тваринництва, а також Українська науково-дослідницька станція, Донецькі картопле-овочева й зернових культур селекційні станції, Харківські птахівнича, картопле-овочева й бджільницька селекційні станції, Мерэф'янська картопле-овочева селекційна станція. До м. Свердловська було евакуйовано Харківський НДІ експериментальної ветеринарії, у Пензенську область — Харківську селекційну станцію зернових культур [1092, с. 70].

Таким чином, у результаті проведеної в перший період війни евакуації ресурсів сільського господарства України вдалося врятувати від ворога їх значну частину і поставити на службу обороні. Це був подвиг українського селянства. Однак реальний стан справ з евакуацією був далеко не таким, як це подавала офіційна радянська історіографія, замовчуючи, насамперед, великі втрати під час її проведення та справжні наслідки. Врешті-решт значна частина техніки, худоби, майна і продовольства не дісталася ворогові після неймовірних, але, на жаль, часом марних зусиль десятків тисяч селян-евакуаторів. Прорахунки і недоліки, які мали місце в ході евакуаційної епопеї, згубно позначилися на економічному становищі Радянського Союзу, ускладнили розв'язання соціальних питань у тилу й постачання діючої армії. Водночас, негативним наслідком евакуації, яка проходила під гаслом нічого не залишати ворогові, було й те, що у процесі її здійснення нерідко руйнувалися господарські об'єкти та знищувалися інвентар та

майно, котрі не можна було вивезти, але, які були потрібні селянам у подальшому з господарської та соціальної точки зору. Хоча перед евакуацією селянам роздавалися продовольство, худоба (свині, молодняк великої рогатої худоби), предмети широкого вжитку, що стало невеликим резервом для їхнього виживання в роки окупації, однак значна кількість хліба та іншого продовольства була знищена. У багатьох випадках селяни боляче й обурливо реагували на такі дії, а подекуди навіть чинили опір при їх проведенні.

2.2. Соціальне становище села

Оскільки колективізація була державним проектом, який мав за мету як експлуатацію, так і модернізацію, то логічно було очікувати, що одним із її результатів стануть зміни в соціальній інфраструктурі села. У передвоєнний період в українському селі дійсно відбулися значні позитивні зрушення у розвитку соціальної сфери, однак загалом її стан був ще явно недостатнім для забезпечення потреб сільського населення.

Важливою складовою соціальної інфраструктури передвоєнного села були заклади охорони здоров'я. На початку 1941 р. у сільській місцевості безкоштовні медичні послуги населенню надавали 1179 стаціонарних лікарняних закладів з 32 658 лікарняними ліжками, 3470 амбулаторно-поліклінічних закладів, 6268 фельдшерсько-акушерських пунктів, 8440 закладів фельдшерсько-амбулаторної допомоги, 44 протитуберкульозні диспансери, 84 венерологічні пункти, 3 дитячі поліклініки і амбулаторії, 573 жіночі і дитячі консультації, 1256 аптек [1323, с. 65].

В останні передвоєнні роки в республіці багато було зроблено щодо поліпшення медичної допомоги сільським породіллям. На початку 1941 р. у селах республіки вже було 3017 колгоспних пологових будинків на 9960 ліжок. Крім того, 7201 ліжко для породіль було розгорнуто в інших сільських лікувальних закладах [1323, 69]. (Показники щодо мережі лікувальних закладів в УРСР, у т.ч. у сільській місцевості у передвоєнний період дивись також у додатках 120–125).

Санітарний стан сільських населених пунктів спільно з лікувальними закладами контролювали також понад 300 районних спеціальних санітарних та протиепідемічних закладів [1229, с. 201]. Наявність такої розгалуженої мережі медико-санітарних закладів свідчила про суттєві позитивні зміни в організації охорони здоров'я сільського населення.

Водночас, цієї мережі закладів було недостатньо, щоб забезпечити своєчасну і кваліфіковану медичну допомогу сільським жителям, адже на одну сільську лікарську дільницю в середньому припадало 4,4 сільради і 8,2 тис. населення. Сільські медичні заклади були недостатньо укомплектовані кваліфікованими кадрами, зокрема, профільними спеціалістами. У сільських лікувальних закладах працювало всього 4 тис. лікарів, середніх медичних працівників – 32,9 тис., тоді як у міських лікувальних закладах – 26,2 тис. лікарів та 61,9 тис. середніх медичних працівників [937, с. 53]. У 605 сільських дільничних лікарнях не було жодного лікаря [1323, с. 667]. (Див. також показники додатку 125).

Кількісні та якісні показники забезпеченості медичною допомогою сільських жителів були значно нижчими їх аналогів у місті. Так, у 1940 р. показник забезпеченості стаціонарною лікарською допомогою сільського населення становив 2,1 ліжко-місця на 1000 осіб сільського населення (з урахуванням ліжок, які використовувалися сільським населенням у міських стаціонарах), у той час як у місті цей показник сягав 7 ліжко-місць на 1000 осіб міського населення [1323, с. 66]. Про реальні можливості лікарень, розташованих у сільських місцевостях республіки порівняно з міськими, надавати стаціонарну медичну допомогу населенню свідчить структура їхнього ліжкового фонду наведена у таблиці 2.6 [937, с. 55].

Таблиця 2.6

Ліжка (в %) в 1940 р.	Ліжка в сільських лікарнях	Ліжка в міських лікарнях (без ліжок у психоневрологічних лікарнях і колоніях)
Загальні	49,6	3,8
Терапевтичні	5,7	14,0
Хірургічні	4,9	17,6 *
Пологові	21,0	14,2

Гінекологічні	1,7	6,8
Неврологічні	0,02	1,9
Дитячі інфекційні	1,1	7,9
Очні	0,09	2,1
Отоларингологічні	–	1,6
Туберкульозні (для дорослих і дітей)	0,7	6,8
Шкірно-венерологічні	–	3,0
Інфекційні	13,7	14,7
Онкологічні	–	0,3
Психіатричні	–	0,3
Інші	1,5	5,0

* включаючи нейрохірургічні, травматологічні, урологічні та стоматологічні.

Водночас, у деяких областях структура ліжкового фонду в сільських лікарнях була навіть гірша, ніж у середньому по республіці. Стосовно надання стаціонарної пологової допомоги, то, незважаючи на значне збільшення кількості пологових ліжок у сільських медичних закладах, нею охоплювалися лише 49,5% сільських породіль (у місті цей показник склав 87,5%) [1323, с. 69], інші народжували вдома без належної допомоги спеціалістів. До того ж більшість сільських пологових будинків розташовувалися в простих сільських хатах, не мали необхідного обладнання та належних санітарно-побутових умов.

Недостатнім було фінансування сільських лікарень на медикаментозне забезпечення та харчування хворих. На одне ліжко-місце в сільських лікарнях витрачалося 3310 крб., а у міських – 4480 крб., у т.ч. на медикаменти відповідно 805 крб. і 1450 крб., на харчування – 152 крб. і 226 крб. Слабкою була матеріальна база сільських лікарень, у них не вистачало автоклавів, рентгенівських апаратів, мікроскопів та іншого лабораторного обладнання, фізико-терапевтичної та дезінфекційної апаратури, хірургічних інструментів, ліків та ін. Транспорт, переважно гужовим, у 1940 р. було забезпечено лише 987 сільських дільничних лікарень республіки [1323, с. 66].

Наведені показники свідчать, що можливості сільського населення одержати кваліфіковану спеціальну медичну допомогу за місцем проживання були обмеженими. У багатьох випадках за нею необхідно було звертатись у районні та міські медичні заклади. Так, наприклад, у Полтавській області тільки у міських амбулаторіях та поліклініках кількість відвідувань сільських жителів становила 29% [1432, с. 122].

У 1941 р. у сільській місцевості працювали 52 903 торговельних заклади державних і кооперативних організацій, що становило 59,4% від загальної кількості (89 014) підприємств торгівлі в Україні [299, арк. 163 зв.]. Однак рівень торговельного обслуговування сільського населення залишався надто низьким. У 1940 р. із загального обсягу роздрібного товарообігу в республіці в 3203 млн крб. на сільську торгівлю припадало всього 849 млн крб., або 27% [727, с. 400]. Характерними рисами діяльності сільських закладів торгівлі були постійний дефіцит багатьох промислових та продовольчих товарів, систематичні перебої в торгівлі товарами першої необхідності, низький рівень культури обслуговування. Все це створювало додаткові труднощі селянам у задоволенні життєво необхідних потреб. З метою купівлі необхідних товарів вони вимушені були здійснювати поїздки у міста або купляти товари у перекупників за значно вищими цінами.

Не отримала належного розвитку на селі й система громадського харчування. У 1941 р. у сільській місцевості працювали лише 5814 підприємств громадського харчування (із 18 041, які працювали в республіці) з товарообігом 58 млн крб. [727, с. 402, 430] (Детальніше про мережу торговельних закладів та підприємств громадського харчування в сільських місцевостях УРСР дивись у додатках 141–142).

Недостатньою для задоволення потреб сільського населення була і мережа підприємств побутового обслуговування. На кінець 1940 р. у понад 52 тисячі українських сіл діяло всього 79 майстерень з ремонту металевих виробів, 8205 майстерень з ремонту взуття, 612 майстерень з ремонту та пошиття одягу, 21 хімчистка та 80 фотографій [727, с. 80]. Нечисленною була на селі й мережа пралень, перукарень, лазень. У таких умовах жителі сіл змушені були займатися побутовим самообслуговуванням, самотужки шити і ремонтувати одяг, взуття, речі домашнього вжитку або здійснювати вимушені поїздки в місто для задоволення своїх побутових потреб.

У передвоєнні роки дещо покращилася ситуація з забезпеченням сільського господарства кадрами фахівців із спеціальною освітою. Станом на 1 січня 1941 р. в Україні вже нараховувалося 13,8 тис. агрономів, зоотехніків і ветеринарних

лікарів з вищою освітою, а також 20,9 тис. агрономів, зоотехніків, ветфельдшерів і веттехніків з середньою спеціальною освітою [728, с. 387]. Однак значна частина цих фахівців працювала в апараті центральних, обласних та районних управлінь сільського господарства, у різних конторах та установах, пов'язаних із заготівлею та переробкою сільгосппродукції, а також виконуючих розподільчі та контролюючі функції. А село, як і раніше, відчувало гостру потребу у кадрах спеціалістів. Низьким залишався і рівень кваліфікації керівників господарств. Так, у 1939 р. лише 7432 голови колгоспів, або 27,1% їхньої загальної кількості у республіці, мали спеціальну сільськогосподарську підготовку, 4728, або 17,5% – середню і неповну середню освіту [1092, с. 24]. Такий стан із кадровим забезпеченням негативно позначився на організації та якості сільськогосподарського виробництва.

У передвоєнний період у республіці багато було зроблено щодо поліпшення стану сільської шкільної освіти. За три з половиною роки третьої п'ятирічки (1938 – перша половина 1941 р.) у сільській місцевості було побудовано 601 школу на 133,5 тис. учнівських місць (всього в республіці за цей період було побудовано 839 шкіл на 254,7 тис. учнівських місць), з них 300 шкіл на 36 тис. учнівських місць було побудовано за рахунок колгоспів [727, с. 374; 728, с. 412]. При цьому 277 шкіл було введено в дію в 1940 р., з яких 207 у селах восьми західних областей [285, арк. 173 зв.]. (Дані про кількість введених у дію шкіл у селах в областях республіки в 1940 р. наведені в додатку 127). Проводилась робота по запровадженню в селах загального семирічного навчання (тоді як у містах у цей час – середнього), розширювалася і мережа сільських середніх шкіл. У 1940/41 н. р. в Україні налічувалось 25 501 сільських денних загальноосвітніх шкіл (13 694 початкових, 9576 семирічних, 2199 середніх і 32 – для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку), в яких навчалось 4 млн 443,3 тис. учнів (у т.ч. у початкових – 1 млн 1,6 тис., семирічних – 2 млн 323 тис., середніх – 1 млн 65,6 тис.). Навчальний процес у сільських школах забезпечували 164 758 учителів [285, арк. 142 зв., 143, 143 зв., 144, 144 зв., 145, 145 зв., 146, 146 зв.]. (Більш повні показники про стан сільської освіти в Україні в передвоєнний період наведені у

додатках 128–132). Це був беззаперечний успіх у справі модернізації соціальної інфраструктури села. Однак, попри всі зусилля, уповні вирішити проблему створення у сільській місцевості достатньої мережі шкіл не вдалося. Оскільки одна початкова школа припадала на 3,6 села, семирічна – на 5,4, середня – на 23 села, то тисячам селянських дітей доводилося щодня пішки долати значну відстань, часто добираючись до школи, часто по бездоріжжю в умовах весняної, осінньої та зимової негоди. Багато шкіл розміщувалося у малоприспособованих, тісних приміщеннях, які взимку погано опалювалися, мали примітивну матеріальну базу, не були забезпечені необхідними підручниками та навчальним обладнанням.

Болючою, у зв'язку з надмірно високим використанням жіночої праці у колгоспно-радгоспному виробництві і короткотерміновістю післяпологової відпустки породіль, у передвоєнному селі залишалась проблема функціонування дошкільних дитячих закладів. А їх на початку 1941 р. у сільській місцевості на постійній основі функціонувало лише 836, у них під наглядом 2 тис. вихователів перебувало 22 297 тис. дітей [285, арк. 149, 149 зв.]. (Показники про кількість дитсадків по областях наведені в додатку 136). Ситуацію дещо покращували організацією сезонних дитсадків та ясел, які функціонували 5–6 місяців на рік. Завдяки цьому в 1940 р. чисельність дитсадків та ясел досягала 29 418 і охоплювала 1 156 369 дітей [686, с. 513]. У розпал польових робіт практикувалось облаштування пересувних ясел для немовлят на спеціально обладнаних возах та фургонах, котрі виїжджали до місця роботи матерів-годувальниць. Умови перебування дітей у сезонних дитсадках та яслах у багатьох випадках були незадовільними через відсутність якісного харчування, розміщення в малоприспособованих приміщеннях, недостатнього забезпечення інвентарем.

Важливе місце в соціальному житті села в зазначений період відігравали культурно-просвітні заклади: клуби та бібліотеки. На початку 1941 р. в Україні функціонували 21 852 сільських клубних закладів та 16 835 сільських бібліотек з книжковим фондом 11 566,6 тис. примірників. На базі сільських клубів працювало 3718 кіноустановок [285, арк. 56 – 57, 151 – 152], якими упродовж

1940 р. було обслужено майже 58 тис. глядачів [726, с. 639], 80 тис. гуртків художньої самодіяльності, в котрих брало участь понад 300 тис. осіб [998, с. 324 – 325]. (Більш повна інформація міститься в додатках 143–146). Клуби та бібліотеки певною мірою виконували свої функції у справі організації і проведення дозвілля селян, зокрема молоді. Поряд з цим вони в основному справно виконували відведену їм тодішньою тоталітарною системою роль – бути центрами агітації за колгоспний лад, антирелігійної та антицерковної діяльності, пропаганди нової радянської обрядовості. Негативно позначалася на роботі та ролі сільських культурно-просвітніх закладів їхня надзвичайно слабка матеріальна база. Більша половина з них розміщувалася у хатах розкуркулених селян, церквах, костелах, не була укомплектована спеціалістами, не мала меблів, обладнання, інструментів. А в зимовий період культурне життя на селі завмирало взагалі, адже клуби та бібліотеки забезпечувалися паливом, у кращому випадку, на 25–30%. Крім того, в 3372 селах республіки взагалі не було будь-яких культурно-просвітніх закладів [1323, с. 90].

Однією з найбільш болючих у соціальній інфраструктурі села залишалася проблема житлового забезпечення населення. Сільські жителі в основному мали власне житло. Однак житлово-побутові умови селян, незважаючи на певні кількісні та якісні зрушення у роки передвоєнних п'ятирічок, залишалися на низькому рівні. (Показники про побудовані житлові будинки в сільських місцевостях за роки третьої п'ятирічки наведені в додатку 140). Нові селянські оселі, побудовані в 30-ті роки, становили незначну частку наявного житлового фонду. Житло пересічного селянина було невеликим за площею, глинобитним, із солом'яною покрівлею, земляною або глиняною долівкою, з мінімальним набором саморобних меблів, освітлювалося, як правило, за допомогою каганця. Попри всілякі запевнення влади про підтримку нового житлового будівництва на селі, держава не надавала належної допомоги селянам при спорудженні житла, залишаючи їх наодинці зі своїми проблемами. Нестача коштів та якісних матеріалів змушувала селян будувати житло за застарілою технологією.

Незначним було побутове споживання селянами електроенергії. Проведені в 1940 р. вибіркові обстеження 506 колгоспних сімей в Одеській області не виявили жодної електрифікованої оселі. Із 620 сімей селян Запорізької області електричне освітлення було у 12, з 540 сімей у селах Київської області – у 6 [1323, с. 59].

Помітне місце в житті села напередодні війни посідали радіо, пошта та телефон. У результаті інтенсивної радіофікації на початок 1941 р. у селах уже налічувалося понад 1 млн радіотрансляційних точок та понад 250 тис. радіоприймачів [998, с. 326]. Однак радіофікованими, як правило, були школа, клуб, сільрада або контора колгоспу чи радгоспу. Радіо в селянських оселях було рідкістю. Із 3 млн 990,4 тис. дворів колгоспників радіофікованими були лише 137,2 тис. (3,4%) [726, с. 465]. Не відповідав потребам жителів села і рівень поштового та телефонного зв'язку. Поштові відділення та філії розташовувались у районних центрах та великих селах, у решту сіл кореспонденція доставлялася з великим запізненням, часто не доходила до адресата. У 1940 р. телефонний зв'язок з райцентрами мали МТС, майже всі радгоспи, 74,1% сільських рад та лише 16% колгоспів [726, с. 465]. (Детальніше див. у додатку 147). В основному це дозволяло районним владним структурам підтримувати зв'язок з більшістю сіл і забезпечувати оперативне централізоване керівництво, але для пересічного селянина телефонний зв'язок був недоступний.

Загалом на низькому рівні був благоустрій сільських населених пунктів. Лише частина великих сіл, переважно райцентрів, мали забруковані головні вулиці та тротуари, озеленені шляхи та вулиці, впорядковані парки та сквери, фізкультурні майданчики. У пересічних українських селах стан з благоустроєм був набагато гірший, вони мали непривабливий вигляд, потерпали від бездоріжжя.

Отже, до початку агресії Німеччини проти СРСР у розвитку соціальної інфраструктури села були досягнуті досить високі показники, деякі з них значно перевищували доколгоспний рівень. Проте в цілому вона ще не могла в повній мірі задовольнити потреби сільського населення. На цей період ще більше

поглибилося істотне відставання соціальної сфери села порівняно з соціальним розвитком міст.

Колективізація зруйнувала економічні підвалини самодіяльних селянських господарств, примусила селян функціонувати у визначеній державою організаційно-господарській формі, перетворила їх у підневільну робочу силу. Діяла фіскально-визискова й стимулююча роль трудодня. Згідно з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) (1939 р.) було запроваджено обов'язковий річний мінімум трудоднів, вироблених колгоспниками, за невиконання якого вони підлягали виключенню з колгоспу. Для кожного працездатного колгоспника в Українській РСР – чоловіків у віці 16–60 років і жінок 16–55 років – річний мінімум трудової повинності становив 80 трудоднів [673, с. 236].

Колгоспники вимушені були працювати за вкрай низьку оплату. Пересічний вміст одного трудодня становив від 2 до 3 кг хліба. Якщо взяти до уваги, що в середньому на одного працездатного у 1938 р. припадало 188 трудоднів (в 1937 р. понад 400 трудоднів виробили лише 6,6% колгоспників, а третина мала від 100 до 200 трудоднів на рік) [999, с. 208], то матеріальне забезпечення колгоспної сім'ї виглядає жахливо, адже вона ще мала сплатити низку податків, страхові внески, підписатись на обов'язкову позику тощо.

У передвоєнні роки і доокупаційний період війни селяни платили державі як грошима (податки), так і натурою (обов'язкові поставки). Різниця полягала лише в тому, що для колгоспу існував один пакет зобов'язань, для селянського двору – інший.

До колгоспів застосовувалася система прибуткового податку (запроваджена ще в 1936 р.). До прибутків колгоспу, які оподатковувалися прибутковим податком, входили всі без виключення види прибутків: натуральні та грошові від рослинництва, тваринництва, бджолярства й шовківництва, а також інші прибуткові надходження (наприклад, прибутки від підсобних підприємств, заробітки на стороні та ін.).

Порядок визначення прибутку від натуральної продукції та застосування ставок податку був таким: прибуток від продукції, що використовувалася на

внутрішньоколгоспні потреби (насіння, повернення насінневих позик, продукція, зарахована до недоторканих страхового насінневого й страхового продовольчого фондів, до фонду допомоги інвалідам, на утримання дитячих ясел та інші натуральні фонди), визначався за державними заготівельними цінами й оподатковувався за ставкою 6%; прибуток від продукції, проданої державі в порядку контрактації та державних закупок, визначався за фактично вирученими сумами при реалізації й оподатковувався за ставкою 6%; прибуток від продукції, розподіленої за трудоднями серед колгоспників, визначався по державних закупівельних цінах і оподатковувався за ставкою 12%; прибуток від продукції, реалізованої в порядку колгоспної торгівлі (на колгоспних базарах, проданої колгоспникам, кооперативним та іншим організаціям за базарними цінами), а також всі інші прибутки (від підсобних підприємств, заробітків на стороні та ін.), визначався за фактично вирученими сумами при реалізації й оподатковувався за ставкою 13%. Обрахування податку здійснювалося за річними звітами колгоспів за попередній рік, тому новостворені колгоспи, як такі, що не мали прибутків у попередньому році, податки не сплачували [1150, с. 48 – 49].

Водночас, при визначенні оподатковуваного прибутку деякі види прибуткових надходжень виключалися із оподаткування. Це стосувалося всіх грошових сум, одержуваних колгоспом від держави за здану продукцію в порядку натуральних поставок, а також продукції, використаної колгоспом для натуральної оплати транспортування зерна, соняшнику та інших олійних культур, зданих колгоспом на глибинні заготівельні пункти. Виключення цих прибутків із оподаткування було пільгою, якою заохочувалося виконання колгоспами зобов'язань перед державою.

Також при обмеженні оподатковуваного прибутку колгоспу до нього не включалися грошові суми, котрі не були по суті прибутковими надходженнями: одержані від продажу робочої й продуктивної худоби в живій вазі або продуктами забою та зараховані на рахунок капіталовкладень для придбання покращеної й племінної худоби або для відновлення та збільшення стада; одержані від поставки коней для Червоної армії; страхових відшкодувань, одержані від органів

державного страхування за загибле від стихійного лиха майно та посіви. Виключення цих надходжень із оподаткування пов'язувалося з забезпеченням у колгоспах нормального процесу відтворення основних знарядь та засобів виробництва.

Із валового прибутку колгоспу при обрахуванні оподатковуваного прибутку виключалися ряд виробничих витрат: продукція, яка йшла на натуроплати МТС; грошові суми, виплачені МТС за роботи, виконані для колгоспів; фураж, призначений для годівлі колгоспної худоби, включаючи й недоторканий страховий фуражний фонд. Не оподатковувалося також зерно, виділене для годівлі птиці на колгоспних фермах; молоко – на випоювання телят і поросят, яйця – на підгодівлю птиці; мед – на підгодівлю бджіл; картопля й кормові коренеплоди – на годівлю худоби. Такий порядок визначення оподатковуваного прибутку колгоспу мав стимулювати покращення обробітку землі, розвиток тваринництва та створення кормових баз [1150, с. 48 – 49].

У 1939–1941 рр. селяни платили: сільськогосподарський податок, податок на потреби житлового та культурно-побутового будівництва (культжитлозбір) і місцеві податки (самообкладання). Якщо до 1939 р. система сільгосподатку базувалася на засадах твердих ставок з кожного селянського двору без урахування прибутку від підсобного особистого господарства, то у 1939 р. з метою збільшення сільгосподатку було запроваджено прогресивну ставку, котра могла сягати 15% від прибутку з присадибної ділянки. Оподатковуваний прибуток визначався виходячи з затверджених норм прибутковості по окремих культурах і видах худоби, вирахованими за цінами, що склалися на колгоспних базарах у 1937–1938 рр. Встановлені норми оподатковуваного прибутку з одного гектара посіву або однієї голови худоби в середньому по СРСР були такими: посіви сільськогосподарських культур – 2378 крб., у т. ч.: зернових – 707 крб., картоплі – 2603 крб., овочів – 3915 крб.; корови – 912 крб., вівці та кози – 80 крб., свині – 323 крб. [1151, с. 209]. З метою наближення норм до фактичних прибутків вони диференціювалися з урахуванням урожайності окремих культур, продуктивності худоби і базарних цін на сільгосппродукцію раднаркомом республіки по областях,

а облівконками по районах у межах 30% у бік збільшення або зменшення середніх норм по республіці або областях.

З метою стимулювання виконання планів посіву оподатковуваний прибуток визначався не по фактичній площі, а по плановій. Норми прибутковості, за якими вираховувався оподатковуваний прибуток, установлювалися без урахування прибутків, одержаних від продажу сільськогосподарських продуктів за підвищеними базарними цінами.

Розміри податку на господарства колгоспників установлювалися за наступною шкалою ставок: при розмірі прибутку до 700 крб. розмір податку складав 50 крб., від 700 крб. до 1000 крб. – 50 крб. + 8 коп. з кожного карбованця понад 700 крб., від 1000 до 2000 крб. – 74 коп. + 9 коп. з кожного карбованця понад 1000 крб., від 2000 до 3000 крб. – 164 крб. + 11 коп. з кожного карбованця понад 2000 крб., від 3000 до 4000 крб. – 274 крб. + 13 коп. з кожного карбованця понад 3000 крб., понад 4000 крб. – 404 крб. + 15 коп. з кожного карбованця понад 4000 крб. і т. д. Таким чином, рівень прогресії оподаткування коливався від 7,1% при прибутку до 700 крб. до 10,1% при прибутку в 4000 крб. Нарахована на селянське господарство сума податку збільшувалася на 20%, якщо окремі працездатні члени сім'ї не були членами колгоспу і не являлися робітниками і службовцями [1151, с. 187 – 188].

При оподаткуванні одноосібних селянських господарств до оподаткованого прибутку цих господарств, крім нормативного прибутку, включалися також суми, одержані від продажу сільськогосподарських продуктів на колгоспних базарах. Поряд з цим для одноосібників була встановлена особлива шкала оподаткування з дещо підвищеною прогресією, а саме: від 11% при прибутку до 1000 крб. до 22,5% при прибутку в 6000 крб. А з усіх сум понад 6000 крб. податком вилучалися 45%.

Господарства робітників і службовців, які мешкали у сільській місцевості й одержували прибутки від сільського господарства, оподатковувалися нарівні з господарствами колгоспників за умови, що за наймом працював не лише глава сім'ї, а й усі інші працездатні його члени (окрім домашньої господарки) і якщо

кількість худоби в господарстві не перевищувала норми, установлені статутом сільськогосподарської артілі для колгоспників. У разі недотримання цих умов робітники і службовці за їхніми прибутками від сільського господарства оподатковувалися на однакових підставах з одноосібними селянськими господарствами.

У 1941 р. сільськогосподарський податок на одне господарство колгоспників у середньому складав 81 крб., господарство робітників і службовців сплачувало 60 крб., одноосібне селянське господарство – 120 крб. Від податку повністю звільнялися колгоспники та одноосібники похилого віку, інваліди війни та праці, сім'ї червоноармійців, а знижки з нарахованої суми податку надавалися багатодітним сім'ям та господарствам, які постраждали від стихійного лиха та ін. [1151, с. 188 – 189].

Сільське населення сплачувало також податок на потреби житлового та культурно-побутового будівництва. Розмір його з господарств колгоспників складав від 5 до 40 крб. При цьому господарства, які не мали неусуспільнених джерел прибутку сплачували від 5 до 10 крб., а ті, що мали ці джерела прибутку – від 10 до 40 крб. Розміри цього податку для одноосібників перевищували на 25% ставки, установлені для колгоспників. (Про розміри ставок сільського культзбору на території УРСР у 1941 р. дивись у додатку 148). З нарахованої суми податку надавалися знижки на непрацевдатних членів господарств колгоспників і трудових одноосібників при наявності трьох непрацевдатних у розмірі 20%, при чотирьох – 30%, а при п'яти й більше – 40%. Від сплати податку повністю звільнялися господарства колгоспників, які мали у своєму складі військовослужбовців, інвалідів війни та праці, а також орденосців. Господарства одноосібників, які мали у своєму складі вказаних осіб, звільнялися від податку лише при умові, якщо вони звільнялися від сільгосподатку. У протилежному випадку вони одержували знижку в розмірі 20%, а при відсутності працевдатних у господарстві – 40% із суми податку.

Спеціальний державний податок сплачували одноосібні господарства, які мали коней віком від трьох років і старше. Розміри податку на одного коня

коливалися від 275 до 400 крб., а за кожного наступного коня – від 450 до 800 крб. [1151, с. 189 – 191]. Цей податок фактично остаточно економічно розчавив одноосібників. Єдиним засобом уникнути сплати податку чи конфіскації коня за несплату був вступ до колгоспу. При чому на західні області УРСР цей податок не поширювався.

Одним із елементів податкового пресу на селянство було самообкладання. І хоча воно декларувалося як форма добровільної участі сільського населення у господарсько-культурному будівництві на селі, насправді ж, отримавши правове оформлення, стало обов'язковою формою оподаткування. Відмінністю від державних податків було лише те, що рішення про проведення самообкладання та його цілі ухвалювалися на загальних зборах більшістю мешканців села. Розміри самообкладання обмежувалися на державному рівні такими ставками: для господарств колгоспників і робітників, службовців, кооперованих кустарів та ремісників, що постійно проживають у сільських місцевостях, – не більше 20 крб.; для одноосібних господарств та господарств інших некооперованих категорій сільських мешканців у залежності від володіння земельною ділянкою та робочою худобою – від 40 до 75 крб. Одержані шляхом самообкладання кошти дозволялось використовувати лише на прокладання та ремонт доріг, будівництво та ремонт шкіл, житла для педагогічного персоналу, мостів, криниць, лазень, на громадські протипожежні заходи, на ремонт лікарень, хат-читалень та інших культурних закладів [1151, с. 128 – 129].

Із комплексу місцевих податків селяни сплачували разовий збір на базарах при продажу продуктів свого підсобного господарства, речей власного виробництва та особистих. Ставки разового збору встановлювалися для окремих регіонів залежно від цін на продукти, що склалися на базарах, постачання товарів та інших економічних показників.

З початком війни система оподаткування сільського соціуму зазнала змін. Насамперед було збільшено на 100% розмір встановленого на 1941 р. сільськогосподарського податку. (До речі, на таку ж величину було збільшено й прибутковий податок з інших категорій платників).

Однак цього в умовах війни виявилось замало. Це й зумовило в подальшому перебудову діючої системи оподаткування сільського населення, адже вона не могла забезпечити значне зростання надходжень коштів до бюджету. Перешкоду для цього керівництво країни вбачало у тому, що, по-перше, розмір сільгосподатку залежав від прибутку селянського господарства, зростання якого взагалі, а тим більше в умовах війни, було проблематичним; по-друге, від сплати податку звільнялася значна частина населення, особливо сімей військовослужбовців, інвалідів війни та ін. (навіть у 1940 р. від сільгосподатку було звільнено понад 30% господарств колгоспників, робітників, службовців та одноосібників [1151, с. 204 – 205], а в умовах війни їхня кількість мала постійно збільшуватися, що теж призвело б до значного зменшення податкових надходжень до бюджету); по-третє (і це було найважливішим чинником, який зумовив суттєву перебудову системи оподаткування сільського населення), розмір податку на господарства визначався за наявністю оподатковуваних об'єктів у господарстві без урахування кількості непрацюючих членів сім'ї. Ще одним важливим чинником, який обумовив проведення податкової реформи, стало те, що військові умови спричинили зростання цін на сільськогосподарську продукцію й відповідного накопичення грошової маси у селі, яка через гостру нестачу товарів не могла бути реалізована. Неминучим наслідком такого стану було б скорочення завезення продуктів на базар, з одного боку, й розвиток натуральних форм обміну – з іншого. Керівництво держави було стурбоване загрозою стабільності карбованця й вважало, що податкова система повинна сприяти збільшенню попиту на гроші й активізувати притік сільськогосподарської продукції на колгоспні ринки.

Зазначені проблеми держава певною мірою розв'язала, ввівши в дію Указ Президії Верховної Ради СРСР від 29 грудня 1941 р. «Про військовий податок». З його введенням була відмінена 100-процентна надбавка до сільськогосподарського та прибуткового податків. В основу військового податку було покладено принцип подушного оподаткування, що значно розширило контингент платників, насамперед, у сільській місцевості, за рахунок осіб, які

раніше не були платниками податку. До таких осіб відносилися непрацюючі за наймом працездатні члени сімей колгоспників та інших категорій сільських мешканців. Воєнний податок відрізнявся від діючих податків тим, що його розміри збільшувалися на 50% для тих громадян, які за віком підлягали мобілізації до армії, але з якихось причин не були призвані. За діючою шкалою гранична річна сума податку була визначена 2700 крб. для осіб непризовного віку і 4050 крб. – для осіб призовного віку [1151, с. 206].

Сільське населення сплачувало воєнний податок за твердими ставками, які диференціювалися по областях, районах, а в окремих випадках навіть по населених пунктах у залежності від розмірів прибутку колгоспного двору в даній місцевості, що зумовлювалося, головним чином, різним рівнем цін на сільгосппродукти та іншими особливостями регіонів. Диференціація ставок військового податку надавала йому прибуткового характеру й наближала до сільськогосподарського податку, який збирався з селянського господарства загалом.

Основним критерієм диференціації ставок воєнного податку по регіонах був розмір натуральних і грошових прибутків колгоспників, одержаних у середньому на один колгоспний двір не лише від особистого підсобного господарства, а й від колективного господарства. Розміри прибутків колгоспників фінансові органи визначили на основі матеріалів Наркомату сільського господарства про виплати і видатки колгоспникам по трудовднях, даних статистичних органів про урожайність, валові збори на присадибних ділянках, товарності господарств колгоспників і рівня цін на сільськогосподарську продукцію на колгоспних базарах. Враховувалася також близькість базарів, транспортні умови в даній місцевості та інші чинники. За встановленою для районів та сільських населених пунктів ставкою сплачували податок також і непрацюючі за наймом члени сімей сільських платників податку. У межах України воєнний податок запроваджувався у неокупованих східних районах у першій половині 1942 р.

Ще один податок, який у період війни сплачувала значна частина селян, був введений у 1941 р. на неодружених, одиноких та малосімейних (бездітних)

громадян: чоловіків у віці від 20 до 50 років і жінок у віці 20–45 років. Цей податок держава запровадила з метою компенсації постійно зростаючих у період війни витрат по допомозі самотнім і багатодітним матерям на утримання та виховання дітей. На відміну від інших державних податків з населення цей відрізнявся тим, що головним чинником залучення до нього був не прибуток, а вік та сімейний стан, що надавало йому подушного характеру. Бездітні колгоспники та інші громадяни вказаного віку, які були платниками сільськогосподарського податку, незалежно від розміру прибутку, сплачували його у розмірі 150 крб., а робітники і службовці, які проживали й працювали у сільській місцевості, – у розмірі 6% від заробітку. Від податку звільнялися такі категорії сільських жителів: жінки, які одержували допомогу від держави на утримання дітей незалежно від їхньої кількості, громадяни, у яких діти загинули на фронтах війни, дружини солдат та молодшого командного складу Червоної армії [1151, с. 209].

В умовах воєнного часу в силі залишалися й такі елементи довоєнного податкового навантаження на селянство, як податок на потреби житлового та культурно-побутового будівництва, самообкладання та разові збори на базарах при продажу сільгосппродукції, товарів і речей власного виробництва та особистих речей, надходження від яких використовувалися місцевими бюджетами.

Поряд з податками і колгоспи, і селяни виконували зобов'язання по обов'язкових поставках, які фактично були своєрідним «натуральним податком», оскільки здійснювалися не за договором, а на підставі закону. Колгосп повинен був здавати державі у встановлені терміни визначену (для конкретного району в межах певної області) кількість рослинницької та тваринницької продукції, асортимент якої в 1940–1941 рр. був значно розширений. До здаваних раніше зерна, м'яса, молока, шерсті, соняшнику, картоплі добавилися ще яйця, бринза-сир, шкіряна сировина, сіно, насіння інших олійних культур та трав, а також овочі – капуста, цибуля, морква, буряк, помідори, огірки.

У відповідності з постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 7 квітня 1940 р. «Про зміни в політиці заготівель і закупівель сільськогосподарських продуктів»,

було змінено й порядок нарахування обов'язкових колгоспних поставок. Якщо раніше поставки рослинницької продукції здійснювалися з плану посіву, то, починаючи з урожаю 1940 р., з кожного гектара ріллі, закріпленої за колгоспом, включаючи городи, а також землі, що підлягала освоєнню (унаслідок розорювання цілини, осушування боліт, розкорчування чагарників). Водночас, із ріллі, з якої нараховувалися обов'язкові поставки державі, виключалися площі, зайняті під посівами бавовнику, цукрового буряку, льону, конопель, тютюну, махорки, ефіроолійних, луб'яних та лікарських культур, кользи, коріандру, анісу, маку, рижю, арахісу, каучуконосів, тутових, фруктових, ягідних, виноградних насаджень, продукція з яких здавалося державі на основі діючих раніше контрактаційних умов. Починаючи з 1941 р., було змінено й порядок заготівель тваринницької продукції. Її поставки стали нараховувати не з кількості колгоспної худоби, а з кожного гектара колгоспної земельної площі [751, с. 3 – 5].

Зміна порядку нарахувань обов'язкових поставок зумовлювалася тим, що діюча до цього система заготівель і закупівель сільськогосподарської продукції не стимулювала колгоспи до розширення посівних площ і збільшення громадського стада. Передові колгоспи перебували у не вигідному становищі, оскільки маючи більші посіви рослинницьких культур і більшу кількість худоби, змушені були здавати більше продукції державі. У той же час, колгоспи, які мали менші плани посіву та слабкі тваринницькі ферми, здавали по обов'язкових поставках мало продуктів, а колгоспи, які не мали тваринницьких ферм, взагалі знаходилися в пільговому становищі, оскільки по обов'язкових поставках продуктів тваринництва зовсім не здавали.

З точки зору керівництва держави, яке переслідувало мету забезпечити наперед певний гарантований обсяг заготівель сільськогосподарської продукції, така зміна порядку нарахувань обов'язкових поставок була цілком логічною й необхідною. Але ж при цьому не враховувалися повною мірою інтереси як колгоспів, так і, насамперед, колгоспників. Адже переважна більшість колгоспів були малопотужними й їм у тодішніх умовах виконати обов'язкові поставки за

новими нормами та належним чином оплатити роботу членів господарства було не під силу.

Обов'язкові зернопоставки колгоспом складали значно більшу частину врожаю, ніж продали б селяни до колективізації, а ціни, за якими розплачувалася за них держава, були символічними, у 10–12 разів нижчі ринкових, а часто навіть нижче собівартості продукції. Якщо зерно було засмічене сторонніми домішками або підвищеної вологості, то заготівельні пункти приймали його зі знижкою з ваги та ціни, а при вологості вище допущеної – зовсім не приймали.

Значна кількість зернових, а також картоплі, надходила державі від колгоспів і в рахунок натуральної оплати виконаних МТС робіт. У відповідності з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про порядок нарахувань натуроплати за роботи МТС по зернових культурах» її розміри визначалися кількістю вироблених машинно-тракторними станціями гектарів (м'якої оранки) у залежності від урожайності. Колгоспи, які не обслуговувалися МТС, здавали державі зернових на 15% більше норми [1466, с. 310]. При нарахуванні натуроплати врожайність бралася не фактична, а біологічна, без урахувань втрат при збиранні. Пропозицію щодо впровадження біологічного обліку врожаю Наркомзем СРСР вніс у березні 1939 р. при розробці третього п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР. І з метою «правильного» нарахування врожайності зернових і технічних культур у передвоєнні роки перейшли до її визначення перед збиранням «на корені». Унаслідок видова (біологічна) урожайність в 1,5–2 рази перевищувала врожайність фактичну. Голови колгоспів і працівники районних земельних відділів, які робили спроби знизити видову оцінку врожаю до розмірів фактичної, суворо каралися.

Порядок здачі державі рослинницької продукції детально регламентувався щодо послідовності, кількісних показників та термінів й суворо контролювався. Після завершення збирання врожаю насамперед погашалися одержані від держави позички, а також заборгованість колгоспів за минулі роки по обов'язкових державних поставках та натуроплаті МТС, за ними здійснювалися обов'язкові державні поставки та натуроплата за роботи МТС, потім засипався насінневий та

страховий фонди колгоспу, й лише після виконання всіх зобов'язань колгосп міг розподілити залишки між своїми членами в залежності від того, як вони працювали впродовж року.

Встановлені напередодні війни РНК СРСР і ЦК ВКП(б) середньорічні норми обов'язкових поставок тваринницької продукції колгоспами УРСР з одного гектара закріпленої за ними земельної площі були такими: м'яса – 4,5 кг у живій вазі (до речі, вони були одними з найбільших в СРСР); починаючи з січня 1941 р.: молока – 22 л при базисній жирності 3,8%, сиру-бринзи – 80 г, яєць – 15 шт., вовни – 180 г (у 1940 р. норма була 140 г), шкірсировини: шкір великої рогатої худоби – 1,5 шт. великої (вагою понад 17 кг) і 0,5 шт. середньої (вагою від 10 – 17 кг); шкір свиней (вагою понад 4 кг) – 6,0 шт., овець і кіз (розміром не менше 35-ти квадратних дециметрів) – 4,5 шт. (у 1940 р. норми поставок становили відповідно 1,0 шт., 0,5 шт., 5,0 шт. і 3,0 шт.) Планувалося, що у 1942 р. норми поставок шкірсировини повинні були збільшитися до 2,0 шт. великих і 1,0 шт. середніх шкір великої рогатої худоби, 7,0 шт. шкір свинячих і 5,0 шт. шкір овець і кіз. У 1941 р. діяла тимчасова пільга на здачу 80% від встановленої норми здачі молока та яєць і 60% сиру-бринзи, а колгоспи Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської, Чернівецької та Ізмаїльської областей у 1941 р. від поставок були звільнені [751, с. 65, 77 – 80, 87 – 88, 93 – 98]. Забав'язуючись забезпечити виконання на території України встановлених союзними органами влади середньорічних норм поставок тваринницької продукції в цілому, республіканські органи влади водночас диференційовували в бік зменшення або збільшення порайонні норми поставок відповідно з їхніми регіональними природно-кліматичними особливостями та господарськими можливостями. Наприклад, встановлені 18 січня 1941 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У річні порайонні норми обов'язкових поставок молока державі колгоспами були такими: Сталінська область – 30–22 л, Запорізька – 29–18 л, Дніпропетровська – 28–22 л, Одеська – 28–20 л, Харківська, Кіровоградська, Миколаївська – 26–20 л, Київська – 25–18 л, Житомирська, Кам'янець-Подільська, Сумська, Ворошиловградська – 24–18 л, Чернігівська – 24–16 л,

Полтавська – 22–16 л, Вінницька – 20–18 л [693, с. 2 – 8]; річні порайонні норми обов'язкових поставок державі яєць з 1 га ріллі для колгоспів Дніпропетровської, Запорізької, Одеської, Кам'янець-Подільської областей були встановлені у розмірі 18–16 шт., Сталінської – 18–13 шт., Сумської – 17–10 шт., Вінницької, Полтавської, Харківської, Миколаївської, Кіровоградської – 16–14 шт., Київської, Чернігівської та Житомирської – 14–8 шт. [695, с. 9 – 16]. (Детальніше про порайонні норми поставок молока, яєць, а також овочів на 1941 р. див. у додатках 108 – 111).

Кожен селянський двір (колгоспників та одноосібників) повинен був здавати державі за низькими заготівельними цінами м'ясо, молочні продукти, яйця та іншу продукцію зі своєї присадибної ділянки. Здавати певну кількість тваринницької продукції зобов'язувалися навіть ті селянські господарства, які не мали ні свиней, ні корів, ні овець. Середньорічна норма обов'язкових поставок м'яса з господарств колгоспників становила 32–36 кг у живій вазі, а з господарств одноосібників – 64–72 кг, яєць – відповідно 150 шт. і 200 шт. (норми поставок яєць по областях викладені у додатку 110), бринзи-сиру – відповідно 1 кг і 1,2 кг, свинячих шкір – відповідно 1 і 1,5 шт., вовни – відповідно 900 г і 1200 г з кожної вівці й 200 г і 220 г з кожної кози, картоплі – відповідно 8 ц і 14 ц з розрахунку на 1 гектар посіву. Господарства колгоспників, а також мешкаючих у сільській місцевості робітників, службовців і кооперованих кустарів, котрі мали посіви олійних культур, залучалися до обов'язкових поставок з площі їх фактичного посіву за нормами здачі з 1 гектара: соняшнику та рапсу по 2 ц, гірчиці – 1,5 ц, кліщивини, сої та льону-кучерявця – по 1 ц, кунжуту – 0,5 ц; для одноосібників та некооперованих кустарів норми здачі були такими: соняшнику – 3 ц, гірчиці – 2,1 ц, кліщивини, сої та льону-кучерявця – 1,5 ц, кунжуту – 1 ц [751, с. 14, 21, 66, 75, 81, 89, 92].

Встановлюючи плани заготівель різної сільськогосподарської продукції, держава зобов'язувала не лише колгоспи, а й окремі селянські господарства вирощувати певні культури у визначених кількостях, здійснюючи, таким чином, контроль за здаванням продукції та недопускала ухилення селян від цього

обов'язку. Саме цим пояснюється запровадження сумновідомих щорічних посівних планів, у яких районні земельні відділи давали вказівки, які культури на якій площі вирощувати, включаючи й присадибні ділянки. Селяни негативно ставилися до такого планування. Як тому, що працівники земельних відділів часто нічого не розуміли в сільському господарстві, так і тому, що доведені плани вирощування тих чи інших культур не обов'язково співпадали з інтересами селян. У кінці 1939 р. у цьому питанні була зроблена поступка – колгоспам дозволили (хоча й у суворо обмежених межах) самим вирішувати, які зернові культури сіяти, і заборонено районам втручатися, допоки колгосп здатний виконувати плани обов'язкових поставок. Після війни район знову одержав право визначати посівні плани колгоспів [687, с. 127 – 128].

Колгоспи та господарства сільських мешканців сплачували також внески за обов'язкове страхування. Згідно з законом від 4 квітня 1940 р., у колгоспах обов'язковому страхуванню підлягали будівлі, інвентар, обладнання, транспортні засоби, продукція, сировина і матеріали, посіви сільськогосподарських культур, урожай садів, ягідників і виноградників, худоба віком від 6 місяців. У господарствах селян майно, що належало їм на правах особистої власності: будівлі, велика рогата худоба віком від 6 місяців, коні, вівці та кози віком від 1 року, свині віком від 9 місяців і польові посіви сільськогосподарських культур. Установлені ставки (тарифи) страхових платежів (у карбованцях із 100 карбованців страхового забезпечення) на території республіки були наступними. Будівлі, продукція, сировина та матеріали: у колгоспах – 0,6 крб., у господарствах колгоспників – 0,9 крб., у господарствах одноосібників – 1,4 крб.; інвентар, обладнання та транспортні засоби в колгоспах – 0,3 крб.; коні у колгоспах – 6 крб., у господарствах колгоспників – 8 крб., у господарствах одноосібників – 14,5 крб.; велика рогата худоба – відповідно 2, 3 і 5 крб.; вівці та кози – відповідно 3, 5 і 7 крб.; свині – відповідно 4, 6 і 8 крб. Сільськогосподарські культури: по страхуванню від граду, злив, бур і вогню на корені – у колгоспах 1,25 крб., у господарствах одноосібників – 2,50 крб.; по страхуванню озимих посівів та багаторічних трав від вимокання, вимерзання, заморозків і повені –

відповідно 3,5 і 9 крб., інших сільськогосподарських культур – відповідно 1,7 і 5 крб., бавовнику, тютюну та махорки – відповідно 6, 7, 6 і 10 крб., 10 крб., 9 крб. Страхування у господарствах робітників, службовців і кооперованих кустарів здійснювалося за ставками, встановленими для господарств колгоспників, а у господарствах інших категорій сільських мешканців – за ставками для господарств одноосібників. Плата по страхуванню ярих і озимих посівів обраховувалася з кожного господарства по посівному плану, по страхуванню багаторічних страв посіву минулих років – за планом укусу, а по страхуванню врожаю садів, ягідників та інших насаджень – за фактичною площею [673, с. 146 – 147, 151 – 153].

Одним із джерел викачування державою коштів на свої потреби із селян було примусово-добровільне залучення значної їх частини до здійснюваної перед війною в СРСР підписки на позику третьої п'ятирічки. У рамках цієї кампанії з українського села було вилучено сотні мільйонів карбованців.

Однією з найгостріших у передвоєнному селі була проблема, пов'язана з селянською присадибною ділянкою. В умовах непередбачуваності натуральних і грошових виплат від колгоспів та, як правило, їхніх малих розмірів, присадибна ділянка була одним із основних джерел існування для селян. По-перше, вона забезпечувала селянина істотною частиною його харчового раціону, але не давала головного – хліба. Більшу частину зерна (до двох третин), з якого виготовлялося борошно та основний продукт харчування – крупи, селяни одержували з колгоспу. Пов'язане це було з тим, що в 30-ті роки вирощування зернових було в основному прерогативою громадського господарства, а в особистих господарствах не схвалювалося, а то й прямо заборонялося. Унаслідок чого в 1940 р. під зернові на присадибних ділянках було відведено в середньому по СРСР лише 19% землі [783, с. 345]. Приблизно те ж саме мало місце і в 1941 р. Колгосп давав селянину лише третину іншого важливого продукту – картоплі. А от майже всі м'ясні, молочні продукти, яйця, овочі, дві третини картоплі, які споживалися селянами, забезпечували їм присадибні ділянки. При цьому

значимо, що багато продуктів селяни споживали в меншій кількості, ніж у доколгоспний період, зокрема, м'яса, крупів, молочних продуктів.

По-друге, присадибна ділянка була для селян джерелом не лише продуктів харчування, а й товарної продукції. Адже колгосп забезпечував грошовий прибуток колгоспних дворів на рівні менше 10%. Продаючи надлишки (й не лише надлишки) продукції з присадибної ділянки на базарі, селяни, разом з продажем тих же продуктів державі за контрактом, одержували понад половину грошей, необхідних їм для сплати податків, страхових внесків та придбання продуктів, яких не вистачало, промислових товарів, реманенту та ін. У структурі грошових прибутків двору колгоспника 61,3% складали доходи від рослинництва (з них 33,2% від продажу продукції державі та кооперації й 28,1% від продажу на базарі), 20% – прибутки від тваринництва й 18,7% – доходи від допоміжних підприємств і промислів та ін. [726, с. 348, 350 – 351] Держава всупереч своїм ідеологічним засадам, вимушено надавала селянам право на вільний продаж частини сільськогосподарської продукції, інакше вона була б позбавлена можливості збирати з них досить значні податки.

Водночас звернемо увагу й на те, що приватні господарства, залишаючись головним джерелом самозабезпечення селянства і його грошових доходів, в умовах недостатнього державного постачання були головними постачальниками жителів міст м'ясо-молочними продуктами, овочами і картоплею. Наприклад, у Києві, селянський ринок забезпечував 60% продажу м'яса, третину картоплі й до 90% яєць [1416, с. 689]. Подібна ситуація була й у всіх великих містах і промислових центрах республіки, а в невеликих містах забезпечення городян цими продуктами здійснювалося майже повністю за рахунок проданого селянами. Щоправда, перевагу від постачання продуктів на міські базари мали селяни, які проживали в приміській зоні або недалеко від міст і могли користуватися наявним транспортним сполученням. Подекуди для цієї категорії селян мова йшла не просто про виживання, а про отримання великих за тих часів прибутків.

Присадибна ділянка, яка становила собою землю навколо житлового будинку, включаючи город та, можливо, декілька плодкових дерев, згідно зі

Статутом сільськогосподарської артілі для колгоспників, у різних регіонах мала розміри від 0,25–0,5 га до 1 га (в Україні норма становила 0,7 га), не рахуючи площі, зайнятої під житло. Для селян-одноосібників у 1939 р. розміри присадибної ділянки були встановлені до 0,1–0,2 га, а для найманих робітників, що проживали у селі, максимальна норма визначалася 0,15 га (включаючи площу, зайняту будинком) [749, с. 520, 711; 673, с. 284]. Оскільки присадибна ділянка не була приватною власністю господаря, то вона не могла здаватися в оренду і продаватися, хоча подібне мало місце. Цілком закономірно, що селяни намагалися збільшити розміри присадибних ділянок. Зокрема, існування твердо встановлених розмірів присадибних ділянок спонукало частину колгоспників вимагати додаткової землі, оскільки їхні ділянки були меншими. Такі прирізки інколи робилися за рахунок сусідніх садиб, які перевищували норму, а там, де це було неможливо, колгоспники домагалися виділення землі під присадибні ділянки із колгоспного поля. Водночас, певна частина селян спробувала за рахунок тих же джерел збільшити присадибну землю понад визначену норму. Поширеним явищем було й одержання додаткової ділянки присадибної землі шляхом фіктивного розділення великих сімей на окремі двори (згідно з існуючим положенням селянський двір визнавався одиницею, котра наділялася присадибною ділянкою), хоча після її одержання насправді продовжували функціонувати як одне господарство. За результатами проведеного влітку 1939 р. обміру присадибних ділянок в Україні виявили у 42% дворів колгоспників 350 тис. га землі понад встановлені норми [1416, с. 690].

На розширення практики «різного роду незаконних прирізок присадибних ділянок понад передбачених норм» влада відреагувала рішенням травневого (1939 р.) пленуму ЦК ВКП(б) та постановою РНК СРСР від 27 травня 1939 р. «Про заходи охорони громадських земель колгоспів від розбазарювання», у якій означені явища, правда без вказівок на конкретні регіони, кваліфікувалися як «серйозні викривлення політики партії в області колгоспного землекористування» та як злочинна антиколгоспна та антидержавна практика розбазарювання й розкрадання колгоспних земель на користь особистих господарств колгоспників.

У постанові також зазначалося, що збільшення особистого господарства колгоспників призводить до того, «що присадибне господарство втрачає характер підсобного господарства й перетворюється інколи в основне джерело прибутку колгоспника. Унаслідок цього в колгоспах є досить значна частина удаваних колгоспників, які або зовсім не працюють у колгоспах, або працюють лише для виду, віддаючи більшу частину часу своєму особистому господарству,... використовують переваги перебування в колгоспах з метою особистої наживи...», що «... неминуче гальмує зростання продуктивності суспільної праці в колгоспах, підриває трудову дисципліну в них, дезорганізує чесних колгоспників і тим самим заважає подальшому зростанню прибутковості й заможності колгоспів».

У контексті таких оцінок у постанові проголошувалося, що громадські землі колгоспів є недоторканими й їхні розміри ні при яких умовах не підлягають скороченню без особливого дозволу Уряду СРСР, а можуть бути лише збільшені; керівні партійні та радянські працівники, голови колгоспів, котрі допускать збільшення розмірів присадибних ділянок колгоспників понад встановлені норми та надаватимуть колгоспні угіддя для індивідуального використання, підлягатимуть звільненню з посад та притягатимуться до судової відповідальності, як порушники закону. Колгоспникам заборонялося здавати присадибні ділянки в оренду та передавати їх у користування іншим особам. Постанова зобов'язувала партійні та радянські органи «привести розміри присадибних ділянок до статутних норм, запровадити суворий контроль за недоторканістю колгоспних земель, рішуче приборкати рвацькі та спекулятивні елементи в колгоспах» [673, с. 281 – 286].

Таким чином, рішення травневого пленуму ЦК ВКП(б) і зміст постанови РНК СРСР були спрямовані на те, щоб дати владі можливість вилучати у селян усі землі, які перебували в їхньому користуванні понад установлені статутом сільгоспартілі норми, повернути їх до громадського земельного фонду колгоспів, зменшити норми розміру присадибної ділянки (пропонувалося до 0,25–0,5 га), примусити селян працювати тільки в колгоспах. Автори дослідження «Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.» роблять висновок, що під цим і

розумілася владою «боротьба проти проникнення в колгоспи ворожих колгоспному ладу приватно-власницьких буржуазних тенденцій» і називають її другою хвилею закріпачення [1416, с. 690].

У відповідності з вимогами постанови в 1939– першій половині 1941 рр., енергійно проводилося усічення розмірів присадибних ділянок. Всі землі особистого користування колгоспників, що знаходилися в колгоспних полях поза садибами (левади, городи, баштани і т.п.), були вилучені з особистого користування й приєднані до громадських колгоспних земель, а в тих випадках, коли ділянки колгоспників виявилися меншими від визначеної Статутом норми, колгоспи прирізували таким дворам кількість землі, якої не вистачає за рахунок земельного присадибного фонду, виділеного для наділення нових колгоспних дворів присадибними ділянками. Ліквідовувалися розташовані в громадських полях колгоспів хутірські присадибні ділянки колгоспників, хуторяни-колгоспники зселялися в села з наділенням їх присадибними ділянками за статутними нормами. Правда у визначені терміни (до 1 вересня 1940 р. по СРСР передбачалося переселити в села 666 тис. хутірських господарств, головним чином в Україні, Білорусі та Смоленській області) це завдання повністю виконане не було, однак до літа 1941 р. більшість хуторян-колгоспників і частина неколективізованих хутірських господарств переїхали в села.

Селяни не тільки стали заручниками адміністративно-командної й максимально одержавленої радянської економіки, а й втратили особисту свободу через специфічний паспортний режим. Запроваджена, згідно з постановою ЦВК та РНК СРСР від 27 грудня 1932 р. «Про встановлення єдиної паспортної системи по Союзу РСР та обов'язкову прописку паспортів», паспортизація населення не стосувалася сільського населення, крім робітників радгоспів [999, с. 210]. Унаслідок цього більшість селян, не маючи паспортів, не могла вільно переміщуватися в межах своєї країни і фактично була позбавлена права самостійно вибирати місце проживання та роботи, а сільська молодь – права вибирати майбутню професію і здобувати відповідну вищу освіту. А зразковий Статут сільгоспартілі 1935 р. з нормативно-правової точки зору взагалі

унеможлилював зміну соціального статусу колгоспника та його дітей, які автоматично ставали колгоспниками й не могли позбутися цього становища навіть після досягнення паспортного віку. Колгоспи були своєрідними резерваціями для селян.

Усе це кардинальним чином вплинуло на ментальність селянства, породивши унікальний історичний феномен безправного «колгоспника». Очевидними були і глибокі психологічні трансформації селянства у зв'язку з докорінною зміною його соціально-політичного статусу, що мало для радянського соціуму вкрай негативні наслідки, які на багато десятиліть визначили й специфічне обличчя українського села.

Війна відразу ж негативно позначилася на всіх складових соціальної інфраструктури села, яка й до цього не задовольняла повною мірою потреби сільського населення. Це відразу ж погіршило умови життя селян. Унаслідок мобілізації до лав Червоної армії значної частини сільських медичних працівників суттєво зменшилися можливості одержувати кваліфіковану, а нерідко й елементарну медичну допомогу. До того ж, у міру розгортання боїв на фронті районні та сільські лікарні все більше переключалися на надання медичної допомоги пораненим із числа цивільного населення. Фактично припинилося на селі медикаментозне забезпечення хворих, кількість яких в осінньо-зимових умовах різко зросла, особливо серед дітей. У зв'язку з погіршенням роботи закладів торгівлі зріс дефіцит на товари промислової та продовольчої груп, зокрема на товари першої необхідності. Ціна на них на ринку та у перекупників неймовірно зросла й переважна більшість селян не мала можливості їх придбати. З перебоями працювали пошта, телефонна мережа. Припинилося житлове будівництво, згортали роботу сільські культурно-просвітні заклади. Порухилася робота сільських закладів освіти: школярів широко залучали до сільськогосподарських робіт, у школах не вистачало вчителів та підручників, а в учнів – одягу та взуття, з настанням холодів багато шкіл не працювали через відсутність палива.

Жертовна праця селян на колгоспних полях та активна участь у різноманітних акціях, спрямованих на допомогу фронту, здійснювалися в умовах різкого погіршення їхніх матеріально-побутових умов. За обов'язкову й ненормовану роботу в колгоспному господарстві селяни фактично не одержували ніякої платні. Виплати по трудовнях як грошові, так і натуральні, у більшості господарств були призупинені, оскільки в колгоспах не було для цього ні достатніх коштів, ні продукції, які майже повністю забиралися державою на потреби війни. Водночас у свою чергу колгоспи і колгоспники продовжували сплачувати державі податки й здійснювати обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції згідно з визначеними у довоєнний період обсягами по майже символічних цінах, що доценту виснажувало й так збіднілі колективні господарства та сім'ї колгоспників. Фіскальна політика держави в умовах війни ще більше ускладнювала й без того тяжке матеріальне становище більшості селянських сімей. Значна частина селян взагалі виявилася неспроможною виконувати податкові платежі та обов'язкові натуральні поставки в повному обсязі або й зовсім.

В умовах війни основним джерелом існування для селян залишалася присадибна ділянка. За рахунок вирощеної на ній сільськогосподарської продукції селяни не лише харчувалися, а й розраховувалися з податковими та іншими платежами. За відсутності в більшості селянських господарствах чоловіків та постійній зайнятості на роботах в колгоспі жінок та підлітків старшого віку догляд за присадибною ділянкою та домашньою худобою здійснювався надмірними зусиллями членів сімей колгоспників, при цьому основний тягар роботи ліг на руки дітей та людей похилого віку. У повсякденному житті багатьох селянських сімей звичним явищем стало напівголодне, а з похолоданням – й напівхолодне існування. Усе це відбувалося на фоні постійних невтішних повідомлень з фронту, надходження звісток про загибель рідних та односельців, що мало гнітючий негативний вплив на моральний стан сільського соціуму.

Підсумовуючи викладене у розділі, варто наголосити, що напередодні Великої Вітчизняної війни Україна мала досить потужний аграрний потенціал,

хоча він був недостатнім, щоб в повній мірі задовольнити як потреби економіки республіки, так і населення. У передвоєнні роки відбулися позитивні зрушення у розвитку соціальної інфраструктури села, зокрема, медичної, освітньої та культурно-просвітницької сфер. Однак загалом соціальна сфера не задовольняла потреби сільського соціуму. Повсякденне життя сільських мешканців було важким, обтяжливою для них була податкова і заготівельна політика держави.

Війна негативно позначилася на всіх складових функціонування аграрної галузі та соціальної інфраструктури села, що ще більше погіршило життя селян. Однак, незважаючи на труднощі, українське селянство ціною неймовірних трудових зусиль забезпечувало виконання державних планів виробництва сільськогосподарської продукції, чим робила вагомий внесок у зміцнення обороноздатності країни. Зусиллями десятків тисяч селян вдалося евакуювати у східні регіони СРСР значну частину матеріально-технічних ресурсів та худоби й поставити їх на службу обороні.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

3.1. Аграрний потенціал України в геостратегічних та воєнних планах агресорів

У геостратегічних та воєнних планах нацистської Німеччини сільськогосподарському потенціалу України відводилася особливо важлива роль. Саме за його рахунок керівництво Райху насамперед мало намір розв'язати одну зі стрижневих проблем – створити сировинну й продовольчу базу, необхідну для забезпечення як Німеччини і окупованої нею Європи, так і Вермахту на період війни на Сході.

Ще в своїй програмній праці «Майн кампф» (вийшла друком у 1924 р.) майбутній фюрер, ставлячи питання про завоювання Німеччиною світового панування і закликаючи до війни, наголошував: «коли ми говоримо про завоювання нових земель у Європі, ми, звичайно, можемо мати на увазі насамперед тільки Росію і ті окраїнні держави, що їй підлегли» [869, с. 482]. Цілком зрозуміло, що до числа підвладних Німеччині у майбутньому «нових земель» Гітлер включав і Україну. Прийшовши до влади, він постійно конкретизував і доповнював свої геополітичні плани, а їх реалізацію незмінно пов'язував з Україною, зокрема, з її сільськогосподарським потенціалом. У 1936 р. на з'їзді правлячої націонал-соціалістичної партії фюрер заявив: «Якби ми мали у розпорядженні безмежні сировинні багатства Уралу, ліси Сибіру, і якби неосяжні плодоносні рівнини України знаходились у межах Німеччини, – ми мали б усе» [793, с. 525]. Уже після початку Другої світової війни в розмові з представником Ліги Націй К. Я. Буркгардом Гітлер зазначив: «Мені потрібна Україна, щоб нас знову не заморили голодом, як в останній війні» [838, с. 32]. 21 червня 1941 р., за день до нападу на СРСР, Гітлер писав Муссоліні, що в результаті війни на Сході «вдасться забезпечити на тривалий час в Україні загальну продовольчу базу» [757, с. 189]. 22 серпня 1941 р. у записці з приводу

плану подальшого ведення війни проти СРСР Гітлер вказував, що одним з найважливіших завдань має бути «оволодіння районами України і Причорномор'я, які є важливою сировинною і продовольчою базою» [1092, с. 116]. В одній зі своїх бесід, Гітлер говорив, що в Європі не існує жодної країни, яка могла б бути в такій мірі автаркічною, як Україна [1061, с. 535]. Отже, Гітлер розглядав Україну не як етнічну чи національну одиницю, а лише як країну необмежених економічних можливостей.

Подібне бачення перспектив використання Німеччиною сільськогосподарського потенціалу України було притаманне й іншим керівникам Райху. Так, райхскомісар східних територій А. Розенберг зазначав: «Завдання України полягають у тому, щоб забезпечити продуктами харчування Німеччину і Європу, а континент – сировиною» [863, с. 369]. У червні 1941 р. майбутній райхскомісар України Е. Кох заявив: «Україна мусить бути і буде тим, для чого вона призначена, згідно з розміщенням у сприятливих ґрунтових умовах, а саме – житницею Європи» [1223, с. 622]. Іншого разу цей кривавий кат українського народу цинічно заявляв: «Один центнер української пшениці важить для мене більше, ніж взагалі все українське питання» [1092, с. 117]. А один із головних ідеологів німецького нацизму Геббельс, пояснюючи економічну мету війни проти СРСР, писав: «Це ... війна за пшеницю і хліб, за багато накритий стіл до сніданку, обіду і вечері ... війна за сировину...» [949, с. 46].

Берлін володів повною інформацією про сільськогосподарський потенціал України на той час та його роль в економічній і геополітичній могутності СРСР. Водночас у Німеччині відчувалась велика нестача сільськогосподарської продукції, адже власне виробництво не покривало потреби населення у продовольстві. Наявний дефіцит продуктів харчування Німеччина намагалася покрити за рахунок окупованих, залежних і «нейтральних» країн Західної Європи. Однак, підкоривши й пограбувавши майже всю Європу, Німеччина не володіла достатнім продовольчим резервом для ведення війни проти СРСР, а тим більше для реалізації своїх стратегічних планів.

Основні ідеї керівників нацистської Німеччини щодо використання сільськогосподарського потенціалу України знайшли своє втілення у складених ще до війни «Директивах з керівництва економікою нових окупованих східних областей» («Зелена течка» Герінга). У цьому документі наголошувалося, що використання окупованих східних областей « повинне проводитися насамперед у галузі продовольчого та нафтового господарства. Одержати для Німеччини якомога більше продуктів харчування і нафти – така головна економічна мета кампанії... Першим завданням є якнайшвидше ... забезпечення повного продовольчого постачання німецьких військ за рахунок окупованих областей, щоб таким чином полегшити продовольче становище в Європі і розвантажити транспорт» [731, с. 4 – 5]. У ході війни положення цього документа, які стосувалися питань продовольчого постачання Вермахту та Райху, були доповнені та конкретизовані різного роду наказами та розпорядженнями вищих нацистських чиновників, цивільного та військового керівництва.

У матеріалах Нюрнберзького процесу над головними німецькими військовими злочинцями зазначено, що гітлерівці планували вивезти до Німеччини з півдня і південного сходу Радянського Союзу (тобто з України) всі продукти харчування та сировинні матеріали, які вони вважали «надмірними». Для місцевого населення, яке виробляло продукти та сировину, залишалося менше мінімуму, що потрібний був для його існування.

Нацистами була встановлена наступна послідовність у розподілі продуктів харчування: «... для діючої армії, 2) для решти військ на ворожій території, 3) для військ, що перебувають у Німеччині, 4) для німецького цивільного населення і, в останню чергу, для населення окупованих країн» [734, с. 432 – 433].

Щодо кількісних показників відомо, що гітлерівці розраховували щорічно вивозити до Німеччини з окупованих областей СРСР 10–11 млн т зерна, майже 400 тис. т рослинної олії, 1 млн т жмихів, понад 260 тис. т цукру [949, с. 59], значну кількість м'ясних та інших продуктів. Потреба ж німецьких військ у продовольстві на радянсько-німецькому фронті також була надзвичайно великою. Так, на весну 1942 р. вона досягала 1,5 млн т хліба, 1,8 млн т вівса, 600 тис. т

м'яса, 100 тис. т жирів і т.п. [1316, с. 132]. Планувалося, що більшу частину цього продовольства повинна була поставляти Україна.

До зазначеного вище слід додати, що поліпшити свої справи за рахунок захоплених районів України планували й союзники Німеччини. Так лише для діючих на території республіки військових частин командування румунських окупаційних військ розраховувало одержувати щорічно 94 500 т пшениці, 311 000 т фуражу, 206 500 т кормів для коней, 135 500 т картоплі [1207, с. 121].

Таким чином, у гітлерівських планах використання економічного потенціалу в інтересах Райху України питання продовольчої та іншої сільськогосподарської продукції стояло на першому місці. На його вирішення і була спрямована політика нацистів в аграрному секторі.

3.2. Організація сільськогосподарського виробництва окупаційною адміністрацією: плани та результати

З перших днів окупації війська Вермахту здійснювали тотальне пограбування українського села. Насамперед відбирали продовольство і розподіляли його на свій розсуд або відправляли до Німеччини. У наказі військового інтенданта Верховного командування німецької армії «Про постачання військ» від 16 червня 1941 р. наголошувалося: «Загальне напружене продовольче становище в Німеччині більше не дозволяє поновлювати склад обозів і постачання за її рахунок. Про це повинен пам'ятати кожен командир і начальник під час окупації у країні ворога. Для збереження запасів у Німеччині війська повинні жити за рахунок місцевого сільського господарства» [1207, с. 122 – 123]. «Хліб, велика рогата худоба, домашня птиця – все це має бути вилучене у населення для армії, – вказувалося в інших наказах керівництва Вермахту військам, які наступали на Україну, – за найменший опір – розстрілювати на місці, а будинки – спалювати» [676, с. 201].

Першим регіоном України, в якому окупанти на практиці реалізовували плани пограбування й експлуатації аграрного сектору, стала Галичина. З

початком окупації на це спрямовувалася діяльність німецьких господарських інстанцій, головними серед яких були господарська інспекція групи армій «Південь» та господарська команда «Львів», у підпорядкування якої перейшло 25 установ і трестів у Львові. Керівництво їхньою роботою здійснював господарський штаб «Схід» при головному командуванні Вермахту, який мав забезпечувати потреби в продовольстві діючої армії. На період військового управління Галичиною господарські інстанції при групі армій «Південь» отримали широкі повноваження у сфері експлуатації сільського господарства регіону, зокрема у справі реквізиції для потреб Вермахту сільськогосподарської продукції. Команди господарського штабу «Схід», що просувалися за фронтом, зобов'язувалися вилучати всі залишки, а насправді – основну частину сільськогосподарської продукції [805, с. 142 – 143].

Слідом за Галичиною практика масового вилучення сільськогосподарської продукції поширилася й на всі інші окуповані в перші тижні війни регіони України. Господарські інстанції та команди Вермахту фактично безконтрольно в необмежній кількості забирали її для армійських потреб з колгоспних і радгоспних комор, покинутих після радянського відступу Червоної армії продовольчих складів, елеваторів тощо. Мародерство окупантів не знало меж. Тільки до вересня 1941 р. зі Східного фронту від солдатів та офіцерів у різні регіони Німеччини надійшло 11 млн 600 тис. продовольчих посилок [793, с. 187 – 188].

Масштабні реквізиції від початку окупації здійснювали й румунські загарбники. Військові формування одержали з Бухареста вказівки про забезпечення власних потреб у продовольстві за рахунок окупованої ними зони та сповна їх виконували. Як свідчать таємні документи румунської окупаційної адміністрації, в губернаторствах «Бессарабія» і «Буковина» вже восени 1941 р. економічний стан був вкрай тяжкий унаслідок надмірних реквізицій худоби й транспортних засобів [1098, с. 133]. Реквізиції здійснювали й угорські війська.

Однак у міру просування формувань Вермахту вглиб території України «пряма здобич» їхніх інтендантських структур ставала дедалі меншою, особливо

на Лівобережжі та в східних областях. Адже звідти велику кількість наявних матеріальних сільськогосподарських ресурсів та зібраного в 1941 р. урожаю було евакуйовано в тиллові райони СРСР. Значна їхня частина була знищена відступаючими частинами Червоної армії в рамках тактики «випаленої землі». Чимало продовольства, худоби та майна потрапило до сільського населення, яке в умовах тимчасового безвладдя в період між відступом однієї армії та вступом іншої (а там, де окупаційних військових частин не було, – між зміною однієї адміністрації на іншу) привласнило їх, грабуючи колишні колгоспні та радгоспні комори, ферми, поля.

Часто, не знайшовши потрібних продуктів харчування в колишніх колгоспних і радгоспних коморах, інтендантські підрозділи фронтових частин Вермахту брали їх у населення, залишаючи спеціальні розписки, за якими обіцяли пізніше розрахуватися грошовою компенсацією, яке їй так і не отримало.

Водночас нацистська верхівка, усвідомлюючи, що одноразовими реквізиціями завдання безперебійного постачання продовольством Вермахту та Райху вирішити неможливо, у справі заготівлі сільгосппродукції та зобов'язує військове командування і цивільну окупаційну владу припинити неконтрольоване пограбування продовольчих ресурсів і забезпечити планомірну експлуатацію сільського господарства України. Головним завданням було визначено організацію сільськогосподарського виробництва.

Щоправда, погляди нацистських керівників на методи здійснення цього стратегічного завдання розходилися. Керівництво Міністерства у справах окупованих східних територій на чолі з А. Розенбергом виступало за розпуск колгоспів і вважало, що сільськогосподарське виробництво мусить базуватися на індивідуальних господарствах. На їх думку, ліквідація колгоспно-радгоспної системи цілком відповідала політичним цілям війни Німеччини проти СРСР й задовольнила б бажання селян самостійно господарювати на власній землі, що забезпечило б підтримку ними окупаційного режиму. Натомість відомство «чотирирічного плану» на чолі з райхсміністром Г. Герінгом вважало за необхідне зберегти колгоспно-радгоспну систему, котра існувала в СРСР, і планувало

організувати виробництво на базі великих господарств. Герінг та його оточення сподівалися, що це полегшить контроль за виробництвом продукції, її збиранням й вивезенням до Німеччини. Організаційні зміни в аграрному секторі в умовах війни вони вважали недоцільними, тому що вимагали не лише значних зусиль, а й часу. Вагомим аргументом на користь збереження колгоспно-радгоспної системи слугувало й те, що перехід до індивідуального сільського господарства потребував значного матеріально-технічного підкріплення, адже для дрібних селянських господарств потрібна була велика кількість сільськогосподарського реманенту, техніки, фінансів. У «Зеленій течії» прямо наголошувалося, що «через відсутність інструментів й машин для відновлення дрібних селянських господарств мають бути збережені великі сільськогосподарські підприємства» [738, с. 374]. Привабливою була й перспектива використати колективістські традиції українських селян, їхні навички спільної праці та насамперед – сталінський досвід господарювання в сільському господарстві як ефективну форму експлуатації селян. Зрештою, за підтримки Гітлера остання точка зору перемогла. Однак протиборотство між прибічниками цих позицій не припинилося, що зумовлювало певну непослідовність і суперечливість в аграрній політиці окупаційної влади.

У відповідності з вказівками керівництва Райху, відразу після зайняття сільських населених пунктів окупаційна влада вживала енергійних заходів для відновлення діяльності колгоспів, радгоспів та МТС. Процес організації їхньої роботи був детально регламентований численними розпорядженнями, службовими вказівками та інструкціями [157, арк. 270; 1207, с. 123 – 124].

Для наведення порядку в сільській місцевості, відновлення колгоспів і радгоспів та організації на цій базі сільськогосподарського виробництва окупаційна влада застосовувала заходи агітаційно-пропагандистського, попереджувального, обмежувального та репресивно-карального характеру. У селах запроваджувалася комендантська година, під страхом розстрілу заборонявся грабунок майна колгоспів та радгоспів, крадіжки сільськогосподарської продукції. Земля, усе майно колгоспів і радгоспів, знаряддя праці оголошувалися

німецькою власністю. У господарствах проводилася ретельна інвентаризація майна, усе привласнене або вкрадене мало бути повернуте. Негайно відновлювалася праця в колгоспах і радгоспах. При цьому були збережені деякі елементи колишньої організації аграрних господарств – бригади, ланки, бригадири, ланкові, обліковці тощо.

Питаннями організації сільськогосподарського виробництва на окупованих територіях України займався розгалужений апарат. З переміщенням фронту далі на схід армійські господарські інстанції поступово замінювалися цивільними окупаційними структурами, основна мета яких, подібно до завдань військового господарського управління, в аграрній сфері залишалася незмінною. Єдиною суттєвою різницею між ними було те, що господарські інстанції при групі армій «Південь» здійснювали реквізицію переважно вже готової продукції, тоді як німецькі цивільні установи повинні були організовувати вилучення того, що місцеві селяни могли виробити в умовах окупації. Після створення системи цивільного управління штаби інспекцій та господарських команд при армійських групах не припинили свого існування, а продовжували працювати відповідно до інструкцій керівників окупаційної цивільної адміністрації.

У дистрикті «Галичина» з утворенням цивільного управлінського апарату експлуатація сільськогосподарської галузі регіону перебувала в компетенції відразу трьох установ дистрикту: відділу харчування та сільського господарства, господарського відділу і Центральної сільськогосподарської станиці та їхніх окружних структур, головними серед яких стали два перші відділи [805, с. 145]. На них і покладався обов'язок організації виробничого процесу в аграрній галузі.

На території дистрикту землю було оголошено власністю німецької держави й частину її передано для користування селянам. Водночас більшу кількість землі окупаційне керівництво дистрикту залишило в своєму розпорядженні. Замість радгоспів і колгоспів були створені (а фактично все звелось до переіменування) лігеншафти – маєтки, які працювали на Райх. Усього на території дистрикту було створено 648 лігеншафтів, з них 140 – на Тернопільщині, 214 – на Львівщині та 295 – на Станіславщині (ще 312

лігеншафтів було створено у Волинській області, яка згодом була включена до райхскомісаріату «Україна»). У такому господарстві угіддя поділялися на ланки по 10 родин (6–7 га на родину). Загальне керівництво діяльністю лігеншафтів здійснювало одноіменне управління при відділі харчування та сільського господарства дистрикту [805, с. 145; 999, с. 331].

На території райхскомісаріату «Україна» головним органом, який фактично керував усіма процесами в аграрній сфері, був «Централь Ост» у м. Києві. Йому підпорядковувались окружні сільськогосподарські управління «Вікадо» – господарського командування, що керували сільським господарством у генеральних округах. Ці управління були підконтрольні окружним сільгоспокомендантам. Окружне управління, у свою чергу, поділялось на 4 управи (реферати): 1) організаційну; 2) пропаганди, статистики й земле влаштування; 3) тваринництва; 4) рослинництва. На чолі кожної управи стояв офіцер, який мав помічників – фахівців з кожної галузі господарства. При управах були ще спеціальні референти з МТС, рибальства, сільськогосподарських шкіл та ін. В округах «гебітах» сільським господарством відали гебітсландвірти, а в районах – крайсландвірти, або районні сільгоспуправителі, з групою господарських комендантів (офіцерів). У віданні районних комендантів перебував штат дільничих німецьких комендантів, які безпосередньо контролювали діяльність колгоспів і радгоспів. Призначені окупантами керівники господарств відповідали за проведення сільськогосподарських робіт і щомісяця звітували перед відповідними органами окупаційної адміністрації про стан справ у господарствах.

Пізніше, наприкінці 1942 р., окупаційна влада з метою посилення контролю за сільськогосподарським виробництвом та заготівлею продукції в «громадських господарствах» ввела додаткову форму керівництва на місцях – так звані «опорні пункти», що створювалися по одному на 3–4 села, або на 6–8 «громадських господарств». Опорний пункт очолювався господарським офіцером і складався з агронома, бухгалтера і технічного працівника. Основне завдання «наглядачів» полягало в тому, щоб за допомогою німецьких охоронних і тилкових частин силовими методами викачати якомога більше хліба та інших

сільськогосподарських продуктів для Райху й одночасно вести боротьбу з партизанами та селянами, які чинили опір [1092, с. 122 – 123]. Уже восени 1941 р. штат німецьких сільгоспкерівників нараховував 330 осіб, навесні 1942 р. – 7 тис., а до кінця німецької окупації їхня кількість досягла 15 тис. На території дистрикту «Галичина» німецьких сільгоспкерівників було відносно небагато і кожен з них діяв на рівні округу як окружний сільськогосподарський керівник – крайсландвірт [194, арк. 20; 334, арк. 40; 949, с. 285; 805, с. 150].

Крім німецького апарату діяв ще й український цивільний апарат земельних органів – окружні, обласні та районні земельні управи (агроуправління, на чолі яких стояли головні агрономи). Цивільні земельні управи були по-суті, робочим апаратом німецького сільськогосподарського командування й безпосередньо підлягали його органам. Їх функції зводилися до організації сільськогосподарських робіт, розв'язання питань агротехніки, землевпорядкування та ін. Вони не мали права видавати накази або розпорядження, а коли й ухвалювали якісь рішення, то тільки за вказівкою німецького сільськогосподарського командування. Планування виробництва в аграрному секторі, організація й проведення основних сільськогосподарських робіт, реалізація продукції цілком зосереджувалися в руках німецького командування [1092, с. 122 – 123].

Така структура органів управління сільським господарством існувала тільки у віддалених від театру воєнних дій окупованих районах. У прифронтовій зоні, де всі адміністративні функції здійснювало військово командування, питання організації сільськогосподарського виробництва та заготівлі продовольства за дорученням економічного штабу «Схід» вирішували господарські інспекції груп армій і підпорядковані їм різноманітні «господарські» та заготівельні команди, окружні та районні сільськогосподарські фюрери й коменданти, що призначалися військовим командуванням [1202, с. 294]. По-суті, різниці між військовою і цивільною адміністраціями не було, адже їх завдання й методи управління сільським господарством були майже однаковими.

Поряд з органами військової та цивільної німецької адміністрації до експлуатації сільського господарства України долучилися й спеціальні товариства. Одним з них було «Товариство з використання сільськогосподарських ресурсів України», яке фактично контролювало майже всі господарства в сільській місцевості на території райхскомісаріату «Україна». Про його завдання та обсяги проведеної роботи свідчить витяг із секретного листа А. Розенберга керівнику канцелярії нацистської партії райхсляйтеру М. Борману від 17 жовтня 1944 р.: «Товариство з використання сільськогосподарських ресурсів України» мало наступні завдання (цифри приведені на 1 липня 1943 р.):

а) господарське керівництво 31 тис. колективних господарств і сільськогосподарських кооперативів (колишні колгоспи) з 1,7 млн дворів, а також 540 тис. селянських одноосібних господарств. Максимальна корисна площа становила 38 млн га, а влітку 1943 р. оброблено 24,5 млн га;

б) керівництво 1875 радгоспами з корисною площею 2,8 млн га;

в) керівництво 72 рослинницькими станціями з площею 124 тис. га; ведення насінневого господарства на площі, яку планувалось розширити до 424 тис. га. Керівництво 17 насінневими конторами, 270 насінневими пунктами та 619 складами насіння з сховищами на 192 тис. т;

г) керівництво 900 машино-тракторними станціями з 49 600 тракторами.

Товариство... мало одну центральну контору, 6 окружних (з 5 філіями), 114 обласних, 431 районну, а також 2870 опорних пунктів і 400 місцевих керівництв». Персонал цього товариства станом на 30 червня 1943 р. нараховував 4500 німців і голландців [746, с. 353 – 354].

З метою посилення експлуатації сільськогосподарських ресурсів України німецька влада упродовж 1942 р. створила на окупованій території акціонерні товариства: «Збіжжевий центр України», «Товариство з розплоду овець», «Птахівничо-яєчний центр України», «Волокно-рослинний центр України», «Центр закупівлі і збуту України», «Різниці і м'ясні підприємства України», «Молочний і товщовий центр України», «Овочево-городній і картопляний центр України», «Цукровий центр України», «Центр напоїв України», «Українське

товариство закупівлі й збуту овочево-городини й картоплі», «Вукоопспілка» [1416, с. 763].

Наявність такої розгалуженої мережі органів управління сільським господарствам у поєднанні з численними економічними структурами, залучення до роботи в них великої кількості висококваліфікованих фахівців дозволяли отримувати досить достовірну інформацію про стан справ у аграрному секторі, наявні ресурси сільськогосподарської продукції та робочої сили, обліковувати їх, контролювати розподіл. Оскільки контроль був тотальним, українське село потрапило в повну залежність від окупаційної влади.

Заходи щодо організованої експлуатації аграрного сектору на підлеглий території України, упроваджували й румунські загарбники. Уряд Румунії видав спеціальний наказ про проведення на місцях попереднього перепису всього майна і вжиття заходів щодо збирання врожаю, оголошеного власністю румунської держави. Плануючи по закінченню війни відновити приватну власність на землю і створити міцні господарства за рахунок колоністів, керівники Румунії, за прикладом німців, також побоюлися здійснювати в умовах війни заміну колективних форм ведення господарства на індивідуальні. Колгоспи були перетворені в «трудоі громади», а радгоспи – у «державні маєтки». Всі мешканці колгоспних сіл повинні були працювати в «трудоіх громадах» згідно з визначеними окупаційною владою нормами і планами, а в «державних маєтках» працювати зобов'язувалися селяни навколишніх сіл. Майже вся вироблена в колективних господарствах сільськогосподарська продукція забиралася окупантами.

У губернаторствах «Бессарабія» і «Буковина» було відновлено поміщицьке і церковне землеволодіння, куркулям повернені відібрані в них за радянського часу надлишки землі. Землі поміщицьких і куркульських господарств повинні були обробляти місцеві селяни, використовуючи свій інвентар та робочу худобу. Невиконання цього обов'язку розцінювалося як саботаж і каралося відправленням у «трудоі» табори. У поміщицьких господарствах широко використовувалася також примусова праця радянських військовополонених [1098, с. 135].

Таким чином, за певних особливостей в організації управління та формах експлуатації аграрного сектору в кожному з окупованих українських регіонів, виразно простежувалася спільна економічна мета окупантів – максимальне використання продовольчих і сировинних ресурсів України для потреб власних армій і країн.

На базі відновленої колгоспно-радгоспної системи окупантам упродовж літа 1941 р. – першої половини лютого 1942 р. вдалося певною мірою налагодити сільськогосподарське виробництво, зокрема частково зібрати урожай 1941 р. Та хоча окупаційна адміністрація восени 1941 р. поспішила оголосити про успішне завершення збирання урожаю у відновлених нею колгоспах і радгоспах, але насправді, стан справ був іншим. Перш за все, це стосувалося збирання зернових культур. Дійсно, за рахунок використання переважно ручної праці на більшій кількості площ зернові були скошені та заскиртовані. У той же час, як свідчать офіційні німецькі документи, обмолочено було лише незначну частину зернових. Так, відділ тилу 454-ї охоронної дивізії, зона дії якої поширювалася на територію на захід від шосе Бердичів–Житомир–Коростень–Овруч, 3 жовтня 1941 р. повідомляв: «Збирання зернових закінчено. Зерно знаходиться у снопах. Гречку й просо не вдалося повністю зібрати внаслідок несприятливих погодних умов ... Зерно вдалося обмолотити поки що приблизно на 30%, ... вдалося вивезти на збірні пункти лише частину обмолоченого зерна, ... молотіння льону тільки розпочалося» [160, арк. 116]. У наказі Головного командування німецьких сухопутних сил від 20 листопада 1941 р. зазначалося: «У теперішній час урожай зернових майже повністю залишився необмолоченим у скиртах» [1207, с. 153]. Про зрив збирання урожаю свідчив і наказ начальника Кіровоградської земельної управи, опублікований у січні 1942 р. газетою «Українські вісті», у якому він визнавав: «Керівництво МТС не забезпечило збирання та скиртування хліба. Незадовільно здійснюється молотьба ...» [1202, с. 308].

В умовах осінньої негоди та ранніх морозів в усіх регіонах України не повністю був зібраний урожай цукрового буряку, соняшнику, кукурудзи, овочів,

картоплі та інших сільськогосподарських культур. Не вдалося окупантам організувати й заготівлю необхідної кількості кормів для худоби.

Невдача зі збиранням урожаю восени 1941 р. призвела до зривів у забезпеченні зерном формувань Вермахту на німецько-радянському фронті. Як зазначалося у звіті відділу тилу командуючому військами оперативного тилового району групи армії «Південь», до 30 грудня 1941 р. з необхідних для забезпечення військ південної групи армії 600 тис. т зерна, поставки якого повинні були здійснюватися з районів на схід від Дніпра, вдалося заготовити лише 100 тис. т [166, арк. 23]. Під загрозою зриву були і поставки 900 тис. т зерна до Німеччини, яке мали заготовити у районах на захід від Дніпра. Незадовільно здійснювалися також поставки для Вермахту овочів, картоплі та іншої рослинницької продукції [166, арк. 46 – 47].

Одночасно наприкінці 1941 р. в окупантів виникли великі проблеми з заготівлею тваринницької продукції. Керівництво Райху та окупаційна влада, розраховуючи на те, що основна її частина буде вироблятися у великих господарствах, з початку окупації велику увагу приділяли відновленню роботи тваринницької галузі в колгоспах і радгоспах. У перші місяці окупації були вжиті суворі заходи щодо припинення масових несанкціонованих реквізицій та заготівель худоби військовими частинами та окремими військовослужбовцями. На колгоспні та радгоспні ферми поверталася худоба, яка залишилася після радянської евакуації, а також привласнена селянами. Вживалися протиепізоотичні заходи, залучалися до роботи ветеринарні та зоотехнічні кадри, які залишилися на окупованій території. Однак всі ці заходи не принесли окупантам бажаних результатів. І хоча в селах функціонували тваринницькі ферми, поголів'я худоби на них було значно меншим, ніж у довоєнний період, що не дозволяло задовольнити принаймні нагальні поточні потреби Вермахту. Водночас мали місце проблеми зі зберіганням та переробкою заготовленої сільськогосподарської продукції внаслідок браку складських приміщень, переробних підприємств, енергоносіїв.

Провал планів хлібозаготівель змушував окупантів вдаватися до силових заходів. У другій половині грудня 1941 р. – січні 1942 р. силами військ та поліції було проведено конфіскацію всіх наявних запасів хліба в колгоспах, радгоспах та населення [162, арк. 39; 705, с. 178]. Однак подібні акції істотно вплинути на стан хлібозаготівлі не могли, адже потрібної окупантам кількості хліба ні у великих господарствах, ні в сільського населення не було.

У ситуації, що склалася, окупаційна влада змушена була вирішувати проблему хлібозаготівель шляхом організації збирання та обмолоту зернових, що залишалися на полях господарств у скиртах та снопах. Але оскільки господарські структури були неспроможні власними силами провести молотьбу й організувати транспортування зерна, гітлерівці вдалися до екстрених заходів для організації цих робіт із залученням військових частин. До цієї кампанії, керівництво якою покладалося на командувача військами оперативного тилового району «Південь» генерала піхоти Фрідеріці, з 15 грудня 1941 р. до 31 січня 1942 р. залучалися 213-та, 444-та та 62-га німецькі охоронні дивізії, 102-га, 105-та, 108-ма і 111-та бригади та 202-й кавалерійський корпус румунської окупаційної групи, особовий склад польових та гарнізонних комендатур, а також підрозділи допоміжної поліції. Війська зобов'язувалися примусово залучати до збиральних робіт селян та військовополонених, наглядати за ходом робіт та працюючими, забезпечувати збереження зібраного зерна [162, арк. 81 – 84, 86 – 87].

Одночасно окупаційна влада розпорядилася організувати збирання силами міських робітників і тієї частини урожаю, що з осені лежала на полях у валках і була вже непридатною для обмолоту [166, арк. 24].

Однак, незважаючи на такі широкомасштабні заходи, досягти бажаних результатів окупантам не вдалося. У червні 1942 р. на нараді в Е. Коха в м. Ровнопредставник головного відділу продовольства і сільського господарства райхскомісаріату вимушений був констатувати, «що в теперішній час на першому плані всіх сільськогосподарських робіт стоять все ще незакінчені роботи по обмолоту врожаю 1941 року», що «норма здачі зерна на Україні не виконана ще і на 40 відсотків» [1202, с. 403].

Загалом багатий урожай 1941 р. був зібраний всього на 60–70%, з якого для потреб німецької армії передано 1 млн т [1042, с. 222]. Жорстокими методами окупаційним властям вдалося впродовж першого року війни забезпечити, переважно за рахунок України, потреби Вермахту і Німеччини у хлібі на 80%, м'ясних продуктах – на 83%, жирах – на 74% [1172, с. 130].

Незважаючи на всі зусилля окупаційної адміністрації, восени 1941 р. фактично було провалено оранку та посівну кампанію. Райхскомісар України Е. Кох стурбовано визнавав, що «незважаючи на найенергійніші зусилля не вдалося скрізь провести осінній обробіток полів. Посівна проводилася також частково в пізні терміни, у зв'язку з чим існувала велика небезпека вимерзання озимих. Через раннє похолодання оранку під весняний посів також не вдалося довести до кінця» [191, арк. 122]. Німецькі документи свідчать, що осіння оранка на зяб становила лише 2% від загальної кількості орної землі, тоді як до окупації вона сягала 38–40%. Озиминою було засіяно лише 22% площі від загальної кількості орної землі, тоді як до війни озимі сіялися на 33% площі. До того ж фахівці прогнозували: внаслідок ранніх морозів, що настали вже в жовтні 1941 р., вимерзти могли понад 35% озимини [1207, с. 154; 209, арк. 37].

Невдачі при проведенні осінніх польових робіт зумовили надзвичайні заходи підготовки до весняної сівби 1942 р. Розраховували, що організованим проведенням весняної посівної кампанії при значному розширенні площ ярових культур можна буде виправити становище, яке склалося після провальної осінньої посівної. У низці циркулярів, направлених на місця у грудні 1941 р. – лютому 1942 р. райхскомісаріатом «Україна» містилися вимоги вже взимку звільнити поля від бур'янів, відремонтувати весь сільськогосподарський інвентар, для весняного обробітку полів широко використовувати людську робочу силу [1207, с. 154; 209, арк. 22 – 25]. Ставилося завдання посіяти весною максимальну кількість зернових та технічних культур, щоб досягти необхідного продовольчого балансу, розрахованого на постачання Вермахту і Райху. Передбачалося засіяти 1 млн 345 тис. га ярової пшениці, 1 млн 326 тис. га ячменю, 800 тис. га проса, 192

тис. га гречки, значно збільшити посіви олійних культур, картоплі, овочів [209, арк. 38].

У спеціальному циркулярі під назвою «Стосовно весняної посівної кампанії 1942 р.» райхскомісара України Е. Коха, надісланому 18 лютого 1942 р. усім відділам райхскомісаріату, генеральним окружним комісарам, їх головним відділам і установам, сільськогосподарським керівникам округів, районів, дільниць, іншим сільськогосподарським керівникам, у черговий раз наголошувалося на важливості весняної посівної кампанії та давалися детальні вказівки щодо структури та обсягів сівби окремих культур, термінів та технології проведення посівних робіт, підготовки та використання техніки, живого тягла, в тому числі корів, які належали селянам, робочої сили та ін. [191, арк. 122, 125, 128, 131, 134, 137; 203, арк. 39 – 40, 44 – 45, 47 – 49, 52 – 53, 55].

Рішучі заходи з підготовки до весняно-польових робіт вживалися й військовим командуванням прифронтової зони. Так, наказом командувача охоронними військами оперативного тилу групи армій «Південь» від 31 березня 1942 р. «Про підготовку весняної сівби» командування 213-ї та 444-ї охоронних дивізій, а також 194-та та 197-ма польові комендатури зобов'язувалися використати на весняно-польових роботах армійських коней, які знаходилися на підвідомчих їм територіях. А начальник поліції безпеки і СД оперативного тилового району цього ж угруповання зобов'язав свої служби на місцях пильно стежити за тим, щоб до обслуговування сівалок залучалися абсолютно надійні селяни, оскільки саме тут «найлегше можна здійснити акт шкідництва» [1202, с. 304].

Нестачу техніки і тваринного тягла під час весняної посівної кампанії вищі німецькі посадовці розраховували компенсувати використанням примусової людської праці. Так, у директиві РКУ від 7 грудня 1941 р. зазначалося: «Унаслідок того, що для необхідного весняного обробітку полів не вистачає тягової сили, необхідно застосовувати людську робочу силу... Весняно-польові роботи, які можна виконувати руками, слід виконати вручну» [1207, с. 154]. При цьому нацисти планували залучити до весняних польових робіт тисячі міських

жителів. Про такі наміри свідчило, зокрема, розпорядження райхскомісара України від 22 січня 1942 р. щодо залучення 50 тис. міського населення до ручного копання полів для весняної сівби зернових поблизу Києва під наглядом поліції й без оплати праці [705, с. 136 – 137]. По всій Україні передбачалось також створення мобільних робочих груп із числа міської молоді для використання на польових роботах від весни до пізньої осені.

Окупаційна влада дала дозвіл використати під час весняних польових робіт 1942 р. і частину військовополонених українців. Згідно з наказом командування сухопутних військ Вермахту від 25 грудня 1941 р. начальнику тилового району групи армій «Південь» дозволялося з трьох пересильних таборів (171-го, 182-го і 250-го) відпустити додому для використання на сільськогосподарських роботах військовополонених української національності, які перед війною працювали в сільському господарстві й проживали на території, контрольованій цією армійською групою [705, с. 26 – 29].

З весни 1942 р. цивільна окупаційна адміністрація за домовленістю з Вермахтом почала інтенсивно залучати до сільськогосподарських робіт сформовані в таборах військовополонених робочі команди. Вони направлялися в розпорядження сільськогосподарських керівників районів, а постійний контроль за їх використанням здійснювала адміністрація таборів. Масове залучення полонених на польові роботи дозволило окупантам задовольнити в окремих регіонах потребу в робочій силі на селі. Наприклад, у червні–липні 1942 р. у колишніх радгоспах Миколаївської області працювало близько 20 тис. військовополонених. У таборах також проводився відбір спеціалістів аграрних професій, яких направляли на роботу в «громадські господарства». Проте така практика використання трудових ресурсів стримувалася відсутністю умов утримання та охорони в'язнів під час роботи в сільській місцевості [1212, с. 283].

Починаючи з 1942 р., господарювання окупантів українському селі здійснювалися на засадах реформи, проведеної за сценарієм імперського Міністерства у справах східних окупованих територій. Початок їй поклав закон «Про новий аграрний лад» від 15 лютого 1942 р., згідно з яким передбачався

«планомірний перехід від більшовицького колективного господарства до товарицьки зв'язаних або самостійних селянських господарств» [330, арк. 50]. Мета реформи насамперед полягала в тому, щоб створити прошарок населення, задоволеного аграрною політикою німців, яке б унаслідок цього підтримувало окупаційну адміністрацію і стало соціальною базою «нового ладу». Іншою причиною було те, що залишена німцями колгоспно-радгоспна система була «радянською» за своєю сутністю, й тривале її використання не могло бути прийнятним для них з політичної точки зору. Це могло скомпрометувати нову владу, яка проголосила себе борцем з усіма радянськими і більшовицькими «залишками». Ще одним чинником, який підштовхував керівництво Райху до проведення реформи, стало поширення в окупованих регіонах невдоволення селян, які з приходом німців сподівалися на ліквідацію колгоспів й отримання землі.

Після опублікування закону окупанти за допомогою періодичної преси, виданих масовими тиражами відозв, листівок, плакатів розгорнули широку пропаганду його положень під гаслом «Кожному селянові своя земля!». Водночас селянам пояснювалося, що через об'єктивні причини, пов'язані з великими руйнуваннями в сільському господарстві в умовах війни, нестачею сільськогосподарської техніки й реманенту, тяглової худоби та ін., поділ землі може відбутися лише поетапно і тому впровадження індивідуального селянського господарювання здійснюватиметься через перехідні форми.

Перший етап реформи передбачав перетворення колгоспів у «громадські господарства». У доведеному на місця «Тимчасовому статуті роботи» містилися конкретні вказівки щодо організації та управління «громадськими господарствами». До їх складу входили колишні колгоспи в наявному на той момент стані з їхнім земельним фондом, худобою та майном, на них переходили також всі їхні борги та претензії. Членами «громадського господарства» ставали колишні колгоспники та їхні діти, які досягли 16 річного віку. Допускалося й членство селян-одноосібників за їх бажання та за умови сумлінної праці в господарстві. Членство у «громадському господарстві» припинялося зі смертю.

Але до членів господарства не приймалися особи, які мали негідну особисту та політичну поведінку.

Господарська діяльність у «громадських господарствах» мала відбуватися на основі директив Райху у відповідності з планами господарських органів цивільної чи військової адміністрації та під керівництвом і наглядом німецьких сільгоспкерівників. Керівники «громадських господарств» призначалися сільськогосподарським очільником району, здебільшого з числа колишніх голів колгоспів та колгоспних спеціалістів, якщо вони визнавалися лояльними до окупаційної влади. Вони керували господарством та виробничим процесом у ньому, видавали накази, накладали стягнення, призначали керівників виробничих підрозділів у господарствах та визначали їхні обов'язки й права, контролювали облік та рахунки. Несучи повну відповідальність за роботу господарства їх керівники щомісяця звітували перед сільськогосподарськими інстанціями окупаційної влади про стан справ у господарствах.

Селяни, переведені в стан членів «громадських господарств», забов'язувалися, як і до цього в колгоспах, до колективної праці в господарствах. Встановлювалася норма трудоднів на рік: для чоловіків – 150, для жінок – 100, для осіб старше 60 років і підлітків – 30 трудоднів. Облік трудоднів здебільшого вівся не індивідуально, а для всієї родини.

Земля присадибної ділянки селян оголошувалась приватною власністю і не підлягала оподаткуванню. У «Тимчасовому статуті роботи» також зазначалося, що ця земля могла бути збільшена до розмірів, які не перешкоджали б праці у «громадському господарстві».

Розподіл прибутків у «громадському господарстві» відрізнявся від того, що існував у колгоспах. Після виконання обов'язкових державних поставок, засипки насінневого, фуражного, харчового для престарілих та інших фондів, відрахування податків, сплати грошима або натурою за послуги МТС тощо, здійснювався розподіл решти сукупної продукції між членами господарства, переважно в натуральній формі. Передбачалося за кожний трудодень видавати

500 г хлібного зерна. Родини, які мали більше трьох непрацездатних, могли отримувати 750 г хлібного зерна на трудовень як аванс.

Частина натуральних прибутків членам господарства мала надходити від ділянок землі, яка після проведення посівної поділялася (у розмірі 12% від усієї орної землі в господарстві) на ділянки між окремими селянськими дворами за кількістю працівників у них. Селянська сім'я на цих ділянках повинна була доглядати посиви і збирати врожай, який був її власністю. Як правило, для індивідуального обробітку виділялися такі посівні площі, котрі потребували інтенсивного обробітку (картопля, цукровий буряк, соняшник, гарбузи, льон та ін.). Кожен двір також отримував 0,25 га сінокосу для заготівлі сіна або силосу. Однак не всі двори та сім'ї мали право на індивідуальне ведення господарства і збір урожаю. Це було можливе за умови сумлінної праці в «громадському господарстві». У разі, якщо господар і працездатні члени його сім'ї не виробили визначеної норми трудоднів, сім'я позбавлялася права на врожай з ділянки. У випадку, коли в «громадському господарстві» не вистачало врожаю для виконання обов'язкових поставок та для інших потреб, керівник господарства мав право брати вирощену продукцію з селянських ділянок, погодивши це питання з ними й виплативши їм грошову компенсацію [1212, с. 282 – 283; 836, с. 165 – 166].

На практиці «громадські господарства» були аналогами колгоспів. Майже нічого не змінилося в організації селянської праці, продовжували функціонувати бригади та ланки, розроблялися й доводилися до виконавців виробничі плани, облік і оплата праці здійснювалися за трудоднями. Новим було те, що замість радянських назв вони отримали номери. Хоча впродовж окупації у документах поряд з новою нумерацією вживалися й попередні назви. Тож не випадково абсолютна більшість селян до створення «громадських господарств» ставилася прохолодно, адже вони очікували значно більшого.

На наступному етапі «громадські господарства» планувалося перетворити у «хліборобські спілки» (сільськогосподарські кооперативи, товариства тощо). Проголошувалось, що в «громадських господарствах», де існуватимуть відповідні

господарські та технічні умови, земля може бути передана селянам для індивідуального обробітку та користування за умови здачі всього контингенту.

Конкретні роз'яснення з питань організації, функціонування та керівництва хліборобської спілки містилися в «Зразковому статуті хліборобської спілки». У ньому зазначалося, що хліборобська спілка створюється для селян, які мали земельний наділ для індивідуального користування і обробітку, включає все нерухоме і рухоме майно колишнього «громадського господарства» і перебирає на себе всі його права та обов'язки. Її членами з правом голосу вважалися тільки голови дворів, які відповідали за дії й вчинки всіх членів родини та двору. Членство в хліборобській спілці припинялося зі смертю, а також у випадку виключення та добровільного виходу за згодою повітового сільгоспуправителя. Виключення могло відбутися за неодноразове злісне порушення обов'язків або нездатність до правильного ведення господарства за рішенням загальних зборів, на пропозицію керівника господарства або районного сільгоспкерівника за згоди повітового сільгоспкерівника. Членами спілки не могли бути юридичні, політично неблагонадійні, особисто непорядні та не проживаючі в даній сільській місцевості особи.

Керівництво спілки складалося з керівника, його заступника і трьох членів, які призначалися загальними зборами і затверджувалися повітовим сільгоспкерівником на термін три роки. Загальні збори мали скликатися один раз на рік, а також в особливих випадках, з обов'язковою присутністю сільгоспкерівника району та керівника опорного пункту. Спілка могла бути розпущена згідно з рішенням загальних зборів й лише з дозволу генералкомісара в областях з цивільним управлінням або групи сільського господарства господарського командування Вермахту в зоні військового управління.

Члени спілки підлягали об'єднанню в десятидвірки. Земля надавалася десятидвірці, а вже потім поділялася між окремими селянськими господарствами. Розміри земельних наділів у окремих регіонах могли бути різними. Так, у Юзівській області на селянське господарство в середньому припадало по 4–7 га, у Сумській та Харківській – по 4 га. Формою користування землею визначалися

смуги, які розташовувалися у різних місцях громадської землі. Така форма наділів дозволяла зберігати сівозміну і централізоване керівництво селянськими господарствами. План розподілу польових смуг та посівний план для десятидвірок визначала хліборобська спілка за вказівками німецьких властей. Частина землі виділялася в резерв. Луки, ліси, ставки та інші непридатні землі залишалися у громадському користуванні з можливістю передачі їх (крім луків та лісів) в оренду окремим членам спілки. Робоча та продуктивна худоба й реманент розподілялися за господарською доцільністю між окремими селянськими господарствами – членами спілки або десятидвірками. У разі нестачі худоби її ділили між десятидвірками. Складні сільськогосподарські машини та устаткування до них залишалися у власності МТС або хліборобської спілки. Отримана селянами робоча худоба і реманент повинні були використовуватися для спільного обробітку землі, в іншому випадку їх відбирали.

У залежності від наділеної для користування землі селянські господарства сплачували на користь Райху натуральний податок, але стягувався він в цілому з хліборобської спілки. Ті господарства, які не виконували податкових повинностей, втрачали свою землю на користь інших. Для покриття внутрішніх і зовнішніх видатків хліборобська спілка накладала на своїх членів натуральне та грошове обкладання, розмір якого залежав від площі оброблюваної ними ріллі. Крім того, хліборобська спілка повинна була сплачувати натуральний податок у насінневий, фуражний, страховий, харчовий фонди, а також у фонд допомоги пристарілим та нужденним членам громади. І лише після виконання всіх поставок решта врожаю залишалася селянам.

Члени хліборобської спілки забор'язувалися також брати участь у спільних роботах для загальних потреб, зокрема таких, як меліоративні, боротьба з шкідниками, підготовка посівного матеріалу та ін. Така робота обліковувалася в трудоднях й оплачувалася за розцінками, встановленими спілкою за рахунок внутрішнього оподаткування. Виконання всього комплексу робочих обов'язків щодо спілки вважалося обов'язковим і пріоритетним серед інших видів робіт, а

відмова від них або неякісне їх виконання каралося виключенням зі спілки [1092, с. 144; 1212, с. 284 – 285; 836, с. 167].

Таким чином, об'єднані в хліборобські спілки селяни зобов'язувались обробляти надані їм наділи і збирати врожай, більша частина якого підлягала обов'язковій здачі на користь Райху. У таємному німецькому документі під назвою «Пропагандистські тлумачення аграрного порядку» вказувалося, що за новим законом селянин може вільно проявляти свою особисту ініціативу, але користуватися прибутками від своєї землі буде лише після закінчення війни.

Третій, завершальний етап аграрних перетворень передбачав створення індивідуальних селянських господарств у формі «відрубів» і «хуторів» на переданих у користування, а не у приватну власність, громадських землях. Здійснення його відкладалось до повного завершення війни. Коли виникало питання, чому передача землі в приватну власність відкладається на невизначений термін, окупанти пояснювали це тим, що потрібно дочекатися «бійців з фронту, які в першу чергу мають право на наділення майновими об'єктами у східних областях і без яких використання східного краю з новим прошарком підприємців із кращих, найбільш заслужених німецьких сил, не може бути здійсненим» [330, с. 147 – 148]. Але головне, зрозуміло, було не в цьому. Окупанти боялись, що, розпустивши великі господарства, вони не зможуть одержати необхідну кількість продовольства через низьку товарність дрібного селянського господарства і розорення сільськогосподарського виробництва в умовах війни. Тому в одній із директив Райху наголошувалось, що «наділення землею для особистого користування і тому подібні підготовчі заходи до майбутнього відновлення приватної власності повинні... здійснюватись з особливою обережністю, оскільки створення надлишків стане неможливим з самого початку» [330, арк. 21].

Обіцянками відновлення одноосібних господарств окупанти розраховували пробудити приватновласницькі інстинкти і досягти підтримки або нейтралітету якщо не всього селянства, то принаймні значної його частини. Але розрахунки гітлерівців зазнали краху. Незважаючи на величезні пропагандистські зусилля навколо «Закону про запровадження приватної власності на землю», практично

для його реалізації не було вжито яких-небудь ефективних заходів. За даними окупантів, на 1 грудня 1942 р. у райхскомісаріаті «Україна» із 16 536 «громадських господарств» були перетворені в хліборобські спілки лише 10,4% [330, арк. 37], а до травня 1943 р. – 12,1% [949, с. 59]. Не кращим чином відбувався цей процес і в зоні військового управління, де на кінець 1942 р. хліборобських спілок було небагато: у Харківській області – 189 (із наявних 2023 «громадських господарств»), в Юзівській – 120 (із 1118 «громадських господарств»), у 14 районах Сумської області – 60 (із наявних тільки у 9 з цих районів 463 «громадських господарств»). У Ворошиловградській області, де налічувалося 1072 «громадських господарств», створення хліборобських спілок розпочалося лише наприкінці вересня 1942 р. й також просувалося повільно. Загалом станом на травень 1943 р. на території зони військового управління було створено 969 хліборобських спілок, а в усіх окупованих регіонах України – 2700 [1212, с. 288 – 289; 836, с. 168].

18 грудня 1942 р. у міністерстві східних окупованих територій під головуванням Розенберга й за участю представників Вермахту відбулася нарада, за наслідками якої було видано «Директиви» з викладом принципів аграрного порядку у 1943 р. на території райхскомісаріату «Україна», основні положення якої поширювалися й на зону військового управління. «Директива» враховувала побажання як цивільних, так і військово-господарських інстанцій. У ній містилися вказівки щодо подальшого збільшення присадибних ділянок селян та збільшення кількості сільськогосподарських кооперативів ще на 20%. При цьому зазначалося, що якщо у визначеній для реформування кількості «громадських господарств» не вдасться провести землевпорядні роботи, то дозволялося перетворення решти в кооперативи восени 1943 р. без них, тобто спрощеним методом. Передбачалося застосування до селян, котрі погано працюватимуть у полі й основну увагу приділятимуть власній присадибній ділянці, поширення натурального продовольчого податку й на присадибні ділянки.

У «Директиві» містилися рекомендації щодо здійснення заходів у рамках наступного етапу реформи – створення окремих індивідуальних селянських

господарств. Допускалося виділення окремих селянських господарств з поля «громадського господарства» або хліборобської спілки і створення в цьому випадку окремого господарства типу хутора (т. зв. «відруб»). Розміри земельних наділів у хуторів та відрубів повинні бути на рівні, який мали господарства у хліборобській спілці в певній місцевості. Щодо забезпечення таких господарств реманентом, то його мали надавати за рахунок «громадських господарств» чи спілок, з яких вони виходили. Допускалася можливість спільного володіння реманентом кількома індивідуальними селянськими господарствами, але працювати вони повинні не спільно, а індивідуально [155, арк. 36 – 61].

В окупованих регіонах положення «Директиви» уточнювалися й доповнювалися з урахуванням місцевої специфіки. Наприклад, у Донбасі до перетворення у хліборобські спілки призначалися тільки такі «громадські господарства», де на селянський двір припадало не менше 4 га орної землі, а в південній зоні, від лінії Первомайськ – Кіровоград – Кременчук – Кобеляки, допускалося перетворення тих «громадських господарств», де на двір припадало 8 га. У Чернігівській області райземуправи одержали роз'яснення, згідно з якими належало, з огляду того, що в 1942 р. у хліборобські спілки було перетворено всього 5% «громадських господарств», довести за 1943 р. цей показник до 25%. Також у кожному районі дозволялося створення 5–10 господарств у формі хуторів та відрубів [1212, с. 290].

Проблема приватного землеволодіння була надзвичайно актуальною й для селян дистрикту «Галичина», особливо для тих, які його втратили під час розпочатої в Західній Україні перед війною колективізації, й сподівалися, що з приходом німців воно буде відновлене. Це було однією з головних причин того, що значна частина галицьких селян позитивно сприйняла німецьких окупантів. Водночас більшість західноукраїнських селян перебувала в стані тривожного очікування щодо рішень німців у земельному питанні. Враховуючи це, губернатор дистрикту О. Вехтер з метою стимулювання селян до підтримки німецької влади та збільшення виробництва ними сільськогосподарської продукції особисто розробив план надання в Галичині землі в приватну власність усім, хто її

обробляв. У керівництві Генерал-губернаторства і дистрикту «Галичина» цей проект був сприйнятий неоднозначно. Його підтримали найближчі співробітники О. Вехтера і, зокрема, шеф правління дистрикту Л. Льозакер. Водночас проти реприватизації землі вже під час першої презентації проекту 17 лютого 1942 р. на засіданні уряду Генерал-губернаторства рішуче виступив вищий керівник СС і поліції Сходу в Генерал-губернаторстві Ф.-В. Крюгер, який був одним із представників тих сил у керівних структурах Райху, котрі заперечували доцільність запровадження на окупованих східних територіях приватної власності на землю.

Та все ж у той час вирішальною для питання реприватизації землі в Галичині стала позиція А. Гітлера і Г. Гімлера, які негативно поставилися до плану О. Вехтера, оскільки розглядали східні території як «життєвий простір» для німецьких поселенців. З цієї причини центральні урядові інстанції Райху не поспішали давати дозвіл на його реалізацію [805, с. 117 – 118].

Незважаючи на опір Ф.-В. Крюгера, О. Вехтерові вдалося переконати в необхідності реприватизації землі генерал-губернатора Г. Франка, який погодився проголосити з цього приводу спеціальний маніфест. Такий перебіг справ викликав серйозне занепокоєння в керівних інстанціях СС у Берліні. Особисте втручання Г. Гімлера призвело до того, що у другій половині 1942 р. Ф.-В.Крюгер фактично вийшов переможцем у конфлікті з губернатором дистрикту «Галичина» стосовно проектів реприватизації землі в Галичині [805, с. 118 – 119].

Усі колишні радгоспи, згідно з «земельним законом», залишалися у державній власності й перейменовувались у «державні маєтки» та підпорядковувались створеному в Києві «Головному управлінню державних маєтків». У ньому існувало кілька відділів – агрономії, механізації, тваринництва та ін. В округах «державними маєтками» керували окружні управління і, крім того, на кілька маєтків призначався німецький управитель – оберляйтер, який розпоряджався ними на свій власний розсуд. Усі маєтки мали комендантів, які підпорядковувались окружному сільгоспоменданту по радгоспах. У кожному «державному маєтку» був ще управитель з місцевого населення. Управителями

керував окружний агроном, а окружні агрономи підпорядковувалися «управлінню держмаєтками». Поряд з останнім існувало ще так зване «Українське бюро держмаєтків», функції якого зводилися до надання допомоги держмаєткам у питаннях агротехніки, організації праці тощо.

Точні дані про кількість «державних маєтків», створених окупантами на Україні, відсутні. За повідомленнями німецької та окупаційної преси (1942–1943 рр.), їх налічувалося від 2515 до 3215, земельна площа кожного господарства становила понад 6 тис. га [1092, с. 132, 135]. Переважну більшість серед «держмаєтків» становили колишні радгоспи. Інші були створені на базі ліквідованих за невиконання поставок сільгосппродукції колгоспів та «громадських господарств».

Ще в 1941 р. частина земель радгоспів і колгоспів, а 1942 р. «державних маєтків» та «громадських господарств» була роздана німецьким поміщикам та найактивнішим прибічникам гітлерівського режиму, головним чином, генералам та офіцерам СС, а також високопоставленим чиновникам окупаційної влади для створення приватних (поміщицьких) сільськогосподарських маєтків. З липня 1942 р. організацією сільськогосподарських маєтків для есесівців керував начальник німецьких концтаборів О. Поль. За короткий строк він створив приватні маєтки на території від Прибалтики до України загальною площею 600 тис. га. У зв'язку з тим, що у деяких випадках нові власники землі втрачали відчуття міри, рейхсфюрер СС Г. Гімлер 26 жовтня 1942 р. видав циркуляр, яким обмежив площу маєтків – не більше 160 га. Керівники Райху не бажали розбазарювати землю на створення нечисленних латифундій. Вона була потрібна для наділення мільйонів німецьких колоністів ділянками по декілька десятків гектарів [1129, с. 211]. У Київській області було створено 19 поміщицьких маєтків і 2636 фермерських господарств, яким належало 519 998 га привласнених найкращих земель та велика кількість сільськогосподарських машин. На території Волинської та інших західних областей було створено 1199 поміщицьких маєтків у яких було сконцентровано 546,5 тис. га земельних угідь, десятки тисяч голів худоби, чимало майна колишніх колгоспів та відібраних у селян [1092, с. 133 –

136]. Непоодинокими були факти повернення окупаційною владою колишніх володінь українським поміщикам. Так, зокрема, були повернуті маєтки їх колишнім власникам у селах Росохач Чортківського району, Лосяч Скала-Подільського району, Малинівці Скалатського району й у багатьох інших населених пунктах Тернопільської області [961, с. 55 – 56]. Створення німецьких поміщицьких маєтків на українських землях було складовою частиною гітлерівських планів колонізації окупованих східних територій, до яких відносилася й Україна. Згідно з планами Гітлера, на окупованому Сході через десять років мали оселитися 4 млн німців, а через 20 років – принаймні 10 млн. Передбачалося, що вони прибудуть не лише з Райху, а й з Америки, скандинавських країн, Голландії і Фландрії [1061, с. 531]. При цьому Гітлер вважав, що для успіху колонізації необхідно позбавитися місцевого населення шляхом прямого його знищення та депортації. У підготовленому в 1941 р. відомством Г. Гімmlера, якому фюрер доручив керівництво справою колонізації східних територій, першому варіанті генерального плану «Ост» загальна кількість місцевого населення, яке підлягало винищенню або депортації на схід від довоєнного німецького кордону, дорівнювала від 30 до 45 млн осіб. Зокрема переселенню до Західного Сибіру підлягали 65% українців Галичини [1159, с. 396 – 397; 1129, с. 201].

У другому, радикальнішому варіанті генерального плану «Ост», поданому Гімmlеру в квітні 1942 р., кількість населення, яке вимагалось знищити або переселити (естонців, латишів, литовців, поляків, білорусів та українців), зросла до 46 – 51 млн, а залишити передбачалося лише 14 млн [757, с. 111]. До територій на Сході, які планувалося колонізувати і заселити німцями у найкоротші терміни, включалися Придніпров'я, Таврія, Крим.

План «Ост» керівництво Райху тримало в суворій таємниці, але своїх намірів колонізувати завойовані землі на Сході не приховувало, розгорнувши серед населення Німеччини агітацію за переселення на східні землі. У травні 1942 р. в офіційній німецькій радіопередачі повідомлялося, що „на Україну буде надіслано 25 мільйонів колоністів з німців і споріднених з ними народів, які

можуть не боятися труднощів, бо для важкої і чорної роботи будуть використані українці” [1105, с. 18; 679, с. 252]. А в червні 1942 р. Гімmlер оприлюднив у есесівському тижневику „Чорний корпус” цілком відверту заяву з приводу германізації: „Наше завдання полягає не в тому, щоб германізувати Схід відповідно до старої концепції, за якою люди повинні вивчити німецьку мову і дотримуватися німецьких законів, а в тому сенсі, щоб Схід був заселений людьми справді германської крові” [1129, с. 202; 1161, с. 556].

Важливе місце у майбутній колонізації завойованих східних територій і насамперед України нацисти відводили німецькому війську. Починаючи війну проти СРСР, Гітлер проголосив, що кожен, хто відзначиться у війні й дістане за бойові заслуги два залізні хрести, матиме право на одержання 100 га землі. Гітлерівський міністр землеробства Дарре прямо говорив, що „земля завойованих нами країн буде поділена між солдатами, які особливо відзначилися, та між офіцерами, членами націонал-соціалістичної партії”. Головний друкований орган німецьких нацистів – газета „Фолькішер беобахтер” 12 червня 1941 р. писала: „Німецькі солдати після війни одержать землю. Перспективи оселення на Сході абсолютно сприятливі для солдатів... Селянське господарство розміром у 20 – 40 га ляже в основу землеустрою в східних районах. Але поряд з цим будуть створені і двори в 40 – 125 га, а також побудовані бараки для батраків і пункти натурального постачання” [1092, с. 130 – 131].

Друга фаза плану „Ост” була розрахована на післявоєнний період, однак вона почала втілюватися у життя ще під час війни. Було зроблено спробу створення німецького етнічного масиву на великих площах за рахунок колоністів із Німеччини (насамперед німців за походженням), які в 1941 – 1943 рр. оселилися на землях райхскомісаріату „Україна” у кількості близько 20 тис. чоловік, та фольксдойче. На початок 1941 р. на всій території України (враховуючи й приєднані восени 1939 р. західноукраїнські області) мешкало близько 600 тис. етнічних німців [1034, с. 16]. Після 22 червня 1941 р. їхня загальна чисельність скоротилася внаслідок проведеної сталінським режимом депортації, який в умовах війни вбачав у них потенційних агентів нацизму. Як свідчать новітні

історичні дослідження, на кінець періоду 1941 – 1943 рр. на окупованій території республіки проживало понад 355 тис. етнічних німців – колишніх радянських громадян, у т. ч. близько 200 тис. на території райхскомісаріату „Україна” (приблизно 1% від усього місцевого населення, з них 50 – 60 тис. були військовозобов’язаними), 130 тис. – на території губернаторства «Трансністрія», 26 тис. – у військової зоні на території Сталінської області [960, с. 87].

Згідно з розробленими управліннями СС планів з числа етнічних німців, які мешкали на зазначених вище територіях, шляхом поступового переселення на нові місця мали формуватися компактні, наближені одна до одної німецькі колонії з потужними селянськими господарствами, насамперед, у найбільш продуктивних в економічному відношенні регіонах України – Південь, Дніпропетровщина, Волинь. Німецькі селянські поселення планувалося створити також на Вінниччині, Львівщині, Станіславщині та в інших регіонах.

Для розміщення фольксдойче з місць їхнього майбутнього проживання в період від осені 1942 р. до осені 1943 р. масово виселялося населення українських сіл. Так, за наказом житомирського генерал-комісара від 16 листопада 1942 р. в 10 км від Житомира в північній частині Бердичівського району в радіусі 45 км було утворено самостійний округ Гегевальд [731, с. 189]. Для розміщення 12 – 14 тис. фольксдойче підлягали виселенню 58 тис. українців. Восени 1942 р. переселення у районі Житомира було здійснено на 60%, а остаточне закінчення планувалося на осінь 1943 р. [399а, арк. 33 – 34]. У вересні 1943 р. у Житомирській області був організований другий округ для фольксдойче, утворений на території Черняхівського, Володарсько-Волинського, Довбинського, Коростишівського і Попільнянського районів. Загальна територія цих двох округів, до яких повністю або частково входили 13 районів з 249 населеними пунктами, становила 6750 км². Упродовж одного місяця з них було вигнано 90% місцевого населення. У Житомирському районі людей було виселено з 52 сіл, на землях яких розмістилося 426 господарств фольксдойче. У Черняхівському районі гітлерівці вигнали місцевих жителів з 5500 господарств, а на їх місця поселили 1668 колоністів. У Троянівському районі на місце висланих до Німеччини 2594

селян привезли 1632 фольксдойче. В Ємільчинському районі було поселено 168 фольксдойче [1092, с. 142].

Подібне в 1942 р. відбувалося й на Київщині, де з 7 сільських населених пунктів утворилось німецьке поселення Форстенштадт. Нові німецькі села в 1942 р. виникали також на Херсонщині (Гагендорф – 212 німців), там також збільшувалася чисельність населення тих німецьких колоній, які брали свої витоки ще з ХІХ ст. [960, с. 87] На Вінниччині після депортації місцевого населення з перших семи сіл біля містечка Калинівка у листопаді 1942 р. було започатковано створення „гегевальда” площею 500 км², який підлягав заселенню 45 тис. німецьких колоністів, що жили раніше в Україні розпорошено (по 486 селах), переважно на Волині [1129, 203]. У 8 західних областях для потреб фольксдойче силою було загарбано землю 357 тис. селянських дворів [1092, с. 143].

Політика Райху щодо фольксдойче загалом була протекціоністською, спрямованою на поліпшення їхнього становища й водночас розрахованою на безумовну співпрацю й покору. Її аграрна частина здійснювалася за рахунок українського сільського населення, в якого для потреб переселенців-фольксдойче відбирали садиби, майно, худобу. Присадибні й польові ділянки в округах мали становити в розрахунку на одну сім'ю від 8 до 20 га орної землі (без лук), в залежності від становища та заслуг колоніста. Керівнику поселення, який призначався з людей СС, виділялося значно більше землі. Наприклад, на Вінниччині йому відводилася садиба з ділянкою землі площею 100 га, а також нараховувалося 300 трудоднів [399а, арк. 33]. У грамоті, яку одержували фольксдойче, зазначалося, що земля закріплюється за ними навечно [1092, с. 141]. Проте окупаційна влада не надала фольксдойче земельні наділи в приватну власність. Як свідчать німецькі документи, службовці окупаційної адміністрації вимушені були роз'яснювати селянам-німцям, що це явище тимчасове, оскільки в умовах війни приватне землекористування не зможе забезпечити потреби Німеччини в сільськогосподарській продукції [228, арк. 132].

Під час окупації селяни-фольксдойче перетворилися з дискримінованої за радянських часів групи населення на привілейований прошарок, матеріально забезпечений і захищений окупаційною владою в соціальному плані, наскільки це дозволяли умови воєнного часу. Вони одержували компенсацію за втрачену за радянських часів власність, були звільнені від більшості податків та інших грошових виплат, мали сприятливі умови для одержання медичної допомоги, освітніх та інших послуг [960, с. 89 – 90].

Втягнуті у сферу окупаційної політики нацистів, українські селяни-фольксдойче стали її жертвами. Боячись бути покараними за співпрацю з окупаційною адміністрацією, вони залишали територію України з відступаючою німецькою армією. За період від початку відступу окупантів до липня 1944 р. лише територію Придніпров'я залишили 125 тис. переселенців-фольксдойче [960, с. 92]. Селяни становили більшість і серед 108 тис. фольксдойче, яких навесні 1944 р. за рішенням окупаційної влади під приводом «адміністративного переселення» примусово евакуювали з «Трансїстрії» [1412, с. 617]. А загалом разом з військами противника територію України покинули від 300 до 350 тис. українських фольксдойчів і тих, хто себе таких видавав [1416, с. 747]. Абсолютну більшість серед них становили селяни.

Від самого початку окупації гітлерівці роздавали землю у приватне користування й тим, хто надавав їм допомогу в боротьбі проти партизанів та підпільників, а також за активну і старанну службу в установах окупаційної влади. Але окупанти не дуже розщедрювалися відносно цієї категорії колаборантів, тож розміри цих земельних наділів були мізерними.

У малоефективні з економічної точки зору підприємства, порівняно з довоєнним періодом, перетворилися МТС. Намагаючись використати техніку, яка залишилася на захопленій території, окупаційна влада зберегла їх і навіть виділила в окреме відомство. У райхскомісаріаті «Україна» загальне керівництво ними здійснювалося через «Головне управління МТС», яке перебувало в Києві, а у західних областях МТС підпорядковувалися Центральному державному управлінню МТС у дистрикті «Галичина». В округах були створені обласні бюро

МТС. У військовій зоні МТС підпорядковувались безпосередньо військовому командуванню. Комендантами МТС призначалися, в основному, німецькі офіцери інтендантської служби [1092, с. 139; 805, с. 146]. На середину літа 1943 р. налічувалося 900 МТС з 49,6 тис. тракторів [746, с. 353].

За МТС залишалася функція прокату сільськогосподарської техніки, використання якої дозволялося, насамперед, у збережених окупантами колгоспах та радгоспах, а пізніше у створених замість них «громадських господарствах» та «державних маєтках» і лише в другу чергу – у «хліборобських спілках» за договором. Роботи, виконувані МТС, господарства оплачували за розцінками, що їх встановлювало Головне управління МТС. Спочатку була встановлена плата за всі види робіт у розмірі 28 крб. за 1 га умовної оранки плюс 20% націнки. Згодом Головне управління МТС запропонувало зробити перерахунок і стягувати з господарств гроші за такими погектарними розцінками: оранка глибока – 36 крб., оранка звичайна – 34 крб., культивуація – 8 крб., сівба – 7 крб. 30 коп., боронування – 2 крб. 30 коп., луцення стерні – 7 крб. Різницю між плановою собівартістю і грошовою розцінкою МТС повинні були вносити в Головне управління МТС. За молотьбу комбайном (4 га) стягувалось 112 крб., за користування іншими типами молотильних машин – 6% намолоченого зерна. Прокат молотарки з машиністом за десять годин роботи коштував: молотарки МК-1100 – 112 крб., молотарки МО-1000 – 90 крб. Весь зароблений МТС хліб підлягав здачі в обов'язковому порядку [1092, с. 139 – 140].

Значну частину запланованих заходів з підготовки та проведення весняно-польових робіт у 1942 р. завдяки безцеремонному використанню людської робочої сили окупантам вдалося реалізувати. Лише в райхскомісаріаті «Україна» у результаті вжитих за вказівками Е. Коха примусових заходів було мобілізовано для сівби 407 тис. сільськогосподарських робітників з-поміж місцевого населення та використано 100 тис. т зерна посівного фонду [805, с. 151]. У багатьох селах гітлерівці примусили селян впрягатися в плуги та борони, перекопувати польову землю лопатами, боронувати ґрунт під посів ручними граблями, висівати зерно вручну.

Однак досягти запланованого результату вдалося не скрізь. Так, якщо у Вінницькій області за допомогою насильницьких заходів окупантам вдалося домогтися того, що навесні 1942 р. всі вільні площі й навіть землі, відведені під пар, були розорані та засіяні [258, арк. 8], то на Дніпропетровщині не було засіяно й 50% посівної площі [682, с. 80], на Житомирщині та Миколаївщині посівна площа становила від 40 до 60% довоєнної. У Київському генеральному комісаріаті план сівби ярових було виконано на 76% [1207, с. 155 – 156]. Дуже погано було проведено весняну сівбу й у Харківській області [773, с. 138]. Підсумовуючи результати весняної сівби, німецьке інформаційне бюро 2 серпня 1942 р. констатувало, що в Україні було засіяно лише 65% посівної площі [948, с. 195]. При цьому поширеним явищем була надзвичайно низька якість сівби. Фахівці сільського господарства відділу тилу групи армій «Південь» повідомляли, що ярові посіви не дали у багатьох випадках сходів [1207, с. 156; 169, арк. 25]. На загальноукраїнському фоні дещо кращою були результати посівної кампанії в дистрикті «Галичина», де внаслідок гнучкішої щодо селян аграрної політики було засіяно 90% усіх посівних площ Галичини [805, с. 151].

З великою ретельністю готувались окупанти й до збирання врожаю 1942 р. Були розроблені детальні інструкції з проведення збиральних робіт і обмолоту зернових, постачання пального, залучення робочої сили, зберігання зібраного хліба, використання підрозділів Вермахту та поліції для охорони врожаю. Райхскомісар України Е. Кох 30 липня 1942 р. видав спеціальне розпорядження «Про охорону сільськогосподарської продукції», в якому вимагав від усіх каральних та поліцейських служб жорстоких покарань за найменші провини, пов'язані з затримкою збирання врожаю [1207, с. 156].

У спішному порядку під жорстким контролем збиралася та ремонтувалася техніка, що залишилася з радянських часів. З Німеччини в Україну за період від квітня до вересня 1942 р. Центральним торговим товариством «Ост» було завезено 8850 жаток, 208 снопов'язалок, 1990 молотарок, 126 віялок, 735 568 кіс, 767 577 держаків для кіс. А до кінця 1942 р. з Райху в Україну було завезено 2901 трактор, 1 млн кіс та 116 тис. серпів [1207, 128], а також 100 тис. плугів та

культиваторів, тисячі сівалок [1202, с. 196]. Для обмолоту та вивезення хліба Верховне командування збройними силами Німеччини надало пального для тракторів – 35 483 т, бензину для автомашин – 17 063 т, «солярки» – 3962 т і мастила – 3600 т [1207, с. 128].

Та, незважаючи на вжиті окупантами заходи, із застосуванням техніки та механізмів було зібрано та обмолочено лише незначну частину врожаю. Повсюди збиральні роботи проводилися переважно вручну. До збиральних робіт в обов'язковому порядку залучалося все працездатне сільське населення. Під час жнив гітлерівці примушували селян працювати по 16–18 годин на добу: з 5–6 годин ранку і до заходу сонця, а також в усі святкові й недільні дні. Нерідко скиртування та обмолот хліба проводили й уночі. Для роботи на присадибних ділянках можна було використовувати лише 2 дні на тиждень, а решту часу кожний селянин повинен був працювати на землі «громадського господарства» чи «держмаєтку». За невихід на роботу без поважних причин, погане ставлення до роботи селян жорстоко карали: шмагали батогами, різками й кийками, штрафували, спалювали хати, заточували до в'язниць, відправляли на примусові роботи до таборів або навіть розстрілювали. Широко практикувалося використання на сільськогосподарських роботах мобілізованих та міських жителів. Згідно з розпорядженнями гебітскомісарів, до збиральних робіт залучалися майже всі сільські діти віком від 10 років, а в багатьох регіонах і значна кількість міських дітей та підлітків. І хоча в розпорядженнях подекуди заявлялося положення про обмеження робочого дня для дітей 4–6 годинами, насправді їх примушували працювати по 8–12, а то й по 14 годин [177, арк. 324].

Враховуючи негативні наслідки збиральної кампанії 1941 р., окупанти вживали рішучих заходів щодо якнайшвидшого обмолоту та вивезення зерна на заготівельні пункти та склади. У листі від 25 січня 1942 р. генеральним та обласним комісарам, а також обласним та окружним сільськогосподарським керівникам, Е. Кох наголошував: «Успішне збирання урожаю матиме лише тоді свій сенс, коли маса продовольства необхідного військам і Німеччині, буде дійсно зібрана й відправлена. При здійсненні заходів, які слугують заготівлям

сільськогосподарської продукції, не повинна мати місце помилкова сентиментальність стосовно місцевого населення. Потрібно також рахуватися з необхідністю застосування жорстких заходів... Німеччина повинна мати все, що необхідно для перемоги... Тому я вимагаю від підпорядкованих мені установ, щоб вони всі заходи спрямовували на якнайшвидше форсування поставок, особливо зерна» [177, арк. 20 – 21]. Численними наказами та розпорядженнями керівники господарств зобов'язувалися все намолочене зерно щоденно, включаючи недільні та святкові дні, вивозити на заготівельні пункти та склади. Щотижня господарства подавали районному сільськогосподарському керівнику детальні звіти про стан косовиці, обмолоту та поставку зерна, кількість задіяних для його перевезення транспортних засобів [206, арк. 1 – 2]. За невиконання планів здачі зерна до керівників господарств і старост сільських управ незрідка застосовувалися суворі покарання.

Однак, незважаючи на такі широкомасштабні організаційні та силові заходи, нацисти й у 1942 р. не досягли бажаних результатів у виробництві та заготівлі зернових та інших сільськогосподарських культур. Урожайність, як правило, була низькою порівняно не тільки з довоєнним періодом, а навіть у порівнянні з 1941 р., коли на території республіки йшли бої й багато хліба й технічних культур загинуло. Загалом у 1942 р. середній урожай зернових в Україні становив лише 6,8 ц з га [1001, с. 344].

Розрахунки окупантів на завершення збирання врожаю зернових і поставку їх на заготівельні пункти до кінця жовтня 1942 р. не виправдалися, обмолот урожаю 1942 р. затримався аж до весни 1943 р. У результаті в 1942 р. окупантам вдалося вивезти з України лише 1 млн т зерна. Того ж року в Україні не була вирощена та заготовлена запланована кількість й інших сільськогосподарських культур та тваринницької продукції. Окупанти впродовж 1942 р. змогли взяти 28% зерна, 53% цукру, 18% олії від передбачених ними обсягів [793, с. 376]. Це негативно позначилося на подальших воєнних планах Німеччини. Влітку та восени 1942 р. гітлерівці скаржилися, що «українське селянське господарство не

може виділити тепер лишків продовольства» і що «надії на Україну не справдилися» [1284, с. 171].

Такі результати господарювання в 1942 р. були спричинені слабкістю матеріально-технічної бази «громадських господарств» та «державних маєтків», відсутністю достатньої кількості спеціалістів, техніки й тваринного тягла, сільськогосподарських знарядь і реманенту, якісного посівного зерна, добрив та робочої сили, низькою культурою землеробства, незадовільним проведенням комплексу осінніх польових робіт у 1941 р., неповним виконанням обсягів польових робіт та прорахунками під час весняної посівної кампанії. До значних втрат призвели також саботаж селян, який на цей час вже набув широкого розмаху у відповідь на грабіжницьку аграрну політику окупантів та їхнє жорстоке ставлення, диверсійна діяльність партизанів і підпільників спрямована на виведення з ладу збиральної техніки й реманенту.

Не спромоглися окупанти провести восени 1942 р. у запланованих обсягах і посівну озимих та підняття зябу. Посіви озимих значно скоротилися навіть порівняно з 1941 р. Так, у 12 основних сільськогосподарських районах Ворошиловградщини площа під озимими посівами зменшилася на 43%, а в 5 районах Харківської області – на 52% [1092, с. 128]. Повсюди не вистачало посівного насіння. З урожаю 1942 р. дозволялося залишати в господарствах лише насіннєвий фонд, але розміри його не забезпечували фактичної потреби. В багатьох господарствах було тільки 40–50% кількості насіння, що була необхідна для осінньої сівби в 1942 р. А про потреби населення не могло бути й мови. Навпаки, окупанти, як це було і весною 1942 р., вдавалися до примусового вилучення зерна для посіву з особистих запасів селян.

Ще більш провальними виявилися результати німецького господарювання в 1943 р. Відсутність необхідної кількості техніки та реманенту, тягла, вилучення з сіл в результаті депортації до Німеччини величезної кількості працездатного населення, зростаючий саботаж селян та дії партизанів та підпільників призводили до того, що в багатьох місцях весняні польові роботи затягувалися,

проводилися з грубими порушеннями агротехніки, не в повному обсязі, а то й зовсім зривалися.

У період весняної сівби 1943 р. окупанти, як і в 1942 р., вдалися до найжорстокіших заходів, щоб максимально залучити до її проведення сільське населення всіх вікових категорій. За ухилення від участі в польових роботах та неякісне їх виконання селян жорстоко карали. Наприклад, у селах Полтавщини визначалися заручники, які підлягали арешту, якщо робота не виконувалася у визначені терміни [730, с. 46].

Поразка під Сталінградом й загроза втрати загарбаних територій унаслідок наступу Червоної армії спонукала керівництво Райху вживати заходи для здобуття підтримки з боку українського селянства. З цією метою німці вимушені були поставити вирішення питання приватної власності на землю в практичну площину. На початку березня 1943 р. губернатор дистрикту «Галичина» О. Вехтер звернувся до Г. Гімлера з проханням прискорити вирішення цього питання. Після тривалих вагань Г. Гімлера врешті-решт дав принципову згоду на реприватизацію земель у дистрикті «Галичина», зробивши при цьому застереження, що вона повинна бути дозволена лише для тих селян, які своєчасно виконали норми поставок сільськогосподарської продукції за 1941–1942 роки й повністю засіяли свої поля навесні 1942 і 1943 років. Розпорядженням генерал-губернатора Генерал-губернаторства Г. Франка від 24 квітня 1943 р. у дистрикті «Галичина» було відновлено приватну власність на землю, націоналізовану в передвоєнний період радянською владою. Проте це розпорядження, широко розрекламоване нацистською пропагандою, на практиці не було виконане й до кінця окупації сільське господарство Галичини функціонувало на засадах, запроваджених німцями ще на початку війни.

А влітку 1943 р. нацисти вдалися до чергової й однієї з останніх спроб покращити стан справ у сільському господарстві та привернути селянство на свій бік. 3-го червня Міністерство Розенберга оприлюднило «Декларацію про власність», в якій проголошувалося, що уряд Німеччини, продовжуючи реалізацію курсу на створення «нового земельного ладу» та визнаючи й

захищаючи селянську земельну власність, на всіх підлеглих Райху територіях запроваджує приватну власність на землю для всього селянства. Таким чином, якщо в попередній період окупанти декларували надання землі тільки тій частині селянства, яка з ними співпрацюватиме, то відтепер право на її одержання обіцялося й решті селян, які проживали на окупованій території, а також тим, котрі працювали у Німеччині, перебували в полоні, в армії, в евакуації чи на засланні.

Однак реалізувати свої наміри на території України окупантам так і не вдалося. По-перше, на цей час абсолютна більшість українських селян уже зневірилася в спроможності гітлерівців запровадити «новий аграрний лад» й ненавиділа їх. А, по-друге, в умовах розпочатого наступу Червоної армії й поступовою втратою загарбаних регіонів їм уже було не до реформувань в аграрному секторі.

Невдалою для окупантів була збиральна кампанія 1943 р. Вирішальним чинником, який призвів до її зриву на території Лівобережної України та частини областей Правобережжя, був наступ Червоної армії та звільнення цієї частини республіки від загарбників. Через це окупантам не вдалося зібрати урожай на значних площах. Наприклад, у Дніпропетровській області врожай не було зібрано на 687 250 га (546 500 га зернових, 36 842 га кукурудзи і 103 908 га соняшника), у Полтавській – на 310 707 га. Після визволення цієї території від окупантів урожай був зібраний, що дало можливість засипати насінневі фонди та здати державі 1 млн 308 тис. т зерна [1202, с. 311].

У зв'язку з втратою Лівобережжя окупанти в 1943 р. покладали головні надії на одержання хліба з Правобережної України. Але всі зусилля виявилися марними. У доповіді керівництву Райху 13 листопада 1943 р. Е. Кох писав, що незважаючи на залучення військовослужбовців Вермахту для охорони врожаю та захисту заготівельної адміністрації, «збирання зерна виконується у розмірі: Волинь – близько 11%, Північне Поділля – 21,7, Житомир – 35,4, Південне Поділля – 43,6, Вінниця – 53,3%. Такий стан збирання зерна відображає картину зростання банд (так окупанти називали партизанів. – *О.П.*), що діють у цих

областях. У той час як акції саботажу спрямовані проти обмолоту, вони ще й перешкоджають вивезенню зерна за допомогою висаджування у повітря мостів, підпалів автомобілів, пускання поїздів під укіс ...» [1202, с. 311].

У довідці про боротьбу з німецькими загарбниками на території с. Гранова на Вінниччині міститься наступна інформація: «Під час обмолоту хліба врожаю 1943 р. селяни крали хліб... Партизани гальмували хід робіт, шкодили німецькій владі проводити нормальну молотьбу хліба, спалювали на полі молотарки, розбивали двигуни, у зв'язку з чим німці кожного дня тягали молотарки з двигунами за 5–6 км з поля в село в двір МТС, а наступного дня вивозили в поле. У результаті молотьба тривала 3–4 години в день. Таким чином багато хліба залишилося необмолоченим» [408а, арк. 43 – 43 зв.]. Подібних свідчень – сотні.

Партизани масово відбивали у ворога обози з награваним зерном та іншими продуктами харчування, гурти худоби. У звіті оперативного відділу Українського штабу партизанського руху вказується, що партизани України від початку своєї діяльності до 1 вересня 1944 р. захопили у ворога 12 371 т продовольства, 13 569 голів великої рогатої худоби і 5711 овець [1069, с. 78]. Під час відступу окупантів лише частина партизанських загонів і з'єднань у зоні своєї діяльності не дозволила ворогові вивезти, за неповними підрахунками, 2074 коней, 586 возів, 43 трактори, 9511 голів великої рогатої худоби, 14 421 т зерна, 2460 т цукру, 710 т соняшникового насіння тощо [1092, с. 198].

Розуміючи, що від наступного урожаю їм вже нічого не перепаде, окупанти восени 1943 р. категорично заборонили у багатьох місцях проводити сівбу озимих культур. Але селяни ігнорували заборону. Так, селяни Дніпропетровської області посіяли озимих на 142 тис. га, Полтавщини – 310,8 тис. га [1092, с. 187], Кіровоградщини – 442 тис. га й підняли зяб на площі 171 тис. га [1207, с. 171].

Наступ радянських військ після Курської битви не лише започаткував звільнення території України від німецьких загарбників, але й остаточно перекреслив їхні плани експлуатації українського економічного потенціалу. Втрачаючи окуповані території, гітлерівці намагалися максимально вивезти з них цінності й запаси, а те, що не встигли або не могли вивезти, – вони знищували.

Залишаючи за собою зону пустелі, ворог сподівався затримати наступ Червоної армії й на десятиліття паралізувати економіку України. Ці дії, здійснювані за прямою вказівкою фюрера спільними зусиллями органів СС, Вермахту та німецькою окупаційною владою, гітлерівці називали тактикою «випаленої землі».

З особливою жорстокістю ця тактика застосовувалася щодо українського села, до чого виконавців зобов'язували офіційні директивні документи. У таємній директиві Герінга від 7 вересня 1943 р., виданій від імені Гітлера, за назвою «Евакуація зібраного врожаю та знищення виробничих потужностей для випуску товарів сільського господарства й продуктів харчування на окремих із окупованих східних територій» наказувалося, що при відступі частин Вермахту «належить застосувати наступні заходи на територіях позаду від лінії, визначеної Верховним головнокомандуванням у зв'язку з поточною ситуацією на фронтах, і виконувати порайонно...: 1) сільськогосподарські продукти, обладнання, верстати та інше мають бути вивезені з установ сільського господарства й підприємств по виробництву продуктів харчування; 2) виробничі й переробні потужності промисловості по виробництву продуктів харчування повинні бути знищені; 3) виробнича база сільського господарства, зокрема основні потужності та об'єкти (склади і т.п.) по збиранню й зберіганню продовольства підлягає знищенню; 4) населення, зайняте у сільському господарстві й харчовій промисловості, підлягає вивезенню в райони західніше позначеної лінії». Відповідальними за виконання поставлених завдань були визначені вищі військові керівники, зокрема командувачі арміями, у взаємодії з спеціалістами – експертами відповідних економічних установ [181, арк. 3 – 4; 705, с. 205 – 206; 1008, с. 399].

Одночасно Верховне командування Вермахту видало свій наказ «Про методи проведення руйнувань при відступі військових частин», яким поставило перед військовиками завдання: «У випадку відступу слід повністю знищити на залишеній території усі споруди та запаси, котрі в якій-небудь мірі можуть бути корисними для ворога: житлові приміщення (будинки й бліндажі), машини, млини, криниці, скирти сіна та соломи. Усі без винятку будинки спалювати; печі в будинках підривати за допомогою ручних гранат, криниці приводити в

непридатність, знищуючи піднімальне пристосування, а також кидаючи в них нечистоти (падаль, гній, кізяки, бензин); скирти з соломою та сіном, а також різного роду запаси спалювати; сільськогосподарські машини й стовпи стаціонарних дротяних ліній підривати; пороми та човни топити. Руйнування мостів і мінування доріг покладається на саперів. Обов'язком кожного є зробити, щоб залишена ворогу територія впродовж тривалого часу не могла використовуватися ним ні для яких цілей у військовому та сільськогосподарському відношенні» [746, с. 326].

Детальні вказівки щодо проведення під час відступу реквізицій та знищення майна, техніки, посівів сільськогосподарських культур, худоби, житла, об'єктів соціального призначення на території райхскомісаріату «Україна» містилися й у розпорядженні райхскомісара України Е. Коха від 6 вересня 1943 р., направленому генеральним комісарам округів Києва і Дніпропетровська, а також гебіткомісарам усіх округів, розташованих на схід від р. Дніпро [179, арк. 9 – 12; 705, с. 202 – 204]. Наказуючи здійснювати поетапну евакуацію, Е. Кох категорично вимагав, щоб у першій зоні евакуації «...усі будинки в селах були знищені. Усі запаси, які не вдасться вивезти, спалити або в обов'язковому порядку знищити ... Видачу продовольства та інших видів постачання місцевому населенню припинити... У ході проведення евакуації у населення слід реквізувати всі запаси до останньої корови і коня, а також підводи. Усе працездатне населення обох статей переправити на захід... Посіви слід знищити шляхом переорювання ґрунтів. Обладнання, зіпсоване в результаті демонтажу важливих деталей, необхідно також знищити. Основний принцип, яким слід керуватися, полягає в тому, що противник, захопивши територію, не знайшов би на ній нічого, що він міг би використати для подальшого ведення війни ...». Стосовно всіх інших територій РКУ, розташованих на схід від Дніпра, котрі були віднесені до другої зони евакуації, категорично вимагалось: «... польові роботи ... негайно припинити. Усі наявні гужові засоби і моторизовані тягачі необхідно використати для обмолоту і вивезення зерна. Зернові та олійні культури слід вивезти повністю, включаючи насіннєвий фонд, призначений для весняної сівби. Усі механічні

транспортні засоби, молотарки, інша важлива сільськогосподарська техніка і запасні частини мають бути перевезені ... на західний берег Дніпра. Племінну худобу, особливо кінні заводи, стада великої рогатої худоби та овець перегнати на захід ... Усі перераховані вище заходи є дуже терміновими й їх необхідно здійснити без зволікання. Після завершення цих заходів слід приступити до евакуації працездатного чоловічого і жіночого населення...» Контроль і персональна відповідальність за здійснення цих заходів покладалися на гебітскомісарів [197, арк. 9 – 12; 705, с. 202 – 204].

До реалізації вказаних директив залучалися військовослужбовці Вермахту та нацистський поліцейський апарат, структури військової та цивільної окупаційної влади, німецькі фірми та заготівельні товариства, транспортні установи окупантів [705, с. 209 – 211].

Спеціальні команди реквізиторів, підричників, паліїв знищували, грабували й вивозили все можливе. Так, наприклад, при відступі з села Кононівки Ковалівського району Полтавської області солдати Вермахту забирали у селян все: хліб, одяг, посуд, взуття та ін. У селі не залишилось ні корів, ні коней, ні курей, навіть собак. У такому становищі опинилася більшість сіл області. З МТС області було вивезено та пошкоджено 818 тракторів й 2423 різних сільськогосподарських машин [294, арк. 112 – 113]. На території області відступаючі німці спалили врожай зернових культур на площі 100 тис. га, що складало 3 млн пудів зерна, та вивезли 1400 тис. пудів зерна [294, арк. 91]. У жовтні 1943 р. перед відступом окупантів загін СС за розпорядженням сільгоспкоменданта Ганенкампа підпалив усі будівлі в колгоспі ім. Ілліча Київської області та знищив усі запаси продуктів, худобу, сільськогосподарські знаряддя, завдавши колгоспу збитків на суму понад 4 млн крб. [760, с. 264]. Подібні злочини здійснювали загарбники при відступі й в усіх інших областях України.

Особливо великих збитків під час відступу окупантів було завдано матеріально-технічній базі сільського господарства України. Гітлерівці вивезли до Німеччини або знищили 56 972 трактори, 24 556 комбайнів, 33 038 сівалок,

16 988 молотарок, 45 688 плугів, 6479 двигунів, 5092 автомобілі та багато тисяч інших сільськогосподарських машин та реманенту [1092, с. 178; 793, с. 187; 708, с. 104]. Село залишилося навіть без таких простих транспортних засобів, як вози та сани: гітлерівці вивезли їх 1 млн 278 тис. одиниць (у т.ч. 664,4 тис. возів), а також до 80% шкіряної зброї [760, с. 264; 295, арк. 36 – 37]. На період відступу окупантів припадає й абсолютна більшість зруйнованого і пограбованого майна українських колгоспів, радгоспів та МТС, знищених в колгоспах і радгоспах 251 тис. будівель виробничого призначення, тваринницьких та житлових споруд [760, с. 264 – 266].

І хоча не має можливості точно встановити, яка саме кількість худоби та птиці була реквізована в період здійснення відступаючими загарбниками тактики «випаленої землі», але на основі документів можна зробити висновок, що у загальних реквізиціях вона була досить значною й обраховується сотнями тисяч голів.

Про кількість «евакуйованих» окупантами худоби та матеріальних цінностей лише під час їхнього відступу з Східної України виразно свідчить, описуючи події з точки зору німецької сторони, П. Карель: «Німецькі сили з Донецького регіону і Східної України виступили на захід. З ними рушили 200 000 голів худоби і величезна кількість коней – 153 000. Притиснувшись один до одного, ...вони пішли по чорній землі України в хмарах куряви, як величезні колони полонених. Приблизно 270 000 овець погнали на захід; приблизно 40 000 селянських возів затряслися в напрямку Дніпра. І коли сонце зникло в чорних хмарах куряви, піднятої цим нескінченним переселенням, 3000 залізничних ешелонів застукали по рельсах між Сталіно й Києвом, вивозячи зерно, соняшник, людей, трактори, молотарки, верстати ...» [1008, с. 251].

Від німецьких окупантів не відставали й їхні союзники. Упродовж листопада–грудня 1943 р. румунські загарбники вивезли із «Трансністрії» тільки олійного насіння 1212 вагонів та 6038 вагонів іншого збіжжя та добра [1001, с. 347]. Грабували худобу, запаси продовольства, домашні речі у селян і відступаючі угорські, словацькі та італійські військові частини.

Разом з тим зазначимо, що наказ керівництва Райху залишити після себе лише «випалену землю» відступаючі війська виконали лише частково. У більшості випадків військові операції й із запізненням розпочатий відступ не залишали військам Вермахту часу здійснити руйнування. Про це свідчать записи в бойових журналах багатьох німецьких дивізій. Типовим прикладом є звіт 23-ї танкової дивізії: «Операція «Випалена земля» здійснювалася дивізією, як і її сусідами, лише впродовж короткого часу, оскільки виявилася нездійсненною». Подібні заяви містилися й у службових рапортах дивізії «Велика Німеччина» і багатьох інших дивізій. Генерал Нерінг, танковий корпус якого влітку–восени 1943 р. воював південно-західніше Києва, доповідав: «У районі мого 24-го танкового корпусу «випалена земля» не проводилася через нестачу часу. Покинуто велику кількість худоби й продовольства. Декілька амбарів спалено, але села не тронуті». Генерал Буссе, начальник штабу групи армій Манштейна зазначав: «Випалена земля» здійснена лише на вузькій смузі землі на березі супротивника. Більше було нереальним. Однак цей захід, без сумніву, створив для ворога труднощі при підготовці до форсування річки» [1008, с. 252].

У деяких випадках рекомендовані директивними документами заходи з застосування тактики «випаленої землі» не виконувалися у повному обсязі окремими воєначальниками Вермахту. Зокрема у директиві командувача групи армій «Південь» генерал-фельдмаршала фон Манштейна вказувалося обмежити здійснювані заходи цілковито необхідним з воєнної точки зору, що населення, яке залишалося, мало бути забезпечене зерном і худобою в кількості, достатній, щоб дожити до наступного врожаю. У секторі 6-ї армії німці залишили одну п'яту всіх запасів зерна. У бойовому журналі армії, однак, міститься нарікання, що цей захід, продиктований міркуваннями гуманності, призвів до збитків, оскільки Червона армія після прибуття негайно конфіскувала це зерно. Цей факт дійсно підтверджується в «Історії Великої Вітчизняної війни», хоча інтерпретується інакше: селяни сховали зерно від німців, щоб передати його Червоній армії, коли їх визволили [1008, с. 252].

Таким чином, застосовувана під час відступу нацистськими окупантами тактика «випаленої землі» мала яскраво виражений злочинний характер, була спрямована на знищення сільськогосподарського потенціалу та сільського населення України. Можна лише уявити, якої шкоди завдали б українському селу відступаючі загарбники, коли б їм удалося здійснити тактику «випаленої землі» у повному обсязі. Перешкодив цьому рішучий наступ Червоної армії.

Оцінюючи загальні результати експлуатації аграрного сектору України, можна зробити висновок, що впродовж перших місяців окупаційним властям вдалося досягти поставленої мети. Організація сільськогосподарського виробництва, як головного джерела одержання продовольства, стала пріоритетною в діяльності господарських структур Вермахту та органів цивільного управління. Основною формою господарювання на селі на території райхскомісаріату «Україна» і зони військового управління впродовж окупаційного періоду залишалася формально реформована радянська колгоспно-радгоспна система. Проголошуючи і пропагуючи приватну власність на землю, займанці фактично зберігали колективне господарювання і не поспішали його ліквідувати, експлуатуючи село радянськими методами. «Громадські господарства» були аналогами колгоспів, а «державні маєтки» – радгоспів, з подібною організацією та оплатою праці селян. Задекларована нацистами аграрна реформа досягла лише свого другого етапу – «хліборобської спілки», створення яких тільки-но починалося. Оцінюючи в червні 1943 р. результати реформи, А. Розенберг назвав її найбільш вдалою серед проведених Райхом акцій на окупованих територіях, зауваживши при цьому, що вона не переслідувала мету відновити дрібне селянське господарство необдуманим революційним шляхом, але запровадила перехідну форму землеробських кооперативів, котрі дозволили на 10–15% практично подолати колгоспну систему [149, арк. 3]. Водночас нацисти, всупереч своїм декларативним заявам про те, що в свою чергу на зміну сільськогосподарським кооперативам («хліборобським спілкам») повинні прийти індивідуальні селянські господарства, практично для цього нічого не робили. На проведення реформи, та й взагалі на її долю, суттєво вплинула перемога в

керівництві Райху тих сил, які стояли на позиції тотальної експлуатації аграрних ресурсів України й вважали, що дрібні індивідуальні селянські господарства не могли стати основою сільськогосподарського виробництва (Г. Герінг та підлеглі йому військово-економічні інстанції, а в райхскомісаріаті «Україна» – Е. Кох) на противагу позиції політичної доцільності (А. Розенберг та частина військової влади). Далекі не останню роль відіграла й позиція Гітлера, який у черговий раз 25 березня 1942 р. заявив, що на окупованих східних територіях більша частина сільськогосподарських угідь мала залишатися у власності держави, щоб прибутки діставалися тільки їй, а необхідні надлишки сільськогосподарської продукції могли бути отримані лише з великих земельних угідь [1294, с. 119]. Декларування і пропаганду ж індивідуального селянського господарювання окупанти розглядали лише як засіб залучення українських селян на свою сторону.

Загалом нацистам не вдалося досягти поставленої мети як в ідеологічному, так і в економічному сенсі. Здійснені в процесі реформування аграрної сфери заходи не задовольнили прагнення селян одержати власну землю й господарювати на ній самостійно, що негативно позначилося на ставленні їх значної частини до окупантів, а в поєднанні з жорстокою експлуатацією призвело до втрати будь-якої підтримки з боку сільського населення. Що ж до розрахунків нацистів на одержання великих продовольчих ресурсів на базі використання збереженої системи колективних і державних господарств, то вони виявилися марними.

3.3. Економічна політика окупаційних властей стосовно селянства

Важливою складовою аграрної політики нацистів була жорстока експлуатація українських селян. Повсякденним обов'язком більшості сільських мешканців стала тяжка праця – спочатку у збережених окупаційною владою колгоспах та радгоспах, а потім – у створених на їх базі “громадських маєтках” і „державних господарствах”, а також у поміщицьких маєтках. Згідно з розпорядженням райхсміністра А. Розенберга від 5 серпня 1941 р. про

запровадження обов'язку праці [329, арк. 6] примусову трудову повинність мусили виконувати селяни віком від 15 до 45 років Незабаром верхня вікова межа дійшла до 65 років, а нижня опустилася до 14 років. Однак на практиці широко використовувалась праця підлітків та людей віком понад 65 років. Робочий день на польових роботах тривав з 5 – 6 години ранку до 18 – 19 годин. Встановлена окупантами норма відробітку нерідко сягала 22 – 25 трудоднів на місяць [1092, с. 129].

Польові роботи виконувалися здебільшого вручну. За невихід на роботу, невиконання норми виробітку, розпоряджень керівників господарств вживалися суворі покарання. Так, у Роменській окрузі на Сумщині з винних стягувалися штрафи: за перше порушення – 25 крб., друге – 50 крб., третє – 100 крб. [1212, с. 281]. У Полтавській області за невихід на роботу карали кийком або штрафом у 1000 крб. [1207, с. 126]. В одному з донесень, яке надійшло до Українського штабу партизанського руху, повідомлялося „Б'ють не лише колгоспників та колгоспниць, але й сільських старост, особливо „керівників громадських” господарств. Були випадки, коли через зупинку молотарки в умовах зимового морозу та заметілі, німці заарештовували всіх бригадирів і керівників господарства, били їх, а потім відпускали для продовження роботи. Якщо ж справа не покращувалася, знову били” [263, арк. 54]. За невиконання норм виробітку в усіх селян «громадського господарства» № 51 Оржицького району (Полтавщина) відібрали городи. У листопаді 1941 р. у с. Сухонівка Чорнухинського району цієї ж області було страчено двох селян за те, що ті не вийшли на роботу. Прагнучи примусити селян працювати, окупаційна влада застосовувала такий засіб, як захоплення заручників. Наприклад, весною 1943 р. в усіх районах Полтавщини були затверджені списки потенційних заручників із числа сільських жителів, які мали бути заарештовані й страчені в разі незадовільної роботи односільців [124, арк. 10 – 14]. Примушуючи селян працювати в неділю та в дні релігійних свят, окупанти навіть зачиняли церкви. Під час посівної селян зобов'язували засівати своїм зерном поля „громадських господарств” з розрахунку 2,5 га ярвини на кожні 10 хат. В окремих районах

Запорізької, Херсонської, Харківської областей селян під загрозою розстрілу змушували впрягатися в плуг або сівалку по 8 – 10 осіб, а у борону – по 2 особи та працювати в полі [1310, с. 142].

За свою працю селяни отримували мізерну платню на підставі вироблених „трудоднів”. Цю систему окупанти запозичили з радянських часів. Переважно це була натуральна оплата зерном, іноді виплачували гроші. Зокрема, на Полтавщині в окремих районах за один трудодень було видано по 460 грамів зерна та виплачено по 54 копійки [1300, с. 355]. І це ще була досить висока платня, бо, як правило, платили менше, а у багатьох господарствах, які не виконували плани поставок сільгосппродукції, часто взагалі не платили. У цій ситуації переважна більшість селян виживала за рахунок присадибної ділянки, з якої годувалася. Вона ж, як і в довоєнний період, залишалася й основним джерелом для сплати ними численних податків та виконання обов’язкових поставок. Знесилені важкою роботою в контрольованих окупантами господарствах селяни, не маючи вдосталь часу та сил для обробітку присадибних ділянок, вимушені були працювати на них у вихідні дні, часто навіть уночі.

Дещо кращою була оплата селянської праці у прифронтових районах (східні області). Там селянам, які працювали на польових роботах, видавали по 10–16 кг борошна на місяць, чого не робилося в інших окупованих районах [1042, с. 223].

Надзвичайно важким був податковий тягар. За директивою А. Розенберга, з населення брали податок на потреби німецького житлового будівництва, доброчинні справи, податок зі спадщини, дарчий податок, податок з печаток, на транспортні засоби, худобу (додатково до встановлених поставок сільськогосподарських продуктів), податок з розваг, податки на домашніх тварин, кіно, різні промисли тощо. Було запроваджено навіть подушний податок, скасований свого часу після скасування кріпацтва [793, с. 186]. В РКУ селяни повинні були сплачувати понад 12 видів грошових і натуральних податків на рік [1207, с. 129]. Якоїсь єдиної системи в цьому питанні не було, адже окупаційні власті у кожному підлеглому їм районі встановлювали розміри грошових податків на свій розсуд. У Київській області, наприклад, селяни були зобов’язані

сплачувати наступні грошові податки: одноразовий податок з господарства – 400 крб., подушний податок з кожної людини – 100 крб., податок з коня – 300 крб., податок з корови – 150 крб., податок з собаки чи кішки – 100 – 150 крб. Тут окупанти запровадили ще й податок за «звільнення від радянської влади» у розмірі 50 крб. [1209, с. 113 – 114]. У Зіньківському районі Полтавської області селяни сплачували: одноразовий податок з господарства – 50 крб., податок на шляхове будівництво (з кожного працездатного) – 100 крб., податок з собаки – 150 крб., податок з бджолосім'ї – 50 крб., податок з велосипеда – 75 крб. [294, арк. 114]. Загалом на Полтавщині загальна сума грошових податків, виплачуваних селянами, становила в 1942 р. 2135 крб. з двору, а в 1943 р. – 3112 крб. [1309, с. 127].

У західних областях, що входили до райхскомісаріату „Україна”, селяни сплачували поземельний, подушний та сільськогосподарський грошові податки, податок на собак та інші. Поземельний податок становив: 100 крб. з 1 га ріллі, 40 крб. з 1 га сінокоосу, 20 крб. з 1 га лісу, 10 крб. з 1 га непридатної для сільськогосподарського використання землі; подушний при наявності до 5 га землі в господарстві – по 100 крб. із кожного члена сім'ї віком від 16 до 65 років, за наявності до 10 га – по 150 крб., понад 10 га – по 200 крб.; сільськогосподарський – сягав 300 і більше крб., податок на собак – 150 – 225 крб., за випас однієї корови – 20 крб. на місяць, вівці – 10 крб., а за випас корови в лісі – 150 крб. [127, арк. 1; 131, арк. 77; 259, арк. 28; 793, с. 186; 999, с. 303]. Загалом грошові податки, що збиралися окупанти з селян у цих областях, були значно більшими за ті, що сплачували селянські господарства у 1940 р. Часто окупаційна влада практикувала повторне збирання одних і тих же податків упродовж короткого проміжку часу, а до неспроможних сплатити необхідну суму селян застосовувалися репресивні та конфіскаційні заходи.

Крім грошових податків, окупантами були встановлені численні натуральні податки, які фактично стягувалися з усіх видів сільськогосподарської продукції. Селяни були зобов'язані здавати м'ясо, молоко, мед, овочі, квасолю, горох, ягоди, сіно і солону, волокно, горіхи, рибу та ін. Розмір натуральних податків у кожному

районі, навіть у кожному селі, окупаційна влада встановила на свій розсуд. Наприклад, у Донбасі, Харківщині та Сумщині сільське населення сплачувало натуральні податки у розмірі 700 – 800 л молока з корови, 4 кг домашньої птиці та 160 яєць з двору [294, арк. 137]. На Ровенщині натуральні податки становили: зернових – від 2,85 ц до 6 ц з 1 га, картоплі – 20 ц з 1 га, м'яса 25 кг з 1 га, молока – від 210 до 1050 л з корови [999, с. 304].

Більшість селянських господарств були неспроможними сплачувати грошові та натуральні податки не лише у встановлені терміни, а й взагалі, про що свідчать численні розпорядження, накази, повідомлення, попередження та каральні заходи органів окупаційної влади різних рівнів. Так, 20 травня 1942 р. про „покарання смертю або в легших випадках в'язницею” за несплату податків оголосив житомирський генерал-комісар [731, с. 126].

Відверто грабіжницький характер мала заготівельна політика окупантів, метою якої було тотальне викачування сільськогосподарської продукції для потреб Вермахту і Райху. Все, що вирощувалося й вироблялося селянами на тваринницьких фермах колгоспів і радгоспів, а пізніше – «громадських господарств» та «державних маєтків», повністю забиравалося окупаційною владою. Кожен селянський двір в обов'язковому порядку повинен був здавати на заготівельні пункти рослинницьку і тваринницьку продукцію, городину, фрукти, ягоди, вовну, шкіри, хутра та ін. Норми здачі продуктів та сировини були різними в областях і навіть в окремих районах, але на більшості територій України такими високими, що селяни дуже часто не мали змоги їх виконати з об'єктивних причин. Хоча у прифронтових східних областях, де господарювала військова адміністрація, визиск був меншим, оскільки залежав від поточних потреб армії, тому щось залишалося й селянам.

Примушуючи сільських трударів здавати збіжжя, окупанти, перш за все, майже повністю вилучали посівне зерно, особливо напередодні посівних кампаній, зокрема, навесні 1942 р. та 1943 р. Тотального характеру набуло вилучення тваринницької продукції. Вся худоба і птиця колишніх колгоспів і радгоспів оголошувалася власністю Німеччини. Одночасно обов'язкові поставки

тваринницької продукції повинен був виконувати кожний селянський двір. Норми здачі м'яса, які спочатку доводились на двір, а з 1942 р. у цілому на село та ще й збільшувалися впродовж року по декілька разів, були такими, що фактично у населення забиралося все м'ясо і сало [1309, с. 126].

Дозвіл на забій худоби для власних потреб видавався сільгоспкомендантом лише тим селянам, які виконували поставки тваринницьких та інших продуктів. За самовільний забій поголів'я селяни каралися високими штрафами (2000 – 5000 тис крб.), тюремним ув'язненням та навіть смертною карою.

Обов'язкові поставки молока також скрізь були такими високими, що населенню молока або не залишалось зовсім, або залишалася мізерна кількість. Багато селян не мали змоги навіть виконати норми з об'єктивних причин – через нестачу кормів та низьку продуктивність корів. Обов'язкові поставки молока у Київській, Житомирській, Вінницькій, Харківській і Дніпропетровській областях становили 850 л на рік з кожної корови; в Одеській і Миколаївській областях – 1200 л [1207, с. 129 – 130], а в Кам'янець-Подільській – 1100 л [506, арк. 3]. Селяни мали право одержувати тільки 20% молочних відвіток. У 1943 р. гітлерівці ввели молокопоставку з кіз у розмірі 40 л з кожної голови [1092, с. 167].

Обов'язковій здачі підлягала і вся шкіра забитої худоби, вовна, кроляче, заяче, лисяче, собаче та інше хутро і навіть волосся з кінських грив та хвостів [322, арк. 88зв.; 329, арк. 92].

Сільському населенню категорично заборонялося продавати на базарах або вдома сільськогосподарську продукцію, що підлягала заготівлі. У багатьох регіонах окупаційна влада взагалі періодично закривала базари, або обмежувала та регламентувала їх роботу. Тих, хто порушував встановлений порядок, окупанти жорстоко карали.

Продукція, яку здавали селяни на заготівельні пункти, оплачувалась за встановленими розцінками. (Детальніше про закупівельні ціни на рослинницьку та тваринницьку продукцію див. у додатках 156 – 162). Рівень заготівельних цін був у десятки разів нижчим від ринкової ціни. За здану продукцію селянин одержував певну кількість „пунктів” – умовних одиниць, на які він міг одержати

товари. „Пункти” було введено з таким розрахунком, щоб забрати якомога більше сільськогосподарської продукції, практично нічого не даючи аграріям взамін. За 1 ц зерна селянин одержував 10 „пунктів”, за свиню вагою 110 кг – 400 „пунктів”, 1 л молока – 1 „пункт”. А тим часом промтовари оцінювалися так: костюм з грубого сукна — 1600 „пунктів”, брюки — 560, шкарпетки – 120, 1 м простої тканини – 320, 1 л горілки – 100, 1 кг солі – 30, 1 кг цукру – 100, 1 коробка сірників – 100 „пунктів”. Такі товари як сіль, сірники, цукор, горілка, колісна змазка та інші селянин міг придбати тільки у порядку отоварювання. А право одержувати товари мали тільки ті селяни, які виконали поставки [1092, с. 162]. (Детальніше про систему пунктування див. у додатку № 163).

Окупанти не тільки погрожували покараннями за невиконання поставок сільгосппродукції, а й широко здійснювали каральні заходи. Так, у генеральному комісаріаті «Миколаїв» штраф за нездачу норми молока стягувався в розмірі до 10 тис. крб., у Полтавському гебітскомісаріаті – 5 – 10 тис. крб., норми яйцепоставок – 30 крб. [1092, с. 167 – 168; 730, с. 40]. Широко здійснювалася конфіскація худоби та майна селян. Та коли ж подібні каральні заходи не давали бажаного результату окупанти вдавалися до прямого застосування силових заходів.

Начальник охоронної поліції та жандармерії на території Київського генерального округу генерал-лейтенант П. Шеєр зізнався на суді, що „з метою реквізиції продуктів харчування, худоби оточувалися села, і всі наявні там продукти і худоба забиралися поліцією та жандармерією. Жителі, які будь-якою мірою чинили опір, тут же арештовувалися і згодом відправлялися до Німеччини. Якщо опір був активним, то ці особи розстрілювалися на місці. Приховування продуктів розглядалося, як вияв опору. У випадку виявлення продуктів особи, які ховали їх, розстрілювалися” [708, с. 62].

Не менш грабіжницькою була податкова та заготівельна політика, яку здійснювали румунські окупанти у губернаторствах „Буковина” та „Трансністрія” щодо українських селян. Там селяни платили понад 30 різних „державних” і „місцевих” податків і зборів, кожний із сільських мешканців був зобов’язаний мінімум 30 днів відпрацювати на будівництві та ремонті доріг, виконувати гужову

повинність і т.д. [1098, с. 135]. Наведемо типовий приклад з податкової практики румунських окупантів, скориставшись „Розпорядженням Ободівської районної претури на Вінниччині від 8 квітня 1943 р. про стягнення податків з селян”. У розпорядженні, адресованому старості села Нова Ободівка, зазначалося: „На підставі наказу губернаторства „Трансністрії” за № 102 по Вашому селу на 1943 – 1944 рік нараховані наступні податки: з орної землі громад – 18 223 РККС (румунська грошова одиниця – марка; 1 марка дорівнювала 20 крб. – *О.П.*), з них половина грошима і половина зерном; за присадибні землі (города, левади, сади і виноградники) – 14 750 РККС; шкільного податку – 27 300 РККС; податок на поліцію – 5000 РККС; на утримання пожежного обозу – 3000 РККС; гужовий – 10 500 РККС.

Крім того, Вами будуть збиратися наступні податки і такси: з осіб, які здійснюють продаж з підвід – 2 марки, за товари на прилавках і з рук – по 1 марці, за метричні посвідчення або смерть – 1 марка, за видачу посвідчень про власність великої худоби – 5 марок і малої – 2 марки за штуку, пропусків на поїздки в своєму уїзді – 3 марки і поза своїм уїздом – 5 марок, за пасовище великої рогатої худоби – по 10 марок і дрібної – по 5 марок за штуку.

... Село на 1943 – 1944 рік переведено на свій бюджет і тому ... необхідно виділити на свій бюджет наступні податки: 1) на поліцію; 2) пожежний; 3) за пасовище; 4) паспортизацію худоби; 5) поїздки; 6) за видачу посвідчень і метрики; 7) базарний збір” [675, с. 55 – 56].

У що виливалася така практика для пересічного селянина, свідчить наступний приклад. Із селянина села Танівки Березівського району на Одесщині О. Мокана були стягнуті такі податки: земельний – у сумі 99 марок, з городу – 72 марки, з корови – 30 марок, за культзаходи – 30 марок. Таким чином, тільки за чотирма найголовнішими видами податків Мокан вніс 231 марку, або 4620 крб. Крім того, він здав натуральні податки: молока – 300 л, м’яса – 50 кг, яєць 108 штук та інші продукти. У той же час, за вироблені у „земтоваристві” 330 трудоднів він одержав лише 7 ц ячменю [740, с. 179].

У губернаторстві „Трансністрія” селяни, згідно з наказами губернатора, повинні були здавати на утримання окупаційних військ птицю, молоко, свиняче м'ясо, бринзу, мед, шерсть та ін. У губернаторстві „Буковина” селянин міг залишити собі на харчування 60 кг зерна на дорослого і 40 кг на дитину, решта підлягала здачі окупаційній владі [1098, с. 135].

Крім того, деякі види сільськогосподарської продукції вважалися монополією румунської держави повністю конфісковували департаментом монополій. Відповідно до постанов губернатора „Трансністрії”, до таких видів продукції належали шерсть, бавовник, виноград, тютюн [740, с. 179].

Не обмежуючись пограбуванням сільського населення через систему оподаткування та обов'язкових поставок, румунські окупанти використовуючи монополії на право торгівлі, вилучали у нього останні запаси. Так, постановою губернатора „Трансністрії” від 12 січня 1943 р. на гас, сіль, сірники, тютюн, тютюновий папір та інші предмети першої необхідності оголошувалася державна монополія: ці предмети відпускалися населенню міст та районних центрів за гроші, а у сільській місцевості – в обмін на продукти. Під продуктами значилися – пшениця і жито, кукурудза, ячмінь, продукти тваринництва. З цією метою вводилися бони з написами, на кшалт, „Гас в обмін на продукти”. Оскільки у сільських місцевостях магазинів не було, а піти на базар, щоб продати свою продукцію або купити що-небудь, селянин не міг (для цього, у кожному окремому випадку потрібен був спеціальний дозвіл жандармського управління), сільське населення вимушене було віддавати останню продукцію і хліб в обмін на предмети першої необхідності через обмінні пункти примарії.

До боржників по сплаті податків та поставках румуни застосовували драконівські заходи. Так, 5 лютого 1944 р. Березівська префектура розіслала всім примаріям і старостам директиву наступного змісту: „На підставі наказу №115 у всіх жителів, які не виконали план молокопоставки, негайно заберіть корови.” Тих, хто не виконував плани здачі шерсті, м'яса та інших видів натуральних податків, направляли до трудових таборів [740, с. 180 – 181].

В цілому ж заготівельна політика окупантів прирікала українське село та

його мешканців на неймовірні страждання та бідкування. Навіть Головне командування Вермахту визнавало: „У заготівлях продовольства, які ми робимо, ми не зупиняємося навіть перед тим, щоб забрати в селянина останнє, прирікаючи його на голод і злидні” [740, с. 180 – 181].

Поряд з державними організаціями – військовими та цивільними – заготівлею продовольства та сировини займалися й німецькі монополії через свої дочірні, так звані „східні” відділення і товариства. Німецькі документи свідчать, що тільки в Кенігсберзі були створені десять різних товариств з капіталом 100 тис. марок кожне, що займались оптовою торгівлею, експортно – імпорнтними операціями, постачанням німців, які проживали на території України, у Дніпропетровську – 2 товариства з капіталом 100 тис. крб. кожне. У Німеччині існувало „Товариство сприяння німецьким торгівельним фірмам в Україні” [1092, с. 161]. Та особливо важливим інструментом нацистської державно-монополістичної системи пограбування сільського господарства України за допомогою заготівельної політики стало створене 27 липня 1941 р. за розпорядженням Герінга Центральне торгове товариство з обмеженою відповідальністю „Ост” з продажу сільськогосподарських продуктів і постачання (ЦТТ „Ост”) [949, с. 164]. На території райхскомісаріату „Україна” і господарської інспекції „Південь” монопольне право на заготівлю сільськогосподарської продукції мала головна контора цього товариства – „Україна”, якій підпорядковувалися окружні та районні контори. Всього ж цим товариством в Україні було створено 11 харчових дочірніх товариств із 130 філіями [770, с. 220]. Від початку заснування до 31 березня 1944 р. за допомогою цього товариства окупанти захопили майже 15 млн т продовольства [943, с. 323].

Особливо великими були обсяги заготовленої цим товариством за допомогою органів окупаційної влади тваринницької продукції. Лише за період до 30 червня 1943 р. контори ЦТТ „Ост” заготовили в Україні: великої рогатої худоби – 1 706 690 голів, свиней – 626 321 голів, телят – 293 534 голови, овець – 584 920 голів, яєць – 409 395 887 шт., домашньої птиці – 11 120 т. [705, с. 194 – 195]. У результаті, саме за рахунок українського села ЦТТ „Ост” значною мірою

задовольняло потреби Вермахту в худобі, м'ясі та м'ясних виробках. Велику кількість продовольства ЦТТ «Ост» вивезло до Німеччини: лише в 1941 – 1942 рр. – 2,8 млн т [705, с. 194 – 195].

Крім ЦТТ „Ост” на Україні діяли ще кілька подібних організацій меншого розміру – „Товариство з ведення сільського господарства Остланда і України”, „Заготівельне товариство Сходу”, „Ферми Сходу”, які конкурували між собою [1001, с. 94].

У результаті злочинної політики окупантів шляхом прямих пограбувань та через системи оподаткування й обов'язкових поставок тільки в особистих господарствах сільського населення України було вилучено 9420 тис. т зерна, 600 тис. т борошна і крупи, 6250 тис. т картоплі, овочів і фруктів, 200 тис. т фуражу, 2,1 тис. т інших продуктів, 3722 тис. голів великої рогатої худоби, 4941 тис. свиней, 1825 тис. овець і кіз, 326 тис. коней, 40 246 тис. шт. домашньої птиці. У колишніх колгоспах, радгоспах і МТС на території України завойовники та їхні спільники розграбували або вивезли до Німеччини величезну кількість сільськогосподарських продуктів: 7887 тис. т зерна і борошна, 2056 тис. т картоплі, овочів та фруктів, у т.ч. з колишніх колгоспів – 4415 тис. т зерна і борошна, 1 млн 310 тис. т картоплі, овочів та фруктів, з колишніх радгоспів – 750 тис. т зерна, 230 тис. т картоплі, овочів і баштанних культур, 458 тис. т сіна [760, с. 264 – 266].

Привласнювали сільськогосподарську продукцію окупаційні органи та війська сателітів Німеччини. Так, румунськими окупаційними властями за 1941 – 1943 рр. було вивезено тільки з губернаторства „Трансністрія” 10 154 вагони різних вантажів, переважно з продовольством, перегнано 217 тис. великої рогатої худоби та декілька сотень тисяч іншої худоби [793, с. 187].

Поширеною формою пограбування селян окупантами була система штрафів, які накладалися довільно, без обмежень у розмірі, з найменшого приводу і без нього. Наприклад, на Полтавщині, крім уже названих штрафів за невиконання норм поставок продукції, несвоєчасну сплату податків та порушення трудового обов'язку, окупанти стягували такі штрафи: за неповагу до німецького

солдата – 200 крб., ходіння до сільської управи в робочий час – 500, простій тягла – 100, псування зброї – 50, невіїзд до Німеччини – 5000, потраву – 1000, не здачу голубів – 500, не здачу корів для роботи в „громадському господарстві” – 1000, самовільне використання тягла – 100 крб. [1092, с. 168].

Окупаційною владою встановлювалися високі ставки адміністративних зборів. Згідно з розпорядженням райхскомісара України, селяни мусили сплачувати: за реєстрацію шлюбу – 50 крб., смерті – 20 крб., ремесла – 10 крб., будівлі – 25 крб., велосипеда – 15 крб., видачу довідки – 15 крб., дозвіл на забій худоби – 10 крб., клопотання – 5 крб., видачу паспорта – 5 крб., витяг з реєстрів громадського стану – 10 крб., довідку (картки) на право вудження риби – 10 крб., переписування витягу та виготовлення документів за кожний рядок – 2 крб. [127, арк. 1; 131, арк. 77; 215, арк. 84].

Ще одним інструментом пограбування мешканців окупованої території України стала так звана „грошової реформи”. До 25 липня 1942 р. населенню було наказано обміняти радянські гроші номіналом 5 і більше карбованців на нові. Однак при обміні понад 20 крб. „нова валюта” не видавалася, а зараховувалася на так званий безпроцентний „рахунок збережень”, що фактично означало конфіскацію радянських грошей. Так, зі зданих населенням заощаджень близько 75% конфіскувалося на користь окупаційної влади, населення ж могло отримати в карбованцевому еквіваленті ледве чверть [827, с. 64]. Підсунуті селянам у примусовому порядку «українські карбованці» (грошова одиниця райхскомісаріату «Україна») були гірші за фальшиві гроші, адже за них нічого не можна було придбати. Вони швидко переставали виконувати функції еквівалента вартості товару.

1 січня 1943 р. було запроваджено обов’язкове страхування громадян та їх майна від пожеж, блискавки, землетрусу, граду, зливи, обвалу ґрунту та ін. У результаті з селян викачувались великі суми грошей (до 500 крб. на селянський двір).

Підсумовуючи вище викладене, можна зробити висновок, що застосовувані окупантами методи економічного пограбування селянства України були

важливими ланками аграрної політики загарбників. Метою податкової та заготівельної політики окупантів було тотальне викачування з села продукції для потреб Вермахту і Райху. Засоби, які застосовували окупанти в процесі реалізації своїх планів, були злочинними за своєю суттю і принесли українському селянству небачені втрати.

Таким чином, аграрна політика нацистів була спрямована на максимальне використання сільськогосподарського потенціалу України в геополітичних і воєнних інтересах Німеччини й мала злочинний характер. Її результатом була нещадна експлуатація українського села, вилучення з нього продовольчих ресурсів, худоби, матеріальних цінностей тощо, загибель значної частини сільського населення.

Війна, криваві злочини німецьких окупантів та їхніх сателітів завдали величезної шкоди економіці українського села. На час визволення території України від загарбників вона перебувала у стані неймовірного спустошення та занепаду. Майже повністю були зруйновані матеріально-технічна база та цілі галузі сільськогосподарського виробництва. У 1943 р. валова продукція сільського господарства України, становила лише 16% довоєнного рівня [1417, с. 155]. Тільки прямі збитки завдані колгоспам України становили 88,11 млрд крб. (суми подані у цінах 1941 р.), з них видів майна (у млрд крб.): будівлі та споруди – 8,818; сільськогосподарський інвентар і різне обладнання – 1,011; посіви та урожаї – 45,334; сади, ліси та лісозахисні насадження – 4,017; худоба та птиця – 21,459; запаси насіння, продуктів і матеріалів – 7,469; грошова готівка – 2,0 [708, с. 102]. Прямі збитки радгоспів та МТС становили 4,476 млрд крб. 53,4% цих збитків (понад 2,390 млрд крб.) належали до основних фондів, з яких 18% (430,23млн крб.) припадали на будівлі та споруди і 15,5% (370,5 млн крб.) на робочу і продуктивну худобу [760, 265]. У загальній сумі прямих збитків 285 млрд крб., заподіяних окупантами економіці і населенню України [1419, с. 155], прямі збитки колгоспів, радгоспів та МТС сягали майже 32,5%.

До суми, що виражає прямі збитки, не увійшли такі втрати, як зменшення доходу від виробництва продукції в результаті припинення роботи колгоспів,

радгоспів, МТС, прямі та додаткові витрати, викликані перебудовою роботи галузі відповідно до умов війни, витрати на евакуацію та реевакуацію ресурсів сільського господарства; втрати прибутків населення під час війни та інше. Як відомо, гітлерівське нашествя та “господарювання” обійшлося Україні в 1 трильйон 200 млрд крб. [1419, с. 156] і в цій астрономічній цифрі частка втрат українського села була досить великою.

3.4. Соціальна сфера села

Соціальна політика нацистських загарбників щодо українського селянства здійснювалася в контексті експансіоністських планів вищого керівництва Райху стосовно східних слов'ян. Базуючись на расистських засадах, вона передбачала максимально ефективну його експлуатацію. Як і всі мешканці загарбаних територій, українське селянство мало бути цілком залежним від окупаційних інстанцій і позбавленим прав на участь у розподілі продукції власного виробництва та суспільному житті. Селу відводилася роль резервуару дешевої робочої сили для організованого німцями виробництва сільськогосподарської продукції за місцем їхнього проживання та економіки Німеччини.

Встановлюючи режим соціального пригнічення в окупованій Україні, нацисти позбавили її населення, у тому числі селянство, більшості суспільних свобод і громадянських прав. Урядові інстанції Райху, військова та цивільна окупаційна адміністрації заборонили на території України свободу зборів, друку, організації спілок, обмежили свободу, місце перебування населення тощо. Спеціальним розпорядженням райхсміністра окупованих східних областей А. Розенберга від 16 серпня 1941 р. було запроваджено реєстрацію жителів населених пунктів, а 19 листопада 1941 р. ще одним розпорядженням їм було заборонено переходити або виїжджати без спеціального дозволу німецької адміністрації за межі територіальних окупаційних зон [731, с. 287].

Керівництво нацистської Німеччини не мало намірів брати на себе жодної відповідальності або правових зобов'язань щодо населення окупованих територій.

Ліквідувавши українську державність (навіть обмежену в довоєнний період у складі СРСР), нацисти позбавили мешканців окупованих територій державності і громадянства. У виданих у квітні 1942 р. директивах під назвою «Цивільне управління в окупованих східних областях» з цього приводу зазначалося: «Остаточо питання про громадянство може бути вирішене лише пізніше, позаяк це залежить від майбутнього державного розвитку у східному краї. Оскільки ця проблема може бути вирішена тільки однаковим для усіх східних областей чином, то нижчі адміністративні установи повинні утримуватися від будь-якого самостійного врегулювання питання» [331, арк. 71].

Та звівши найчисельнішу групу економічно активного населення – селянство до стану безправних рабів, керівництво Райху змушене було вирішувати питання про повернення його до співпраці в аграрній сфері. Окупанти розраховували, що особливості соціального статусу селян в радянському суспільстві в умовах колгоспної системи та ще збережені в їхньому середовищі тенденції до приватновласницького хліборобського господарства дозволять без суттєвих проблем досягнути успіху в цій справі.

Задля досягнення поставленої мети нацисти вдавалися до різних методів впливу на свідомість сільського населення. З перших днів окупації розпочалася його ідеологічна обробка з використанням різноманітних штампів, основними з яких були ідея звільнення українців з-під влади злочинного сталінського режиму та пропаганда запланованих та вже здійснюваних німецькою владою заходів в аграрній сфері [145, арк. 2 – 23; 882, с. 215]. Для цього нацисти широко використовували повністю підконтрольну їм періодичну пресу. Кількість періодичних видань та їх тиражі постійно збільшувалися й у 1943 р. становила понад 400 найменувань (на 30 жителів припадав один примірник газети) [882, с. 216]. У публікаціях, призначених для селян, домінувала тематика з пропагандою земельної реформи та «Закону про новий земельний лад», «позитивних перемін, що відбуваються в житті сільського населення після звільнення від більшовицького ярма» і внаслідок здійснюваних німецькою владою реформ в аграрній сфері. Значне місце на шпальтах газет відводилося

також публікаціям з інформацією про успішне господарювання на селі за нової влади, схвальне ставлення селян до аграрної політики німців, хороші умови роботи й проживання селян-українців у Німеччині. І хоча абсолютна більшість того, про що йшлося у таких публікаціях, далеко не відповідало дійсності, воно подавалося й рекламувалося як тогочасна реальність. Періодично в газетах друкувалися матеріали з практичними порадами щодо організації й проведення сільськогосподарських робіт, вирощування рослинницьких культур, розведення та догляду худоби.

Окупаційна адміністрація ініціювала вихід спеціальних сільськогосподарських періодичних видань. Так, з січня 1942 р. в райхскомісаріаті «Україна» було започатковано видання щомісячного сільськогосподарського журналу «Український хлібороб». Із січня до жовтня 1942 р. у Ровно було надруковано десять номерів, а з листопада 1942 р. часопис видавався в Києві як щотижнева газета під новою назвою – «Український хлібороб. Ілюстрована сільськогосподарська газета». На сторінках видання здійснювалася цілеспрямована пропаганда аграрної політики окупантів в Україні та німецького досвіду господарювання в сільськогосподарській галузі, роз'яснювалися завдання, що стояли перед українськими селянами в умовах воєнного часу, друкувалися матеріали практичного спрямування на допомогу аграріям.

Для впливу на свідомість сільських мешканців окупанти масово використовували плакати, листівки і радіо.

Однією з особливостей соціальної політики окупантів щодо селянства було те, що водночас із грубим трудовим примусом, реквізиціями й конфіскаціями, надмірним податковим і заготівельним тиском, вони, з метою завоювання підтримки селян, вдавалися до заходів матеріального стимулювання та заохочення. Одним з них стало оголошення окупаційною владою присадибної ділянки приватною власністю селян й розпочате на початку 1942 р. повернення городніх відрізків, відібраних у довоєнний період радянською владою. Селяни з великим бажанням брали цю землю, про що свідчать їхні численні заяви. Спочатку кількість селянських господарств, які одержували дорізки, окупаційна

влада обмежила 10% від їх загальної кількості в громаді. Розмір дорізків був неоднаковий, але такий, щоб загальна кількість присадибної землі на один двір не перевищувала гектара. У більшості випадків за рахунок дорізків розміри ділянок доводилися до 0,5 га.

У деяких регіонах було дозволено збільшення розмірів присадибних ділянок понад 1 га. Зокрема, це мало місце на Харківщині, де взимку 1942 р. були великі труднощі з продовольством. За наказом Харківської облземуправи в «громадських господарствах» Богодухівського, Харківського, Чугуївського й Зміївського округів дозволялося збільшення розмірів садиб удвічі, але щоб вони не перевищували 1 га, а в інших округах – 1,5 га. У рамках цієї акції, наприклад, у Харківському сільському районі на середину серпня 1942 р. землю з максимальним наділом 1 га на двір отримали 30% селян [1205, с. 390 – 391; 164, арк. 312]. У випадках неякісної обробітки збільшених присадибних ділянок або ухилення їх власників від польових робіт у «громадських господарствах» через зайнятість на своїх ділянках дорізки відбиралися. Восени 1942 р. дорізки мали отримати ще 10% селянських господарств, але загальна кількість наділених обмежувалася 20% від їх загальної чисельності в громаді. Цей процес продовжувався й у 1943 р. [1212, с. 285 – 286; 836, с. 168 – 169]. За даними періодичної преси, на середину травня 1943 р. в зоні військового управління 512 247 селянських господарств одержали додатково 237 537 га присадибної землі [1375].

Селянам також надавалося право оренди землі, але окупаційна влада дозволяла її в обмежених розмірах, керуючись економічними інтересами в межах конкретного регіону. Наприклад, у Харківському районі згідно з наказом обласної земельної управи, станом на 22 квітня 1942 р. 53 громадські господарства здали селянам в оренду 3670 га землі. За укладеним з районною земуправою договором кожний орендар зобов'язувався внести в державну касу 50 крб. за гектар під час його підписання та в термін з 1 серпня до 10 жовтня 750 кг орендної плати натурою з гектара, у тому числі 150 кг картоплі, 80 кг помідорів, 80 кг ранньої й 50 кг пізньої капусти, 80 кг огірків, 170 кг столового буряка, 40 кг моркви.

Городину дозволялося замінювати кукурудзою та просом. На Сумщині в 1942 р. селянам здали на умовах оренди лише відібрані в 1939–1940 рр. землі. Орендар і його родина мали виробити щонайменше 600 трудоднів на рік у «громадському господарстві», тоді восени він мав сплатити 400 кг картоплі. Якщо ця умова не виконувалася, орендна плата зростала до 2000 кг з гектара. Картопля здавалася заготівельним організаціям, а гроші за це надходили «громадським господарствам». А згодом, відповідно з наказом економічного командування Сум від 9 серпня 1942 р., дозволялося здавати в оренду на тих же умовах всі зручні земельні площі в межах сіл [1205, с. 390 – 391].

З самого початку окупації гітлерівці частково повертали відібране в період колективізації майно й роздавали землю деяким колишнім куркулям та тим, хто надавав їм допомогу в боротьбі проти партизанів та підпільників, активно й старанно ніс службу в установих окупаційної влади. Згідно з розпорядженням Е. Коха від 21 серпня 1942 р., винагорода здійснювалася у формі надання промислових товарів, зменшення норм обов'язкових поставок сільгосппродукції, наділення землею й худобою. Щоправда, у цих випадках окупанти були не дуже щедрими й роздані колаборантам наділи були невеликими. Всього, за даними німецького інформаційного бюро, земельні ділянки у винагороду за співпрацю у боротьбі з партизанами отримали близько тисячі осіб. Повернення ж колишнім власникам майна здійснювалося у дещо більших розмірах. Наприклад, у Житомирському районі до лютого 1942 р. селянам було повернуто 389 хат [1080, с. 206], у Глобинському районі на Полтавщині до листопада 1942 р. колишнім репресованим радянською владою повернули 568 хат з садибами [1407].

Практиковане повсюди преміювання «передовиків» за високопродуктивну працю в «громадських господарствах» та за своєчасне виконання планів здавання сільськогосподарських культур здійснювалося у формі роздачі певної кількості товарів першої необхідності, горілки, тютюну. У генеральному окрузі «Миколаїв» під час весняної сівби 1942 р. було визначено чотири види премій від 50 до 170 крб., що ділилися між членами бригад за принципом набраних балів. Господарствам, котрі успішно виконували план здавання сільгосппродукції,

вручалися так звані «преміальні грамоти», які підлягали викупу громадою села, внаслідок чого преміювання «передовиків» здійснювалося за рахунок решти селян [1080, с. 206].

Вдавалися окупанти й до заходів, якими намагалися створити на селі видимість соціальної допомоги німцям, сиротам та іншим соціально незахищеним категоріям громадян. З цією метою у районах і селах формувалися так звані «товариства взаємодопомоги», які мали статuti, затверджені гебітскомісарами. Створені переважно з пропагандистською метою, вони суттєвої ролі в покращенні матеріального становища нужденного сільського населення не відігравали. В окремих випадках матеріальну допомогу нужденним надавали й районні земельні управи за списками, поданими сільськими старостами [1080, с. 207].

Указані вище заходи в перші місяці окупації позитивно сприймалися переважною більшістю селян, у результаті чого гітлерівцям вдалося організувати виробничий процес спочатку у відновлених колгоспах і радгоспах, а потім у створених на їх базі «громадських господарствах» і «державних маєтках», заготовити та поставити для потреб Вермахту й до Німеччини досить велику кількість продовольства. Однак настрої очікування, сподівань та усвідомленої готовності до співробітництва, що домінували в початковий період окупації, упродовж 1942–1944 рр. поступово змінилися зневірою, пасивним й активним опором. Реальністю стало те, що через свою колоніальну та репресивну політику щодо селянства нацисти не змогли утримати й використати потенціал господарського колабораціонізму.

Для здійснення окупаційної політики в українському селі нацисти використовували створені ними структури місцевої влади. Від початку окупації владні функції в сільській місцевості по всій зоні військової адміністрації аж до лінії фронту здійснювали громадські та сільські управи (управління), які були найнижчими органами створеної й контрольованої окупантами місцевої адміністрації. Сільськими громадами керували бургомістри. Оскільки сільська громада об'єднувала кілька сіл, то в кожному з них призначалися старости. У

більшості випадків старост призначав начальник райуправи за поданням сільського бургомістра, хоча в окремих регіонах це робив бургомістр. Старости підпорядковувалися сільським бургомістрам і працювали під їхнім керівництвом, були їм підзвітні. Бургомістри й старости підлягали перевірці на політичну благонадійність польовою жандармерією, гестапо чи безпосередньо комендатурою і в подальшому перебували під наглядом цих та інших німецьких органів. Сільуправі підпорядковувалися сільські поліцаї. Така система організації влади в сільській місцевості практикувалась у райхскомісаріаті «Україна» [793, с. 177].

Практична робота сільуправ зводилася до управління територією і забезпечення своєчасного виконання наказів німецького військового та господарського командування чи німецьких органів влади насамперед щодо заготівель або реквізицій продовольства для окупантів.

У повноваженнях сільських бургомістрів і старост було багато спільного. Так, в обов'язки бургомістра входило виконання розпоряджень начальників районних управ та інших керівників, забезпечення громадського порядку в підпорядкованих селах, нагляд за своєчасним надходженням податків, своєчасна підготовка й подання планів і річних бюджетів сільських громад, перевірка стану пожежних депо сільських громад, підтримка заходів і вербування робочої сили для відправки до Німеччини, пропагандистська робота серед сільських мешканців, нагляд за роботою української допоміжної поліції й за їх належним постачанням [1211, с. 204].

Староста зі своїм помічником, бухгалтером та підпорядкованими управі поліцаями втілювали «у життя» розпорядження німецьких адміністративних органів, бургомістра і начальника райуправи, вели облік місцевого населення (до обов'язку старости входило знати всіх мешканців населеного пункту, їхній рід занять, сімейний стан, матеріальне становище, ставлення до роботи і «нового порядку»), реєстрували прибулих, стягували податки та контролювали здійснення селянами обов'язкових поставок сільгосппродукції, надавали робочу силу та гужовий транспорт на вимогу бургомістра, районних управ та німецької

адміністрації, розквартирували німецьких військовослужбовців, виконували рознарядки щодо вербування та відправки робочої сили до Німеччини. Крім того, староста та його помічники виконували завдання німецьких каральних органів у розшуку червоноармійців, командирів, політпрацівників, парашутистів, партизанів та ін., виявляли тих, хто давав їм притулок. Сільська управа забезпечувала проведення сільськогосподарських робіт, вилучення у населення одягу для потреб Вермахту, зброї, боєприпасів, радіоприймачів, фотоапаратів, організацію дотримання світломаскування, прибирання вулиць, виконання протиеврейських обмежень, репресій тощо [793, с. 177 – 178]. Органи сільського управління та їхні керівники діяли в умовах повної підконтрольності й залежності від німецьких адміністративних і поліцейських органів. У наказах і розпорядженнях місцевої влади так і зазначалося – «підстава: наказ німецького командування, чи німецького керівника». (Детальніше див. у додатку № 164).

У своїй діяльності місцеві владні структури в сільських населених пунктах спиралися насамперед на українську допоміжну поліцію, яка була досить чисельною. Наприклад, до війни в селах Балки і Скельки Василівського району Запорізької області був лише один міліціонер, у роки ж окупації – 45 поліцаїв, які утримувалися за рахунок селян. На Полтавщині на один район припадало в середньому 500 поліцаїв. А всього загальна кількість українських поліцаїв на території республіки сягала 250 тис. чоловік (1% населення) [1042, с. 126 – 127]. Якщо сільські старости часто були жертвами обставин і чимало з них допомагали, чим могли, своїм односельцям, то українська допоміжна поліція (за невеликими винятками) – навпаки [1042, с. 128]. Сформована на добровільній основі й у більшості з антирадянськи налаштованих, з кримінальним минулим осіб, вона відіграла помітну роль в системі окупаційного режиму.

При розгляді питань соціального становища села в період окупації особливої уваги заслуговують ті, що стосуються повсякденного життя його мешканців. Насамперед, це питання забезпечення продовольством та товарами першої необхідності, житлово-побутових умов та медичного обслуговування, адже від рівня задоволення цих потреб прямо залежали як стан здоров'я, так і

саме життя сільського населення. Щодо рівня забезпечення продуктами харчування сільських мешканців, то воно не було однаковим у різні періоди окупації й залежало від багатьох чинників: регіону їхнього проживання, природно-кліматичних і метеорологічних умов, кількості землі, яка була в користуванні селянських сімей, наявності в них робочої й продуктивної худоби, реманенту, робочих рук та фізичного стану членів сімей, ступеня податкового та заготівельного тиску окупаційної влади, кількості одержуваного продовольства за роботу в колгоспах і радгоспах та «громадських господарствах» і «державних маєтках», масштабів насильницьких реквізицій, здійснюваних загарбниками, та інших чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру. Так, більшість селян західних областей (окрім гірських районів Карпат) упродовж окупації мали в своєму розпорядженні більше продуктів і, відповідно, могли краще харчуватися. У Наддніпрянській Україні в кращому становищі щодо продовольчого забезпечення перебували селяни регіонів, що належали до зони військового управління, через менший визиск тамтешньої влади. А в найгіршому становищі перебували селяни, які проживали на території райхскомісаріату «Україна», де рівеньгноблення селянства був найжорстокішим, а отже, обсяги вилучення сільськогосподарської продукції там були значно більшими порівнянно з іншими регіонами України.

Загальний стан з продовольчим забезпеченням у селян був кращим у початковий період окупації внаслідок гарного врожаю 1941 р., ще не дуже обтяжливої податкової та заготівельної політики окупантів (у багатьох регіонах розміри податків були навіть меншими в порівнянні з радянськими часами). Багато селян, що проживали на початку війни в зонах бойових дій воюючих сторін та тимчасового безвладдя, пов'язаного зі зміною правлячих режимів, поповнили свої продовольчі запаси за рахунок привласнення вже зібраного зерна та іншої сільськогосподарської продукції колгоспів і радгоспів, котрі не встигли евакуювати, а також урожаю, який ще залишався на полях, худоби, реманенту тощо. Щоправда, можливості таких «заготівель» дедалі ставали меншими, оскільки в східних та багатьох районах центральних областей до моменту

окупації колгоспний та радгоспний урожай встигли зібрати й вивезти на Схід, та й окупанти у подальшому досить швидко встановлювали контроль над захопленими територіями й жорстоко карали за будь-яку спробу привласнити сільгосппродукцію та інше майно, оголошене їхньою власністю.

Та після того, як окупанти в 1942 р. збільшили норми натуральних податків та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції й зменшили норми її видачі за трудовні, а також почали проводити реквізиції зерна, іншого продовольства та худоби в селянських господарствах, продовольчі ресурси більшості селянських родин різко скоротилися, що призвело до зменшення їхнього харчового раціону. У багатьох селянських сім'ях не споживалися або споживалися в обмеженій кількості м'ясо, молочні продукти, яйця, хліб, жири, крупи, а нерідко навіть картопля. Напівголодне існування, котре подекуди межувало з голодом, стає неодмінним супутником повсякдення сільських мешканців. У кінці 1942 й 1943 рр. у сільській місцевості Вінниччини, Житомирщини, Сумщини траплялися випадки масового голоду й навіть смертності від нього [1289, с. 92 – 94].

Значні труднощі в повсякденному житті сільських мешканців спричинило руйнування мережі закладів торгівлі. З початком окупації у сільській місцевості припинили роботу 85% сільмагів і 79% райунівермагів та всі структури радянської системи споживчої кооперації [1323, с. 104]. У результаті цього абсолютна більшість селянських сімей була позбавлена можливості придбати за місцем проживання навіть товари першої необхідності, зокрема сіль, гас, сірники, мило та ін., а також одяг, взуття, тканини, вироби господарсько-виробничого призначення і т.п. Ситуацію ускладнило запровадження окупантами системи нееквівалентного обміну промислових товарів на сільськогосподарську продукцію та обмеження на роботу базарів, що фактично призвело до ліквідації в сільській місцевості вільної торгівлі. Тож, щоб хоч частково поліпшити забезпечення продовольчими і промисловими товарами, населення окупованої Наддніпрянської України вже восени 1941 р. почало самочинно відновлювати по селах (одночасно цей процес відбувався й у містах) споживчі кооперативи. По

суті це була спроба населення вдатися до однієї з форм самобутньої взаємодопомоги й самопорятунку, щоб зберегти себе фізично. Німецька окупаційна адміністрація спочатку допускала відновлення кооперації (хоч і не визнавала її офіційно), вважаючи, що зможе також використовувати її для своїх цілей, насамперед для заготівлі харчів. Але плани й цілі кооперативної організації й німецької окупаційної влади відразу й надалі ставали все більш протилежними. Адже, згідно з планами нацистів, обмежено забезпеченими засобами проживання нижчої якості могли бути лише ті суспільні й вікові групи населення, котрі тимчасово були потрібні їм як продуктивні сили. «У жодному разі не допустимо постачання місцевому населенню високоякісних промислових товарів і продуктів споживання», – такою було вимога керівництва Райху до структур окупаційної влади в Україні.

Розпочатий на місцях процес створення й розгортання роботи споживчих кооперативів набув організаційного й практичного спрямування з поновленням 6 жовтня 1941 р. діяльності «Вукоопспілки». На 1 липня 1942 р. її кооперативна система в центральних і східних регіонах України мала таку мережу: 16 обласних, 522 районних і 7782 споживчих товариств (відомості по регіонах наведені в додатку № 165). Організаційна робота зі створення споживчих товариств була проведена й у північних та південно-східних районах прифронтової зони, але повні відомості про них відсутні. На 1 січня 1943 р. система споживчої кооперації нараховувала 8 млн 116 тис. пайовиків, 13 134 крамниці, 1339 промислових підприємств, у торговельно-заготівельних відділах працювало 53 845 осіб, а в виробничих відділах і на підприємствах – 32 400 осіб. Пайові і власні фонди всієї системи «Вукоопспілки» становили на 1 жовтня 1943 р. 232 960 тис. крб. (з них приріст за 1942 р. – 176 639 тис. крб.), а власний транспортний парк кооперативів нараховував 639 автомобілів і 5914 коней [832, с. 510 – 511].

Діяльність споживчих товариств «Вукоопспілки» поширювалася, головним чином, у сільській місцевості. Там зосереджувалася переважна більшість її пайовиків і споживчих товариств, крамниць, заготівельних пунктів і переробних підприємств. Виконання поточної роботи і товарообміну між віддаленими

районами й населеними пунктами ускладнювали транспортні проблеми та відсутність необхідної кількості товарів споживання. Керівникам спілок та товариств було важко домогтися від представників окупаційної влади дозволу на постачання населення навіть таким необхідним товаром, як сіль, на яку тоді була велика потреба, на обмежену кількість інших товарів споживання, які зберігалися на колишніх кооперативних і державних складах, та на промислові товари домашнього і господарсько-виробничого призначення. В обмін на товари споживчі товариства змушені були організовувати заготівлю й доставку лікарських рослин, овочів, городини, меду, промислової сировини – шкір, пуху, лляного й конопляного волокна, вовни, насіння, металобрухту тощо. У 1942 р. сума заготівель становила 1 072 253 тис. крб., у 1943 р. – майже 659 150 тис. крб. Товарів різного роду в 1942 р. було продано на 885 млн крб., а в першому півріччі 1943 р. – на 864 млн крб. Підприємства «Вукоопспілки» ремонтували господарське знаряддя, домашні речі, виробляли вози, цвяхи, соду, діжки для засолу овочів, хустки, гребінці, гудзики, щітки, шкіру тощо [832, с. 512]. При споживчих товариствах було відкрито багато млинів, олійниць, молочарень, злучних та машинопрокатних пунктів, послугами яких користувалися селяни. Поруч із громадськими з'явилося й чимало дрібних приватних підприємств, переважно для переробки сільськогосподарської продукції [1295, с. 161].

Наведені показники дають підстави зробити висновок, що послугами споживчої кооперації, яка в умовах окупації була наймасовішою громадською організацією й поширювала свою діяльність у найвіддаленіші райони України, користувалася значна частина сільського населення й вона відіграла важливу роль у забезпеченні його життєвих потреб. Водночас реальністю було те, що надані споживчими товариствами товарні та інші послуги були занадто малими для нормального життєзабезпечення сільських мешканців, та й скористатися ними могли переважно пайовики товариств. Німецька окупаційна влада щодалі то більш підозріло дивилася на кооперативну організацію, неодноразово паралізувала її діяльність, вдавалася до терору стосовно активних працівників

організації і, врешті-решт – майже повністю ліквідувала її в кінці свого перебування в Україні.

Одним із джерел одержання необхідних товарів селянами була їх купівля або через обмін на продукти харчування на міських базарах. Однак скористатися цим джерелом могли лише селяни приміських зон й, зокрема, ті, які мали для цього відповідні продовольчі ресурси. Для переважної більшості сільських мешканців, особливо з глибинних сіл, через відсутність транспортного сполучення з містами, бездоріжжя, заборони окупаційної влади такі купівельно-обмінні оборудки були недоступні. Багато селян змушені були користуватися послугами перекупників й ставали жертвами найбезсоромнішої спекуляції.

У кращому становищі перебували селяни тих сіл, куди добиралися міські жителі, котрі, рятуючись від голоду, в обмін на продовольство пропонували промисловий крам та речі домашнього вжитку. При цьому зазначимо, що на початку, коли «мінки» мали ще спорадичний характер і на селі бракувало найнеобхідніших товарів, а тим більше добротних речей – одягу, взуття та ін., предметом обміну були товари будь-якої якості, то з перетворенням руху «мінки» в масове явище поступово, спочатку в прилеглих до міст районах, а з часом і далі, селяни при обміні продуктів на потрібні їм речі все більше звертали увагу на їхню якість та фасон, віддавали перевагу новому та красивому тощо, а також пропонували в обмін значно менше продовольства. Надзвичайно холодної, а для сотень тисяч мешканців великих міст України ще й вкрай голодної зими 1942 р., юрби зголоднілих та змерзлих городян, згодних на обмін на будь-яких умовах буквально заповнили села приміських районів. Бувало так, що впродовж одного дня до селянських хат зверталися з пропозиціями обміну десятки прохачів. Непоодинокими були випадки, коли сільські господарі, котрі вже накопичили потрібні речі та вичерпали надлишки продовольства для «мінки», роздратовано, а то й брутально проганяли мінял. Та попри всі проблеми та негаразди, котрими супроводжувався натуральний обмін на селі, слід визнати, що він був глибоко народним рухом й урятував життя тисячам людей. Село в період війни годувало місто, а місто одягало, взувало та забезпечувало село промисловими товарами

широкого вжитку завдяки безпосередньому товарообміну між селянином і городянином.

Неймовірно ускладнили життя сільського населення масштабні руйнування житлових будівель. Беззаперечним є те, що головна вина за втрати, завдані житловому фонду українського села, лежить на німецьких загарбниках та їхніх союзниках, які були першоджерелом цього лиха та здійснили величезні нищення і руйнування під час окупації та відступу з території України. Водночас реальністю є й те, що втрати житлового фонду на селі були й з інших причин. Їх спричинили широкомасштабні бойові дії, що двічі вогняною лавою прокотилися територією республіки. До руйнувань призводили дії радянських партизанів та формувань ОУН і УПА на окупованій території під час їхньої боротьби з ворогом та між собою. Багаточисленними вони були під час польсько-українського військово-політичного протиборства на Волині та у західних областях України, мали місце й у ході внутрішньоукраїнської боротьби між бандерівцями й мельниківцями, бандерівцями й бульбівцями. Вже після визволення території України від нацистських загарбників масові нищення селянських жител відбувалися під час боротьби між загонами УПА і підрозділами радянських каральних органів та військових частин Червоної армії.

Багато житлових приміщень було зруйновано в тих селах, які в період війни опинилися в зонах бойового протистояння військових частин Червоної армії та загарбників. Правда, більшість українських сіл до них не потрапили ні в перший період війни, ні в період вигнання ворога з території України і тому їх руйнівних наслідків уникли. У той же час багато сіл, опинившись у зонах бойових дій, а нерідко і по декілька разів, зазнавали нищівних ударів артилерії, танків, інтенсивних бомбардувань. Сьогодні вже практично не можна встановити, яка зі сторін – радянська чи німецька – більше винна в руйнуваннях у зонах бойового протистояння. А в офіційній статистиці все, що було зруйновано в той час, віднесли на рахунок загарбників.

Та найбільших збитків житловому фонду в селах було завдано за період нацистської окупації України. Причини знищення окупантами селянських садиб

та житла були різними: у відповідь на будь-який прояв непокори з боку місцевого населення, зокрема невдоволення селян, що виникали на ґрунті пограбувань і насилля, невиконання розпоряджень окупаційної влади, несплата податків та обов'язкових поставок сільгосппродукції, ухилення від виконання трудової повинності та від виїзду на роботу до Німеччини, надходження інформації про невдачі гітлерівців на фронті. З особливою люттю окупанти знищували селянські садиби та цілі села за будь-які зв'язки з партизанами, й тим більше – у випадку партизанської активності поблизу них. Та особливо великих збитків житловому фонду в сільській місцевості було завдано окупантами під час відступу з України.

Через перераховані вище причини тільки в 197 районах Лівобережної України з 10 295 сільських населених пунктів окупантами було спалено та зруйновано 6226, або 60,5%; з них 1148 (11,2%) – повністю і 5078 (49,3%) – частково. Із загальної кількості 1402,2 тис. садиб колгоспників там було спалено та зруйновано 319,4 тис. (22,8%) [299, арк. 64, 80]. У Харківській області окупанти зруйнували і спалили 57,7 тис. селянських помешкань [971, с. 213], Дніпропетровський – 60,3 [299, арк. 83], Полтавський – понад 106,8 [299, арк. 82], Кам'янець-Подільській – майже 31,5 [489, арк. 105, 107], Сумській – 35,6 [991, с. 70], Вінницькій – 39 362 [983, с. 56], Сталінській – майже 24,8 [977, с. 255], Львівській – понад 25,0 [341, арк. 1], Волинській – 35,0 [975, с. 36], Станіславській – 30,0 тис. [979, с. 37] і т.д. Значної шкоди було завдано окупантами сільському житловому фонду й в інших областях республіки.

Як свідчать джерела, найбільші нищення житла селян, як і криваві пацифікації, каральні окупаційні структури проводили в місцях здійснення антинімецьких акцій партизанами. З огляду на антилюдську природу німецького нацизму всі форми боротьби партизанів проти нього були виправданими. Разом з тим зазначимо, що в десятках і сотнях випадків антинімецькі дії партизанів, зокрема радянських, за масштабами заподіяної окупантам шкоди ніяк не відповідали масштабам покарання сільського населення. Для підтвердження цього наведемо декілька прикладів. Так, приводом для спалення села Кортеліси на Волині, де в полум'ї згоріло 1783 замкнених у церкві та інших будівлях

мешканців [1141, с. 365 – 366], став напад на поліцейську дільницю партизанського загону ім. Ворошилова, що діяв поблизу цього села. Партизани розгромили поліцейську дільницю, захопили два кулемети, кілька автоматів і гвинтівок. Коли ж німці спробували відновити в селі поліцейську дільницю, партизани не допустили їх у село, але згодом, коли окупанти кинули на село регулярні есесівські частини, вони не вступили в бій з явно переважаючим противником і відійшли. А в селі же трапилася страхітлива трагедія [832а, с. 222 – 223]. Влітку 1943 р. біля села Шайно (нині – Журавлине Старовижівського району) партизани вбили двох німців. Коли ж появилось більше карателів з Ковеля, партизанів уже не було. Німці спалили у селі 208 дворів і вбили 150 селян. Тоді ж біля села Березичі Любашівського району на партизанській міні на мосту через річку Стохід підірвалася підвода, загинув кінь і був поранений німецький солдат. У відповідь на село виступив загін карателів. На щастя, селяни були попереджені й повтікали. Німці спалили 200 дворів і вбили шістьох селян. У Турійському районі партизани пошкодили залізничну колію від села Обеніжин до села Овадно. У помсту німці спалили в селі Бобли 159 дворів та вбили 180 його мешканців [1141, с. 366]. Влітку 1943 р. німці пограбували село Тростянець Ківерцівського району. Біля села Лички на них напали партизани, відібрали награване та повернули селянам. На місце події прибув каральний загін, але партизани були вже далеко. Карателі спалили 102 двори та вбили 59 селян. У селі Лісняки, караючи за вбивство старости, нацисти спалили 44 двори та вбили 180 селян [832а, с. 276 – 277; 1141, с. 366]. Подібних випадків у всіх регіонах України було дуже багато.

Часто приводом для спалення сіл та житла селян були акції загонів ОУН – УПА проти німецьких окупантів. Так, наприклад, у відповідь за вбивство націоналістами в червні та липні 1943 р. німецьких районних сільськогосподарських керівників були спалені сільські районні центри Демидівка та Верби на Ровенщині. У ході операцій проти націоналістів німці знищили ряд сіл бомбардуваннями, зокрема, 13 липня було знищено село Унінець Млинівського району [721, с. 92].

Узагальнюючи матеріали про спалені гітлерівцями села і жертви серед сільських мешканців у ході таких операцій, слід зазначити, що робота зі встановлення кількості постраждалих населених пунктів та їхніх жителів ще не закінчена. Згідно останніх підрахунків, проведених науковими працівниками Національного музею історії Великої Вітчизняної війни Л. Легасовою та М. Шевченко за результатами опрацювання зосереджених в ЦДАГО України уточнених повідомлень з обласних архівів, загальна кількість спалених українських сіл сягає 1296 (разом з Кримом – 1421), а кількість жертв серед мирних мешканців – 49 тис. 274 осіб, Три чверті з них були діти, жінки, люди старшого віку [1099, с. 164 – 166].

Чималими були втрати житлового фонду в сільській місцевості в роки війни на Волині, Поліссі та в Галичині в зв'язку з польсько-українським військово-політичним протиборством. У тій боротьбі обидві сторони не раз включали до числа своїх противників мирних селян й жорстоко розправлялися з ними, нищили їхні житла та господарства.

Всього ж у селах України окупанти зруйнували 1808 тисяч житлових будинків [1422, с. 157]. Але це тільки кількісні виміри цієї трагедії українського села. Про її якісні виміри певну уяву можна скласти, скориставшись даними вибіркового обстеження 194 потерпілих сіл майже в усіх областях України (крім Ізмаїльської), здійсненого за програмою Українського інститут комунальної гігієни під керівництвом його директора академіка АМН СРСР О. М. Марзєєва влітку 1945 р. Результати обстеження свідчать, що в селах, котрі зазнали руйнувань, більше половини жител було зруйновано й збереглося лише 46,8% [1144, с. 142 – 143]. У 156 селах втратили свою домівку, залишилися без даху: сімей – 27 537, жителів – 94 662, що на одне село в середньому дало: безхатних сімей – 177, мешканців – 607. На основі наведених показників комісія зробила висновок, що у перерахунку на всю Україну це становило сотні тисяч бездомних селянських сімей і декілька мільйонів мешканців, котрі втратили житло [1144, с. 143].

Матеріали вже названого обстеження показують, як сільське населення, що залишилося без даху, розв'язало питання про своє житло. Поселилися в уцілілих будинках шляхом підселення – 40,2%; у збудованих землянках – 38,3%; у тимчасово пристосованих будівлях – 16,3%; невідомо де – 5,2% [1144, с. 143]. Як видно з наведених даних, велика кількість постраждалого сільського населення проживала в землянках, де з санітарної точки зору умови для цього були найбільш несприятливими. Поширеним явищем було проживання в одній землянці двох сімей. У використовуваних для проживання господарських приміщеннях – льохах, хлівах, стайнях, фермах умови проживання були не кращими, а пристосовані приміщення – лазні, клуби, комори та інші не мали елементарних побутових умов. Тривале проживання в таких антисанітарних умовах негативно позначалося на здоров'ї людей, особливо дітей. Якщо додати до цього недостатнє медичне обслуговування на селі, недоїдання та необхідність багато та важко працювати, то цілком пояснюваним буде велике зростання захворювань серед населення, особливо дітей, спалахи та поширення інфекційних хвороб.

Значно ускладнило повсякденне життя селян фактично повне згорання й так погано розвиненої довоєнної сільської сфери побутового обслуговування. Підприємства місцевої промисловості та промислової кооперації були зруйновні, а існуючим промартілям дозволялося виконувати лише замовлення окупаційної адміністрації. Кустарі-одиначки, що проживали в деяких селах, та майстровиті спеціалісти з числа міських жителів та військовополонених, що осіли в селах, не могли задовольняти величезні потреби селян на побутові послуги. Та й плата за них часто була великою для збіднілих селян. Це змушувало їх переходити на самообслуговування. У більшості селянських сімей у домашніх умовах, використовуючи підручні матеріали, пряли, ткали полотно, вичиняли шкури, ремонтували, а то й шили одяг та взуття, виготовляли побутові речі й інвентар.

Жахливі наслідки агресії нацистських загарбників та їхньої окупації для житлово-побутової сфери українське село відчувало не одне післявоєнне десятиліття.

За роки війни та окупації були зведені нанівець довоєнні досягнення в справі медичного обслуговування сільського населення. До цього призвели масштабні руйнування медико-санітарних закладів у місцевостях, де відбулися жорстокі бойові дії воюючих сторін, мобілізація медичних працівників до діючої армії та евакуація у тиллові регіони країни. Та особливо великої шкоди медичній сфері в сільській місцевості завдав нацистський окупаційний режим. Вважаючи, що одним із джерел зменшення чисельності населення в Україні має стати штучне підвищення смертності внаслідок погіршення стану здоров'я цивільного населення, окупанти свідомо позбавляли мільйони українців елементарної медичної допомоги шляхом цілеспрямованого руйнування мережі медичних закладів та ліквідації радянської системи охорони здоров'я. Одночасно українському населенню заборонялося користуватися німецькими медичними установами. Так, у спеціальній директиві, котра в липні 1942 р. була надіслана начальником канцелярії нацистської партії Борманом міністру східних окупованих територій А. Розенбергу, зазначалося: «Ні в якому разі не варто вводити німецьке медичне обслуговування для місцевого населення східних областей. Наприклад, за будь-яких умов не повинні робитися щеплення та інші оздоровчі заходи для населення України, воно для нас – ніщо» [731, с. 144].

Найбільш значним чинником, який призвів до недоступності медичної допомоги для переважної більшості сільського населення, були масштабні руйнування та ліквідація окупантами медичних закладів. Загалом на території України загарбниками було розорено та пограбовано понад 18 тисяч лікувальних і санітарних закладів [890, с. 284], у т. ч. вщент знищено майже 8 тисяч, зокрема, понад 500 лікарень, 200 пологових будинків, 28 фізіотерапевтичних лікарень, 1000 поліклінік і амбулаторій, понад 150 протитуберкульозних диспансерів, близько 600 консультацій та багато інших медичних закладів [1003, с. 156; 952, с. 66]. Лише матеріальні втрати на об'єктах республіканського підпорядкування Наркомату охорони здоров'я УРСР обчислювалися сумою 849 млн крб., у т. ч. на об'єктах лікувально-санітарних установ – 110 млн крб. А загальні збитки, яких зазнала вся система охорони здоров'я республіки, складала 2764 млн крб. (без

закладів і підприємств союзного підпорядкування). За розмірами збитків Українська РСР знаходилася на першому місці: майже половина (47%) всіх втрат системи охорони здоров'я СРСР (5880 млн крб.) припадала на її долю [1204, с. 11 – 12]. Сума ж втрат з урахуванням закладів, підпорядкованих НКОЗ СРСР, сягала 3 млрд крб. [1402, с. 57].

Показники руйнування лікувально-профілактичної мережі в сільській місцевості в усіх областях республіки були приблизно однакові й становили 70–80%, а в окремих районах – 100% [1142, с. 13]. Цілеспрямована руйнація окупантами радянської системи охорони здоров'я призвела до ліквідації таких важливих її ланок, як дільничне лікарське обслуговування, профілактика та патронажна робота серед населення, профілактика дитячої захворюваності та ін.

Фінансування частково збереженої під час окупації мережі медичних закладів здійснювалося з місцевих бюджетів й було незначним. Наприклад, місячний бюджет Ємільчинської районної лікарні на Житомирщині у лютому 1942 р. складав 3 тис. німецьких марок. У цю суму входив фонд заробітної плати, витрати на лікарські й санітарно-гігієнічні засоби та обладнання. То ж за такого фінансування рівень медичної допомоги хворим був мінімальним [1080, с. 201].

Надзвичайно негативні наслідки мало скасування безплатної медичної допомоги. Усі стосунки населення з медичним персоналом регулювалися, як приватні, на засадах плати за надані послуги. Так, первинний прийом пацієнта в амбулаторії коштував 5 крб., повторний прийом – 3 крб., перебування протягом доби в лікарні – 10 крб., відвідування хворого вдома лікарем або фельдшером – 15 крб., інші види обслуговування (рентген, лабораторний аналіз та ін.) – 5 крб. [731, с. 105]. Це було не під силу більшості населення в селах й суттєво впливало на доступність медичних послуг.

Через руйнування лікувальних закладів та відсутність фахівців для більшості хворих була недоступна спеціалізована медична допомога. При загальній малій чисельності лікарських кадрів (з кожних 100 лікарів, які працювали до війни на селі, продовжували виконувати свої обов'язки в роки окупації лише 29) особливо гостро не вистачало хірургів, педіатрів,

отоларингологів, офтальмологів, акушерів-гінекологів, фтизіатрів, кардіологів, венерологів та інших спеціалістів [1003а, с. 40]. Між діючими в період окупації лікувальними закладами був відсутній будь-який взаємозв'язок.

У період окупації сільське населення було позбавлене й належного медикаментозного забезпечення у зв'язку з руйнуванням аптечного господарства. Із наявних в Україні до війни 2499 аптек, 520 магазинів санітарії та гігієни, 5360 аптечних пунктів було зруйновано і знищено 1834 аптеки (75% довоєнної кількості) й усі магазини та аптечні пункти, а збитки, завдані аптечній системі республіки, сягали 280 млн крб. [1204, с. 20; 906, с. 10]. Особливо постраждала аптечна мережа у сільській місцевості, адже саме там знаходилися майже всі аптечні пункти та значна частина аптек, ліквідованих окупантами.

Проте й ті аптечні заклади, що функціонували, не могли здійснювати медикаментозне обслуговування населення, оскільки не мали навіть найнеобхідніших медикаментів та обладнання. У ході боїв і в період окупації з наявних до війни в республіці 25 спеціалізованих підприємств хіміко-фармацевтичної промисловості були повністю зруйновані 8, на решті підприємств – частково зруйновано будівлі та споруди, розграбовано устаткування, сировину, матеріали й готову продукцію. Припинили також роботу 54 підприємств Головного аптечного управління, у т.ч. 51 галено-фасувальна лабораторія. Окупаційна влада зробила спробу відновити роботу деяких підприємств, однак вдалося організувати виробництво медикаментів в незначній кількості лише на чотирьох підприємствах [946, с. 14 – 16].

Документальні дані, свідчення партизанів, медпрацівників та фармацевтів, які залишалися на окупованій території, вказували на тяжкий стан, в якому перебувало населення, не маючи змоги придбати необхідні медичні препарати. У приватних аптеках, відкритих спритними «ділками», ціни на медикаменти були дуже високі (на 500–1000% вище цін, які існували до окупації) [905, с. 65]. У багатьох випадках медикаменти й перев'язувальні матеріали лікувальні заклади й хворі змушені були купувати на ринку за спекулятивними цінами. У такій

ситуації селяни використовували для лікування лікарські рослини та засоби народної медицини.

В умовах, коли більшість сільського населення погано харчувалася, гострого дефіциту предметів першої необхідності, суттєвого погіршення житлово-побутових умов, фізичного виснаження від безнормованої праці, часто в непогоду, за низької температури без належного одягу і взуття, поширення інфекційних і простудних хвороб, відсутність медичної допомоги призводила до великого рівня захворюваності та смертності. Серед дорослого сільського населення надзвичайно поширилися туберкульоз, серцево-судинні, шкірно-венеричні, інфекційні хвороби, захворювання органів травлення. Значні негативні наслідки мала ліквідація всієї протитуберкульозної організації й допомоги хворим цією недугою. Хворі змушені були приховувати свою хворобу, забирали в лікувальних закладах свої історії хвороби, щоб не потрапити до числа «неповноцінних» людей, яких гітлерівці розстрілювали, подібно до того, як вони робили з психічнохворими. Оскільки туберкульозні хворі зовсім не лікувалися, а умови життя постійно погіршувалися, інфікованість та захворюваність населення туберкульозом збільшувалася. Смертність від туберкульозу в період окупації була надзвичайно високою. Наприклад, навіть у Дніпропетровській інфекційній лікарні вона становила 40–42% всіх госпіталізованих туберкульозних хворих [1458, с. 60]. Але для абсолютної більшості таких хворих, насамперед із числа селян, стаціонарне лікування було недоступним.

Окупанти знищили в сільській місцевості всю систему охорони материнства й дитинства. У зв'язку з ліквідацією колгоспних пологових будинків та акушерської служби рідкістю була госпіталізація сільських породіль. Вони народжували дітей вдома, а допомогу їм, у кращому випадку, надавали бабки-повитухи. Все це негативно позначалося на здоров'ї жінок, високою була смертність серед породіль та народжених дітей. Дитячі ясла на селі функціонували періодично лише там, де місцева громадськість утримувала їх власними силами.

Особливо негативні наслідки мало різке збільшення серед сільського населення інфекційних захворювань, виникнення та швидке розповсюдження епідемій різних хвороб. На кінець 1930-х рр. такі хвороби, як висипний тиф, туляремія майже не зустрічалися на території УРСР, а черевний тиф, малярія, дизентерія, хоча й не були повністю ліквідовані, зустрічалися в одиничних випадках і не призводили до спалахів епідемій. Та в умовах незадовільного санітарного стану, різкого зменшення кількості санітарно-епідеміологічних закладів на окупованих територіях перелічені хвороби поширювалися з неймовірною швидкістю й набули катастрофічних величин. Зокрема, майже в усіх районах північної та північно-східної України в селах лютувала епідемія тифу [1139, с. 90 – 91].

Окупаційна влада намагалася протидіяти поширенню інфекційних хвороб. В окремих регіонах здійснювалися карантинні заходи, організовувалися пункти санітарної обробки, проводилося щеплення населення вакциною із запасів Вермахту тощо. Однак ці заходи не мали системного й всеохоплюючого характеру.

З початком визволення території України від загарбників перед військовими частинами Червоної армії постала жахлива картина масштабного розповсюдження інфекційних хвороб. З огляду на ситуацію, Голова РНК УРСР М. Хрущов у січні 1944 р. телеграмою попереджав усіх командуючих Українськими фронтами про небезпеку поширення епідемій, зазначивши при цьому, що «при швидкому відступі німецькі окупанти залишили на нашій території концентраційні табори цивільного населення та табори військовополонених. Зазвичай, усі ці табори сильно заражені різними інфекціями, особливо тифом. Негайний розпуск після звільнення та розселення серед цивільного населення бранців цих таборів створює велику загрозу широкого розповсюдження інфекційних хвороб, особливо висипного тифу» [55, арк. 54].

Відсутність медичного обслуговування в умовах погіршення житлово-побутових умов та харчування особливо шкідливо позначилася на дітях та підлітках. Серед цієї категорії сільського населення панували такі хвороби, як

гіпотрофія, дистрофія, рахіт, нефрит, цинга, туберкульоз, кір, скарлатина, дизентерія, дифтеріт, коклюш. Обов'язкове щеплення дітей проти хвороб було припинене. І лише в окремих районах воно проводилося за плату – 3 крб. за щеплення проти віспи, 5 крб. – проти дифтерії й черевного тифу. Дані про те, скільки дітей у селах померло від цих хвороб, не одержавши своєчасної медичної допомоги, відсутні. Але відомо, що лише в 1942 р. в Україні летальність від кору досягла 12,7%, від скарлатини – 7,9%, дифтерії – 13,6%, коклюшу – 9,8% [793, с. 553]. Є всі підстави вважати, що серед померлих від цих хвороб у період окупації кількість сільських дітей була значною.

Поширеною заразною хворобою в окупованих районах була короста, на яку хворіло 23–63% населення. Через несвоєчасне лікування перебіг корости призводив до масових ускладнень піодермією [1139, с. 100].

Таким чином, у період нацистської окупації було завдано величезних збитків медичній сфері українського села та здоров'ю його населення, ліквідація яких розтягнулася на тривалий час і вимагала значних матеріальних коштів та людських зусиль.

У період окупації величезну шкоду якісного і кількісного характеру було завдано освітній сфері українського села. На неї з усією повнотою була поширена нацистська шкільна політика, яка здійснювалася в контексті планів загарбників на підкорення та колонізацію окупованої України й була складовою налагодженого ними механізму духовного пригнічення українського населення, повністю відповідала освітній доктрині фюрера та його беззастережних прихильників Г. Гімлера, Г. Герінга та Е. Коха. Вбачаючи в загальній освіті «розтлінну отруту», вони вважали, що відкриття шкіл і вищих навчальних закладів в Україні в майбутньому призведе до пробудження в українців національної свідомості й створення умов для боротьби з окупаційним режимом. А. Гітлер, конкретно визначаючи, яку освіту можна дозволити для окупованих народів, у тому числі для українців, вказував: «Якщо ми будемо навчати росіян, українців і киргизів читати і писати, то згодом це обернеться проти нас... Не можна, щоб вони знали більше, ніж значення дорожніх знаків. Навчання в галузі

географії може бути обмежене однією фразою: столиця Райху – Берлін... Математика й тому подібне взагалі не потрібні» [1035, с. 14]. Своє негативне ставлення щодо освіти для українців А. Гітлер не змінював упродовж усього періоду окупації території республіки, відкидаючи будь-які пропозиції з боку прибічників більш ліберальної лінії (міністр східних територій А. Розенберг, генерал-губернатор Галичини Г. Франк, райхсляйтер Г. Лейббранд, генерал-комісар Волині – Поділля Шене) стосовно окупованого населення з метою більш ефективної його експлуатації в майбутньому. 19 травня 1943 р. під час зустрічі з А. Розенбергом і гауляйтером Е. Кохом, спричиненою серйозними суперечностями між останніми щодо методів управління на території РКУ, А. Гітлер, підтримавши і виправдавши жорстоку позицію Е. Коха, ще раз виклав основні напрямки німецької політики в Україні у сфері освіти, заявивши при цьому, що «Кожна освіта, яка заходить за традиційні межі, є небезпечною. Історія учить нас, що кожного разу, коли людина має освіту вищу, ніж це потрібно для її професії, вона стає носієм революційного руху. Важливішим є, щоб інтелігентна українка замість того, щоб вчитися на Україні, виробляла в Німеччині детонатори...» [1061, с. 347 – 348].

Зловісною стосовно питання освіти українців була й позиція одного з найбільших катів українського народу Е. Коха. Він вважав, що оскільки головним обов'язком українців повинна бути робота на Райх, то «...їм не треба думати про школи й університети, тому що вони зобов'язані працювати, для роботи освіта не потрібна. Відкриття навчальних закладів вважаю зовсім недоцільним, бо тубільцеві-хліборобові і тубільцеві-робітникові освіта лише шкодить» [715, с. 155].

Наведені висловлювання головних нацистів Райху свідчать, що освітня політика, яку нацистські загарбники планували втілювати на окупованих українських землях, мала бути спрямована на пригнічення українців й допускала можливість функціонування як обов'язкової лише системи початкової освіти, середня – вважалася необов'язковою, а вища – лише для обмеженої кількості ненімців. У руслі колонізації України основними елементами нової освітньої

політики визначалися початкові (або народні) та професійні школи, які повинні були забезпечити мінімальний рівень освіти молодшого покоління українців і підготувати його до виконання найпростіших функцій у сільському господарстві та промислового виробництва.

Визначена керівництвом Райху освітня політика для населення України знайшла своє втілення в педагогічній практиці нацистської адміністрації, яка від початку окупації почала згортати на загарбаних територіях систему освіти. Вже у серпні 1941 р. відповідальні військові та цивільні німецькі керівники в Україні отримали директиву, в якій вказувалося, що в підпорядкованих їм регіонах «Допускається найнижче шкільництво. Наступні заходи будуть вжиті згідно з розвитком ситуації» [867, с. 46]. Однак ця берлінська директива в перші місяці окупації в повному обсязі не виконувалася.

Насамперед це мало місце в Галичині, де завдяки колишній її приналежності до німецького світу і віддаленості від лінії фронту політика нацистської влади була менш жорстокою, у тому числі й у ставленні до освіти. Функціонування народної освіти в Галичині хоч і обмежувалося нацистами, проте було значно ширшим, аніж в інших адміністративних утвореннях на окупованій території України. Там, як і в решті дистриктів Генеральної губернії, німецькою окупаційною владою було дозволено функціонування чотирьох основних типів освітніх закладів: 1) чотирирічні початкові або народні школи; 2) дворічні фахові школи; 3) гімназії; 4) дворічні вищі фахові курси [1358, с. 368]. У результаті станом на 20 червня 1942 р. українське шкільництво в Галичині характеризувалося наступними показниками: функціонували 3105 народних шкіл з понад 13 тис. класів та 495 тис. учнів і 7,7 тис. учителів (при цьому в школах бракувало 2 тис. вчителів); 76 фахових шкіл, у т.ч. 5 сільськогосподарських з контингентом понад 200 учнів і 71 іншого спрямування з 11 тис. учнів; 13 гімназій з 96 класами та 4379 учнями й 3 учительські семінарії [715, с. 150].

Наведені показники свідчать, що основним типом шкіл у Галичині були «народні школи». Переважна їх більшість зосереджувалася в сільській місцевості. Особливістю роботи сільських шкіл було те, що навчальний процес у них

вимагалось проводити на нижчому рівні порівняно з міською школою. У розпорядженні генерального губернатора дистрикту «Галичина» О. Вехтера від 1 жовтня 1942 р. зазначалося, що сільська школа має справу з селянськими дітьми, які бажають і повинні бути селянами і селянками, тому їй не слід брати для себе за зразок міську школу, яка має зовсім іншу мету [1359, с. 814].

В інших регіонах України невиконання директиви щодо допуску лише початкової освіти було пов'язане з тим, що там, незважаючи на офіційну позицію, частина німецького військового керівництва та високопосадовців цивільних владних структур на місцях, орієнтована міністерством А. Розенберга, виявляла певну стриманість і не вдавалася до відверто брутальних антиукраїнських дій у питаннях культури і освіти. Подекуди вони відступали від окремих принципів освітньої політики, а часом і порушували їх, якщо вбачали в цьому якусь економічну чи іншу вигоду для себе чи регіону. Ще одним чинником було те, що німці на початковому етапі окупації передали функцію організації шкільної справи до повноважень української адміністрації, зокрема створених при міських і районних управах відділів народної освіти, серед керівників і посадовців яких було чимало представників патріотично налаштованих українських кіл, у тому числі членів прибулих слідом за німецькими військами з Галичини «похідних груп» ОУН. Саме вони, перебуваючи в полоні ілюзій щодо позитивного сприйняття й підтримки нацистами української самостійницької ідеї, виношували плани розбудови національної освіти в Україні під егідою Німеччини й зробили спробу започаткувати їх реалізацію. Упродовж липня – грудня 1941 р., скориставшись відсутністю інтересу до освітянських справ з боку німецької окупаційної влади, вони у кількох регіонах відновили роботу мережі закладів освіти розпочинаючи з початкової школи й закінчуючи вищою (йдеться про структурне, а не кількісне відновлення). Наприклад, у генеральному окрузі «Житомир» українські управи відкрили поряд з початковими школами кілька неповно-середніх та середніх шкіл, два педагогічні інститути (у Вінниці та Житомирі) [867, с. 46 – 47]. Не зустріло заперечень з боку місцевої окупаційної влади й відкриття націоналістами початкових і середніх шкіл на Вінниччині. 1

вересня 1941 р. навчання розпочалося в значній частині шкіл Вінницького гебиту, а на кінець року школи існували майже в кожному населеному пункті. Тільки у Вороновицькому районі працювало 28 шкіл, в яких навчалося 5355 дітей [864, с. 298, 301].

У регіонах, які були окуповані задовго до кінця літа 1941 р., заняття розпочалися 1 вересня й кількість відкритих там шкіл була більшою. У регіонах, окупованих наприкінці літа – на початку осені, заняття розпочалися пізніше й шкіл відкрили там значно менше. У деяких районах школи відкривалися пізніше через несвоєчасну підготовку приміщень та матеріальної бази. Так, у Володимир-Волинському районі генерального округу «Волинь» заняття в школах розпочалися 1 жовтня 1941 р., а в генеральному окрузі «Дніпропетровськ» – у листопаді 1941р. [1451, с. 212]. У тій частині Миколаївської області, що ввійшла до генерального округу «Миколаїв», більшість шкіл не розпочали заняття ні у вересні 1941 р., ні в наступні місяці, оскільки їхні приміщення були використані для потреб німецької армії [1158, с. 217].

Навчальний та навчально-виховний процес у відновлених закладах освіти рекомендувалося здійснювати на засадах української національної ідеології й спрямовувати на виховання дітей у національно-патріотичному дусі. У нових навчальних планах запроваджувались нові навчальні дисципліни – Закон Божий (який викладали священники, але в багатьох школах і вчителі) і ручна праця, значна кількість годин виділялася на вивчення української та німецької мов, історії України, яка в радянській школі вивчалася фрагментарно і в контексті історії СРСР. Із навчальних планів було вилучено історію СРСР, російську мову і літературу, заборонено викладати конституції СРСР і УРСР, які розглядалися як антиукраїнські. (Детальніше див. у додатку № 166).

Однією з проблем, що гостро постала в процесі відновлення роботи шкіл, була проблема забезпечення педагогічними кадрами. Учителі проходили прискіпливі перевірку й відбір, причому основним критерієм виступала їх лояльність до «нового порядку». Заборонялося працювати в школах комуністам та євреям, а також особам, які працювали в органах радянської влади або активно

співробітничали з нею. У багатьох районах кількість учителів, які не витримували перевірку на «політичну благонадійність», обраховувалася десятками і сотнями. Від учителів, які одержували право працювати в школах, бралися зобов'язання, що вони здійснюватимуть навчальний процес лише згідно з вимогами окупантів і не будуть пропагувати більшовицькі ідеї та не чинитимуть будь-яких дій проти німецької влади [134, арк. 151].

Необхідно також зазначити, що в період опікування справами шкільництва українськими націоналістами від учителів вимагалися не тільки фахові знання та бездоганна з кута зору нової влади репутація, а й позитивне ставлення до української національної ідеології, національних символів, історії українського народу, здатність здійснювати свою освітню роботу задля національного відродження. Щоправда дещо пізніше, коли в освітні процеси почала втручатися німецька окупаційна влада, то вимоги дещо змінилися й прихильності до української національної ідеї при доборі вчителів перевага не надавалася. Проте спільним у вимогах німців і українських націоналістів до вчителів було негативне ставлення до радянської влади та комуністичної ідеології [865, с. 312 – 313]. Однак знайти необхідну кількість таких учителів у сільській місцевості, крім західних областей, було нереально, тому відділи освіти не завжди дотримувалися вказаних вимог й зараховували на роботу учителів колишніх радянських шкіл. З метою забезпечення ідеологічної переорієнтації таких учителів й спрямування викладання ними навчальних дисциплін у відповідності з новими вимогами, відділи освіти організували курси перекваліфікації та перепідготовки. Насамперед це стосувалося вчителів історії та української літератури, для перекваліфікації яких створювалися місячні курси. У деяких районах практикувалося проведення методичних нарад учителів-предметників [865, с. 313 – 314].

Ще однією проблемою в справі організації навчального процесу в школах була нестача підручників. Поки нових підручників не надрукували, було дозволено користуватися радянськими, попередньо їх виправивши.

Вже незабаром сподіванням національно-патріотичних сил на українське відродження в сфері національної освіти в практичній площині було покладено край рішучими заходами окупантів. Зрозумівши в кінці 1941 р., що війна набуває зтяжнього характеру, нацисти беруть під свій контроль і негайно реорганізують на окупованих територіях систему освіти у відповідності з расистськими поглядами керівництва Райху.

Найбільш послідовно нацистська політика в сфері освіти реалізовувалася в райхскомісаріаті «Україна». У виданій 12 січня 1942 р. і адресованій усім генерал-і гебітскомісарам директиві райхскомісара України Е. Коха про умови відкриття початкових шкіл наказувалося: «Навчання в ненімецьких школах допускається з 1 лютого 1942 р. в початкових чотирьох класах народних шкіл; навчанням охоплюються діти віком до 11 років. Розпочати навчання дозволяється за таких умов:

1. Наявність необхідного палива після покриття потреб Вермахту і цивільних німецьких службових інстанцій.
2. Відсутність небезпеки поширення інфекційних захворювань.
3. Наявність достатньої кількості учительських сил, політично благонадійних і спеціально підготовлених.
4. Відсутність потреби використання шкільних будинків для інших необхідних цілей.

Число учительських сил для проведення скороченого навчання треба обмежувати в безумовно необхідній кількості. Всі запроваджені більшовиками органи шкільного контролю і всі вчителі старших класів середньої школи звільняються. Для тимчасового заміщення цих посад слід віддавати перевагу особливо тим особам, які потерпіли від більшовицького режиму. Вчителі, що будь-яким чином співробітничали з КП, звільняються. Пенсії не виплачуються.

Застосовувати запроваджені за більшовицького режиму учбові плани, підручники, учнівські і викладацькі бібліотеки, а також потенційно тенденційні учбові посібники (фільми, карти, картини і т.д.) заборонено, предмети ці необхідно взяти під охорону. Поки не з'являться нові учбові плани і підручники,

запроваджується вільне навчання. Воно обмежується читанням, письмом, рахуванням, фізкультурою, іграми, виробничою і ручною працею. Мова навчання українська або, відповідно, польська. Російську мову викладати не слід...» [731, с. 71].

Як видно з цього документа, жорсткій регламентації й суворим обмеженням підлягали всі основні складові в справі організації та змісту шкільної освіти, насамперед, підстави для функціонування навчальних закладів, контингент тих, хто мав право на навчання, навчальні плани та зміст навчального процесу, його матеріальне забезпечення, критерії підбору педагогічних кадрів та ін.

Виконуючи цю директиву, окупаційна влада вживає рішучі дії по реорганізації розгорнутої за участю націоналістів мережі навчальних закладів й залишає в регіонах райхскомісаріату невелику кількість лише чотирикласних «народних шкіл», бере їхню роботу під жорсткий контроль й починає активно впроваджувати в шкільне життя систему заходів, орієнтованих на онімечення освіти. Ретельно виконувалася вимога про заборону використання запроваджених за радянського часу навчальних планів та програм, вилучалася з книжкових фондів шкільних бібліотек й знищувалася радянська навчальна література. У результаті цієї кампанії в школах республіки було знищено понад 2 мільйони підручників [1103, с. 82]. А з посиленням переслідувань з боку німецьких спецслужб членів ОУН під заборону потрапляла й навчальна література, видана з ініціативи національно-патріотичних сил. Вилучалася й спалювалася не лише навчальна, а й спеціальна та художня література, зокрема російська класика, твори радянських, у т.ч. українських, і прогресивних іноземних авторів. Водночас дозувалося використання під час навчального процесу творів української та зарубіжної літератури. При цьому відбиралися твори, які не мали ідеологічного навантаження. Для деяких творів вказувалося навіть від яких і до яких слів можна читати [1451, с. 214]. Щодо обіцянок окупаційної німецької влади видати нові шкільні підручники для українських шкіл, то вони не були виконані.

Негативно позначалася на навчальному процесі також відсутність у багатьох сільських школах достатньої кількості, а в окремих зовсім, зошитів,

письмового приладдя, олівців і навіть паперу. Учні писали на газетах поміж рядків або використовували для письма будь-який вживаний раніше папір.

Ще однією проблемою, що негативно позначалася на роботі «народних шкіл», була відсутність палива, через що вони в зимовий період працювали неритмічно і часто закривалися. З цієї причини взимку 1941–1942 рр. навчання в сільських школах майже ніде не проводилося і було поновлено лише влітку 1942 р. [1295, с. 151]. Вчасно закінчити навчальний рік не дозволяли тимчасові закриття шкіл й з інших причин. Наприклад, школи Вінницького округу взимку 1942 р. припинили роботу через епідемію тифу [865, с. 318]. У чималій кількості сіл школи взагалі не працювали через відсутність належних приміщень.

Серйозною проблемою в процесі організації навчання вже від початку роботи відновлених шкіл й упродовж усього окупаційного періоду був низький відсоток відвідування учнями шкіл. Наприклад, у 1942/1943 навч. р. у Вінницькій окрузі відвідування учнями шкіл становило 75–80%, а в окремих школах – 50–60% [865, с. 319], у Таращанському гебіті на Київщині – 54,9% [877, с. 119]. Це зумовлювало відсутністю у дітей одягу та взуття, холодом у погано опалюваних або й зовсім неопалюваних шкільних приміщеннях, високою захворюваністю дітей, віддаленістю багатьох сіл від населених пунктів, де працювала школа (нерідко відстань сягала 6–15 км й діти 7–10 років неспроможні були щодня долати таку відстань), бездоріжжям у сільській місцевості восени, взимку та весною, голодом, який в умовах окупації був поширеним буденним явищем, що змушувало дітей займатися пошуками джерел харчування та берегти рештки фізичних сил.

Стосовно освітньої політики окупантів у зоні військового командування та в районах індустріального Півдня, то можна до певної міри погодитися з оцінкою її деякими дослідниками, як ліберальнішої, ніж на території РКУ [877, с. 110]. Дійсно, це мало місце, але тільки на початку окупації районів, включених до зони військового командування та стосувалося підвищеної уваги до відкриття нижчих фахових шкіл, що зумовлювалося гострою потребою в кваліфікованій робочій силі в зв'язку зі специфікою регіону, насамперед Донбасу. Реалії, які склалися

після провалу плану «блискавичної війни» й перетворення території східних областей України на прифронтову зону з концентрацією в ній значних військових сил Вермахту, змусили командний склад зони, заради економічної вигоди, прагматичніше ставитися до місцевого населення, зокрема проводити виваженішу, у порівнянні з офіційною нацистською, освітню політику й не ставати на перешкоді освітніх ініціатив національно свідомих представників місцевої інтелігенції.

До кінця 1941 р. у зоні військового командування було відновлено роботу частини середніх, неповних середніх та початкових шкіл, декількох чоловічих та жіночих гімназій. Але оскільки така система організації освіти суперечила офіційній освітній доктрині нацистів, то вже незабаром, згідно з постановою VII секції Вермахту зони Б (Україна) стосовно навчання від 29 грудня 1941 р., у зоні військового командування були дозволені лише початкові школи та промислові, сільськогосподарські, лісогосподарські професійні школи й професійні курси жіночого персоналу для навчання ведення господарства, кравецької справи, охорони здоров'я та гігієни [1061, с. 549 – 550]. Фактично відтоді у зоні військового командування розпочалося створення «нової» системи освіти, яка б відповідала інтересам окупантів і метою якої було забезпечення господарства слухняною робочою силою, а освітня політика командування зони мало чим відрізнялася від освітніх заходів у райхскомісаріаті. «Нова» система освіти повинна була складатися із обов'язкової загальноосвітньої початкової школи з терміном навчання 4 роки. Для дітей заможних батьків та обдарованих дітей передбачалося створити обмежену кількість загальноосвітніх 7-річних шкіл та гімназій, які б готували молодь до вищих навчальних закладів, котрі планувалося відкрити після війни. Така система освіти в регіоні, за задумом окупантів, забезпечила б підготовку необхідних кваліфікованих кадрів для ефективного використання економічного потенціалу сходу та півдня України, насамперед Донбасу.

Як і в РКУ, у зоні військового командування навчальний процес у сільських школах проходив у дуже важких умовах. Крім підручників бракувало меблів,

навчального обладнання, зошитів, письмового приладдя, багато шкільних приміщень були зайняті військовими, перебували в напівзруйнованому стані й майже не опалювалися. Дошкуляли відсутність у дітей одягу та взуття, недуги, віддаленість шкіл від місць проживання. Це призводило до вимушених перерв у навчанні, а то й до закриття шкіл. У Донбасі діти не ходили до школи й через те, що списки школярів подавалися на біржу праці, а це загрожувало відправкою до Німеччини, а також через надмірне використання сільськими старостами дитячої праці на сільськогосподарських роботах [933, с. 80].

На території «Трансністрії», де румунські окупанти також планували обмежити освіченість місцевого населення на рівні початкової школи, освітні процеси мали ряд особливостей. Згідно з наказом цивільного губернатора «Трансністрії» від 7 вересня 1941 р., народні школи по всій території губернаторства мали відкритися 1 жовтня 1941 р. Наказ зобов'язував сільських старост скликати збори населення і визначитися щодо мови навчання. Водночас застерігалось, що у випадку невирішення цього питання на зборах рішення ухвалить префектура. Учительський персонал дозволялося комплектувати з числа колишніх учителів за пропозицією голови управи з подальшим затвердженням у префектурі. Заробітну плату вчителям повинна була виплачувати управа в розмірі колишніх ставок. Старостам сіл доручалося до 28 вересня 1941 р. провести ремонт приміщень та заготувати паливо на зиму, відкрити при школах буфети, де діти могли б дістати хліб, чай, молоко, мед або повидло [404, арк. 10].

Румунська адміністрація найбільшу загрозу для свого режиму вбачала як у більшовицькій ідеології, так і в розгортанні українського національного руху. У зв'язку з цим, їхня освітня політика базувалася на румунізації навчальних закладів і характеризувалася антиукраїнською спрямованістю. І хоча згідно румунських статистичних звітів з 2051 школи, які діяли в «Трансністрії» в 1941–1942 р., 1667 припадало на українські, це аж ніяк не свідчило про те, що вони були насправді українськими. Адже вони були українськими за контингентом учнів, а от програми, за якими навчали українців-школярів, були суто прорумунські; українська й українознавчі складові в них були геть відсутні [1369, с. 185]. У

такий спосіб фактично одночасно відбувалося розгортання мережі румунських закладів освіти і заборонялися українські школи. Заборонялося навіть вивчення української мови.

А стосовно того факту, що на території «Трансїстрїї» абсолютна більшість шкіл були українськими за контингентом учнів, то це є переконливим доказом того, що за своїм національним складом це були суто українські землі, корінному народу яких румунська цивільна адміністрація насильницьки накидала ярмо поневолення й румунізації [1369, с. 185]. На відміну від німців румунські окупанти вважали за менше зло школи з російською мовою навчання, функціонування яких дозволялося поряд з румунськими. Хоча нерідко допускалася дискримінація стосовно до тих, хто вживав російську мову. Ще однією особливістю освітньої політики румунів було те, що вони охоче використовували радянські традиції в методиці навчання [933, с. 72].

Сільські школярі під керівництвом учителів в обов'язковому порядку залучалися до сільськогосподарських робіт в «громадських господарствах» та «держгоспах» під час сезонних польових робіт. У багатьох випадках така багатогодинна робота була майже щоденною, особливо в період обробітку посівів, заготівлі кормів та збирання врожаю. Кожна сільська школа зобов'язувалася виконувати встановлені владою завдання по заготівлі лікарських рослин.

Фінансове і матеріальне забезпечення сільських учителів було незадовільним. У багатьох сільських школах через відсутність необхідного контингенту учнів тижневе погодинне навантаження вчителів було незначним, отже й зарплата була невеликою. У періоди, коли школи не працювали, зарплата взагалі не нараховувалася, поширеним явищем була затримка її виплати, а то й повна несплата, а постійне зростання цін, різні відрахування, штрафи призводили до того, що вчителям не завжди навіть вистачало коштів на продукти харчування. Сільські вчителі, які залишалися без роботи через скорочення штатів, залучалися до роботи в сільських управах та здійснюваних ними заходів по проведенню громадських робіт, обліку населення та худоби, збирання податків тощо. А в

період весняно-польових і збиральних робіт працювали обліковцями, бригадирами, керівниками робітничих груп.

В ході бойових дій та за роки окупації мережі освітніх закладів на території України було завдано величезної матеріальної шкоди, зокрема було повністю знищено 8104 шкільні приміщення, наполовину зруйновано й пошкоджено 10 052 школи. Із числа повністю зруйнованих шкіл 6914 були сільські [1201, с. 94], що становило 85,3% від загальної кількості повністю зруйнованих шкіл та 26,3% від наявних до війни в республіці сільських шкіл. Серед напівзруйнованих шкіл частка сільських шкіл становила понад 80%. У переважній більшості сільських шкіл майже повністю було знищене обладнання та устаткування навчальних кабінетів, спалено мільйони підручників та книжок шкільних бібліотек. Основних руйнувань сільська мережа освіти зазнала у процесі здійснення відступаючими окупантами тактики «випаленої землі». Загальна сума збитків, заподіяних війною та окупантами закладам Наркомату освіти УРСР, становила близько 10 млрд крб. [895, с. 171] і більша її частина припадає на сільську освітню мережу.

Одним із сегментів освітньої політики нацистів, що безпосередньо стосувався сільського населення окупованої України, була організація та функціонування фахових сільськогосподарських навчальних закладів, у яких здобувачами професійної освіти була переважно сільська молодь. До організації професійної освіти для частини сільського населення колонізованих територій окупанти змушені були вдатися через гостру потребу в фахівцях цілої низки сільськогосподарських професій.

Нижчою ланкою професійної сільськогосподарської освіти у РКУ були дворічні фахові школи відповідного профілю. Юнаки і дівчата після закінчення сільськогосподарської підготовчої школи мали право продовжити навчання лише в сільськогосподарському технікумі чи відповідній середній професійній школі (такі обмеження щодо свободи вибору професії існували й по інших напрямках професійної підготовки, завдяки чому окупаційна влада розраховувала контролювати процес забезпечення військової економіки необхідними кадрами).

Правом вступу до середніх професійних шкіл користувалася молодь, яка закінчила повний курс дворічної професійної школи відповідного профілю. Фахові дворічні підготовчі школи та середні професійні школи і технікуми, як правило, відкривалися на місці існуючих до війни навчальних закладів й часто використовували їхнє майно та навчально-матеріальну базу. Водночас непоодинокими були випадки, коли школи та технікуми організовувалися в районах і населених пунктах, де до війни їх не існувало [1311, с. 783].

Навчальні заклади сільськогосподарського профілю зазначених типів відкривалися по всій території РКУ. Наприклад, уже в 1941 р. на Ровенщині функціонувала Басово-Кутська садово-городня школа [1429, с. 29 – 30], у с. Піщане Решитилівського району Полтавщини – сільськогосподарський технікум [165, арк. 91; 1311, с. 778 – 779], у Житомирі – школа механізації сільського господарства [946а]. У 1942 р. на території Житомирського генерального комісаріату планувалося організувати 8 середніх фахових сільськогосподарських та агрономічну школу. Досить активно окупаційна влада організовувала їх на Полтавщині. Лише у Новосанжарському районі в лютому 1942 р. було відкрито 3 середні училища для підготовки спеціалістів сільського господарства, лісомеліоративної справи, тваринництва, садівництва та овочівництва. Тоді ж у сусідньому Козельщинському районі відкрили школу рільників і тваринників. Того ж року було відкрито сільськогосподарський технікум у Бобринцях на Дніпропетровщині, сільськогосподарську школу у Веселих Теренах на Криворіжчині, яка готувала фахівців за спеціальностями «городництво» і «садівництво». У тому ж регіоні працювала Ямчинська школа хліборобства і садівництва. Спеціалістів у галузі тваринництва готували Тальянський зоотехнічний технікум та Черкаський ветеринарний технікум. Фахівців-землевпорядників готували Полтавська землевпорядна школа та Дніпропетровський землевпорядний технікум [1311, с. 782 – 783].

У багатьох регіонах райхскомісаріату «Україна» поряд з сільськогосподарськими школами діяли короткотермінові курси, на яких готували фахівців-практиків вузької кваліфікації – садівників, городників, пасічників та ін.

Наприклад, на курсах у Боярці Київської області навчали пасічників та годівників шовкопрядів.

У зоні військового управління система сільськогосподарської освіти майже цілковито перебувала в підпорядкуванні німецького господарчого командування. Так, для цієї мети в 1942 р. в агрономічному управлінні при Юзівському обласному господарчому командуванні навіть був створений спеціальний сектор сільськогосподарських шкіл. На Луганщині питаннями сільськогосподарської освіти опікувався відділ сільського господарства при Господарчому командуванні м. Ворошиловграда [933, с. 97].

Військовим керівництвом планувалася організація трьох типів навчальних закладів сільськогосподарського профілю. Перший (нижчий) тип – сільськогосподарські школи на базі семирічної загальноосвітньої школи, курс навчання в яких був розрахований на три роки й складався лише з 40 тижнів теоретичного навчання впродовж двох зим і виробничої практики в період між ними та ще протягом року. Після закінчення школи випускники мали одержати кваліфікацію помічника техника сільськогосподарського виробництва. Передбачалося, що кращі випускники таких шкіл одержать право вступати до сільськогосподарської середньої фахової школи. У 1942/1943 навч. р. на території Юзівської області нижчі сільськогосподарські школи діяли в Красногорівці, Держинську, Старому Керменчику, Гришиному, Старо-Ігнатівці, Ольгинці [933, с. 100], Волховасі [1383, с. 126].

Середніх шкіл сільськогосподарського профілю в зоні військового управління було небагато. Зокрема в Донбасі їх було лише три – у Бахмуті, Новоселівці й Красногорівці (до війни в Донбасі працювало сім сільськогосподарських технікумів, у яких навчалось 1173 чол.). Навчальний процес у них був організований таким чином, що студенти набували переважно знання прикладного характеру під час роботи в підсобних господарствах. На теоретичне навчання відводилося 40 тижнів, упродовж яких, відповідно до фахової спеціалізації, вивчалися наступні дисципліни: городництво, переробка і збереження продуктів городництва і садівництва, ґрунтознавство, рільництво,

тваринництво, бджільництво, механізація та електрифікація сільського господарства та ін. Випускники таких навчальних закладів мали одержувати кваліфікацію техніків сільського господарства (агротехніків, зоотехніків, техніків садівництва тощо). За відсутності відповідного контингенту учнів у середніх сільськогосподарських школах працювали в основному завершальні курси, які комплектувалися переважно з числа студентів, які до війни закінчили II–III курси сільськогосподарських технікумів чи інститутів. Навчання зазвичай було платним, хоча Господарче командування іноді робило спроби запровадити й безкоштовне навчання [933, с. 101, 102, 109].

У зоні військового командування влада також з метою прискореної підготовки вузькокваліфікованих кадрів сільського господарства відкривала спеціальні курси та короткотермінові школи. Навчальний процес на них передбачав вивчення лише мінімуму спеціальних дисциплін із закріпленням набутих знань на практиці. Термін навчання коливався від півтора місяця до року й залежав від гостроти потреби у фахівцях певної спеціальності. На відмінну від курсів промислового та гуманітарного спрямування, навчання на сільськогосподарських курсах було безкоштовним, що свідчить про важливість таких спеціалістів для окупантів. Курси працювали як на базі початкової, так і неповно-середньої й середньої школи, а також залучалися й колишні студенти сільськогосподарських технікумів і вузів. Так, наприклад, у Ворошиловградській області, де через нетривалий період окупації не була впроваджена планована система сільськогосподарського навчання, працювало декілька таких курсів та шкіл при МТС. Планувалася й організація у Ворошиловграді 8-місячних курсів землемірів у кількості 40 осіб на базі середньої освіти та курсів агрономів. У Юзівці було організовано півторамісячні курси помічників землемірів, у Краматорську для колишніх студентів сільськогосподарських технікумів та інститутів були влаштовані курси агрономів-апробаторів [933, с. 100, 105 – 107].

Якщо ефективність діяльності фахових шкіл була дуже низькою внаслідок нетривалого періоду окупації, то через короткотермінові форми навчання владі все-таки вдалося підготувати певну кількість фахівців.

Окупаційні адміністрації в регіонах певну увагу приділяли й практичній підготовці кадрів управлінських ланок. Так, взимку 1943 р. на Миколаївщині відбулося навчання бригадирів та техніків земельних господарств, які відзначалися під час збирання врожаю. Планувалося в подальшому використовувати їх на відповідальних посадах як керівників «громадських господарств» або як «допоміжні сили при сільськогосподарських провідниках у державних маєтках» [883, с. 156 – 157]. Взимку 1943 р. шестиденні курси для керівників і бригадирів «громадських господарств» з питань підготовки до весняних посівних робіт проведено в Житомирській генеральній окрузі [1338].

Військово-політичні та соціально-економічні реалії досить швидко змусили окупантів переглянути свою політику щодо сільськогосподарської вищої освіти. А. Розенберг 21 січня 1942 р. у розпорядженні «Про політику щодо вищої школи в РКУ, підтверджуючи курс керівництва Райху на закриття вищих навчальних закладів, дозволив продовжувати підготовку спеціалістів медичним, ветеринарним, сільськогосподарським та природничим факультетам ліквідованих вузів з метою дати можливість студентам старших курсів завершити навчання з цих спеціальностей. У перспективі такі факультети передбачалося реорганізувати в самостійні інститути [1311, с. 787]. У 1942 р. в РКУ функціонували окремі факультети Уманського, Житомирського, Київського, Дніпропетровського сільськогосподарських інститутів. Восени 1942 р. у Києві відкрили єдиний на райхскомісаріат ветеринарний інститут. Передбачався прийом студентів на всі курси без іспитів. Навчання мало тривати 9 семестрів. На 1-й курс прийняли 170 заяв, на IV курсі та у 9-му семестрі навчалось 60 студентів [825; 883, с. 156]. Сільськогосподарський інститут було створено і в Харкові шляхом злиття інститутів зоотехнічного, ветеринарного, агрономічного, сільськогосподарської механізації, землевпорядкування та частини інституту автошляхів.

Наприкінці 1942 р. у зв'язку з різким зростанням потреби в робочій силі в Німеччині райхскомісар Е. Кох розпорядженням 24 жовтня 1942 р. заборонив на території РКУ навчання молоді віком від 15 років і старших. Юнаки і дівчата цього віку підлягали загальному обов'язку праці та могли бути відправлені до

Німеччини. Розпочалося масове закриття середніх, фахових шкіл, технікумів, вузів. У доповідній міністру східних територій А. Розенбергу Е. Кох свої дії пояснив тим, що професійні середні школи фактично виконували роль вищих курсів для молоді з середньою освітою й відволікали її від відправки до Німеччини. А. Розенберг визнав такі дії Е. Коха неправильними й своїм указом скасував його розпорядження, і більше того, 23 лютого 1943 р. видав директиву про організацію на окупованих територіях трирічних середніх шкіл з професійним ухилом у відповідності з конкретними потребами, право навчатися в яких одержала молодь після закінчення початкових народних шкіл. Насправді, конфлікт між А. Розенбергом і Е. Кохом не був принциповим, бо йшлося лише про різне бачення ними шляхів і методів колоніальної експансії в Україні. На відміну від Е. Коха, А. Розенберг вважав, що систематичне професійне навчання, керівництво цим процесом і раціональне використання наявних людських ресурсів з точки зору потреб фронту й Райху є найпершою політичною необхідністю [1311, с. 786].

У подальшому окупанти відмовилися від практики відновлення вузів сільськогосподарського профілю, а вже створені інститути були перетворені у вищі сільськогосподарські школи. У 1943 р. такі школи працювали у Києві, Житомирі, Полтаві та Умані. Єдиним в Україні діючим вузом сільськогосподарського профілю залишався ветеринарний інститут у Києві.

Отже, є всі підстави стверджувати, що часткове відновлення окупантами системи професійної сільськогосподарської освіти здійснювалося винятково з метою задоволення потреби у фахівцях сільськогосподарських спеціальностей.

Загалом, освітня політика окупантів мала дискримінаційний, антиукраїнський характер. Вона була спрямована на формування покірних рабів нацистського режиму, кваліфікованої дешевої робочої сили.

У період окупації була ліквідована на селі і мережа культурно-просвітніх закладів. Більшість їх зазнала руйнувань або використовувалася для інших цілей, матеріальна база, бібліотечні фонди були розграбовані або знищені. Частина сільських клубів була переобладнана під храми. Як правило, молоді заборонялося

збиратися у вечірній час, співати, танцювати, не проводилися спортивні змагання. Масово-розважальні заходи особливо категорично заборонялися в періоди проведення польових робіт, насамперед під час збирання врожаю. Однак, порушуючи заборони, сільська молодь, в основному у перший період окупації, нерідко збиралася вечорами гуртом, спілкувалася, співала, танцювала, потайки відзначала свята, зокрема, зустрічала Новий рік. В окремих місцях масові заходи влаштовувала окупаційна влада. Зокрема влітку–восени 1942 р. та частково в 1943 р. у селах, де успішно було здійснено збирання врожаю, проводилися «Свята урожаю» за участю німецьких сільськогосподарських керівників. В окремих селах проводилися театральні вистави та концерти як професійними театральними та художніми колективами, так і самодіяльними театрами та колективами громадської організації «Просвіта», які з дозволу окупаційної влади функціонували в період окупації в обласних центрах та містах. Театральні вистави та концерти в селах проводилися за дозволом районних управ, а на сільських старост було покладено обов'язок з одержаних від продажу квитків коштів робити відрахування податку фінвідділам у розмірі 15% та стягувати плату за оренду приміщень артистами [215, арк. 91]. Інколи в селах окупаційна влада дозволяла демонстрацію німецьких художніх та хронікально-документальних кінофільмів, в яких прославлялися Райх та перемоги німецьких збройних сил, пропагувалися переваги німецької культури та німецького способу життя, показувалися «принади», які очікують тих, хто погодиться поїхати на роботу до Німеччини та ін.

З початком окупації у селах була ліквідована радіотрансляційна і телефонна мережі. Категорично заборонялося користуватися радіоприймачами, вони були вилучені за розпорядженням окупаційної влади. Пізніше у великих селах було відновлено роботу гучномовців на центральному майдані. У тих селах, де було налагоджено телефонний зв'язок, селяни не допускалися до нього. Обмеженим було користування поштою. На початку окупації дозволялося листування, зокрема з тими, хто перебував на роботі в Німеччині. Але після того, як звідти почала надходити інформація про нелюдські умови роботи та життя на німецькій

каторзі, німецька цензура взяла листування між українськими остарбайтерами й їхніми роинами під суворий контроль, й кореспонденція часто не доходила до адресатів.

В умовах війни й особливо окупації в середовищі селян поширилися релігійні настрої, а в селах з'явилося багато ознак відродження релігійного життя. Селяни стали привселюдно хреститися, жінки і діти почали носити хрестики, а літні люди брали участь у церковних відправах, масово здійснювалися хрещення, вінчання та відспівування померлих. Траплялися також перепоховання, під час яких відкривалися труни з тим, щоби всередину покласти хрест або іконку, але в жовтні 1941 р. ця практика була заборонена. Загалом поховання без участі священника вважалося нелегальним [795, с. 22 – 23]. У школах запроваджувалося вивчення Закону Божого.

Та найбільше ознаки релігійного відродження проявилися у відновленні храмів. У багатьох селах громада пристосовувала для богослужіння уцілілі храми, які за радянської влади використовувалися як колгоспні комори чи сільбуди. У тих селах, де храми були повністю зруйновані, для відправ використовували звичайні громадські, а то й господарські будівлі. У багатьох населених пунктах уповноважені ініціативних комісій та парафіяльних рад збирали кошти населення на церковні потреби та ремонт храмів.

Нацистська «Інструкція з питань проведення німецької політики в Україні» орієнтувала окупаційну владу на терпимість у питаннях релігії, врахування настроїв віруючої частини населення й духовенства. Дозволяючи діяльність релігійних об'єднань, нацисти вважали, що це сприятиме зменшенню опозиційних настроїв серед українців щодо окупаційного режиму. Водночас поширеними були випадки, коли окупаційні органи влади та німецькі військові структури на місцях, незважаючи на вказівки вищого керівництва та командування, не рахувалися з прагненнями віруючих, особливо православних, обмежували діяльність церковних закладів, а то й закривали їх. Особливо негативно окупаційна влада ставилася до численних православних свят, тому що селяни в ці дні не бажали працювати. Уже в розпорядженні Е. Коха від 8 грудня

1941 р., опублікованому 11 липня 1942 р. для відома генерал- та гебіткомісарів, зазначалося: «Вражає те, що місцеве керівництво дозволило релігійні свята в будні дні. Така практика сьогодні неприпустима, оскільки перериває робочий процес. Я забороняю проведення богослужіння в будні дні, на які припадають православні свята, за винятком Різдвяних свят – 7, 8 січня, Нового року – 14 січня і Пасхи – два дні...» [189, арк. 105].

Відвідування церкви заборонялося на свята, які припадали на буденні дні або на суботні вечори, на середину дня в неділю, а подекуди навіть і на цілу неділю. У разі недотримання заборон на порушників чекали жорсткі санкції. Священиків часто змушували брати участь у збиранні врожаю. Зменшувалася кількість відвідувачів й через страх бути затриманим у церкві або навіть депортованим до Німеччини, побоювання виявити себе віруючим з огляду на можливе повернення радянської влади. Оскільки окупанти намагалися використовувати священиків у своїх інтересах, вимагали від них спонукати парафіян до співпраці з німцями, відстежувати настрої людей, незрідка їх ставлення до виконання таких вимог впливало на відвідування церкви з боку парафіян.

Таким чином, можна констатувати, що не будучи в змозі перешкодити процесу поширення релігійних настроїв та відродження релігійного життя в селянському середовищі, окупаційна влада проявляла до певної міри терпимість у цьому відношенні, а в окремих випадках навіть підтримувала релігійні громади. Та як тільки прагнення й дії віруючих не відповідали інтересам окупантів, вони обмежували діяльність церковних закладів, а то й вдавалися до репресивних акцій у відношенні віруючих.

У період окупації село зазнало величезних демографічних втрат. Вони були результатом взаємодії багатьох чинників, але основна їх причина пов'язана з геноцидом нацистів щодо місцевого населення окупованих територій. Нацистський геноцид став найбільш крайнім виявом терору, здійснюваного гітлерівцями в окупованій Україні, мета якого полягала у знищенні великих груп населення за расовими, національними, релігійними, політичними, соціально-економічними мотивами. Спланований керівництвом Райху геноцид щодо до

народу України мав наперед визначений кінцевий результат – його винищення задля звільнення «життєвого простору» і здійснювався як шляхом прямого знищення великої кількості людей, так і в прихованих формах, за яких цілеспрямовано створювалися такі життєві умови, котрі спричиняли повне або часткове фізичне винищення населення.

Здійснюючи тотальну війну на фізичне винищення населення, окупанти тисячами вигублювали мирних сільських мешканців. Вище вже наведені приклади жорстоких каральних акцій, які здійснювали окупанти з метою «утихомирення» сільського населення, котре підтримувало або потенційно могло підтримувати партизанський рух. Жертвами боротьби окупантів з рухом Опору стали не лише особи, причетні до нього, а й сотні тисяч ні в чому невинних селян, у їх числі й ті, хто не становив ніякої загрози окупаційному режиму – діти, жінки, люди похилого віку, хворі.

Масові вбивства мирного сільського населення окупанти вчиняли у відповідь на будь-який прояв непокори та невиконання їхніх розпоряджень, при здійсненні політичної «дезінфекції» по-нацистськи.

До великої смертності серед сільського населення під час окупації призвели також такі приховані форми геноциду, як голод, зумовлений грабiжницькою політикою загарбників, вилученням необхідного мінімуму сільськогосподарської продукції, забороною вільного товарного обміну, відсутність системи охорони здоров'я і належних житлово-побутових та санітарно-гігієнічних умов, поширенням епідемій інфекційних хвороб, застосуванням тактики «випаленої землі».

Загибель багатьох тисяч сільських мешканців спричинило використання німецьким командуванням місцевого населення в якості «живого щита», яким прикривалася передислокація, відступ чи наступ військ, а також при розмінуванні загороджувальних перешкод. Часто відступ німецьких військ супроводжувався майже повним обезлюдненням сіл у прифронтовій смузі.

Величезних демографічних втрат українське село зазнало внаслідок примусової депортації працездатних людей на рабську працю до Німеччини, що торкнулася майже кожної сільської сім'ї. З території України на примусову роботу до Райху було вивезено 2 400 342 «остарбайтерів», з яких близько 400 тис. загинули на чужині [793, с. 561]. У завершальному томі історико-меморіального

серіалу «Книга Пам'яті України» – «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945» вказується, що всього з 1942 по 1950 рр. на Україну повернулося 1 млн 850 тис. колишніх «остарбайтерів». Понад 150 тис. чоловіків та жінок з України з різних причин вирішили не повертатися на батьківщину й, скориставшись можливістю, залишились на Заході, а також виїхали до країн Північної та Південної Америки, Великобританії, Австралії, Нової Зеландії. Отже, близько 400 тис. українських «остарбайтерів» загинули на чужині в Райху. За даними шести областей України – Житомирської, Кіровоградської, Кам'янець-Подільської, Львівської, Дрогобицької, Київської – не повернулися додому приблизно 30% вивезених у неволю. Селянська частка серед загиблих у неволі була досить значною – не менше 200 тис. осіб, а багато селян-«остарбайтерів» повернулися додому інвалідами та хронічно хворими.

Загальні втрати цивільного населення на окупованій території України оцінюються в 4,5 млн осіб (вбитих і зниклих безвісти) [793, с. 561]. Враховуючи те, що в багатьох областях сільські мешканці становили більшу частину населення, є всі підстави стверджувати, що майже половина втрат серед цивільного населення внаслідок нацистського геноциду припадає саме на селянську верству громадян України.

Великими були безповоротні втрати серед селян, які брали участь в радянському русі Опору окупантам. За підрахунками М. В. Коваля під час війни наклали головою близько 60 тис. радянських партизанів [793, с. 561]. Документальних свідчень про соціальний стан загиблих партизанів бракує. Але якщо взяти до уваги те, що майже половина народних месників України були селянами то можна стверджувати, що серед загиблих у боротьбі з ворогом партизанів близько половини були селяни-партизани. Українські селяни становили декілька тисяч серед 40–45 тис. учасників радянського підпілля, які, за даними М. В. Коваля, втратили життя у протистоянні з ворогом [793, с. 561]. Чималими були і втрати селян, які становили більшість серед оунівців та вояків УПА, в рамках протистояння між німецькими підрозділами та учасниками самостійницького руху під час окупації.

Багатотисячними були людські втрати серед сільського населення в роки окупації на Волині, Поліссі та в Галичині в зв'язку з польсько-українським військово-політичним протиборством. У тій боротьбі обидві сторони не раз включали до числа своїх противників мирних сільських мешканців, вдавалися до обопільних масових убивств. Остаточна кількість жертв з обох сторін до цих пір не з'ясована. Історики, які досліджують цю проблему, називають різні цифри. Так, українські історики Ю. Киричук і С. Макарчук у спільному дослідженні зазначають, що в ході цієї боротьби загинуло з обох сторін приблизно 40–60 тис. осіб, причому більшу частину загиблих становили поляки. Сам же Ю. Киричук в іншій праці пише, що за оцінками польських істориків кількість жертв з польської сторони становить до 50 тис., а з української – приблизно утричі менше. На його думку, ці дані серйозно завищені й він вважає, що найправдоподібніша чисельність жертв на Волині, згідно звітів Армії Крайової за 1943 р., складає 15 тис. поляків і дещо менше українців, а в Галичині жертвами збройного протистояння стали 10–12 тис. поляків. У монографії В. Литвина зосереджені дані про жертви, котрі наводяться в дослідженнях польських істориків, а саме: В. Серчика, який вважає, що кількість жертв серед поляків доходила до 100 тис., а серед українців – від 15 до 20 тис. осіб; Б. Мотики, який оцінює польські жертви в діапазоні 80–100 тис., а українські – 15–20 тис. осіб; Р. Тожецького, який погоджується з цифрою вбитих українцями поляків – від 80 до 100 тис. осіб (кількість вбитих українців він не називає) й вважає неймовірно завищеною цифрою, яку називали польські націоналісти (від 300 до 500 тис. осіб), а також не погоджується з оцінкою польських жертв до 100 тис. тільки на Волині, наведеними у публікаціях В. Семашка і Ю. Туровського; В. Семашка і Е. Семашко, які стверджують, що на Волині з польського боку загинуло 35 тис. осіб, з яких 18 тис. зі встановленими прізвищами (на їх думку, це виключно жертви УПА), а з українського боку – від 1 до 2 тис. осіб. З цього приводу В. Литвин зауважує, що проведені вже після публікації праці вказаних авторів контрбстеження волинських сіл засвідчили істотне завищення ними кількості польських жертв і відповідне незафіксування кількості українських жертв [793, с. 572; 1015, с. 129–130; 1129, с. 250–251]. Наслідком українсько-польського протистояння були також значні втрати сільського населення, пов'язані з масовою втечею польських біженців на територію Генерального губернаторства та

добровільним виїздом на роботу до Німеччини аби врятуватися від загибелі [793, с. 572–573]. Попри невстановлення достовірної кількості людських жертв з обох сторін у рамках українсько-польського протиборства незаперечним фактом є те, що переважну більшість серед них становили селяни української та польської національностей.

Зроблений аналіз соціальної політики нацистських окупантів в українському селі дає всі підстави охарактеризувати її як злочинну за своєю суттю по відношенню до сільського соціуму, яка призвела до величезних руйнувань сільської соціальної інфраструктури, принесла сільським мешканцям неймовірні приниження та страждання в повсякденному житті, спричинила масштабні демографічні трансформації.

Підсумовуючи викладений у розділі матеріал, можна зробити наступні висновки. Керівництво нацистського Райху, розглядаючи сільськогосподарський потенціал України як важливий чинник у реалізації своїх геостратегічних і воєнних планів, розраховувало за його рахунок вирішити одну з найболючіших проблем в умовах війни – забезпечити продовольством воюючу армію й населення Німеччини, а промисловість країни – необхідною сільськогосподарською сировиною. Досягненню цієї мети була підпорядкована політика окупантів в аграрній сфері. Вона включала в себе широкий спектр заходів організаційного та примусового характеру, спрямованих на максимальну експлуатацію аграрних ресурсів України. Виконуючи настанови керівництва Райху, господарські структури Вермахту в зоні військового управління та організації цивільного управління на території райхскомісаріату «Україна» упродовж окупаційного періоду головну увагу зосереджували на організації сільськогосподарського виробництва на базі формально реформованої радянської колгоспно-радгоспної системи й фактично експлуатували село радянськими методами. Декларуючи й пропагандуючи приватну власність на землю й індивідуальне селянське господарство з метою залучення українських селян на свою сторону, окупанти водночас не поспішали проводити обіцяну земельну реформу в повному обсязі, обмежившись лише частковим запровадженням сільськогосподарських кооперативів («хліборобських спілок»).

У процесі реалізації аграрної політики окупанти жорстоко експлуатували селянство, запровадивши примусову трудову повинність з мізерною оплатою праці на підставі запозиченої з радянських часів системи вироблених «трудоднів». Поширеними були випадки, коли аграрії за свою працю зовсім не отримували ніякої платні.

Важливими ланками аграрної політики окупантів, спрямованими на тотальне вилучення з села продовольчих ресурсів та інших матеріальних цінностей, були запроваджені ними системи оподаткування, заготівель та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції, страхування. Водночас застосовувалися жорстокі міри покарання за невиконання трудових повинностей, планів виробництва, обсягів податкових зобов'язань та поставок сільгосппродукції та ін.

Небажання окупантів здійснити справжню реформу в аграрній сфері, яка б задовольнила прагнення селян одержати власну землю й господарювати на ній самостійно, натомість застосування жорстоких методів експлуатації та економічного пограбування зумовили негативне ставлення до них переважної більшості сільського населення й зростання протестних дій у його середовищі. Незважаючи на всі зусилля організаційного характеру та широке застосування примусових методів, окупаційній владі не вдалося одержати запланованих обсягів продовольчих ресурсів упродовж усього періоду окупації.

Злочинною за своєю суттю по відношенню до сільського соціуму була соціальна політика загарбників. Українське селянство було позбавлене державності і громадянства, більшості суспільних свобод і громадянських прав, йому відводилася лише роль дешевої робочої сили для організованого окупантами виробництва сільськогосподарської продукції за місцем проживання та економіки Райху. Величезні руйнування житлового фонду, закладів сільської соціальної інфраструктури, недоступність медичної допомоги, фактично повне згорання побутового й торговельного обслуговування спричинили неймовірні бідування та страждання сільських мешканців.

Таким чином, політика нацистів в аграрній сфері була спрямована на максимальне використання сільськогосподарського потенціалу України в інтересах Вермахту і Райху й мала злочинний характер. Її результатом була нещадна експлуатація українського села, вилучення з нього продовольчих ресурсів, худоби, матеріальних цінностей тощо, загибель значної частини сільського населення.

РОЗДІЛ 4

ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СТАН СЕЛА В УМОВАХ ВІДБУДОВИ (1943–1945 рр.)

4.1. Організація відбудовних робіт та виробничих процесів у сільськогосподарській галузі

У ході зимової наступальної кампанії 1942–1943 рр. радянські війська звільнили від окупантів частину Східної України, а до кінця вересня 1943 р. – майже вся Лівобережну Україну й Донбас. У визволених районах відразу ж приступали до ліквідації наслідків нацистського «господарювання», відбудови зруйнованого під час війни та відродження радянської системи ведення господарства. Важливою складовою частиною цього процесу стала відбудова сільського господарства.

Відновлення аграрного потенціалу українського села мало величезне господарське й військове значення. Від цього значною мірою залежали темпи відродження промисловості та налагодження життя населення в містах України, забезпечення продовольством промислових центрів СРСР, а головне – діючої армії. З переміщенням лінії фронту на захід республіка ставала найближчим тилловим районом, що міг оперативно задовольняти потреби фронту у продуктах харчування.

На селі, як і в місті, відбудовний процес мав два аспекти – політичний та економічний. Ліквідація політичних наслідків нацистської окупації відбувалася порівняно швидко. На визволеній території відновлювалася радянська влада, формувалися партійно-радянський та господарський апарат.

У звільнених регіонах України переважна більшість селян радісно зустріла Червону армію як рятівницю від гітлерівської тиранії. Однак мали місце й інші факти. Частина сільського населення деяких східних районів, яке під час окупації проживало в зоні господарювання військової адміністрації й через менший податковий та заготівельний визиск та дещо більшу оплату праці почувалося

краще, ніж за радянської влади, не дуже-то й вітала її повернення. У спецповідомленні на ім'я М. Хрущова заступник наркома внутрішніх справ України С. Савченко 20 січня 1943 р. повідомляв, що „через таку політику окупантів частина сільського населення лояльно ставилася до них і в окремих випадках недобррозичливо зустріла прихід Червоної армії” [1042, с. 223]. Відверто неприязно, а подекуди й вороже сприйняла прихід Червоної армії, а з нею й повернення радянської влади, значна частина західноукраїнських селян, зокрема тих, які постраждали від насильницької радянізації в передвоєнні роки. На всій території України неприхильно зустріла прихід Червоної армії й та частина сільського соціуму, яка під час окупації повернула у свою власність втрачене в період колективізації майно або набула його, а також ті, хто свідомо співпрацював з ворогом. До антирадянськи налаштованих селян у визволених районах влада застосовувала методи виховного, упереджувального та примусового характеру.

Відродження села супроводжувалося надзвичайними труднощами, зумовленими передусім великими масштабами руйнувань, матеріальними та людськими втратами. Господарства колгоспів, радгоспів і МТС були вщент зруйновані і пограбовані. У переважній більшості сільських населених пунктів у результаті грабіжницької аграрної політики окупантів були спустошені й особисті господарства селян. Ситуація ускладнювалась тим, що у селах нараховувалося менше половини довоєнного працездатного населення.

Базовим у відбудові економіки села став сталінський варіант системи колективного господарювання, тому зусилля партійно-радянського керівництва центральних, республіканських та місцевих органів влади у відбудовному процесі на селі в першу чергу зосереджувалися на відновленні колгоспів, радгоспів і МТС та організації їхньої господарської діяльності.

Упродовж 1943 – 1945 рр. ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР, ЦК КП(б)У і Раднарком УРСР ухвалили десятки обов'язкових для виконання всіма владними та господарськими органами в республіці постанов і розпоряджень, котрі стосувалися фактично всіх напрямків відбудовного й виробничого процесів на селі (див. додаток 153). Зазначені питання постійно були предметом розгляду на

засіданнях політбюро та секретаріату ЦК КП(б)У, Раднаркому УРСР, на сесіях Верховної Ради УРСР і місцевих рад, засіданнях обласних і районних комітетів партії, обласних і районних виконавчих комітетів рад, обговорювалися на республіканських, обласних та районних нарадах з працівниками сільського господарства. Здійснювався жорсткий контроль партійних і державних органів за виконанням директивних розпоряджень центральних органів влади.

В умовах війни, що поглинала переважну частину бюджету, держава не могла відразу асигнувати на відбудову сільського господарства необхідні кошти. У 1943 р. на відбудову виробничих об'єктів, придбання господарського реманенту та інші потреби колгоспів уряд СРСР виділив лише 15 млн крб., на відбудову МТС, МТМ і ремонтних заводів – 34 млн крб. [1421, с. 459], на відбудову радгоспів – 12,73 млн крб. [299, арк. 49]. У наступні роки бюджетні асигнування на проведення відбудовних робіт на селі збільшувалися. У 1944 р. постановою сесії Верховної Ради УРСР на розвиток аграрного сектора республіки було асигновано 314 млн крб. [997, с. 312]. Із них 26,65 млн крб. становили капітальні вкладення в МТС, у тому числі понад 10,51 млн крб. – на ремонт та будівництво виробничих будівель і споруд і понад 16,14 млн крб. – на придбання техніки, устаткування та інвентарю [285, арк. 172 зв.]. У бюджеті УРСР на 1945 р. видатки на сільське господарство збільшилися на 429 млн крб. А всього з республіканського бюджету на відбудову сільського господарства було витрачено понад 1 млрд крб. Крім того, для МТС, МТМ і ремзаводів України виділялися великі суми з союзного бюджету. На виконання першочергових робіт з відбудови МТС в Україні і на відновлення їх діяльності в 1943 – 1945 рр. було витрачено 1586 млн крб. [997, с. 312].

Для відбудови і будівництва приміщень, придбання худоби й інших потреб держава надавала колгоспам і колгоспникам кредити. Так, у 1944 р. загальна сума відпущеного кредиту становила 388, 9 млн крб. [760, с. 335], що дозволило, у поєднанні з коштами, виділеними державою, здійснити капітальні вкладення в колгоспах республіки на загальну суму 558,17 млн крб., у тому числі на придбання машин та обладнання – 40,924 млн крб. і на закупівлю худоби –

386,11 млн крб. Порівняно з 1940 р. загальна сума капіталовкладень у колгоспах була меншою на 49,7% [285, арк. 173]. (Детальніше див.у додатках 117 – 119). Того ж року для потреб колгоспного й індивідуального будівництва на селі було виділено 2700,0 тис. м³ лісосічного фонду, у тому числі 2350,0 тис. м³ безкоштовно. Для колгоспів, що найбільш постраждали від нацистської окупації, відпущено понад 2 млн пудів насінневої й фуражної позики [760 с. 335] та надані значні пільги стосовно оподаткування і поставок сільськогосподарської продукції, котрі поширювалися й на широкі верстви сільського населення.

Однак державних коштів та матеріальних ресурсів все одно не вистачало. Асигновані в 1943 – 1945 рр. державою кошти на відбудову сільського господарства республіки становили незначну частку від загальних потреб, адже лише прямі збитки колгоспів, радгоспів і МТС України обраховувалися у сумі 92,586 млрд крб. [Вирахувано за: 760, с. 265; 708, с. 102].

У зв'язку з цим основним чинником відродження колгоспів, радгоспів та МТС стало трудове подвижництво селян. Великого поширення набула безкоштовна, по суті ненормована праця на полях та фермах, на відбудові та спорудженні господарських приміщень, ремонті техніки, інвентарю тощо. Упродовж 1944 – 1945 рр. методом народної будови було відбудовано й споруджено заново близько 45% усіх виробничих приміщень колгоспів, радгоспів і МТС [815, с. 77].

Абсолютна більшість селян визволених областей політику держави, спрямовану на відновлення колгоспно-радгоспної системи, сприйняла покійно. Причинами цього були, перш за все, гіркий досвід взаємовідносин сталінського режиму з ними у довоєнний період та фактично їхнє безправне становище в суспільстві, яке ще більше погіршилося в умовах війни. Далеко не останню роль відіграло й те, що селяни перебували у стані тривожного очікування оцінки факту їхнього проживання та вимушеної „співпраці” з загарбниками з боку радянської влади та її каральних органів. Ще однією важливою причиною індиферентного чи позитивного сприйняття селянами заходів з відродження

колгоспно-радгоспної системи було те, що саме з цим вони пов'язували надії на подолання жахливих наслідків окупації й відбудову села.

Процес відновлення колгоспів і радгоспів у всіх визволених областях, крім західних, здійснювався швидкими темпами. Так, у Сталінській області всі 1118 колгоспів, що існували до війни, були відновлені у перший місяць після визволення. У найкоротші терміни було відновлено 966 колгоспів у Ворошиловградській області, 1600 – у Дніпропетровській, 2028 – у Харківській, 1938 – у Чернігівській і т.д. До кінця 1943 р. у лівобережних областях УРСР були відновлені 10 145 колгоспів [1422, с. 462], а на 1 лютого 1944 р. їх кількість вже становила 15 945 [299, арк. 130]. Аналогічна ситуація мала місце й в областях, звільнених у 1944 р. На початок 1945 р. в Україні вже діяло 26 487 колгоспів і 705 радгоспів [285, арк. 109; 299, арк. 109]. Багато з них на перших порах були надзвичайно слабкими в організаційному та господарському відношенні, не мали належної матеріальної бази, тяглової сили, підготовлених кадрів, достатньої кількості робочих рук. Більш повне уявлення про кількість на цей час колгоспів і радгоспів у регіонах і областях УРСР, їхній господарський і людський потенціал дають дані, наведені у додатках 12 – 14, 17 – 18.

У плані організаційно-господарського зміцнення колгоспів важливими були заходи, пов'язані з відновленням їхньої бригадно-ланкової структури (до війни в колгоспах УРСР, за винятком західних областей, діяло 69 828 рослинницьких, 21 374 городніх, садово-городніх і виноградарських та 39 225 тваринницьких бригад, 324 198 ланок, що спеціалізувалися на вирощуванні певних культур) [299, арк. 130]. Однак, у багатьох випадках відновлення бригад у післяокупаційний період було формальним. За бригадами не скрізь закріплювалося тягло, сільськогосподарські машини й транспортні засоби. Так, розподіл і закріплення за бригадами засобів виробництва у колгоспах областей, визволених у 1943 р., здійснювалися аж весною 1944 р., у період підготовки до весняної сівби. Істотним недоліком у роботі бригад була відсутність попереднього планування. У більшості колгоспів голови давали наряди бригадирам щоденно звечора лише на наступний день. Незрідка бригадирами призначалися нездатні до виконання

функціональних обов'язків особи [299, арк. 131]. Серйозні проблеми мали місце і в організації роботи колгоспних ланок. У визволених у першій половині 1943 р. районах майже всі ланки були відновлені, але в подальшому вони в багатьох колгоспах розпалися й обробіток просапних і технічних культур здійснювався побригадно.

У колгоспах, як правило, не нормувалися обсяги роботи, були відсутні розцінки за її виконання, подекуди використовувалися довоєнні норми, що в тодішніх умовах були завищеними. Через відсутність необхідних документів облік виконаних робіт не здійснювався. Все це призводило до неправильного нарахування трудоднів. Поширеним було нарахування трудоднів не за виконання норм виробітку, а за вихід на роботу. Належним чином не застосовувалася додаткова оплата праці.

Основний тягар у справі налагодження та забезпечення процесу сільськогосподарського виробництва лягав на плечі жінок. У 1943 – 1944 рр. жінки становили 80% загальної кількості колгоспників [815, с. 111]. У числі трудоднів, вироблених усіма працездатними колгоспниками, питома вага вироблених жінками сягала в 1944 р. 77,2%, у 1945 р. – 72,2% проти 39,2% у 1939 р. [1006, с. 65].

Великою була участь у сільськогосподарських роботах в колгоспах і радгоспах людей похилого віку та підлітків. Середній виробіток на одного колгоспника цієї категорії сягав 103 дні на рік [1001, с. 463 – 464].

Успішне відродження всіх галузей сільського господарства залежало насамперед від його технічної бази. У зв'язку з цим першорядного значення набували відбудова МТС, мотороремонтних заводів та відновлення технічного парку радгоспів. На кінець 1943 р. – початок 1944 р. відновили роботу всі 496 МТС, що працювали у визволених районах Лівобережної України до війни. Вони мали 13 694 трактори, що становило близько 40% тракторного парку у 1941 р. У господарствах Наркомрадгоспів УРСР станом на 1 лютого 1944 р. було 1180 тракторів, 2254 тракторні плуги, 774 комбайни, 1514 тракторних культиваторів, 1501 сівалка та інший сільськогосподарський реманент [1421, с. 463 – 464]. До

весни 1944 р. МТС України одержали від союзних республік у порядку допомоги близько 7 тис. тракторів, 1550 тракторних плугів, 525 металоріжучих верстатів, комбайни та автомобілі. А всього за роки війни трудівники села України одержали з інших республік СРСР 11 тис. тракторів, 7 тис. вантажних автомашин і тисячу комбайнів [997, с. 314].

Водночас техніка, що підлягала реєвакуації, не в повному обсязі та несвоєчасно надходила у звільнені райони. Так, станом на 5 лютого 1944 р. зі східних районів СРСР надійшло всього 2634 трактори з 4366, які повинні були поставлені згідно рішеннями Раднаркому СРСР і ЦК ВКП (б) від 21 серпня та 7 листопада 1943 р. При цьому, 845 тракторів навіть не відвантажили [299, арк. 25]. Бували випадки, коли техніку просто не хотіли повертати колишнім власникам. Так, упродовж тривалого часу за допомогою Сумського обкому партії та ЦК КП(б) У намагалися вирішити питання про повернення із Саратовської області евакуйованих туди 43 трактори Лебединської МТС, 58 тракторів – Маловорожб'янської МТС, 38 тракторів – Михайлівської МТС, 38 тракторів – Синівської МТС та 31 трактор Банічеської МТС, а з Ростовської області 71 трактор Охтирської МТС [295, арк. 26]. Інколи техніка надходила розкомплектованою, максимально виробленою і тому без капітального ремонту працювати не могла.

Разом з технікою, що надійшла в МТС і радгоспи в ході реєвакуації та у формі допомоги, основою для відродження матеріально-технічної бази сільського господарства була і техніка, передана військовими частинами. Так, у січні 1944 р. МТС, радгоспи та інші господарства республіки одержали від Українських фронтів близько 5 тис. вантажних автомобілів. 3-й Український фронт передав МТС Миколаївської області 301 трактор, 150 молотарок, відбитих у загарбників, які намагалися їх вивезти. На початку 1944 р. МТС Дніпропетровської області одержали 560 вантажних автом ашин від частин 3-го та 4-го Українських фронтів, а МТС Херсонської області – 151 автомашину від частин 4-го Українського фронту [997, с. 314]. За рішенням командування військові частини 4-го

Українського фронту до 20 березня 1944 р. передавали МТС і радгоспам звільнених районів усі колісні трактори та запасні частини до них [1399, с. 113].

Однак основним джерелом для масового комплектування машинно-тракторного парку на визволеній території були виведені з ладу (повністю або частково) й залишені загарбниками під час відступу трактори, комбайни, автомашини та інші радянські сільськогосподарські машини. У стислі строки сільські механізатори за допомогою бригад робітників промислових підприємств відремонтували й зібрали з розрізнених деталей близько 30 тис. тракторів, 10,5 тис. комбайнів, 2248 автомашин [1001, с. 481].

У результаті проведеної роботи на початок 1945 р. в Україні було відновлено 1223 МТС. У сільському господарстві республіки станом на 1 січня 1945 р. нараховувалося близько 48 тис. тракторів, що порівнянно з відповідним періодом 1941 р. становило 52,7%; комбайнів – 14 932 (48%), вантажних автомобілів – 3575 (7%), тракторних плугів – 39 494 (50%), тракторних культиваторів – 27 825 (43%), тракторних сівалок (зернових) – 20 999 (55%), складних молотарок – 13 912 (58%), кінних плугів – 469 542 (66%), кінних культиваторів – 140 644 (54%), кінних сівалок 85 726 (52%), лобогрійок – 63 263 (55%), самоскидок – 22 389 (38%), сінокосарок 11 680 (47%). На 1 липня 1945 р. кількість тракторів зросла до 51 200, що становило 57% наявності на 1 січня 1941 р. [285, арк. 111 – 114; 815, с. 78] (детальніше див. у додатках 19 – 31).

Все це дало можливість інтенсифікувати виробничі процеси. Про ступінь механізації основних видів польових робіт у колгоспах УРСР свідчить таблиця 4.1: [1354, с. 55; 815, с. 81]

Таблиця 4.1

Роки	Види робіт					
	весняна оранка	сівба ярових	підняття парів	сівба озимих	збирання зернових	підняття зябу
1940	73,9	50,0	98,0	52,4	54,6	90,0
1944	44,4	16,1	65,3	20,7	17,9	48,2
1945	67,1	26,3	71,5	26,9	18,6	54,9

У 1944 р. МТС України виконали тракторних робіт, включаючи молотьбу, 14 250 тис. га в переводі на м'яку оранку. Загальне виконання ними у складних

умовах воєнного часу річного плану сільськогосподарських робіт становило 102%. У 1945 р., незважаючи на збільшення кількості тракторного парку тільки на 16%, обсяг тракторних робіт збільшився на 52%, досягнувши 21 632 тис. га, що становило 45,7% довоєнного обсягу [1006, с. 48 – 49]. Такого великого приросту тракторних робіт в 1945 р. МТС домоглися за рахунок збільшення річного виробітку на 15-сильний трактор по 1040 га умовної оранки, що становило 88,5% довоєнного рівня [1006, с. 48; 1419, с. 219].

Ефективність роботи сільськогосподарської галузі значною мірою залежала від наявності в колгоспах, радгоспах і МТС профільних спеціалістів (агрономів, зоотехніків, ветлікарів, інженерів, механіків), кваліфікації та компетентності керівників господарств і МТС, механізаторів і працівників масових сільськогосподарських професій, дефіцит яких був особливо відчутним на початку відбудови. Це спонукало союзні та республіканські органи влади в березні 1943 р. терміново направити з тилкових районів СРСР у визволені райони Ворошиловградської, Сталінської, Харківської та Сумської областей 118 директорів МТС, 50 завідувачів райземвідділами, 200 агрономів, 85 бухгалтерів, 187 механіків, 665 бригадирів тракторних бригад, 5000 трактористів і 375 комбайнерів [43, арк. 16, 16а].

До 1 лютого 1944 р. з евакуації в Україну повернулися й приступили до роботи 2266 спеціалістів сільського господарства. Загалом на цей час у звільнених від загарбників районах 9 лівобережних областей у системі Наркомзему УРСР працювало 6937 фахівців, у т.ч. 5569 спеціалістів сільського господарства (керівних працівників облземвідділів – 163, спеціалістів облземвідділів – 204, завідувачів райземвідділами – 269, директорів МТС – 473, агрономів – 2256, механіків – 1436, зоотехніків – 822, ветлікарів – 315, ветфельдшерів – 740, землеупорядників – 219) [299, арк. 238 – 239]. Однак наявних спеціалістів не вистачало навіть для вже відновлених 15 945 колгоспів. Станом на 1 лютого 1944 р. кількість агрономів становила 34,4%, зоотехніків – 13,4%, механіків – 43,8%, ветлікарів – 32,9%, ветфельдшерів – 8,5% від їхньої кількості на початок 1941 р. Загальна ж кількість спеціалістів сільського господарства на цей же час

порівнянню з початком 1941 р. становила лише 21,7% [вираховано за: 299, арк. 240]. До того ж, частина з них працювала на керівних посадах в обласних і районних земельних відділах та інших структурах Наркомзему та Наркомрадгоспів УРСР. А якщо врахувати перспективу близького визволення решти окупованих нацистами регіонів України, то ситуація з забезпеченням сільського господарства спеціалістами з фаховою освітою була критичною.

Про укомплектованість визволених областей спеціалістами сільського господарства станом на 1 лютого 1944 р. порівняно з 1 січня 1941 р., свідчить таблиця 4.2 [299, арк. 240].

Таблиця 4.2

Кількість спеціалістів сільського господарства в областях України станом на 1.02.1944 р.

Рік Області	Агрономи		Зоотехніки		Механіки		Ветлікарі		Ветфельдшери		Всього	
	1941	1944	1941	1944	1941	1944	1941	1944	1941	1944	1941	1944
Київська	1056	247	692	123	466	123	231	68	1433	68	3778	620
Чернігівська	678	332	480	142	264	151	83	83	857	269	2362	977
Харківська	692	260	517	96	402	245	191	24	787	116	2589	741
Сумська	632	162	425	53	306	115	91	47	729	85	2183	462
Ворошиловградська	560	237	502	85	309	166	85	40	636	163	2092	691
Полтавська	795	380	770	110	446	210	125	19	1261	18	3397	737
Сталінська	602	168	505	78	303	96	97	12	648	8	2155	362
Дніпропетровська	738	250	1106	65	359	180	105	13	1264	2	3572	510
Запорізька	812	220	1151	70	420	150	50	90	1046	11	3479	460
Всього	6565	2256	6148	822	3275	1436	958	315	8661	740	25607	5569

Відразу ж після вигнання окупантів у звільнених областях України вживалися заходи з відновлення навчального процесу у сільськогосподарських вузах і технікумах. Наприкінці 1943 р. – у першому кварталі 1944 р. відновили роботу Ворошиловградський і Житомирський сільськогосподарські та Київський гідромеліоративний інститути, у другому кварталі 1944 р. – ветеринарний та сільськогосподарський інститути у Києві. Відновили навчальний процес 33 сільськогосподарські технікуми. Згідно з планом упродовж 2 – 3 років у сільськогосподарських навчальних закладах передбачалося підготувати 2400 агрономів, 3100 зоотехніків, 1200 ветлікарів, 225 землеупорядників. У зв'язку з великою потребою в кадрах за профілями зоотехнії, землеупорядкування,

лісівництва та меліорації при Житомирському сільгоспінституті створено зоотехнічний, при Київському гідромеліоративному – землеупорядкувальний, при Харківському сільськогосподарському – лісовий та меліоративний факультети [299, арк. 246].

У зимові періоди 1943 – 1944 рр. (на Лівобережжі) і 1944 – 1945 рр. (по всій Україні) на спеціальних курсах було підготовлено понад чверть мільйона спеціалістів для колгоспів і МТС, у тому числі 19 448 голів колгоспів, 2229 рільників і овочівників, 1047 садівників і виноградарів, 3357 бригадирів рільничих бригад, 137 006 ланкових, 3357 бригадирів тракторних бригад, 84 447 трактористів, 6670 комбайнерів [1006, с. 69]. (Див. також додатки 138 – 139).

Водночас в колгоспне і радгоспне виробництво повертали спеціалістів сільського господарства, котрі працювали не за фахом в інших галузях.

Серйозною проблемою у справі забезпечення аграрного сектору керівними кадрами була їхня велика плінність на займаних посадах. Про це свідчить те, що у 1945 р. серед 26 364 голів колгоспів працювали на посаді в даному колгоспі терміном до року 13 851 осіб, від року до трьох – 8848 і понад три роки – 3665. Серед 85 143 бригадирів-рільників ці ж показники відповідно були такими: 42 284, 30 607 і 12 252, серед 28 359 завідувачів тваринницькими фермами – 15 554, 9315 і 3490, серед 36 264 бухгалтерів і рахівників – 13 370, 15 102 і 7792 [783, с. 344].

Негативно позначалися на організації роботи командно-адміністративні, директивні методи управління. Накази, погрози відправити на фронт, віддати під суд, постійні „прочухани”, брутальність, догани та звільнення голів колгоспів та спеціалістів сільського господарства – такими загалом були методи роботи районного, а незрідка й обласного партійного та радянського керівництва. Водночас голови колгоспів і директори радгоспів здебільшого були слухняними і послідовними провідниками волі вищого керівництва країни. Лише деякі з них намагалися ініціювати нові форми господарювання, розкрити приховані резерви, врахувати ситуативні та специфічні обставини без шкоди для загальної справи.

Успішне проведення відбудовних та господарських робіт у сільській місцевості певною мірою було пов'язане з вирішенням такого важливого завдання, як розмінування та очищення від вибухових речовин населених пунктів, шляхів, полів, особливо в місцях колишніх боїв. Упродовж 1943 – 1945 рр. тільки саперні частини Червоної армії на території республіки перевірили й розмінували 14 тис. населених пунктів, виявили й знешкодили 15 млн мін, снарядів і бомб [1013, с. 287; 1023, с. 45; 1087, с. 94].

Важливою складовою відбудовного процесу в сільському господарстві було проведення землеоблаштувальних робіт, зокрема, інвентаризації земельної документації, її відновлення та передачі землекористувачам, приведення до встановлених державою норм розмірів землекористування колгоспів і колгоспників, а також робітників і службовців, які мешкали у сільській місцевості, відновлення сівозмін та впровадження правильних сівозмін у колгоспах і радгоспах. Унаслідок проведеної на кінець 1944 р. інвентаризації земельних документів у колгоспах, районних та обласних земельних відділах було встановлено, що у відновлених на цей час 26 403 колгоспах державні акти на землекористування в період окупації були знищені у 25 654 колгоспах, що становило 97,2%. За результатами проведеної роботи до кінця 1945 р. державні акти на право володіння землею були виготовлені й вручені 11 105 колгоспам. Шнурові книги поновлені в 8148 колгоспах [25, арк. 4, 16].

До війни всі колгоспи УРСР мали сівозміни, при цьому в 7336 колгоспах були правильні сівозміни. У період окупації сівозміни в колгоспах були порушені, а кордони полів розорані. Упродовж 1943 – 1944 рр. кордони полів сівозмін були відновлені в 2540 колгоспах, а до кінця 1945 р. – у 14 307 колгоспах. Успішно цю роботу проводили в Київській, Кам'янець-Подільській, Кіровоградській, Херсонській областях, а незадовільно – у Запорізькій, Харківській, Сумській областях, де на той час процент відновлення становив відповідно лише 35,1, 35,8 і 26,2%. У 716 колгоспах, де до війни вже були введені правильні сівозміни, у зв'язку зі знищенням в період окупації планових матеріалів і заорюванням полів

у натурі, кордони полів сівозмін взагалі не могли бути відновлені без проведення землевпорядкувальних робіт [25, арк. 11 – 13].

У числі завдань, що вирішувалися в рамках упорядкування землекористування на визволених територіях, було повернення колгоспам громадських земель, які в період війни опинилися в користуванні військового відомства та державних установ, мешканців сільських, а часом й міських населених пунктів. Особливо турбувало державу, яка кваліфікувала це явище як „розбазарювання колгоспної землі”, те, що у значній кількості селян збільшилися розміри присадибних ділянок понад дозволені нею норми. Проведені в 1943 – 1944 рр. органами Наркомзему СРСР та Держконтролю спеціальні ревізії в колгоспах виявили масові порушення в землекористуванні по всій країні, у тому числі й в Україні. За даними облземвідділів лише в 12 областях республіки до селянських садіб було прирізано за дозволом, а то й без нього, 797,3 тис. га колгоспної землі [25, арк. 7 – 18]. Зафіксовано випадки, коли селяни розширювали свої городи до гектара, а інколи й більше.

Вилучення земельних „надлишків” і приведення селянського землекористування до дозволених розмірів на завершальному етапі війни та в перші повоєнні місяці стає предметом особливої уваги державних та партійних органів. При виявленні порушень у землекористуванні керівники колгоспів і земельних органів, котрі їх допустили, притягувалися до судової відповідальності [783, с. 344; 673, с. 281 – 286].

Водночас реальністю було те, що держава, здійснюючи заходи з упорядкування землекористування селянських дворів, мала за мету не тільки й не скільки забезпечити збереженість громадських земель колгоспів, а тому, що це могло порушити співвідношення між громадським і особистим землеробством та пробудити приватновласницькі настрої, а в період сільськогосподарських робіт відволікало селян від колгоспного виробництва [783, с. 344].

Через відсутність урядового рішення з цього питання й запізніле видання Наркомземом УРСР (10 жовтня 1944 р.) наказу, яким райземвідділам було запропоновано відновити присадибне користування землею колгоспників,

робітників і службовців у довоєнних розмірах, зазначений захід не був здійснений у 1944 р. Станом на 1 січня 1945 р. обмірювання присадибних ділянок було проведено лише в 6898 колгоспах (26,1% від кількості колгоспів на цей час). Лише після ухвалення 8 квітня 1945 р. спеціальної постанови РНК СРСР ці роботи розгорнулися в значному обсязі. Обмірювання присадибних ділянок відбувалося в усіх колгоспах й до кінця 1945 р. було завершено в більшості областей, за винятком Чернігівської (92,9%), Житомирської (91,1%), Вінницької (96,4%), Сумської (96,3%) і Одеської областей. Вилучення виявлених надлишків і приєднання їх до громадських земель колгоспів було проведено по 23 714 колгоспах, що становило 89,9% від їхньої загальної кількості. У Київській, Кам'янець-Подільській, Полтавській, Харківській, Сталінській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Херсонській областях вилучення надлишків було повністю завершено. Відставали Вінницька (61,2%), Житомирська (62,2%) та Одеська області [25, арк. 18 – 19].

Посівна кампанія весною 1943 р. у визволених від окупантів районах відбувалася в надзвичайно складних умовах. У переважній більшості сіл не було майже ніяких технічних засобів, не вистачало тягла, робочих рук, посівного матеріалу. Незважаючи на проведені заходи зі збирання насіння серед населення та закінченню молотьби врожаю 1942 р., насінням ярових культур відновлені колгоспи повністю не були забезпечені. Дефіцит насіння по звільненій групі районів становив 40 – 50% потреби до плану посіву 1941 р., при цьому насіння бобових і трав у колгоспах майже повністю було відсутнім [759, с. 339]. Часом навіть та невелика кількість відремонтованої техніки через відсутність палива та мастил простоювала. Масові роботи з комплексу весняної сівби у радгоспах визволених районів України розпочалися 11 – 12 квітня. А перші 28 т керосину радгоспи одержали лише 22 квітня, перші 3 т автолу – 29 квітня. Таким чином, тракторний парк радгоспів у кількості 306 відремонтованих тракторів, із наявних 428, розпочав роботу лише 30 квітня, тобто коли терміни сівби ранніх зернових культур наблизилися до кінця [759, с. 345]. Загалом весною 1943 р. сівба ранніх колосових культур, розрахована в основному на виконання тракторами, була

проведена головним чином на живому тяглі – коровах селян, колгоспів та радгоспів. В цілому в ході весняної посівної кампанії 1943 р. у визволених районах України було освоєно лише близько 60% орної землі порівнянно з довоєнним рівнем [294, арк. 129].

У третій декаді липня 1943 р. колгоспи і радгоспи приступили до збирання урожаю зернових. У зв'язку з відсутністю потрібної кількості техніки збирання хліба проходило з великими труднощами. Із 807 наявних комбайнів вдалося відремонтувати лише 453, решту внаслідок відсутності двигунів та інших вузлів не змогли підготувати до збирання. Але з відремонтованих комбайнів працювали лише 230. Тому значна частина зернових збиралася простими механізмами та вручну. Так, станом на 10 серпня 1943 р. у колгоспах Ворошиловградської області було зібрано зернові на 90,2% площ, з них комбайнами тільки на 11,4%, а у колгоспах Харківської області ці показники становили відповідно 88,7 і 2,2% [294, арк. 130 – 131]. Через нестачу техніки та робочих рук затримувалася молотьба та скиртування соломи. На вказану дату у колгоспах Ворошиловградської області було обмолочено молотарками і котками лише 17,7% зернових, а у колгоспах Харківської області — 5,4%. Дещо кращим був стан із використанням комбайнів у радгоспах системи Наркомземрадгоспів УРСР, у яких комбайнами зібрали зернові на 43% площ [294, арк. 132].

На темпи та якість сільськогосподарських робіт влітку 1943 р. негативно вплинула і слабкість тракторного парку. Станом на 15 серпня 1943 р. у звільнених районах України вже було відновлено роботу 72 МТС, в яких нараховувалося 3516 тракторів. Та значна частина й цього недостатнього тракторного парку не використовувалася з причин несправності, відсутності запасних частин та паливно-мастильних матеріалів [759, с. 344].

Значний дефіцит робочої сили в сільськогосподарській галузі змушував центральні, республіканські та місцеві органи влади в період проведення польових робіт вдаватися до масштабних залучень додаткових контингентів працівників. До виконання сільськогосподарських робіт залучалися солдати й офіцери тилу, а коли дозволяли умови, й фронтових частин, дислокованих на

території республіки. Так, тільки солдати 2-го Українського фронту виорали та засіяли близько 4000 га, заборонували та прокультивували 4320 га і обмолотили врожай з 20 тис. га [1399, с. 107].

У 1943 р. сільські трудівники десяти звільнених лівобережних областей України заготовили для Червоної армії та держави 91 млн пудів хліба та інших сільськогосподарських продуктів. Всі Українські та Білоруські фронти повністю і безперебійно постачалися хлібом та іншими продуктами за рахунок заготівель і закупівель, здійснених у цих областях. Крім того, тут були створені необхідні продовольчі запаси, із яких у 1943 р. майже 100 тис. т відвантажили Ленінградському фронту та Ленінграду [1421, с. 465].

Заготівлі і закупівлі хліба врожаю 1943 р. продовжувалися взимку-весною 1944 р. і поширилися на визволені правобережні райони республіки. Загалом станом на 1 липня 1944 р. в Україні було заготовлено й закуплено 105,2 млн пудів (або 6577 тис. т) хліба врожаю 1943 р. [760, с. 306].

Водночас необхідно зазначити, що в районах, які опинилися в 1943 р. у зоні бойових дій, значна частина врожаю загинула або на полях, або вже будучи зібраною. Втрати були пов'язані й з об'єктивними причинами, які зумовлювалися тогочасною реальністю й слабкістю матеріально-технічної бази сільського господарства. Так, із вирощеного в 1943 р. урожаю цукрового буряку працюючі в Україні 23 цукрові заводи в сезоні 1943 – 1944 рр. переробили 2181,4 тис. ц й виробили 179 тис. ц цукру. Однак 1591 тис. ц цукрового буряку залишилося на полях через недостатню кількість транспорту для його вивезення на цукрові заводи [760, с. 300]. Частину невивезеного буряку можна було б врятувати, пустивши його на корм худобі в громадському тваринництві та селянських господарствах, однак через регламентуючі та заборонні порядки цього не зробили.

У не менш складних умовах здійснювалися відбудовні та господарські роботи в сільському господарстві й у 1944 р. Державна допомога селу цього року збільшилася, однак її обсяги були недостатні для вирішення наявних проблем. Ситуація ускладнювалася надзвичайно високими державними завданнями. Так,

передбачений державним планом обсяг весняно-польових робіт становив майже 94% плану 1941 р., а наявного механічного і живого тягла було втричі, а працездатного населення вдвічі менше, ніж до війни. Основною робочою силою залишалися жінки, люди похилого віку й підлітки, а основним тяглом – корови колгоспів і колгоспників. У 1944 р. у Полтавській області на польових роботах під час весняної сівби працювало 90 тис. корів колгоспів та колгоспників [783, с. 257], у Київській області – понад 36 тис., якими було виорано 71 тис. і забороновано 148 тис. га посівної площі [674, с. 93; 1081, с. 60]. У Запорізькій області на коровах у 1944 р. було виконано до 40% усіх польових робіт, у Сумській – виорано 17% посівної площі [783, с. 257]. Масово застосовувалося ручне перекопування землі, а нерідко селяни й самі впрягалися в плуги та борони. У багатьох селах колгоспникам доводилося переносити посівне зерно на плечах до місця посіву на далекі відстані й висівати його переважно вручну.

У багатьох господарствах визволених восени 1943 р. – взимку-весною 1944 р. районів не було посівного матеріалу. Восени 1943 р. для посіву озимих під урожай 1944 р. у Ворошиловградську й Харківську області станом на 9 жовтня 1943 р. надійшло 9871 т насіннєвого зерна з областей РРФСР [759, с. 391]. Весною 1944 р. у цих областях самостійно не могли забезпечити себе насінням для ярового посіву колгоспи найбільш постраждалих від окупації районів, а також колгоспи з низьким урожаєм зернових культур у 1943 р. [760, с. 282]. З метою надання таким районам і колгоспам допомоги насінням для весняного посіву, згідно з постановою Раднаркому УРСР від 12 лютого 1944 р., у Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській, Сумській і Чернігівській областях у колгоспів, колгоспників та одноосібних господарств, які виконали свої зобов'язання зі здачі хліба у фонд Червоної армії та по державних хлібозаготівлях, було організовано закупівлю 25 тис. т зерна (у Дніпропетровській, Запорізькій і Полтавській по 6000 т, у Сумській – 4000 т, Чернігівській – 3000 т). За рахунок закупленого зерна надавалася насіннєва допомога колгоспам у позичку на умовах повернення з урожаєм 1944 р. з нарахуванням 10 ц за кожні 100 ц відпущеного насіння. У такий спосіб колгоспи

Ворошиловградської області одержали насіннєву позичку в розмірі 17 000 т, Сталінської – 3000 т, а райони інших областей – 5000 т [760, с. 282 – 283]. Весною 1944 р. Наркомзем СРСР виділив для України насіння овочевих культур у розмірі 5137,4 ц, у тому числі імпортного насіння — 2550,9 ц [760, с. 379].

Значна частина посівів здійснювалася несортним насінням. Так сортові посіви зернових у колгоспах і радгоспах УРСР під урожай 1944 р. становили: пшениці озимої – 65,0%, жита – 56,3%, ячменю – 54,7%, вівса – 59,2% до загальної площі посіву [285, арк. 124зв., 125]. (Детальніше про обсяги сортових посівів у 1944 р. див. у додатках 56 – 57).

Однак, незважаючи на величезні труднощі, селяни справлялися з поставленими завданнями. Попри значну нестачу техніки та живої тягової сили, весняна сівба в 1944 р. в цілому була проведена організовано. Вже на 20 травня колгоспи виконали план сівби ранніх колосових культур на 117,1%, цукрового буряку – на 106, 2%, радгоспи план сівби всіх ярових культур виконали на 101,4%. Колгоспи України весною 1944 р. посіяли понад 8 млн га ярових культур [1006, с. 46].

Одним з найважливіших завдань у процесі відбудови сільського господарства було відновлення довоєнних посівних площ. За даними на 1 січня 1945 р., у земельному фонді УРСР із загальним обсягом 55 222,9 тис. га орна земля становила 32 050,5 тис. га, тобто 58%, (у т.ч. рілля – 24 213,4 тис. га, перелоги і залежі — 7837,1 тис. га). У найбільшого землекористувача – колгоспів, яким належало 35 121 тис. га земельних угідь (63,3%), орнопридатна земля становила 24 159, 5 тис. га, або 68,8% (у т. ч. рілля – 17 658,5 тис. га, перелоги й залежі – 6501 тис. га) [285, арк. 47зв.; проценти вираховані автором]. (Повна інформація про земельний фонд в УРСР по угіддях, розділ його по землекористувачах міститься у додатках 38 – 43). У той же час, незважаючи на здійснення в післявоєнний період широкомасштабних заходів, спрямованих на відновлення посівної площі, її загальні розміри в 1944 р. по всіх категоріях господарств Української РСР досягли лише 20 932 тис. га, або 69,2% довоєнної площі, у тому числі: під зерновими і бобовими культурами – 15 775 тис. га, або

61,1%, під соняшником – 852 тис. га, або 120%, під картоплею – 1738 тис. га, або 85,9%, овочами – 417 тис. га, або 87,4%, під цукровим буряком – 287 тис. га, або 31,6% довоєнної площі [вираховано за: 285, арк. 48зв., 49, 119]. Встановлений на 1944 р. план освоєння орної землі колгоспи республіки виконали на 103, 9%. Радгоспи освоїли 711 тис. га, або 71% своїх довоєнних посівних площ. Насамперед відновлювалися довоєнні посівні площі зернових, овочів, картоплі, соняшнику, тобто тих культур, вирощування яких дозволяло полегшити розв'язання продовольчого питання. У той же час у 1944 р. посівна площа в Україні ще була менша від довоєнної на 9,3 млн га. (Більш повна інформація про посівні площі в усіх категоріях господарств міститься у додатках 46 – 55).

Велику допомогу сільським трудівникам під час проведення весняних польових робіт у 1944 р. знову надали військові частини Червоної армії. Колгоспам та сільським родинам, насамперед фронтовиків і вдів, було передано десятки тисяч тонн посівного матеріалу. Червоноармійці брали активну участь у виконанні польових робіт. Лише воїни тилових і фронтових частин 1-го Українського фронту відпрацювали під час посівної 281 500 людино-днів. Ними було виорано та засіяно 55 378 га, надано допомогу в обробітку понад 8 тис. ділянок індивідуальних господарств. Бійці 3-го Українського фронту, відпрацювавши на весняно-польових роботах 25 316 робочих днів, виорали та засіяли 4306 га. Солдати і офіцери підрозділів 4-го Українського фронту виорали та засіяли 2550 га, а 1-го Білоруського фронту – 5500 га [1399, с. 115 – 116].

Напруженою працею сільських трудівників під час посівної кампанії була закладена добра основа врожаю 1944 р. Сподівання на одержання хорошого врожаю в 1944 р. доповнювало й те, що через сприятливі метеорологічні умови осені й зими 1943 – 1944 рр. озимі в більшості після зимування вийшли в доброго стані [3, арк. 39, 41].

Після завершення посівної кампанії перед селянами постало нове відповідальне завдання – доглянути посіви, своєчасно підготуватися до збирання врожаю. Однак агротехнічні заходи з догляду за посівами, за висновками Наркомату землеробства УРСР, були здійснені не повністю [3, арк. 41].

Збиральна кампанія 1944 р. проводилася в умовах недостатньої кількості комбайнів та інших збиральних машин, молотарок, двигунів, пального, транспортних засобів, тягла, реманенту та робочих рук. Щоб не допустити затримки збирання врожаю зернових культур, а отже, й великих втрат, колгоспи значну частину їх, яка нерідко сягала 39 – 50 відсотків, а в окремих регіонах більше половини, збирали вручну. Так, наприклад, в Одеській області зі збраного урожаю на 555,7 тис. га комбайнами було зібрано лише 27,1 тис. га (4,9%), простими машинами на тракторній і живій тязі – 325,7 га (58,6%), косами та серпами – 202,9 тис. га (36,5%). В області була критична ситуація з забезпеченням жнив транспортними засобами: з потрібних 39,5 тис. возів у наявності було лише 8 тис. [459, арк. 45 – 46, 70]. У Вінницькій області зі збраного станом на 5 жовтня врожаю на загальній площі 848,3 тис. га зібраний комбайнами становив лише 11,3 тис. га (1,3%), простими машинами – на 250 тис. га (29,4%), а решту – вручну [395, арк. 144, 148].

Під час збирання врожаю 1944 р. селу знову необхідна була допомога армії. Так, тиловим частинам 3-го Українського фронту, розташованим в Одеській області, належало зібрати врожай на 28 тис. га, а фактично вже до серпня 1944 р. ними було зібрано зернові майже з 36 тис. га. Солдати та офіцери тилових частин 2-го Українського фронту допомогли зібрати врожай зернових з 34 тис. га. Великий обсяг збиральних робіт виконали воїни Київського, Харківського та Одеського військових округів [1399, с. 120 – 122, 125].

У роки війни частина врожаю збиралася частинами Червоної армії в рамках самозаготівель для власних потреб. У 1943 р. військовими тиловими частинами на території СРСР у рамках такої кампанії було зібрано лише зерна 2 414 200 т. Майже половину його заготовили війська українських фронтів, зокрема, частини 2-го Українського фронту – 255 тис. т, 3-го – 200 тис. т, 4-го – 342 тис. т [1399, с. 123].

З метою більш ефективного використання сільськогосподарських угідь і полегшення постачання фронту на базі довоєнних радгоспів у фронтових та армійських тилах організовувалися військові підсобні господарства. У 1943 р. у

віданні військових частин нараховувалися 6220 таких господарств з посівною площею 300 тис. га. У підсобних господарствах 1-го Українського фронту в 1943 р. було зібрано 1560 т зернових, близько 20 тис. т картоплі та інших овочів, відгодовано 1150 свиней.

У 1944 р. практика створення підсобних господарств у визволених районах республіки поширилася. Їм встановлювали плани посівів зернових та овочів, сінокосіння, відгодівлі поголів'я свиней. Загальна площа зайнята під зерновими та овочевими культурами в підсобних господарствах 3-го Українського фронту, становила майже 30 тис. га, відгодовувалося 5200 свиней. У підсобних господарствах 4-го Українського фронту лише овочевими культурами було засаджено майже 2 тис. га та вирощувалося 3 тис. свиней [1399, с. 124 – 125].

До участі у сільськогосподарських роботах у колгоспах і радгоспах у 1943–1945 рр. масово залучалися діти й підлітки, причому не лише сільські, а й міські. З огляду на специфіку робіт у сільськогосподарській галузі, їхню нескладність і посиленість окремих з них для дітей, праця неповнолітніх використовувалася тут більшою мірою, ніж у інших галузях господарства республіки. Головним методом залучення дітей та підлітків до сільгоспробіт були мобілізаційні заходи, які здійснювалися на підставі рішень центральних, республіканських та обласних органів влади освітніми установами, комсомольськими та піонерськими організаціями.

Документи того періоду свідчать про досить жорсткі принципи щодо організації дитячої праці. Так, постановою Харківського облвиконкому від 5 червня 1944 р. передбачалася мобілізація на сільгоспроботи учнів 6 – 10 класів сільських і міських шкіл. Тривалість робочого дня у канікулярний час визначалася в обсязі 6 – 8 годин, до осіб, які ухилятимуться від цих робіт або самовільно залишать їх, передбачалося притягнення до кримінальної відповідальності. У нормативних документах установ Наркомату охорони здоров'я визначався досить обмежений перелік протипоказань для мобілізації дітей на сільгоспроботи: відкрита форма туберкульозу, ревматизм у гострому періоді, пороки серця з явищем субкомпенсації, хвороба нирок, фізичні вади, які

не дозволяли виконання сільгоспробіт [877, с. 160]. Таким чином у переліку протипоказань були відсутні багато типових дитячих захворювань, а також захворювання, зумовлені важкими умовами війни.

Влітку 1943 р. на полях колгоспів і радгоспів Ворошиловградської та Харківської областей працювали 32 635 учнів і вчителів, які виробили 1 116 225 трудоднів [760, с. 284]. Протягом літа і осені 1944 р. в Україні у сільськогосподарських роботах взяли участь понад 960 тис. учнів і понад 26 тис. учителів, які сумарно виробили 26 155 тис. трудоднів [76, с. 327; 1019, с. 179]. Зокрема, на полях Вінницької області працювало 40 тис. учнів [1154, с. 101], Київської – 86,2 тис. [877, с. 161], Дніпропетровської – понад 60 тис., Ворошиловградської – 37 тис., Кіровоградської – 43,7 тис. [1422, с. 285] і т.д. У загальному обсязі сільськогосподарських робіт 1944 р. питома вага дітей і підлітків становила 17,8% від усієї маси працездатних колгоспників в УРСР. Це в свою чергу зменшило навантаження на одного працездатного дорослого колгоспника з 4,38 га до 3,6 га землі, яка перебувала в обробітку.

За наслідками господарювання в 1944 р., яке відбувалося у важких умовах воєнного часу за відсутності необхідної кількості техніки, тягла, робочих рук, кваліфікованих кадрів, сортового насіння, трудівниками села були одержані такі результати: урожайність зернових культур в колгоспах у середньому по Україні становила 10,8 ц з га (при плані 9,1 ц) [1001, с. 487; 285, арк. 125зв.], цукрового буряку – 112,0 ц з га, соняшнику – 8,2 ц з га, картоплі – 75,0 ц з га [285, арк. 49зв., 127, 127зв.]. Валовий збір у колгоспах зернових культур складав 121 321 тис. ц, цукрового буряку – 28 254 тис. ц, соняшнику – 5 893 тис. ц, картоплі – 39 889 тис. ц, що, відповідно, становило лише 54,6, 20,5, 62,7 і 66,6% валового збору цих же культур у 1940 р. [285, арк. 50, 128, 128зв., 129, 129зв.]. (Розширені й повніші дані про урожайність і валові збори сільськогосподарських культур у 1944 р. наведені у додатках 58 – 60 та 67 – 69). Цього року колгоспи та радгоспи здали державі 67% довоєнної кількості поставок зерна [1419, с. 223].

Восени 1944 р. через нестачу техніки, тягла та робочих рук виникли серйозні проблеми з проведенням посівів озимини та оранки на зяб. У телеграмі

Голови РНК УРСР М. Хрущова та Секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка виконкомам обласних рад та обкомам КП(б)У в кінці вересня 1944 р., зазначалося, що осіння посівна в більшості областей республіки проходила незадовільно, кращі агротехнічні терміни посіву були упущені. Особливо погано посівні роботи проводилися в Житомирській, Сумській, Вінницькій, Кіровоградській, Запорізькій, Дніпропетровській областях, де станом на 20 вересня план сівби озимих було виконано відповідно лише на 75, 67, 66, 46, 47,7, 54,5%, а також у Миколаївській, Херсонській та Одеській областях. Керівники республіки вимагали від місцевих органів влади вжити термінових заходів для виправлення ситуації. Завдяки оперативним та рішучим заходам, здебільшого адміністративного характеру, стан справ із сівбою озимих вдалося дещо покращитися, однак план сівби та оранки на зяб виконати не вдалося [550, арк. 135, 142].

У 1945 р., завдяки кращому матеріально-технічному забезпеченню колгоспи і радгоспи якісніше підготувалися до весняних польових робіт і провели їх, незважаючи на пізню весну, більш організовано. План сівби ранніх культур було виконано на 107, 2%, соняшнику – на 108,5%. Були перевиконані плани сівби цукрового буряку, кукурудзи та інших сільськогосподарських культур [1001, с. 487; 1006, с. 54]. Посівна площа у порівнянні з попереднім роком збільшилася на понад 1,9 млн га.

Водночас зазначимо, що хоча ситуація із забезпеченням сільськогосподарських робіт технікою та тяглом змінювалася на краще, питома вага використання корів як на весняних польових роботах, так і при проведенні всього комплексу сільськогосподарських робіт у 1945 р., залишалася надзвичайно високою. Наприклад, у Кам'янець-Подільській області з 203 321 корови, наявної на той час у колгоспах і селянських дворах, планували використати на роботах 119 708 голів [478, арк. 25]. У Харківській області питома вага польових робіт, виконаних на коровах переважно особистого користування колгоспників, у 1945 р. становила 37% обсягу робіт, виконаних живим тяглом.

В цілому по Україні в 1945 р. вже було освоєно 76% довоєнних посівних площ, а посівна площа зернових досягла 84% довоєнного рівня, соняшнику – 125%, проса – 121% [1419, с. 218; 1001, с. 484; 1006, с. 54]. Особливо важливе значення для економіки України мало відновлення посівної площі основного виробника сільськогосподарської продукції – колгоспів. Насамперед колгоспи відновлювали довоєнні посівні площі зернових (80%) та овочево-баштанних культур і картоплі (76%), що зумовлювалося необхідністю збільшення постачання продовольства для Червоної армії й населення. Посіви технічних культур були відновлені на 61%, а кормових – на 29% довоєнних площ. Загалом у колгоспах посівні площі були відновлені на 71% [1006, с. 54].

Посівні площі окремих зернових культур у колгоспах у 1945 р., порівнюючи з довоєнними площами, вже становили (у процентах): озима пшениця – 67, озиме жито – 91, ярова пшениця – 69, ячмінь – 98, гречка – 77, просо – 116, кукурудза – 108, вика на зерно – 88, зернобобові – 30, у тому числі: горох – 25, квасоля – 586, сочевиця – 11. Найменш відновленою була посівна площа таких важливих культур, як озима і ярова пшениця та зернобобові. Колгоспи перевищили довоєнні посівні площі кукурудзи та проса.

Швидкими темпами відновлювалися посівні площі в групі овочевих культур, кількість яких у 1945 р. досягла 76%, що мало велике позитивне значення для забезпечення харчового раціону населення. Посіви баштанних культур, головним чином через проблеми, пов'язані з транспортуванням їх до місць збуту, були відновлені менш, ніж наполовину. Площа насаджень картоплі через несприятливі в 1945 р. кліматичні умови дещо зменшилася, хоча площа весняних насаджень майже досягла довоєнного рівня (98%), а площа літніх була приблизно в 8 разів менша, ніж у 1940 р.

Найвищі темпи приросту посівних площ в колгоспах і радгоспах у 1945 р. спостерігалися по групах технічних і кормових культур, хоча саме по цих культурах довоєнний рівень було відновлено найменше. Пояснюється це тим, що вирощування цих культур у період окупації було надзвичайно занедбане. Тому досягнуте в 1945 р. відновлення посівних площ технічних культур на 61% було

пов'язане з затратами значних зусиль і заслуговує на високу позитивну оцінку. Насамперед було не лише відновлено, а й збільшено посіви соняшнику. Площа його посівів перевищила довоєнний рівень на 106 тис. га, або на 17% [1006, с. 56; 726, с. 170, 176, 182, 188]. Це мало важливе значення для покращення харчового балансу (рослинна олія) в умовах дефіциту продуктів тваринництва.

Посіви ще однієї головної технічної культури – цукрового буряку – вдалося відновити лише на 52%, хоча колгоспи в 1945 р. посіяли його 402 тис. га, або на 135 тис. га більше, ніж у 1944 р. [1006, с. 57]. Унаслідок руйнувань і втрат, заподіяних окупантами, бурякосіяння в Україні перебувало у важкому стані й для його відновлення потрібні були дуже серйозні заходи. Адже вирощування цукрових буряків, порівняно з іншими культурами, потребувало не лише великих затрат праці, а й більш потужного забезпечення технікою, тягловими засобами й транспортом, а також значної кількості сортового насіння, органічних та мінеральних добрив.

Повільними темпами відновлювалися посівні площі й урожайність таких технічних культур, як льону, конопель, бавовнику, ріпаку, тютюну, махорки та ряду інших. Значною мірою утруднювали цю роботу відсутність насіння, недостача спеціальних сільськогосподарських машин, знищених на початку війни та під час окупації, зруйнування парникового господарства, потрібного для відновлення посівів тютюну та махорки, а також технічної бази для первинної переробки конопель, льону та ін. [1006, с. 57].

Незважаючи на вжиті заходи, площу кормових культур у колгоспах у 1945 р. вдалося відновити лише на 29% [1006, с. 58]. Через недостатнє забезпечення насінням трав (наприклад, забезпеченість колгоспів республіки в 1945 р. насінням однорічних трав з централізованих фондів становила лише 53%) і кормових коренеплодів та інші причини об'єктивного характеру плани посівів невиконувалися. Із запланованих до посіву кормових культур на площі 1070,3 тис. га було посіяно 787,2 тис. га (73,6%) [34, арк. 12, 12зв.].

Проблема розвитку кормовиробництва взагалі, й зокрема травосіяння, в означений період залишалася однією з найважливіших як з огляду на гостру

потребу зміцнення кормової бази для тваринництва, так і особливо з метою запровадження правильних сівозмін у рільничій галузі. (Більш повна інформація про обсяги площ рослинницьких культур у 1945 р. міститься в додатках 44 – 45).

У 1945 р. певною мірою покращився агротехнічний рівень виробництва в рільничій галузі колгоспів і радгоспів республіки. У колгоспах було піднято чистих парів більше, ніж у 1944 р. і навіть на 243 тис. га більше, ніж до війни. Восени 1945 р. озимину посіяно в кращі терміни і виорано зябу більше, ніж у 1944 р. Суттєві позитивні зрушення відбулися у справі відновлення і запровадження правильних сівозмін.

Вживалися масштабні заходи щодо відновлення насінницької підгалузі та сортових посівів. У 1945 р. сортовим насінням уже було засіяно 56% всіх зернових культур, 39% соняшнику, 54% льону, 26% картоплі. В Україні було створено мережу райнасінгоспів, відновлено роботу всіх селекційних станцій, а також розширено площу колгоспних ділянок, що дало можливість колгоспам у 1945 р. засипати основну частину насінневих фондів з урожаю своїх ділянок.

Разом з тим, через недостатню матеріально-технічну та кадрову забезпеченість сільського господарства й упущення організаційного характеру при виконанні польових робіт мали місце й досить значні недоліки. Так, у багатьох колгоспах було допущено значне забур'янення площі чистих парів, що призвело до їхнього часткового переорювання; через затримку оранки зайнятих парів і стерні (непарових попередників) під озимину значні площі її було засіяно з запізненням; через невиконання плану зяблевої оранки довелося багато ярини сіяти по веснооранці й із запізненням; у частині колгоспів при виконанні польових робіт на коровах було допущено мілку оранку, погане загортання насіння, висівання засміченого насіння, що призвело до розростання бур'янів й зниження врожайності [1006, с. 58 – 59]. До цього слід додати, що в багатьох районах і цілих областях в період вегетації 1944 – 1945 рр. були несприятливі метеорологічні умови.

Збирання врожаю 1945 р. відбувалося у стисліші терміни, ніж у 1944 р. Цьому сприяло повернення до мирної праці перших груп демобілізованих воїнів.

Проте несприятливі метеорологічні умови 1945 р. дещо знизили урожайність та валовий збір зернових і технічних культур порівняно з попереднім роком. (Показники урожайності й валового збору рослинницьких культур у 1945 р. наведені в додатках 61, 70). Однак і в цих умовах тисячі колгоспів, багато районів і цілі області перевиконали державний план урожайності. Так, колгоспи Сталінської області перевиконали план урожайності зернових на 39%, Дніпропетровської – на 8%, Полтавської – на 5%. Багато передових колгоспів і бригад одержали стопудові врожаї зернових культур, домоглися високих урожаїв технічних культур. А ланки відомих буряківниць Ганни Кошової, Олександри Кругляк, Олени Гонкало, Марії Лисенко, Катерини Андрощук та інших зібрали в 1945 р. урожай цукрових буряків по 300 – 400 – 500 ц і більше з гектара [997, с. 318].

Відроджуючи сільськогосподарський потенціал, Україна уже в ході війни значною мірою поновила своє місце з виробництва найважливіших продовольчих культур. У 1945 р. питома вага України в колгоспних посівах зернових культур становила 18,2% до загального їх виробництва в СРСР проти 16,8% в 1940 р., картоплі – 18,2% проти 18,4% [783, с. 296]. У 1945 р. українське село здало державі понад 5 млн т зерна, 925 тис. т картоплі та багато іншої рослинницької продукції [1419, с. 223].

Відразу ж після вигнання окупантів у визволених районах розпочиналася цілеспрямована робота з відродження тваринницької галузі. Найбільшою шкодою, якої зазнав громадський сектор тваринництва, була втрата ним поголів'я продуктивної худоби. (Відомісті про завдані тваринництву УРСР за період окупації наведені у додатку 72). Коли в перший період після визволення території України від ворога заново утворювали колгоспні ферми й комплектували їхнє поголів'я, то за рахунок зданої на добровільній, а нерідко, й примусовій основі селянами, а також одержаної від військових частин трофейної худоби вдалося зібрати лише 210,6 тис. голів великої рогатої худоби, 55,3 тис. свиней, 107,9 тис. овець, 683,1 тис. коней (головним чином вибракуваних військовими частинами). Це становило відповідно 6,3, 1,9, 3,4 і 23,8% від довоєнного поголів'я колгоспів і

радгоспів [35, арк. 6; 38, арк. 7]. Навіть на середину 1944 р. суттєвого збільшення поголів'я у громадському тваринництві східних областей не відбулося: кількість великої рогатої худоби досягла лише 61,1, свиней – 16,1, овець – 28,6% порівнянно з довоєнною кількістю [38, арк. 8].

Великі збитки були завдані також тваринництву особистого користування колгоспників, робітників і службовців. За даними на 1 липня 1944 р. в особистому користуванні колгоспників залишилося: 83,2% корів, 25,8% свиней, 94,3% овець і кіз довоєнної кількості [35, арк. 6 – 7].

Основним джерелом збільшення громадського поголів'я худоби було його поповнення за рахунок приплоду та контрактації * молодняку в сільських мешканців. Виходячи з того, що особиста худоба селян найменше постраждала в період окупації, РНК СРСР і ЦК ВКП(б) постановами від 13 квітня 1943 р. та 21 серпня 1943 р. визначили планові завдання та порядок проведення контрактації та закупівлі молодняку в селянських господарствах у визволених районах. Контрактацією в обов'язковому порядку були охоплені практично всі селянські господарства, котрі мали корів, свиноматок, вівце-козоматок та конематок. Колгоспники, які здавали за контрактацією одне теля або двоє ягнят, звільнялися в 1943 р. від м'ясопоставок. За худобу, здану за контрактацією, її власники одержували певну компенсацію хлібом на тих же умовах, що й у тилкових районах СРСР [681, с. 762, 771; 783, с. 266].

У ситуації, коли компенсація, передбачена умовами контрактації, неповністю покривала вартість худоби, ставлення до неї серед селян не було однозначним. Частина їх, намагаючись якнайбільше зробити для прискорення перемоги й відбудови, свідомо віддавала молодняк своєї худоби для поповнення громадського стада, інші, проявляючи законопослушність, робили це вимушено, а були й такі, що противилися цьому, відверто або приховано намагалися втримати молодняк у своїх господарствах, хоча, врешті-решт, для більшості з них такі дії були марними.

* Контрактація (від лат. contractus – договір) – форма заготівель сільськогосподарської продукції шляхом укладення договорів на виробництво і продаж цієї продукції. Оформляється договором контрактації, за яким сільгоспвиробник зобов'язується виробити і передати обумовлену кількість продукції певної якості, а контрактант (заготівельник) зобов'язується прийняти та оплатити її.

Лише упродовж 1943 – 1944 рр. в областях України в селян було законтрактовано 1287 тис. голів молодняку великої рогатої худоби, свиней, овець та кіз [1001, с. 484], а до кінця 1945 р. – понад 2 млн голів [783, с. 266]. За 1944 і 1945 рр. у колгоспників було знято з контрактації й продано на колгоспні тваринницькі ферми: телят – 1628,4 тис. голів, поросят – 91,5 тис. голів, ягнят – 199,2 тис. голів [36, арк. 15].

Згідно з рішенням центральних органів влади в Україну з РРФСР та інших республік було реєвакуйовано близько 100 тис. голів збережених там великої рогатої худоби, овець, кіз і коней. Крім того, колгоспи України за рахунок виділених державою на відбудову тваринницьких ферм і закупівлю худоби 388,9 млн крб. та наданих кредитів закупили на пільгових умовах у східних регіонах країни тільки в 1943 р. 210 тис. голів великої рогатої худоби, 9,5 тис. волів, 510 тис. овець, 101 тис. свиней, 20,3 тис. коней [1001, с. 484; 997, с. 310].

У порядку допомоги від республік й областей СРСР в Україну у завершальний період війни було завезено 300,7 тис. коней, 282,4 тис. голів великої рогатої худоби, 500,7 тис. овець та кіз, 17,8 тис. свиней [999, с. 325].

Вагомий внесок у відродження в республіці тваринництва внесла Червона армія. За розпорядженнями Військових рад фронтів значна частина відбитої у ворога худоби, насамперед породистої, передавалася колгоспам і радгоспам. Так, наприкінці 1943 р. військові частини 1-го Українського фронту передали колгоспам 1140 голів великої рогатої худоби та 5300 овець, частини 3-го Українського фронту за рік визвольних боїв на території України – 3200 коней та лошат, 1260 овець, 188 голів великої рогатої худоби, частини 2-го Українського фронту – біля 5500 коней та лошат, 700 овець, 180 голів великої рогатої худоби. Навесні 1944 р. лише 38-ма армія передала колгоспам і радгоспам Вінницької області 3860 коней. Військові частини передавали трофейну худобу й селянам. Так, весною 1944 р. селяни-одноосібники Тернопільщини одержали від 3-ї танкової армії 1377 коней. У першому півріччі цього ж року в зоні розташування 2-го Українського фронту селянам передано 3405 коней, а 3-го Українського фронту – 1000 коней. Значно збільшилася кількість переданої військами худоби

наприкінці війни – лише з 1-го Українського фронту для колгоспів України надійшло 100 тис. голів великої рогатої худоби та 20 тис. овець [1399, с. 112].

У результаті відновлюваних робіт за період з початку визволення України від загарбників і до кінця 1944 р. у тваринницькій галузі республіки відбулися певні позитивні зміни. Насамперед вони проявилися в збільшенні поголів'я худоби в усіх категоріях господарств. У громадському секторі державний план розвитку поголів'я великої рогатої худоби в 1944 р. було виконано на 115,2%, у тому числі корів – на 133,7%, поголів'я свиней – на 100%, у тому числі свиноматок – на 111,1% [23, арк. 265]. Звичайно, у східних областях, які були визволені раніше й де відбудовні роботи здійснювалися триваліший час, поголів'я худоби було набагато більшим, ніж в інших регіонах України. Загалом же в Україні на кінець 1944 р. поголів'я великої рогатої худоби становило 64,9%, свиней – 19,9%, овець і кіз – 42,5%, коней – 38,6% від наявного поголів'я на 1 січня 1941 р. Більш повна інформація про поголів'я худоби в Україні на зазначений період міститься у таблиці 4.3 [складено та вираховано за: 285, арк. 51 зв.] та додатках 73 – 76.

Таблиця 4.3

Вид худоби	Всі категорії господарств		Колгоспи			Державні та інші кооперативні господарства			Колгоспники		
	1941р. тис. голів	1944 р. тис. голів	1941 р. тис. голів	1944 р.		1941р. тис. голів.	1944 р.		1941р. тис. голів	1944 р.	
				тис. голів	у % до 1941р.		тис. голів	у % до 1941р.		тис. голів	у % до 1941р.
ВРХ	10502,8	6815,4	3334,5	1613,0	48,4	572,3	143,2	25,0	3366,7	2976,8	88,4
Свині	8973,8	1784,3	2845,3	319,9	11,2	882,7	102,8	11,6	3003,6	933,5	31,1
Вівці та кози	6239,8	2653,8	3122,7	564,2	18,1	482,4	80,2	16,6	962,2	849,0	88,2
Коні	4531,5	1747,0	2879,0	833,1	28,9	419,0	158,2	37,8	1,4	2,7	192,9

Процес відновлення поголів'я худоби в 1943 – 1944 рр. стримувався через нестачу маточного поголів'я. На початок 1945 р. у республіці в усіх категоріях господарств маточне поголів'я худоби складало: по коровах 67,2%, свиноматках старше 9 місяців – 21,3%, вівцематках і ярках старше одного року – 37,2%, козоматках – 134,0%, кобилах старше трьох років – 45,2% до маточного поголів'я на початок 1941 р. [285, арк. 132]. Особливо невтішною була ситуація з маточним

поголів'ям у громадському тваринництві колгоспів. (Детальніше див. у додатках 77, 92 – 94).

Темпи зростання поголів'я худоби за 1945 рік по всіх категоріях господарств були набагато вищі, ніж до війни. Так, середньорічні темпи зростання поголів'я худоби в східних областях УРСР за 1945 р. по великій рогатій худобі становили 18,8, свинях – 56,9, вівцях і козах – 20,5 й у середньому по всіх видах худоби – 24,6%, тоді як у 1934 – 1940 рр. ці показники становили, відповідно, 8,6, 12,1, 17,9 і 10,5% [1006, с. 63]. Темпи приросту поголів'я продуктивної худоби найвищими були у радгоспах: великої рогатої худоби – 69, свиней – 11, овець і кіз – 80%, у колгоспах вони становили, відповідно, 35, 100 і 59%, у господарствах колгоспників, відповідно, 9, 38 і 2% [1006, с. 64]. У 1945 р. колгоспи збільшили поголів'я великої рогатої худоби на одну третину (на 571 тис. голів), свиней – вдвоє, овець і кіз – більше ніж у півтора раза. Загалом за період від початку відбудови до кінця 1945 р. громадське тваринництво в колгоспах було відновлено в таких розмірах (див. таблицю 4.4) [1006, с. 62 – 63]:

Таблиця 4.4

Вид худоби	Тис. голів	1945 р. у процентах до 1 січня 1941 р.
Велика рогата худоба	2174,3	65,2
у т.ч.: корови	164,7	21,5
робочі воли	255,0	46,3
Свині	637,1	22,4
Вівці і кози	891,0	28,5
Коні	907,5	31,5

Відзначаючи беззаперечні успіхи в справі відновлення поголів'я великої рогатої худоби в колгоспах, водночас звернемо увагу на ще надзвичайно низьку питому вагу в ньому корів – лише близько 7,6% (у 1941 р. вона становила 23%). Незначною була також і питома вага волів – 11,7% (у 1941 р. – 16,5%). Таким чином, з урахуванням поголів'я бугаїв-плідників, питома вага яких у загальній кількості поголів'я становила майже 2,1% (47 тис. голів), у череді великої рогатої худоби колгоспів доросла продуктивна худоба склала лише 21,4%, а молодняк – 78,6%. У свою чергу в стаді молодняка близько двох третин становили нетелі, телиці та бички віком від одного до двох років, що створювало хороші перспективи для подальшого зміцнення стада продуктивної худоби вже в

найближчий період. Найвідсталішою галуззю колгоспного тваринництва залишалося свинарство.

Наприкінці 1945 р. в Україні функціонувало 76 319 тваринницьких ферм усіх видів худоби [38, арк. 47]. Кількість відновлених й заново організованих колгоспних ферм досягла 69 157, у тому числі ферм великої рогатої худоби – 26 344, або 99,8%, свиноферм – 21 515, або 81,2%, вівчарських ферм – 21 298, або 80,7% до числа колгоспів. Крім того, було організовано 23 940 птахівничих ферм [38, арк. 11].

Одночасно, незважаючи на значні вилучення за договорами контрактації молодняку, зростало й поголів'я худоби в особистому користуванні селян. Про кількість худоби в господарствах колгоспників та одноосібників станом 1 січня 1945 р. свідчать показники таблиці 4.5: [285, арк. 51зв., 140зв., 141, 141 зв.]

Таблиця 4.5

Господарства	Велика рогата худоба		Свині		Вівці		Кози		Коні	
	Всього тис. голів	у % до 1941 р.	Всього тис. голів	у % до 1941 р.	Всього тис. голів	у % до 1941 р.	Всього тис. голів	у % до 1941 р.	Всього тис. голів	у % до 1941 р.
Колгоспників	2976,8	88,4	933,7	31,1	505,6	65,4	343,4	181,6	2,7	192,9
у т.ч.:										
схід. обл.	2975,8	89,5	933,5	31,5	505,0	66,2	343,3	183,0	2,3	287,5
захід. обл. *	1,0	2,4	0,2	0,5	0,6	5,7	0,1	6,7	0,4	66,7
Одноосібників	1481,3	59,8	299,3	20,1	741,5	59,9	55,7	64,6	705,4	71,3
у т.ч.:										
схід. обл.	13,1	167,9	5,9	47,2	2,2	115,8	8,3	91,2	1,6	28,1
захід. обл.	1468,2	59,5	293,4	19,9	739,3	59,9	47,4	61,5	703,8	71,5

* У господарствах колгоспників показники по великій рогатій худобі подані лише по Ізмаїльській, Тернопільській і Чернівецькій областях; показники по свинях, вівцях і конях – лише по Ізмаїльській і Тернопільській областях; показники по козах – лише по Тернопільській області.

Як видно з наведених показників, на початку 1945 р. в особистому користуванні селян худоби було набагато менше ніж до війни, за винятком поголів'я кіз, за рахунок розведення яких селяни намагалися задовольнити свої потреби в молочній продукції. Найгірша ситуація в селянських господарствах була з поголів'ям свиней. Водночас зазначимо, що в Сумській, Полтавській, Ворошиловградській, Дніпропетровській, Кіровоградській та Херсонській областях у господарствах колгоспників зовсім були відсутні коні. А в господарствах одноосібників коні були відсутні в Сталінській,

Ворошиловградській, Запорізькій, Кіровоградській і Миколаївській областях [285, арк. 140, 141].

У 1945 р. поголів'я худоби в господарствах селян зростало набагато швидшими темпами порівнянно не лише з 1944 р., що безумовно було пов'язано з закінченням бойових дій на території республіки, зростанням маточного поголів'я в селянських господарствах й дещо меншими контрактаційними завданнями, а й порівнянно з довоєнними роками. Насамперед, це стосувалося поголів'я великої рогатої худоби. Так, за 1945 рік воно дало приріст 213 тис. голів проти середньорічного приросту за 1934 – 1940 рр. у кількості 137 тис. голів. Та все ж головним було те, що приросло поголів'я продуктивної худоби: у господарствах колгоспників великої рогатої худоби на 9%, свиней – 38, овець і кіз – на 2%; у господарствах одноосібників відповідно на 0,4, 28 і 1% [1006, с. 63 – 64]. Однак до повного вирішення проблеми безкорівності й безхудобності серед колгоспників було ще далеко, оскільки на кінець 1945 р. 43% з них не мали корів, а 20% зовсім не мали ніякої продуктивної худоби [1006, с. 188]. Головними причинами, які стримували розведення худоби в селянських господарствах, були відсутність достатньої кількості молодняку у вільному продажу через запровадження системи контрактації, коштів для його придбання та сплати податків з поголів'я.

Серед завдань, які вирішувалися в процесі відродження тваринництва, поряд з відновленням кількості поголів'я худоби, одним з найважливіших було завдання досягнення її високої продуктивності. Це, у свою чергу, вимагало здійснення комплексу заходів щодо відновлення та подальшого поліпшення поголів'я породистої худоби, якому під час війни було завдано величезної шкоди. У ряді районів республіки племінна худоба була повністю знищена [38, арк. 21]. Навіть у 1945 р., незважаючи на вже проведену за час після визволення території республіки значну селекційну роботу, питома вага чистопородистої худоби та метисів у радгоспах, колгоспах і в господарствах колгоспників становила лише: серед великої рогатої худоби 29, свиней – 28, овець і кіз – 32% (за даними перепису худоби восени 1939 р. ці показники відповідно становили 40, 32 і 66%, а

напередодні війни питома вага породистої худоби була ще більшою) [1006, с. 173 – 174]. Була повністю знищена вся документація на племінних тварин [36, арк. 4; 38, арк. 54].

Упродовж 1944 – 1945 рр. відновили роботу 28 державних племінних розплідників (із 322 довоєнних), у т.ч.: великої рогатої худоби – 20, з кількістю поголів'я в районах їхньої діяльності – 87,1 тис. голів, свинарських – 4, з поголів'ям 24,5 тис. голів, вівчарських – 4, з поголів'ям 39,5 тис. голів [38, арк. 22]. Крім того, поза межами діяльності держплемрозплідників були відновлені племінні колгоспні ферми у такій кількості: великої рогатої худоби – 242 ферми, з поголів'ям 17 163 голови, свинарських – 152 ферми, з поголів'ям 6892 голови, вівчарських – 69 ферм, з поголів'ям 7719 тис. голів, конярських – 224, з поголів'ям 3942 голови. Також була відновлена майже повністю довоєнна мережа парувальних пунктів [37, арк. 30; 38, арк. 22]. У 1944 – 1945 рр. держплемрозплідники виростили й реалізували колгоспам і радгоспам УРСР 10 239 племінних бугаїв, 2812 племінних кнурів, 730 племінних баранів [37, арк. 31]. Однак навіть наприкінці 1945 р. ще відчувалася гостра нестача породистих плідників по кожному виду продуктивної худоби. Із наявних на колгоспних фермах 47 тис. бугаїв породистих було 31,6 тис. (67,3%), із 19,8 тис. кнурів – породистих було 15,2 тис. (76,7%), із 32,7 баранів – породистих було 19,2 тис. (58,4%) [38, арк. 24].

Підвищення продуктивності худоби значною мірою залежало від правильної організації праці на тваринницьких фермах. Однак у більшості господарств вона була незадовільною. У доповіді наркома землеробства УРСР на всеукраїнській нараді передовиків тваринництва 24 грудня 1945 р. констатувалося, що в багатьох господарствах ще не були створені постійні тваринницькі бригади, допускалася часта зміна як завідувачів фермами, так і колгоспників у тваринницьких бригадах. Худоба не розподілялася для догляду за кращими колгоспниками, не здійснювався належний облік праці й продукції, одержаної від закріплених груп худоби. Все це призводило до порушень при годівлі та догляді за худобою й значних втрат поголів'я та тваринницької

продукції, не стимулювало колгоспників до більш продуктивної роботи [36, арк. 1 – 2; 38, арк. 52 – 53]. У переважній більшості колгоспів і радгоспів не застосовувалася додаткова оплата праці тваринників. Так, у 1944 р. її одержали лише 2721, а в 1945 р. – 9585 колгоспні тваринники [36, арк. 4; 38, арк. 54]. Надзвичайно негативно на продуктивності корів позначалося використання значної частини її поголів'я на польових роботах в якості тягла.

Великою була яловість корів. У 1945 р. на кожні 100 корів і нетелів, наявних на початок року, було одержано в середньому по УРСР 85 телят. Тим часом, у багатьох областях ці показники були набагато меншими. Наприклад, у Чернігівській та Одеській областях приблизно четверта частина корів не дала приплоду й не доїлась [1006, с. 186 – 187].

Продуктивність худоби внаслідок вказаних недоліків і браку кормів була дуже низькою. Так, у 1944 р. надій від фуражної корови в колгоспах у середньому по республіці становив 1006 л [36, арк. 24], а в 1945 р. – 1043 л [783, с. 436] (у 1939 р. у колгоспах України середній надій на фуражну корову становив 1361 л) [1006, с. 181]. При цьому мав місце великий розрив у розмірах надоїв по областях. Так, якщо у Дніпропетровській, Сталінській, Полтавській, Херсонській, Запорізькій областях надій на фуражну корову за 10 місяців у 1945 р. становив 1100 – 1250 л, то у Вінницькій – 402 л, Кам'янець-Подільській – 618 л, Миколаївській – 673 л, Одеській – 681 л, тобто у 2 – 3 рази менше [36, арк. 21 – 24]. У той же час, як і перед війною, так і в 1944 – 1945 рр. надої на одну середньорічну фуражну корову в колгоспах УРСР були найвищими в СРСР. Зокрема в колгоспах РРФСР (другій за цими показниками після УРСР серед союзних республік) вони становили: у 1944 р. – 877 л, у 1945 р. – 976 л, а в колгоспах СРСР – відповідно 771 л і 835 л [783, с. 436].

Низькі надої молока на колгоспних фермах стали однією з причин того, що річний план молокопоставок станом на 1 грудня 1945 р. колгоспами республіки було виконано лише на 48,9%, а Вінницької області – на 23,3%, Кам'янець-Подільської – 30,5%, Одеської – 34,1%, Житомирської – 39,4% [38, арк. 19 – 20].

Загалом у 1945 р. українські колгоспи і радгоспи здали державі лише 259 тис. л молока [1419, с. 223].

Погано проводилася робота з відгодівлі великої рогатої худоби та свиней. У ряді областей мала місце недооцінка значення такої роботи для збільшення виробництва м'яса й збереження поголів'я. Так, наприклад, у 1945 р. у Вінницькій області, згідно зі звітними даними облземвідділу, було поставлено на відгодівлю 5900 голів великої рогатої худоби, а знято лише 1200 голів, свиней відповідно 5300 голів і 700 голів. У Житомирській області було знято з відгодівлі лише 100 голів свиней, або 5% до державного плану. В Одеській області колгоспи впродовж 1945 р. відгодували й здали державі всього 43 свині [36, арк. 20; 38, арк. 19].

Значна кількість худоби здавалася на державні заготівельні пункти та забивалася в колгоспах невгодованою, з низькою забійною вагою. Так, у 1945 р. колгоспи України здали в м'ясопоставку 39% дорослої худоби і 63% молодняку великої рогатої худоби нижче середньої вгодованості [1006, с. 184]. Здаючи державі та забиваючи для власних потреб невідгодовану худобу на м'ясо, колгоспи допускали великі втрати поголів'я. У результаті завдавалася серйозна шкода як державі, так і колгоспам, бо держава одержувала м'ясо низької якості, а колгоспи змушені були здавати значно більшу кількість худоби, ніж це потрібно було б при кращій відгодівлі.

У результаті адміністративного тиску з боку керівних владних структур колгоспами республіки станом на 1 грудня 1945 р. річний план м'ясопоставок було виконано загалом на 101,3%, проте в окремих областях він не був виконаний. Так, колгоспи Вінницької області виконали план здачі м'яса державі лише на 60,4%, Кам'янець-Подільської області на 57,3% [38, арк. 20]. Загальний обсяг зданого державі в 1945 р. м'яса українськими тваринниками становив 146 тис. т [1419, с. 223].

Важливість якнайшвидшого відновлення тваринницької галузі зумовлювалася не лише тим, що вона мала давати так потрібну в умовах воєнного часу м'ясо-молочну та іншу тваринницьку продукцію, а й необхідністю енергетичного забезпечення інших галузей сільського господарства, у першу

чергу рільничої. За майже повної відсутності в перші місяці після окупації у визволених областях тракторів та іншої техніки, а в наступний період їх гострій нестачі через неспроможність автотракторної промисловості ні в час війни, ні в перші роки після війни дати сільському господарству великої кількості тракторів та автомашин, саме тваринне тягло могло забезпечити виконання обсягів польових робіт. Однак кількість робочої худоби у перших визволених регіонах України була невеликою: поголів'я робочих коней було вп'ятеро менше, а робочих волів – вчетверо менше довоєнного часу [1006, с. 49]. Поряд із зменшенням поголів'я коней змінився й їхній якісний склад. У відновлених колгоспах та радгоспах переважну більшість склали старі та виснажені коні, багато з них страждали хронічними захворюваннями, мали травматичні ушкодження.

Уже за період від початку визволення території республіки й до кінця 1944 р. було зроблено чимало для відродження конярства. У колгоспах було відновлено 191 конеферму (4,1% від наявних 4652 конеферм на початку 1941 р.), відремонтовано та збудовано заново сотні конюшень. Зросло, у порівнянні з післяокупаційним періодом, поголів'я коней, насамперед у колгоспах. Показники поголів'я коней в господарствах республіки наведені у таблиці 4.6: [складено та вираховано за: 285, арк. 51зв., 52, 131зв., 133, 135зв., 136, 140, 140зв., 141, 141зв.]

Таблиця 4.6

Поголів'я коней в категоріях господарств (тис. голів)	На 01.01 1941 р.	На 01.01.1945 р.*	
	Всього	Всього	у % до 01.01. 1941 р.
Поголів'я в господарствах усіх категорій	4531,5	1747,0	38,6
у т.ч. у східних областях	3256,9	981,5	30,1
у західних областях	1274,6	765,5	60,1
Поголів'я в колгоспах	2879,0	833,1	28,9
з них робочих	1790,8	566,9	31,6
у т.ч. у східних областях	2851,6	832,8	29,2
з них робочих	1769,5	566,6	32,0
у західних областях	27,4	0,3	1,1
з них робочих	21,3	0,3	1,4
Поголів'я у державних та кооперативних господарствах	419,0	158,2	37,6
у т.ч. у східних областях	377,7	137,0	36,3
у західних областях	41,3	21,2	51,3
У т.ч. поголів'я в радгоспах:	126,0	33,5	26,6
у т.ч. у східних областях	117,4	30,7	26,1

у західних областях	8,6	2,8	32,6
Поголів'я в господарствах колгоспників	1,4	2,7	192,9
у т.ч. у східних областях	0,8	2,3	287,5
у західних областях	0,6	0,4	66,7
Поголів'я в одноосібних господарствах у сільських місцевостях	989,3	705,4	71,3
у т.ч. у східних областях	5,7	1,6	28,1
у західних областях	983,6	703,8	71,5

* Показники, що стосуються західних областей, наведені лише по Ізмаїльській і Тернопільській областях.

Було виконано значний обсяг роботи з відродження й організації в конярстві племінної справи, що дозволило вже в 1945 р. мати в республіці 20 державних конюшень (з них 3 новостворених), на яких було зосереджено 605 голів племінних коней (75,6% до довоєнного рівня), 5 держплемрозплідників (з них 2 новостворених) з 2300 племінними конематками і жеребцями (37% до довоєнного рівня), 224 племінні конеферми з 3442 конематками і жеребцями (90% до довоєнної кількості). На конеферми республіки було передано з військових частин та завезено зі східних областей понад 2 тис. племінних та поліпшених конематок [38, арк. 26 – 27].

Однак ситуація у конярстві залишалася складною. Значна частина поголів'я коней, як і раніше, через захворювання та виснаження була непридатна для ефективного використання. Мали місце серйозні недоліки в утриманні, догляді, годівлі та використанні тварин. У більшості господарств не були виділені спеціальні приміщення для конеферм і навіть не призначено завідувачів фермами, коні не були закріплені за конюхами та постійними їздовими. Вкрай незадовільно здійснювалась годівля. Як правило, в раціоні були відсутні концентрати, багато колгоспів не мали сіна (особливо у південних областях) і коней годували лише соломою, а в деяких господарствах й її не вистачало. У багатьох господарствах з настанням холодів конепоголів'я не було забезпечено теплими приміщеннями. Втрати коней унаслідок погано організованої зимівлі в 1944/1945 рр. становили 15%, а у деяких областях загинула майже третя частина конепоголів'я [38, арк. 27]. Такі втрати коней в колгоспах значно перевищили кількість одержаного приплоду в 1945 р.

У переважній більшості колгоспів не було бережного ставлення до конематок, насамперед не забезпечувалися такі умови утримання й використання кобил, які дозволяли б одержувати й вирощувати лошат від кожної конематки.

Маточне поголів'я було розподілено по виробничих бригадах, жеребні конематки використовувалися в роботі нарівні з робочими кінсьми. Незадовільно проводилася робота по паруванню та заплідненню конематок. У більшості випадків вона здійснювалася безсистемно й безконтрольно. Наявна в республіці в 1945 р. мережа парувальних пунктів з 13 130 жеребцями була явно недостатньою. Штучне осіменіння конематок, яке дозволило б у 3 – 4 рази збільшити запліднення кобил, здійснювалося лише на 130 спеціальних пунктах (їхня кількість становила лише 32% від довоєнної) [38, арк. 27]. У поєднанні з вкрай поганим доглядом за молодняком, який здійснювали в основному підлітки, це негативно позначилося на справі відновлення й порідного поліпшення конепоголів'я. Державний план вирощування молодняку в 1945 р. колгоспи республіки виконали лише на 55,9% [38, арк. 28 – 29].

Вказані вище причини призвели до зменшення конепоголів'я в громадському стаді. Станом на 1 червня 1945 р. у колгоспах нараховувалося 763,8 тис. голів, тобто на 66,2 тис. голів менше, ніж було на початку року. Кількість робочих коней зменшилася з 561,5 тис. голів до 512,2 тис. голів [38, арк. 28 – 29].

Лише на кінець 1945 р. поголів'я коней у колгоспах збільшилося до 907,5 тис. голів [783, с. 434]. Приріст відбувся в основному за рахунок коней, завезених зі східних районів СРСР та переданих Червоною армією, а також трофейних та одержаних у порядку повернення вивезених окупантами до Німеччини й Румунії та в рахунок репарацій. В особистих господарствах сільських мешканців конепоголів'я зросло майже до 1 млн голів. Загальна кількість конепоголів'я в усіх категоріях господарств України становила майже 2 млн голів [726, с. 269]. Зростання поголів'я коней певною мірою сприяло вирішенню проблеми тягла в сільському господарстві.

Враховуючи те, що період відтворення кінського поголів'я більш тривалий, з метою прискореного збільшення живої тяглової сили значну увагу було приділено максимальному вирощуванню в колгоспах і радгоспах волів. Постановою Раднаркому УРСР від 30 травня 1944 р. для колгоспів, залежно від

розмірів наявної у них земельної площі, встановлювався обов'язковий мінімум поголів'я робочих волів, а також бичків для вирощування їх на волів упродовж 1944 – 1946 рр. Так, колгоспи Київської, Вінницької, Сумської, Харківської, Кам'янець-Подільської, Полтавської та Кіровоградської областей повинні були в 1944 р. завести у себе, як мінімум, таку кількість волів і бичків: при наявності земельної площі до 200 га – 8 голів, понад 200 до 500 га – 14, понад 500 до 1000 га – 26, понад 1000 до 1500 га – 42, понад 1500 до 2000 га – 56, понад 2000 га – 80 голів. Відповідний обов'язковий мінімум встановлювався на 1944 р. також для інших областей [1006, с. 50]. Загальний обов'язковий мінімум волів і бичків для колгоспів республіки на 1944 р. уряд встановив на рівні 810,4 тис. голів, з них робочих – 133,2 тис., неробочих волів старших одного року – 153,5 тис., бичків до одного року – 523,7 тис. Одночасно було встановлено загальнореспубліканський мінімум на 1945 р. у кількості 1446,7 тис. голів [34, арк. 18]. Виконання поставлених завдань господарства повинні були забезпечити за рахунок власних можливостей та використання такого джерела, як контрактація молодняка бичків у колгоспників.

На кінець 1945 р. колгоспи України вже мали робочих волів і молодих биків 1196,8 тис. голів (у т.ч. молодих биків до одного року – 502 тис., від 1 – 2 років – 440 тис.) проти 1144 тис. голів на 1 січня 1941 р., тобто на 52 тис. голів більше довоєнного рівня [1006, с. 50 – 51].

Водночас слід зауважити, що в ряді районів та областей мала місце недооцінка важливості контрактації бичків, а в частині колгоспів не дбали про їхнє збереження для подальшого вирощування на волів було поставлено на вирощування з річного приплоду 624 тис. бичків, а на кінець 1945 р. їх залишилося 500 тис. Отже, близько 124 тис. бичків, які навесні 1946 р. уже можна було б використовувати на роботі, пішли на забій. Особливо великі втрати допустили в колгоспах Чернігівської області – майже 10 тис. голів, Харківської – майже 8 тис. голів, Одеської області – близько 5 тис. голів.

Сукупність цих та інших обставин призвела до невиконання доведених державних завдань. Встановлений на 1945 р. мінімум у республіці загалом було

виконано на 82,7%. Найкращим був стан у Ворошиловградській області, де на 1 грудня 1945 р. встановлений мінімум був виконаний на 112,4%, а також Сталінській області – 91,8% і Полтавській – 86,8%. На той час колгоспи Ворошиловградської області вже мали дорослих волів у середньому на один колгосп 22 голови, Полтавської області – 15 голів. Поряд з цим незадовільною була ситуація в Миколаївській області, де встановлений мінімум було виконано на 31,2%, Кіровоградській – на 41,6%, Одеській – на 51,3%, Херсонській – на 58,2% [вираховано та подано за: 38, арк. 31 – 33].

Однак слід зауважити, що недовиконання державного плану не може применшити значення зростання поголів'я робочих коней і волів у колгоспах для збільшення тяглових ресурсів сільського господарства в областях УРСР. А наявність великого поголів'я молодняка забезпечила поповнення живого тягла в 1946 – 1947 рр. значною кількістю робочих коней і волів.

У справі післявоєнного відновлення тваринницької галузі важливе місце відводилося дрібному тваринництву – птахівництву, кролівництву, ставково-рибному господарству, бджільництву, яке могло давати чималі ресурси м'яса, яєць, риби, меду та інших продуктів як у громадському, так і приватному селянському секторі, для якого вони були не лише одними з основних у харчовому раціоні, а й важливим джерелом одержання грошових надходжень, необхідних для придбання промислових товарів, одягу, реманенту й т.п. та сплати готівкової частини податків.

За роки окупації птахівнича галузь зазнала величезних втрат. Були ліквідовані майже всі колгоспні та радгоспні птахоферми (у 1941 р. поголів'я колгоспної птиці становило 8622 тис. голів), велика кількість ферм зруйновані. Значно зменшилася кількість поголів'я птиці в особистих господарствах сільських мешканців. Інкубаторно-птаховничі станції (у 1940 р. у східних областях їх працювало 161) в більшості були повністю зруйновані, а ті, що залишилися, розграбовані й могли бути введені в експлуатацію лише після великих капітальних затрат [299, арк. 205 – 206].

У післявоєнний період відновлення птахівництва в громадському та приватному секторах набувало надзвичайно важливого значення. Воно повинне було відігравати значну роль у збільшенні м'ясних ресурсів і цим сприяти відновленню поголів'я робочої й продуктивної худоби в колгоспах, радгоспах та особистих господарствах сільських мешканців.

У звільнених лівобережних областях комплектація відновлюваних колгоспних птахівничих ферм здійснювалася в основному за рахунок контрактації птиці в селянських господарствах. На 1 січня 1944 р. було знято з контрактації й поставлено на колгоспні ферми 336,3 тис. голів птиці. Крім того, за рішенням ЦК ВКП(б) і РНК СРСР з інших областей у порядку допомоги звільненим районам УРСР було завезено 100,2 тис. голів птиці. Усього станом на 1 січня 1944 р. на колгоспних птахофермах нараховувалося 436,5 тис. голів птиці, або 9,1% до наявної на 1 січня 1941 р. [299, арк. 206], а на кінець 1944 р. уже 21 275 колгоспів мали птахоферми [285, арк. 138] з поголів'ям птиці 3270,2 тис. голів [783, с. 432], що становило 37,9% до поголів'я на 1 січня 1941 р. А на кінець 1945 р. кількість колгоспних птахоферм збільшилася до 23 940 [38, арк. 1], а поголів'я птиці – до 3701,6 тис. голів [783, с. 434] (42,9% до кількості на 1 січня 1941 р.).

Процес відновлення громадського птахівництва супроводжувався великими труднощами, пов'язаними з відсутністю приміщень для утримання птиці, будівельних матеріалів для їх будівництва та ремонту, малою кількістю інкубаторно-птахівничих станцій та племінної птиці, значним поширенням захворюваності птахів на чуму й загибелі від неї, дефіцитом кормів.

Більш швидкими темпами збільшувалося поголів'я птиці в господарствах сільських мешканців, у тому числі водоплавної. Вирощування гусей та качок у колгоспах та радгоспах здійснювалося в незначних розмірах.

Важливою галуззю дрібного тваринництва було кролівництво. Швидка розмножуваність кролів, доступність кормової бази (трава, сіно, коренеплоди) і відносно швидке відгодовування сприяли тому, що кролівництво мало особливе значення в особистому господарстві всіх категорій сільських мешканців і було для них важливим джерелом одержання м'яса (при 3 – 4 кролематках можна було

одержати не менше 80 кг м'яса), а також цінної хутряної сировини та пуху. У передвоєнні роки мав місце не лише масовий розвиток кролівництва в особистому користуванні селян, а й у колективних господарствах, свідченням чого була наявність у багатьох колгоспах кролеферм з численним поголів'ям.

У період окупації колгоспне кролівництво було знищене, а поголів'я кролів в господарствах селян значно зменшилося. У післявоєнний період поголів'я кролів у господарствах селян поступово зростало, хоча на перших порах, через відсутність достатньої кількості маточного поголів'я, приріст був незначним. Гостра нестача продовольства змушувала селян вишукувати джерела його поповнення й вирощування кролів було одним з них. Відродження кролівництва в громадському секторі відбувалося в незначних розмірах.

Значна кількість колгоспів і радгоспів України мали сприятливі умови для розвитку ставково-рибного господарства. У 1940 р. колгоспи УРСР мали 72,5 тис. га діючих ставків. Того року 9345 колгоспів зарибали ставки культурним коропом на площі 36 792 га й одержали 137,5 тис. центнерів риби [1006, с. 208]. За роки окупації ставково-рибне господарство зазнало значних руйнувань і на час визволення знаходилося в занедбаному стані. Враховуючи важливу роль цієї галузі тваринництва в розв'язанні тогочасної продовольчої проблеми, центральні органи влади ставили перед своїми структурами на місцях, колгоспами та радгоспами завдання якнайшвидше домогтися її відродження. Однак через нестачу коштів, матеріально-технічних засобів та робочої сили колгоспи й радгоспи не могли виконати поставлене завдання і до кінця 1945 р. ставкове господарство в республіці було відновлене лише частково.

Досить поширеною й продуктивною галуззю дрібного тваринництва в Україні в довоєнний період було бджільництво. На кінець 1940 р. 22 033 колгоспи (81,2%) мали пасіки з загальною кількістю 1233 тис. бджолосімей [1006, с. 209]. Велику кількість бджіл мали в особистому користуванні колгоспники, одноосібники та робітники й службовці, що проживали в сільській місцевості. Під час окупації бджільничій галузі було завдано величезної шкоди. Наприклад, лише у Харківській області загарбники знищили або вивезли до Німеччини 99 702

бджолосім'ї, у Дніпропетровській області – 55 777 бджолосімей, у колгоспів і одноосібників західних областей УРСР було відібрано 304 680 вуликів з бджолами [1092, с. 179] і т.д. У післявоєнний період у республіці була проведена значна робота з відновлення бджільництва як у громадському, так і приватному секторах, зокрема в колгоспах на кінець 1945 р. налічувалося вже 314 тис. бджолосімей, або 25,5% до 1941 р. [1006, с. 62].

Важливою складовою частиною у справі відродження тваринницької галузі було налагодження ветеринарної протиепізоотичної роботи. Адже під час окупації та в перші місяці після визволення областей республіки широких розмірів набули такі інфекційні хвороби тварин, як короста, захворювання коней сапом та чума птиці. Крім цього, значно поширилися захворювання коней енцефаломієлітом (влітку і восени хвороба охопила північні та центральні лісисто-заболочені райони), митом, піроплазмозом і наталіозом (в усіх лісових районах), корів та волів – ящуром, свиней – бешихою. Всього ж у цей період на території республіки були зафіксовані випадки захворювання тварин на 26 інфекційних хвороб. Особливо загрозливою була ситуація з захворюванням птиці чумою. У 1944 р. лише у колгоспах від неї загинуло 783 121 шт. птиці, а під час локалізації її вогнищ було передчасно забито 339 096 шт. птиці, тобто загальні втрати становили понад 1 млн 122 тис. шт. [38, арк. 40]. Великою була й захворюваність та загибель тварин від незаразних хвороб.

Відразу після визволення в регіонах республіки вживалися термінові заходи щодо відновлення мережі ветеринарних закладів та служб, вивчався епізоотичний стан, проводилися планові роботи по ліквідації та профілактиці заразних хвороб худоби. Так, зокрема, завдяки оперативним і рішучим заходам в багатьох регіонах було локалізовано і швидко ліквідовано ящур, не допущено подальше поширення інших інфекційних хвороб, організовано лікування хворих тварин. Щоправда не в усіх випадках вживані заходи давали позитивний кінцевий результат, тому нерідко доводилося терміново здійснювати рішучі заходи, щоб здолати епідемію.

Однак у справі ветеринарного забезпечення галузі існували великі проблеми. Перш за все, не вистачало кваліфікованих ветеринарних працівників. Так, на території 10 лівобережних областей станом на 1 лютого 1944 р. працювало всього 315 ветлікарів проти 958 у 1941 р. та 740 ветфельдшерів проти 8661 у 1941 р. [299, с. 240]. У результаті в багатьох районах було лише по 2 – 3 ветфельдшери. У багатьох колгоспах не було навіть ветсанітарів і їхні обов'язки виконували недостатньо підготовлені або й зовсім не підготовлені колгоспники.

Негативно позначалася на здійснюваних протиепізоотичних та профілактичних заходах незадовільна забезпеченість ветеринарними засобами, особливо ліками й вакцинами для щеплень, біопрепаратами та дезинфікуючими засобами.

Після повного визволення території України від окупантів протиепізоотична робота значно активізувалася. На початок 1945 р. були відновлені й працювали більшість із наявних до війни ветдільниць із лікарнями та амбулаторіями, ветеринарні пункти, ветбаклабораторії, м'ясоконтрольні станції й пункти, твариннопрогонні контрольні пункти, збільшилася чисельність ветеринарних кадрів, більше надходило ліків і вакцини для щеплення худоби.

Проте епізоотичний стан у республіці наприкінці 1944 р. й упродовж усього 1945 р. залишався складним. Так, у грудні 1944 р. – березні 1945 р. у східних областях республіки мало місце захворювання великої рогатої худоби 18 хворобами, коней – 16. Незважаючи на вживані заходи по локалізації інфекційних захворювань, кількість населених пунктів з хворою на них худобою та кількість хворих тварин фактично суттєво не зменшувалися. Наприклад, у грудні 1944 р. захворювання коней сапом мало місце в 180 населених пунктах, у січні 1945 р. – у 176, у березні – 177; захворювання митом відповідно в 279, 278 і 269 населених пунктах. А захворювання коней коростою навіть зросло. Якщо в грудні 1944 р. ця хвороба була в 3414 населених пунктах, то в січні 1945 р. – у 7274, а в березні – уже в 8989 населених пунктах. Відповідно кількість виявлених на цю хворобу тварин була такою: 31 499, 76 861 і 76 173 голови. Упродовж цих місяців у

східних областях лише від названих вище та інших хвороб, загинуло та було вимушено забито майже 1800 коней.

Подібна ситуація була й із захворюваністю великої рогатої худоби, свиней, овець та птиці, яка, будучи ліквідованою в одних місцях, спалахувала й поширювалася в інших. Причинами цього в умовах стійлового утримання худоби були порушення карантинних і ветеринарно-санітарних правил та незначні обсяги здійснюваних профілактичних заходів, насамперед щеплень. Наприклад, у грудні 1944 р. до 19 населених пунктів, де було захворювання великої рогатої худоби на сибірську язву, додалося ще 29. У січні 1945 р. ця хвороба з'явилася ще в 32, а в лютому – у 42 населених пунктах. Щеплення ж проти неї в грудні були зроблені лише 19 207, у січні – 78 871, у березні – 56 993 тваринам. Захворювання великої рогатої худоби бруцельозом у грудні 1944 р. були зафіксовані в 307, у січні 1945 р. – у 338, у березні – у 404 населених пунктах, туберкульозом відповідно в 326, 368 і 415, коростою – в 294, 684 і 469, ящуром – в 30, 40 і 12, стригучим лишаєм – у 1897, 3421 і 2686 населених пунктах і т.д. Від цих та інших хвороб у 1945 р. загинуло та вимушено було забито тисячі голів худоби [41, арк. 9 – 10; 42, арк. 2, 10].

У регіону республіки продовжували виникати вогнища епідемії чуми птиці. Від неї лише в колгоспах у 1945 р. загинуло птиці 135 198 голів та було забито 169 202 голови, а разом втрати становили 304 400 голів. Отже, за 1944 – 1945 рр. птахівнича галузь від цієї хвороби втратила понад 1 млн 426 голів птиці. Виходячи з того, що 1 голова птиці давала приблизно 2 кг м'яса, колгоспи втратили майже 30 тис. ц м'яса [38, арк. 40].

Проте, незважаючи на зазначені проблеми й труднощі воєнного часу, протягом 1944 – 1945 рр. у республіці була здійснена значна робота з ліквідації захворюваності тварин.

У відбудовний період у переліку заходів з відродження в республіці сільського господарства великі завдання стояли щодо відтворення та подальшого розвитку садівництва. Під час окупації та воєнних дій плодючі насадження в багатьох колгоспах і радгоспах, а також на садибах сільських мешканців були або

зовсім знищені, або їхня кількість набагато зменшилась. Лише у колгоспах лівобережних областей загинуло не менше 15% старих і 30 – 35% молодих садів [299, арк. 23]. Було цілком знищено 40,9 тис. га садів. Крім того, унаслідок хижацької експлуатації та відсутності належного догляду загинуло 22% дерев у решті насаджень. Отже, загальні втрати в галузі садівництва в Україні обчислювалися в 114,1 тис. га, або 30,6% [1092, с. 179]. (Про втрати галузі в колгоспах східних областей УРСР див. у додатку 71). Майже всі плодові розсадники були зруйновані й зовсім припинили свою діяльність. Велику кількість садівного матеріалу загарбники вивезли до Німеччини. Тільки з плодкових розсадників Укрсадовинтресту за два роки було вивезено 1,6 млн саджанців [1006, с. 221].

Після визволення України від загарбників у республіці в короткі строки була проведена велика робота з відродження садівництва. Лише в колгоспах у 1944 – 1945 рр. було проведено відновлювальні роботи на площі 15 720 га садів і плодоягідних плантацій [815, с. 138], посаджено тисячі гектарів нових садів.

У 1945 р. площа садів у всіх категоріях господарств України становила 491,8 тис. га, у тому числі в колгоспах – 368,2 тис. га й радгоспах – 41,8 тис. га, площа ягідників складала відповідно 4,3 тис. га, 3,0 га і 0,6 тис. га [285, арк. 47зв.]. Водночас не в усіх колгоспах і радгоспах відновлення садівництва здійснювалося належним чином. У значній їх частині до відновлюваних і ремонтних робіт у садах навіть не приступили або проводили в незначних розмірах. Понад 10 тис., або 38% колгоспів зовсім не мали садів і ягідників, а 40% колгоспів мали їх менше 10 га. Майже 40% колгоспників зовсім не мали плодкових дерев і ягідників на своїх садибах [1006, с. 215 – 216]. Мала кількість плодкових дерев на садибах селян зумовлювалася головним чином тим, що через поганий сортовий склад насаджень, періодичне плодоношення яблунь і груш та низьку їх врожайність селянам не вигідно було відводити землю для присадибного садівництва. На селянських садибах переважали вишні та сливи.

Великий обсяг роботи належало виконати й з відновлення та розвитку в республіці виноградарства. У 1940 р. площа виноградників досягла 86,8 тис. га, у

тому числі 53,7 тис. га в східних областях УРСР [1006, с. 225]. Під час війни виноградарство України зазнало великих втрат. Велика площа виноградників загинула, а ті, що залишилися, були дуже зрідженими. Були знищені цінні виноградні розсадники, а більшість маточників американських лоз викорчувана (Про втрати виноградної галузі в колгоспах східних областей УРСР див. у додатку 71).

Уже впродовж 1944 р. у республіці були виконані великі за обсягами роботи з відродження виноградарської галузі, організації державних і колгоспних виноградарських господарств і виноградних розсадників та відновленню виноградних насаджень. З метою концентрації керівництва процесом вирощування й переробки винограду в складі Наркомату харчової промисловості було організовано Головне управління виноробної промисловості (з чотирма трестами: Одеським, Херсонським, Сталінським й Ізмаїльським), якому підпорядкували 20 виноградарських радгоспів інших наркоматів і трестів. Станом на 21 листопада було відновлено діяльність 5 виноградарських радгоспів в Ізмаїльській області, підібрані господарства для організації виноградарських радгоспів у Сталінській, Ворошиловградській і Чернівецькій областях. Приступили до організації 11 радгоспів в Одеській області й 10 радгоспів в Ізмаїльській області.

Для забезпечення виконання плану відновлення існуючих виноградників і закладання нових у 1944 р. радгоспами було вирощено 640 тис. шт. кореневовласних європейських саджанців і 515 тис. шт. прищеплених саджанців, що дозволило забезпечити потреби в ремонті виноградників радгоспів на площі 800 га і посадку 25 га нових виноградників.

Велику кількість посадкового матеріалу надала для радгоспів і колгоспів України Грузинська РСР, а саме: прищеплених саджанців – 500 тис. шт., чубуків прищеплених сортів – 6 млн шт., чубуків європейських сортів – 600 тис. шт. Україна також одержала 11 млн 600 тис. шт. чубуків європейських стандартних сортів винограду з інших республік та областей Радянського Союзу. Крім того Наркомхарчпром УРСР і Наркомземом УРСР спільно були розроблені й

реалізовані наступні заходи: визначено 47 колгоспних розсадників, які вирощували посадковий матеріал на договірних засадах з радгоспами; для заготівлі посадкового матеріалу до Грузії й Криму було відряджено 15 агрономів, 50 робітників радгоспів і 175 колгоспників; здійснено підготовку ґрунту (плантаж) під закладання шкілок навесні 1945 р. у радгоспах на площі 149 га і в колгоспах на площі 230 га [760, с. 396 – 397].

Розпочата робота в 1944 р. з організації державних і колгоспних виноградних розсадників та відновлення виноградних насаджень була продовжена в 1945 р. Однак через відсутність необхідної кількості коштів, спеціальної техніки та тягла, посадкового матеріалу, спеціалістів і робочої сили в повному обсязі поставлені завдання у справі відродження галузі не вдалося виконати.

Відбудова у ході війни сільського господарства, яка здійснювалася в складних умовах, зумовлених величезними втратами та руйнуваннями, відсутністю належного державного фінансування, матеріальних та трудових ресурсів, мала велике значення для збільшення продовольчих та сировинних ресурсів республіки, що дедалі зміцнювало економіку країни і наближало перемогу над ворогом. Активна участь селянства у відродженні сільського господарства забезпечила прискорення темпів ліквідації наслідків нацистської окупації та війни, створила необхідні передумови для більш швидкої відбудови всієї економіки в післявоєнні роки.

4.2. Податкова та заготівельна політика держави

У міру визволення регіонів України та розгортання відбудовного процесу держава здійснювала заходи з відновлення в аграрній сфері системи оподаткування та заготівель сільськогосподарської продукції. Вони базувалися на введених у дію в передвоєнні роки та доокупаційний період війни й чинних на той час на території СРСР законах з цих питань та директивних документах, які регламентували ці сфери на визволеній від загарбників території України.

На колгоспи поширювалася система прибуткового оподаткування, що застосовувалася в передвоєнний період. Водночас державні органи, списавши з усіх колгоспів попередню заборгованість за податковими зобов'язаннями, надавали економічно слабким із них пільги щодо обсягів і термінів сплати податків.

Одним із основних фіскальних зобов'язань у відбудовний період був сільськогосподарський податок, принципи якого базувалися на тих же засадах, що й у доокупаційний період війни. Разом з тим, у діючий закон про сільськогосподарський податок Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 червня 1943 р. було внесено зміни, якими держава намагалася впорядкувати оподаткування колгоспників та одноосібників шляхом ліквідації невідповідності, що існувала між збільшеними прибутками від продажу продуктів на базарі (у зв'язку зі зростанням цін) і податковим обкладанням. На початок 1943 р. у середньому по СРСР фактичний прибуток перевищував діючі норми прибутковості в 7–10 разів, а в деяких регіонах він був значно більшим [1151, с. 209; 783, с. 336]. Водночас ставки оподаткування залишалися на рівні 1939 р. Оподатковуваний прибуток до фактичного прибутку становив по зернових культурах – 14,8, картоплі – 16,1, овочах – 12,1, від корови – 17,8, овець та кіз – 10,6, свині – 7,3% [1151, с. 209]. У цій ситуації держава пішла на збільшення в 1943 р. норм прибутковості селянських господарств у середньому по СРСР приблизно в 3–4 рази та збільшила шкалу обкладання з 4 тис. крб. до 10 тис. крб. річного прибутку, унаслідок чого відповідно збільшилися ставки податку [1151, с. 09 – 210].

Водночас зміни до закону передбачали глибшу диференціацію норм прибутковості селянських господарств для обкладання їх податком залежно від економічних особливостей областей, районів та населених пунктів. З цією метою раднарками республік та облвиконками одержали право змінювати середні норми: республіканські – для окремих областей, а обласні – для окремих районів та населених пунктів на 30% у бік зменшення або збільшення [1151, с. 210]. Цими правами користувалися, зокрема, Раднарком УРСР та облвиконками,

встановлюючи зменшені норми прибутковості для областей, районів та населених пунктів, які особливо постраждали внаслідок війни та окупації або були віддалені від ринків збуту продукції. У результаті цього у післяокупаційний період у республіці значно зростає кількість господарств, які користувалися пільгами по сільськогосподарському податку. Основні пільги надавалися сім'ям військовослужбовців та інвалідам війни, громадянам похилого віку, у господарствах яких не було працездатних членів сім'ї.

Ще одним основним фіскальним зобов'язанням, яке стягувалося в означений період був воєнний податок. У 1943 р. його сплачували колгоспники та одноосібники Ворошиловградської та Харківської областей за середньообласними ставками відповідно 350 і 300 крб. [348, арк. 59; 1, арк. 167]. На 1944 р. середньообласні ставки були встановлені в наступних розмірах: Ворошиловградська область – 320 крб., Харківська – 300 крб., Чернігівська, Сумська, Полтавська, Вінницька, Кам'янець-Подільська, Кіровоградська – 260 крб., Запорізька, Сталінська, Дніпропетровська, Київська, Житомирська, Миколаївська – 240 крб., Волинська, Ровенська – 220 крб. Виходячи з середньообласних ставок, облвиконкоми встановлювали більші або менші ставки податку для окремих районів та населених пунктів з урахуванням тих же факторів, про які йшла мова вище [5, арк. 72].

Значна частина селян сплачувала податок на неодружених, одиноких та малосімейних громадян. У 1944 р. контингент платників цього податку розширювався за рахунок малосімейних громадян, котрі мали одну і дві дитини [1150, с. 97]. Колгоспники та інші громадяни, які були платниками сільськогосподарського податку, незалежно від розміру прибутку сплачували цей податок за наступними ставками: бездітні – 150 крб., ті, хто мав одну дитину – 50 крб., дві дитини – 25 крб. Бездітні робітники та службовці, які працювали і проживали в сільській місцевості, сплачували цей податок у розмірі 6% від заробітку, за наявності однієї дитини – 1% від заробітку, двох дітей – 0,5% від заробітку [1151, с. 208]. До речі, для багатьох молодих сімей в українських селах таке нововведення було незрозумілим, адже до зазначеного віку вони не могли

мати трьох і більше дітей, про що з обуренням заявляли представникам влади [1284, с. 355]. Від цього податку повністю звільнялися наступні категорії сільських жителів: жінки, які одержували допомогу від держави на утримання дітей незалежно від їх кількості, громадяни, в яких діти загинули на фронтах війни, дружини солдатів та молодшого командного складу Червоної армії [1151, с. 208].

У зв'язку з запровадженням воєнного податку та переглядом норм прибутковості по сільськогосподарському податку відпала необхідність у культжитлозборі як самостійному податковому платежі, й з другої половини 1943 р. він був скасований для сільського населення.

З інших державних податків мешканці українського села сплачували тільки податок на коней в одноосібних господарствах, причому на західні області УРСР він не поширювався. А з комплексу місцевих податків селяни сплачували разовий збір на базарах від продажу продуктів свого підсобного господарства, предметів власного виробництва та особистих речей, ставки якого за роки війни значно підвищилися у зв'язку з різким зростанням цін на сільськогосподарську продукцію. Із одержаних від разового збору сум 30% відраховувалися на потреби експлуатації базарів, а 70% надходили у відповідні місцеві бюджети [1150, с. 124].

Відновлювалося самообкладання, причому нововведенням було те, що рішенням уряду в роки війни 75% коштів від нього направлялося на покриття навчальних та господарських витрат шкіл, що перебували на сільському бюджеті [1150, с. 128 – 129].

На визволеній від нацистських окупантів території України скасувалися з сільського населення недоїмки за попередні роки по всіх державних і місцевих податках і зборах, а сотням тисяч селян було надано податкові пільги. Так, уже в 1943 р. від сплати всіх державних і місцевих податків і зборів звільнялися члени сімей (господарства) військовослужбовців, партизанів, громадян, які загинули або пропали безвісти під час окупації, якщо в сім'ї (господарстві) не залишилося працездатних, а також громадяни, в яких під час окупації було повністю знищене господарство. На додаток до пільг, передбачених чинним законодавством,

облвиконками знижували державні й місцеві податки і збори в межах до 50% громадянам, які потерпіли під час окупації, залежно від розміру завданих їм збитків. Оподаткування тих категорій населення, які повинні були сплачувати податки повністю або на пільгових умовах, здійснювалося лише через місяць після вигнання загарбників [348, арк. 60 – 61; 1, арк. 165 – 166]. У подальшому зазначені пільги поширювалися на сільське населення інших регіонів України. Так, лише по сільськогосподарському податку сім'ям військовослужбовців упродовж січня–вересня 1944 р. було надано пільг на суму 158 млн крб. [1, арк. 120].

Сумарне податкове навантаження було різним як для окремих категорій сільських мешканців України, так і для селянських господарств у межах кожної категорії. Чи було воно посилюючим для знедоленого селянства? Якщо виходити з базарних цін на сільгосппродукцію у великих містах, то, на перший погляд, напрошується ствердна відповідь. Візьмемо, наприклад, базарні ціни у карбованцях на окремі види сільськогосподарських продуктів в обласних містах Центральної України, що наведені у таблиці 4.7 [складено за: 862, с. 213 – 214].

Таблиця 4.7

Вид продукції	Київ			Полтава			Вінниця		Кіровоград		
	25.05. 1941 р.	Після визволення	25.05. 1944 р.	25.05. 1941 р.	Після визволення	25.05. 1944 р.	25.05. 1941 р.	25.05. 1944 р.	25.05. 1941 р.	Після визволення	25.05. 1944 р.
М'ясо (за кг)	14	200	160	9	210	80	7	45	10	90	80
Молоко (за л)	2	75	25	1,5	40	15	1,5	12	1,4	30	12
Масло тваринне (за кг)	21	1110	300	30,0	1000	600	27,5	125	27,5	300	200
Олія соняшникова (за л)	–	650	200	–	500	220	–	–	–	250	160
Яйця (за дес.)	5,8	160	58	4,5	115	45	4,5	20	3,5	50	40
Пшоно (за кг)	2,7	68	30	1,6	60	30	1	0,3	1,5	30	30
Хліб житній (за кг)	–	65	40	–	100	35	–	15	–	20	20
Картопля (за кг)	0,6	12	4	0,4	25	6	0,5	0,5	0,7	3	2
Капуста (за кг)	3	70	–	1,5	80	–	–	20	–	30	30
Буряк (за кг)	0,7	28	20	1,5	75	40	0,5	–	0,2	15	15
Цибуля (за кг)	3	100	50	1,5	85	40	4	–	5,5	25	25

Якщо в 1940 р., щоб розрахуватися з усіма податковими платежами, наприклад, сім'я проживаючого біля Києва колгоспника, що не мала жодних пільг, у складі чоловіка, дружини й двох неповнолітніх дітей з річним прибутком

2000 крб. (у т.ч. й з неусуспільнених джерел), повинна була заплатити (за підрахунками автора) 219 крб. (164 крб. сільськогосподарський податок з господарства, 35 крб. за максимальною ставкою на потреби житлового та культурно-побутового будівництва, 20 крб. самообкладання з господарства), то в 1944 р., після збільшення державою норми прибутковості селянського господарства в 4 рази (до 8000 крб.) й інших податкових змін, загальна сума податків з такої ж сім'ї сягала 1358 крб. (808 крб. сільськогосподарський податок, на двох дорослих 480 крб. воєнного податку і 50 крб. – з малосімейних, 20 крб. самообкладання з господарства). Така ж сім'я колгоспника, що проживала біля Полтави, у 1940 р. повинна була заплатити 221 крб., біля Вінниці – 220 крб., Кіровограда – 217 крб., оскільки максимальні ставки податку на потреби житлового та культурно-побутового будівництва для цих областей були встановлені, відповідно, у розмірі 37 крб., 36 крб. і 33 крб. (див. додаток 148). А в 1944 р. загальні суми податкових платежів цих сімей становили 1398 крб., оскільки воєнний податок для вказаних областей був установлений у розмірі 260 крб. з особи.

Щоб розрахуватися по податках на вказану суму колгоспнику необхідно було продати на базарах названих вище обласних центрів таку кількість продуктів (див. таблицю 4.8):

Таблиця 4.8

Вид продукції	Київ	Полтава	Вінниця	Кіровоград
М'ясо (кг)	8,5	17,5	31,1	17,5
Молоко (л)	55	93	116,5	117
Масло тваринне (кг)	4,5	2,4	11,2	7,0
Яйця (десятків)	23,4	31,1	69,9	35,0
Картопля (кг)	339,5	233	2796	694,5

Як видно з наведених даних, можливість одержання в такий спосіб необхідних господарству колгоспника грошей навіть на базарах зазначених міст була неоднаковою, та й скористатися нею могла обмежена частина колгоспників, переважно з приміських сіл. Подібна ситуація щодо використання селянами можливостей базарів великих міст і промислових центрів склалася і в інших регіонах України. У невеликих містах ціни на базарах (а тим більше у сільській місцевості) були набагато нижчими. Переважна більшість селян, особливо з

віддалених сіл, доставити на базар сільгосппродукцію в умовах відсутності транспортних засобів, весняного та осінньо-зимового бездоріжжя не мала можливості.

До того ж держава всіляко обмежувала вільний продаж окремих видів сільгосппродукції. Відбувалося це, як правило, через залучення селян до численних всесоюзних, республіканських та регіональних кампаній у відповідності до поширеного гасла: «Усе для фронту, усе для перемоги!» Більшість таких кампаній подавалися як патріотичні рухи мас, але насправді організовувалися партійними та радянськими органами влади. Так, у другій половині 1943 р. у визволених регіонах України колгоспників масово залучили до продажу державі для забезпечення потреб фронту т. зв. «лишків» хліба, насіння олійних культур, овочів по твердих, а отже, низьких, заготівельних цінах. Такі кампанії проводилися й у 1944 р.

Поряд з цим застосувалися й прямі обмежувальні заходи. Так, 22 листопада 1943 р. уряд УРСР, у відповідності до постанови РНК СРСР «Про заборону торгівлі хлібом до виконання державного плану хлібозаготівель» (вересень 1943 р.) заборонив не лише колгоспам, а й колгоспникам та одноосібним господарствам (крім прифронтових районів) продаж і обмін зерна, борошна й печеного хліба до виконання ними планів здачі зерна по обов'язкових поставках, у фонд Червоної армії, натуроплати за роботи МТС, а також засипки колгоспами насінневих та мінімальних фуражних фондів. За порушення цієї постанови голів колгоспів та інших посадових осіб притягували до судової відповідальності, а колгоспники та одноосібники, затримані при незаконній торгівлі хлібом, на перший раз підлягали штрафові в сумі 300 крб., а у повторному випадку – притягувалися до судової відповідальності з конфіскацією продуктів [350, арк. 206]. Такі ж постанови про заборону торгівлі хлібом до виконання державного плану хлібозаготівель РНК УРСР ухвалював 2 вересня 1944 р. і 20 липня 1945 р. [698, с. 102, 264].

Отже, у післякупаційний період проблема накопичення грошей для сплати податків, а на додаток до цього – й оплати страхових внесків, була найболючішою

для переважної більшості українських селян. Розраховувати на грошову частку від заробленого на трудовні в колгоспах вони не могли, адже колгосп забезпечував грошовий прибуток колгоспних дворів у кращому випадку на рівні менше 10%. У результаті значна частина селянських господарств через неплатоспроможність мала заборгованість по сплаті податків.

Поряд з податками грошима селяни виконували зобов'язання з поставок сільськогосподарської продукції. Як і колгоспи, вони здавали її не безкоштовно, а за твердими державними цінами. Але оскільки здача державі певної частини продукції була обов'язковою й здійснювалася не за договором, а на підставі закону, то ці поставки були фактично натуральним податком із селянських господарств. Господарства колгоспників та інших категорій сільських мешканців зобов'язані були здавати державі за встановленими для областей та районів нормами зерно, молоко та молочні продукти, м'ясо, яйця, вовну, картоплю, шкірсировину та деякі інші види сільгосппродукції. До здачі зерна залучалися господарства, які мали їх посіви; молока та молочних продуктів, – які мали корів; вовни – овець та кіз. Здавати певну кількість м'яса, молока, яєць, шкірсировини зобов'язувалися навіть ті господарства, які не мали ні худоби, ні домашньої птиці. Шкури великої рогатої худоби в обов'язковому порядку селяни мали здавати заготівельним організаціям. Допускалася заміна продукції, якої не вистачало, іншою за встановленими еквівалентами.

Встановлені державою ціни, за якими колгоспи та сільські мешканці здавали сільськогосподарську продукцію, були дуже низькими, у декілька, а то й десятки разів нижчими від базарних, а отже, – часто символічними. Зокрема, середньорозрахункова ціна 1 кг зерна становила 7,4 коп., а картоплі – 3 коп., що було в сто разів менше від колгоспно-базарних цін й жодним чином не покривало їхню собівартість. Збитковими для колгоспів і селян були обов'язкові поставки тваринницької продукції. Фактично держава безкоштовно заготовляла в значних розмірах товарну продукцію колгоспів та селянських господарств [783, с. 203 – 204].

Порядок проведення державних заготівель та поставок сільськогосподарських продуктів колгоспами, радгоспами, колгоспниками та іншими категоріями сільських мешканців у період визволення території України від загарбників та здійснення відбудови в умовах ще триваючої війни регламентувався низкою постанов РНК СРСР і ЦК ВКП(б) та РНК УРСР і ЦК КП(б)У. Так, на визволеній у ході осінньо-зимової наступальної кампанії 1942–1943 рр. радянськими військами частині Східної України та визволених у період до 1 липня 1943 р. інших регіонах Лівобережної України вони здійснювалися на засадах, визначених постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 грудня 1942 р. «Про часткову заміну в прифронтових районах чинних постанов про поставки державі продукції тваринництва» [751, с. 116 – 117] та ухваленими на її основі постановами РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 9 квітня 1943 р. «Про створення хлібного фонду Червоної армії по зерну і насінню олійних культур з фактичних посівів 1942 р. колгоспами, колгоспними дворами і одноосібними господарствами в районах УРСР, визволених від німецько-фашистських окупантів», «Про створення м'ясного фонду Червоної армії і про нарахування обов'язкових поставок державі продуктів тваринництва на 1943 р.» та «Про план здачі зернових культур з урожаю 1942 р. радгоспами Наркомрадгоспів УРСР».

Перший з названих документів передбачав у визволених районах Ворошиловградської та Харківської областей списання всіх недоїмок минулих років по поставках зернових та олійних культурах, натуроплаті МТС і поверненню позичок, які рахувалися на 1 березня 1943 р. за колгоспами, господарствами колгоспників, одноосібників та інших категорій сільських мешканців, і створення, за рахунок здачі ними з урожаю 1942 р. зерна та олійних культур, хлібного фонду Червоної армії. Для Ворошиловградської області (19 районів) він був визначений у розмірі 366 тис. пудів зерна й 61 тис. пудів олійних культур, а для Харківської області (8 районів) у розмірі 244 тис. пудів зерна і 18 тис. пудів олійних культур. Розподіл планових завдань по внесках у цей фонд по районах і колгоспах був диференційований з урахуваннями їхнього

господарського стану. До 15 травня 1943 р. райони зобов'язувалися виконати планові завдання на 60%, а до 1 червня 1943 р. – на 100% [348, арк. 69].

Другою постановою РНК УРСР і ЦК КП (б) У були списані недоїмки минулих років по поставках м'яса, молока, яєць, бринзи-сиру, вовни, шкірсировини, що рахувалися на 1 січня 1943 р. за колгоспами, господарствами колгоспників, одноосібників та інших сільських жителів визволених районів. Колгоспи цих районів звільнялися від обов'язкових поставок тваринницької продукції, проте зобов'язувалися здійснювати поставки у м'ясний фонд Червоної армії. Для колгоспів районів Ворошиловградської області розміри таких поставок становили в живій вазі 3 тис. ц, Харківської області – 140 ц. При цьому дозволялася диференціація норм здачі м'яса по колгоспах з урахуванням їхнього стану за умови збереження встановленого плану для району.

Водночас цією ж постановою господарства колгоспників та інших сільських мешканців тих же районів зобов'язувалися здавати м'ясо, молоко, яйця і вовну за нормами, що застосовувалися при нарахуванні цієї продукції на 1941 р. Визначення розмірів цих поставок здійснювалося за термін від 1-го числа місяця, коли цей район повністю або частково був звільнений від окупантів, до кінця 1943 р. Селянські господарства, які постраждали під час окупації найбільше, від обов'язкових поставок у 1943 р. м'яса та яєць звільнялися повністю або частково. Також скасовувався попередній порядок обов'язкових поставок шкірсировини. Колгоспи, господарства колгоспників та одноосібників повинні були всі шкури забитих та загиблих від незаразних захворювань тварин продавати заготівельним організаціям за встановленими державою заготівельними цінами [348, арк. 69 – 70; 1, арк. 191 – 192].

Третьою постановою РНК УРСР і ЦК КП (б) У встановлювався план здачі до 1 червня 1943 р. зернових культур з урожаю 1942 р. відновленими радгоспами системи Наркомрадгоспів УРСР у розмірі 480 тис. пудів (365 тис. пудів – радгоспами на території Ворошиловградської області й 115 тис. пудів – радгоспами на території Харківської області) [348, арк. 68].

З кінця літа 1943 р. державні заготівлі й обов'язкові поставки сільськогосподарських продуктів у визволених областях України здійснювалися на засадах, визначених постановою РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи з відбудови господарства в районах, визволених від німецької окупації». Вони зумовлювалися становищем у сільському господарстві, насамперед у його громадському секторі. Відроджувані колгоспи використовували невелику частину угідь: посіви набагато скоротилися й за наявної там технічної бази неможливо було розраховувати на швидке їх відновлення. Ще менше було можливостей у колгоспів виконати поставки тваринницької продукції. Тож проведення заготівель за діючими перед війною нормами, коли розміри поставок обраховувалися не з гектара посіву й голови худоби, а в залежності від загальної кількості ріллі або сільськогосподарської площі, закріпленої за колгоспом, у післяокупаційний період було нереальним. Тому союзний уряд вказаною постановою призупинив на 1943 р. для визволених на цей час районів дію закону про обов'язкові поставки й обрахування багатьох продуктів здійснювалося за пільговими нормами.

Облвиконкоми та обкоми партії одержали право звільняти повністю або частково в 1943 р. від здачі сільгосппродуктів окремі колгоспи, особливо постраждалі від окупантів; таке ж право було надано райвиконкомам і райкомам партії стосовно індивідуальних господарств – колгоспників, одноосібників, робітників, службовців і кустарів. Зокрема, всі колгоспи звільнялися від обов'язкових поставок зерна, насіння олійних культур, картоплі, овочів, шкірсировини, бринзи-сиру, яєць, льону та конопель, а колгоспи районів, визволених після 1 липня 1943 р. – м'яса, молока та вовни. Обласні органи влади також були наділені правом здійснювати, за погодженням з Наркомзагом, диференціацію порайонних заготівельних норм у бік збільшення або зменшення, з тим, однак, щоб були збережені в середньому вказані вище норми. Одночасно районним органам влади дозволялося встановлювати (також за погодженням з уповноваженими Наркомзагу по областях) для окремих колгоспів зменшення або збільшення порайонних норм здачі зерна, соняшнику, картоплі, овочів і сіна в

межах 50% з тим, однак, щоб норми здачі в цілому по району були виконані у відповідності з нормами, затвердженими для даного району.

Господарства колгоспників, одноосібників, робітників, службовців та кустарів, які проживали в сільській місцевості районів, визволених після 1 липня 1943 р., звільнялися в 1943 р. від обов'язкових поставок вовни, шкірсировини, яєць, бринзи-сиру, насіння олійних культур, льону та конопель. Водночас господарства, котрі мали в особистому користуванні худобу, у другій половині 1943 р. здавали м'ясо і молоко у фонд Червоної армії за нормами: господарства колгоспників – 15 кг м'яса (у живій вазі) з господарства й 50 л молока від корови, а господарства одноосібників та некооперованих кустарів за нормами більшими на 30%.

Усі колгоспи та селянські господарства у цих же районах здавали у фонд Червоної армії зерно та картоплю з урожаю 1943 р. Встановлені норми їх обов'язкових поставок у розрахунку з одного гектара збираної площі господарствами колгоспників були на 10%, а для господарств одноосібників – на 30% більшими за норми поставок колгоспами. Так, наприклад, норми поставок зерна у хлібний фонд Червоної армії з одного гектара збиральної площі у лівобережних районах Дніпропетровської області для колгоспів становили від 120 до 140 кг, для колгоспників – від 132 до 154 кг, для одноосібників – від 156 до 182 кг; у Чернігівській області: від 60 до 110 кг – для колгоспів, від 66 до 121 кг – для колгоспників і від 78 до 143 кг – для одноосібників; у лівобережних районах Київської області: від 70 до 90 кг – для колгоспів, від 77 до 99 кг – для колгоспників і від 99 до 117 кг – для одноосібних господарств (за винятком Броварського району, де норми становили, відповідно, 20, 22 і 26 кг); для більшості правобережних районів Київщини: від 50 до 70 кг – для колгоспів, від 55 до 77 кг – для колгоспників і 65 до 91 кг – для одноосібних господарств. У Васильківському, Обухівському й Фастівському районах вони були значно більшими: 120 кг – для колгоспів, 132 кг – для колгоспників і 156 кг – для одноосібних господарств [350, арк. 103, 105, 138 – 142, 340].

Норми здачі картоплі з одного гектара збиральної площі у районах, звільнених від окупації після 1 липня 1943 р., були такими: у Чернігівській області: 7 ц – для колгоспів, 7,7 ц – для господарств колгоспників і 9,1 ц – для господарств одноосібників; у Сумській області, відповідно, 6 ц, 6,6 ц і 7,8 ц, у Полтавській області – 5 ц, 5,5 ц і 6,5 ц. У районах Київської області норми здачі для колгоспів становили 7 ц, Дніпропетровської – 5 ц, Запорізької – 5 ц, Миколаївської – 4 ц. Норми здачі овочів колгоспами у всіх областях встановлювалися в розмірі 18 ц з гектара. Процентні співвідношення між нормами поставок від колгоспів і господарств колгоспників та одноосібників були такими ж, як зазначено вище [350, арк. 88, 127 – 128].

Для частини селянських господарств надавалися пільги на поставках сільгосппродуктів. Так, від поставок у 1943 р. повністю або частково звільнялися селянські господарства, які особливо постраждали під час окупації. Від здачі сільгосппродуктів у 1943 р. також були звільнені господарства: воїнів Червоної армії та партизанів, якщо в їхніх сім'ях були діти до 7-річного віку при одному працездатному членові сім'ї, зайнятому у господарстві; непрацездатних внаслідок похилого віку чоловіків, які досягли 60-річного віку, і жінок 55-річного віку за відсутності інших працездатних членів сім'ї, зайнятих у господарстві; учителів, агрономів, зоотехніків, землеупорядників, медичних і ветеринарних лікарів, фельдшерів, меліораторів і техніків сільського господарства, механіків і директорів МТС, МТМ і радгоспів, котрі мали в особистому користуванні поголів'я худоби, яке не перевищувало кількість, передбачену статутом сільгоспартілі для господарств колгоспників цього району. Пільги у розмірі 50% від встановлених норм надавалися господарствам воїнів і партизанів, у сім'ях яких при одному працездатному, зайнятому в господарстві, було двоє та більше непрацездатних членів сім'ї [350, арк. 142 – 143].

При цьому зазначені пільги не поширювалися на господарства, члени яких співпрацювали з окупантами, були засуджені за скоєні злочини, а також віднесені радянською владою до категорій зрадників та дезертирів з Червоної армії (хоча, як відомо, значна частина з них такими насправді не були), «ворогів народу».

Кількість колгоспів та сільських мешканців, які користувалися в післявоєнний період пільгами щодо поставок сільськогосподарських продуктів державі, була досить великою. За даними Ю. В. Арутюняна, в 1943 р. повністю або частково звільнялися від поставок державі зерна 19,9% колгоспів визволених районів, картоплі – 26,6%, м'яса – 24,1% і т.д. Майже половина господарств колгоспників була повністю звільнена від поставок [783, с. 268]. Серед 412 350 селянських господарств, повністю звільнених у 1943 р. в Україні від усіх видів поставок сільськогосподарських продуктів державі, налічувалося 287 124 господарства воїнів Червоної армії та партизанів, 93 817 господарств непрацездатних, 11 312 господарств пенсіонерів та інвалідів війни і праці [1421, с. 465]. Це дозволило селянам визволених районів зосередити максимум наявних ресурсів та коштів на відбудові громадського та особистого господарства.

Обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції колгоспами, радгоспами та селянськими господарствами стали основним джерелом одержання державою в умовах війни необхідної кількості продовольства та сировини, але не єдиним. Значні їх ресурси одержували також шляхом державних закупівель, натуральної оплати за виконані машинно-тракторними станціями обсяги польових робіт у колгоспах, гарнцевого збору. При цьому кількість зерна та іншої продукції, які передбачалося одержати з цих джерел, також визначалася плановими завданнями й включалася до зведених показників плану заготівель. Структура заготівельних планів зернових з урожаю 1943 р. й їхнє фактичне виконання були такими (див. таблицю 4.9): [складено за: 293, арк. 81, 84, 87, 189, 191 – 192]

Таблиця 4.9

Заготівлі зерна з урожаю 1943 р. у визволених областях України

(у тоннах)

Вид заготівлі	Станом на 1.01.1944 р.			Станом на 1.04.1944 р.		
	План	Надійшло	% до плану	План	Надійшло	% до плану
Всього:	1 419 899	1 277 795	90,0	1 772 064	1 562 432	88,2
з них обов'язкові поставки:						
у фонд Червоної армії, натуроплата МТС, радгоспи, гарнцевий збір	827 608	729 529	88,1	1 131 802	935 577	82,3
у т.ч. гарнцевий збір	63 948	11 412	17,8	69 867	25 868	37,0
закупівлі	592 291	542 266	31,5	640 262	626 855	97,9

Із наведених показників видно, що в загальній кількості заготовленого зерна з урожаю 1943 р. станом на 1 квітня 1944 р. 40,1% було закуплено державою у колгоспів, радгоспів та селянських господарств з тих фондів, які залишилися в їхньому розпорядженні після виконання ними обов'язкових поставок у фонд Червоної армії, а в колгоспах ще й після натуроплати МТС.

З метою виконання планів закупівлі зерна владні структури поряд з адміністративним тиском вдавалися й до заходів стимулюючого характеру, зокрема, організовували зустрічну торгівлю гостродефіцитними продовольчими та промисловими товарами. Так, РНК УРСР і ЦК КП(б)У спеціальною постановою від 22 листопада 1943 р. «Про завезення товарів для стимулювання закупівель хліба» зобов'язали Укоопспілку завезти в райони і села десяти областей (Ворошиловградської, Сталінської, Харківської, Сумської, Полтавської, Чернігівської, Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Миколаївської) для стимулювання хлібозакупівель товарів на загальну суму 728 039 тис. крб. (детальніше див. у додатку 112).

На засадах, що діяли в 1943 р., здійснювалася державна заготівельна політика й у визволених у 1944 р. регіонах республіки, а в інших були відновлені обов'язкові поставки. Кількість колгоспів та селянських господарств, яким було надано пільги, збільшилася після визволення Правобережжя та західних областей.

Згідно державного плану хлібозаготівель з урожаю 1944 р. структура обов'язкових зернопоставок була такою (див. таблицю 4.10): [293, арк. 266]

Таблиця 4.10

Види поставок	У тис. пудів	у % до загального обсягу
Загальний обсяг поставок	308 631	100
з них:		
Поставки колгоспів, колгоспників та одноосібників	211 800	68,6
у т.ч.: колгоспи	208 500	67,6
колгоспники	3200	1,0
одноосібники	100	0,03
Поставки у фонд Червоної армії	15 000	4,9
Натуроплата МТС	46 000	14,9
Поставки радгоспами	23 504	7,6
Повернення позики колгоспами	2027	0,7
Повернення позики радгоспами	300	0,1
Мірчук	10 000	3,2

Наведені показники свідчать, що в структурі обов'язкових поставок зерна державі домінуючими були поставки колгоспами та натуроплата за роботи МТС, водночас поставки від селянських господарств становили відносно незначну частку.

У структурі обов'язкових поставок найважливішим, поряд з поставками колгоспів, засобом мобілізації колгоспної продукції була натуральна оплата за роботу МТС. Здійснювалася вона на тих же засадах, що й у довоєнний період: за кількістю вироблених гектарів «м'якої оранки» та у залежності від видової (а не фактичної) урожайності, тобто за штучно завищеними ставками. При цьому відповідальність за втрати врожаю несли виключно колгоспи, навіть у тому випадку, коли насправді в них була винна МТС (наприклад, поганий обробіток ґрунту, висівання зерна на малопродатних землях, неякісне збирання зернових комбайнами).

За таких обставин питання про видову врожайність набуло виняткової гостроти, оскільки в роки війни між видовою й фактичною врожайністю була велика невідповідність. За підрахунками Ю. В. Арутюняна, втрати лише під час збирання сягали третини врожаю, а загалом видова врожайність зернових у деяких місцях у два й більше рази перевищувала фактичну [783, с. 191 – 192]. Такі явища мали місце й на території України. (Принагідно зазначимо, що організоване масове збирання колосків силами школярів з огляду на такі втрати було цілком вмотивованим і практично значущим). Тож не випадково колгоспи намагалися знизити видову врожайність, а керівництво МТС і заготівельних організацій, навпаки, завищити. При цьому непоодинокими були випадки, коли директори МТС і районні земельні відділи робили це механічно, не обтяжуючи себе навіть оглядом полів, або «на око». Водночас будь-які спроби колгоспів зменшити видову врожайність рішуче присікалися й розцінювалися, згідно з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 1 серпня 1940 р., як «антидержавницькі дії», спрямовані на зниження врожайності й зменшення розмірів натуроплати [681, с. 644; 689, с. 110 – 113]. На визволені від окупантів регіони

республіки поширювалася введена з кінця 1942 р. практика заборони будь-яких інших зведень обліку врожайності, крім видових оцінок органів ЦСУ.

Діяла жорстка практика особистої відповідальності за виконання натуроплати як з боку керівників та начальників політвідділів МТС, директорів радгоспів, так і керівників колгоспів, земельних та партійних і радянських органів усіх рівнів. За невиконання плану здачі натуроплати, що нерідко кваліфікувалося як «саботаж», винні піддавалися суворим покаранням: їх знімали з займаних посад, виключали з партії, притягували до судової відповідальності.

Колгоспи розплачувалися зерном і за надані транспортні послуги з перевезення сільгосппродукції на заготівельні пункти та інші роботи. Так, натуральна плата за вивезення зерна на пункти «Заготзерно» автомобілями «Союззаготтрансу», МТС та інших організацій здійснювалася в розмірі 1,5 кг зерна за кожний тонно-кілометр, а за вивезення тракторами МТС – 2,5 кг. При обмолоті хліба молотарками МТС, що працювали на електроенергії, з колгоспів бралася натуральна плата в розмірі 4% від намолоченого зерна [751, с. 23].

Вживалися заходи щодо додаткових (після виконання обов'язкових поставок) заготівель зерна від селянських господарств.

Напружені плани хлібозаготівель супроводжувалися негативними наслідками. У деяких колгоспах робилися спроби «утримання хліба» під виглядом насінневого фонду, а нестачу пояснювали великими відходами, пускаючи при цьому в них якісне зерно. Незрідка з метою виконання планів заготівель (а часом і для здачі понад план) відбиралося насіння й колгоспи залишалися без насінневих фондів, унаслідок чого їм у період посівної доводилося звертатися за насінневою позичкою до держави, інших колгоспів, а то й колгоспників. Це призводило до затягування посівних робіт, а, крім того, відволікало велику кількість тягла на перевезення насіння. Та найбільш негативним соціальним наслідком такої заготівельної політики було те, що чимало колгоспів змушені були здавати під заготівлі хліб, залишений для видачі колгоспникам на трудодні [783, с. 194 – 197].

У процесі хлібозаготівель мали місце численні зловживання. Так, лише за перше півріччя 1944 р. правоохоронними органами були виявлені 536 фактів

розкрадання хлібопродуктів у колгоспах і МТС, 62 – у радгоспах, 218 – у структурах «Заготзерно» й у млинах. Аналіз справ засвідчив, що в колгоспах і радгоспах крадіжки хлібопродуктів здійснювалися у формі створення резервів шляхом неоприбуткування повної кількості зерна, яке надходило від обмолоту, а в МТС – від натуроплати; у структурах «Заготзерно» – шляхом створення резервів у період прийняття на облік трофейного зерна після вигнання окупантів, а у млинах – за рахунок неоприбуткування й завищення розмірів гарнцевого збору та зменшення виходу продукції при переробці зерна на борошно [275, арк. 2 – 5, 9 – 10].

Згідно зі статистичними даними, у республіці в ході хлібозаготівель з урожаю 1944 р. станом на квітень 1945 р. у державні засіки надійшло 365 037 тис. пудів зерна, що становило 66,9% від обсягу хлібозаготівель з урожаю 1940 р. Затверджений план хлібозаготівель з урожаю 1945 р. встановлював загально-республіканський обсяг надходжень зерна в кількості 406 206 тис. пудів, що становило 111% до обсягу 1944 р. і 75% до обсягу 1940 р. [760, с. 353]. Детальніші показники обсягів хлібозаготівель у 1940, 1944 і 1945 роках по областях наведені в додатку 116.

Починаючи з 1945 р., було поновлено нарахування обов'язкових поставок м'яса, молока, вовни, великої шкірсировини, овечих і козячих шкур державі колгоспами УРСР за обсягами земельної площі (ріллі, в тому числі садів і городів; луків і пасовищ) і поставки яєць колгоспами по площі ріллі, закріплених за колгоспами. Республіканські середньорічні норми поставок цих продуктів на 1945 р. були затверджені в таких розмірах: м'ясо (в живій вазі) – 1,5 кг, молоко – 3 л, вовна – 25 г з 1 га земельної площі ; велика шкірсировина – 0,8 шт., овечі й козячі шкури – 0,3 шт. зі 100 га земельної площі ; яйця – 4 шт. з 1 га ріллі. Але для кожної області (крім західних) ці норми були різними, переважно більшими або меншими за середньорічні республіканські норми. Обласні середньорічні норми наведені у додатку 113.

На підставі затверджених РНК УРСР для областей розрахункових норм обов'язкових поставок виконкоми обласних Рад встановили на 1945 р. порайонні

річні норми поставок колгоспами. Виконкомам районних Рад дозволялося допускати для окремих колгоспів з санкції уповноваженого Наркомату заготівель по області відхилення в бік збільшення або зменшення порайонних норм поставок у межах до 50% за умови обов'язкового дотримання середньорічних норм поставок, затверджених для районів.

Зберігався на 1945 рік порядок, що існував у 1944 р., обов'язкового продажу державі колгоспами республіки свинячих шкур, а обов'язкові поставки великої шкіряної сировини вираховувалися шкурами вагою від 8 до 17 кг у парному вигляді: шкура вагою понад 25 кг зараховувалася за 3 штуки, від 17 до 25 кг – за 1,5, від 8 до 17 кг – за 1, від 6 до 8 кг – за 0,5, від 3 до 6 кг – за 0,25 штуки.

Господарства колгоспників, одноосібників та інших сільських мешканців республіки в 1945 р. притягалися до обов'язкових поставок молока, яєць, вовни і бринзи-сиру за нормами, що існували в 1941 р., і м'яса – за нормами, встановленими постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 15 лютого 1942 р.

Як і в попередні роки, діяла система пільг. Виконкомам обласних Рад дозволялося в 1945 р. звільняти повністю або частково від здачі державі продуктів тваринництва колгоспи, які особливо постраждали під час німецької окупації. Водночас розмір пропонованих у зв'язку з цим пільг, згідно з рішенням уряду, не повинен був перевищувати встановлені обсяги як загалом у республіці, так і в окремих областях. В УРСР загальний обсяг пільг колгоспам становив: за м'ясом (у живій вазі) – 4400 т, молоком – 10 млн л, яйцями – 9 млн шт., вовною – 730 ц, шкірсировиною – 14 700 шт. (Обсяги пільг ілюструють дані вміщені в додатку 114). Не притягувалися в 1945 р. до обов'язкових поставок продуктів тваринництва державі колгоспи західних областей республіки, а колгоспи решти областей – до поставок бринзи-сиру.

3-поміж індивідуальних селянських господарств у 1945 р., як і в попередні роки, до обов'язкових поставок м'яса, молока, яєць, бринзи-сиру і вовни не притягалися господарства: спеціалістів сільського господарства та соціальної сфери села; непрацездатних унаслідок похилого віку (чоловіків, які досягли 60-

річного віку, і жінок – 55-річного віку), при відсутності інших працездатних членів сім'ї, зайнятих у господарстві; пенсіонерів, які одержували пенсію від державних органів; інвалідів війни і праці 1-ї та 2-ї груп; калік, які не могли брати участь у польових та інших роботах, якщо їхні господарства не мали польових ділянок землі, не обкладалися сільськогосподарським податком і якщо в складі їхніх сімей не було працездатних членів сім'ї, які працювали у господарстві. Щодо господарств родин воїнів Червоної армії і радянських партизанів, то порівняно з попередніми роками скоротилася кількість пільговиків: у 1945 р. від обов'язкових поставок тваринницьких продуктів були звільнені лише господарства тих воїнів і партизанів, які загинули в боротьбі з загарбниками, якщо в їхніх сім'ях залишилися діти до 7-річного віку при одному працездатному членові сім'ї, зайнятому в господарстві, а тим господарствам загиблих воїнів і партизанів, у яких за наявності одного працездатного, зайнятого в господарстві, було двоє і більше непрацездатних членів сім'ї, надавалися пільги за поставками у розмірі 50%. В окремих випадках виконками районних Рад звільняли з дозволу уповноважених Наркомату заготівель по областях від обов'язкових поставок державі м'яса і яєць господарства колгоспників, одноосібників, робітників і службовців, які особливо постраждали під час окупації й не мали в особистому користуванні худоби. Як і в попередні роки, колгоспам та селянським господарствам дозволялося виконувати в окремих випадках свої зобов'язання по поставках продуктів тваринництва іншими сільськогосподарськими продуктами за встановленими еквівалентами [698, с. 110 – 113].

Виконання обов'язкових поставок у більшості селянських сімей у зв'язку з їхнім важким матеріальним становищем відбувалося з великими труднощами. Постановою РНК СРСР від 24 листопада 1942 р. «Про відповідальність за невиконання обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі колгоспними дворами й одноосібними господарствами» передбачалося накладання на боржників штрафів і притягнення злісних порушників до кримінальної відповідальності. У випадку невиконання в установленій термін

визначених поставок народний суд за висновком районного уповноваженого Наркомату заготівель накладав на боржників штраф у розмірі двократної вартості незданих вчасно продуктів, вирахованою за ринковою ціною. Винні в неодноразовому невиконанні обов'язкових поставок, крім штрафу, притягувалися до кримінальної відповідальності. При цьому для забезпечення стягнення заборгованості здійснювався опис майна боржника. Після рішення суду про стягнення заборгованості суддя видавав районному уповноваженому Наркомзагу виконавчий лист для примусового виконання судового рішення [751, с. 122 – 125]. Але на практиці судові санкції застосовувалися не для всіх боржників, бо інакше необхідно було б засуджувати все село.

В умовах непередбачуваності та, як правило, малих розмірів грошових і натуральних виплат від колгоспів одним із основних джерел засобів існування для селян, як і в довоєнний період, була присадибна ділянка. Як і раніше, майже всі м'ясні та молочні продукти, яйця, овочі, дві третини картоплі, які споживалися селянами, забезпечували їм саме присадибні ділянки. Водночас вони були для селян не лише джерелом продуктів харчування, а й товарної продукції. Продаючи надлишки (й не лише надлишки) продукції з присадибної ділянки на базарі, селяни разом з продажем тих же продуктів державі за контрактом одержували понад половину грошей, необхідних їм для сплати податків та страхових внесків, придбання промислових, окремих продовольчих товарів, реманенту та ін. Однак через невеликі розміри присадибної ділянки вирішити повністю нагальні проблеми життєзабезпечення селянського двору та здійснити платежі й поставки державі було неможливо.

Таким чином, податкова та заготівельна політика радянської держави в післяокупаційний період була важким тягарем для переважної більшості колгоспів, радгоспів та українських селян, ускладнювала процес ліквідації руйнівних наслідків війни та окупації й особливо негативно позначалася на повсякденному житті сільських трудівників. Однак непомірно важкі й жорсткі умови оподаткування та заготівель, застосування адміністративних заходів у процесі їх здійснення зумовлювалися в умовах війни необхідністю забезпечення

діючої армії й цивільного населення країни продуктами харчування. Це спричинило цілком логічну реакцію колгоспів та селян – намагання зберегти мінімальну кількість продовольства та насіння, без якого неможливе взагалі будь-яке відтворення. Це протистояння інтересів держави і селянства нерідко супроводжувалося, з одного боку, проявами високої свідомості сільських трудівників й справжньої безкорисливості, котрі нерідко переходили в самопожертву, а з іншого – проявами протидії, а то й відвертого саботажу. Але головним і вирішальним був саме той факт, що переважна більшість українських селян основну частину своєї продукції віддавала армії, робітничому класу, віддавала фактично безкоштовно в ім'я перемоги над нацистськими загарбниками.

4.3. Відбудова і стан соціальної інфраструктури

Відразу після визволення від окупантів у селах розпочиналася робота з відновлення соціально-побутової інфраструктури. Насамперед зусилля спрямовувалися на відбудову житла. Однак на початковому етапі відбудови їх обсяги і темпи були далекими від реальних потреб. Зумовлювалося це низкою факторів: в умовах війни держава не мала можливості здійснити необхідне фінансування відбудовних робіт (у 1943 р. союзний уряд спромігся асигнувати на відбудову житлових будинків та індивідуальне житлове будівництво сільським мешканцям східних областей республіки лише 5 млн крб., а сума, надана для кредитування сільського житлового та господарського будівництва й придбання худоби колгоспниками, становила 10 млн крб.) [1418, с. 460 – 461], а в селян потрібних коштів не було; першочергова увага зверталася на відбудову господарсько-виробничих приміщень колгоспів, радгоспів та МТС; не вистачало будівельних матеріалів, особливо деревини у безлісних регіонах, півночі та залізо-скобельних виробів; обмеженість трудових ресурсів, які могли б бути залучені до відбудови житла. То ж за таких умов ремонт і будівництво нового житла в селах щойно визволених регіонів здійснювалися в основному силами

самих постраждалих селян, які змушені були власноруч заготовляти необхідні будівельні матеріали й виконувати більшу частину будівельних робіт. Багатьом селянським родинам, чоловіки з яких воювали або загинули, це виявилось непосильним завданням. Створювані ж у цей час у колгоспах і радгоспах будівельні бригади були малочисельними й склалися переважно з людей похилого віку, жінок та підлітків, на яких не поширювалася постанова уряду про обов'язкову трудову повинність, та й зайняті вони були в основному на відбудові господарських приміщень та об'єктів громадського призначення. Колгоспи у зв'язку гострою нестачею трудових ресурсів не виділяли на допомогу забудовникам необхідну кількість працівників. До того ж, останні не були зацікавлені брати участь у таких роботах, оскільки за них не нараховувалися трудовні. У багатьох випадках ремонт та будівництво житла проводилися лише завдяки селянській взаємодопомозі – одній із форм соціальної солідарності, що стала основою стратегії виживання сільських мешканців у період війни та важкі повоєнні роки.

Проблеми, що мали місце в справі забезпечення житлом сільських мешканців, змушували владні структури вживати заходи щодо їх розв'язання. 11 жовтня 1943 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили спеціальну постанову «Про надання допомоги лісоматеріалами колгоспам і населенню, що постраждали від німецької окупації, у спорудженні господарських і житлових будівель», якою вимагали від партійних і радянських органів визволених областей невідкладно організувати відбудову і зведення нових житлових будинків з місцевих будматеріалів та надавати допомогу забудовникам [1323, с. 106]. Виконання цих та інших вказівок місцеві органи влади в свою чергу покладали на голів сільрад і колгоспів. Однак останні, зосереджуючись на вирішенні головним чином господарських проблем, були не в змозі належним чином організувати відбудову житлового фонду в підпорядкованих їм селах. У кращому випадку колгоспи сприяли забудовникам виділенням лісу на пні, або, в окремих випадках, місцевих будівельних матеріалів і наданням в обмежених обсягах тяглової сили. За таких обставин значна кількість селян, які втратили житло, так і не змогла впродовж

1943 р. його поновити. Подібна ситуація мала місце у визволених регіонах республіки й у 1944 р.

Певну допомогу селянам у відбудові житла надавали воїни Червоної армії. Так, наприкінці 1943 р. – на початку 1944 р. бійці 3-го Українського фронту збудували для колгоспів 700 будинків і сотні будинків відремонтували. Солдати і офіцери 2-го Білоруського фронту навесні 1944 р. відбудували близько 200 житлових і громадських будинків для жителів українського Полісся. Командування 38-ї армії восени 1943 р. створило теслярські бригади, які у стислі терміни спорудили для колгоспників Вищедубечанського району Київської області 120 будинків [1086, с. 95].

Ціною надзвичайних зусиль упродовж 1943–1944 рр. у визволених районах республіки було відновлено та побудовано нових лише 205 060 селянських осель, що становило 34,7% від загальної кількості повністю знищених та зруйнованих житлових будівель [1144, с. 151].

Сприятливіші можливості для відбудови сільського житлового фонду склалися після визволення території республіки від окупантів й особливо після закінчення війни. У 1945 р. збільшилося державне фінансування та кредитування з цією метою. Для потреб житлового та господарського будівництва в колгоспах урядом республіки було надано 1,5 млн м³ деревини [279, арк. 22]. Постановою РНК УРСР від 14 травня 1945 р. обласні контори сільгоспбанку західних, Чернівецької та Ізмаїльської областей зобов'язувалися видавати кредити на 5 років бідняцько-середняцьким господарствам (під 3,5% річних) на відбудову і нове будівництво житлових будинків і господарських будівель у розмірі до 5000 крб. на одне господарство. Загальна сума кредиту на вказані цілі, а також на придбання робочої і продуктивної худоби та сільськогосподарського реманенту, становила 14,5 млн крб. [698, с. 130 – 131]. А постановою РНК СРСР від 21 липня 1945 р. сім'ям загиблих на фронті, інвалідам війни, у яких були знищені або зруйновані житлові будинки, а також позичальникам із сімей військовослужбовців рядового та сержантського (старшинського) складу, які одержували допомогу від держави, надавалася відстрочка в погашенні кредиту,

взятого на будівництво, капітальний ремонт житла й господарське облаштування переселенців, терміном до 5 років [964].

У розгортанні відбудови зруйнованих сіл й, зокрема, сільського житлового будівництва важливу роль відіграла постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 квітня 1945 р. «Про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих приміщень в колгоспах та культурно-побутових споруд на селі» [1315]. Серед визначених постановою заходів новим і важливим було те, що сільському будівництву передбачалося надати планового характеру, а для його регулювання пропонувалося створити спеціальні державні структури – республіканське Управління у справах сільського і колгоспного будівництва при РНК УРСР, а в областях і районах – відповідні відділи при виконкомах обласних і районних рад, до компетенції яких входило б складання планів забудови, спорудження й організація роботи підприємств з виготовлення будівельних матеріалів, розподіл виділених для потреб сільського будівництва державних коштів і матеріалів. Визначалося, що будівництво житлових будинків колгоспникам повинно здійснюватися силами і коштом колгоспів з наступною виплатою колгоспниками вартості побудованих будинків, а сільська та колгоспна забудова мала здійснюватися за типовими проектами. Виготовлення проектів будівництва та перепланування сіл повинні були здійснювати спеціально створені проектні бюро та майстерні (з метою запровадження елементів гігієни в житлове будівництво і благоустрій на селі рекомендувалося до цієї справи також залучити санітарні організації). Для здійснення будівельних робіт належало створити будівельні контори і трести, а в колгоспах – будівельні бригади.

В руслі виконання постанови були створені державні структури для керівництва та організації будівництва в сільській місцевості: Державний проектний інститут сільського будівництва, 16 обласних проектних бюро, десятки проектних майстерень, 12 будівельних трестів. Станом на 1 вересня 1945 р. у 21 050 колгоспах (80% від наявних на цей час) були створені колгоспні будівельні бригади, в яких працювало 177 973 колгоспників [279, арк. 20].

У 1945 р. у регіонах України активізувалася робота зі створення матеріальної бази для потреб сільського будівництва на основі використання місцевої сировини. Згідно з рішенням директивних органів, упродовж року в сільській місцевості вводилися в дію відбудовані та наново збудовані 1500 цегельні, 500 черепичні та 300 вапновипалювальні підприємства, котрі мали виробити 150 млн шт. цегли, 25 млн шт. черепиці й 50 тис. т вапна. Крім того, відновлювалася робота колишніх та організовувалася робота нових колгоспних підприємств і цехів з видобутку каменя, ракушняка, вапняка, гіпсу, мергелю, виробництва шлакоблоків, саману. [279, арк. 21]. На початок весни 1946 р. у селах республіки вже працювало понад 4 тис. будівельно-допоміжних підприємств [1313].

У зв'язку з гострою нестачею пічного литва та залізо-скобельних виробів вживалися термінові заходи щодо організації їх виробництва. Так, на підприємствах союзного підпорядкування, розташованих на території республіки, у другому півріччі 1945 р. їх планувалося виробити відповідно 1330 т і 1763 тис. шт., а на підприємствах Наркомату місцевої промисловості, Укооппромади й Укоопінради лише в третьому кварталі року – 650 т пічного литва й на 700 тис. крб. скобельних виробів [279, арк. 24].

У стислі терміни було підготовлено кілька тисяч бригадирів і майстрів колгоспних будівельних бригад, в усіх районах республіки організовані короткотермінові курси будівельників. Для підготовки спеціалістів сільського будівництва вищої кваліфікації в 1945 р. – першій половині 1946 р. було створено 8 технікумів та Інститут інженерів сільськогосподарського будівництва, однорічні курси техніків, в яких навчалася близько 5,5 тис. осіб. У сільські райони було направлено з підприємств і міст 2,5 тис. інженерів і техніків-будівельників [1314].

Важливим чинником, який позитивно позначався на процесі відбудови сільського житлового фонду було й те, що до нього залучалися демобілізовані після закінчення війни фронтовики.

Як свідчать наведені факти, упродовж 1945 р. було зроблено багато для виконання визначених вищевказаною постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У

заходів на покращення справ у сільському будівництві, однак безпосередньо того року село відчуло їх позитивні результати лише частково, адже більшість з них мали перспективний характер. До того ж, виконання ряду завдань, визначених постановою, у тогочасних умовах було нереальним. Зокрема, декларативним було завдання щодо будівництва житлових будинків колгоспникам силами і коштом колгоспів з наступною виплатою колгоспниками вартості побудованого житла шляхом відрахувань з їхнього річного виробітку трудоднів. Переважна більшість економічно слабких колгоспів, які знемагали під тягарем непосильних планів заготівель сільгоспродукції в умовах післяокупаційної розрухи в господарствах, не могли повністю взяти на себе будівництво житла для своїх членів. Виняток складали найбільш постраждалі та нужденні сім'ї колгоспників та німецьких інвалідів війни.

Загалом же і в 1945 р. відбудова сільського житлового фонду відбувалася в складних умовах. Як і в попередні роки, для цього гостро не вистачало коштів, будівельних матеріалів, робочих рук, не всі колгоспні будівельні бригади були вкомплектовані кваліфікованими робітниками, багато з них залишалися малочисельними, використовувалися на будівництві та ремонті господарських та інших об'єктів. Тож, як і раніше, відновлення селянами втраченого житла залишалося здебільшого їхньою особистою справою зі сподіваннями на взаємодопомогу односельчан.

Та все ж, хоча й з величезними труднощами, процес відбудови та нового будівництва сільських жител набирав все більшого розмаху. Упродовж 1945 р. було відновлено й побудовано ще 155 840 житлових будинків, унаслідок чого загальна кількість відновленого сільського житлового фонду досягла 61,1% від кількості повністю знищеного й зруйнованого до нежилого стану за роки війни та окупації [1144, с. 151]. Загальний обсяг введеної в республіці в користування житлової площі колгоспами, колгоспниками, сільською інтелігенцією та іншими групами сільського населення за період з 1 липня 1941 р. до кінця 1945 р. становив 9478 тис. м² [728, с. 401] (див. також додаток 140). Це дозволило до певної міри зменшити гостроту житлової проблеми, однак радикально поліпшити

житлово-побутові умови сільських мешканців, які залишилися без даху над головою, не вдалося. Величезна кількість селян продовжувала проживати в землянках та інших непристосованих приміщеннях. Часто землянки, залишені селянами, яким вдалося збудувати хати, заселялися іншими безхатченками, а також з'являлися нові землянки, котрі будували на згарищах своїх осель люди, що поверталися в рідні села з фронту, полону, госпіталів, евакуації. Станом на кінець 1945 р. ще 179 573 сім'ї сільських мешканців не мали власного житла, з яких 61 836 сімей проживали в землянках і 117 674 – на чужій площі. Принагідно зазначимо, що житловий фонд у сільських місцевостях був в основному відновлений лише в 1948 році, тобто через 5 років після початку визволення території України від окупантів і через 3 роки після закінчення війни [1144, с. 151].

Ведучи мову про стан справ з відновленням сільського житлового фонду, необхідно звернути увагу на його низьку якість. Переважна більшість побудованих у цей час житлових будівель мали примітивне планування, склалися з сіней, комори та однокамерного жилого приміщення розміром 20–30 м², значну частину якого займала піч, з низькою стелею, глиняною або земляною долівкою. Нерідко поряд з житловим приміщенням частину будівлі займав хлів для худоби. Для спорудження стін у різних регіонах використовувалися наявні там місцеві матеріали: деревина, цегла, камінь, ракушняк, очерет, глина. Зокрема у безлісих районах вони робилися з саману або глиняно-хмизові, переважно без фундаменту, з невеликими вікнами, дах покривався очеретом або соломою. Нерідко за відсутності скла вікна вцілілих та новозбудованих осель були забиті дошками або затулені соломою, очеретом чи ганчір'ям.

На надзвичайно низькому рівні був благоустрій сільських населених пунктів, значна частина їх перебували в антисанітарному стані, у непогоду потерпали від бездоріжжя. Забудова в селах здійснювалася без дотримання елементарних правил планування й архітектурного оформлення та санітарії. Більшість селянських садиб забудовувалися так, що господарські будівлі

розташовувалися біля вулиць, забруднюючи їх. Типовим явищем для багатьох сіл було розташування поблизу житлових кварталів тваринницьких ферм та господарських об'єктів колгоспів і радгоспів [308, арк. 1 – 98]. У багатьох селах у громадських місцях і на садибах селян майже не було дерев. Вони були зрізані та використані для опалення за час війни.

Важливою складовою в процесі відродження соціальної інфраструктури села стало відновлення зруйнованої під час окупації торгівельної мережі. У сільській місцевості вирішення цього питання владні структури пов'язували з відновленням довоєнної системи сільських споживчих товариств та залучення коштів сільського населення. Завдяки адміністративним заходам цей процес у визволених областях відбувався відносно швидкими темпами. Наприклад, у селах Ворошиловградської області у 1943 р. відновили роботу 264 сільські споживчі товариства, у Київській – 300. У Волинській області у 1944 р. членами споживчої кооперації стали 35 тис. селян, які внесли 2700 тис. крб. пайових внесків. Зусиллями сільських споживчих товариств уже в 1943 р. у селах, звільнених від загарбників, було відкрито 4200 закладів торгівлі, а на 1 квітня 1944 р. – 8200 магазинів і крамниць [1323, с. 114]. На початку 1945 р. у сільській місцевості республіки функціонувало 19 484 торгівельні заклади, що становило 36,8% від їхньої кількості на початку 1941 р. [285, арк. 163зв., 164] (дані про мережу торгівельних закладів в сільських місцевостях по областях УРСР наведені в додатку 139). До кінця 1945 р. кількість торгівельних закладів у селах значно збільшилася, однак досягти довоєнного рівня не вдалося.

Та найбільшою проблемою була відсутність у продажі достатньої кількості та асортименту товарів продовольчої та промислової груп. Часто були відсутні у вільному продажі навіть товари першої необхідності: мило, сіль, сірники, гас, значна частина асортименту товарів господарського призначення (мотузки, лампи, ліхтарі, посуд, сільськогосподарський інвентар, будівельні матеріали та інше), не рахуючи вже тканини, взуття, одяг, цукор, олію та інші продукти фабрично-заводського виробництва та промислові товари. Критичною, наприклад, була ситуація навіть із придбанням таких товарів гігієнічної групи, як

мило та зубний порошок. У 1943 р. споживання мила зменшилося порівняно з 1940 р. у 5 разів: на одне господарство в рік припадало трохи більше кілограма [783, с. 357].

Про незадовільне постачання товарами сільських споживачів свідчать показники роздрібного товарообігу в сільській торгівельній мережі (включаючи товарообіг у закладах громадського харчування), частка якого у 1945 р. у загальному обсязі роздрібного товарообігу в республіці становила лише 27,6% (547 млн крб. із 1982 млн крб., зменшившись до того ж порівняно з 1940 р. на 35,6%, коли він становив 849 млн крб.). Фактично незмінною залишалася державна політика щодо розподілу товарних фондів між міською і сільською торговельними мережами: у 1940 р. у республіці з 3203 млн крб. загального обсягу роздрібного товарообігу 2354 млн крб. припадало на товарообіг у міській державній та кооперативній торгівлі й 849 млн крб. – у сільській (відповідно 73,5% і 26,5%), у 1945 р. з 1982 млн крб. загальнореспубліканського товарообігу 1435 млн крб. припадало на міську торгівлю й 547 млн крб. на сільську (відповідно 72,4% і 27,6%) [728, с. 448 – 450] (детальніше див. додаток 141). Але ж у 1943–1945 рр. селяни, на яких не поширювалося нормоване постачання продовольчими та промисловими товарами за картковою системою, як це практикувалося в містах, були позбавлені можливості хоча б частково купляти найнеобхідніші товари у міських торгівельних закладах.

Суттєво не впливала на забезпечення сільського населення й організована Центроспілкою зустрічна торгівля промисловими й продовольчими товарами в обмін на сільськогосподарську продукцію. У 1943 р. із загального ринкового фонду споживчої кооперації майже 40% товарів спрямовувалися на стимулювання заготівель зерна, шерсті, коконів шовкопряда та іншої сільгоспродукції. У 1944 р. з цією метою було виділено половину, а в 1945 р. – 80% усіх виділених фондів [1349, с. 83].

Повільно відновлювалася в сільській місцевості й мережа закладів громадського харчування. Кількість їдалень, чайних, буфетів на початку 1945 р. там функціонувало 1784, а в кінці 1945 р. – 1860 їдалень, буфетів, чайних, що

становило відповідно лише 30,7% і 32% від їхньої кількості на початку 1941 р. [285, арк. 163зв., 164; 1323, с. 116]. Їдальні здебільше містилися в тісних будівлях. Нові приміщення будувалися тільки в районних центрах. Громадським харчуванням забезпечувалися насамперед робітники МТС, сільська інтелігенція, партійно-радянський актив та діти. Про незначний обсяг послуг, які надавали сільські заклади громадського харчування, свідчить те, що вони становили лише 2,7% у загальнореспубліканському роздрібному товарообігу і 9,7% роздрібному товарообігу сільської торгівлі [728, с. 448 – 450] (детальніше див. додатки 141 – 142).

Повсякденне життя сільських мешканців значно ускладнювалося через відсутність належного побутового обслуговування. Недостатньо розвинута в довоєнний період, ця сфера соціальної інфраструктури села під час окупації занепала, а в багатьох місцевостях взагалі перестала функціонувати. Попит сільських мешканців на побутові послуги не могли задовольнити працюючі в деяких селах кустарі-одинаки.

Подальше часткове поліпшення стану справ з побутовим обслуговуванням сільського населення було пов'язане з відновленням та організацією роботи промислових комбінатів системи Наркомату місцевої промисловості УРСР та підприємств і майстерень промислової та інвалідської кооперації. Упродовж 1943–1944 рр. у системі НКМП УРСР було створено навіть більшу за довоєнну мережу таких виробничих об'єктів: у кінці 1944 р. в Україні функціонувало 677 промкомбінатів, у складі яких нараховувалося 6543 підприємства, майстерні та цехи, котрі безпосередньо обслуговували населення. Зокрема 2013 майстерень здійснювали пошиття та ремонт одягу й взуття, 661 майстерня – ремонт металевих виробів, 309 майстерень – виготовляли та ремонтували вози й ходи до них та інше обладнання та облаштування для гужового транспорту; також працювали 395 деревообробних і бондарних цехів, 127 гончарних майстерень і 800 млинів і олійниць. До кінця 1945 р. кількість промкомбінатів зросла до 700, а працюючих в їхніх структурах майстерень, виробництв та цехів майже до 7 тис. [1394, с. 175]. Декілька сотень таких же підприємств, майстерень та цехів

працювали й у системі промислової та інвалідської кооперації, підпорядкованих Укоопромраді та Укоопінраді.

Та створення такої мережі об'єктів побутового обслуговування суттєво не позначилося на рівні задоволення потреб сільського населення, оскільки переважна більшість таких виробництв та майстерень знаходилися у районних центрах і містах, й лише незначна частина з них – у великих селах (наприклад, у 1945 р. на всю Україну в селах функціонували лише 30 перукарень та 34 фотомайстерні) [1323, с. 117]. Тож за умов відсутності часу, транспорту, бездоріжжя систематично користуватися їхніми послугами селяни не мали змоги.

За такого стану справ у сферах торгівлі та побутового обслуговування в сільських населених пунктах селяни змушені були, значно в більшій мірі, ніж до війни, займатися побутовим самообслуговуванням.

Викликане війною послаблення економіки села негативно позначилося на життєвому рівні сільського населення. У переважній більшості селян їжа була малопоживною й бідною на білки, жири та вітаміни. Її асортимент, як і раніше, обмежувався хлібом, кашами, картоплею, овочами та молоком. Але хліба, головного продукту харчування, споживали в півтора–два рази менше, ніж у мирний час. І без того недостатнє споживання м'яса зменшилося в два рази, яєць – у півтора–два рази [783, с. 356 – 357]. З селянського столу зникли харчові продукти промислового виробництва, які до війни з'являлися в селянському раціоні: цукор, кондитерські вироби, ковбаса, консерви. Певною мірою втрати в харчуванні заміщувалися за рахунок картоплі, а в господарствах, де була корова або кози, – молока. Картоплю, печену, смажену, у перепічках, у супі та борщі, а найчастіше просто так – відварену з солоним огірком або кислотою капустою споживали і на сніданок, і в обід, і за вечерою. У 1944–1945 рр. селяни споживали картоплі у понад два рази більше, ніж довоєнного 1940 р. Якщо до війни в середньому на одну особу сільського населення її споживали приблизно 350–400 г в день, то наприкінці війни – близько кілограма (800–850 г). У той же час хліба споживалося не більше 300 г на особу. Картопля давала вуглеводи, а решта, необхідного для життя, – білки, жири, вітаміни одержували значною мірою за

рахунок молока. Ситуація в родинях, які не мали молочних тварин, була критичною, що негативно позначалося на здоров'ї дітей. Але бували випадки коли картоплі, хліба та молока теж не вистачало, й тоді в їжу йшли жолуді, кропива, лобода та ін. [783, с. 357]. Споживалося головним чином м'ясо домашньої птиці та кроляче. У господарствах, які забивали свиней, м'ясо та сало солили й їх споживання розтягували якомога довше. У лісових районах харчовий раціон доповнювався грибами, ягодами, лісовими горіхами. У селах, розташованих біля річок та водоймищ, частина селян споживала рибу.

Невідкладним завданням, яке з усією гостротою поставало на визволених від окупантів територіях, було налагодження медичного обслуговування населення. За відсутності на звільненій території цивільних медичних закладів надання невідкладної медичної допомоги населенню та проведення першочергових протиепідемічних заходів забезпечували армійські санітарні загоны. Одночасно здійснювалися зусилля, спрямовані на налагодження роботи лікарень, амбулаторій, санітарно-епідеміологічних станцій. У районних центрах утворювалися й функціонували надзвичайні протиепідемічні комісії.

У зв'язку з значною захворюваністю населення у щойно визволених регіонах інфекційними хворобами насамперед вживали заходи щодо їх локалізації та запобігання подальшого поширення. Виявлялися та госпіталізувалися інфекційні хворі та особи з підозрою на ці хвороби. Для госпіталізації використовувалися вцілілі стаціонари медичних закладів та спеціально облаштовані ізолятори, а для обслуговування хворих залучалися місцеві мешканці, зокрема ті, хто мав медичну підготовку. У населених пунктах терміново обладнувалися лазні та стаціонарні дезінфекційні пункти. За необхідності на небезпечні в епідемічному відношенні населені пункти накладався карантин.

Спільна робота армійських медико-санітарних підрозділів Червоної армії та відновлюваних цивільних органів охорони здоров'я в щойно визволених від окупантів регіонах дозволяла вирішувати першочергові питання, пов'язані з наданням невідкладної медичної допомоги сільському населенню та поліпшенням

санітарно-епідеміологічного стану в сільській місцевості. Однак на перших порах розв'язати всі проблеми на належному рівні й у повному обсязі вони не мали змоги. Чимало віддалених від райцентрів сіл ще тривалий час залишалися на самоті зі своїми епідемічними проблемами та без кваліфікованої медичної допомоги.

Серед багатьох проблем, які постали в процесі відбудови сільської медичної сфери, однією з найскладніших щодо вирішення перебувало відродження матеріальної бази закладів охорони здоров'я. На темпах та обсягах відновлювальних робіт негативно позначалася й відсутність достатньої кількості коштів, будівельних матеріалів та робочої сили. За таких обставин доводилося залучати кошти населення та використовувати громадські форми допомоги.

Оцінюючи проведену вже впродовж початкового періоду відбудови роботу з відновлення мережі сільських медичних закладів, слід зазначити, що, з огляду на складні умови військового часу, вона здійснювалася загалом успішно. Так, у Сталінській області вже до кінця 1943 р. відновили роботу всі довоєнні 114 сільські лікарські дільниці (з них 68 лікарняно-амбулаторних і 46 амбулаторних), повністю укомплектовані лікарськими кадрами [685, с. 266]. Швидкими темпами відновлювалася мережа сільських лікувально-профілактичних закладів на Харківщині, де, на відміну від деяких інших областей, відбудовні роботи в медичній сфері в сільській місцевості не відставали від відповідної роботи в містах. Уже до кінця 1943 р. у лікувальних закладах райцентрів і сільських населених пунктів сільського типу було розгорнуто 1148 ліжок. У 1944 р. в області майже повністю було відновлено мережу сільських лікарських дільниць – 154, з них амбулаторно-лікарняного типу – 63 [1007, с. 176]. У сільській місцевості Полтавської області впродовж 1943–1944 рр. мережа лікарняних закладів була відновлена на 85,3% (до рівня 1940 р.), амбулаторно-поліклінічна – на 109,6%; протитуберкульозні заклади – на 300%; противенеричні – на 266,6%; лікарські дільниці – на 100,9%; жіночі й дитячі консультації – на 93,2%; постійні ясла – на 74,5%. Відновлено 644 медичні заклади, які очолювали середні медичні працівники [1432, с. 126]. Про загальні результати відбудови мережі сільських

лікувальних закладів у республіці в 1943–1944 рр. свідчать показники, що містяться в таблиці 4.11 [складена за: 295, арк. 60, 299; 937, с. 238]

Таблиця 4.11

Мережа лікувальних закладів в Україні в 1941–1944 рр.

Лікувальні заклади	Всього в Україні			У тому числі					
				східні області			західні області		
	на 01.01. 1941 р.	на 01.01. 1945 р.	у % до 1941 р.	на 01.01. 1941 р.	на 01.01. 1945 р.	у % до 1941 р.	на 01.01. 1941 р.	на 01.01. 1945 р.	у % до 1941 р.
Лікарні:	2419	1912	79,0	2074	1567	75,6	345	345	100,0
з них: у містах	1204	873	72,5	968	645	66,6	236	228	96,6
у селах	1215	1039	85,5	1106	922	83,4	109	117	107,3
У них ліжок:	152570	95296	62,5	132664	78743	59,4	19 906	16553	83,2
з них: у містах	119305	68683	57,6	101392	54577	53,8	17 913	14106	78,7
у селах	33265	26613	80,0	31272	24166	77,3	1993	2447	122,8
Із загальної кількості ліжок:									
пологових	33937	7816	23,0	31234	6580	21,1	2703	1236	45,7
дитячих	13696	4587	33,5	–	–	–	–	–	–
з них: у містах	13031	4350	33,4	–	–	–	–	–	–
у селах	665	237	35,6	–	–	–	–	–	–
Пологові будинки:									
у містах	268	78	29,1	227	44	19,4	41	34	82,9
у них ліжок	23 241	5796	24,9	20538	4560	22,2	2703	1236	45,7
колгоспні	3209	717	22,3	3209	717	22,3	–	–	–
у них ліжок	10696	2020	18,9	10 696	2020	18,9	–	–	–
Жіночі та дитячі консультації	1280	805	62,9	–	–	–	–	–	–
з них: у містах	694	492	70,9	–	–	–	–	–	–
у селах	586	313	53,4	–	–	–	–	–	–
Амбулаторії та поліклініки:	6634	4780	72,1	5554	4136	74,5	1080	1080	59,6
у т.ч. дитячі	139	40	28,8	119	30	25,2	20	20	50,0
Фельдшерські, фельд. акушерські, венеричні, малярійні пункти	8895	6829	76,8	7937	6389	80,5	958	440	45,9

Наведені в таблиці показники свідчать, що в 1943–1944 рр. у сільській місцевості визволених від окупантів регіонів швидкими темпами відновлювалися стаціонарні лікувальні заклади. При цьому показники їхнього відновлення та ліжок у них переважали показники у містах та загальноукраїнські. Водночас звернемо увагу на те, що в кінці 1944 р., ще при неповному відновленні лікувальних закладів, на тисячу осіб сільського населення, як і в довоєнний період, припадало 1,2 лікарняних ліжка (у містах ці показники становили 7,4 проти 6,9) [952, с. 67]. Пояснюється це тим, що за роки війни та окупації кількість населення як у селах, так і в містах зменшилася.

Велика робота в 1943–1944 рр. здійснювалася з метою відновлення в сільській місцевості позалікарняних медичних закладів. Зокрема, на кінець 1944 р. загальна кількість відновлених там лікарських амбулаторій становила 92% у співставленні з 1940 р., а у третині областей вона перевищила довоєнний рівень [952, с. 68]. Водночас, ще відносно мало було відновлено у сільських лікарнях дитячих ліжок, колгоспних пологових будинків та місць у них, жіночих та дитячих консультацій. (Більш детально див. у додатках 120–125).

Особливо швидкими темпами поновлювалася робота медичних закладів у сільській місцевості у 1945 р. Значною мірою це було пов'язано з залученням до відбудовних робіт на медичних об'єктах широких верств населення в рамках загальнореспубліканської кампанії, що одержала назву «житомирський рух». 16 червня 1945 р. баришівські, коростишівські, базарські й чоповські колгоспники Житомирської області організовано вийшли на суботники, присвячені відбудові та впорядкуванню лікувальних закладів. У Баришівському районі, наприклад, під час суботників, у яких взяло участь 11 900 осіб, було відремонтовано 20 медичних закладів, у чотирьох було зроблено капітальний ремонт, наново побудовано пологовий будинок і лікарню на 10 ліжок у селі Сушки. Загалом за період з 16 червня до 24 липня 1945 р. в області було відбудовано та відремонтовано 845 медичних закладів із 860, що функціонували до війни. У лікувальні установи завезли паливо на всю зиму, зокрема 11 500 м³ дров. Загальна вартість ремонтних робіт оцінювалася в 7 млн крб. [1402, с. 60].

Ініціатива житомирців була підтримана населенням інших областей України. Так, у Київській області зусиллями й на кошти громадськості було відбудовано та відремонтовано 945 медичних закладів, у т. ч. 51 районну лікарню, завезено 9000 м³ дров і 10 тис. т торфу для їхнього опалення [80, арк. 52]. У Полтавській області таким же методом було відбудовано 94 лікувальні заклади, у т. ч. 8 сільських лікарень та 56 сільських лікарняних дільниць, 16 фельдшерських пунктів, завезено 856 т вугілля, 173 т торфу, 227 м³ дров, 328 т іншого палива [80, арк. 52].

Використання громадських форм допомоги та залучення коштів населення в умовах недостатнього державного фінансування дозволило прискорити процес відбудови зруйнованої війною медичної сфери села й поліпшити забезпечення медичною допомогою ту переважну частину населення України, яка проживала у сільській місцевості. Загалом до осені 1945 р. зусиллями громадськості на території республіки було відбудовано понад 2000 медичних закладів, у тому числі 335 сільських лікарень і 664 амбулаторії, а загальна вартість відбудовних робіт перевищувала 20 млн крб. [1402, с. 60].

Таким чином, ще в умовах воєнного лихоліття в республіці було чимало зроблено для відбудови медичної сфери на селі. Згідно даних Наркомздорв'я СРСР станом на 25 липня 1945 р. у сільських місцевостях УРСР (порівняно з довоєнним рівнем) мережа загальних лікарень була вже відновлена на 91,5%, ліжка у них – на 84%, лікарських дільниць – на 94,8%, амбулаторій – на 90%, дитячих та жіночих консультацій – на 57%, тубпунктів на – 31,2%, зуболікувальних кабінетів – на 54%, шкірвенпунктів – на 200% [703, арк. 523, 525 – 526]. Загалом до кінця 1945 р. в Україні було відновлено роботу 2384 лікарень із 134 тис. ліжок у них (відповідно 98,6% і 87,8% від довоєнного рівня), понад 7 тис. фельдшерсько-акушерських, венерологічних та малярійних пунктів [727, с. 489], тобто понад 78,7%.

Водночас, поряд зі значними досягненнями у справі відродження сільської мережі закладів охорони здоров'я, ще залишалися невирішеними багато питань, що стосувалися їхнього матеріально-технічного та кадрового забезпечення, організації та якості лікувальної справи та ін. Відновлені лікувальні заклади розміщувалися переважно в пристосованих будівлях колишніх лікарень або інших приміщеннях, які здебільшого не відповідали нормативним вимогам для такого типу установ. Усі відновлені приміщення довоєнних медичних закладів потребували капітального ремонту та переобладнання, а пристосовані приміщення підлягали заміні новозбудованими.

Серед відновлених у 1943–1945 рр. сільських лікарень близько половини були малопотужними – до 25 ліжок. У середньому в 1945 р. кількість ліжок на

тисячу чоловік населення в сільській місцевості дещо збільшилася проти 1944 р. і становила 1,5 ліжка, тоді як у містах – 8,5 [1167, с. 97]. Збільшення кількості ліжок у лікарнях у 1943–1945 рр. відбулося головним чином за рахунок постійних та тимчасових інфекційних ліжок, що зумовлювалося зростанням чисельності хворих інфекційними хворобами. Так, на середину 1945 р. кількість постійних інфекційних ліжок у лікарнях збільшилася на 70%, тимчасових – на 387% [70, с. 524]. Загалом на кінець 1945 р. у сільських лікарнях системи Наркомздорів'я УРСР стаціонарних ліжок налічувалось у 2,6 раза менше, ніж у міських лікарнях (станом на 1 січня 1941 р. ця різниця становила 2,9 раза). Ситуація ускладнювалася й тим, що у багатьох сільських райцентрах не було районних лікарень, а в середині 1945 р. у селах, підпорядкованих 55,5% сільських рад, медичних закладів взагалі не було [1334, с. 5].

Особливо гострою залишалася для сільських місцевостей проблема, пов'язана з наданням населенню спеціалізованої медичної допомоги. Спеціалізовані ліжка, крім пологових та інфекційних, і до війни становили досить незначну частку в загальній кількості ліжок у сільських лікарнях, а в післявоєнний період їхня кількість через відсутність фахівців ще більше зменшилася.

Повільно відновлювалася в 1943–1944 рр. в сільській місцевості мережа пологових закладів. Через відсутність приміщень, обладнання, акушерок не було відновлено роботу більшості колгоспних пологових будинків. Наприкінці 1944 р. функціонувало лише 22,3% їхньої довоєнної кількості (див. таблицю № 4.11). Стан справ з розгортанням пологово-допоміжних закладів у сільській місцевості значно покращився в 1945 р., особливо в другому півріччі, упродовж якого було відновлено майже 2 тис. колгоспних пологових будинків й понад 2,5 тис. ліжок для породіль. Разом з тим планові завдання на 1945 р. з розгортання пологово-допоміжних закладів і ліжок у них не були виконані. Не вдалося розгорнути роботу понад 300 колгоспних пологових будинків, а замість передбачених на кінець року 7 тис. ліжок їх кількість становила 5618. У результаті охоплення медичною допомогою породіль на селі на кінець року становило в середньому по

республіці 58,8%, у т.ч. стаціонарною – 39,1% (у містах ці показники становили відповідно 89,9% і 72,9%). Найвищий рівень охоплення медичною допомогою сільських породіль був досягнутий у Сталінській, Ворошиловградській, Кіровоградській, Одеській областях – 90%. В інших областях цей показник був таким: Ізмаїльська область – 77,2%, Тернопільська – 61%, Миколаївська і Київська – 60%, Херсонська і Вінницька – 51%, Кам'янець-Подільська – 44,1%. Найгіршою була ситуація в західних областях: у Ровенській області – 23%, Львівській – 21%, Дрогобицькій – 12%, Чернівецькій – 8,5%, Волинській – 6,3%. Гострою для сільських пологово-допоміжних закладів у республіці залишалася проблема виходжування недоношених дітей, значна частина яких помирала [552, арк. 62 – 63].

Констатуючи факт загального зменшення в означений період стаціонарної допомоги сільському населенню порівняно з довоєнним періодом, зауважимо, що коли в 1943–1944 рр. це було пов'язане, головним чином, з незначною кількістю відновлених стаціонарів у визволених регіонах, то вже в 1945 р. для цього не було підстав. Однак у 1945 р. середньорічна зайнятість лікарняного ліжка в сільських стаціонарах перебувала на рівні приблизно 64% (у 1940 р. – понад 69%) [1334, с. 5]. Це було пов'язано з недоліками в організації лікувальної роботи, поганим харчуванням хворих та опалюванням лікарень, відсутністю транспортного сполучення в регіонах, небажанням частини хворих залишати без догляду господарство та дітей.

Слабкою залишалася й сільська амбулаторно-поліклінічна мережа, хоча саме вона обслуговувала переважну масу населення. Багато цих закладів були малопотужними: у середньому по Україні у таких закладах існувало 2,5 лікарські посади, тоді як до війни – 3,5.

Сільські медичні заклади мали гостру нестачу в зуболікувальному, клінічному, лабораторному, рентгенівському [82, арк. 2 – 3], фізіотерапевтичному устаткуванні та предметах догляду за хворими, що негативно впливало на рівень діагностики хворих і не дозволяло надавати їм медичну допомогу у повному обсязі. Якщо до війни рентгенівські кабінети функціонували лише в 4,9%

сільських лікарень, то в кінці 1945 р. – у 1,5%; фізіотерапевтичні кабінети – відповідно в 6,1% і 0,4%; клінічно-діагностичні лабораторії – відповідно в 41,8% і 3,9% [1004, с. 21]. Значно меншою, ніж до війни, була й кількість амбулаторно-поліклінічних закладів, які мали рентгенівські та фізіотерапевтичні кабінети. А загальна кількість клінічно-діагностичних лабораторій у сільських медичних закладах зменшилася за роки війни з 545 до 44 [703, с. 526]. В усіх лікувальних закладах відчувався гострий дефіцит медичних інструментів та медикаментів, перев'язочних матеріалів, інвентар, не вистачало ліжок, матраців, постільної білизни. У багатьох лікарнях бракувало спеціально обладнаних операційних, а через відсутність електричного освітлення ускладнювалося проведення планових та невідкладних операцій. Лікарні погано забезпечувалися продуктами для харчування хворих.

Важливою складовою процесу налагодження системи охорони здоров'я в сільській місцевості вважалося відновлення мережі санітарно-епідеміологічних закладів, які за роки війни та окупації були зруйновані або й повністю знищені. На середину 1944 р. в Україні вже функціонували 27 міжрайонних і 291 районна сільська санітарно-епідеміологічна станція, а до кінця 1945 р. їхня мережа вже перевищила довоєнну кількість і нараховувала 353 станції з 854 наявних на той час у республіці [952, с. 317 – 318], (тоді як у 1941 р. у сільських місцевостях республіки нараховувалося 317 санітарно-епідеміологічних станцій, а всього в Україні – 809) [1144, с. 145]. На кінець 1945 р. у сільській місцевості відновили роботу також 37 санітарно-бактеріологічних лабораторій та декілька десятків дезінфекційних станцій [952, с. 317 – 318; 86, арк. 132]. Однак на роботі відновлених санітарно-епідеміологічних закладів негативно позначалася їхня надзвичайно слабка матеріально-технічна база, зокрема відсутність необхідної кількості лабораторного та дезінфекційного обладнання.

З початком визволення території УРСР від загарбників розгорнулася робота з відбудови аптечного господарства й організації медикаментозного забезпечення населення. Аптечні заклади відбудовувалися й ремонтувалися в основному зусиллями аптечних працівників, яким надавало допомогу місцеве населення.

Однак мережа аптечних закладів відновлювалася дуже повільно. У 1943 р. у визволених регіонах функціонували лише 499 аптек, з них сільських – 303, а на час визволення України від окупантів в республіці налічувалося всього 612 аптек. І тільки після повного визволення території республіки відновлення аптечних закладів здійснювалося більш активно. Особливо швидко відновлювалась мережа аптечних пунктів, які забезпечували медикаментозною допомогою сільське населення. (Детальніше див. у таблиці 4.12 [905, с. 68, 71, 76] та додатку 125).

Таблиця 4.12

Роки	Кількість аптек			Кількість аптечних пунктів	Кількість аптекарських магазинів
	всього	міських	сільських		
1941 р.	2499	1243	1256	5360	520
до 20 квітня 1942 р.	85	48	37	–	–
1943 р.	499	196	303	даних немає	11
1944 р.	1637	680	957	2327	65
1945 р.	1843	729	1114	5995	87

Водночас, відбудова приміщень аптек ще не означала, що відразу були досягнуті суттєві покращення у справі забезпечення населення медикаментами. У 1943–1944 рр. аптеки не мали будь-яких запасів медикаментів. Обсяги виробництва фармацевтичної продукції були недостатніми, а випуск багатьох ліків ще не відновили. Про гостру нестачу медикаментів свідчить надзвичайно низький товарообіг в аптечній мережі. Так, у 1943 р. він становив лише 6,5 млн крб.; у 1944 р. через 2327 аптечних пунктів у сільській місцевості населенню було відпущено медикаментів тільки на 2 млн крб. [905, с. 72].

Ситуація з забезпеченням населення медикаментами почала покращуватися в 1945 р., що пов'язане з реєвакацією, відбудовою й введенням у дію підприємств хіміко-фармацевтичної промисловості України (у 1945 р. на них було випущено валової продукції на 41,28 млн крб., або 43,7% довоєнного рівня), відновленням роботи фармацевтичної фабрики та 36 галено-фасувальних лабораторій в системі Головного аптечного управління, створенням цехів медичних препаратів в Укрм'ясотресті, на Сталінському, Харківському і Львівському м'ясокомбінатах [946, с. 18 – 19], а також зі збільшенням обсягів поставок медикаментів із республік СРСР. У 1945 р. загальний товарообіг в

аптечній мережі республіки зріс до 245 млн крб. Водночас відпуск медикаментів 5995 аптечними пунктами, переважна більшість яких перебувала у сільській місцевості, становив лише 6,5 млн крб. [905, с. 72].

Суттєво стримувало справу надання медикаментозної допомоги населенню й те, що в республіці, й особливо сільській місцевості, не вистачало фармацевтичних кадрів. На момент визволення в УРСР збереглося лише 13% провізорів та помічників провізорів від загальної кількості наприкінці 1940 р. (у цей час в аптечній мережі УРСР працювало 20 751 чоловік, у тому числі 4172 провізори і 4179 помічників провізорів) [905, с. 69]. Навіть у 1945 р. тут працювало трохи більше половини довоєнної кількості працівників: усього 10 579 чоловік: 1906 провізорів і 2700 фармацевтичних кадрів з середньою освітою [906, с. 12].

Серйозною проблемою в справі налагодження діяльності мережі медичних закладів у селах республіки була комплектація їх фахівцями – лікарями, фельдшерами, акушерами, медсестрами. Їх не вистачало, особливо в початковий період відбудови. Наприклад, через місяць після визволення в Дніпропетровській області нараховувалося лише 480 лікарів, що становило 19,8% від їхньої кількості у 1941 р., Полтавській – 354 лікарі (37,3%), Кіровоградській – 138 лікарів (33,8%), Київській – 412 лікарів (40,4%) [1002, с. 11]. У 1944 р. у сільських медичних закладах цих же центральних областей України працювало 69% від довоєнної кількості лікарів, у 1945 р. – 75% [1003а, с. 158]. (Детальніше див. у додатку 126). Нестача медичного персоналу надзвичайно ускладнювала медичне обслуговування сільського населення. Особливо не вистачало в сільських медичних закладах республіки хірургів, педіатрів, акушерів-гінекологів [1017, с. 7]. І лише з початком масової демобілізації медичних працівників з армії після закінчення війни кадрове забезпечення сільських медичних закладів поступово поліпшувалося.

Відновлюваним медичним закладам упродовж 1943–1945 рр. доводилося вирішувати низку складних завдань, серед яких найголовнішим була боротьба з інфекційними хворобами. Кількість захворювань в усіх областях республіки на

черевний тиф, дифтерію та дизентерію, незважаючи на вживані заходи, швидко зростала, спричиняючи в окремих регіонах виникнення епідемій. Станом на кінець 1943 р. у визволених регіонах України офіційно було зареєстровано 158 тис. випадків захворювань на висипний, черевний і поворотний тиф та дизентерію [56, арк. 27].

Надзвичайно великою була кількість інфекційних захворювань й у 1944 р. Особливо це стосувалося захворювань на паразитарні тифи, кількість хворих якими значно збільшилася, а захворювання діагностувалися майже в усіх областях [59, арк. 78]. За даними Державної санітарної інспекції УРСР кількість тих, хто захворів у 1944 р. порівняно з 1939 р. висипним тифом, збільшилася у 28 разів, поворотним тифом – у 2,3, черевним тифом – у 2 рази, дифтерією – у 4,3 раза [1241, с. 129].

Найпоширенішою інфекційною хворобою був висипний тиф. Загалом у 1944 р. на території республіки лише офіційно було зареєстровано 115 661 випадок захворювань на висипний тиф [272, арк. 7] та 19 378 випадків захворювань на черевний тиф і дизентерію [58, арк. 35] (більша їх частина – у сільській місцевості). Серед офіційно зареєстрованих в республіці інфікованих поворотним тифом 20% були мешканцями сільських населених пунктів [59, арк. 19]. Поширеною в сільській місцевості на визволених територіях була захворюваність на туберкульоз, малярію та венеричні хвороби, для боротьби з якими не було достатньої кількості медикаментів та фахівців.

Та найбільшим лихом для села в післяокупаційний період вважалося масове розповсюдження дитячих інфекцій. Так, порівняно з довоєнним часом смертність від дитячих інфекцій у щойно звільнених районах зросла на 51%, а від малярії – у 5,9 раза [793, с. 553]. З лютого до грудня 1944 р. на території республіки було зареєстровано 285 тис. випадків захворювань на кір [1026, с. 85]. Упродовж 1944 р. у Чернігівській, Сумській, Полтавській, Кіровоградській та Вінницькій областях кількість дітей до 14 років, які захворіли на скарлатину, порівняно з довоєнними роками, збільшилася на 94%. Захворюваність на дифтерію у

звільнених областях збільшилася в порівнянні з 1939 р. на 15%, а в листопаді 1944 р. зростання сягнуло 18% [272, арк. 88].

Офіційну статистику про поширення інфекційних захворювань на визволеній від окупантів території республіки доповнюють, сповнені драматизму та відчаю, витяги з вилучених у серпні 1944 р. цензурою листів сільських мешканців України до рідних на фронт та в різні регіони СРСР. «2. 08. 1944 р. ... У нас діти помирають, у раз по 8 осіб хоронять щодня...» (Глобинський район, с. Білоусівка, Білоус О.); «06. 08. 1944 р. ... Багато дітей помирають від дифтерії, лікарні переповнені хворими дітьми...» (Любарський район, с. Стрижовка, Поліщук П.); «10. 08. 1944 р. ... Багато дітей померло від кору й по 2 особи щоденно помирають, а решта всі хворіють...» (Вінницький район, с. Хутора Мидякова, Івацько) «12. 08. 1944 р. ... Дуже лютують тиф, кір, дизентерія – велика смертність» (Богуславський район, с. Розкожанці, Шкараба О.) [272, арк. 58 – 61зв.]. Подібна інформація містилася в сотнях інших вилучених цензурою листах.

За результатами цензури листів Наркомат внутрішніх справ УРСР здійснював інформування керівників республіки, однак робилося це зі значним запізненням. Так, спеціальне повідомлення НКВС УРСР першому секретарю ЦК КП(б)У Д. С. Коротченку з наведеними вище фактами за серпень було направлено лише 11 вересня 1944 р., тобто в ньому йшлося про події майже місячної давності. Тож розпорядження, які Д. С. Коротченко у своїй резолюції адресував керівникам центральних і місцевих органів влади щодо вжиття заходів з локалізації епідемій та надання допомоги хворим [272, арк. 58], суттєво вплинути на стан справ не могли. Є підстави вважати, що кількість хворих та померлих від інфекційних хвороб у селах у дійсності була більшою, ніж це фіксувала офіційна статистика.

Небезпечна ситуація з інфекційними захворюваннями стала предметом підвищеної уваги з боку республіканських та місцевих органів влади. З метою підвищення рівня протиепідемічної роботи та ліквідації вогнищ епідемій паразитарних тифів Раднарком УРСР та ЦК КП(б)У 13 січня 1944 р. ухвалили спеціальну постанову «Про санітарно-епідемічні заходи по боротьбі з висипним та черевним тифом», якою визначили основні завдання радянських, партійних та

медичних структур усіх рівнів у боротьбі з цими небезпечними хворобами. 1 квітня 1944 р. було створено республіканську Надзвичайну протиепідемічну комісію на чолі з заступником голови РНК УРСР Л. Р. Корнійцем, яка зосередила в своїх руках функції координації, керівництва, здійснення контролю та надання допомоги місцевим органам влади у справі локалізації епідемій інфекційних захворювань. У багатьох випадках оперативні заходи давали позитивні результати: покращувалося забезпечення лікарень, амбулаторій, ФАПів медикаментами та спеціальним обладнанням, додатково розгорталися інфекційні ліжка в стаціонарах (у 1944 р. – 28 тис., а в 1945 р. – ще 25 тис.) [937, с. 52].

Боротьбу з інфекційними хворобами в селах на визволених територіях республіки проводили 15 спеціалізованих санітарно-епідемічних загонів, організованих Раднаркомом СРСР спільно з виконкомом Спілки Товариства Червоного Хреста СРСР. Кожний такий загін очолював лікар, а під його керівництвом працювали лаборант, медсестри і сандружинниці – всього загін складався з 16 осіб й мав у своєму розпорядженні автотранспорт, лабораторію, медикаменти та дезінфекційні засоби, міг розгорнути невеликий стаціонар [791, с. 339]. В осередках інфекційних захворювань загони надавали медичну допомогу хворим, здійснювали дезінфекційні заходи та профілактичні щеплення. Загалом у 65 районах 9 областей республіки санітарно-епідемічні загони надали допомогу мешканцям 654 сіл [1026, с. 87; 1241, с. 138], тобто десяткам тисяч селян.

Активно діяли й організації Червоного Хреста УРСР, зусиллями яких було створено численну добровільну армію – понад 50 тис. – громадських санітарних інструкторів, значна кількість яких були сільськими мешканцями. Вони стежили за санітарним станом у населених пунктах, виявляли інфекційних хворих, допомагали медпрацівникам госпіталізувати їх, здійснювати санітарну обробку населення. Наприклад, на Ворошиловградщині обласним комітетом Червоного Хреста тільки у колгоспах і радгоспах до липня 1944 р. було організовано 1100 санітарних постів. На території області діяли 360 бригад з числа членів санітарних постів. Вони перевірили санітарний стан 82 тис. помешкань і дворів, знезаразили 5080 криниць, відремонтували 266 лазень, зробили майже 3200 санобробок. У

проведенні протиепідемічної та масово-оздоровчої роботи організаціям Червоного Хреста допомагали шкільні сандружини та санпости, яких у республіці нараховувалося понад 4800 з кількістю членів 234 тис. Загалом по УРСР шкільні активісти Товариства Червоного Хреста 2,5 тис. разів надали медичну допомогу хворим, привели в належний санітарний стан 10 220 помешкань і дворів [1026, с. 86; 1027, с. 65; 1241, с. 139]. Однак залучення школярів до надання допомоги інфекційним хворим не завжди було виправданим, оскільки призводило до зараження дітей інфекціями.

Важливою складовою боротьби з поширенням інфекційних хвороб була масова агітаційно-просвітницька робота серед населення щодо їх профілактики та дотримання санітарно-гігієнічних норм, яку проводили працівники медичних закладів та активісти організацій Червоного Хреста. Лише за перше півріччя 1944 р. ними було проведено 146 100 лекцій та бесід, котрі прослухали понад 1343 тис. осіб, розгорнуто 27 виставок та 11 пересувних бібліотек, розповсюджено 180 тис. примірників книг та брошур, 510 тис. листівок, 20 тис. плакатів. Відділ санітарної освіти НКОЗ СРСР у першій половині 1944 р. надіслав в Україну 210 тис. примірників спеціальної медичної літератури [1089, с. 58]. Такими заходами було охоплено й більшість сіл в епідемічно небезпечних районах.

Позитивну роль у справі надання медичної допомоги сільському населенню відігравали колгоспні медичні пункти, створення яких з ініціативи Товариства Червоного Хреста розгорнулося в Україні з листопада 1944 р. й було новою формою медико-санітарного обслуговування сільських мешканців та впровадження в їхній побут санітарної культури. До 1945 р. у республіці вже діяло понад 4 тис. таких пунктів, а надалі кількість їх зростала [1026, с. 85; 1350, с. 198; 1241, с. 140].

Вжиті органами влади та охорони здоров'я впродовж 1944 р. заходи дозволили певною мірою локалізувати в сільській місцевості захворюваність на інфекційні хвороби й не допустити їхнє переростання в масові епідемії республіканського масштабу.

Епідемічна ситуація в Україні, зокрема з захворюваністю паразитарними тифами, ще залишалася напруженою у першій половині 1945 р. Так, у наказі НКОЗ СРСР від 27 вересня 1945 р. зазначалося, що незважаючи на зменшення захворюваності інфекційними та шлунково-кишковими хворобами у республіці загалом, у Вінницькій, Кам'янець-Подільській, Станіславській, Кіровоградській та Ізмаїльській областях залишалася високою захворюваність висипним тифом, а на місцях не були вжиті всі необхідні заходи для її максимального зниження. Упродовж 1945 р. на території республіки зростала захворюваність поворотним тифом, значною залишалася захворюваність коростою. З метою ефективнішої боротьби з паразитарними тифами НКОЗ СРСР зобов'язав органи охорони здоров'я на місцях забезпечити своєчасну й повну госпіталізацію хворих та підозрюваних у захворюванні ними, здійснювати санітарно-дезінфекційну обробку вогнищ хвороб упродовж першої доби після госпіталізації хворих, а також здійснювати спостереження за місцями виявлених хвороб упродовж 25 діб [552, арк. 14 – 14зв., 18]. Однак повністю ліквідувати захворюваність інфекційними хворобами не вдалося, їх спалахи в кінці 1945 р. фіксувалися у більшості областей України.

Таким чином упродовж 1943–1945 рр. в республіці було здійснено значний обсяг роботи з відродження зруйнованої в період окупації мережі сільських закладів охорони здоров'я й значно покращити рівень медичного обслуговування населення. Однак через відсутність достатньої кількості коштів, будівельних матеріалів та робочої сили не всі медичні заклади вдалося відбудувати та належним чином відремонтувати. Сільські медичні заклади не були забезпечені достатньою кількістю спеціального медичного обладнання, медикаментів, кадрами лікарів та середнього медичного персоналу. Все це негативно позначалося на рівні надання медичної допомоги сільським мешканцям.

Одним із найважливіших і першочергових завдань у справі післявоєнної відбудови соціальної інфраструктури села вищі органи влади вважали відродження сільської освітньої мережі та організації навчального процесу в закладах освіти на засадах радянської педагогічної системи. Оскільки ця тема

розроблялася науковцями, зупинимось лише на визначальних тенденціях відродження цього сегменту соціальної інфраструктури.

Вже 27 лютого 1943 р. вийшла постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У «Про поновлення роботи шкіл у районах, звільнених від фашистських окупантів», якою Наркомат освіти України, голови виконкомів облрад і секретарі обкомів КП(б)У Ворошиловградської, Харківської і Сталінської областей зобов'язувалися у визволених районах негайно поновлювати навчання в усіх класах початкових, неповних середніх і середніх шкіл, забезпечити всі школи придатними приміщеннями і обладнанням та завезти паливо, укомплектувати до 1 березня 1943 р. штати обласних відділів освіти, а після звільнення районів – райвідділи освіти, разом з учителями переглянути всі шкільні підручники й поновити в них попередні тексти та оформлення. Наркомат освіти УРСР мав забезпечити видання навчальних планів, програм і основних підручників для 1–4 класів усіх шкіл до 1 квітня, для 5–7 класів – до 1 червня та 8–10 класів – до 1 вересня 1943 р., а Наркоммісцевпром та Укооппромрада – розпочати виробництво шкільних письмових приладь: ручок, пер, чорнила, олівців та ін. [759, с. 340 – 341]. Постанова відіграла позитивну роль у справі початку відбудовних процесів у сфері освіти на звільненій від окупантів частині території України, оскільки визначала пріоритетні напрямки та засоби вирішення цього завдання. Однак слід визнати, що ухвалений в умовах ейфорійних сподівань на якнайшвидше визволення України від загарбників, цей документ не повною мірою враховував реальний стан у щойно визволених районах та можливості держави фінансово і матеріально забезпечити виконання поставлених завдань.

Реалізація передбачених постановою заходів відбувалася в надзвичайно складних обставинах, зумовлених об'єктивними причинами воєнного стану. Внаслідок злочинних дій окупантів та руйнацій під час проведення бойових дій обома воюючими сторонами більшість приміщень сільських освітніх закладів була повністю знищена або стала непридатною для використання. Коштів, будівельних матеріалів, робочої сили, необхідних для відбудови та ремонту шкільних приміщень, у місцевої влади не було, а державні можливості

залишалися обмеженими. Нереальними виявилися й сподівання щодо швидкого налагодження випуску підручників та організації виробництва шкільного письмового приладдя через відсутність необхідної для цього виробничої бази. Ситуація ускладнювалася нестачею кваліфікованих педагогічних кадрів і суворими погодними умовами.

Головне, що вдалося здійснити, це – відновити у визволених у першій половині 1943 р. районах роботу значної кількості шкіл та організувати навчальний процес за радянською освітньою системою більшої частини дітей шкільного віку. Так, до кінця 1942/1943 навч. р. у звільнених районах Ворошиловградської області працювало вже 625 шкіл (з них 350 початкових, 203 неповних середніх і 72 середніх) [933, с. 119], що становило 62,5% від довоєнної кількості шкіл в області. У визволених районах Сталінської області до кінця того ж навчального року вже працювало 83,6% шкіл [1167, с. 100].

З огляду на те, що до осені 1943 р. вже було визволено від загарбників значну територію України РНК УРСР 28 вересня 1943 р. ухвалив нову постанову «Про відновлення роботи шкіл у 1943 – 1944 навчальному році в районах Харківської, Ворошиловградської, Полтавської, Сумської, Чернігівської, Сталінської, Запорізької, Дніпропетровської та Київської областей УРСР, звільнених від фашистської окупації». Цей документ, посути, дублював вимоги постанови від 27 лютого 1943 р. щодо основних заходів, спрямованих на відновлення роботи шкіл у післяокупаційний період. Зокрема, встановлювалися надзвичайно стислі терміни відновлення роботи шкіл у визволених на осінь 1943 р. регіонах України та визначалися напрями діяльності загальноосвітніх шкіл у новому 1943 / 1944 навч. р. Ради й органи народної освіти повинні були провести облік і охопити навчанням усіх дітей шкільного віку, відновити зруйновані шкільні приміщення, підготувати навчальні плани, програми, забезпечити школи обладнанням, підручниками, зошитами, паливом, організувати ремонт і пошиття одягу та взуття для школярів. Особлива увага зверталася на комплектацію шкіл педагогічними кадрами [1421, с. 467]. Водночас нова постанова ставила перед республіканськими та місцевими органами влади низку

реальних для виконання завдань. На цей час держава могла вже надавати й дещо більшу фінансову підтримку освітній галузі, а українські освітяни почали одержувати допомогу з тилкових районів СРСР.

Оскільки освітні заклади починали працювати в міру визволення і проведення у них хоча б мінімальних підготовчих робіт, то в школах багатьох регіонів 1943/1944 навч. р. розпочинався не у вересні, а в жовтні – грудні 1943 р. і навіть у січні – березні 1944 р. У зв'язку з цим у 1943–1944 навч. р. педагогічні колективи більшості районів пройшли програмний матеріал за скорочений термін – замість 32 робочих тижнів за навчальним планом діти навчалися 22–24 робочі тижні [270, арк. 59]. А в багатьох школах навчальна програма не була виконана. Наприклад у Сталінській області нараховувалося 73 таких школи [1167, с. 102].

Відновлення роботи сільських освітніх закладів супроводжувалося значними труднощами. Найскладнішою була проблема нестачі шкільних приміщень, пов'язана зі значними руйнуваннями навчально-матеріальної бази шкіл. Так, на час початку роботи майже половина шкіл Донбасу не мали власних навчальних площ і розташовувалися у пристосованих для цього приміщеннях громадських будівель, сільськогосподарських споруд, селянських хатах, а подекуди – землянках, бліндажах тощо. Було повністю знищене обладнання хімічних, фізичних та інших спеціальних кабінетів, багато шкіл не мали бібліотек [933, с. 124]. У кінці 1943/1944 навч. р. у хатах колгоспників Миколаївської області працювали 69 шкіл, Одеської – 179. У багатьох селах областей Центральної України школи і класи також розпочинали роботу у селянських хатах та пристосованих приміщеннях. Так, у тимчасово пристосованих приміщеннях у Кіровоградській області працювали 124 школи, Київської – 256, Дніпропетровської – 600 [1339, с. 22].

Значна частина пристосованих приміщень не відповідала елементарним санітарним вимогам шкільної гігієни через недостатню кубатуру класних кімнат, земляні підлоги, погану освітлюваність, відсутність коридорів, роздягалень, туалетів. Часто навчальні класи розміщувалися в декількох приміщеннях, розташованих на далекій відстані одне від одного. Незрідка внаслідок нестачі

навчальних приміщень учні змушені були навчатися у дві, а подекуди – навіть у три зміни. Багато сільських шкіл не мали електричного освітлення, тому тут у кращому випадку використовувалися газові лампи. Вдома учні виконували домашні завдання найчастіше при каганцях, що негативно позначалося на їхньому здоров'ї та якості навчання. Серйозною проблемою було погане опалювання шкільних приміщень, тому в зимовий період у багатьох сільських школах у класах було холодно й учням доводилося навчатися у верхньому одязі. Взимку 1943/1944 і 1944/1945 навч. рр. значна частина шкіл через відсутність палива повністю припиняла навчальний процес.

Водночас багато уцілілих сільських шкільних приміщень використовувалися не за призначенням: у них розміщувалися підрозділи Червоної армії, госпіталі, колгоспні контори та сільради, крамниці тощо. Так, наприклад, у 1943/1944 навч. р. в Сталінській області не за призначенням використовувалося 72 шкільні приміщення [933, с. 124], у Полтавській області – 108 [1389, с. 184] і т.д. На перших порах спроби освітянських органів повернути приміщення для цільового використання не давали бажаних результатів через спротив структур, які ними користувалися. І лише після виходу 5 березня 1944 р. постанови Раднаркому СРСР «Про порядок повернення шкільних приміщень, що використовуються не за призначенням» ситуація дещо покращилася [729, с. 523]. Однак через відсутність належної конторлю за виконанням цієї постанови від часу появи документа до кінця липня 1944 р. органам Наркомату освіти було повернуто лише 345 шкільних споруд, а ще 427 приміщень у 20 областях УРСР продовжували використовуватися не за цільовим призначенням [1378, с. 110].

Відновлення шкільного господарства стримувалося відсутністю у держави коштів для його асигнування. Лише в 1944 р. сталися певні позитивні зрушення в цьому плані. У березні 1944 р. VI сесія Верховної Ради УРСР затвердила рішення про асигнування з державного бюджету на розвиток шкіл восьми визволених областей Лівобережної України на поточний рік 580,4 млн крб. [1284, с. 389]. Однак з різних причин регіони не отримували в повному обсязі належні їм кошти. Так, на відновлення шкільних споруд Сталінської області було потрібно 38 265

тис. крб., а фактично перераховано 7300 тис. крб., що становило тільки 19,1% від потреби [933, с. 134]. Водночас, у тій же Сталінській області бюджетні кошти, надані для ремонту шкіл і придбання інвентарю, було використано лише на 43%, а по сільських школах – на 26%, зокрема бюджетні кошти на ремонт шкільних приміщень – на 42%. У Ворошиловградській області асигнування на капітальне будівництво шкіл були освоєні на 58% [933, с. 124].

Державне фінансування ремонту, відбудови й капітального будівництва закладів загальноосвітньої школи значно збільшилося в 1945 р. У червні 1945 р. VII сесія Верховної Ради УРСР асигнувала на цю справу 4 млрд 673 млн крб. [1380, с. 15]. Їхнє освоєння, з огляду на майже піврічну затримку рішення про фінансування та наявність проблем, про які йшлося вище, також відбувалося не в повному обсязі.

Через реальні обставини воєнного часу відбудова й ремонт приміщень сільських шкіл здебільшого здійснювалися методом «народної будови». Так, у Донбасі на шкільних об'єктах було проведено 1700 недільників, у яких взяли участь 1,5 млн осіб [1101, с. 101], на Харківщині – 1800 недільників за участю понад 80 тис. чол. [1235, с. 215]. У Дніпропетровській області методом «народної будови» вже до середини 1944 р. відбудували та відремонтували 1305 шкіл (78,9% від довоєнної кількості), Кіровоградській – 827 (77,8%) [1389, с. 183].

Та по-справжньому всенародного характеру ця робота набула влітку 1944 р., коли завдяки організаційним та пропагандистсько-агітаційним заходам партійних і державних органів по всій Україні поширився почин колгоспників с. Верхівня Вчорайшанського району Житомирської області, які своїми силами відремонтували й підготували до навчання 25 класних кімнат та шкільне обладнання й устаткування, забезпечили школу паливом на весь рік, а виділені на це державні кошти перерахували до Фонду оборони [1019, с. 181; 901, с. 91 – 92]. По всій Україні проводилися суботники, недільники, декадниги, під час яких сільські мешканці, учителі та учні ремонтували й облаштовували шкільні приміщення, завозили паливо, ремонтували та виготовляли шкільні меблі, збирали підручники та пожертви. Наприклад, у Київській області під час

декадника допомоги школі силами громадськості було відремонтовано 43 шкільні будівлі, виготовлено 12 тис. парт, понад 3,5 тис. столів та 2 тис. шкільних дощок. В одному тільки Макарівському районі області колгоспники витратили на ремонт шкіл зі своїх власних заощаджень 500 тис. крб. [922, с. 146; 674, с. 11; 1389, с. 183]. Зусиллями громадськості в західних областях УРСР було відремонтовано та відбудовано 4460 шкіл, у яких станом на 1 жовтня навчалось 1 164 645 учнів [760, с. 328].

Вагомим був внесок у відбудову загальноосвітніх шкіл підрозділів Червоної армії, які визволяли територію України. Так, лише воїнами 3-го Українського фронту до кінця 1943 р. у визволених районах було відбудовано й відремонтовано близько 400 шкільних приміщень, а впродовж першого півріччя 1944 р. у визволених районах вони допомогли відновити роботу 75 сільських шкіл [1399, с. 132]. Подібну допомогу у відбудові сільських шкіл надавали воїни й інших фронтів.

Вже в період війни здійснювалися й капітальна відбудова повністю зруйнованих та будівництво нових шкіл. Так, в 1944 р. в умовах обмеженого державного фінансування було капітально відбудовано й наново збудовано 342 школи, з яких 149 – у селах [285, арк. 173зв.]. А до кінця 1945 р. кількість таких шкіл зростає до 687, у яких налічувалося 229 тис. учнівських місць, у тому числі в сільській місцевості – до 343 на 88,5 тис. місць (з них 200 шкіл, у яких нараховувалося 22 тис. учнівських місць, були збудовані колгоспами) [727, с. 374; 728, с. 412].

Проведені у великих обсягах ремонтні та відбудовні роботи на шкільних об'єктах, а також введення в дію капітально відбудованих та новоспоруджених шкіл, дозволили вже в умовах війни та в перші повоєнні місяці відновити в селах республіки розгалужену мережу закладів освіти. На початку 1944/1945 навч. р. в республіці функціонували 23 592 денні сільські школи (92,5% від довоєнної кількості), у тому числі: початкових – 14 723, неповних середніх (семирічних) – 7641, середніх – 1156, інших (в основному для дітей з фізичними та розумовими вадами) – 72, що відповідно становило 106,8, 79,8, 52,6, 225% від їхньої довоєнної

кількості. У сільських денних школах навчанням було охоплено 3 млн 533,7 тис. учнів (79,5% від довоєнної кількості), з них у початкових школах – 1224, 8 тис., неповних середніх школах – 1808,7 тис., середніх – 491,5 тис., інших – 8,4 тис., що відповідно становило 122,3, 77,9, 46,2 і 15,8% від їхньої довоєнної кількості. А наступного, 1945/1946 навч. р., у селах республіки працювало 25 014 денних шкіл (98,1% від довоєнної кількості), у тому числі 16 344 початкових, 7408 неповних середніх, 1098 середніх та 164 інші школи, що відповідно становило 119,4, 77,4, 49,9 і 512,5% від їхньої довоєнної кількості. Навчальним процесом було охоплено 3 млн 619,1 тис. сільських дітей, що становило 81,5% від їхньої довоєнної кількості. З них у початкових школах навчалася 1379,2 тис., у семирічних – 1741 тис., у середніх – 481 тис., в інших школах – 17,3 тис., що відповідно становило 137,9, 74,9, 45,1 і 32,6% від їхньої довоєнної кількості [285, арк. 142 – 146; 726, с. 604, 608, 612]. (Детальніше див. у додатках 127 – 131).

Відзначаючи загалом високі показники відновлення сільської мережі шкіл та зростання чисельності учнів у них, слід звернути увагу на те, що в ній переважали початкові школи, частка яких серед інших типів шкіл на початковому етапі ліквідації згубних наслідків війни була навіть більшою порівняно з довоєнним періодом. Водночас повільнішими темпами відбувалося поновлення в сільській місцевості неповних середніх (семирічних) й, особливо, середніх шкіл. Щодо контингенту учнів у різних типах сільських шкіл, то порівняно з довоєнними показниками він збільшився в початкових школах, але був меншим на 22,1% у 1944/1945 навч. р. й на 25,1% у 1945/1946 навч. р. в неповних середніх школах (хоча був найбільшим серед учнів усіх типів шкіл) й майже наполовину меншим у середніх школах. Пояснюється це, насамперед, значним зменшенням порівнянно з довоєнним періодом населення, а отже, й дітей шкільного віку в сільській місцевості, особливо середнього та старшого шкільного віку.

Відновлювана в 1943–1945 рр. сільська мережа шкіл значно перевищувала за кількісними показниками мережу шкіл у містах. Так, з наявних у республіці в 1944/1945 навч. р. 26 477 денних шкіл усіх типів 23 592 (89,1%) функціонували в сільській місцевості, у тому числі з 15 490 початкових шкіл 14 723 (95%)

знаходилися в сільській місцевості, з 8575 семирічних шкіл 7641 (89,1%) були сільськими, а з 2252 середніх шкіл 1156 (51,3%) працювали в селах. Подібною була ситуація й у 1945/1946 навч. р.: із наявних в республіці 28 470 денних шкіл 25 014 (87,9%) були сільськими. У тому числі в сільській місцевості розташовувалися: з 17 365 початкових шкіл – 16 344 (94,1%), з 8467 семирічних – 7408 (84,7%), з 2321 середніх – 1098 (47,3%). Відповідно в сільських школах навчався значно більший, ніж у міських школах, контингент учнів: у 1944–1945 навч. р. він нараховував 3 млн 533,7 тис. осіб, що становило 76% від загальної кількості учнів, а в 1945–1946 навч. р. – 3 млн 619,1 тис. осіб, або 71,7% [285, арк. 142 – 146; 726, с. 604, 608, 127 – 131]. Таке кількісне співвідношення між міськими та сільськими школами й контингентом учнів у них знову ж таки зумовлювалося демографічною ситуацією в республіці.

Водночас звертає на себе увагу нерівномірність у розподілі різних типів шкіл між містом і селом. Так, у 1944–1945 навч. р. у структурі сільських шкіл за типами початкові школи становили 64,2% від їхньої загальної кількості, семирічні – 32,4%, а середні – лише 4,9%. Натомість у містах початкові школи становили 27,4, семирічні – 33,4, а середні – 39,2%. У 1945–1946 навч. р. у сільській місцевості кількість початкових шкіл збільшилася до 65,3%, тоді як кількість семирічних і середніх шкіл зменшилася відповідно до 29,6 і 4,4% (див. додаток 129 – 130).

Така ситуація була спричинена не лише зменшенням учнівського контингенту середнього та старшого шкільного віку в сільській місцевості, а й пріоритетністю для держави в умовах відсутності достатніх матеріальних і фінансових ресурсів та гострої потреби в робочій силі в промисловості та сільському господарстві розвитку саме початкової освіти. Багато сільських підлітків змушені були піти на постійну роботу в колгоспи та на підприємства, були мобілізовані до шкіл ФЗН і ремісничих училищ або на фронт. Збільшення кількості початкових шкіл та учнів початкових класів пояснюється й запровадженням з 1944–1945 навч. р. обов'язкового навчання дітей з семирічного віку [729, с. 120], внаслідок чого до першого класу пішли діти як семирічного, так

і восьмирічного віку, а також розпочинали або продовжували навчання діти більшого віку, які не навчалися або припинили навчання в період окупації. Негативно позначилося на залученні до навчання дітей шкільного віку запровадження плати за навчання (у 1942/1943 і 1943/1944 рр. оплачувалося навчання дітей у 1–7 класах, а 6 грудня 1944 р., згідно з рішенням НКО УРСР, поновлювалася плата за навчання для учнів 8–10 класів, за винятком західних областей України) [933, с. 123]. Введення платного навчання для старшокласників обмежувало доступ сільських мешканців до середньої освіти, оскільки в багатьох сім'ях для цього не було коштів.

Щодо запровадження обов'язкового навчання дітей з семирічного віку, то цим держава переслідувала мету зменшити навантаження на дошкільні дитячі заклади й вивільнити частину жінок для трудової діяльності, охопити більшу частину дітей обов'язковим, ідеологічно спрямованим вихованням і навчанням, закласти основи для початку більш раннього працевлаштування молоді. Загалом же стан справ з відновленням і розвитком шкільної мережі в сільській місцевості був складовою частиною тієї соціальної політики держави в освітній сфері, яка виходила з провідної ролі в суспільному розвитку робітничого класу.

Та все ж, незважаючи на вжиті масштабні заходи органів влади та освітніх структур, повністю забезпечити здійснення загальної обов'язкової освіти не вдалося. Чимало дітей та підлітків не відвідували школу, головним чином через матеріальні та інші причини, зумовлені воєнним часом. За даними на 1 січня 1944 р., тільки у Сумській, Харківській, Запорізькій та Чернігівській областях не відвідували школу 20 338 осіб. Загалом же у визволених на цей час областях УРСР не було охоплено шкільним навчанням 141 844 особи (9,5% дітей шкільного віку) [1378, с. 108 – 110]. Переважну більшість серед них становили сільські діти.

Обласні та районні органи влади вживали заходів до організації допомоги нужденним дітям. На початок 1944/1945 навч. р. лише в 10 областях УРСР відкрито 684 майстерні, в яких було відремонтовано 137 685 пар взуття, 38 653 комплекти дитячого одягу, а також виготовлено 41 297 пар нового взуття та

46 190 комплектів нового одягу [1378, с. 109]. Частину такого взуття та одягу одержали й сільські діти. У багатьох сільських школах також створювалися майстерні та гуртки, в яких силами учнів старших класів лагодили одяг та взуття для учнів початкових класів. Така допомога дозволила залучити до навчання тисячі малозабезпечених учнів.

Однак кількість неохоплених навчанням дітей й надалі залишалася великою, причому навіть у регіонах, визволених ще в 1943 р. За зведеними даними Наркомату освіти УРСР станом на 1 січня 1945 р. у 16 східних областях та м. Києві з 2 667 348 дітей і підлітків у віці від 7 до 15 років не навчалось 243 980 осіб (9,15%), у тому числі з 1 960 173 сільських дітей і підлітків не навчалися 197 914, тобто 10,1%. Досить великим був і відсів учнів із сільських шкіл: 81 755 осіб, що становило 4,17% від загальної кількості учнів у таких школах [877, с. 194 – 195].

Ще гіршим було становище в західних областях республіки. 1 листопада 1944 р. лише в Чернівецькій та Львівській областях не з'явилися до школи 31 964 учні [1378, с. 109], а в Тернопільській області в 1944/1945 навч. р. не навчалися майже 12 тис. дітей шкільного віку [1102, с. 84].

Така ситуація з виконанням закону про загальне обов'язкове навчання змусила республіканські органи влади вдаватися до нових заходів, покликаних прискорити розв'язання цієї проблеми. При Радах депутатів трудящих створювалися спеціальні комісії з представників радянських і партійних органів, працівників освіти та громадських організацій, на які покладали облік дітей та з'ясування причин, котрі перешкоджали їм відвідувати школи. На підставі виявлення та аналізу відсіву учнів зі шкіл місцеві органи з метою виправлення ситуації організовували шефство промислових підприємств, колгоспів, радгоспів і МТС над такими дітьми, розгорнули роботу зі створення фонду всеобучу, куди перераховувалися пожертви населення, проводили декадниги зі збору коштів для дітей-сиріт та дітей фронтовиків, в міру можливості створювали інтернати та гуртожитки при школах, групи подовженого дня, організовували підвезення дітей до місця навчання, виплати щомісячних і разових стипендій, безоплатне

харчування, групове та індивідуальне навчання вдома тощо. Школам виділяли земельні ділянки для ведення підсобного господарства. Масово створювалися майстерні з виготовлення одягу та взуття для дітей. У результаті поліпшення матеріально-побутових умов до шкіл вдалося повернути додатково тисячі дітей.

Та все ж до кінця останнього воєнного року ця проблема не була вирішена. Так, перевіркою обліку дітей шкільного віку в 1945/1946 навч. р. було встановлено, що, наприклад, у Дніпропетровській області не навчалось 6237 дітей, з них 4956 – через відсутність одягу і взуття, у Київській області – 3433, (2040 – з тієї ж причини), у Полтавській області – 7592, (2147 – з тієї ж причини), у Кіровоградській області – 5742, (3074 – з тієї ж причини) [1386, с. 61].

У міру розгортання відновлювальних робіт в освітній сфері соціальної інфраструктури села поза увагою органів влади не залишалася й досить значна кількість сільських підлітків, які не могли продовжувати навчання у масовій школі й змушені були працювати в сільському господарстві через низку причин: необхідність заробляти на життя в зв'язку з скрутним матеріальним станом у сім'ях, особливо багатодітних та які втратили годувальника, відсутність у сім'ях, що не мали пільг, коштів для сплати вартості навчання, тривала перерва у навчанні й низький початковий рівень знань у тих дітей, котрі не мали семирічної, а то й закінченої початкової освіти, відсутність у селах, де вони проживали, семирічних і середніх шкіл та ін. Чимало таких підлітків залучалося до ремісничих училищ та шкіл ФЗН. А з метою організації навчання працюючої в сільському господарстві молоді у віці від 14 до 25 років РНК УРСР 9 серпня 1944 р. ухвалила постанову «Про організацію вечірніх шкіл сільської молоді» [713, с. 56]. Згідно з вимогами постанови, Наркомат освіти та його регіональні структури спільно з органами місцевої влади зобов'язувалися провести в селах облік усіх підлітків, які не мали семирічної освіти, визначити початковий рівень їхніх знань, провести роз'яснювальну роботу серед сільської молоді цього і старшого віку щодо важливості підвищення їхнього освітнього рівня, створити належні умови для роботи сільських вечірніх шкіл.

Проте через формальне виконання вказаних директив визначених відповідальними за їх реалізацію структурами процес організації вечірніх шкіл сільської молоді відбувався незадовільно. Їхня кількість була незначною. Наприклад, у Сталінській області створення шкіл розпочали лише після закінчення призову до ремісничих училищ та шкіл ФЗН, а навчальний процес у них розпочався фактично в другому півріччі 1944/1945 навч. р. В області працювало лише 11 шкіл сільської молоді [933, с. 138], а по всій Україні – 575 [1001, с. 500].

Незрідка вже відкриті школи переривали заняття або й взагалі припиняли роботу через відсутність опалення, освітлення та інші проблеми. У середньому по республіці тривалість навчального року в переважній більшості вечірніх шкіл сільської молоді не сягала навіть 100 днів. Хоча вечірні школи й одержали однаковий статус із масовими, однак на практиці вони мали другорядне значення в системі шкільної освіти, внаслідок чого їхнє матеріальне забезпечення, насамперед підручниками та канцтоварами, було надзвичайно поганим. Набагато гіршим, порівняно з масовими школами, було й забезпечення вечірніх шкіл учительськими кадрами. Вчителі у вечірніх школах працювали здебільшого на засадах сумісництва, що негативно позначалося на якості навчального процесу. Частими були випадки, коли через понаднормову роботу на фермах та в полі, зайнятість у власному господарстві, відсутність одягу та взуття в період осінньо-зимово-весняної негоди та бездоріжжя, велику віддаленість школи від місця проживання учні не могли відвідувати заняття. Це спричиняло низьку успішність та великий відсів учнів зі шкіл. За даними Наркомату освіти УРСР у 1944/1945 навч. р. у школах сільської молоді в республіці 25,8% учнів не було переведено до наступного класу або переведено умовно, а відсів учнів протягом року становив 40,4% [933, с. 140].

РНК УРСР та ЦК КП(б)У постановою від 3 лютого 1945 р. «Про роботу вечірніх шкіл робітничої та сільської молоді» зобов'язали партійні, радянські та господарські органи подолати наявні недоліки в цій справі й надалі приділяти більше уваги як сільській вечірній школі, так і молоді, яка навчалася без відриву

від виробництва [922, с. 146]. Однак до кінця 1944/1945 навч. р. справу суттєво покращити не вдалося.

Водночас поступове виконання вимог зазначеної постанови створювало підстави для подальшого розвитку мережі освітніх закладів для працюючої сільської молоді. Уже на початок 1945/1946 навч. р. кількість шкіл сільської молоді в республіці зросла до 1730, а кількість в них учнів – до 61,9 тис. осіб [726, с. 612]. Та все ж, незважаючи на таке збільшення, мережа вечірніх шкіл у селах республіки не була розгалуженою й становила лише близько 6,5% від загальної кількості масових шкіл, розташованих у сільській місцевості, а отже, не стала ефективною системою здобуття освіти працюючою сільською молоддю.

Однією з проблем, що мала місце від самого початку відродження системи освіти в післявоєнному селі, була гостра нестача кваліфікованих учительських кадрів. При цьому ця проблема стосувалася не лише сільських шкіл, в й усій сфері освіти у визволених регіонах. Загалом у республіці на початку 1943/1944 навч. р. не вистачало 35 тис. учителів [1001, с. 102]. Так, у Ворошиловградській області на момент звільнення залишився лише 3661 учитель з 12 560, які працювали до війни. У 1943/1944 навч. р. в школах цієї області не вистачало 663 педагоги, Сталінської – 727 [933, с. 127], Полтавської області – 919 [1424, с. 148].

До школи прийшли молоді, малокваліфіковані, без належної освіти та педагогічного досвіду кадри. У Полтавській області з 8810 учителів, які працювали на кінець 1943/1944 навч. р. в сільських школах, 4050 мали середню освіту й 231 – незакінчену середню освіту [1424, с. 148]. У сільських школах Донбасу навіть на початку 1945 р. серед 6231 учителя вищу освіту мали 195 (3,1%), неповну вищу освіту – 616 (9,9%), середню – 4324 (64,4%), не мали закінченої середньої освіти 1096 (17,6%). Середньореспубліканська частка вчителів з вищою освітою становила тоді 14,1% і з незакінченою вищою освітою – 9,2%. Актуальною залишалася також проблема щодо відсутності у значній частини вчителів досвіду педагогічної роботи. На початку 1945 р. у переважній більшості сільських шкіл відсоток учителів зі стажем педагогічної роботи менше

5 років був вищим за середньореспубліканський показник – 52,7% [933, с. 129, 130, 264 – 265].

З метою вирішення кадрового питання керівні органи СРСР дозволили прискорити реєвакуацію у визволені райони України вчителів зі східних регіонів країни. Було вжито й адміністративних заходів. За погодженням з урядом нарком освіти УРСР 8 травня 1944 р. видав наказ, згідно з яким виявлялися й бралися на облік усі особи, які мали педагогічну освіту, але не працювали за фахом. Їм вручали направлення й відряджали в розпорядження обласних відділів народної освіти, які направляли їх на роботу в школи, насамперед, сільські [553, арк. 14; 662, арк. 4].

Вживалися конкретні заходи щодо організації підготовки вчителів в університетах, педагогічних й учительських інститутах та педагогічних школах (з другої половини 1944 р. реорганізовані в педагогічні училища), які поновлювалися або створювалися наново у визволених областях. На кінець 1943/1944 навч. р. в Україні педагогічні кадри готували вже 6 університетів, 20 педагогічних та 17 учительських інститутів, 69 педагогічних училищ, в яких здобували освіту 43 047 студентів (63,5% від їхньої кількості в 1941 р.) [879, с. 64].

У справі підготовки вчительських кадрів важлива роль відводилася системі заочного навчання, до якої в обов'язковому порядку залучалися вчителі сільських шкіл, які не мали фахової освіти. Станом на 1 вересня 1945 р. на заочних відділах навчалося 47 796 осіб, що становило 66% відсотків від загальної кількості вчителів, які не мали спеціальної освіти (при університетах – 3090, у педагогічних й учительських інститутах – 30 045, педучилищах – 14 661) [1439, с. 53]. (Детальніше див. додатки 133–135).

Хоча серед охоплених заочним навчанням учителів переважну більшість становили сільські, однак залучити всіх сільських педагогів, які потребували більш високої фахової підготовки до такої форми навчання не вдалося через неспроможність педагогічних вузів та педучилищ прийняти на навчання всіх бажаючих, а також виробничі та сімейні обставини. Водночас багато сільських

учителів, зарахованих до навчальних закладів фактично не навчалися, не з'являлися на установчі та екзаменаційні сесії, низькою була їхня успішність.

З огляду на гостру нестачу педагогічних кадрів педагогічні вузи та педучилища, які відновили роботу наприкінці 1943 р. – на початку 1944 р., у 1944–1945 рр. провели дострокові випуски студентів стаціонарної та заочної форм навчання, унаслідок чого школи республіки, головним чином сільські, отримали 11 368 молодих учителів [1293, с. 148].

З метою прискорення підготовки вчителів вдалися до практики навчання їх через курсову систему. Влітку–восени 1943 р. у ряді педвузів були проведені місячні курси по підготовці вчителів. Активізувалася підготовка вчителів у системі короткотермінового навчання після виходу постанови РНК УРСР від 28 квітня 1944 р. «Про організацію курсів підготовки вчителів і перепідготовки завідуючих і директорів шкіл», згідно з якою при педвузах й педучилищах були організовані 4- і 6-місячні курси підготовки вчителів 1–4 і 5–7 класів, а також постанови РНК УРСР від 30 травня 1944 р. «Про організацію 2-місячних курсів підготовки і перепідготовки вчителів». А згідно з рішенням РНК УРСР від 10 листопада 1944 р., річні курси підготовки вчителів відкривалися ще й при педшколах (проте забезпечити виконання цього рішення повною мірою не вдалося через брак коштів) [33, с. 130 – 131]. Підготовка вчительських кадрів через курсову систему дозволила за короткий час підготувати значну кількість учителів для сільських шкіл, однак їхній професійний рівень був низьким.

Значну роботу було проведено в справі забезпечення вчительськими кадрами сільських шкіл у західних областях України. На середину листопада 1944 р. у західний регіон зі східних областей республіки вже було надіслано 7000 учителів, відряджено 21 111 випускників вузів і педшкіл, відкликаний з евакуації 1191 учитель, підготовлено на курсах 2850 учителів [760, с. 328].

Загалом у 1944/1945 навч. р. у сільських школах республіки працювало 117 079 учителів, що становило 71,1% від їхньої кількості в 1940/1941 навч. р., з них у сільських школах західних областей – 17 463 [285, арк. 146зв.]. (Див. також додаток 132). А на початку 1945/1946 навч. р. у сільських школах республіки (без

шкіл сільської молоді) вже працювали 132,4 тис. учителів, у тому числі: у початкових школах – 42,2 тис.; семирічних – 69,1 тис.; середніх – 19,6 тис.; в інших школах – 1,2 тис. Така кількість учителів становила відповідно 80,3, 127,1, 76,5, 45,8 і 133,3% від їхньої кількості в 1940/1941 навч. р. [726, с. 608].

Та все ж, незважаючи на здійснювані заходи, повністю вирішити проблему забезпечення шкіл вчительськими кадрами, насамперед сільських шкіл, так і не вдалося. Навпаки, в 1944/1945 навч. р. дефіцит педагогічних кадрів ще більше зріс через збільшення кількості дітей шкільного віку за рахунок реєвакуйованих дітей та дітей семирічного та старшого віку, яких залучили до навчання у визволених областях.

З метою стабілізації кадрового складу шкіл і ширшого залучення до педагогічної роботи молодих вчителів та тих, які не працювали за фахом, а також стимулювання медпрацівників до підвищення кваліфікації шляхом здобуття освіти вищого рівня. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 11 серпня 1943 р. ухвалили постанову «Про підвищення заробітної плати вчителям та іншим працівникам початкових і середніх шкіл» [697, с. 194 – 199]. (Див. додаток 137).

Водночас заробітна плата вчителів у сільській місцевості була нижчою в середньому на 10%, ніж у містах і робітничих селищах. Негативною реальністю було й те, що розміри нових зарплат (350–600 крб. на місяць) не узгоджувалися з ринковими цінами на продукти харчування та промислові товари й значно відставали від них. Це не дозволяло переважній більшості сільських учителів забезпечувати свої матеріально-побутові проблеми хоча б на мінімальному рівні. В особливо складному становищі перебували вчителі, які прибували на роботу в сільські школи й не мали свого житла, земельних ділянок і власного підсобного господарства та запасів продовольства. Повсякденне життя сільських учителів ускладнювалося затримками з виплатою зарплати які в другій половині 1944 р. – 1945 р. мала масовий характер у багатьох областях України [933, с. 128].

Державними директивними документами були визначені певні норми постачання учителів хлібом та іншими продуктами харчування, а також промисловими товарами, однак вони фактично не виконувалися. Так, постановою

РНК СРСР від 25 серпня 1943 р. Центроспілка була зобов'язана не пізніше четвертого кварталу 1943 р. провести одноразовий продаж сільським вчителям промислових товарів (тканин, трикотажних виробів, взуття, ниток, мила та ін.) на суму 500 крб. на одного вчителя та отоварити промтоварні картки й ордери, видані відділами народної освіти. Однак далі видачі карток і ордерів справа не пішла, промислових товарів учителі майже не отримували. На місцях райторгвідділи з власної ініціативи значно зменшували норми постачання вчителів продуктами харчування, а промислових товарів зовсім не виділяли. Час від часу певну допомогу продуктами харчування сільським учителям надавали колгоспи тих сільських населених пунктів, де розміщувалися школи. Але часто їх виписка залежала від позиції голів колгоспів та можливостей колгоспів виділити ці продукти. Органи місцевої влади не завжди надавали кошти для забезпечення приїзжих учителів житлом та паливом.

Важливим завданням, яке вирішувалося в рамках здійснюваних радянською владою заходів з реформування та відбудови соціальної сфери західноукраїнського села в післяокупаційний період, стала ліквідація неписьменності та малописьменності серед дорослого сільського населення. Адже саме сільські мешканці становили переважну більшість серед виявлених за наслідками проведеного наприкінці 1944 р. обліку в західних областях, 335 тис. неписьменних і малописьменних громадян (в окремих районах вони становили 60–70% всього дорослого населення) [1422, с. 286]. У результаті розгорнутої роботи упродовж 1944/1945 та 1945/1946 навч. рр. у західноукраїнському регіоні неписьменність ліквідували 270 тис. дорослих [1326, с. 222], переважну більшість серед яких становили сільські мешканці.

Одним із основних завдань у справі відродження соціальної інфраструктури села була відбудова та налагодження роботи культурно-просвітницьких закладів. Війна та окупація завдали їм великих руйнувань і збитків. В Україні було знищено близько 8 тис. сільських клубних закладів, понад 14 тис. сільських бібліотек [1393, с. 172; 285, арк. 57, 152]. Приміщення тих закладів, що уцілили, були занедбані, їхнє облаштування, інвентар та книжкові фонди було знищено.

Характерною особливістю відбудовного процесу в цій сфері соціальної інфраструктури села була підвищена увага з боку керівних компартійних і державних владних структур, котрі розглядали культурно-просвітницькі заклади, як важливий інструмент політичного та ідеологічного впливу на селянські маси. Про це свідчить ухвалення ними спеціальних директивних документів та пильна увага до виконання визначених ними завдань. Так, уже в березні 1943 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про розгортання мережі політпросвітницьких закладів у визволених від німецьких загарбників містах і селах», а в серпні 1943 р. постанову «Про заходи щодо посилення культурно-просвітницької роботи в районах, звільнених від німецької окупації», які зобов'язували місцеві партійні й радянські органи в найкоротші терміни налагодити випуск газет і журналів, відновити в сільській місцевості радіомережу, клуби, бібліотеки та хати-читальні [969, с. 432; 1422а, с. 322], того ж року РНК СРСР ухвалив постанову «Про заходи з відбудови кіномережі в містах і районах, звільнених від німецької окупації» [1054, с. 43].

Однак, як і в більшості інших випадків, директиви «згори» не супроводжувалися відповідними матеріально-фінансовими кроками. То ж будівництво нових та ремонт уцілілих культурно-просвітницьких закладів, виготовлення меблів та заготівля палива для них мали здійснювати своїми силами і коштом сільські ради та колгоспи. Ті ж, у свою чергу, зробити це могли лише на громадських засадах, проводячи суботники, недільники та загальносільські толоки. У багатьох селах під клуби, бібліотеки та хати-читальні пристосовувалися звичайні хати.

Уже на початок липня 1944 р. у звільнених на цей час областях України було відновлено роботу 120 районних і сільських будинків культури, 399 районних, 3914 сільських і 1543 колгоспних клубів, 4580 хат-читалень, 1884 червоних кутків [714, с. 123]. А на початок 1945 р. у сільських населених пунктах республіки вже функціонувало 14 593 клубних закладів із 21 852 наявних у довоєнний період (тобто 66,8%), причому в західних областях їх було навіть більше, ніж до війни [285, арк. 105, 151зв.] (детальніше див. додаток 143). Після

закінчення війни робота з відновлення сільських клубів активізувалася, однак на кінець 1945 р. ще багато сіл залишалися без цих закладів. Переважна більшість відновлених клубів мали слабку матеріальну базу. У багатьох з них були відсутні кімнати для гурткової роботи та зали для глядачів, меблі, навіть стільці та лави для сидіння, музичні інструменти, настільні ігри і т.п. З настанням холодів через відсутність опалення чимало клубів взагалі припиняли роботу.

Значна частина клубних приміщень використовувалась не за призначенням: під зерносховища, колгоспні комори, контори, стайні, житло та ін. Наприклад, у 19 районах Полтавської області було зафіксовано 80 таких випадків, у Кіровоградській області – 50 [277, арк. 150], масово таке практикувалося в селах Харківської, Херсонської та інших областей [1323 с. 119 – 120]. У зв'язку з поширенням такої практики голова РНК УРСР М. С. Хрущов восени 1945 р. змушений був направити головам облвиконкомів спеціальний листа, в якому вимагав негайно вжити заходи щодо припинення нецільового використання клубних приміщень й організації в них культурно-масової роботи, а керівників на місцях, які допускать такі порушення, притягати до суворой відповідальності [277, арк. 150]. Однак, як показали подальші події, навіть таке суворе застереження з центру не мало суттєвого впливу на практику використання клубних приміщень не за призначенням.

Упродовж 1945 р. ситуація з матеріальним забезпеченням та організацією роботи клубних закладів поступово дещо поліпшувалася. Особливо це стало відчутним після закінчення війни, коли стали виділятися кошти для їхніх потреб, а частина майна військових частин передавалася для цивільних потреб, організовувався випуск музичних інструментів та радіообладнання на підприємствах республіки.

Важливою складовою роботи сільських клубів була організація гуртків художньої самодіяльності. Художня творчість приваблювала сільських мешканців, особливо молодь, яка потребувала реалізації своїх здібностей та духовних потреб. Слід зазначити, що тогочасна влада сприяла відродженню гурткової роботи мистецького спрямування, вбачаючи в ній важливий засіб

ідеологічного впливу на селянські маси. Уже в серпні 1945 р. у селах України нараховувалося 18 тис. гуртків художньої самодіяльності (із 40 тис. наявних до війни), у яких різними видами художньої творчості займалися 250 тис. осіб. Найбільшою популярністю користувалися драматичні та хорові гуртки, яких при клубах діяло відповідно 7500 і 6600; музичних гуртків було 3000, танцювальних – 1500, інших – 438 [106, арк. 17зв.]. Аматорські художні колективи по декілька разів на рік виступали з виставами та концертами перед своїми односельчанами.

Через відсутність приміщень та книжкового фонду повільно відновлювалася в сільській місцевості мережа бібліотек. На початок 1945 р. у республіці із 16 835 довоєнних сільських бібліотек відновили роботу лише 2635 (15,7%), книжковий фонд яких становив усього 7,0% від довоєнного (810,9 тис. примірників проти 11 566,6 у 1940 р.). У середньому на одну бібліотеку приходилося по 307,7 примірників літератури [285, арк. 57, 152] (детальніше див. додатки 144 – 145). Але ж реальністю було те, що більшість літератури зосереджувалася в районних бібліотеках, тоді як у сільських бібліотеках книжковий фонд був незначним. Наприклад, у багатьох селах Кіровоградської області книжковий фонд бібліотек нараховував не більше 15–20 примірників [285, арк. 57, 152; 714, с. 239]. У Полтавській області в перший повоєнний рік на 100 сільських мешканців припадало лише по 4 книги [725, с. 31]. Водночас у багатьох районних бібліотеках книжковий фонд був також мізерним. Наприклад, у Тальнівському районі Київської області працювала тільки одна районна бібліотека, книжковий фонд якої нараховував 500 примірників [566, арк. 5 – 6], а в єдиній у Ротмістровському районі цієї ж області районній бібліотеці книжковий фонд складався лише з 137 примірників [664, арк. 9].

До кінця 1945 р. кількість відновлених сільських бібліотек збільшилася до 3,5 тис., а кількість наявних у них примірників літератури збільшилася приблизно в 1,5 рази [726, с. 629 – 630]. Більшість бібліотек розміщувалися у малопристосованих приміщеннях, а основним джерелом комплектування фондів було виявлення уцілілих бібліотечних книг та передача книг населенням. Так, населення Золотоніського району Полтавської області, передало до бібліотек

близько 50 тис. книг [1284, с. 407]. У селах, де не було відновлено роботу бібліотек, читачі періодично обслуговувалися «пересувками» від районних бібліотек.

Складною була проблема з кадрами культпрацівників на селі. Навіть станом на кінець 1945 р. серед завідувачів сільських клубів, бібліотек і хат-читалень 4439 мали початкову освіту й вперше працювали на цій посаді, а в 722 закладах взагалі були відсутні керівники [1454, с. 56]. До того ж значна частина керівників сільських культурно-просвітницьких закладів не мали фахової освіти. Ситуацію з кадрами культпрацівників на селі ускладнило здійснене в лютому 1945 р. відомче перепідпорядкування культурно-просвітницьких закладів з Народного комісаріату освіти до новоутвореного Комітету у справах культурно-просвітницьких закладів, унаслідок чого культпрацівників було знято з постачанням й для них скасували існуючі для працівників освітньої сфери пільги. Тому вчителі, які працювали в сільських культурно-просвітницьких закладах намагалися перейти на роботу до школи, щоб зберегти за собою нормоване забезпечення, педагогічний стаж та інші пільги. У багатьох випадках ті працівники, які залишилися на клубній та бібліотечній роботі, не затримувалися на своїх посадах через погане матеріальне забезпечення й при першій нагоді переходили на іншу роботу. При комплектації кадрів сільських культпрацівників мало місце призначення на роботу випадкових і несумлінних осіб. Нестача кваліфікованих спеціалістів негативно позначалася на рівні проведення на селі культурно-масової роботи.

В означений період сільські клуби та бібліотеки, разом з школами, були осередками культурно-просвітньої роботи на селі, виконували інформаційні й виховні функції, суттєво впливали на формування громадської думки, настроїв та загальної культури сільських мешканців. Клуби були також місцем їхнього дозвілля та спілкування. З огляду на це центральні та місцеві компартійні структури відводили сільським культурно-просвітницьким закладам насамперед роль провідників компартійної ідеології та політики й тримали їхню діяльність під постійним контролем, регламентували зміст та форми й методи роботи,

рішуче присікали будь-які відступи від офіційно визначених напрямків у культурно-просвітньому процесі.

Важливим джерелом одержання інформації для сільського населення, а для влади засобом впливу на нього, була періодична преса. У визволених регіонах відразу ж вживалися заходи щодо організації видання обласних та районних газет й уже невдовзі розпочиналося їх друкування. Через відсутність належної поліграфічної бази, яка майже повністю була знищена або вивезена окупантами, та паперу тиражі місцевих газет, особливо в перші місяці після визволення були невеликими. Так, у Полтавській області, де окупанти знищили поліграфічну базу в 19 районах, у листопаді 1943 р. друкування 18 районних газет здійснювалося накладом лише 500 примірників 2 рази на тиждень, а у 8 районах друкування районних газет не відновилося через відсутність паперу [714, с. 76 – 77]. У Дніпропетровській області на кінець 1945 р. тираж усіх районних газет становив лише 47 тис. примірників [276, арк. 29]. Подібне мало місце й в інших областях України.

За таких обставин газети в основному отримували сільради, контори господарств, клуби, бібліотеки, школи, а от індивідуальна підписка на періодичні видання в сільській місцевості навіть у кінці 1945 р. була рідкістю. Крім обмежених тиражів, причиною цього була й відсутність коштів у селян, тому передплатниками газет були лише окремі вчителі та сільські керівники й спеціалісти. Пересічний же селянин міг прочитати газету лише в сільській бібліотеці, клубі, та хатах-читальнях, які за вказівками партійних органів були створені в усіх сільських населених пунктах, при цьому у великих селах їх було створено по 5–6. Широко практикувалося проведення голосних читок матеріалів з газет у клубах, бібліотеках, хатах-читальнях, червоних кутках колгоспів і радгоспів, по десятихатках, та двадцяти хатках, у перервах під час польових робіт. Газети вивішувалися на стендах, розміщених біля сільрад, контор колгоспів і радгоспів, або ж у центрі села.

Відразу ж після визволення регіонів здійснювалися заходи щодо відновлення в сільських населених пунктах радіомовлення. Однак через слабку

матеріально-технічну базу районних радіовузлів – основної ланки в цій справі, сільська радіофікація проводилася повільно. Наприклад, у кінці 1943 р. Драбівський районний радіовузлов зв'язку Полтавської області мав 261 діючу радіоточку, з них у селах – 43 [545, арк. 71 – 72], а в сусідньому Золотоніському районі навіть у кінці 1944 р. (через 15 місяців після визволення) районний радіовузлов через погану технічну оснащеність обслуговував лише районний центр і 5 сільських рад [630, арк. 7]. Лише після закінчення війни технічна оснащеність місцевих радіовузлів поступово покращувалася за рахунок надходження апаратури від військових частин та з трофейних фондів, а також виробленої на відбудованих та переведених на випуск мирної продукції підприємствах. Радіофікації сіл сприяло й відновлення у сільській місцевості дротяних ліній зв'язку, по яким здійснювалася трансляція радіопередач. Уже до кінця війни майже в усіх селах республіки радіомовлення було поновлено. Загальний обсяг радіомовлення до кінця 1945 р. був доведений до 13 годин 36 хвилин на добу, що перевищило довоєнний показник [714, с. 229 – 230]. Переважна більшість селян мали змогу слухати радіопередачі з установленого на майдані в центрі села гучномовця, а також у сільських клубах, бібліотеках та хатах-читальнях, а от у селянських оселях радіоточка була великою рідкістю.

На початку відбудови з великими труднощами вирішувалося питання кінообслуговування сільського населення. Поставлене у березні 1944 р. ЦК ВКП(б) завдання забезпечити демонстрацію кінофільмів у кожному селі не рідше одного разу на місяць [712, с. 513 – 520] у республіці не виконувалося через відсутність необхідної кількості кіноустановок, приміщень для демонстрації кінофільмів та кадрів кіномеханіків. Під час окупації була цілковито зруйнована й розграбована апаратура стаціонарної та пересувної кіномережі, яка обслуговувала колгоспи, радгоспи й МТС [714, с. 29 – 230]. Станом на кінець 1944 р. у селах республіки нараховувалося лише 404 кіноустановки (10,9% від їхньої кількості – 3718 на початку 1941 р.) [285, арк. 56, 151] (детальніше див. додаток 146), з яких близько половини працювали стаціонарно. У зв'язку з цим демонстрація кінофільмів на селі була великою рідкістю. За даними Управління кінофікації

УРСР у 1944 р. в 64% сіл республіки кінофільми не демонструвалися жодного разу або демонструвалися 1–2 рази на рік [1323 с. 121].

З метою кінообслуговування селян періодично вдавалися до використання кінопересувок та проведення за їх допомогою своєрідних кінофестивалів. Наприклад, у березні 1944 р. у Сталінській області за допомогою 17 кінопересувок кінофільми переглянули 12 208 сільських мешканців, у травні 1944 р. у Ровенській – 47 тис., а у Кіровоградській в рамках триденного кінофестивалю – 10 тис. селян [1323, с. 120]. Однак такі заходи кардинально поліпшити кінообслуговування населення в сільській місцевості не могли, й загальний стан повсякденного функціонування кіномережі повоєнного села залишався незадовільним.

Вважаючи кіно важливим засобом ідеологічного впливу на сільське населення, владні структури вдавалися до заходів, які могли б поліпшити стан кінообслуговування на селі. Саме цим було зумовлене прийняття 14 березня 1944 р. ЦК КП(б)У та РНК УРСР постанови «Про заходи щодо поліпшення кінообслуговування населення УРСР» [713, с. 21], а 11 жовтня 1944 р. – постанови «Про поліпшення роботи сільських кіноустановок». Вся справа кінофікації села покладалася на Управління кінофікації при РНК УРСР та його обласні й районні органи. У розпорядження останніх у п'ятиденний строк передавалися всі діючі та недіючі кіноустановки районних та сільських клубів. Управління кінофікації зобов'язувалися до 1 січня 1945 р. провести ремонт кіноапаратури та забезпечити високоякісну демонстрацію кінофільмів, а електростанції та кіноапаратуру, що перебувала у райцентрах сільського типу на стаціонарі, належало використовувати упродовж 2–3 днів на тиждень для обслуговування сіл. З метою забезпечення безперебійного постачання сільських кіноустановок фільмами відновлювалася мережа міжрайонних прокатних пунктів. На обкоми партії та обласні управління кінофікації покладалася завдання в місячний термін укомплектувати райвідділи кінофікації відповідальними і кваліфікованими працівниками [714, с. 146 – 148].

Оперативно організоване на місцях виконання визначених постановами завдань, яке відбувалося уже в умовах визволеної України, незабаром почало давати позитивні результати. До закінчення війни кількість сільських кіноустановок збільшилася до 824 [1323, с. 120], що становило вже 22,2% довоєнного рівня, було проведено ремонт непрацюючих установок, активніше використовувалися для демонстрації кінофільмів у селах кінопересувки, у т. ч. пересувні електростанції та апаратура районних клубів та будинків культури, покращувалося забезпечення сільської кіномережі прокатними фільмокопіями, якіснішими ставали кіносеанси. Упродовж 1945 р. у сільській кіномережі було проведено 101 368 кіносеансів, під час яких кінофільми переглянули 11 771,7 тис. глядачів (у т.ч. у західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях – 14 715 кіносеансів і 1501,0 тис. глядачів). Однак за показниками кінообслуговування село значно відставало від міста, де того року було проведено 288 708 кіносеансів, на яких були присутніми 66 415,1 тис. глядачів (у західному регіоні відповідно 71 996 і 12 213,0 тис. глядачів) [714, с. 258].

Упродовж 1943–1945 рр. у селах республіки здійснювалися певні заходи, головним чином на громадських засадах зусиллями сільської молоді, щодо відродження спортивно-масової роботи. Упорядковувалися спортивні майданчики та сільські стадіони. Наприклад, навесні–влітку 1944 р. на Харківщині методом народної будови було відбудовано й створено заново 184, а в Київській області – 88 спортивних майданчиків [1323, с. 121]. Поступово в селах відновлювалися спортивні змагання. Однак загалом стан сільської спортивної інфраструктури залишався вкрай незадовільним через надзвичайно слабку матеріальну базу, відсутність коштів і будівельних матеріалів для відновлення та будівництва нових спортивних об'єктів та нестачу спортивного інвентарю.

Важливою складовою в справі відродження соціальної інфраструктури післяокупаційного села було налагодження роботи поштових відділень та телефонного зв'язку. Довоєнні сільські поштові відділення відновлювали роботу вже невдовзі після визволення регіонів від окупантів, однак працювали вони у складних умовах. У переважної більшості з них не було пристосованих

приміщень, через погане забезпечення транспортними засобами кореспонденція надходила та відправлялася зі значним запізненням, не завжди в продажі були конверти, марки, пера, чорнила та поштовий папір. Та попри всі труднощі в роботі сільських поштових відділень головним було те, що сільське населення могло скористатися поштовими послугами.

Значно гіршими були справи з відновленням у сільській місцевості телефонного зв'язку. На початок 1945 р. його мали лише 4714 із 13 589 сільських рад і 784 із 1192 МТС [285, арк. 161зв.] (детальніше див. додаток 147). До кінця 1945 р. телефонний зв'язок мали вже майже всі сільради та МТС, однак для пересічного сільського мешканця він залишався не доступним.

У західноукраїнському регіоні нормальному функціонуванню сільських поштових відділень, ліній радіомовлення та телефонного зв'язку часом перешкоджали диверсійні акції збройних відділів націоналістичного підпілля.

У 1943–1945 рр. село продовжувало втрачати свій людський потенціал. У період вигнання окупантів з території республіки й після її повного визволення до лав Червоної армії було мобілізовано майже 4 млн громадян України (щоправда, певна частина мобілізованих призивалася вдруге, оскільки на окупованій території республіки осіло чимало оточенців і відпущених гітлерівцями полонених українців), серед яких переважали сільські мешканці. Значна частина мобілізованих у цей період до діючої армії селян загинула під час напружених визвольних боїв, коли радянське військове командування, діючи відповідно наказу Сталіна, для досягнення стратегічних цілей не шкодувало сил і не зупинялося ні перед якими жертвами. Особливо значними були втрати на початку визволення України, коли мобілізованих польовими військоматами селян відразу ж кидали в бій без військової підготовки, а то навіть і без зброї.

Сільських мешканців, насамперед сільську молодь, масово залучали на відбудову та роботу в промисловості, будівництві й на транспорті. У 1943–1944 рр. з цією метою в республіці було мобілізовано 970 тис. чол. і переважну більшість з них становили примусово залучені сільські мешканці. До вересня 1944 р. тільки на роботу у вугільну промисловість було мобілізовано 140 тис.

селян. У будівельних організаціях лише Криворізького «Спецбудтресту» № 2 на початку 1945 р. працювало близько 25 тис. колишніх колгоспників. У роботах на відбудові Дніпрогесу брали участь 16 тис. мешканців сіл Запорізької області та декілька тисяч з інших областей України [1284, с. 444].

Примусово залучене в промисловість сільське населення, яке не мало ні досвіду роботи на виробництві, ні необхідної кваліфікації, використовувалося переважно на роботах, пов'язаних із застосуванням фізичної ручної сили. Вчорашні селяни за тяжку працю, до якої не лежала душа, одержували низьку заробітну плату, погано харчувалися. Значна їх частина не мали придатного житла й вимушена була проживати в бараках, землянках, підвалах, перебудованих сараях та інших непристосованих до мешкання приміщеннях, де не було елементарних побутових умов. Важкими були побутові умови й у тих робітників, яким пощастило влаштуватися в гуртожитках. Наведемо один із характерних тогочасних прикладів. У довідці ЦК КП(б)У «Про хід відбудови Харківського тракторного заводу ім. Орджонікідзе» від 1 березня 1944 р., котра детально висвітлює умови життя мобілізованих робітників (на 25 лютого їх нараховувалося 1785 чол.), зазначалося, що в гуртожитках лише 30% робітників забезпечено матрацами, здебільшого без соломи, майже зовсім відсутня постільна білизна, подушки, ковдри, немає столів, табуреток, бачків для води, тумбочок. У приміщеннях брудно й холодно, новоприбулі робітники не мають змінної білизни та взуття, внаслідок чого поширилась вошивість [1430, с. 97].

Цілком закономірно, що відірвані від своїх домівок і присадибних ділянок, вимушені проживати напівголодними без елементарних умов для життя, селяни бажали якнайскоріше повернутися додому, а значна їх частина вдавалася до дезертирства. Селян-дезертирів не зупиняло навіть те, що за самовільне залишення робочого місця їм загрожувало ув'язнення на строк від 3 до 5 років.

Намагаючись зменшити дезертирство серед мобілізованих із сільської місцевості, Раднарком УРСР спільно з Наркоматом вугільної промисловості з другої половини 1944 р. запроваджують практику направлення на роботу в Донбас колгоспників на основі укладення договорів між вугільними шахтами та

колгоспами. За укладеними договорами правління колгоспів зобов'язувалися направляти на роботу на шахти по 1–2 колгоспники терміном від шести місяців до одного року без права відкликання. У свою чергу вугільні трести зобов'язувалися забезпечувати їх заробітною платою, житлом, спецодягом, постільною білизною, продовольчим та промисловим постачанням [1284, с. 445]. Однак приймаюча сторона своїх зобов'язань здебільшого не виконувала. Тому значна частина мобілізованих у такий спосіб селян також намагалися залишити виробництво й повернутися додому.

Водночас здійснювалася масова мобілізація (призив) сільської молоді за державним планом, що мав силу закону до ремісничих училищ та шкіл ФЗН. Лише в 1944 р. у республіці до них було направлено 150 тис. осіб [1284, с. 445]. У багатьох випадках місцеві органи влади з метою забезпечення виконання плану набору застосовували насильницькі методи мобілізації, навіть влаштовували в селах облави на молодь з метою затримання та відправлення до шкіл ФЗН, пропускали учнів через призовні комісії задовго до призову. Залучена в ремісничі училища та школи ФЗН сільська молодь в умовах післяокупаційної розрухи була приречена на тяжке існування: не мала достатньо одягу та взуття, неякісно харчувалася, проживала в антисанітарних умовах, страждала від простудних та інфекційних хвороб, зокрема, через вошивість, на черевний тиф; траплялися крадіжки та насильства наставників та місцевих жителів щодо учнів.

У 1944–1945 рр. значними були втрати селян, які становили більшість серед оунівців та вояків УПА, під час протистояння між підрозділами військ НКВС і НКДБ та учасниками самостійницького руху. За цей час підпілля ОУН і УПА здійснило 6600 акцій, яким радянські органи безпеки протиставили 39 773 каральні операції. Під час боїв, облав і блокад у 1944–1945 рр. загинуло (за радянськими даними) 103 313 підпільників, 110 758 було взято в полон, 50 058 прийшли до органів НКВС повинитись. Щоправда, наводячи ці показники, дослідники І. Патриляк і В. Трофимович вважають цифру офіційної статистики про втрати підпіллям за два роки понад 260 тис. осіб завищеною, і зазначають, що

вона може бути пояснена тільки тим, що до числа повстанців записували також убитих під час каральних операцій мирних мешканців [1413, с. 422–423].

Трагічною була подальша доля заарештованих. Частина найбільш активних членів оунівських та упівських формувань за звинуваченнями у тероризмі та вбивствах були засуджені до смертної кари, а більшість, у тому числі й дезертири з Червоної армії та втікачі від призову до неї, засуджені до тривалих термінів сибірського ув'язнення.

Щоб підірвати соціальну базу УПА, радянські спецслужби в 1944–1945 рр. здійснили масову депортацію «членів родин» оунівців, вояків УПА, УНА і УНРА. У 1944 р. із 7 областей (Ровенської, Волинської, Львівської, Тернопільської, Станіславської, Чернівецької, Дрогобицької) у 1944 р. у східні райони СРСР було вивезено 12 762 особи, а в 1945 р. – 17 487 осіб, абсолютна більшість яких були селяни [844, с. 122].

Демографічні зміни в роки війни істотно деформували й трудовий потенціал села. Так, навіть станом на 1 січня 1948 р. у колгоспах республіки налічувалося 6077,2 тис. працездатних членів господарств у віці понад 16 років. З них чоловіків від 16 до 60 років – 1990,2 тис. осіб, а жінок від 16 до 55 років – 4086,9 тис. осіб. Жінки, таким чином, становили 67,2% всього працездатного населення колгоспів. Крім того, у колективних господарствах налічувалося 792,8 тис. підлітків від 12 до 16 років та більш як мільйон дорослих непрацездатних (похилого віку та хворих) колгоспників, які брали участь у колгоспному виробництві та в присадибному господарстві [1287, с. 16]. Все це помітно знижувало ефективність використання трудового потенціалу в повоєнному колгоспному селі України, оскільки основне трудове навантаження лягало на плечі жінок, підлітків і стариків.

Надзвичайно гострою була проблема соціальної реабілітації сільських інвалідів війни, насамперед відновлення їхньої працездатності та повернення до трудової діяльності. Однак у сільській місцевості можливості працевлаштування інвалідів, особливо першої й другої груп, були обмежені. Лише частина з них, зокрема тих, хто мав освіту, була працевлаштована в громадських господарствах

та інших сільських структурах на керівних, адміністративних та виробничих посадах (головами колгоспів, бухгалтерами, завідувачами ферм та клубів, комірниками, членами будівельних бригад тощо). Ще меншою для сільських інвалідів була перспектива пройти професійну перепідготовку та перекваліфікацію для набуття нових спеціальностей.

Викладене вище свідчить про те, що залучення сільського населення до відбудови та роботи в промисловому секторі економіки здійснювалося переважно в примусовій формі, без урахування особистих інтересів селян та потреб розореного війною села. Це негативно позначалося на темпах відбудови не лише сільськогосподарського виробництва та сільської соціально-побутової сфери, а й промисловості.

Після визволення від окупантів до міст повернулася частина міського населення, яка змушена була переїхати під час окупації в сільську місцевість через голод.

Надзвичайно тяжким наслідком війни, що спричинив фізіологічні і моральні страждання для десятків тисяч сільських жінок, стало вдовство. На плечі цих жінок ліг важкий тягар турботи про матеріально-побутове забезпечення і виховання дітей та догляд у за престарілими рідними.

Таким чином, війна і пов'язані з нею події, зокрема нацистський геноцид, завдали українському селу непоправних демографічних втрат. Спотворена демографічна ситуація, загибель найбільш дієздатної частини сільського населення, особливо чоловічої статі, на тривалий час ускладнили можливості нормального відтворення сільського соціуму. Значне зменшення чисельності сільського населення республіки, виснаження трудових ресурсів села негативно впливали на стан післявоєнної відбудови і подальшого розвитку сільськогосподарської галузі й усієї економіки України.

Таким чином в 1943–1945 рр. в Україні було зроблено чимало щодо відновлення та налагодження функціонування найбільш важливих складових соціальної інфраструктури села, насамперед, житлової сфери, торгівлі, побутового обслуговування, закладів охорони здоров'я, освіти та культури. Проте

через відсутність коштів, недостатнє забезпечення матеріальними й трудовими ресурсами, державну політику щодо пріоритетності відбудови виробничої сфери, відродження сільської соціальної інфраструктури в умовах війни в значній мірі здійснювалося на громадських засадах і зводилося до відновлення найелементарніших її функцій, покликаних забезпечити мінімально необхідний рівень життєдіяльності сільських мешканців.

Підсумовуюче викладене у розділі, варто зазначити, що процес відродження аграрної галузі та соціальної інфраструктури села в умовах війни супроводжувався великими труднощами, зумовленими масштабними збитками, яких вони зазнали під час окупації, відсутністю необхідних фінансових, матеріально-технічних та трудових ресурсів. Через недостатню допомогу з боку держави на перших порах відбудовні роботи здійснювалися в основному за рахунок внутрішніх джерел звільнених регіонів та завдяки жертвним зусиллям селян. У завершальний період війни, у зв'язку з покращенням державного інвестування й матеріально-технічного постачання відбудовних робіт у сільському господарстві, темпи відродження виробничої сфери аграрної галузі зростають, що призвело до збільшення виробничих показників, хоча їх відставання від довоєнного рівня залишалось великим. Стратегічним напрямком, визначеним державою, у справі відродження галузі стало відновлення колгоспно-радгоспної системи, колгоспного землеволодіння й громадської організації праці. Цей процес базувався на застосуванні надзвичайних мобілізаційних, позаекономічних і фіскальних заходів по відношенню до колгоспів і селян.

Здебільшого зусиллями сільських мешканців вдалося відбудувати значну кількість об'єктів соціальної інфраструктури села, однак задоволення соціально-побутових потреб сільського соціуму ще значно відставало від загалом невисокого довоєнного рівня. Надзвичайно тяжким залишалось повсякденне життя переважної більшості сільських мешканців.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовано теоретичні узагальнення, підбито підсумки наукової розробки теми, конкретизовано результати дослідження.

Реалізуючи поставлену мету та дослідницькі завдання автор дійшов наступних висновків.

Аналіз стану наукової розробки проблеми дає підстави констатувати, що у вітчизняній історіографії окремі її аспекти одержали певне висвітлення, однак праці, в яких би вона розглядалася комплексно на нових методологічних засадах відсутні. Натомість існує досить великий комплекс джерел, що створює належне підґрунтя для її подальшої наукової розробки.

Українське село, його матеріальні та людські ресурси відіграли надзвичайно важливу роль у Великій Вітчизняній війні, адже її доля вирішувалася не лише на полях битв, а й на хлібних полях і тваринницьких фермах, повсякденною тяжкою працею мільйонів сільських трудівників. Селянство вирішувало в роки війни найвідповідальніше після виробництва озброєння та боєприпасів завдання – воно забезпечувало фронт і тил продовольством і сировиною.

У початковий період війни сільському господарству УРСР довелося функціонувати в екстремальних умовах, зумовлених стрімким наближенням фронту, вилученням із виробничої сфери внаслідок мобілізації до діючої армії найбільш працездатної частини робочої сили – чоловіків, а також великої кількості техніки й живого тягла для потреб Червоної армії та будівництва оборонних рубежів, масовим залученням до оборонних робіт сотень тисяч селян, евакуаційними заходами. Однак, незважаючи на величезні труднощі, селянство України зробило величезний внесок у зміцнення обороноздатності країни.

Ціною неймовірних зусиль вдалося евакуювати в глибокий тил, головним чином, своїм ходом, тисячі машин і сотні тисяч голів худоби. Завдяки цьому було врятовано від знищення й використання ворогом значні матеріальні

цінності, що сприяли зміцненню технічної бази сільськогосподарського виробництва і тваринництва в тилкових районах СРСР, а після вигнання окупантів з території України відіграли значну роль у відродженні сільського господарства звільнених районів.

У період нацистської окупації аграрному сектору України було завдано величезної шкоди. Реалізуючи злочинну аграрну політику, нацисти нещадно експлуатували й грабували з метою забезпечення потреб Вермахту й Райху сільськогосподарський потенціал українського села, а залишаючи територію України, доценту нищили й руйнували його. На час звільнення окупованих районів від загарбників село та його господарство перебували в стані неймовірного розорення та зубожіння.

Справді героїчною і водночас драматичною сторінкою в історії українського села став період його відродження. Стратегія відбудови аграрної сфери визначалася не тільки відповідними політичними настановами радянського керівництва, а й характером і масштабами збитків, яких вона зазнала під час війни й окупації. За відсутності у держави можливості в умовах триваючих бойових дій надавати селу необхідні фінансові, матеріально-технічні та трудові ресурси, відбудова здійснювалася за рахунок внутрішніх джерел звільнених районів, а також завдяки трудовому подвижництву селянства, допомозі армії та союзних республік. Одночасно з відродженням сільського господарства в селах звільнених районів відновлювалася колгоспно-радгоспна система, колгоспне землеволодіння й громадська організація праці.

У заключний період війни у зв'язку зі зміною воєнно-стратегічної обстановки держава одержала можливість інвестувати більше коштів і ресурсів для відбудови й розвитку сільського господарства республіки. Збільшилося постачання техніки, запасних частин, пального, що призвело до покращення в технічному обслуговуванні колгоспів і радгоспів, поліпшувалося забезпечення сільськогосподарського виробництва спеціалістами. У результаті, починаючи з 1944 р., поступово формуються позитивні тенденції та динаміка виробництва, хоча вони базувалися здебільшого на надзвичайних мобілізаційних і

фіскальних засадах, позаекономічних, адміністративних засобах впливу, що вмотивовувалися воєнним станом. Завдяки зусиллям селянства багато труднощів було пом'якшено, але повністю зняти їх не вдалося. Відставання виробничих показників від довоєнного рівня було ще досить значним. Низькою залишалася продуктивність праці, суттєво не збільшувалася врожайність, низькими були показники у тваринництві. Проте домінуючою була тенденція зростання сільськогосподарського потенціалу та обсягів виробленої продукції.

Суттєвих змін на краще в аграрній галузі не відбулося й після завершення війни. Повернення до колгоспно-радгоспної системи консервувало неринкові методи господарювання, відчуження сільського виробника від засобів виробництва та його незацікавленість у результатах своєї праці. А надання державою в період післявоєнного відродження пріоритетного значення відбудові промисловості ще більше поглиблювало традиційний дисбаланс у розвитку важкої індустрії та сільського господарства й заклало на майбутнє галузеві диспропорції, що негативно позначались на рівні матеріального споживання радянських людей упродовж усіх повоєнних десятиліть.

Загалом же сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни у відповідності з наявними можливостями зробило вагомий внесок у вирішення продовольчої проблеми в СРСР, що й визначило його роль в економічній перемозі над нацизмом.

Величезних трансформацій негативного характеру за роки війни та окупації зазнала соціальна сфера українського села. Майже повне припинення з початком війни фінансування та матеріально-технічного постачання державою, мобілізація на фронт та залучення до сільськогосподарських й оборонних робіт працівників призвели до згорання роботи багатьох її закладів й зменшення обсягів надання послуг сільському населенню. У поєднанні з посиленням трудового навантаження, фактичним припиненням оплати праці в колгоспах і радгоспах та збільшенням податкового обкладання це призвело до значного погіршення життя селян. В умовах війни держава ще більше обмежила права і свободи сільських мешканців.

Соціальне становище й повсякденне життя сільського населення наймовірно погіршилося під час окупації. Соціальна політика нацистів щодо українського селянства була спрямована на забезпечення максимальної його експлуатації. В умовах «нового порядку» селянство було позбавлене більшості свобод і громадянських прав й було зведене до стану безправних рабів.

За період окупації більшість об'єктів соціальної інфраструктури села було повністю знищено або зруйновано. Унаслідок цілеспрямованої руйнації медичних закладів та ліквідації довоєнної системи охорони здоров'я переважна більшість сільських мешканців була позбавлена медичної допомоги, що спричиняло велику захворюваність і смертність. Здійснювана окупантами освітня політика щодо сільського населення мала дискримінаційний й антиукраїнський характер, була спрямована на формування покірних рабів й дешевої кваліфікованої робочої сили для нацистського Райху. Унаслідок знищення й руйнування сільського житлового фонду мільйони сільських мешканців залишилися без даху над головою й тривалий час вимушені були проживати в антисанітарних умовах. У результаті безконтрольних і надмірних заготівель окупантами сільськогосподарської продукції та високих ставок натуральних податків, напівголодне існування, котре нерідко межувало з голодом, було неодмінним супутником повсякдення багатьох мешканців села. Значні труднощі у повсякденному житті селян спричинили руйнування в сільській місцевості мережі закладів побутового обслуговування й торгівлі, періодична заборона вільної торгівлі продуктами, гостра нестача продовольчих і промислових товарів першої необхідності, особливо одягу і взуття. Та найтрагічнішим соціальним наслідком нацистської окупації для села стала загибель мільйонів його мешканців унаслідок фізичного терору нацистів, хвороб, голоду, трудової експлуатації в Райху та інших злочинних дій окупантів.

Після визволення від окупантів у селах відразу розпочиналася робота по відбудові соціально-побутової інфраструктури. Зусилля насамперед спрямовувалися на відбудову житла, медичних та освітніх закладів. Однак на

початковому етапі обсяги і темпи відбудовних робіт у соціальній сфері були далекими від реальних потреб, що зумовлювалося неспроможністю держави в умовах війни здійснити необхідне фінансування, пріоритетністю відбудови господарсько-виробничих приміщень колгоспів, радгоспів та МТС, відсутністю будівельних матеріалів, обмеженістю трудових ресурсів. То ж за таких умов ремонт і будівництво нових об'єктів соціального призначення здійснювалися силами самих селян із залученням, у випадках наявності, фінансових і матеріальних ресурсів колгоспів та допомоги армійських частин. Сприятливіші можливості для відбудови об'єктів соціально-побутового призначення склалися після визволення території республіки від окупантів й особливо по завершенню війни. Збільшилося державне фінансування та кредитування з цією метою, виділялися фонди будівельних матеріалів, готувалися кадри будівельників, створювалися спеціальні будівельні контори, трести, бригади. Водночас у справі відбудови сільських об'єктів соціального призначення існувало чимало невирішених проблем, що негативно позначалося на темах і якості будівельно-ремонтних робіт. До кінця 1945 р. загальна кількість відновленого сільського житлового фонду становила понад 60%, що дало змогу до певної міри зменшити гостроту житлової проблеми, однак радикально поліпшити житлово-побутові умови сільських мешканців не вдалося.

У значно більших обсягах в республіці відновлювалась зруйнована мережа сільських закладів охорони здоров'я, що сприяло покращенню медичного обслуговування населення. Однак не всі медичні заклади вдалося і належним чином відремонтувати. У сільських медичних закладах не вистачало спеціального медичного обладнання, медикаментів, лікарів та середнього медичного персоналу. На кінець 1945 р. не вдалося повністю ліквідувати захворюваність в сільській місцевості інфекційними хворобами, високим залишалось ураження іншими недугами.

У результаті проведених упродовж 1943–1945 рр. ремонтних та відбудовних робіт на шкільних об'єктах, у селах республіки було відновлено розгалужену мережу закладів освіти, що дало можливість охопити навчальним

процесом понад 3 млн 619 тис. сільських дітей. Разом з тим в організації навчання сільських дітей ще були наявні серйозні проблеми, зокрема слабкою залишалася матеріально-технічна база шкільних закладів, не вистачало підручників, зошитів, навчального обладнання, письмового приладдя, не всі сільські діти були охоплені навчанням.

У сільській місцевості було обмаль торгівельних закладів та підприємств громадського харчування. Гострою залишалася проблема забезпечення сільського населення продовольчими та промисловими товарами, незадовільним був стан справ з побутовим обслуговуванням. За таких умов селяни змушені були, значно в більшій мірі, ніж до війни, займатися побутовим самообслуговуванням. Характерною ознакою повсякденного життя переважної більшості сільських сімей був низький матеріальний достаток і бідність.

Демографічні наслідки війни для сільського соціуму виявилися надзвичайно згубними. Різка зміна вікових і статевих пропорцій негативно позначилась на таких показниках як народжуваність, смертність, тривалість і якість життя, зайнятість жінок на виробництві у домашніх справах тощо.

Війна та окупація особливим чином відбилася на морально-психологічному стані сільських мешканців. Баналізація насильства і смерті, втрата соціальних зв'язків унаслідок загибелі рідних та близьких, матеріальні нестатки й душевні страждання залишили глибокий слід в масовій свідомості. І донині в історичній пам'яті тих, хто пережив війну, вона залишається найбільш трагічним періодом їхнього життя.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління України,
м. Київ**

Ф. Р-2 Управління Справами Ради Народних Комісарів Української РСР

оп. 7.

1. Спр. 582. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР. Оригінали № 1 – 100, січень 1943 р. – квітень 1943 р., 194 арк.
2. Спр. 606. Матеріали про роботу Народного комісаріату зернових і тваринницьких радгоспів у звільнених від німецької окупації областях УРСР (проекти постанов уряду, листи, довідки, доповідні і пояснювальні записки тощо), 24 березня 1943 р. – 21 грудня 1943 р., 81 арк.
3. Спр. 802. Матеріали про відпуск колгоспам посівного насіння, про стан озимих посівів, про виділення республіці палива і т. ін. Про роботу Народного Комісаріату радгоспів Української РСР. Довідка про завезення тварин на Україну (статистичні відомості, довідки, доповідні записки, листи тощо), 27 січня 1944 р. – 17 листопада 1944 р., 152 арк.
4. Спр. 825. Матеріали про роботу Народного Комісаріату соціального забезпечення Української РСР. Листи та заяви учасників Великої Вітчизняної війни про їх матеріальне і житлове забезпечення (листи, довідки, доповідні записки тощо), 28 січня – 21 листопада 1944 р., 152 арк.
5. Спр. 967. Постанови Ради Народних Комісарів Української РСР. Оригінали № 51 – 100. Лютий 1944 р., 138 арк.
6. Спр. 980. Постанови Ради Народних Комісарів Української РСР. № 476 – 500, травень 1944 р., 92 арк.
7. Спр. 1000. Постанови Ради Народних Комісарів Української РСР. Оригінали № 1051 – 1100, серпень 1944 р., 162 арк.

8. Спр. 1003. Постанови Ради Народних Комісарів Української РСР. Оригінали № 1191 – 1230, вересень 1944 р., 159 арк.
9. Спр. 1242. Матеріали про відновлення і розвиток сільського господарства в областях Української РСР, звільнених від німецької окупації (постанови уряду, плани, доповідні записки, листи, телеграми тощо), 27 січня 1944 р. – 12 червня 1944 р., 167 арк.
10. Спр. 1553. Матеріали про роботу Народного Комісаріату охорони здоров'я Української РСР по боротьбі з інфекційними захворюваннями на території України після звільнення від німецької окупації (постанови облвиконкомів, довідки, доповідні записки, листи тощо), т. I, 21 січня 1944 р. – 26 вересня 1944 р., 108 арк.
11. Спр. 1554. Матеріали про роботу Народного Комісаріату охорони здоров'я Української РСР по боротьбі з інфекційними захворюваннями на території України після звільнення від німецької окупації (постанови облвиконкомів, довідки, доповідні записки, листи тощо), т. II, 26 квітня 1944 р. – 27 грудня 1944 р., 118 арк.
12. Спр. 1596. Матеріали про заходи по відновлення розвитку засобів зв'язку в Українській РСР після звільнення території України від німецької окупації, 20 червня 1944 р. – 21 грудня 1944 р., 161 арк.
13. Спр. 2494. Матеріали з питань насінництва у колгоспах, радгоспах і інших господарствах Української РСР, 21 березня 1945 р. – 11 травня 1945 р., 134 арк.
14. Спр. 2630. Матеріали по одноосібному користуванню землею в західних областях УРСР, 18 січня 1945 р. – 17 листопада 1945 р., 188 арк.
15. Спр. 2652. Матеріали з питань фінансування відбудовних робіт житлового і комунального господарства Української РСР (постанови облвиконкомів, відомості, довідки, зведені показники тощо), 1 січня 1945 р. – 12 грудня 1945 р., 150 арк.
16. Спр. 2790. Матеріали з питань відновлення культосвітньої роботи і боротьби з неписьменністю і малописьменністю в західних областях і

- Ізмаїльській області Української РСР. (постанова облвиконкому, доповідні записки, довідки, листи тощо), 24 лютого 1945 р. – 13 вересня 1945 р., 90 арк.
17. Спр. 2803. Матеріали про роботу Республіканської Повноважної Надзвичайної протиепідемічної комісії, 4 січня 1945 р. – 3 грудня 1945 р., 173 арк.
 18. Спр. 2808. Матеріали про відновлення роботи лікувальних закладів системи Народного Комісаріату охорони здоров'я Української РСР і забезпечення їх медикаментами, обладнанням та інше (листи, довідки тощо), 23 січня 1945 р. – 19 жовтня 1945 р., 48 арк.
 19. Спр. 2809. Зведені показники капітальних робіт по Народному Комісаріату охорони здоров'я Української РСР після звільнення території України від німецької окупації, 3 січня 1945 р. – 27 грудня 1945 р., 71 арк.
 20. Спр. 2822. Матеріали про стан матеріально-побутового обслуговування інвалідів Великої Вітчизняної війни по областях Української РСР ; стан пенсійного господарства міських і районних відділів соціального забезпечення Київської області на 1 січня 1945 р.; організацію і відновлення роботи підприємств Головного і обласних управлінь промисловості НКОЗ УССР; працевлаштування і навчання інвалідів Великої Вітчизняної війни; призначення персональних пенсій та ін. (довідні записки, зведення, доповіді, листи, плани тощо), 1 грудня 1944 р. – 27 лютого 1945 р., 165 арк.
 21. Спр. 3041. Інформації виконавчих комітетів обласних рад депутатів трудящих Української РСР з питань проведеної організаційно-масової роботи. Огляд протоколів засідань сесій і виконкомів міських і районних рад депутатів трудящих за другий квартал 1945 року, 9 березня 1945 р. – 3 жовтня 1945 р., 67 арк.

Ф. Р-27 Міністерство сільського господарства УРСР

оп. 17.

22. Спр. 36. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР № 1115 – 1402, 29 серпня 1944 р. – 20 жовтня 1944 р., 339 арк.
23. Спр. 58. Матеріали засідань колегій Наркомзема УРСР. Протоколи № 1 – 3, стенограми, довідки, 17 січня 1945 р. – 14 лютого 1945 р., 279 арк.
24. Спр. 3290. Справа з матеріалами про заходи по ліквідації шкоди німецької окупації, 1 січня 1943 р. – 31 грудня 1944 р., 111 арк.
25. Спр. 3353. Річний виробничий звіт за 1945 р., 1945 р., 63 арк.
26. Спр. 3555. Розроблювані відомості до земельного звіту 1945 року, 1 січня 1945 р. – 31 грудня 1945 р., 33 арк.
27. Спр. 5514. Плани насінництва по УССР, 7 червня 1943 р. – 28 серпня 1943 р., 57 арк.
28. Спр. 5515. Стан мережі насінництва після окупації, [дати не вказані], 27 арк.
29. Спр. 5566. Матеріали відбудови сівооборотів в райнасінгоспах та наново організованих, 24 січня 1945 р. – 16 травня 1946 р., 47 арк.
30. Спр. 5569. Доповідні записки про заходи по відновленню польових площ та підвищенню врожайності олійних культур в колгоспах УРСР, 1945 р., 42 арк.
31. Спр. 6509. Матеріали і довідки про організацію колгоспів у західних областях, 19 січня 1945 р. – 17 червня 1945 р., 136 арк.
32. Спр. 8822. Відомості про збитки завдані тваринництву Української РСР, 1944 р., 41 арк.
33. Спр. 8823. Матеріали по питанням отримання худоби та птиці із-за кордону, 1944 р., 62 арк.
34. Спр. 8864. Довідки про стан колгоспного тваринництва. Зведення за 1945 р., [дати не вказані], 50 арк.
35. Спр. 8866. Довідки та відомості про втрати худоби, [дати не вказані], 48 арк.
36. Спр. 8880. Матеріали до республіканської наради передовиків тваринництва, 20 грудня 1945, 134 арк.
37. Спр. 8881. Матеріали до доповіді республіканської наради по тваринництву 24 – 27 грудня 1945 р., [дати не вказані], 72 арк.

38. Спр. 8882. Доповідь на I-й республіканській нараді передовиків тваринництва колгоспів УРСР 24 – 27 грудня 1945 р., 24 – 27 грудня 1945 р., 72 арк.
39. Спр. 11209. Доповідні матеріали перевірки та обстеження конярства, акти 1944 р., [дати не вказані], 87 арк.
40. Спр. 11227. Переписка з РНК УРСР, проекти постанов та доповідні записки про стан конярства, подані РНК та ЦК КП (б) У, 1 січня 1945 р., 366 арк.
41. Спр. 11395. Ветеринарні звіти по заразним хворобам за грудень 1944 р., [дати не вказані], 48 арк.
42. Спр. 11399. Звідні відомості по заразним хворобам за 1945 р., січень 1945 р. – грудень 1945 р., 129 арк.

оп. 18.

43. Спр. 6. Зведення, довідки, доповідні записки про наявність і стан тракторів; списки трактористів, 1942 р. – 1943 рр., 212 арк.
44. Спр. 13. Довідки про стан сільського господарства в звільнених від німецько-фашистських окупантів районах УРСР, завезення сільськогосподарських машин у звільнені райони УРСР. Списки співробітників Народного Комісаріату землеробства УССР, 15 червня 1943 р. – 22 грудня 1943 р., 166 арк.

Ф. – 166 Народний Комісаріат (Міністерство) освіти Української РСР м. м. Харків, Київ

оп. 15.

45. Спр. 2. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти, 15 лютого 1942 р. – 9 червня 1942 р., 113 арк.
46. Спр. 3. Постанови Ради Народних Комісарів СРСР з питань народної освіти в УРСР, 20 лютого 1943 р. – 18 грудня 1943 р., 125 арк.
47. Спр. 4. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти в УРСР, 27 лютого 1943 р., 182 арк.

48. Спр. 5. Доповідні записки Народного Комісаріату освіти УРСР до РНК УРСР з питань народної освіти в УРСР, 17 травня 1943 р. – 11 грудня 1943 р., 95 арк.
49. Спр. 7. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти, 9 січня 1944 р. – 28 грудня 1944 р., 172 арк.
50. Спр. 21. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти, 1947 р., 1947 р., 68 арк.
51. Спр. 54. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти, 2 січня 1945 р. – 22 грудня 1945 р., 234 арк.
52. Спр. 75. Звіти облоно про влаштування дітей, що залишились без батьків за 1945 р. (Ф 103)., 1945 р., 123 арк.
53. Спр. 410. Порайонні дані про кількість шкіл, в них учнів та учителів за 1940 – 1947, 1947 – 1948 навчальні роки, [дати не вказані], 95 арк.

Ф. 342 Народний Комісаріат (Міністерство) охорони здоров'я УРСР

оп. 14.

54. Спр. 420. Розпорядження по Народному Комісаріату здравооохорони УРСР за 1944 р., 29 січня 1944 р. – 9 грудня 1944 р., 35 арк.
55. Спр. 429. Оперативна переписка з установами і окремими громадянами щодо поновлення і відбудови медичних закладів та ін. питань, 26 січня 1944 р. – 15 листопада 1944 р., 162 арк.
56. Спр. 445. Переписка Раднаркому, ЦК КП (б) У і Верховної Ради УРСР про поновлення діяльності установ здравооохорони та іншим питанням за 1945 р., 17 січня 1945 р. – 20 жовтня 1945 р., 57 арк.
57. Спр. 557. Копії постанов Раднаркому та інші директивні матеріали законодавчих органів, 13 грудня 1942 р. – 30 серпня 1944 р., 33 арк.
58. Спр. 558. Постанови Головної Держсанінспекції УРСР за 1944 р, 15 лютого 1944 р. – 25 грудня 1944 р., 104 арк.
59. Спр. 563. Зведений текстовий річний звіт про діяльність Держсанінспекції УРСР за 1944 р., 1945 р. – 111 арк.

60. Спр. 577. Листування з Інститутом комунальної гігієни в житловій справі, 17 вересня 1943 р. – 27 грудня 1944 р., 72 арк.
61. Спр. 580. План робіт відділу на 1944 рік та звіти про виконання плану та доповіді відділу комунальної санітарії Головної Держсанінспекції УРСР, 1944 р., 5 арк.
62. Спр. 610. Обіжні інструктивні вказівки та розпорядження Головної Держсамінспекції УРСР, 7 лютого 1945 р. – 5 листопада 1945 р., 74 арк.
63. Спр. 614. Звіти держсанінспекторів НКОЗ УРСР, що були в службовому відрядженні, 2 січня 1945 р. – 26 квітня 1945 р., 5 арк.
64. Спр. 667. Копії постанов, наказів РНК УРСР та інших директивних матеріалів вищестоячих організацій, том 1, 3 січня 1945 р. – 30 травня 1946 р., 145 арк.
65. Спр. 1156. Відомості про мережу протиепідемічних установ в УРСР, 2 березня 1944 р. – 12 грудня 1944 р., 52 арк.
66. Спр. 1158. Оперативне листування, плани, накази та ін. у справі боротьби з туляремією, чумою та іншими захворюваннями, 19 квітня 1944 р. – 27 грудня 1944 р., 190 арк.
67. Спр. 1162. Річні звіти областей про протиепідемічні заходи по УРСР за 1944 р. (форма № 87), 1944 р., 35 арк.
68. Спр. 1171. Рішення та постанови обласних Надзвичайних протиепідемічних комісій за 1944 р, 25 жовтня 1944 р. – 22 березня 1945 р., 78 арк.
69. Спр. 1582. Листування з венінститутами, облздраввідділами та відомості про вензахворювання, 23 квітня 1944 р. – 27 грудня 1944 р., 80 арк.
70. Спр. 1584. Листування з Раднаркомом УРСР, Наркомздравом СРСР та облздорвідділами про надання меддопомоги інвалідам Вітчизняної війни, т. 1, 14 травня 1943 р. – 19 жовтня 1944 р., 207 арк.
71. Спр. 1586. Огляд захворюваності і смертності від туберкульозу в 1944 – 1945 рр., [дати не вказані], 8 арк.
72. Спр. 1596. Матеріали про стан лікарняної мережі (списки лікарень, відомості та ін.), 4 квітня 1945 р. – 16 січня 1946 р., 148 арк.

73. Спр. 1635. Відомості Наркомздраву УРСР про стан лікувальної мережі для інвалідів Вітчизняної війни, 11 січня 1945 р. – 16 травня 1945 р., 18 арк.
74. Спр. 1637. Листування з облздороввідділами про надання меддопомоги інвалідам Вітчизняної війни, 6 січня 1945 р. – 10 листопада 1945 р., 104 арк.
75. Спр. 2636. Листування в справі санітарно-профілактичних заходів, 7 січня 1944 р. – 21 грудня 1944 р., 13 арк.
76. Спр. 2641. Звіт Київського облздороввідділу по лікувальній мережі, 1944 р. – 1944 р., 19 арк.
77. Спр. 2651. Матеріали республіканського з'їзду сільських лікарів (стенограма), 16 жовтня 1945 р. – 19 жовтня 1945 р., 360 арк.
78. Спр. 2652. Матеріали республіканського з'їзду сільських лікарів (анкети делегатів), 14 жовтня 1945 р. – 16 жовтня 1945 р., 185 арк.
79. Спр. 2692. Зведення про мережу і кадри сільської лікувальної мережі (списки) Сталінської, Станіславської і Сумської областей, 25 лютого 1944 р. – 2 серпня 1945 р., 62 арк.
80. Спр. 2696. Матеріали про відновлення сільських лікувальних закладів силами населення «народний рух» (доповідні записки, довідки, стенограми, інформації, газети та ін.), 7 липня 1945 р. – 13 вересня 1945 р., 184 арк.
81. Спр. 2706. Переписка з облздороввідділами щодо організації лікувальної роботи на селі, 2 лютого 1946 р. – 28 грудня 1946 р., 219 арк.
82. Спр. 2730. Довідка управління про лікувальну допомогу сільському населенню УРСР, вересень 1946 р. – 1947 р., 57 арк.
83. Спр. 4905. Звіт про роботу відділу кадрів Наркомздорову УРСР за 1-е півріччя 1944 року і довідка про чисельність лікарських кадрів на 1.VIII.1944 р, [дати не вказані], 57 арк.
84. Спр. 4913. Накази, доповіді, довідки I-го Пленуму Ради по кадрам Наркомздорову УРСР 20 – 28 квітня 1945 р. м. Київ, т. 1, [дати не вказані], 282 арк.

85. Спр. 4922. Доповідь заступника Наркома здравоохранення Української РСР тов. Луганського М.І. на колегії Наркомздорову про стан лікарських кадрів 18 червня 1945 р., [дати не вказані], 121 арк.
86. Спр. 5062. Епідогляд по УРСР за 1944 р., [дати не вказані], 132 арк.
87. Спр. 5065. Копія річного звіту по епідеміологічній ситуації в областях і районах у розрізі за 1944 р. по УРСР, [дати не вказані], 156 арк.
88. Спр. 5066. Звіт про рух гострозаразних захворювань по Ф. № 85 по УРСР за 1945 р., [дати не вказані], 324 арк.
89. Спр. 6052. Переписка з Раднаркомом СРСР і УРСР про фінансування, будівництво та іншим питанням, 27 квітня 1944 р. – 29 грудня 1944 р., 13 арк.
90. Спр. 8162. Статистичний довідник про мережу, діяльність і кадри медичних закладів Української УРСР за 1940 – 1961 роки, складений відділом медичної статистики Міністерства охорони здоров'я УРСР, [дати не вказані], 156 арк.

Ф. 337 Державна планова комісія Української РСР при Раді Міністрів УРСР (Держплан УРСР. 1937 – 1950 рр.)

оп. 21.

91. Спр. 14. Матеріали (довідки, інформації) про евакуацію худоби з прифронтових районів по областях Української РСР, листопад 1941 р., 61 арк.
92. Спр. 20. Звіт про виробничу діяльність і евакуацію майна МТС, колгоспів та інших господарських організацій системи Наркомзему УРСР за 1941 – 1942 рр., 1942 р., 69 арк.
93. Спр. 22. Матеріали (плани, довідки, розрахунки переписки) про стан і розвиток сільського господарства в колгоспах і радгоспах Ворошиловської та Харківської областей у 1942 р. (плани, довідки, розрахунки, листування), 1942 р., 219 арк.

94. Спр. 27. Зведення Народного Комісаріату зернових, тваринницьких радгоспів і колгоспів про збір урожаю, посіви озимих, підняття пару по радгоспах та колгоспах Ворошиловградської. Сумської та Харківської областей Української РСР, 25 червня 1943 р. – 26 листопада 1943 р., 46 арк.
95. Спр. 28. Матеріали (довідки, інформації, відомості, розрахунки) про наявність та стан тракторного парку в радгоспах Наркомрадгоспів Української РСР на 1 липня 1943 р. – 1943 р., 79 арк.
96. Спр. 29. Зведення до проекту плану відновлення та ремонту тракторів для радгоспів Української РСР на осінньо-зимовий період 1943 – 1944 рр., 1943 р., 59 арк.
97. Спр. 30. Статистичні дані про чисельність населення у звільнених районах УРСР та наявність сільськогосподарських машин і живого тягла в 1943 р., 1943 р., 16 арк.
98. Спр. 31. Статистичні зведення про поголів'я худоби у звільнених від німецької окупації областях Української РСР з 1 січня 1941 р. до 1 січня 1944 р., 1943 р., 37 арк.
99. Спр. 60. Доповіді до Ради Народних Комісарів про план розвитку сільського господарства Української РСР на 1944 рік, 1944 р., 47 арк.
100. Спр. 66. Матеріали про постачання сільського господарства Української РСР тракторами, комбайнами та іншими сільськогосподарськими машинами (плани, довідки, розрахунки в 1944 р.), 1944 р., 40 арк.
101. Спр. 116. Матеріали відбудови і розвитку електрифікації сільського господарства Української РСР (довідки, звіти, титульні списки), 2 червня 1945 р. – 12 грудня 1945 р., 83 арк.
102. Спр. 121. Зведений річний звіт про виконання плану капітального будівництва по Наркомзему і Наркомрадгоспу за 1945 р., 1945 р., 178 арк.

Ф. 348 Народний Комісаріат (Міністерство) соціального забезпечення УРСР

оп. 3.

103. Спр. 6. Стенограма наради завідувачів обласних відділів соціального забезпечення УРСР, м. Київ. 3 – 5 червня 1944 р., 1944 р., 163 арк.
104. Спр. 31. Тези доповіді Наркома соціального забезпечення УРСР т. Муратова «Успіхи і недоліки в роботі органів соціального забезпечення УРСР, 1945 р., 47 арк.
105. Спр. 85. Річний звіт колгоспних кас при районних собезах за 1945 р., 1945 р., 12 арк.

Ф. 4762 Комітет у справах культурно-освітніх установ УРСР

оп. 1.

106. Спр. 3. Довідки, доповідні записки Комітету про стан культурно-освітньої роботи в УРСР, направлені ЦК КП(б)У і Раді Міністрів УРСР за 1945 рік, 14 липня 1945 р. – 27 грудня 1945 р., 99 арк.

Ф. 4620 Колекція документів періоду Великої Вітчизняної війни. 1941–1945 рр.

оп. 1.

107. Спр. 11. Документи окупаційних властей про німецьку політику закріпачення народів України та боротьбу з партизанами, 1942 р., 25 арк.
108. Спр. 12. Виписки з наказів німецького командування про поведінку німецько-фашистських військ на Сході, 1941 р., 14 арк.
109. Спр. 13. Накази німецького командування про податки, 1941 р. – 1943 р., 426 арк.
110. Спр. 14. Накази, оголошення, донесення німецько-окупаційних властей по Чернігівській області, [дати не вказані], 73 арк.
111. Спр. 16. Директиви німецько-фашистського командування про економічну політику на окупованій території СРСР, 16 червня 1941 р., 28 арк.
112. Спр. 17. Цивільне управління в зайнятих Східних областях. Директиви по веденню сільського господарства. Ч. 1., 1942 р., 73 арк.

113. Спр. 18. Виписки із повідомлень німецьких властей про відношення населення окупованих областей до «нового порядку», 1942 р., 35 арк.
114. Спр. 22. Цивільне управління в зайнятих Східних областях. Директиви по веденню сільського господарства. Ч. 2., 1943 р., 91 арк.
- оп. 3.
115. Спр. 2. Наукове дослідження співробітника Комісії про економіку УРСР напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни (автор невідомий), 232 арк.
116. Спр. 9. Постанова РНК СРСР (проект, обіжники Наркомату заготівель СРСР, довідки про заходи по збереженню та відгодівлі евакуйованої худоби з прифронтових районів. 16 липня 1941 р., 1943 р., 45 арк.
117. Спр. 14. Довідки заступника НКЗ УРСР про евакуацію МТС, худоби з прифронтових районів, лютий 1944 р., 12 арк.
118. Спр. 15. Виписки із довідок завідувачів земвідділами Київської області про евакуацію сільськогосподарської техніки з прифронтових районів, 1941 р., 31 арк.
119. Спр. 16. Дослідження співробітника Комісії Погребінського Д. В. про евакуацію сільськогосподарської техніки, худоби з території України, 49 арк.
120. Спр. 18. Наукове дослідження співробітника Комісії Погребінського Д. В. про евакуацію сільськогосподарського реманенту, худоби та готової продукції з прифронтових районів, 41 арк.
121. Спр. 234. «Збитки, нанесені німецько-фашистськими загарбниками народному господарству УРСР». Огляд Т. Времевої, 65 арк.
122. Спр. 236. «Масове знищення німецько-фашистськими загарбниками мирного населення і військовополонених України» Дисертація Т.І. Халепю, 217 арк.
123. Спр. 239. «Система гноблення українського народу німецько-румунськими окупантами». Дослідження Воробйова, 1941 – 1944 рр., 159 арк.

124. Спр. 240. Форми і методи німецько-фашистської експлуатації і грабування населення. Стаття Литвинова І. Д., 1942 р., 62 арк.
125. Спр. 241. Масове знищення німецько-фашистськими палачами радянського мирного населення і військовополонених на тимчасово окупованій території України. Дослідження Халепо Т.І., 1948 р., 213 арк.
126. Спр. 242. Вигнання радянських громадян у неволю до фашистської Німеччини. Дисертація Лефтерової. 1942 – 1943 рр., 151 арк.
127. Спр. 244. Виписки із газет, повідомлень партизанських штабів про знищення і грабунки німецько-фашистськими загарбниками мирного населення України, 1943 р., 17 арк.
128. Спр. 247. Україна в завойовницьких планах німецько-фашистських загарбників, т. 1. Монографія В. Н. Котова, 163 арк.
129. Спр. 248. Україна в планах німецько-фашистських загарбників, т. 2. Монографія В. Н. Котова, 177 арк.
130. Спр. 249. УРСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) рр. Монографія П. Г. Городнього, 77 арк.
131. Спр. 250. Виписки із актів Надзвичайної Державної Комісії (НДК) про збитки заподіяні народному господарству України німецько-фашистськими загарбниками, 198 арк.
132. Спр. 262. Накази, оголошення, повідомлення рейхсгенерала, гебітскомісарів та комендантів про внесення податків, виїзд на роботу та покірність німецькій владі, 67 арк.
133. Спр. 264. Житомирщина під час німецько-фашистської окупації (липень 1941 – грудень 1943 рр.). Дисертація О. А. Стрельцова, 134 арк.
134. Спр. 274. Акти, виписки із актів НДК та інші документи про збитки нанесені німецько-фашистськими загарбниками Кіровоградській області, 1944 р. – 1946 р., 160 арк.
135. Спр. 298. Полтавщина в боротьбі з німецькими загарбниками. Дисертація Л. Бойко, 167 арк.

136. Спр. 306. Виписки із збірника документів Сумського обласного архіву про звірства німецько-фашистських загарбників на території області, [дати не вказані], 51 арк.
137. Спр. 308. Тернопільщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Збірник документів, підготовлений НДК області, [дати не вказані], 481 арк.
138. Спр. 311. Тернопільщина під час німецько-фашистської окупації 1941 – 1944 рр. Дисертація Родзіна О.В., 162 арк.
139. Спр. 318. Акти про звірства, вчинені німецько-фашистськими загарбниками над мирним населенням Чернігівської області та документи партизанської діяльності, 1944 р., 138 арк.
140. Спр. 321. Акти, виписки із актів НДК та інші документи про збитки нанесені німецько-фашистськими загарбниками Чернігівській області, 1944 р., 172 арк.
141. Спр. 322. Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Чернігівщині і боротьба народу за своє визволення. Збірник документів, підготовлений Чернігівською обласною комісією з історії Великої Вітчизняної війни, [дати не вказані], 280 арк.
142. Спр. 334. Звіт Української Надзвичайної Державної Комісії про підсумки роботи по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників та їх пособників і нанесених ними збитків громадянам, колгоспам, установам на території УРСР (копії), [дати не вказані], 26 арк.
143. Спр. 285. Окупаційний режим на Київщині. Збірник документів підготовлений Стаднійчуком Н. М., 1943 р., 144 арк.

Ф. 4928 Марзєєв Олександр Микитович

оп. 1.

144. Спр. 23. Руйнування сільських населених місць України в період війни 1941–1945 рр. та гігієнічні основи їх відновлення. Монографія. Машинопис, 1947 р., 172 арк.

Ф. КМФ-8 Колекція мікрофотодокументів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп та їх тилових охоронних підрозділів, які діяли на окупованих східних територіях. 1939–1945 рр.

оп. 1.

145. Спр. 12. Переписка Розенберга з Леммерсом про деяку реорганізацію міністерства і можливому виборі наступника Гітлера; його ж переписка з Лозе, Гіммлером, Мауером та ін. про автономії Литви і Естонії, політичним становищем там; про можливості України і Кавказу; пропагандистські матеріали для преси; переклади виступів Сталіна; новий порядок у сільському господарстві окупованих областей Радянського Союзу; переклади власних листівок та ін, 1942 р. – 1944 р., Т – 454 ЕАР 99/63, ролик № 63, кадри 4921058 – 4921754.
146. Спр. 23. Переписка с Кохом, Ламмерсом, Лозе, Могел та ін. з приводу «Декларації сільськогосподарської власності в зайнятих Східних областях», про евакуацію торгових товариств із небезпечних прифронтових районів, про евакуацію фольксдойче та ін. ; повідомлення майора W. O. Мюллера про залишення німцями Києва й настрої місцевого населення та ін, 1943 р. – 1944 р., Т – 454 ЕАР 99/36, ролик № 18, кадри 385 – 479.
147. Спр. 38. Вказівки Гітлера і Міністерства про політику німців на Україні і про відношення до українського населення; звіти командуючого німецькими військами на Україні і господарського штабу на Сході про господарське становище і настрої населення України; доповідь Коха: «Радянський спадок на Україні – настрої і досвід»; звернення до Гітлера голови українського націоналістичного комітету у Львові – митрополита А. Шептицького, голови українського націоналістичного комітету у Києві – професора Величківського; адміністративний поділ рейхскомісаріату України і списки генерал-комісії, Т – 454 ЕАР 99/454, ролик № 92, кадри 652 – 862.
148. Спр. 77. Повідомлення та переписка про аграрну політику в захоплених областях, діяльність «господарського штабу» для Сходу, про українську

- автокефальну церкву, господарське становище у районах дій групи армій «Північ», становище німецьких військовополонених в Радянському Союзі та ін., 1941 р. – 1944 р., 58 арк.
149. Спр. 94. Переписка по особовому складу і доповідь «Про поїздку по Україні 2 – 23 червня 1943 р.» (автор не вказаний), Т – 454 ЕАР 99/431, ролик № 92, кадри 142 – 207.
150. Спр. 101. Нотатки про різноманітні варіанти управління на Україні та інших окупованих територіях Росії; записка про поїздку Розенберга по території рейхскомісаріату Україна; доповідь генерал-комісара Києва про 2,5 – річне управління Київською генеральною округою та ін., 1944 р., 302 арк.
151. Спр. 171. Промова А. Розенберга на нараді 20 червня 1941 р. «Про Східне питання»; головні напрямки в політиці на Сході; декларація німецького уряду до російського народу; листування А. Розенберга з Г. Герінгом, рейхскомісаром України по п'ятирічному плануванню для Сходу та інше, 1941 р. – 1943 р., 151 арк.
152. Спр. 182. Директиви Розенберга та Даргела рейхскомісару України Коху, нарада у останнього, газетні статті та інші матеріали про політику німців на Україні та плани Німеччини на Україну; записка фон Бакена про моральний стан українського народу протягом воєнної зими 1942/1943 рр. та ін, 1942 р. – 1943 р., 161 арк.
153. Спр. 230. Звіти господарського штабу для Сходу за травень – червень 1942 р. про політичне та економічне становище на зайнятих територіях і вивезення сільськогосподарської та промислової продукції з СРСР, місця розташування відділів господарських штабів на окупованій території СРСР, 1942 р., 98 арк.
154. Спр. 297. Службові розпорядження генерал-комісара м. Миколаєва, 1941 р. – 1942 р., Т – 454 ЕАР 99/ 100, ролик № 103, кадри 285 – 559.
155. Спр. 299. Вказівки Імперського міністерства для управління зайнятими східними областями про напрямки для роботи в генеральних округах України, Литви, Латвії та Естонії в галузі пропаганди, виховання молоді,

впровадження нового порядку в сільському господарстві, розвитку ремесла та інше, 1941 р. – 1944 р., 106 арк.

оп. 2.

156. Спр. 144. План бойових дій складений за особливим розпорядженням командування тилової служби, доповіді офіцерів з санітарних і ветеринарних питань, червень 1941 р. – серпень 1941 р., 206 арк.
157. Спр. 148. «Особливі розпорядження про постачання тилу»; інструкція про поводження з військовополоненими; «Нарада від 6 листопада 1941 р. за участю господарської інспекції по використанню тимчасово окупованої території Півдня», генерала піхоти Фрідерічі, генерал-лейтенанта Стіслера з Головного штабу, полковника генерального штабу фон Красінга, підполковника генерального штабу Стейнбека та начальника казначейства доктора Падженкова; звіт про діяльність відділу постачання; листування командування з німецькою військовою місією в Румунії, серпень 1941 р. – грудень 1941 р., 282 арк.
158. Спр. 149. Звіти розвідвідділу і карти переміщення німецьких, італійських і угорських військ на Україні. Щомісячні звіти начальника тилового району про становище на окупованих територіях України. Доповідь про бойові дії 444-ї охоронної дивізії по боротьбі з партизанами в районі Нікополя в жовтні 1941 р. Доповідь про забезпечення військ зимою 1941/42 рр., вересень 1941 р. – грудень 1941 р., 265 арк.
159. Спр. 150. Додатки до журналу бойових дій № 1 : донесення дивізії по охороні тилів і тилових комунікацій; накази командування корпусу; директиви про освоєння території тилового району південною групою, що входить в Рейхскомісаріат України; переписка між генералом фон Рокес і командуючим королівською, угорською групою в Карпатах, серпень 1941 р. – вересень 1941 р., 265 арк.
160. Спр. 151. Додатки до журналу бойових дій № 1 : доповідь оперативного відділу про передислокацію угорських, словацьких і румунських військ, про

- поведінку населення на окупованій території; інструкції про боротьбу з партизанським рухом, серпень 1941 р. – жовтень 1941 р., 152 арк.
161. Спр. 153. Додатки до журналу бойових дій № 1 : особливі розпорядження по тилу «Про захоплення єврейського і ворожого майна»; повідомлення генерала Фрідерічі про співробітництво румунських і німецьких частин; донесення німецьких комендатур про становище в районах їх дій, у т.ч. про підготовку до експлуатації шахт Кривого Рога; звіт командування 444-ї охоронної дивізії про операції проти партизан у районі Нікополя з 9 по 27 жовтня 1941 р; донесення німецьких охоронних частин про лісові бої з партизанами в районі Чернігова в листопаді 1941 р. Списки тилкових німецьких поліцейських частин з вказівками місць їхнього розташування на Україні, жовтень 1941 р. – листопад 1941 р., 209 арк.
162. Спр. 154. Додаток до журналу бойових дій № 1 : донесення оперативного відділу та тилкових охоронних частин про операції проти партизанів в районі Павлоград – Сталіно, листопад 1941 р. – грудень 1941 р., 202 арк.
163. Спр. 155. Донесення німецьких комендатур про дії партизанів; звіт командування 90-го піхотного полка про операції в районі о-ва Гендер 3 – 22 грудня 1941 р.; дані про італійські частини на Україні (схеми оргпобудови, списки офіцерів); реферат д-ра Штумппа про етнічних німців і українське населення, вересень 1941 р. (підготовлений на основі досліджень німецьких поселень між Бугом і Дністром), грудень 1941 р., 98 арк.
164. Спр. 156. Доповіді та донесення місцевих комендатур про стан на окупованій території, вересень 1941 р. – березень 1942 р., 316 арк.
165. Спр. 157. Донесення місцевих комендатур про становище на окупованій території, настрої населення та відношення його до німецької влади, про дії місцевої поліції та ін. Списки бургомістрів та іншого адмін. персоналу по селах Полтавської області, листопад 1941 р. – червень 1942 р., 249 арк.
166. Спр. 159. Додатки до журналу бойових дій : особливі розпорядження по постачанню тилу ; звіт про діяльність відділу постачання з 5 по 31 грудня 1941 р., грудень 1941 р., 142 арк.

167. Спр. 160. Звіт про діяльність інтенданта групи з 16 жовтня по 31 грудня 1941 р., грудень 1941 р., 5 арк.
168. Спр. 163. Особливі директиви з питань постачання; зведення про воєнне становище і бойові дії частин групи в районі Курськ – Харків – Полтава, березень 1942 р. – травень 1942 р., 348 арк.
169. Спр. 164. Особові розпорядження по питанням постачання; зведення про воєнний становище і бойові дії частин групи в районі Курськ – Харків – Полтава, травень 1942 р. – липень 1942 р., 418 арк.
170. Спр. 166. Додатки до журналу бойових дій групи : бойовий розклад; донесення командування охоронної дивізії і комендатур про операції проти партизанів, про береговий захист, охорону доріг; дані за жовтень – грудень 1941 р. про кількість місцевого населення, яке підлягало перевірці і репресіям у районі Нікополя, Знам'янки, Городище – Сміла-Мошни, Чернігів, Лубни, Дніпропетровськ, Павлоград, Новомосковськ, січень 1942 р. – травень 1942 р., 138 арк.
171. Спр. 169. Додатки до звіту про діяльність групи : бойовий розклад, донесення оперативного відділу про операції проти партизанів, про береговий захист, охорону доріг, оборону, про перехоплення відставших військ, про територіальні зміни та ін., лютий 1942 р. – травень 1942 р., 62 арк.
172. Спр. 177. Додатки до звіту про діяльність групи : бойовий розклад, донесення оперативного відділу про операції проти партизан, про береговий захист, охорону доріг. Перелік тилкових армійських частин групи і списки офіцерів. Рішення наради представників Верховного командування німецької армії з керівниками 7-го відділу групи і командирами 213-ї і 444-ї охоронних дивізій, польових комендатур міст Полтава, Харків, Кременчук, що відбулося 27 травня в м. Кременчук, по питанням встановлення режиму на окупованій території (правові відносини, документи по встановленню осіб, дисциплінарні покарання і т.д.), травень 1942 р., 68 арк.

173. Спр. 179. Директиви німецьких військової і адміністративної влади про поведінку місцевого населення на окупованій території (відповідальність за користування радіоприймачами, пошкодження військового майна і т.д.), липень 1942 р., 8 арк.
174. Спр. 184. Накази по корпусу; особливі розпорядження по питанням постачання; доповідь генерала Стевера про стан пропаганди, жовтень 1942 р. – грудень 1942 р., 285 арк.
175. Спр. 185. Записки командуючого корпусом безпеки і начальника тилового району групи армій «Південь» генерала Фрідерічі про поїздку по території України з висвітленням стану на місцях, про партизанську війну там, дисципліну німецьких солдат та ін, травень 1942 р. – червень 1942 р., 45 арк.
176. Спр. 189. Додатки до журналу бойових дій : матеріал «Нарада в імперському міністерстві по управлінню зайнятими східними областями, 18 грудня 1942 р.» за участю Рока, Шенкендорфа, полковника Гіллхаузена, генерала Кестрінга та ін. по питанню відношення до місцевого населення, вересень 1942 р. – грудень 1942 р., 23 арк.
177. Спр. 192. Додаток до журналу бойових дій : доповіді господарської інспекції по експлуатації окупованої території; план операції «Рекс» по знищенню партизанського загону в районі Василля, січень 1942 р. – січень 1943 р., 53 арк.
178. Спр. 196. Додаток до журналу бойових дій: місячні доповіді і донесення командування тилкових охоронних частин про становище на окупованій території та операціях проти партизанів, вересень 1942 р. – грудень 1942 р. – 110 арк.
179. Спр. 223. Накази начальника району про переміщення тилкових частин для охорони залізничних магістралей і забезпечення відступу німецьких військ і руху біженців, лютий 1943 р. – листопад 1943 р., 80 арк.
180. Спр. 232. Журнал бойових дій групи за липень 1943 р. і додаток до нього. Доповідні оперативного відділу про методи боротьби з партизанами і досягнуті результати в цьому напрямку, липень 1943 р., 70 арк.

181. Спр. 485. Накази і розпорядження Командувача німецької армії на півдні України про дії тилових частин при відступі, вересень 1943 р., 12 арк.

Ф. 3206 Рейхскомісаріат України. Рівне. 1941 – 1944

оп. 1.

182. Спр. 20. Лист рейхсляйтеру Борману. Зведення про живе тягло, інвентар і запасах зернових в маєтках Оліка і Метельно. Зведення про збір зимових речей для армії. Лист до рейхскомісара України Коха. 4 жовтня 1941 р. – 17 червня 1942 р., 18 арк.
183. Спр. 24. Вказівки рейхскомісара України, доповіді відділу харчування і сільського господарства рейхскомісаріату Україна, доповіді по відбудові сільського господарства України, 7 грудня 1941 р., 62 арк.
184. Спр. 34. Звернення до селян, [дати не вказані], 2 арк.
185. Спр. 35. Звернення рейхскомісара України про здачу продуктів в обмін на товари. Оголошення про обмін грошей, [дати не вказані], 5 арк.
186. Спр. 37. Розпорядження про обмеження зміни місця роботи. Оголошення про боротьбу з партизанами і саботажниками, 26 вересня 1941 р. – 18 січня 1943 р., 25 арк.
187. Спр. 39. Розпорядження про податки, 31 листопада 1941 р., 7 арк.
188. Спр. 44. Декларація німецької влади про приватну власність на землю, 3 червня 1943 р., 1 арк.
189. Спр. 46. Центральний листок рейхскомісара України, 1 травня 1942 р. – 13 листопада 1942 р., 200 арк.
190. Спр. 51. Листок розпоряджень рейхскомісара України, 20 квітня 1942 р. – жовтень 1943 р., 170 арк.
191. Спр. 63. План призначення посадових осіб на Україні. Сільськогосподарські поставки на 1942 р. та ін, 5 січня 1942 р. – 11 грудня 1942 р., 146 арк.

оп. 2.

192. Спр. 7 Наказ обласного комісара про мобілізацію місцевого населення України на роботу до Німеччини. Списки селян Павлівської сільської

- управи. Про повернення в Німеччину фірм, які не мають воєнного значення, 11 травня 1943 р. – 20 жовтня 1943 р., 37 арк.
193. Спр. 7а. Особливі розпорядження, циркуляри німецько-фашистського рейхсміністра внутрішніх справ і рейхсміністра України, 13 березня 1941 р. – 8 жовтня 1943 р., 117 арк.
194. Спр. 27. Звіт про діяльність рейхскомісаріата України за 1941 р. – 14 січня 1942 р., 31 арк.
195. Спр. 30а. Службові розпорядження рейхсміністра України, 16 жовтня 1941 р. – 20 квітня 1943 р., 88 арк.
196. Спр. 41. Щоденні зведення відділів про наявність працівників, т. 1, 1 серпня 1942 р. – 11 серпня 1942 р., 69 арк.
197. Спр. 42. Щоденні зведення відділів про наявність працівників, т. 2, 12 серпня 1942 р. – 31 серпня 1942 р., 124 арк.
198. Спр. 43. Щоденні зведення відділів про наявність працівників, т. 3, 1 вересня 1942 р. – 2 жовтня 1942 р., 115 арк.
199. Спр. 44. Щоденні зведення відділів про наявність працівників, т. 4, 3 жовтня 1942 р. – 6 листопада 1942 р., 106 арк.
200. Спр. 70. Телеграми про підготовку перевірених українських селян для агітаційної роботи в період весняного посіву. Повідомлення про вбивство орденс-юнкера Саблейнич, 14 жовтня 1941 р. – 6 січня 1944 р., 14 арк.
201. Спр. 117. Розпорядження господарської інспекції про організацію сільського господарства на Україні, 25 червня 1941 р. – 30 серпня 1941 р., 50 арк.
202. Спр. 118. Загальні господарсько-політичні вказівки по організації сільського господарства на Сході (про збереження радгоспів, колгоспів, МТС, про їх використання і т.п., т. 1, [дати не вказані], 45 арк.
203. Спр. 119. Загальні господарсько-політичні вказівки по організації сільського господарства на Сході (про збереження радгоспів, колгоспів, МТС, про їх використання і т.п., т. 2, 1941 р., 55 арк.

204. Спр. 120. Вказівки рейхскомісара України про запровадження нової аграрної політики на Україні. Розробка аграрного питання в окупованих східних областях, 3 лютого 1942 р. – 9 березня 1942 р., 33 арк.
205. Спр. 121. Наказ рейхскомісара України про мобілізацію міського населення на весняну посівну. Основні положення по врегулюванню сільського господарства на Україні, 22 січня 1942 р. – 24 серпня 1943 р., 13 арк.
206. Спр. 122. Накази сільськогосподарського керівника рейхскомісаріата України про ведення сільського господарства в громадських дворах, 1 серпня 1942 р. – 7 вересня 1942 р., 88 арк.
207. Спр. 122а. Циркуляри рейхскомісара України про організацію на Україні скотарства і птахівництва для потреб німецько-фашистської армії, про організацію роботи відділу харчування і сільського господарства, 2 вересня 1941 р. – 1 січня 1943 р., 70 арк.
208. Спр. 123. Розпорядження рейхскомісара України про м'ясопоставки на Україні, 11 липня 1942 р. – 18 липня 1942 р., 3 арк.
209. Спр. 124. Інструкції господарського штабу Сходу про ведення сільського господарства, про заходи піднесення сільського господарства на Україні, про продукти харчування для Німеччини, т. 1, 23 травня 1941 р. – 7 грудня 1941 р., 58 арк.
210. Спр. 125. Інструкції господарського штабу Сходу про ведення сільського господарства, про заходи піднесення сільського господарства на Україні, про продукти харчування і сировину для Німеччини, т. 2, 24 січня 1942 р. – 2 жовтня 1943 р., 56 арк.
211. Спр. 126. Інструкції господарської інспекції Півдня по управлінню державними маєтками, 2 березня 1942 р. – 24 квітня 1942 р., 22 арк.
212. Спр. 128. Інструкції Центрального Комітету продовольчо-господарських товариств про завдання торгового товариства Схід, 12 березня 1943 р. – 4 вересня 1943 р., 16 арк.
213. Спр. 131. Пам'ятна записка про зрошення південної України і північного Криму водами Дніпра, 30 червня 1942 р., 20 арк.

214. Спр. 132. Розпорядження Хорольської районної управи про доставку будматеріалів, здачу продуктів, про мобілізацію робочої сили і т.п., т.1, січень 1943 р. – 6 березня 1943 р., 81 арк.
215. Спр. 133. Розпорядження шефа Хорольського району про своєчасну поставку сільгосппродуктів, про розвиток тваринництва і т.п., т. 2, 6 березня 1943р. – 1 липня 1943 р., 101 арк.
216. Спр. 134. Розпорядження шефа Хорольського району про мобілізацію робітників до Німеччини, про поставки продуктів і т.п., т. 3, 1 червня 1943 р. – 20 червня 1943 р., 80 арк.
217. Спр. 135. Розпорядження шефа Хорольського району про поставку продуктів і молока, про проведення будівельних робіт і т.п., т. 4, 20 червня 1943 р. – 13 вересня 1943 р., 86 арк.
218. Спр. 136. Виробничий план відділу харчування і сільського господарства, 9 січня 1942 р. – 22 жовтня 1943 р., 61 арк.
219. Спр. 137. Переписка з товариством по організації зерносховищ для Німеччини, про ліквідацію зерносховища в Бартенштейні, 17 листопада – 16 грудня 1943 р., 3 арк.
220. Спр. 138. Подекадні звіти про хід весняного посіву в сільськогосподарських общинах Павлоградського району, 1 квітня 1943 р. – 15 червня 1943 р., 31 арк.
221. Спр. 139. Списки селян с. Лютеньки, виїхавших до Німеччини. Списки робітників громадського двору «Степовий». Зведення про збір урожаю, баланси і т.п., вересень 1942 р., 41 арк.
222. Спр. 140. Списки кращих робітниць-українок сільськогосподарських общин с. Петропавлівки, 1943 р., 57 арк.
223. Спр. 193. Про заходи залучення безробітних м. Києва через біржу праці на роботу, 7 жовтня 1941 р. – 20 березня 1942 р. – 55 арк.
- оп. 5.
224. Спр. 15. Зведення і доповіді начальника державного управління архівами при рейхскомісаріаті України і співробітника держуправління по архівних і

музейних цінностях. Переписка з генеральними комісарами міст окупованих областей про створення системи освіти місцевого населення, про сільське господарство за роки радянської влади на Україні та по іншим питанням, [дати не вказані]; встановлено : 1941–1943 рр, 81 арк.

оп. 6.

225. Спр. 270. Переписка з районними керівниками нацистської партії про матеріальне утримання фольксдойче, про призначення і переміщення їх по службі, 31 червня 1943 р. – 13 грудня 1943 р., 70 арк.

226. Спр. 272. Переписка з районними керівниками НСДАП на окупованій території України про організацію дитячих садків для дітей фольксдойче, про призначення німок, прибувших з Німеччини і фольксдойче виховательками, характеристики і списки їх, про відкриття курсів виховательок дитячих садків, т. 1, 15 січня 1943 р. – 15 грудня 1943 р., 118 арк.

227. Спр. 279. Матеріали про переселення фольксдойче з окупованих областей Радянського союзу до Німеччини. (Розпорядження, циркуляри, переписка, списки), 2 листопада 1942 р. – 8 вересня 1944 р., 70 арк.

Ф. 3676 Штаб імперського керівника (рейхсляйтера) А. Розенберга для окупованих східних областей. м. Берлін, м. Київ (1940 – 1945)

оп. 4.

228. Спр. 4. Таємні донесення шефа німецько-фашистської таємної поліції окупованих Східних областей про зростання партизанського руху по Україні та в Криму, про економічне становище та настрої населення Західної України і т.п. Документи СД на Україні та в інших окупованих областях, 1942 р., 502 арк.

Ф. 3833 Красвий провід (керівництво) Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях. 1929 – 1947

оп. 1.

229. Спр. 35. Постанови зборів громадян сіл Тернопільської області в справі проголошення так званої «Української держави», 1 вересня 1941 р., 121 арк.
230. Спр. 37. Матеріали про основи, структуру і світогляд організації українських націоналістів, т. 2, 3 вересня 1941 р. – 22 лютого 1946 р., 58 арк.
231. Спр. 43. Копії наказів організаційної референтури краєвого проводу ОНУ на (ЗУЗ і ПУЗ) західно-українських землях і південно-українських землях, вересень 1943 р. – 1 листопада 1943 р., 32 арк.
232. Спр. 63. Відозви та звернення ОУН, 1941 – 1946 рр., 240 арк.

Ф. 3838 З'єднання північних груп Української Повстанської армії «УПА-Північ». 1942 – 1945

оп. 1.

233. Спр. 41. Накази шефа технічного відділу групи «Заграва», 25 листопада 1943 р., 3 арк.
234. Спр. 59. Звіти комендантів воєнних районів, що входять у надрайон «Долина», серпень 1943 р. – лютий 1944 р., 206 арк.
235. Спр. 87а. Військові звіти групи «Тютюнника», 6 липня 1943 р. – 22 серпня 1946 р., 73 арк.

Ф. 3959 Український Центральний Комітет. Краків – Львів. 1939 – 1944

оп. 2.

236. Спр. 31а. Копія постанови президії про упорядкування господарської діяльності Українського Центрального Комітету: положення про «об'єднання праці», програма з'їзду від 21 січня 1944 р. та копія декларації «наше становище», 3 січня 1944 р. – 10 березня 1944 р., 22 арк.
237. Спр. 67а. Копії листів до відділу науки і освіти Генерал-Губернаторства про організацію навчання в українській гімназіях Галичини, 12 січня 1941 р. – 12 грудня 1941 р., 27 арк.

238. Спр. 85. Відомості про стан голодуючого населення в містах Західної України на 12 травня 1942 р. Звіт про стан «народних кухонь» зв. VI. – 1942 р. Листування місії допомоги полоненим з Українським Центральним Комітетом в справі ревізії, 12 квітня 1942 р. – 10 грудня 1942 р., 102 арк.

Ф. Р-5059 Український республіканський комітет профспілки робітників радгоспів

оп. 1.

239. Спр. 3. Протоколи засідань Оргбюро ЦК профспілки робітників радгоспів УРСР і МРСР, 12 жовтня, 21 грудня 1943 р., 27 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 6.

240. Спр. 513. Протокол № 14 засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 1 грудня 1939 р.
241. Спр. 514. Додаток до протоколу № 14 засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 1 грудня 1939 р.
242. Спр. 637. Протокол № 13 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 2 січня 1941 р. – 11 лютого 1941 р., 99 арк.
243. Спр. 643. Протоколи № 15 – 16 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 22 лютого 1941 р. – 15 березня 1941 р., 144 арк.
244. Спр. 644. Протокол № 17 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 15 березня 1941 р. – 9 квітня 1941 р., 228 арк.
245. Спр. 645. Протокол № 18 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 10 травня 1941 р., 165 арк.
246. Спр. 646. Протокол № 19 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 28 квітня 1941 р., 329 арк.

247. Спр. 647. Протокол № 20 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 12 травня 1941 р. – 20 травня 1941 р., 83 арк.
248. Спр. 648. Протокол № 21 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 11 червня 1941 р., 179 арк.
249. Спр. 649. Протокол № 22 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 12 червня 1941 р. – 26 червня 1941 р., 107 арк.
250. Спр. 680. Протоколи № 24 – 29 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 10 березня 1942 р. – 16 жовтня 1942 р., 215 арк.
251. Спр. 686. Протокол № 30 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 1 лютого 1943 р. – 30 квітня 1943 р., 129 арк.
252. Спр. 692. Протокол № 32 засідання Політбюро ЦК КП(б)У і додатки до нього, 5 червня 1943 р. – 29 жовтня 1943 р., 196 арк.
253. Спр. 698. Протокол № 33 засідання Політбюро ЦК КП(б)У і додатки до нього, 30 жовтня 1943 р. – 18 листопада 1943 р., 209 арк.
254. Спр. 699. Додатки до протоколу № 33 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, 21 листопада 1943 р. – 25 грудня 1943 р., 129 арк.
- оп. 16.
255. Спр. 27. Протоколи засідання Політбюро ЦК КП(б)У № 39 – 49, 7 червня 1944 р. – 13 грудня 1944 р., 252 арк.
256. Спр. 29. Протоколи засідання Політбюро ЦК КП (б) У № 53 – 65, 68, 10 січня 1945 р. – 21 червня 1945 р., 308 арк.
257. Спр. 48. Протоколи засідання Оргбюро ЦК КП(б)У 1941 – 1942 – 1943 – 1944 рр, 26 червня 1941 р. – 5 червня 1944 р., 57 арк.
- оп. 22.
258. Спр. 10. Звіти, інформації, доповідні записки секретарів підпільних обкомів КП(б)У Вінницької, Ворошиловградської, Кам'янець-Подільської, Сталінської, Харківської, Чернігівської областей і керівника підпільної організації м. Черкаси Київської області ЦК КП(б)У про стан і діяльність підпільних партійних організацій, партизанських загонів, німецько-

- фашистський режим на тимчасово окупованій території, 17 листопада 1941 р. – 18 січня 1944 р., 196 арк.
259. Спр. 16. Довідки оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У НКДБ УРСР, звіти, доповіді, політінформації Ровенського підпільного обкому КП(б)У про роботу обласної підпільної партійної організації, бойову діяльність партизанських загонів і стан народного господарства Ровенської області, 7 червня 1943 р. – 23 березня 1944 р., 99 арк.
260. Спр. 77. Інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний і партизанський рух, дії українських буржуазних націоналістів, економічне і політичне становище в районах України тимчасово окупованих німецько-фашистськими військами (24 червня – 6 листопада 1942 р.). (Переклад з німецьких документів, пред'явлених у Нюрнбергзі Міжнародному Воєнному трибуналу), 29 листопада 1946 р., 127 арк.
261. Спр. 80. Інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний і партизанський рух, дії українських буржуазних націоналістів, економічне і політичне становище в районах України тимчасово окупованих німецько-фашистськими військами (5 березня – 26 березня 1943 р.). (Переклад с німецьких документів, пред'явлених у Нюрнбергзі Міжнародному Воєнному трибуналу), 29 листопада 1946 р., 77 арк.
262. Спр. 122. Звіти, доповідні і пояснювальні записки, донесення командирів партизанських загонів, зв'язкових, розвідників, комуністів, які вийшли із оточення в ЦК КП(б)У і НКВС УРСР про створення та діяльність партизанських загонів, підпільних більшовицьких і комсомольських організацій, розташування ворожих військ, окупаційний режим, становище в промисловості і сільському господарстві на тимчасово окупованій німецько-фашистськими загарбниками території, 1 січня 1942 р. – 10 квітня 1942 р., 110 арк.
263. Спр. 123. Розвідувальні, оперативні зведення, інформації, повідомлення УШПР, зв'язкових, розвідників в оргінструкторський відділ ЦК КП(б) У про політичне й економічне становище на території України, окупованій

- німецько-фашистськими загарбниками, бойову діяльність партизанських загонів, посилення боротьби населення проти окупантів, окупаційний режим, розташування і пересування військових частин ворога та ін. питання, 14 вересня 1942 р. – 20 січня 1943 р., 192 арк.
264. Спр. 175. Звіт про діяльність підпільних більшовицьких організацій, антифашистських груп і партизанських загонів, діявших у тилу ворога в період Великої Вітчизняної війни у Волинській області (липень 1941 р. – липень 1944 р.), 1950 р., 179 арк.
265. Спр. 870. Доповідні записки оперативної групи ЦК КП(б)У при Військовій Раді Південно-Західного фронту, 4-го відділу НКВС про роботу по організації партизанських загонів, підпільних більшовицьких і комсомольських організацій, установа зв'язку з партизанськими загонами, одержання даних про стан промисловості і сільського господарства та ін. питання, 21 листопада 1941 р. – 2 квітня 1942 р., 124 арк.
- оп. 23.
266. Спр. 27. Телеграми за підписом т. Мікояна, секретарів ЦК КП(б)У і заступника голови РНК УРСР і переписка по питанням вивезення зерна та видачі зерна авансом колгоспникам на трудовні, 21 липня 1941 р. – 14 вересня 1941 р., 8 арк.
267. Спр. 28. Листи на ім'я Сталіна з питання вивезення зерна з України у східні області, 1 вересня 1941 р. – жовтень 1941 р., 5 арк.
268. Спр. 115. Розвідзведення оперативної групи НКВС УРСР про діяльність українських націоналістів на території тимчасово окупованій німецько-фашистськими загарбниками, 19 вересня 1942 р. – грудень 1942 р., 63 арк.
269. Спр. 197. Стенограма промови секретаря ЦК КП(б)У тов. Коротченка на республіканській нараді жінок і дівчат – передовиків сільського господарства Радянської України, квітень 1942 р. – травень 1942 р., 17 арк.
270. Спр. 876. Довідки, доповідні записки та інформації про стан, відбудову та роботу шкіл і видання українських підручників, 5 лютого 1944 р. – 27 грудня 1944 р., 155 арк.

271. Спр. 895. Інформація про стан масово-політичної і культурно-просвітницької роботи серед населення УРСР, 6 лютого 1944 р. – 14 грудня 1944 р., 147 арк.
272. Спр. 1359. Доповідні записки, довідки, зведення та переписка про епідемічні захворювання на Україні, 28 лютого 1944 р. – 25 грудня 1944 р., 106 арк.
273. Спр. 1360. Довідки і зведення про інфекційні захворювання по УРСР на 1 січня 1944 р., 1944 р., 13 арк.
274. Спр. 1386. Виписки із протоколів допитів, довідки та переписка про антидержавну практику у виконанні хлібозаготівель, 28 серпня 1944 р. – 7 жовтня 1944 р., 54 арк.
275. Спр. 1387. Спецповідомлення НКВС УРСР, довідки про крадіжки і розбазарювання хлібопродуктів і скарги населення на продовольчі труднощі, 28 серпня 1944 р. – 24 листопада 1944 р., 23 арк.
276. Спр. 1580. Звіт Дніпропетровського обкому КП(б)У про агітаційну пропагандистську і культурно-просвітницьку роботу, проведenu за друге півріччя 1945 р., [дати не вказані], 40 арк.
277. Спр. 1622. Довідки, інформації про стан і роботу культурно-просвітницьких закладів в областях України, 5 березня – 8 грудня 1945 р., 163 арк.
278. Спр. 1651. Звіти, доповідні записки про стан народної освіти в західних областях УРСР, Чернівецькій і Ізмаїльській областях, 29 січня 1945 р. – 31 грудня 1945 р., 133 арк.
279. Спр. 1847. Матеріали відділів ЦК КП(б)У і наркоматів УРСР до доповіді тов. Хрущова М. С. по питанню відбудови і роботи промисловості, залізничного транспорту і комунального господарства, 7 жовтня 1945 р. – 1945 р., 240 арк.
280. Спр. 2859. Доповідні записки про роботу шкіл у Вінницькій, Ворошиловградській, Дніпропетровській і Запорізькій областях, 26 січня 1946 р. – 26 лютого 1946 р., 173 арк.

281. Спр. 3961. Короткий довідник «Сільське господарство УРСР в 1940 р. і 1944 р.», [дати не вказані], 235 арк.
282. Спр. 3970. Чисельність населення по областях і якісний склад КП(б)У, 1941р. – 1946 р., 19 арк.
283. Спр. 3979. Населення УРСР, відбудова народного господарства УРСР, [дати не вказані], 27 арк.
284. Спр. 3980. Посівна площа УРСР у 1945 р. у порівнянні з 1940 і 1944 рр., [дати не вказані], 19 арк.
285. Спр. 3987. Короткий довідник сектора інформації Управління справами Раднаркому УРСР. Основні показники народного господарства УРСР, 1945 р., 217 арк.
286. Спр. 3997. Сільське господарство УРСР (довідкові показники), 1940 р. – 1951 р., 84 арк.
- оп. 30.
287. Спр. 2. Постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, ЦК КП(б)У і РНК УРСР, довідки про встановлення граничних норм землекористування на один селянський двір по Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР, 21 березня 1941 р. – 24 березня 1941 р., 14 арк.
288. Спр. 4. Цифрові дані про кількість фахівців сільського господарства на Україні на 1 січня 1941 р., 1941 р., 29 арк.
289. Спр. 10. Інформації, довідки про виконану роботу щодо проведення 25-річниці Української РСР у Саратовській області, 4 січня 1943 р. – 11 січня 1943 р., 17 арк.
290. Спр. 20. Статистичний довідник «Коротка економічна характеристика звільнених областей УРСР», 1943 р., 78 арк.
291. Спр. 21. Статистичний довідник «Коротка економічна характеристика звільнених областей УРСР», 1943 р., 66 арк.

292. Спр. 29. Доповідна записка про заходи по забезпеченню мінеральними добривами сільського господарства України на 1944 р., 10 грудня 1943 р., 15 арк.
293. Спр. 31. Довідки, зведення про хід сільськогосподарських робіт, про виконання планів заготівель зерна, картоплі, сіна, 29 серпня 1943 р. – 23 листопада 1944 р., 288 арк.
294. Спр. 32. Довідки зведення та телеграми з питань збирання врожаю та заготівлі сільськогосподарських продуктів по колгоспах, радгоспах УРСР, 10 серпня 1943 р. – 24 грудня 1943 р., 143 арк.
295. Спр. 33. Доповідні записки, довідки і переписка про завезення запасних частин, ремонт тракторного парку, стан роботи МТС в областях, 20 листопада 1943 р. – 21 лютого 1945 р., 118 арк.
296. Спр. 34. Довідка про енергетичні ресурси сільського господарства в окупованих областях УРСР і необхідність завезення тракторів і комбайнів після визволення їх від німецьких окупантів, 1943 р., 10 арк.
297. Спр. 35. Доповідні записки, зведення про копання, вивезення та переробку цукрового буряку, 15 жовтня 1943 р. – 5 грудня 1944 р., 73 арк.
298. Спр. 39. Зведення статистичного управління УРСР про ціни на сільськогосподарські товари на колгоспних базарах міст України, 5 листопада 1943 р. – 15 листопада 1943 р., 22 арк.
299. Спр. 62. Матеріали до сесії Верховної Ради УРСР по питанню «Чергові завдання відбудови сільського господарства Радянської України», 14 лютого 1944 р. – квітень 1944 р., 302 арк.
300. Спр. 70. Матеріали, довідки про стан справ з кадрами у звільнених областях УРСР, лютий 1944 р. – травень 1944 р., 219 арк.
301. Спр. 102. Статистичний довідник економічна характеристика областей УРСР, 31 липня 1944 р., 173 арк.
302. Спр. 146. Проекти постанов ЦК КП(б)У, довідки, доповідні записки з питань відновлення радгоспів та колгоспів, 4 лютого 1944 р. – 27 грудня 1944 р., 113 арк.

303. Спр. 149. Довідки про стан сільського господарства в областях Української РСР, звільнених від німецьких окупантів, 1944 р., 46 арк.
304. Спр. 156. Дані Статистичного управління УРСР про наявність тракторного парку в звільнених областях України, 1 січня 1944 р., 32 арк.
305. Спр. 163. Постанови РНК УРСР, доповідні записки, дані з питань реєвакуації худоби, стану громадського тваринництва та заготівлі кормової бази, 11 жовтня 1944 р. – 26 грудня 1944 р., 207 арк.
306. Спр. 164. Доповідні записки, дані з питань встановлення чисельності худоби у звільнених областях УРСР, стан тваринництва у колгоспах та створення кормової бази, 1 січня 1944 р. – 28 лютого 1945 р., 81 арк.
307. Спр. 166. Попередні підсумки Статистичного управління УРСР про чисельність худоби у звільнених областях УРСР на 1 січня 1944 р., січень 1944 р., 37 арк.
308. Спр. 274. Довідки про заходи щодо виконання постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про будівництво житлових будинків колгоспників», 3 травня 1945 р. – 2 лютого 1946 р., 98 арк.
- оп. 46.
309. Спр. 395. Звіти, доповідні записки, інформації, довідки про стан організації партійної роботи і про боротьбу з українсько-німецькими націоналістами в Тернопільській області, 5 грудня 1944 р. – 19 квітня 1945 р., 62 арк.
310. Спр. 2802. Листи секретаря ЦК КП (б) У тов. Хрущова і довідки до них товаришу Сталіну І.В. у ЦК ВКП (б) про Комуністичну партію та Союз Молоді Закарпатської України, 8 липня 1945р. – серпень 1945 р., 49 арк.
- оп. 70.
311. Спр. 115. Звернення, брошури німецько-фашистських загарбників по земельному питанню, 1943 р., 32 арк.
- оп. 80.
312. Спр. 1. Довідки про виконання сільськогосподарських робіт колгоспами, радгоспами та МТС у зв'язку з війною, про відвантаження насіння овочевих культур, 1 вересня 1941 р. – 25 вересня 1941 р., 57 арк.

313. Спр. 2. Довідки з питань роботи евакуйованих колгоспів та радгоспів; сівби у Ворошиловградській та Харківській областях; керівництва партійних організацій сільським господарством у період війни, 20 грудня 1941 р. – 10 червня 1942 р., 43 арк.
314. Спр. 28. Матеріали про державну допомогу відбудові радгоспів Наркомрадгоспів у відповідності з постановами Раднаркому СРСР від 20 листопада 1943 р. і 22 січня 1944 р, 20 листопада 1943 р. – 22 січня 1944 р., 7 арк.
315. Спр. 34. Доповідні записки, довідки та інші матеріали з питання контролю за виконанням постанов ЦК КП(б)У і РНК УРСР про відбудову сільського господарства України, 20 лютого 1943 р. – 5 серпня 1944 р., 113 арк.
316. Спр. 35. Матеріали з питання контролю за виконанням постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про невідкладні заходи по відбудові сільського господарства в районах УРСР, звільнених від німецької окупації», 10 жовтня 1943 р. – 28 серпня 1944 р., 221 арк.
317. Спр. 36. Довідки про хід виконання постанов ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, ЦК КП(б)У і РНК УРСР по відбудові сільського господарства в районах УРСР, звільнених від німецьких окупантів, 8 жовтня 1943 р. – 29 грудня 1943 р., 20 арк.
318. Спр. 40. Довідки про стан та відновлення сільського господарства у звільнених областях України після німецької окупації, 17 вересня 1943 р. – 31 грудня 1945 р., 45 арк.
319. Спр. 44. Зведення про посівні площі колгоспів в областях Лівобережної України до окупації та після звільнення, 1943 р., 8 арк.
320. Спр. 307. Довідка з питань стану колгоспів в західних областях УРСР і проведення весняної сівби, 25 травня 1945 р. – 20 червня 1945 р., 112 арк.

Ф. 166 Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії Наук УРСР
оп. 2.

321. Спр. 8. Звіти, протоколи, зведені таблиці німецького управління про роботу зернових відділів «Центроспілки» по західним областям Української РСР, 31 грудня 1941 р. – 3 липня 1943 р., 130 арк.
322. Спр. 11. Передруки документів із Сумського обласного архіву про німецько-фашистський режим на Україні, січень 1942 р. – 30 грудня 1942 р., 88 арк.
323. Спр. 21. Розпорядження і інструкції військових німецьких комендатур на тимчасово окупованій території Української РСР, 3 січня 1942 р. – 3 грудня 1942 р., 17 арк.
324. Спр. 63. Стенограма бесіди з професором Львівського державного університету – Заріцьким про окупаційний режим на Україні, 18 вересня 1944 р., 7 арк.
325. Спр. 79. Копія стенограми бесіди з професором Львівського державного університету Паше-Озерським Н.Н. про окупаційний режим на Україні, 18 вересня 1944 р., 4 арк.
326. Спр. 114. Копія довідки про німецький судоустрій на окупованій території в західних областях України 1944 р., 2 арк.
327. Спр. 155. Копія стенограми бесіди з командиром партизанського загону ім. Кармалюка об'єднання Одухи – Лагутенко С.С., 25 липня 1945 р., 3 арк.
328. Спр. 379. Стенограма бесіди з командиром партизанських загонів Вінницької області Мельником Я. І., 15 жовтня 1948 р., 85 арк.
- оп. 3.
329. Спр. 5. Накази, розпорядження та інші матеріали німецької влади про окупаційний режим у Кіровоградській області, 5 серпня 1941 р. – 13 липня 1943 р., 101 арк.
330. Спр. 141. Директиви, накази, додатки до них колишнього рейхсміністра Німеччини про використання внутрішніх ресурсів окупованої території Радянського Союзу для потреб Німеччини, квітень 1942 р., 168 арк.

331. Спр. 142. Директиви колишнього рейхсміністра Німеччини про поневолення та закабалення населення окупованих областей України, 1941 р., 134 арк.
332. Спр. 143. Директиви колишнього рейхсміністра Німеччини про використання внутрішніх ресурсів окупованої території Радянського Союзу для потреб Німеччини, 1941 р., 45 арк.
333. Спр. 144. Директиви колишнього рейхсмаршала Німеччини про використання продукції сільського господарства окупованих областей України для потреб Німеччини, [дати не вказані], 64 арк.
334. Спр. 145. Звернення колишніх главарів Німеччини до населення окупованих областей України, їх статті про річну окупацію розміщені в «Німецькій українській газеті», 23 січня 1942 р. – 25 серпня 1942 р., 50 арк.
335. Спр. 147. Інструкції колишньої німецької влади по обкладанню податками населення, використання робочої сили окупованих областей України, 1941 р. – 1943 р., 77 арк.

Ф. 57 Колекція документів по історії Комуністичної партії України

оп. 4.

336. Спр. 38. Копії доповідних записок, довідок та інших матеріалів про стан організаційно-партійної та політичної роботи, відбудову народного господарства, транспорту, допомогу Червоній Армії після звільнення від окупантів. Копії наказів, даних та інших документів німецьких властей про їх фашистський режим в період тимчасової окупації Луганської області, 30 січня 1942 р. – 26 липня 1943 р., 221 арк.
337. Спр. 57. Копії звітів, доповідні записки, дані про роботу промисловості, наркоматів та земельних органів УРСР на початковому періоді війни. Дані та списки про евакуацію промислових підприємств, обладнання, робітників, інженерно-технічного персоналу, творчих робітників та майна радгоспів України на Схід країни. Копія звіту про результати роботи по встановленню злочинів німецько-фашистських загарбників та завдані ними збитки

- Українській РСР. Копії доповідних записок, довідок про стан промисловості та про роботу органів влади Закарпатської України, 22 червня 1941 р. – 25 вересня 1945 р., 369 арк.
338. Спр. 110. Звіти, доповіді місцевих німецьких властей рейхскомісару східних окупованих областей (Україна) про становище населення німецького походження, про новий земельний лад на тимчасово окупованій німецько-фашистськими загарбниками території України та інші питання, 16 лютого 1942 р. – 6 жовтня 1942 р., 80 арк.
339. Спр. 115. Виписки з доповіді, листів місцевих окупаційних властей про настрої населення Донбасу, недоліки в німецькій агітації. Копії проектів листівок та звернень німців до селян тимчасово окупованої України та козаків Дону, Кубані, Терека та Уралу про повернення козацтва та наділення землею, 21 березня 1942 р. – 16 квітня 1942 р., 10 арк.
340. Спр. 125. Таємний звіт та додаток до нього з 1 по 30 вересня 1943 р. рейхскомісару України Коху про господарське становище на тимчасово окупованій німецько-фашистськими загарбниками території України, 26 жовтня 1943 р., 38 арк.
341. Спр. 235. Довідки, дані про підпільно-диверсійні організації, партизанські загони, діючих в період Великої Вітчизняної війни, про звірства та руйнування, які скоїли німецько-фашистські окупанти на території Львівської області, липень 1941 р. – червень 1944 р., 20 арк.

Ф. 56 Колекція листівок періоду Великої Вітчизняної війни. 1941 – 1944 рр.

оп. 1.

342. Спр. 57. Листівка «Громадяни і громадянки!» підписана Головнокомандувачем Південно-західного напрямку маршалом Радянського Союзу С. Будьонним, секретарем ЦК КП (б) У М. Хрущовим, [дата не вказана], 1 арк.
343. Спр. 144. Листівка ЦК ЛКСМУ «Панщину принесли фашисти на Україну», [дата не вказана], 1 арк.

Ф. 109 Донецьке з'єднання партизанських загонів ім. Героя Радянського Союзу І. Копьонкіна (з'єднання партизанських загонів «Грозний». Командир Я. Сиворонов). 1942 – 1944

оп. 1.

344. Спр. 1. Доповідь про бойову та диверсійну діяльність загону «Грозний» за період з 13 липня 1942 р. по 25 січня 1943 р., 2 лютого 1943 р. – 23 лютого 1943 р., 30 арк.
345. Спр. 2. Звіт командування з'єднання про бойову діяльність та партійно-політичну роботу загонів з'єднання за період з 2 серпня по 11 листопада 1943 р., 15 грудня 1943 р. – 64 арк.
346. Спр. 3. Звіти партизанських загонів з'єднання про бойову та диверсійну діяльність та додатки до них (загальні підсумки бойової та диверсійної діяльності загонів, схеми, списки партизанів, автобіографії командира і комісара з'єднання, травень 1942 р. – 14 грудня 1943 р., 113 арк.

Російський державний архів соціально-політичної історії

Ф. 17 Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

оп. 43.

347. Спр. 2269. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У та постанови Політбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 24 – 29, 10.03.1942 р. – 16.10.1942 р., 215 арк.
348. Спр. 2270. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У та постанови Політбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 30 – 31, 1.02.1943 р. – 3.10.1943 р., 190 арк.
349. Спр. 2271. Протокол засідання Політбюро ЦК КП(б)У та постанови Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 32, 29.10.1943 р., 383 арк.

350. Спр. 2272. Протокол засідання Політбюро ЦК КП(б)У та постанови Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 33, 30.10.1943 р. – 25.12. 1943 р., 207 арк.
351. Спр. 2273. Протоколи засідань Оргбюро ЦК КП(б)У і постанови Оргбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 23 – 27, 28.04.1942 р. – 13.11. 1942 р., 180 арк.
352. Спр. 2274. Протоколи засідань Оргбюро ЦК КП(б)У і постанови Оргбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 28 – 31, 6.02.1943 р. – 13.12. 1943 р., 114 арк.
353. Спр. 2275. Протоколи засідань Секретаріату ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 6 – 10, 3.01.1943 р. – 8.05. 1943 р., 207 арк.
354. Спр. 2276. Протоколи засідань Секретаріату ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 11 – 13, 12.07.1943 р. – 28.09. 1943 р., 177 арк.
- оп. 44.
355. Спр. 1626. Протоколи Пленумів ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 6 – 7, 24.05.1944 р. – 22.11. 1944 р., 83 арк.
356. Спр. 1627. Стенограма Пленуму ЦК КП(б)У. Протокол № 6, 24.05.1944 р. – 26.05. 1944 р., 288 арк.
357. Спр. 1627. Стенограма Пленуму ЦК КП(б)У. Протокол № 7, 22.11.1944 р. – 24.11. 1944 р., 260 арк.
358. Спр. 1629. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 34, 5.01.1944 р. – 4.02. 1944 р., 125 арк.
359. Спр. 1630. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 35, 5.02.1944 р. – 3.03. 1944 р., 188 арк.
360. Спр. 1631. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 36, 3.03.1944 р. – 31.03. 1944 р., 232 арк.
361. Спр. 1632. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 37, 1.04.1944 р. – 5.05. 1944 р., 198 арк.
362. Спр. 1633. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 38, 5.05.1944 р. – 31.05. 1944 р., 105 арк.
363. Спр. 1634. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 38, 5.05.1944 р. – 11.05. 1944 р., 165 арк.

364. Спр. 1635. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 39 – 41, 5.06.1944 р. – 15.07. 1944 р., 222 арк.
365. Спр. 1636. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 42 – 43, 15.07.1944 р. – 1.08. 1944 р., 198 арк.
366. Спр. 1637. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 44 – 45, 15.07.1944 р. – 1.09.1944 р., 240 арк.
367. Спр. 1638. Додаток до протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 45, 1.09. 1944 р., 220 арк.
368. Спр. 1639. Протоколи засідання Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 46, 16.09.1944 р. – 30.09.1944 р., 197 арк.
369. Спр. 1640. Протоколи засідання Політбюро ЦК КП(б)У. Протокол № 47, 1.10.1944 р. – 15.10.1944 р., 196 арк.
370. Спр. 1641. Протоколи засідання Політбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 48 – 50а, 16.10.1944 р. – 27.11.1944 р., 289 арк.
371. Спр. 1642. Протоколи засідання Політбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 50 – 52, 16.11.1944 р. – 31.12.1944 р., 314 арк.
372. Спр. 1643. Протоколи засідання Оргбюро ЦК КП(б)У. Протоколи № 32, 5.01.1944 р. – 15.05.1944 р., 198 арк.
373. Спр. 1644. Протоколи засідання Оргбюро ЦК КП(б)У. Протоколи № 33, 15.05.1944 р. – 15.06.1944 р., 143 арк.
374. Спр. 1645. Протоколи засідання Оргбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 34 – 37, 16.06.1944 р. – 16.09.1944 р., 298 арк.
375. Спр. 1646. Протоколи засідання Оргбюро ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 38 – 40, 17.10.1944 р. – 31.12.1944 р., 378 арк.
376. Спр. 1647. Протоколи засідання Секретаріату ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 14 – 19, 11.01.1944 р. – 25.09.1944 р., 267 арк.
377. Спр. 1648. Протоколи засідання Секретаріату ЦК КП(б)У. Протоколи №№ 20 – 22, 21.09.1944 р. – 23.11.1944 р., 196 арк.

378. Спр. 98. Інформації Дніпропетровського обласного комітету КП(б) України про політичне і трудове піднесення мас у промисловості, сільському господарстві і на залізничному транспорті, 4 липня 1941 р. – 26 липня 1941 р., 13 арк.
379. Спр. 99. Інформації Кіровоградського обласного комітету КП(б) України про хід мобілізації у Червону Армію, 30 червня 1941 р. – 11 липня 1941 р., 17 арк.
380. Спр. 100. Інформаційні матеріали Миколаївського обласного комітету КП(б) України про політико-моральний стан населення області у зв'язку з нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз, 28 червня 1941 р. – 15 липня 1941 р., 20 арк.
381. Спр. 105. Інформації Харківського обласного комітету КП(б) України про створення народного фонду оборони країни, про політичне і виробниче піднесення мас, 26 липня 1941 р. – 9 серпня 1941 р., 9 арк.
382. Спр. 240. Інформації Центрального комітету КП(б) України про відбудову народного господарства і проведення культурно-політичної роботи в містах і районах України визволених від окупації, 2 вересня 1943 р. – 6 листопада 1943 р., 42 арк.
383. Спр. 241. Доповідні записки і довідки Ворошиловградського обласного комітету КП(б) України про стан партійно-організаційної і політичної роботи в партійних організаціях області про становище у містах і районах звільнених від німецької окупації і про участь партійних організацій у відбудові господарства, 20 травня 1943 р. – 29 вересня 1943 р., 23 арк.
384. Спр. 242. Інформації Дніпропетровського обласного комітету КП(б) України про політичний і господарський стан у звільнених районах області, 8 грудня 1943 р., 4 арк.
385. Спр. 243. Доповідна записка Запорізького обласного комітету КП(б) України про організаційно-партійну роботу в області на 10 листопада 1943 р., 15 листопада 1943 р., 4 арк.

386. Спр. 244. Інформації Сталінського обласного комітету КП(б) України про становище в районах звільнених від окупації і про роботу партійних, радянських, господарських і громадських організацій області, 26 квітня 1943 р. – 10 листопада 1943 р., 53 арк.
387. Спр. 246. Доповідні записки по Харківській області про відбудову МТС, МТМ і тракторного заводу, про стан ремонтної бази МТС і житлових будинків, 10 вересня 1943 р. – 21 вересня 1943 р., 15 арк.

Державний архів Вінницької області

Ф. П-136 Вінницький обком КП(б)У (Особливий сектор)

оп. 1.

388. Спр. 62. Інформація райкомів КП(б)У по питанню завданих збитків населенню Вінницької області німецько-фашистськими окупантами, 2 лютого 1945 р. – 6 серпня 1945 р., 7 арк.

оп. 12.

389. Спр. 47. Протокол № 32 засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У, 6 грудня 1944 р., 27 арк.
390. Спр. 48. Протоколи № 32, 32а, 33 засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У, 6 грудня 1944 р. – 13 грудня 1944 р., 119 арк.
391. Спр. 54. Протокол № 1 засідання Пленуму Вінницького обкому КП(б)У, 6 червня 1944 р. – 7 червня 1944 р., 137 арк.
392. Спр. 73. Протокол № 43 засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У, 6 лютого 1945 р., 46 арк.
393. Спр. 74. Протокол № 44 засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У, 16 лютого 1945 р., 8 арк.

оп. 13.

394. Спр. 6. Інформації обкому КП(б)У в ЦК партії по питаннях відновлення партійних, радянських, комсомольських і господарських органів у

звільнених від німецьких окупантів районах області, переписка по внутрішньопартійній роботі, 27 лютого 1944 р. – 22 грудня 1944 р., 40 арк.

оп. 20.

395. Спр. 1. Інформації, доповідні записки і зведення відділу, відправлені в ЦК КП(б)У по питанням сільського господарства, 29 червня 1944 р. – 1 грудня 1944 р. – 176 арк.

оп. 21.

396. Спр. 76. Паспорт Вінницької області, 1944 р., 13 арк.

оп. 38.

397. Спр. 267. Архівна довідка про економіку області в 1940 р. і дані про збитки завданні німецько-фашистськими окупантами, 7 травня 1954 р., 6 арк.

Ф. П-425 Підпільні організації, партизанські загони періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Вінницька область

оп. 1.

398. Спр. 4. Фотокопії і копії перекладів з оригіналів німецьких трофейних документів, які свідчать про боротьбу радянських патріотів у роки Вітчизняної війни в районі розташування гітлерівської ставки під Вінницею. Антирадянські листівки окупаційної влади, 12 березня 1943 р. – 19 січня 1944 р., 24 арк.

399. Спр. 6. Акти комісії по встановленню збитків, завданих німецько-фашистськими окупантами на тимчасово окупованій території Вінницької області, березень 1944 р. – квітень 1944 р., 137 арк.

399а. Спр. 35. Довідка начальника управління КГБ при Раді Міністрів УРСР по Вінницькій області і додатки до неї про будівництво та експлуатацію споруди «Вервольф» для ставки Гітлера в Коло-Михайлівському лісі, 25 грудня 1958 р. – 25 грудня 1958 р., 39 арк.

Ф. Р-1351с Великохуторянська сільгоспуправа Вінницького району

оп. 1.

400. Спр. 3. Вінницький район. Розпорядження Вінницького райфінвідділу і гебітскомісара сільській управі, 1942 р. – 1943 р., 15 арк.

Ф. 1358с Барська районна управа

оп. 1.

401. Спр. 1. Накази, оголошення районної управи, 11 вересня 1941 р. – 10 червня 1942 р., 13 арк.

Ф. Р-1411с Літинська райуправа

оп. 1.

402. Спр. 3. Національний і поземельний одноразовий податок. – 1941 р., 190 арк.

Ф. Р-1416 Балинська сільгоспуправа Літинського району

оп. 1.

403. Спр. 5. Розпорядження голові громадського господарства і старості села вищестоячими організаціями, 1942 р. – жовтень 1943 р., 116 арк.

Ф. 1553 Ямпільська міська управа (в період німецько-фашистської окупації)

оп. 1.

404. Спр. 1. Місячний баланс міської управи. Відомості на видачу зарплати шатним робітникам управи та ін., 1 грудня 1941 р. – 30 грудня 1941 р., 412 арк.

Ф. Р-2299 Губницька сільгоспуправа Гайсинського району

оп. 1.

405. Спр. 42. Переписка про відправку робочої сили в Німеччину, про трудову повинність та ін, 2 липня 1943 р. – 30 липня 1943 р., 42 арк.

Ф. Р-1683 Вінницька обласна комісія по сприянню в роботі Надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників

оп. 1.

406. Спр. 38. Реєстр актів збитків, завданих німецько-фашистськими окупантами громадянам Гайсинського району, [дати не вказані], 136 арк.

Ф. Р-2700 Виконком Вінницької обласної ради депутатів трудящих

оп. 5.

407. Спр. 18. Постанови Вінницької облради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У за 1944 р. № 3 – № 59, 23 лютого 1944 р. – 22 серпня 1944 р., 37 арк.

408. Спр. 19. Постанови Вінницької облради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У за 1944 р. № 60 – № 110, 6 вересня 1944 р. – 6 грудня 1944 р., 263 арк.

Ф. 4222 Гайсинський район

оп. 1.

408а. Спр. 7. Хронологічні довідки про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Гайсинського району та визволення їх Червоною армією, 19 грудня 1944 р. – 15 серпня 1949 р. 76 арк.

Державний архів Донецької області

Ф. Р-1753 Григор'ївська сільськогосподарська община Олександро-Григор'ївської сільгоспуправи Авдіївського району Юзівської області

оп. 1.

409. Спр. 1. Накази старости району про впорядкування роботи ветеринарних дільниць, про здачу меду, фруктів і овочів і переписка з райземуправлінням

про посіви, ремонт інвентарю та ін, 10 грудня 1941 р. – 16 вересня 1942 р.,
112 арк.

Ф. 1756 Олексіївська управа Велико-Янісольського району Юзівської області

оп. 1.

410. Спр. 1. Інструкція агрономічного управління по збереженню овочів і кормових коренеплодів, по бюджету, платіжні відомості. Списки мешканців і військовополонених, 30 грудня 1941 р. – 2 вересня 1943 р., 51 арк.

Ф. 1763 Григор'ївська сільськогосподарська община Олександро-Григор'ївської сільгоспуправи Авдіївського району Юзівської області

оп. 1.

411. Спр. 6. Переписка з райземуправою про здачу бочкотари, про молотіння зерна, про збереженість посівного матеріалу, про здачу овочів та ін, 16 вересня 1942 р. – 3 вересня 1943 р., 204 арк.

Ф. Р-1810 Тернівська сільськогосподарська община, с. Терни Краснолиманського району Юзівської області

оп. 1.

412. Спр. 1. Накази начальника районного земельного управління про накладання покарань управляючим і старостам, про удобрення ґрунту, про застосування корів в упряжі, про здачу поставок, 14 грудня 1942 р. – 21 грудня 1942 р., [кількість аркушів не вказана].

Ф. Р-1816 Амвросіївське державне господарство «Тваринник» Амвросіївської районної земельної управи м. Амвросіївка, Юзівської області

оп. 1.

413. Спр. 1. Наказ сільськогосподарського коменданта про здачу поставок, про збір інвентаря, переписка з земельною управою про хід весняної сівби, про

просапку і збирання зернових культур, 3 січня 1942 р. – 5 жовтня 1942 р., [кількість аркушів не вказана].

Ф. 1838 Сталінська обласна комісія з встановлення звірств, учинених німецько-фашистськими загарбниками у Сталінській області

оп. 1.

414. Спр. 1. Акти і доповідні записки про звірства німецьких окупантів у Сталінській області, 1943 р. – 1944 р., 86 арк.
415. Спр. 3. Акти і доповідні записки про звірства німецьких окупантів у Горлівському районі Сталінської області, 1943 р. – 1944 р., 76 арк.
416. Спр. 5. Акти і доповідні записки про звірства німецьких окупантів у Константинівському районі Сталінській області, 1943 р. – 1944 р., 33 арк.
417. Спр. 10. Акти і доповідні записки про звірства німецьких окупантів у Слав'янському районі Сталінській області, 1943 р. – 1944 р., 69 арк.
418. Спр. 11. Акти і доповідні записки про звірства німецьких окупантів у Чистяківському районі Сталінській області, 1943 р. – 1944 р., 36 арк.
419. Спр. 13. Матеріали про біржу праці і будинки розпусти, організованих німецько-фашистською владою в період окупації області, 1943 р., 48 арк.
420. Спр. 14. Акти і доповідні записки про звірства німецьких окупантів у Красно-Лиманському районі Сталінській області, 1943 р. – 1944 р., 89 арк.
421. Спр. 18. Доповідні записки і акти про звірства німецьких окупантів у Сніжнянському районі Сталінській області, 1943 р. – 1944 р., 24 арк.
422. Спр. 18а. Акти по встановленню злочинів, учинених німецькими окупантами у Старобешівському районі, список осіб замучених німецькими окупантами, вигнаних насильно в німецьке рабство і добровільно виїхавших на роботу в Німеччину, 1943 р. – 1944 р., 121 арк.
423. Спр. 19. Акти по встановленню злочинів, учинених німецькими окупантами у Харцизькому районі, список осіб замучених німецькими окупантами, вигнаних насильно в німецьке рабство і добровільно виїхавших на роботу в Німеччину, 1943 р. – 1944 р., 31 арк.

424. Спр. 22. Акти по встановленню злочинів, вчинених німецькими окупантами у Харцизькому районі, список осіб замучених німецькими окупантами, вигнаних насильно в німецьке рабство і добровільно виїхавших на роботу до Німеччини, 1943 р. – 1944 р., 49 арк.
425. Спр. 24. Акти по встановленню злочинів, вчинених німецькими окупантами у Харцизькому районі, список осіб замучених німецькими окупантами, вигнаних насильно в німецьке рабство і добровільно виїхавших на роботу до Німеччини, 1943 р. – 1944 р., 28 арк.
426. Спр. 32. Доповідні записки і акти про звірства німецьких окупантів у Авдіївському районі Сталінській області, 1943 р. – 1944 р., 36 арк.
427. Спр. 33. Доповідні записки і акти про звірства німецьких окупантів у Добропільському районі Сталінській області, 1943 р. – 1944 р., 13 арк.
428. Спр. 34. Доповідні записки і акти про звірства німецьких окупантів у Мангушському районі Сталінській області, 1943 р. – 1944 р., 51 арк.
429. Спр. 52. Копії матеріалів Надзвичайної державної комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників (протоколи, допити звинувачення і свідків), 1943 р., 504 арк.
430. Спр. 57. Постанови Надзвичайної державної комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників у Сталінській області, акти і списки громадян, розстріляних, вигнаних до Німеччини (Селідовський район, Волновахський район, м. Червоноармійськ, м. Новоекономічне), 1943 р. – 1944 р., 318 арк.
431. Спр. 90. Списки старост і поліцейських періоду окупації сіл Ново-Екатеринінської сільської ради Старо-Бешівського району, 1943 р., 7 арк.

Ф. Р-1863 Андріївський опорний пункт Селідовського району Юзівської області

оп. 1.

432. Спр. 1. Переписка з райземуправлінням, з сільгоспобщинами про збирання врожаю, про посівний фонд, про забій худоби і перетворення

сільгоспбщин в земельне товариство, 28 червня 1942 р. – 9 липня 1943 р.,
52 арк.

Ф. 1882 Богатирська сільська управа с. Богатир Велико-Янісольського району Юзівської області

оп. 1.

433. Спр. 1. Зведення про кількість пограбованої німцями худоби і продовольства. Список військовополонених. Списки і заяви про дозвіл забиття худоби, 1 грудня 1941 р. – 22 лютого 1942 р., 99 арк.
434. Спр. 2. Зведення про хід збирання і сівби озимих культур, відомості з обліку трудоднів. Списки військовополонених і кустарів, 4 грудня 1941 р. – 31 грудня 1942 р., 170 арк.
435. Спр. 3. Розпорядження про поставку яєць і молока, про весняну сівбу, про облік затримки звернень. Відомості на видачу зарплати співробітникам. Списки евакуйованих, 5 січня 1942 р. – 29 травня 1942 р., 108 арк.
436. Спр. 4. Розпорядження німецького командування і агроуправління про здачу сільськогосподарської продукції, [дати не вказані], 98 арк.
437. Спр. 5. Розпорядження польової комендатури, 1942 – 1943 рр, 1942 р. – 1943 р., 75 арк.

Ф. 1893 Амвросіївська районна контора м. Амвросіївки Юзівської області

оп. 1.

438. Спр. 1. Інструкції обласної контори «Заготзерно» при агроуправлінні сільгоспкоменданта, звіти районної організації і виписки із стандартів по заготівлям сільськогосподарських культур, 1 грудня 1943 р. – 16 січня 1943 р., 35 арк.
439. Спр. 2. Звіти по заготівлі і закупівлі зернового насіння і квитанції на одержання зерна від заготівельного пункту, листопад 1942 р., 565 арк.

**Ф. Р-2794 Виконавчий комітет Сталінської обласної ради депутатів
трудящих**

оп. 1.

440. Спр. 108. Стенограма ІХ-ї сесії Сталінської обласної ради депутатів трудящих, 13 листопада 1944 р. – 14 листопада 1944 р., 209 арк.

**Ф. Р-3763 Сталінський обласний земельний відділ Народного Комісаріату
землеробства УРСР**

оп. 1.

441. Спр. 4. Зведений річний звіт по МТС та підвідомчим організаціям Сталінського облсільгоспуправління, т.1, 1943 р., 269 арк.

442. Спр. 4а. Зведений річний звіт по МТС та підвідомчим організаціям Сталінського облсільгоспуправління, т.2, 1943 р., 306 арк.

443. Спр. 6. Накази Сталінського облсільгоспуправління, 1944 р., 114 арк.

444. Спр. 6а. Підсумки перепису худоби по Сталінській області, 1944 р., 42 арк.

445. Спр. 7. Річний звіт про ветеринарну роботу по Сталінській області, 1944 р., 308 арк.

446. Спр. 9. Районні підсумки про чисельність худоби, 1945 р. – 1946 р., 147 арк.

447. Спр. 13. Річні звіти Сталінського облсільгоспуправління по будівництву в колгоспах області, 1945 р., 374 арк.

оп. 2.

448. Спр. 1. Протоколи №№ 1 – 12 загальних зборів членів колгоспу ім. Кагановича, Ворошилівської сільради Ямського району, 3 жовтня 1943 р. – 26 грудня 1943 р., 15 арк.

449. Спр. 3. Річний звіт колгоспу «Червона долина» Званівської сільради Ямського району, 1943 р., 6 арк.

450. Спр. 4. Накази начальника управління з основної діяльності та особовому складу. Оригінали, 3 серпня 1944 р. – 25 травня 1945 р., 551 арк.

451. Спр. 7. Протоколи засідань правління колгоспу ім. Сталіна Резниківської сільради Ямського району, 10 січня 1945 р. – 25 січня 1947 р., 47 арк.

**Ф. Р-4856 Сталінська обласна рада здравооохорони виконавчого комітету
Сталінської обласної ради депутатів трудящих**

оп. 1.

452. Спр. 1. Доповідь завідуючої Сталінським обласним відділом охорони здоров'я на 1-й сесії обласної ради депутатів трудящих, 1943 р. – 1944 р., 32 арк.
453. Спр. 3. Стенограми нарад медичних працівників здравооохорони про зниження захворюваності у Сталінській області (19 – 21 листопада), 1944 р., 65 арк.
454. Спр. 4. Накази Народного Комісаріату здравооохорони УРСР, 1945 р., 34 арк.
455. Спр. 5. Матеріали обласної наради сільських дільничих лікарів Сталінської області (постанови, акти, списки лікарів, стенограми), 18 грудня 1945 р., 202 арк.
456. Спр. 6. Матеріали обласної наради сільських дільничих лікарів Сталінської області, 18 грудня 1945 р., 142 арк.
457. Спр. 7. Стенограми обласної наради працівників дитячих і пологодопоміжних установ Сталінської області (25 – 29 грудня), 1945 р., 192 арк.

Державний архів Одеської області

Ф. 11 Одеський обласний комітет (обком) Компартії України

оп. 11.

458. Спр. 52. Доповідна записка, зведений реєстр і узагальнені дані обласної комісії до Надзвичайної комісії про збитки і жертви, завдані фашистськими окупантами на території області в період Великої Вітчизняної війни, 1 вересня 1944 р. – 31 грудня 1944 р., 55 арк.
459. Спр. 182. Довідки сільськогосподарського відділу про стан економіки колгоспів, наявність тракторів і посівних площ після звільнення території

області від фашистських окупантів, хід сільськогосподарських робіт, здачі хліба в фонд Червоної Армії. Зведення на передовиків сільського господарства в період збирання врожаю, 3 квітня 1944 р. – 18 грудня 1944 р., 171 арк.

Ф. Р-1403 Архівний відділ УМВС у Одеській області

оп. 2.

460. Спр. 11. Хронологічні довідки про окупацію німецько-румунськими загарбниками населених пунктів Долинського району Одеської області і звільнення їх Радянською армією, 1944 р. – 1948 р., 48 арк.

Ф. Р-2000 Виконавчий комітет Одеської обласної ради депутатів трудящих

оп. 3.

461. Спр. 3. Протокол VII-ї сесії Одеської обласної ради депутатів трудящих, 23 лютого 1945 р. – 24 лютого 1945 р., 132 арк.

462. Спр. 44. Протокол VIII-ї сесії Одеської обласної ради депутатів трудящих, 29 вересня 1945 р., 67 арк.

463. Спр. 101. Протокол IX-ї сесії Одеської обласної ради депутатів трудящих, 7 березня 1946 р. – 8 березня 1946 р., 158 арк.

Ф. 2086 Валегоцуловський райком КП(б)У Одеської області (а з травня 1946 р. Долинський)

оп. 1.

464. Спр. 51. Доповідні записки секретарів райкому КП(б)У в обком і інформаційні звіти по партійно-політичній роботі, про економічний стан району та іншим питанням, 25 квітня 1944 р. – 25 грудня 1944 р., 31 арк.

Державний архів Херсонської області

Ф. П-46 Херсонський обласний комітет КП(б)У

оп. 1.

465. Спр. 12. Протоколи засідань бюро Херсонського обкому КП (б) У (№ 18 – 21), 6 вересня 1944 р. – 10 жовтня 1944 р., 320 арк.

466. Спр. 389. Переписка з ЦК КП(б)У, Раднаркомом УРСР, Наркомторгом СРСР, інститутом «Асканія Нова», райкомаами КП(б)У, райвиконкомаами, Одеським військовим округом та іншими організаціями, довідки, звіти, доповідні записки, інформації та дані про розвиток тваринництва, конярства, птахівництва та бджільництва, січень 1945 р. – грудень 1945 р., 243 арк.

Ф.П-127 Бориславський районний комітет КП (б) У Херсонської області

оп. 1.

467. Спр. 2. Протоколи звітно-виборних райпартзборів і районних партійних зборів, 20 червня 1944 р. – 29 грудня 1944 р., 27 арк.

Ф. П-139 Калінінський районний комітет КП (б) У Херсонській області

оп. 1.

468. Спр. 23. Протоколи звітно-виборних районних партійних зборів, 11 січня 1945 р. – 12 січня 1945 р., 58 арк.

Ф. 457 Архівний відділ УМВС по Херсонській області

оп. 1.

469. Спр. 4а. Звільнення Червоною Армією населених пунктів Херсонської області Української РСР у період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (1941 – 1944 рр.). Хронологічний довідник, 7 арк.

Ф. 1497 Обласна Надзвичайна комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Херсонської області

оп. 1.

470. Спр. 2. Матеріали про злочини німецько-фашистських загарбників на території Херсонської області (постанови, протоколи), 13 грудня 1944 р. – 30 березня 1945 р., 124 арк.

Ф. 1520 Сільські управи Херсонщини періоду нацистської окупації

оп. 17.

471. Спр. 2. Накази і розпорядження обласного комісара про вигнання населення в німецьке рабство, про припинення роботи українських шкіл, про порядок накладання штрафів на населення, про облік військовозобов'язаних, 28 грудня 1941 р. – 26 грудня 1942 р., 62 арк.

Державний архів Хмельницької області

Ф. Р-338 Виконавчий комітет Кам'янець-Подільської обласної ради депутатів трудящих

оп. 14.

472. Спр. 1. Переписка з райвиконкомами щодо завданих збитків німецько-фашистськими загарбниками, 6 січня 1945 р. – 10 лютого 1945 р., 27 арк.

Ф. Р-791 Управління сільського господарства виконавчого комітету Кам'янець-Подільської обласної ради депутатів трудящих

оп. 2.

473. Спр. 2. Накази по Кам'янець-Подільському облземвідділу за 1944 р, 16 липня 1944 р. – 23 грудня 1944 р., 508 арк.
474. Спр. 6. Рішення облвиконкому, 1 січня 1945 р. – 30 липня 1945 р., 211 арк.
475. Спр. 8. Накази по Кам'янець-Подільському облземвідділу за 1945 р, 4 січня 1945 р. – 12 січня 1945 р., 217 арк.
476. Спр. 9. Накази по Кам'янець-Подільському облземвідділу за 1945 р., 7 березня 1945 р. – 30 грудня 1945 р., 330 арк.

477. Спр. 156. Заключні звіти про підсумки сівби в колгоспах за 1944 – 1946 роки, 1 червня 1944 р. – 20 грудня 1947 р.
478. Спр. 157. Постанови облвиконкому і переписка з ним по питанням планування сільськогосподарських робіт, плани сільськогосподарських робіт по районах на 1945 р, 14 березня 1945 р. – 24 березня 1945 р., 48 арк.
479. Спр. 885. Матеріали по відновленню бурякосіяння і будівництво бурякобрикетних заводів, 1944 р., 64 арк.
480. Спр. 1112. Довідки по племінній справі за 1944 рік., 1944 р., 17 арк.
481. Спр. 1113. Переписка з вищестоячими організаціями по питанню розвитку конярства за 1944 р., 2 січня 1945 р. – 26 грудня 1945 р., 131 арк.
482. Спр. 1117. Звіт про виконання плану розвитку тваринництва в колгоспах області за 1945 р., 1945 р., 160 арк.
483. Спр. 1199. Плани протиепізотичних заходів на 1944 рік., 1944 р., 77 арк.
484. Спр. 1200. Річний звіт ветеринарного управління за 1944 рік., 1944 р., 101 арк.

Ф. Р-863 Кам'янець-Подільська комісія зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників і їхніх спільників на території області

оп. 2.

485. Спр. 27. Відношення Надзвичайної комісії, заяви і скарги громадян Кам'янець-Подільської області, евакуйованих в інші області. Копії і корінці посвідчень відряджень і ін. документи, 28 квітня 1944 р. – 23 вересня 1944 р., 64 арк.
486. Спр. 30. Зведені відомості про здійснені злочини німецько-фашистськими загарбниками та їхніми спільниками на території Кам'янець-Подільської області (доповідні записки, зведення і листування), 10 травня 1944 р. – 21 липня 1944 р., 77 арк.

487. Спр. 33. Зведені відомості по обліку збитків, завданих німецько-фашистськими загарбниками відділу мистецтв, колгоспам і громадянам Кам'янець-Подільської області, 1944 р., 6 арк.
488. Спр. 38. Матеріали по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників і їхніх спільників, 1944 р., 127 арк.
489. Спр. 39. Документи по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників і їхніх спільників на території Кам'янець-Подільської області, 1944 р., 127 арк.

Ф. Р-1437 Відділ соціального забезпечення Кам'янець-Подільської обласної ради депутатів трудящих

оп. 5.

490. Спр. 5. Статистичні звіти райсобезів і доповідні записки за 1944 р, 1 квітня 1944 р. – 1 січня 1945 р., 294 арк.
491. Спр. 6. Статистичні звіти райсобезів і доповідні записки за 1944 р, 1 квітня 1944 р. – 1 січня 1945 р., 308 арк.
492. Спр. 7. Статистичні звіти райсобезів і доповідні записки за 1944 р, 1 квітня 1944 р. – 1 січня 1945 р., 260 арк.
493. Спр. 8. Статистичні звіти райсобезів і доповідні записки за 1944 р, 1 квітня 1944 р. – 1 січня 1945 р., 294 арк.
494. Спр. 9. Статистичні звіти райсобезів і доповідні записки за 1944 р, 1 квітня 1944 р. – 1 січня 1945 р., 308 арк.
495. Спр. 12. Протоколи нарад, зведення, доповідні записки про роботу з кадрами, перевірку соцзмагання між горрайсобезами за 1945 р, 20 травня 1945 р. – 31 грудня 1945 р., 466 арк.
496. Спр. 15. Плани роботи, доповідні записки про перевірку райміськсобезів і зведення про надання допомоги інвалідам Вітчизняної війни за 1945 р, 20 січня 1945 р. – 29 жовтня 1945 р., 247 арк.
497. Спр. 23. Звіти по працевлаштуванню за 1945 р, 1 лютого 1945 р. – 1 вересня 1945 р., 305 арк.

498. Спр. 30. Вказівки Наркомсобеза УРСР про надання звіту за I-півріччя 1941 р., звіт про роботу органів соціального забезпечення області за 1941 р., заключний баланс відділу на 1 січня 1941 р. та інші фінансові документи, 26 травня 1939 р. – 9 червня 1941 р., 15 арк.
499. Спр. 125. Переписка з райсобезами про порядок нарахування колгоспами коштів в колгоспні каси взаємодопомоги та ін, 20 лютого 1941 р. – 24 травня 1941 р., 6 арк.

Ф. 420 Шепетівський гебітскомісаріат

оп. 1.

500. Спр. 3. Збірник постанов і розпоряджень рейхскомісаріату, 20 квітня 1942 р. – 25 листопада 1943 р., 110 арк.
501. Спр. 15. Додатки до урядового вісника генерал-комісара Волині і Поділля, 1 березня 1943 р. – 1 вересня 1943 р., 40 арк.
502. Спр. 33. Вказівки та розпорядження по господарських питаннях, по питаннях збору подарунків німецьким солдатам, про м'ясопоставку, відрядження робочої сили до Німеччини, 2 січня 1942 р. – 14 вересня 1942 р., 89 арк.
503. Спр. 50. Переписка по господарських питаннях та списки громадян репресованих при радянській владі, 21 лютого 1942 р. – 21 серпня 1943 р., 33 арк.
504. Спр. 52. Переписка про надіслання списків учителів по школах Шепетівського округу, про наявність бібліотек і зведення про дитячі будинки та влаштування в них дітей, 30 жовтня 1941 р. – 10 листопада 1942 р., 123 арк.
505. Спр. 53. Статистичні дані про роботу шкіл Шепетівського району і відомості про кількість учнів польської національності по Шепетівському району, 1941 р. – 1942 р., 26 арк.
506. Спр. 72. Переписка по господарських питаннях, про хід весняних робіт, сівби, про посів цукрового буряка, про копку та вивозку буряків та про

вжиття заходів щодо розкрадання буряків, 25 липня 1941 р. – 21 грудня 1942 р., 77 арк.

Державний архів Черкаської області

Ф. Р-58с Худяківська сільська управа

оп. 1.

507. Спр. 2. Телефонограми крайсландвірта біржі праці, райуправи і інших органів німецьких окупантів про виконання натурпоставок (хліб, м'ясо, картопля), поставки гужтранспорту і робочої сили, прохання сільського старости про перетворення громадського господарства с. Худяків на хліборобську спілку, 18 лютого 1943 р. – 5 серпня 1943 р., 67 арк.
508. Спр. 5. Зведення (оперативні) про виконання поставок сільськогосподарської продукції і лісовивозки по с. Худяки, 20 січня 1942 р. – 17 серпня 1943 р., 99 арк.
509. Спр. 6. Матеріали про яйцепоставки по с. Худяки (списки платників, заяви про звільнення від поставок і інші), 9 квітня 1943 р. – 17 квітня 1943 р., 22 арк.
510. Спр. 7. Відомості платників страхових платежів по с. Худяки, серпень 1943 р., 35 арк.
511. Спр. 8. Відомості про хід сільськогосподарських робіт, хлібоздачі, іншої сільськогосподарської продукції по громадському господарстві № 21 с. Худяки, 29 березня 1943 р. – 11 вересня 1943 р., 7 арк.
512. Спр. 9. Список платників м'ясопоставок для німецької окупаційної армії по с. Худяки і квитанції про здачу худоби, 1942 р. – 1 жовтня 1943 р., 130 арк.
513. Спр. 12. Список громадян с. Худяки власників сільськогосподарських тварин, 1 липня 1942 р., 69 арк.
514. Спр. 13. Відомості про присадибну землю і присадибні посіви по с. Худяки, 1943 р., 45 арк.
515. Спр. 14. Матеріали перепису худоби на с. Худяки, 1941 р. – 1942 р., 26 арк.

Ф. Р-59 Кумейківський сільський старостат Черкаського району Київської області

оп. 1.

516. Спр. 1. Розпорядження крайсландвірта і райуправи та плани поставок молока, курей, яєць та інших сільськогосподарських продуктів і листування в цій справі, 25 лютого 1945 р. – 6 серпня 1943 р., 86 арк.
517. Спр. 2. Постанови, накази, розпорядження райуправи і інших німецьких органів про натурпоставку, лісовивозку, мобілізацію робочої сили, плани натуральних поставок: худоби, молока, яєць і листування з цих адміністративних питань, 2 січня 1942 р. – 5 грудня 1942 р., 427 арк.
518. Спр. 3. Постанови і розпорядження районної управи і її відділів про грошові і натуральні податки, плани поставок зернових і інших сільськогосподарських продуктів по с. Кумейки, 30 жовтня 1941 р. – 27 грудня 1941 р., 79 арк.
519. Спр. 5. Розпорядження крайсландвірта про вилучення лишків зернопродуктів у громадян села, розпорядження райуправи про вилучення у громадян ручних млинів, 9 лютого 1942 р. – 7 травня 1943 р., 13 арк.
520. Спр. 6. Постанови, інструкції, розпорядження райуправи і інших німецьких органів і плани молокопоставок по с. Кумейки, 16 січня 1942 р. – 28 вересня 1942 р., 22 арк.
521. Спр. 9. Відомості про зарплату службовців старостату та сільської поліції, 15 грудня 1941 р. – 20 серпня 1943 р., 28 арк.
522. Спр. 10. Касові документи, командировочні посвідчення службових осіб старостату і поліції, заяви громадян про зняття податку, 23 жовтня 1941 р. – 24 серпня 1943 р., 89 арк.
523. Спр. 11. Розпорядження районної управи про використання підвід для потреб німецького командування, про збирання податку від собак, відомості про кількість населення по с. Кумейки, відомості на зарплату службовцям старостату с. Кумейки, 20 березня 1942 р. – 23 березня 1943 р., 149 арк.

524. Спр. 12. Списки молоді с. Кумейки мобілізованих біржею праці на різні роботи, 3 березня 1943 р. – серпень 1943 р., 22 арк.
525. Спр. 13. Телефонограми крайсландвірта і районної управи про сільськогосподарські роботи, натуральні поставки і лісовивозку, 22 липня 1942 р. – 28 серпня 1943 р., 126 арк.
526. Спр. 15. Статистичні відомості про наявність худоби і списки власників худоби по с. Кумейки, 2 травня 1942 р. – 22 травня 1942 р., 89 арк.
527. Спр. 16. Зведення про хід сівби, лісовивозки і виконання натуральних поставок (м'яса, яєць, курей), 9 березня 1943 р. – 21 червня 1943 р., 34 арк.
528. Спр. 17. Списки платників грошових податків с. Кумейки, 25 травня 1942 р. – 26 травня 1943 р., 68 арк.
529. Спр. 18. Списки платників грошових податків і натуральних поставок по с. Кумейки (матеріали обліку об'єктів оподаткування і поставок), 20 березня 1942 р. – 6 квітня 1943 р., 101 арк.

Ф. Р-60 Степанківський сільський староста Черкаського району Київської області

оп. 1.

530. Спр. 2. Накази і інші розпорядження гебітскомісара, районної управи і інших органів німецьких окупаційних властей про поставки продовольства (хліб, м'ясо, молоко), сировини, волокна та інших сільськогосподарських продуктів; про мобілізацію робочої сили до Німеччини та на інші роботи про жнив-компанію, збирання хліба і овочів; про поставку для німецьких військ теплого одягу і накладання штрафів і конфіскацію майна за невиконання поставок для Німеччини, 9 січня 1942 р. – 23 грудня 1942 р., 382 арк.
531. Спр. 3. Постанови і розпорядження крайсландвірта райуправи і відділів райуправи про натурпоставки і грошові податки, плани натурпоставок і відомості про їх виконання по с. Степанки, 15 грудня 1942 р. – 28 серпня 1943 р., 144 арк.

532. Спр. 5. Фінансові звіти, відомості на зарплату службовцям старостату і інші грошові оправдуючі документи, 13 лютого 1943 р. – 28 серпня 1943 р., 83 арк.
533. Спр. 7. Акти і заяви громадян про забій і захворюваність худоби, 15 лютого 1942 р. – 27 листопада 1942 р., 40 арк.

Ф. Р-61 Білозірський сільський староста Черкаського району Київської області

оп. 1.

534. Спр. 1. Списки неплатників сільськогосподарського податку, 1941 р. – 1942 р., 28 арк.
535. Спр. 2. Розпорядження крайсландвірта та райуправи про виконання м'ясоздачі, інших натуральних поставок, трудової та грошової повинності для німецької окупаційної армії, повідомлення старости та керівників громадських господарств поліції та райуправи про неплатників натуральних податків, акти на фальсифікаторів молока, свідоцтва і довідки про народження, смерті і хворість, 7 вересня 1941 р. – 30 вересня 1943 р., 98 арк.
536. Спр. 3. Постанови, накази, розпорядження райуправи та її відділів про хлібоздачу, м'ясоздачу та виконання інших натуральних і грошових податків, 16 жовтня 1941 р. – 30 березня 1943 р., 301 арк.
537. Спр. 4. Повідомлення старости села до поліції про громадян, що утаїли від німецьких окупаційних властей худобу, взятую з колгоспу при відступі Червоної армії, списки неплатників натуральних податків для німців і списки робітників-сезонників, 1942 р., 17 арк.
538. Спр. 5. Накази, розпорядження гебітсландвірта, крайсландвірта, райуправи та її відділів про натуральні та грошові податки і листування з цих питань, 1 січня 1942 р. – 30 червня 1942 р., 165 арк.
539. Спр. 7. Списки господарств та платників грошових податків і обов'язкових поставок худоби для німецької окупаційної армії, 1942 р., 27 арк.

540. Спр. 9. Списки платників м'ясопоставок для німецьких окупаційних військ по с. Білозір'я, 12 жовтня 1942 р. – 19 січня 1943 р., 44 арк.
541. Спр. 11. Фінансові звіти старостату, грудень 1941 р. – 3 березня 1943 р., 32 арк.
542. Спр. 12. Відомості на виплату зарплати сільській поліції та старостату і інші грошові документи, 13 січня 1942 р. – 20 травня 1942 р., 62 арк.
543. Спр. 13. Списки платників грошових податків та зборів, 1 червня 1942 р. – 30 червня 1942 р., 55 арк.

Ф. Р-62 Черкаська районна управа

оп. 1.

544. Спр. 1. Розпорядження районної управи про повернення майна розкуркуленим. Заяви розкуркулених. Листування в цьому питанні з райуправою, поліцією та різні акти, 27 грудня 1941 р. – 6 вересня 1942 р., 80 арк.

Ф.П-229 Драбівський райком Компартії України

оп. 1.

545. Спр. 2. Протоколи загальних партійних зборів району, 5 жовтня 1943 р. – 14 грудня 1943 р., 86 арк.

Ф. Р-296 Сільськогосподарські акти колгоспу «Червоний хлібороб» с. Розсоховатка Катеринопільського району Київської області

оп. 1.

546. Спр. 1. Рішення і розпорядження Катеринопільського райвиконкому, 11 березня 1944 р. – 3 грудня 1944 р., 374 арк.

Ф. Р-326 Бузуківський сільський старостат Черкаського району Київської області

оп. 1.

547. Спр. 1. Розпорядження Черкаської районної управи і її відділів, німецького сільськогосподарського управління про натуральні поставки сільськогосподарської а іншої продукції для німецько-фашистських загарбників; про виділення робочої сили і транспорту для лісозаготівель і інших робіт; про посилення репресій проти населення, що ухиляється від виконання натуральних поставок і інших повинностей для окупантів, про підготовку і проведення посівної компанії, 10 січня 1942 р. – 30 грудня 1942 р., 81 арк.
548. Спр. 2. Постанови районної управи, 19 січня 1942 р. – 27 листопада 1943 р., 11 арк.
549. Спр. 4. Розпорядження Черкаської районної управи, відділів районної управи, німецького районного сільськогосподарського управління (крайсландвірта) про плани натуральних поставок для німецьких загарбників сільськогосподарської продукції по с. Бузуків і переписка по цьому питанню; постанова районної управи про вилучення корів у громадян с. Нечаївка, Байбузи і Плюваки за невиконання молокопоставок; список старост і окремих сіл Черкаського району оштрафованих за невиконання натурпоставок сільгоспродукції, 12 квітня 1943 р. – 12 серпня 1943 р., 61 арк.

Ф. Р-539 Виконавчий комітет Чигиринської районної ради народних депутатів

оп. 1.

550. Спр. 18. Постанови облвиконкому, 5 січня 1944 р. – 17 листопада 1947 р., 247 арк.

Ф. Р-630 Відділ народної освіти виконкому Золотоніської районної ради депутатів трудящих

оп. 1.

551. Спр. 34. Звіти про роботу клубів та хат-читалень за 1944 рік, 16 арк.

Ф. Р-856 Відділ охорони здоров'я Чигиринської районної ради депутатів трудящих Кіровоградської області

оп. 1.

552. Спр. 13. Накази і розпорядження Міністерства охорони здоров'я та облздороввідділу, 8 січня 1946 р. – 20 грудня 1946 р., 126 арк.

Ф. Р-873 Чигиринська районна інформаційно-обчислювальна станція статистичного управління Черкаської області

оп. 1.

553. Спр. 12. Короткі зведення по культурно-просвітницьким закладам і вибіркові дані по школам, 5 лютого 1945 р. – 22 вересня 1945 р., 4 арк.

Ф. Р-883 Земельний відділ Чигиринського районного виконавчого комітету Кіровоградської області

оп. 1.

554. Спр. 1. Накази Наркомзему СРСР і облземвідділу про покращення керівництва земельних органів насінницьким господарством, проведення господарчої оцінки, перспективних сортів озимих культур. План посіву насінницьких ділянок, відомості інвентаризації насінницьких ділянок, 16 лютого 1944 р. – 4 грудня 1944 р., 37 арк.

555. Спр. 3. Накази, рішення та розпорядження Наркомзему УРСР, облвиконкому та облземвідділу про заготівлю насіння, прополку, збирання та сушіння тютюну. Листування з колгоспами про виділення кращих ділянок для посівів тютюну, проведення заходів по заготівлі та вивозу місцевих добрив під посіви тютюну, 16 червня 1944 р. – 15 січня 1945 р., 99 арк.

556. Спр. 15. Відомість про стан МТС району після звільнення від німецько-фашистських загарбників, 10 січня 1944 р. – 25 березня 1944 р., 30 арк.

Ф. Р-1239 Сільськогосподарська артіль (колгосп) ім. Шевченка с. Перервенці Драбівського району Полтавської області

оп. 1.

557. Спр. 3. Директивні вказівки і розпорядження райвиконкому і райсільгоспвідділу, 14 серпня 1945 р. – 29 грудня 1945 р., 39 арк.

558. Спр. 4. Протоколи загальних зборів та засідань правління колгоспу ім. Шевченка, 20 січня 1945 р. – 27 грудня 1945 р., 78 арк.

Ф. Р-1254 Сільськогосподарська артіль (колгосп) ім. Паризької комуни с. Перервенці Драбівського району Полтавської області

оп. 1.

559. Спр. 4. Протоколи засідань правління колгоспу і загальних зборів колгоспників, 17 січня 1945 р. – 27 грудня 1945 р., 27 арк.

Ф. Р-1262 Сільськогосподарська артіль (колгосп) «Ранкова зоря» с. Свічківка Драбівського району Полтавської області

оп. 1.

560. Спр. 2. Протоколи загальних зборів колгоспників та засідань правління колгоспу «Ранкова зоря» за 1945 р, 8 січня 1945 р. – 30 листопада 1945 р., 27 арк.

Ф. Р-1283 Сільськогосподарська артіль (колгосп) «Вірний шлях» с. Дунинівка Драбівського району Полтавської області

оп. 1.

561. Спр. 1. Протоколи засідання правління колгоспу і загальних зборів колгоспників, 6 березня 1944 р. – 12 жовтня 1944 р., 27 арк.

562. Спр. 16. Протоколи засідання правління і загальних зборів колгоспу «Вірний шлях» Дунинівської сільської ради, [дати і кількість аркушів не вказані].

Ф. Р-1353 Рацівська сільська управа Чигиринського району Кіровоградської області

оп. 1.

563. Спр. 3. Розпорядження районної земельної комендатури і районної управи по питанням обов'язкових поставок продуктів сільського господарства і тваринництва, 31 грудня 1941 р. – 18 листопада 1943 р., 233 арк.
564. Спр. 4. Розпорядження райкомісара і районної управи про трудову повинність. Списки осіб виконуючих трудповинності, 31 січня 1942 р. – 2 вересня 1943 р., 62 арк.
565. Спр. 5. Розпорядження районної управи про військовополонених Червоної армії і боротьбу з партизанським рухом. Список військовополонених Червоної армії, проживаючих в с. Рацево, 6 лютого 1942 р. – 25 жовтня 1943 р., 29 арк.

Ф. Р-1596 Тальнівська районна інформаційно-обчислювальна станція держстатистики Київської області

оп. 1.

566. Спр. 5. Зведені звіти по культурно-просвітницьким закладам за 1944 рік, 7 арк.

Ф. Р-1680 Сільськогосподарська артіль (колгосп) ім. Сталіна с. Бирлівка Ковалівського району Полтавської області

оп. 1.

567. Спр. 1. Постанови, розпорядження райкому партії, райвиконкому, райуповнаркомзагу, райземвідділу, щоденні звіти про хід сільськогосподарських робіт, списки військовозобов'язаних по колгоспу, 15 жовтня 1943 р. – 2 січня 1944 р., 328 арк.
568. Спр. 2. Розпорядження райкому партії, райвиконкому, райземвідділу та інших організацій, т. 1, 20 квітня 1944 р. – 11 квітня 1945 р., 292 арк.

569. Спр. 3. Розпорядження райкому партії, райвиконкому, райземвідділу та райуповнаркомзагу, т. 2, 11 січня 1944 р. – 20 квітня 1945 р., 341 арк.

Ф. Р-1681 Сільськогосподарська артіль (колгосп) ім. Горького с. Погреби Шрамківського району Полтавської області

оп. 1.

570. Спр. 10. Протоколи засідань правління колгоспу та загальних зборів колгоспників, 1 січня 1945 р. – 5 січня 1946 р., 92 арк.

Ф. Р-1682 Сільськогосподарська артіль (колгосп) ім. Кірова с. Кононівка Ковалівського району Полтавської області

оп. 1.

571. Спр. 13. Протоколи загальних зборів колгоспників і засідань колгоспу, 26 січня 1945 р. – 18 грудня 1945 р., 257 арк.

572. Спр. 15. Документи (звіти, акти, договори, довідки) про стан сільськогосподарського виробництва за 1945 р., 1945 р., 148 арк.

оп. 2.

573. Спр. 1. Протоколи загальних зборів колгоспників та засідань колгоспу, 30 листопада 1943 р. – 22 грудня 1944 р., 234 арк.

574. Спр. 2. Річний звіт про фінансову господарську діяльність за 1943 р., 1943 р., 6 арк.

575. Спр. 3. Розпорядження райвиконкому, відомості про одержання фуражу та контрактацію цукрового буряку, 2 лютого 1944 р. – 2 квітня 1944 р., 156 арк.

576. Спр. 4. Річний виробничий план на 1944 р., 1944 р., 5 арк.

Ф. Р-1831 Щербинівська сільська управа с. Щербинівка Золотоніського району Полтавської області

оп. 1.

577. Спр. 2. Розпорядження Золотоніської районної земельної управи про ремонт тракторів та відомості вироблених трудоднів по с. Щербинівка, 1941 р. – 24 січня 1942 р., 12 арк.
578. Спр. 3. Розпорядження Золотоніської районної управи по тваринництву та зобов'язання громадян с. Щербинівки про розрахунки за цукор з Щербинівським громадським двором, 17 січня 1942 р. – 8 квітня 1942 р., 9 арк.
579. Спр. 4. Розпорядження Золотоніської районної земельної управи та відомості про поставку продуктів по Щербинівській сільській управі, 2 лютого 1942 р. – 21 лютого 1942 р., 6 арк.

**Ф. Р-1833. Савківська сільська управа с. Савківка Чернобаївського району
Полтавської області**

оп. 1.

580. Спр. 1. Список на реєстрацію молочної худоби у членів колгоспу ім. Карла Маркса станом на 18.11.1941 р. Відомість про наявність худоби та поставку молока і яєць по Савківській сільській управі, 18 листопада 1941 р. – 2 лютого 1942 р., 23 арк.

**Ф. Р-1834 Коробівська сільська управа с. Коробівка Золотоніського району
Полтавської області**

оп. 1.

581. Спр. 1. Розпорядження районної сільськогосподарської комендатури і районної управи про план заготівлі і вивезення лісу, заготівлі яєць і коконів для окупантів і ін., 5 лютого 1942 р. – 4 серпня 1942 р., 223 арк.
582. Спр. 2. Розпорядження, плани і наряди на заготівлю і вивезення для окупантів лісоматеріалів, фруктів, лікарських рослин та іншої сировини та поставок робочої сили до Німеччини, списки визначених для відправки до Німеччини, 7 серпня 1942 р. – 21 грудня 1942 р., 192 арк.

Ф. Р-1837 Хрущівська сільська управа Золотоніського району Полтавської області, с. Хрущівка

оп. 1.

583. Спр. 1. Списки сільської поліції, розпорядження про облік майна, залишеного Червоною армією, про вилучення радіоприймачів, списки населення села, військовополонених і інше, 1 жовтня 1942 р. – 6 листопада 1943 р., 95 арк.
584. Спр. 2. Розпорядження і наряди на відправку робочої сили до Німеччини і на інші роботи, списки обліку молоді, працездатних і населення по с. Хрущівка, 5 лютого 1943 р. – 8 листопада 1943 р., 153 арк.
585. Спр. 3. Розпорядження районної управи про стягнення грошових податків, облік кустарів та ремісників, 9 січня 1943 р. – 3 серпня 1943 р., 59 арк.
586. Спр. 4. Грошова документація по обміну радянських грошових знаків, 1943 р., 24 арк.
587. Спр. 6. Розпорядження про яйцепоставки для німецьких окупантів, відомості про облік садівництва, пасічництво в селі та по інших питаннях, 7 серпня 1943 р. – 18 серпня 1943 р., 18 арк.
588. Спр. 7. Тваринництво по Хрущівському старостату на 1943 р, 13 червня 1943 р. – 31 вересня 1943 р., 85 арк.

Ф. Р-1838 Перервинська сільська управа с. Перервинці Драбівського району Полтавської області

оп. 1.

589. Спр. 1. Накази, постанови та розпорядження Драбівської районної управи, Золотоніської повітової управи та Драбівської районної поліції, 10 листопада 1941 р. – 1 серпня 1942 р., 37 арк.
590. Спр. 2. Накази і розпорядження Драбівської районної управи і списки молокоздавців по сільській управі, 10 листопада 1941 р. – 11 вересня 1943 р., 352 арк.

591. Спр. 3. Відомості прибутків та видатків по сільській управі і списки поліцаїв на одержання пайка та списки осіб про зняття молокоподатків, 1 грудня 1941 р. – 30 серпня 1942 р., 28 арк.
592. Спр. 4. Списки населення, неблагонадійних мешканців та військовозобов'язаних с. Перервинці, 1 січня 1942 р. – 29 вересня 1942 р., 52 арк.
593. Спр. 5. Списки населення та військовополонених по Перервинській сільській управі, 1942 р., 147 арк.
594. Спр. 6. Відомості про реєстрацію актів громадянського стану, 1 січня 1942 р. – 30 серпня 1942 р., 22 арк.

**Ф. Р-1839 Перервинська сільська управа с. Перервинці Драбівського району
Полтавської області**

оп. 1.

595. Спр. 3. Список населення Перервинської сільської управи, які за розпорядженням гебітскомісара повинні платити на шляхове будівництво в 1943 р, 3 вересня 1943 р., 17 арк.

**Ф. Р-1840 Антипівська сільська управа с. Антипівка Золотоніського району
Полтавської області**

оп. 1.

596. Спр. 1. Накази управління Золотоніської округи і копія наказу місцевої комендатури про забезпечення вчителів, робітників і їх сімей продуктами харчування, знищення голубів, реєстрацію собак, радіоприймачів та відправлення полонених у Золотоношу, 30 жовтня 1941 р. – 24 грудня 1941 р., 26 арк.
597. Спр. 2. Накази та розпорядження Золотоніської окружної управи районної комендатури про заборону переробки зернових культур, ремонт машин та збиральну кампанію по Антипівській сільській управі, 7 вересня 1941 р. – 22 липня 1943 р., 10 арк.

598. Спр. 3. Розпорядження Золотоніської управи та фінансового відділу про сплату податку і поставку продуктів для гітлерівської армії. Відомості про нарахування одноразового податку по Антипівському старостату, 29 жовтня 1941 р. – 15 грудня 1942 р., 69 арк.
599. Спр. 4. Розпорядження районної управи, сільськогосподарського коменданта про заготовку лісоматеріалу для окупантів Антипівської сільської управи, 9 грудня 1941 р. – 14 грудня 1941 р., 9 арк.
600. Спр. 5. Накази та постанови окружної управи, рейхскомісара України про реєстрацію актів громадянського стану, 13 лютого 1942 р. – 21 травня 1943 р., 12 арк.
601. Спр. 6. Розпорядження районної та окружної управи по тваринництву і акти про загибель тварин по Антипівській сільській управі, 9 січня 1942 р. – 6 грудня 1942 р., 34 арк.
602. Спр. 7. Розпорядження районної земельної управи, копія наказу гебітскомісара про збільшення присадибних земель, налагодження дисципліни по сільськогосподарським виробництвам. Списки осіб Антипівської сільської управи, яким збільшені присадибні ділянки, лютий 1942 р. – 20 квітня 1943 р., 25 арк.
603. Спр. 8. Розпорядження Золотоніської районної управи і повітової поліції про висилку підвод та людей на примусові роботи, 27 квітня 1942 р. – 7 листопада 1942 р., 12 арк.
604. Спр. 9. Розпорядження німецьких цивільних та військових органів і районної управи про облік працездатного населення, наряд на відправку робочої сили до Німеччини, про боротьбу з епідемією, про упорядкування могил німецьких солдат і інших питаннях, 12 січня 1942 р. – 29 грудня 1942 р., 144 арк.
605. Спр. 12. Особові посвідки, відомості про населення та список відправлених на роботу до Німеччини по Антипівській сільській управі, 5 березня 1942 р. – 18 квітня 1943 р., 90 арк.

606. Спр. 13. Розпорядження районної управи, міської управи та гебітскомісара про відправку людей до Німеччини, знищення радянських символів, налагодження дисципліни, складання актів на напівзруйновані і незакінчені будівлі, на приведення в належний стан шляхів, 3 січня 1943 р. – 1 вересня 1943 р., 77 арк.

Ф. Р-1841 Кривоносівська сільська управа с. Кривоносівка Золотоніського району Полтавської області

оп. 1.

607. Спр. 4. Розпорядження Золотоніської районної управи та відомості про сплату прибуткового податку і план птицепоставки по Кривоносівській сільській управі, 24 травня 1943 р. – 26 серпня 1943 р., 9 арк.

Ф. Р-1842 Мицалівська сільська управа с. Мицалівка Золотоніського району Полтавської області

оп. 1.

608. Спр. 1. Накази і розпорядження районної поліції і районної управи про облік населення, військовополонених, про поставку сільськогосподарських продуктів для окупантів і інших питаннях, 20 жовтня 1941 р. – 31 грудня 1941 р., 39 арк.

609. Спр. 3. Плани поставки сільськогосподарської продукції, лісопоставок для окупантів, розпорядження про ремонт шляхів, упорядкування могил німецьких солдатів, виконання натуральних поставок для німецької армії, 3 січня 1942 р. – 1 серпня 1942 р., 161 арк.

610. Спр. 4. Розпорядження Золотоніської районної управи про поставки і заготівлю сільськогосподарських продуктів для окупантів про облік працездатного населення, про відсилку робочої сили до Німеччини і на інші роботи, 1 липня 1942 р. – 5 січня 1943 р., 233 арк.

611. Спр. 5. Списки населення, що вибули на роботу до Німеччини, тимчасово мешкаючих кваліфікованих робітників, поліціїв та відомості про

реєстрацію, народження, одруження та смерть по Мицалівській сільській управі, 5 січня 1942 р. – 30 вересня 1942 р., 90 арк.

612. Спр. 7. Списки власників корів, працездатного населення і статистичні відомості про чисельність населення і взаємозабезпеченість с. Мицалівка, 1 січня 1942 р. – 2 березня 1942 р., 33 арк.
613. Спр. 8. Списки власників тварин та платників сільськогосподарського податку по Мицалівській сільській управі, 1 січня 1942 р. – 15 липня 1942 р., 64 арк.

Ф. Р-1843 Дмитрівська сільська управа Золотоніського району Полтавської області

оп. 1.

614. Спр. 6. Заяви на дозвіл запису актів про шлюб, 11 листопада 1942 р. – 2 грудня 1942 р., 6 арк.
615. Спр. 12. Про виплату податків, виконання хлібопоставки, збір лікарських рослин і ін, 8 лютого 1943 р. – 31 серпня 1943 р., 101 арк.
616. Спр. 13. Заяви про дозвіл на одруження, 25 травня 1943 р. – 27 липня 1943 р., 4 арк.
617. Спр. 17. Списки і накази про здачу військового одягу і взуття, [дати і кількість аркушів не вказані].
618. Спр. 18. Списки населення по бригадам, 1943 р., 13 арк.

Ф. Р-1846 Франківська сільська управа с. Франківка Чорнобаївського району Полтавської області

оп. 1.

619. Спр. 1. Відомість про наявність населення, список осіб, які визначені на роботу до Німеччини, власників собак, веломашин та робітників Франківської сільуправи на одержання зарплати, 1 січня 1943 р. – 18 липня 1943 р., 48 арк.

**Ф. Р-1847 Капустянська сільська управа с. Капустянці Ковалівського району
Полтавської області**

оп. 1.

620. Спр. 1. Розпорядження Ковалівської районної управи про охорону, ремонт та утримання шляхів, 9 листопада 1943 р. – 4 січня 1943 р., 28 арк.
621. Спр. 3. Розпорядження Ковалівської районної управи про нарахування трудовнів працівникам поліції, видачу допомоги хлібом непрацездатним і родинам вибувших до Німеччини, репресованим та іншим по Капустянській сільській управі, 7 січня 1942 р. – 12 жовтня 1942 р., 45 арк.
622. Спр. 4. Розпорядження Ковалівської районної управи про реєстрацію населення, фахівців, про вербовку та відправлення робочої сили до Німеччини, 12 лютого 1942 р. – 30 листопада 1942 р., 57 арк.
623. Спр. 5. Розпорядження Ковалівської районної управи про збір військової зброї, амуніції та теплого одягу для гітлерівської армії, упорядкування могил німецьких вояків та знищення радянських пам'ятників та символів, 4 січня 1942 р. – 24 грудня 1942 р., 44 арк.
624. Спр. 6. Розпорядження Ковалівської районної управи про висилку людей і підвід для заготовки і вивозки палива, 16 лютого 1942 р. – 1 січня 1943 р., 63 арк.
625. Спр. 7. Розпорядження Ковалівської районної управи та Полтавської обласної земельної управи про закріплення, збільшення та повернення садиб, 15 квітня 1942 р. – 24 грудня 1942 р., 10 арк.
626. Спр. 8. Розпорядження Ковалівської районної управи та відомості про сплату грошових податків та виконання натуральних поставок продовольства для гітлерівської армії, 25 січня 1942 р. – 23 грудня 1942 р., 113 арк.
627. Спр. 9. Постанови Ковалівської районної управи про накладання штрафів, 4 вересня 1942 р. – 14 грудня 1942 р., 57 арк.

628. Спр. 11. Відомості про самовільний забій тварин та розпорядження Ковалівської районної земельної управи про накладання карантину і бонітіровку свиней, 1 березня 1942 р. – 29 грудня 1942 р., 15 арк.
629. Спр. 12. Розпорядження Ковалівської управи по шкільним питанням, 25 лютого 1943 р. – 29 листопада 1943 р., 32 арк.
630. Спр. 13. Постанови Ковалівської районної управи про накладання штрафів на громадян с. Капустянці за невиконання поставок сільськогосподарської продукції та невиконання інших поставок окупаційних властей, 9 січня 1943 р. – 28 серпня 1943 р., 54 арк.

**Ф. Р-1848 Митьківська сільська управа с. Митьки Іркліївського району
Полтавської області**

оп. 1.

631. Спр. 2. Реєстрація станів про накладання штрафів у 1942 р., 1942 р., 4 арк.
632. Спр. 3. Список обліку садіб членів громадського двору с. Митьки Іркліївського району, 23 квітня 1942 р., 6 арк.

**Ф. Р-1849 Красенівська сільська управа с. Красенівка Чорнобаївського району
Полтавської області**

оп. 1.

633. Спр. 2. Кошторис Красенівської сільської управи, 1 листопада 1942 р. – червень 1943 р., 4 арк.

Ф. Р-1851 Вільхівська сільська управа Золотоніської округи

оп. 1.

634. Спр. 2. Накази та розпорядження районної управи про облік населення, вилучення радіоприймачів, збір і здачу зброї, коней і іншого майна, залишеного Червоною армією, про ремонт шляхів, про виділення червоноармійців неукраїнської національності і відправлення їх до таборів і інших питань, 20 листопада 1941 р. – 10 червня 1942 р., 62 арк.

635. Спр. 3. Зведення про виконання поставок овочевих культур та облік корів по с. Вільхи, 16 грудня 1941 р. – 15 вересня 1942 р., 65 арк.
636. Спр. 4. Статистична звітність про наявність худоби по Вільхівській сільуправі, 25 грудня 1941 р. – 13 березня 1942 р., 53 арк.
637. Спр. 9. Списки співробітників сільської управи та поліції, 9 квітня 1942 р. – 1 жовтня 1942 р., 3 арк.
638. Спр. 11. Списки про нарахування різних податків по Вільхівській сільуправі, 17 червня 1942 р. – 28 листопада 1942 р., 29 арк.
639. Спр. 12. Постанови районної управи про оштрафування, розпорядження про вилучення зброї, тари та іншого майна, протоколи, заяви та акти про потреби, 24 січня 1942 р. – 9 липня 1942 р., 65 арк.
640. Спр. 13. Розпорядження Золотоніської райспоживспілки про здачу яєць та свиней державі, 13 лютого 1942 р. – 25 листопада 1941 р., 12 арк.
641. Спр. 14. Відомості на сплату річних податків по Вільхівській сільуправі, 15 квітня 1943 р. – 31 серпня 1943 р., 29 арк.
642. Спр. 15. Облік і звітність про населення і робочу силу по с. Вільхи за 1943 р, 13 березня 1943 р. – 8 червня 1943 р., 51 арк.
643. Спр. 16. Плани та виконання держзавдань с. Вільхи 1943 р, 1 лютого 1943 р. – 25 червня 1943 р., 57 арк.
644. Спр. 17. Заяви та скарги громадян с. Вільхи по різним питанням, 9 січня 1943 р. – 15 липня 1943 р., 67 арк.
645. Спр. 20. Відомості про виплату заробітної плати співробітників сільської управи та касово-прибуткові ордера, 1 січня 1943 р. – 6 травня 1943 р., 67 арк.

Ф. Р-1852 Суботівська сільська управа Чигиринського району

оп. 1.

646. Спр. 1. Розпорядження районної управи про мобілізацію робочої сили до Німеччини і на будівництво укріплень, про відправку церковної служби під

час весняної сівби та по іншим адміністративним питанням, 11 травня 1942 р. – 28 жовтня 1943 р., 17 арк.

**Ф. Р-1853 Драбівецька сільська управа с. Драбівці Золотоніського району
Полтавської області**

оп. 1.

647. Спр. 15. Про виїзд робітників на роботу до Німеччини, 1 березня 1943 р. – 12 жовтня 1943 р., 36 арк.

648. Спр. 16. Про заготівлю продуктів і відомість про сплату податку за собак, 20 травня 1943 р. – 1 вересня 1943 р., 80 арк.

**Ф. Р-1986 Сільськогосподарська артіль (колгосп) «Більшовик» с. Шрамківка
Шрамківського району Полтавської області**

оп. 1.

649. Спр. 2. Розпорядження райвиконкому райземвідділу, уповнаркомзагу, 5 листопада 1943 р. – 15 листопада 1944 р., 263 арк.

650. Спр. 10. Протоколи по колгоспу «Більшовик» Шрамківської сільської ради за 1945 р, 6 січня 1945 р. – 20 серпня 1945 р., 39 арк.

651. Спр. 11. Протоколи загальних зборів колгоспників і засідань правління колгоспу «Більшовик» Шрамківського району, т. 2, 29 серпня 1945 р. – 15 березня 1946 р., 35 арк.

**Ф. Р-2299 Районний відділ сільського господарства Шполянського району
Київської області**

оп. 1.

652. Спр. 4. Відомості звіту про стан рибництва в колгоспах району, 11 січня 1944 р. – 30 грудня 1944 р., 41 арк.

653. Спр. 8. Звітність про рух тваринництва в колгоспах, 8 січня 1944 р. – 30 грудня 1944 р., 429 арк.

Ф. 2331 Черкаський районний відділ сільського господарства

оп. 1.

654. Спр. 1а. Розпорядження облземвідділу про заходи по підготовці до весняної польової компанії в колгоспах району, 1 січня 1944 р. – 30 березня 1944 р., 53 арк.
655. Спр. 5. Документи (постанови, рішення, протоколи, плани, відомості) про розвиток тваринництва, заготівлю зерна, фуража, 1 лютого 1944 р. – 19 вересня 1944 р., 69 арк.
656. Спр. 8. Виписка з протоколу засідання райвиконкому та акти ревізій фінансової діяльності правлінь колгоспів району, 5 лютого 1944 р. – 5 травня 1945 р., 82 арк.

Ф. Р-2962 Сільськогосподарська артіль (колгосп) ім. Петровського с. Катеринопіль Катеринопільського району Київської області

оп. 1.

657. Спр. 3. Кошторис колгоспу на 1944 р., 1944 р., 7 арк.
658. Спр. 6. Книга протоколів загальних зборів членів колгоспу і засідань правління колгоспу, 13 лютого 1945 р. – 26 серпня 1945 р., 7 арк.

Ф. Р-3450 Сільськогосподарська артіль (колгосп) «Червоний шлях» с. Вільшана Вільшанського району Київської області

оп. 1.

659. Спр. 1. Книга протоколів загальних зборів колгоспників і засідань правління колгоспу «Червоний шлях», 15 березня 1944 р. – 21 грудня 1944 р., 82 арк.
660. Спр. 7. Книга протоколів зборів колгоспників, 8 січня 1945 р. – 13 грудня 1945 р., 25 арк.
661. Спр. 8. Книга протоколів засідань правління колгоспу «Червоний шлях», 8 січня 1945 р. – 17 грудня 1945 р., 45 арк.

Ф. Р-3640 Відділ народної освіти виконавчого комітету Городищинської районної ради народних депутатів

оп. 3.

662. Спр. 4. Акт обстежень роботи райвно та шкіл району, 1 березня 1944 р. – 25 грудня 1944 р., 92 арк.

Ф. Р-4429 Районна інспектура держстатистики Ротмистрівського району Київської області

оп. 1.

663. Спр. 3. Матеріали з статистики культури (вибірки даних по початковим, семирічним і середнім школам, зведення про наявність дитсадків і бібліотек за 1944 рік.), 10 арк.

Ф. Р-3449 Сільськогосподарська артіль ім. Шевченка с. Вільшана Вільшанського району Київської області

оп. 1.

664. Спр. 3. Книга протоколів загальних зборів колгоспників і засідань колгоспу, 17 січня 1945 р. – 23 грудня 1945 р., 40 арк.

Ф.Р-5033 Відділ культурно-освітньої роботи виконавчого комітету Корсунь-Шевченківської районної ради депутатів трудящих Київської області

оп. 1.

665. Спр. 10. Доповідна записка «Про стан оргмасової роботи по підготовці до виборів у Верховну раду» від 5 січня 1946 року, 7 арк.

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

666. Анатомия войны. Новые документы о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении Второй мировой войны / Пер. с нем. [под ред. Г. Н. Александрова, М. Ю. Рагинского]. –

- М. : Прогресс, 1971. – 528 с.
667. Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. Ком. Архівів України ; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – 872 с.
668. Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941 – 1944 рр.) : збірник документів і матеріалів / упоряд. Ш. Смоляр, А. Ярошенко. – Львів : «Вільна Україна», 1949. – 235 с.
669. Важнейшие решения по организационно-хозяйственному укреплению колхозов за 1939–1948 гг.: Сб. документов. – Горький : Горьк. обл. изд-во ОГИЗ, 11-я тип. треста „Полиграфкнига”, 1948. – 167 с.
670. Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1939–1942 гг. : Сб. постановлений Партии и Правительства. – Новосибирск : Новосибиргиз, 1942. – 96 с.
671. Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1935–1943 гг. : Сб. постановлений Партии и Правительства, Исполкома Ленинградского областного совета депутатов трудящихся и др. – Л. : Лениздат, 1944. – 248 с.
672. Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938–1945 гг. : Сб. материалов под. ред. Г. Г. Каракчиева. – Сыктывкар : Коми гос. изд. респ. тип. Коми АССР, 1945. – 326 с.
673. Важнейшие решения по сельскому хозяйству за 1938–1946 гг.: Сб. док. – М. : ОГИЗ-Сельхозгиз, 1948. – 640 с.
674. Визволена Київщина. Збірник матеріалів, присвячених першій річниці з дня визволення Києва і Київської області з німецької неволі / ред. кол. : З. Т. Сердюк, О. В. Палладін [та ін.]. – К. : Укрдержвидав, 1944. – 128 с.
675. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Збірник документів і матеріалів / [ред. кол. : А. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. : передмова М. Бабія]. – О. : Маяк, 1971. – 307 с.

676. Внешняя политика Советского Союза в период Великой Отечественной войны. Документы и материалы. В 3-х т. – М. : Политиздат, 1946. – Т. 1. – 803 с.
677. Восстановление Донбасса (1946–1950) : Документы и материалы / сост. : А. Г. Кандаля и др. ; Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины и др. – К. : Политиздат Украины, 1986. – 571 с.
678. Восстановление Приднепровья, 1946–1950: Документы и материалы / сост. : А. И. Голубова, И. Л. Комарова, Т. П. Мартынова; ред. кол. И. Ф. Курас. – К. : Политиздат Украины, 1988. – 532 с.
679. В тылу врага (листовки партийных организаций и партизан периода Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.)). – М. : Политиздат, 1962. – 356 с.
680. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали / укладач В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 944 с.
681. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. – Т. II. – М. : Политиздат, 1957. – С. 762.
682. Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). Сборник документов и материалов / [под ред. А.Ф. Стеценко]. – Д. : Кн. изд-во, 1962. – 362 с.
683. Документи і матеріали з історії організації українських націоналістів. Т. 7 : Документи комісії державного планування ОУН (КДП ОУН) / упоряд. : О. Кучерук, Ю. Черченко ; наук. ред. Н. Миронець. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2002. – 208 с.
684. Документы обвиняют: Сборник документов о чудовищных преступлениях немецко-фашистских захватчиков на советской территории. – М. : Госполитиздат, 1945. – Вып. 2. – 392 с.
685. Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : Сборник документов и материалов / сост. : А. В. Грушко, Е. Д. Клерфон [и др.] – Донецк : Донбасс, 1980. – 311 с.

686. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1965. – Т. 3. – 513 с.
687. История колхозного права. Сборник законодательных материалов СССР и РСФСР, 1917 – 1985 гг. В 2-х т. – М. : Госюриздат, 1958 – 1959. – Т. 2. – 539 с.
688. Досягнення Радянської України за 40 років. Статистичний збірник / відп. за вип. П.С. Булгаков. – К. : Державне статистичне видавництво, 1957. – 152 с.
689. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками. 1941 – 1944 рр. Збірник документів / відп. ред. П. М. Степанов. – Житомир : Радянська Житомирщина, 1948. – 219 с.
690. Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. Збірник документів та матеріалів // ред. кол. О. С. Чорнобривцева (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1969. – 291 с.
691. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР. Збірник документів і матеріалів / ред. кол. : П. С. Гончарук, М. К. Івасюта (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976. – 509 с.
692. Запорожская область в годы Великой Отечественной войны. (1941–1945 гг.). Сборник документов / сост. : И. Ф. Воробьев, П. К. Чабаненко; И. П. Щербак и др. – Запорожье : Кн.-газ. изд-во, 1959. – 363 с.
693. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – № 3. – 10 лютого 1941 р. – К. : Політвидав України, 1971. – 31 с.
694. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – № 5. – 27 березня 1941 р. – К. : Політвидав України, 1941 – 32 с.
695. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – № 6. – 9 квітня 1941 р. – К. : Політвидав

- України, 1941. – 32 с.
696. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – № 7. – 28 квітня 1941 р. – К. : Політвидав України, 1941. – 84 с.
697. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – № 11. – 30 вересня 1943 р. – К. : Політвидав України, 1943. – С. 194 – 199.
698. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – №№ 2–16. – 1945 р. – К. : Політвидав України, 1945. – 594 с.
699. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – №№ 1–12. – 1946 р. – К. : Політвидав України, 1946. – 604 с.
700. Зверства немецко-фашистских захватчиков. Документы. Вып. 13. – М. : Военное изд-во народного комисариата обороны, 1945. – 84 с.
701. Зверства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині: Збірник документів / відп. за вип. Е. Пелешук. – К.; Х. : Укрдержвидав, 1944. – 54 с.
702. Зверства німців на Львівщині. Збірник статей і документів. – Львів: Вільна Україна, 1945. – 116 с.
703. Здравоохранение в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. Сб. документов и материалов / под ред. М. И. Барсукова, Д. Д. Кувшинского. – М. : Медицина, 1977. – 575 с.
704. Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.: Документи. Спогади. Статті / автор текстів Г. М. Голиш ; упоряд. Г. М. Голиш, М. Ф. Пономаренко. – Черкаси : Відлуння-плюс, 2000. – 240 с.
705. Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К. : Політвидав України, 1986. – 264 с.

706. Из истории дружбы украинского и узбекского народов 1941–1945. Сборник документов и материалов / под ред. Р. Х. Аминовой, В. В. Кузьменко ; предисл. В. В. Кузьменко. – К. : Наук. думка, 1968. – 147 с.
707. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – М. : Госстатиздат, 1963. – 210 с.
708. Київський процес. Документи і матеріали / упоряд. Л. М. Авраменко. – К. : Либідь, 1995. – 208 с.
709. Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник документов и материалов / [під ред. П. Т. Тронько]. – К. : Киев. обл. кн.-газ. изд-во, 1963. – 436 с.
710. Кировоградщина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. Сборник документов и материалов. – Д. : Проминь, 1965. – 306 с.
711. Косик В. [Документи] / В. Косик // Косик В. Україна і Німечина у Другій світовій війні / В. Косик; пер. з франц. – Париж ; Нью-Йорк ; Л., 1993. – С. 464–628.
712. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК (1898–1986 гг.). / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 9-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1985. – Т. 7. 1938–1945. – 574 с.
713. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду (1917–1960 рр.). Збірник документів. – К. : Держполітвидав України, 1961. – Т. 2 (червень 1941 – 1960 рр.). – 664 с.
714. Культурне будівництво в Українській РСР червень 1941–1950. Збірник документів і матеріалів / упоряд.: А. І. Бичкова, В. М. Даниленко, О. Г. Луговський [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1989. – 573 с.
715. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / упоряд.: Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів [та ін.]. – К. : Наук. думка. – 1995. – Т. 1 (1939–1953). – 751 с.

716. Лето 1941. Украина: Документы и материалы. Хроника событий / авт.-сост. В. А. Замлинский. – К. : Украина, 1991. – 510 с.
717. Листи з фашистської каторги : Зб. листів радянських громадян, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської неволі. – К. : Укрполітвидав, 1947. – 158 с.
718. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1: Видання Головного Командування УПА / ред. рада : П. Сохань (співголова), П. Поточний (співголова) ; упор. : О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Документи і матеріали. – Київ – Торонто : [б.в.], 1995. – 482 с.
719. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944 / ред. рада : П. Сохань (співголова), П. Поточний (співголова) ; упор. : О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Документи і матеріали. – Київ – Торонто : [б.в.], 1999. – 724 с.
720. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943 – 1959 / ред. рада : П. Сохань (співголова), П. Поточний (співголова) ; упор. : О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. – Київ – Торонто : [б.в.], 2001. – 652 с.
721. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КГБ 1943 – 1959. Кн. 1-ша. 1943 – 1945 / ред. рада : П. Сохань (співголова), П. Поточний (співголова) ; упор. : А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ – Торонто : [б.в.], 2002. – 598 с.
722. Луганщина в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). Сборник документов и материалов [Ред. кол. : В.В. Шевченко (руков.) и др.] / Сост. : А.М. Бурлаков, Н.А. Бузько, В.Е. Вилисова. – Д. : Донбас, 1969. – 375 с.
723. Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.). Збірник документів і матеріалів / [упор. : С. В. Ігнатюнок та ін.]. – Л. : Каменяр, 1968. – 408 с.

724. На зов Києва. Український націоналізм у Другій світовій війні: Збірник статей, спогадів і документів / упоряд. : К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига. – К. : Дніпро, 1993. – 540 с.
725. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. – К. : Статистика, 1973. – 316 с.
726. Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник / ред. кол.: М.М. Артем'єв, В.Ф. Бурлін (заст. голови), С.Г. Буць, О.А. Бервицька, Д.А. Вертіков (голова) [та ін.]. – К. : Держ. стат. вид-во, 1960. – 731с.
727. Народне господарство Української РСР в 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник / ред. кол.: М.М. Артем'єв, В.Ф. Бурлін (заст. голови), С.Г. Буць, О.А. Бервицька, Д.А. Вертіков (голова) [та ін.]. – К. : Статистика, 1972. – 547 с.
728. Народне господарство Української РСР у 1973 році. Статистичний щорічник / керівн. авт. кол. Д.А. Вертніков; упоряд. : В. В. Самченко, Є. О. Пенто. – К. : Політвидав України, 1974. – 884 с.
729. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917–1973 / сост. А. А. Абакумов, И. П. Кузин, Ф. И. Пузирёв и др. – М. : Педагогика, 1974.
730. Німецькі окупанти на Полтавщині (1941–1943 рр.) : Збірник документів. – Полтава : Вид-во „Зоря Полтавщини”, 1947. – 80 с.
731. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів / [упор. : А. А. Батюк та ін.]. – К. : Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.
732. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. док. В 7-и т. / под общ ред. Р. А. Руденко. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1957. – Т. 1. Подготовка суда. Открытие процесса. Вступительные речи главных обвинителей. Заговор. – 800 с.

733. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. док. В 7-и т. / под общ ред. Р. А. Руденко. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. – Т. 2. Преступления против мира. – 863 с.
734. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. док. В 7-и т. / под общ ред. Р. А. Руденко. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. – Т. 3. Военные преступления и преступления против человечности. – 816 с.
735. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. док. В 7-и т. / под общ ред. Р. А. Руденко. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1959. – Т. 4. Военные преступления против человечности. – 896 с.
736. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. док. В 7-и т. / под общ ред. Р. А. Руденко. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1960. – Т. 5. Допросы подсудимых и речи адвокатов. – 884 с.
737. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. док. В 7-и т. / под общ ред. Р. А. Руденко. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1960. – Т. 6. Преступные организации. – 748 с.
738. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. док. В 8-и т. / под ред. Р. А. Руденко. – М. : Юриздат, 1990. – Т. 4. – _____ с.
739. Огненные годы. Док. и материалы об участии комсомола в Великой Отечественной войне. 2-е изд. доп., исп. – М. : Молодая гвардия, 1971. – 654 с.
740. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Документы и материалы. / ред. кол. : Н. И. Зотов (отв. ред.) – О. : Маяк, сост. : А. Д. Бачинский, И. В. Гречуха, В. Г. Гречуха, 1970. – 388 с.
741. ОУН – УПА у Другій світовій війні // Укр. істор. журн. – 1994. – № 5. – С. 98 – 115.

742. ОУН – УПА у Другій світовій війні // Укр. істор. журн. – 1995. – № 2. – С. 93 – 122.
743. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.). Збірник документів і матеріалів / ред. кол. : М.І.Мехеда [та ін.] – Л. : Каменяр, 1969. – 416 с.
744. Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 гг. : Зб. док. і матеріалів / ред. кол. І. Ю. Горобець [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1977. – 273 с.
745. Польша та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст.: невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 2. Переселення поляків та українців 1944 – 1946 / гол. наук. ред. : Ю. І. Шаповал, Є. Тухольський ; редкол. : М.Вінярчик-Косаковська [та ін.]. – Варшава; К. : «Ритм», 2000. – Т. 2 – 1007 с.
746. Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1945 гг.) / сост. : Г. Ф. Заставенко, Т. А. Иллерицкая, А. М. Козочкина и др. – 2-е изд. – К. : Политиздат, 1968. – 383 с.
747. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза: Документы и материалы / под ред. П. А. Жилина. – М. : Воениздат, 1987. – 302 с.
748. Радянська Тернопільщина. 1939–1958. Документи й матеріали. – Л. : Каменяр, 1971. – 431 с.
749. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам : Сборник документов. В 2-х т. – М. : Политиздат, 1967. – Т. 2. – 740 с.
750. Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. 1941–1945: Документи і матеріали / упор. : Т. М. Павкова [та ін.]. ; ред. кол. : О. Г. Мартинова (голова) [та ін.]. – Л. : Каменяр, 1989. – 224 с.
751. Сборник Постановлений Центрального Комитета ВКП(б) и Совета Народных Комиссаров Союза ССР по вопросам заготовок и закупок сельскохозяйственных продуктов. – 4-е доп. изд. – М. : Заготиздат, 1943. – 127 с.

752. Сборник сообщений Чрезвычайной Государственной Комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков. – М. : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1946. – 459 с.
753. Сборник указов, постановлений, решений, распоряжений и приказов военного времени. 1942–1943 pp. – Л. : Лениздат, 1944. – 251 с.
754. Сергійчук В. ОУН/УПА в роки війни: Нові документи і матеріали / В.Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – 494 с.
755. Сільське господарство Кіровоградщини (1944–1975) : Збірник документів і матеріалів / упоряд. : Л. О. Білаш, Є. І. Горбунова, Г. Ф.Турчаніна. – Д. : Промінь, 1987. – 248 с.
756. Сільське господарство Української УРСР. Статистичний збірник. – К. : [Б.в.], 1970. – 227 с.
757. „Совершенно секретно! Только для командования!”. Стратегия фашистской Германии в войне против СССР: Документы и материалы / сост. В. И. Дашичев. – М. : Наука, 1967. – 752 с.
758. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны: Документы и материалы. – 2-е изд. – В 3-х т. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 1: Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22 июня 1941 – 18 ноября 1942 г.) / сост. Д. Ф. Григорович, М. К. Архипенко, П. И. Денисенко [и др.] – 518 с.
759. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны: Документы и материалы. В 3-х т. – 2-е изд. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2: Украинская ССР в период коренного перелома в ходе Великой Отечественной войны (19 ноября 1942 г. – конец 1943 г.) / сост. В. И. Немятый, К. М. Архипенко, Н. А. Буцько [и др.] – 511 с.
760. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны: Документы и материалы. В 3-х т. – 2-е изд. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 3: Украинская ССР в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.) / сост. П. И. Денисенко, К. М. Архипенко, Т. Т. Гриценко [и др.] – 511 с.

761. Сообщения Советского информбюро. В 8-ми т. – М: Изд-во Совинформбюро, 1944 – 1945. – Т. 1 Июнь – декабрь 1946 г. – 436 с.; Т. 2 Январь – июнь 1942. – 388 с.; Т. 3. Июль – декабрь 1942. – 434 с.; Т. 4. Январь – июнь 1943. – 408 с.; Т. 5. Июль – декабрь 1943. – 316 с.; Т. 6. Январь – июнь 1944. – 296 с.; Т. 7. Июнь – декабрь 1944. – 319 с.; Т. 8. Январь – май 1945. – 216 с.
762. Соціалістичне будівництво на Полтавщині 1945–1985: Зб. док. і матеріалів / упоряд. : Л. Д. Бойченко. – Х. : Прапор, 1989. – 240 с.
763. СС в действии: Документы о преступлениях СС / под ред. М. Ю. Рачинского. – М. : Прогресс, 1968. – 624 с.
764. Сумская область в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : Сборник документов и материалов / Сост. И.А. Авраменко, В.К. Бойко, И.А. Ильченко, Н.О. Сахаров. – Х. : Книжное изд-во, 1963. – 459 с.
765. Сумская область в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) / Ред. кол. : И.Я. Макухин [и др.]. Сост. Я.Г. Довинец. Сборник документов и материалов. – К. : Наук. думка, 1988. – 438 с.
766. Указ Президії Верховної Ради СРСР „Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання „Мати-героїня” і заснування ордена „Материнська Слава” і медалі „Медаль материнства” // Кіровоградська правда. – 1944. – 11 липня.
767. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1939–1941). Т. 1 / упоряд. В. Косик. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львів. держ. ун-т ім. І.Франка ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1997. – 382 с.
768. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Т. 2 / упоряд. В. Косик. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львів. держ. ун-т ім. І.Франка ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН

- України, 1998. – 384 с.
769. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). Т. 3 / упоряд. В. М. Косик. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. – 384 с.
770. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). Т. 4 / упоряд. В. М. Косик. – Л. : Львівський національний університет ім. І. Франка ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000. – 368 с.
771. Уманский Л. А. Годы труда и побед 1917–1987: Популярный Справочник / Л. А. Уманский, С. С. Шаболдин. – М. : Политиздат, 1987. – 368 с.
772. Фашистський розбій на Україні. Збірник листів і документів. – М. : Держполітвидав, 1943. – 531 с.
773. Харьковщина в годы Великой Отечественной войны июнь 1941 – 1943 гг.: Сб. док. и материалов / сост. Н. К. Калюжная [и др]. – Х. : Прапор, 1965. – 428 с.
774. Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Сборник документов и материалов / отв. ред. А. Е. Касьяненко; состав. : М. И. Бизер, М. А. Ємельянов, Е. С. Каминский [и др.]. – Симферополь : Таврия, 1975. – 320 с.
775. Черкащина в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.: Збірник документів і матеріалів / уклад. : П. М. Жук, П. П. Жук, С. І. Кононенко, С. І. Кривенко. – Черкаси : Брама-ІСУЕП, 2000. – 208 с.
776. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : Сборник документов и материалов / ред. коллегия В. И. Половец [и др.] – К. : Политиздат Украины, 1978. – 419 с.
777. Численность скота в СССР. Статистический сборник / сост.: А.М. Брянский (руков.), А.А. Векслер, А.М. Григорьева [и др.]; ред.: В. И. Манякин. – М. : Госстатиздат, 1957. – 620 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

778. Айсфельд А. Етнічні німці України під час Другої світової війни і в повоєнні роки / О. Айсфельд, В. Мартиненко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 595–643.
779. Ананійчук В. Б. Вклад трудящих Донбасу і Придніпров'я у забезпечення потреб фронту в перші місяці Великої Вітчизняної війни / В. Б. Ананійчук, М. А. Мартишевський // Укр. іст. журн. – 1972. – № 7. – С. 86–90.
780. Андріїв Е. П. Мобілізація трудового населення Галичини нацистською Німеччиною (1941–1944) / Е. П. Андріїв : автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Л., 2010. – 16 с.
781. Аникеев А. А. Германский фашизм и крестьянство (1933–1945 гг.) / А. А. Аникеев. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1979. – 224 с.
782. Анисков В. Т. Подвиг советского крестьянства в годы Великой Отечественной войны / В. Т. Анисков. – М. : Мысль, 1979. – 151 с.
783. Арутюнян Ю. В. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны / Ю. В. Арутюнян. – Изд. 2-е, доп. – М. : Наука, 1970. – 466 с.
784. Бабенко В. Б. Відбудова промисловості і сільського господарства Півдня України в післявоєнний період (1944–1955) / В. Б. Бабенко // Праці Одеського сільськогосподарського інституту. – О., 1957. – Т. 11. Сусп. науки. – С. 39–53.
785. Бабенко С. Ю. Евакуація з України в роки Великої Вітчизняної війни : автореф. дис. ... канд. ист. наук / С. Ю. Бабенко. – Донецьк, 2000. – 25 с.

786. Байраківський А. І. Політична активність колгоспного селянства на визволеній території Української РСР (1943–1945 рр.) / А. І. Байраківський // Укр. іст. журн. – 1973. – № 6. – С. 47–54.
787. Байраковский А. И. Общественно-политическая жизнь колхозного крестьянства на освобожденной территории Украины (1943–1945 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / А. И. Байраковский. – К., 1979. – 25 с.
788. Байраківський А. І. Відродження культурно-освітньої роботи на селі в повоєнний період / А. І. Байраківський, В. М. Погорелов // Народна творчість та етнографія. – 1980. – № 3. – С. 69–71.
789. Бака М. Полтавські «остарбайтери» у фашистській Німеччині / М. Бака // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: збірник статей. – К., Донецьк, 2011. – Вип. 15. – С. 185–190.
790. Балух В. О. Деякі питання радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944–1945 рр. / В. О. Балух // Укр. іст. журн. – 1983. – № 4. – С. 118–127.
791. Барсуков М. И. Красный Крест и Красный Полумесяц СССР. Краткий исторический очерк / М. И. Барсуков. – М. : Медгиз, 1946. – С. 339.
792. Бачинський А. Д. Буджацька заграда: Придунайські землі України в роки Великої Вітчизняної війни / А. Д. Бачинський. – О. : Маяк, 1995. – 60 с.
793. Безмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / гол. ред. кол. : голова І. О. Герасимов, заступ. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відповід. секретар Р. Г. Вишневський. – К. : Пошуково-видавниче агенство „Книга Пам'яті України”, 2000. – 944 с.
794. Беллецца С. А. Освіта в Україні під час нацистської окупації (на матеріалах Дніпропетровської області) / С. А. Беллецца // Укр. істор. журн. – 2010. – № 1. – С. 78 – 91.
795. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? / К. Беркгоф // Укр. іст. журн. – 2005. – № 3. – С. 16–36.

796. Беркгоф К. «Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою». / К. Беркгоф. – К.: Критика, 2011. – 455 с.
797. Бистра М. О. Стан шкільної освіти Харківщини в 1943–1945 рр. / М. О. Бистра // Український селянин : Зб. наук. праць.– Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 56–59.
798. Бистра М. О. Стан освіти на Луганщині в період фашистської окупації / О. М. Бистра // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк, 2005. – № 1 (23). – С. 115–124.
799. Бистра М. Освіта в Донбасі під час фашистської окупації / М. Бистра // Велич подвигу народного. Збірка наукових статей міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – О. : Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2006. – С. 27–30.
800. Бистра М. О. Вища освіта на території Східної України в реаліях нацистського «нового порядку» (на матеріалах Ворошиловградської, Сталінської та Харківської областей) // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 202, ч. 2. – С. 78–84.
801. Бістрікер А. З. Фольксдойче України у планах і політиці НСДАП напередодні і в період Другої світової війни / А. З. Бістрікер // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 154–169.
802. Богданов П. Ф. Большевики Сумщины в борьбе за восстановление колхозов. 1943–1945 гг. : дис. ... канд. ист. наук / П. Ф. Богданов; Ин-т повышения квалификации Киевского государственного университета им. Т. Шевченко. – К., 1952. – 230 с.
803. Богдашкін П. Сільська електрофікація України / П. Богдашкін. – К. : Укрполітвидав, 1948. – 58 с.
804. Богдашкин П. И. Электрификация сельского хозяйства СССР / П. И. Богдашкин. – М. : Колос, 1967. – 375 с.

805. Боляновський А. В. Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського „нового порядку” в Європі у 1941–1944 роках : дис. ... канд. іст. наук / А. Боляновський ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 1999. – 250 с.
806. Боляновський А. Взаємини українського населення з німецькою окупаційною адміністрацією в Україні у 1941–1944 рр. : спроба концептуального осмислення / А. Боляновський // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені І. Франка : Зб. наук. праць. – Л., 2000. – Вип. 3. – С. 150 – 155.
807. Бондарчук Н. Д. Роль партійно-радянської преси в розвитку трудової активності колгоспниць у 1943–1945 рр. / Н. Д. Бондарчук // Укр. іст. журн. – 1980. – № 11. – С. 61–67.
808. Борьба партии и рабочего класса за восстановление и развитие народного хозяйства СССР (1943–1950 гг.) / [редкол. : А. В. Краснов и др.]. – М. : Мысль, 1978. – 324 с.
809. Бровар О. В. Антифашистська боротьба населення сільських районів Донбасу проти окупаційного режиму в роки Великої Вітчизняної війни (листопад 1941 – вересень 1943 рр.) / О. В. Бровар // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк, 2005. – № 1 (23). – С. 45–50.
810. Бургонська І. М. Патріотичний рух населення України за мобілізацію фінансових ресурсів (червень 1941–1945 рр.) / І. М. Бургонська, М. З. Данилюк // Укр. іст. журн. – 1980. – № 5. – С. 80–87.
811. Буркацкая Г. И. Борьба за восстановление сельского хозяйства в освобожденных районах Украинской ССР / Г. И. Буркацкая // Безсмертний подвиг партии и народа. – К. : Политиздат Украины, 1976. – С. 112–116.
812. Буцько М. О. Дружба і співробітництво народів СРСР у відбудові та дальшому розвитку народного господарства України (1943–1950 рр.)

- / М. О. Буцько, В. М. Тараненко // Укр. іст. журн. – 1962. – № 4. – С. 15–25.
813. Буцько Н. А. Коммунистическая партия – организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны / Н. А. Буцько. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1962. – 179 с.
814. Буцько М. О. Партійні організації України на чолі патріотичного руху трудящих республіки за надання допомоги фронту (1943–1945) / М. О. Буцько, М. З. Данилюк // Наукові праці з історії КПРС. Міжвідом. наук. зб. – К., 1965. – Вип. 3–4. – С 277–288.
815. Буцько М. О. Відродження колгоспного села. (Комуністична партія України – організатор відбудови сільського господарства республіки в роки Великої Вітчизняної війни) / М. О. Буцько, М. І. Лавринович. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 168 с.
816. Буцько М. О. Всенародна допомога трудящих України фронту в 1943–1945 рр. / М. О. Буцько, М. С. Бовсунівський // Укр. іст. журн. – 1974. – № 7. – С. 57–66.
817. Буцько О. В. Репатріація українських громадян 1944–1946 рр. / О. В. Буцько // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 143–158.
818. Буцько О. В. Украина – Польша : миграционные процессы 40-х годов / О. В. Буцько. – К. : НАН Украины, Ин-т истории Украины, 1997. – 110 с.
819. Буцько О. В. В неоплатном долгу: к вопросу о компенсации труда рабов Третьего рейха / О. В. Буцько // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 90–95.
820. Буцько О. Україна – Польща 1944–1946 рр. : переселенський процес / О. Буцько // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.

- : НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2011. – Кн. друга. – С. 480–492.
821. Валуєв В. Відбудова народного господарства на Україні / В. Валуєв // Агітатор. – 1944. – № 7.
822. Васильєв В. В. Роль робітничого класу України у зміцненні матеріально-технічної бази МТС (1945–1958 рр.) / В. В. Васильєв // Укр. іст. журн. – 1983. – № 7. – С. 64–70.
823. Вербило О. М. Всенародна допомога сім'ям фронтовиків та інвалідам Вітчизняної війни (на матеріалах України 1944–1945 рр.) / О. М. Вербило // Укр. іст. журн. – 1968. – № 6. – С. 114–117.
824. Вершигора П. П. Люди с чистой совестью / П. П. Вершигора. – К. : Политиздат Украины, 1974. – 742 с.
825. Ветеринарний інститут у Києві // Голос Волині. – 1942. – 23 вересня.
826. Веденєєв Д. В. Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій / Д. В. Веденєєв, О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. – 2010. – № 3. – С. 4–29.
827. Ветров І. Г. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941–1944 рр. / І. Ветров. – К. : Четверта хвиля, 2000. – 231 с.
828. Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943–1945 рр.) / І. Ветров // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2010. – Вип. 13. – С. 216–227.
829. Визволена Полтавщина: до річниці визволення Полтавщини. – Полтава : Вид-во «Зоря Полтавщини», 1944. – 86 с.
830. Вылцан М. А. Советская деревня накануне Великой Отечественной войны (1938 – 1941 гг.) / М. А. Вылцан. – М. : Политиздат, 1970. – 200 с.
831. Вылцан М. А. Восстановление и развитие материально-технической базы колхозного строя (1945–1958 гг.) / М. А. Вылцан. – М. : Мысль, 1976. – 263 с.

832. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць Історично-Філософської Секції НТШ. ТУК – Товариство української кооперації / І. Витанович. – Філадельфія – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1964. – 624 с.
- 832а. Вінок безсмертя: Книга-меморіал. – К. : Політвидав України, 1988. – 577 с.
833. Вінцковський Т. Окупаційний режим в губернаторстві «Трансністрія» / Т. Вінцковський, Т. Кязимова, М. Михайлуца, В. Щетніков // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 413–445.
834. Власенко В. В. Політика німецької влади в економічній і соціальній сферах у генеральному окрузі «Житомир» (кінець 1941 – початок 1944 рр.) / В. В. Власенко // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 202, ч. 2. – С. 61–69.
835. Власенко С. І. Стан сільського господарства на території військової зони України в роки німецько-фашистської окупації (на матеріалах Сумської області) / С. І. Власенко // Сумська старовина. – 2004. – № XIII–XIV. – С. 242–247.
836. Власенко С. І. Реформування німецькими окупантами аграрного сектору економіки України (на матеріалах військової зони України) / С. І. Власенко // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9, ч. 2. – С. 163–179.
837. Власенко С. І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України (1941–1943 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / С. І. Власенко ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 297 с.
838. Война Германии против Советского Союза 1941–1945. – Берлин, 1998.

839. Волошин Ю. В. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю. В. Волошин. – Полтава : [б.в.], 1997. – 126 с.
840. Вронська Т. В. До питання про громадсько-політичну активність молоді України (1943–1945 рр.) / Т. В. Вронська // Укр. іст. журн. – 1985. – № 6. – С. 55–61.
841. Вронская Т. В. Общественно-политическая деятельность молодёжи на освобождённых территориях Украинской ССР в период Великой Отечественной войны (1943–1945 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Т. В. Вронская. – К., 1989. – 18 с.
842. Вронская Т. В. Патриотическая деятельность молодёжи Украины в прифронтовых районах в период освобождения территории республики от немецко-фашистских оккупантов (1943–1944 гг.) / Т. В. Вронская // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны : сб. научн. трудов / Ред. кол. : М. В. Коваль [и др.]. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 131–145.
843. Вронська Т. Феномен „пособництва” : до проблеми кваліфікації співпраці цивільного населення з окупантами у період Великої Вітчизняної війни / Т. Вронська // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 88–97.
844. Вронська Т. В. Позасудові репресії членів сімей учасників національно-визвольного руху в Західних областях України / Т. В. Вронська. – Х. : Право, 2008. – 263 с.
845. Вронська Т. В. Заручники тоталітарного режиму : репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.) / Т. В. Вронська. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 487 с.
846. Вронська Т. В. Репресії проти родин «ворогів народу» в Україні : ідеологія та практика (1917–1953 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук /

- Т. В. Вронська ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 2009. – 40 с.
847. Гагаєв Н. В. Партійні організації Полтавщини на чолі відбудови народного господарства області в 1943–1945 рр. / Н. В. Гагаєв // Укр. іст. журн. – 1973. – № 6. – С. 55–59.
848. Гаевой А. Возрождение хозяйства и культуры Ворошиловградской области / А. Гаевой. – М. : Госполитиздат, 1944. – 46 с.
849. Галаган В. Я. Про допомогу населення України Червоній Армії у ході визволення Правобережжя і західних областей республіки / В. Я. Галаган // Укр. іст. журн. – 1981. – № 6. – С. 74–80.
850. Галаган В. Я. Коммунистическая партия – организатор помощи населения Правобережья и западных областей УССР Красной Армии (1943–1944 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. Я. Галаган. – К., 1982. – 24 с.
851. Галаган В. Я. Ратный подвиг женщин в годы Великой Отечественной войны / В. Я. Галаган. – К. : Вища школа, 1985. – 302 с.
852. Галаджев С. Что происходит в оккупированных областях Украины / С. Галаджев. – Уфа : Вид-во АН УРСР, 1942. – 21 с.
853. Гальчак С. Д. Німецько-фашистський окупаційний режим на Вінниччині: цивільне населення – жертва терору і насильства / С. Д. Гальчак // Книга скорботи України. Вінницька область : Історико меморіальне видання. – Вінниця, 2001. – Т. 1. – С. 13 – 14.
854. Гальчак С. Нацистський геноцид на Вінниччині / С. Гальчак // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 209–214.
855. Гальчак С. Репресії нацистської окупаційної влади на Поділлі / С. Гальчак // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті : Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Вінниця, 23–24 листопада 2001 р.). – Вінниця, 2002. – С. 182–187.

856. Гальчак С. Д. „Остарбайтери” з Поділля (1942–1947 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / С. Гальчак ; Харківський національний університет ім. В. Каразіна. – К., 2003. – 211 с.
857. Гальчак С. Д. „Східні робітники” з Поділля у третьому рейху. Депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С. Д. Гальчак. – Вінниця : „Книга – Вега ВАТ „Віноблдрукарня”, 2003. – 344 с.
858. Гальчак С. Політика румунської окупаційної влади на території Північної Трансністрії / С. Гальчак // Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. Ком. Архівів України ; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 840–848.
859. Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства. Доля українських остарбайтерів (Поділля, 1942–2007 рр.). – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с.
860. Гальчак С. Д. Украинские остарбайтеры Подольского региона (Вторая мировая война, послевоенный период). – Винница : Меркьюри-Подолье, 2009. – 544 с.
861. Гальчак С. Українські робітники нацистської Німеччини : вербування, примусова праця, репатріація / С. Гальчак, Т. Пастушенко, М. Шевченко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2011. – Кн. друга. – С. 44–91.
862. Гальченко С. І. Міське населення Центральних областей України в умовах нормованого постачання (1943 – 1947 рр.) : дис. ...канд. іст. наук / С. І. Гальченко ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 215 с.
863. Германский империализм и Вторая мировая война (материалы научной конференции комиссии историков СССР и ГДР в Берлине 14–19 декабря 1959 г.). Пер. с нем. Ред. кол. : А. С. Ерусалимский [и др.]. – М. : Воениздат, 1961. – 805 с.

864. Гінда В. В. Освітні заклади Вінниччини в умовах фашистського „Нового порядку” 1941–1944 рр. / В. В. Гінда // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 298–309.
865. Гінда В. В. Проблеми шкільної освіти в окупаційний період 1941–1944 рр. (на матеріалах Житомирського генерального округу) / В. В. Гінда // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10, ч. 1. – С. 312–323.
866. Гінда В. Відкриття шкіл та організація навчально-виховного процесу в генеральному окрузі „Житомир” (1941–1944 рр.) / В. Гінда // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 98–106.
867. Гінда В. В. Освіта в роки німецької окупації у генеральному окрузі „Житомир” 1941–1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук / В. В. Гінда ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 223 с.
868. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації / В. Гінда // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 697–732.
869. Гітлер А. Моя боротьба / пер. с нем.; А. Гітлер. – М. : Т – ОКО, 1992. – С. 482.
870. Гладишев І. С. Сільське та колгоспне будівництво в столичній області України / І. С. Гладишев // Сільське господарство України. – 1945. – № 10–11. – С. 17–19.
871. Глід С. Фрагменти життя і мук: Спогади з часів німецької окупації України / С. Глід. – Лондон : Вид. Союзу українців у Великій Британії, 1955. – 93 с.

872. Глухий О. М. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу / О. М. Глухий. – М. : Держполітвидав, 1942. – 38 с.
873. Глушенок Н. М. Податкова політика німецької влади на окупованій території Півдня України у 1941–1943 рр. / Н. М. Глушенок // Наукові праці : Науково-методичний журнал. Т. 32. Вип. 19. Історичні науки / МДГУ ім. П. Могили. – Миколаїв, 2004. – С. 53–57.
874. Глушенок Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті „Україна” 1941–1944 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Н. М. Глушенок. – К., 2005. – 18 с.
875. Голиш Г. М. Освітньо-виховна політика нацистів щодо неповнолітніх на окупованих територіях України в роки німецько-радянської війни / Г. М. Голиш // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2005. – Вип. 50. – С. 88–95.
876. Голиш Г. М. Становище неповнолітніх громадян України в період німецько-фашистської війни (1941–1945 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / Г. М. Голиш ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2005. – 242 с.
877. Голиш Г. М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941–1945 рр. / Г. М. Голиш. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – 324 с.
878. Голиш Г. Трагедія знівченого дитинства / Г. Голиш, Л. Голиш // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2011. – Кн. друга. – С. 127–174.
879. Головка М. Л. З історії відбудови і розвитку вищої та середньої педагогічної школи УРСР (1943–1950 рр.) / М. Л. Головка // Укр. іст. журн. – 1986. – № 5. – С. 63–71.

880. Гонтар Т. Переселенці з Польщі на Подніпров'ї у 1944–1946 рр. / Т. Гонтар // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Вип. II. – Тернопіль, 2000. – С. 125–129.
881. Гонтар Т. М. Соціальна адаптація переселенців із Польщі до УРСР у 1944 – 1946 рр. як селянська проблема / Т. М. Гонтар // Український селянин : Зб. наук. статей. – Черкаси, 2005. – Вип. 9. – С. 231–234.
882. Гончаренко О. М. Політика сталінського режиму щодо українського селянства в інтерпретації нацистської пропаганди на території рейхскомісаріату „Україна” (1941–1944 рр.) / О. М. Гончаренко // Український селянин: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2005. – Вип. 9. – С. 214–219.
883. Гончаренко О. М. Сільськогосподарська освіта в рейхскомісаріаті „Україна” : до питання про відновлення діяльності навчальних закладів та спроби підготовки кваліфікованих фахівців (1941–1944 рр.) / О. М. Гончаренко // Український селянин: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 154–157.
884. Гора А. Т. Борьба Коммунистической партии Советского Союза за восстановление социалистического сельского хозяйства Украины в годы Великой Отечественной войны. 1943–1945 гг. : дис. ... канд. ист. наук / А. Т. Гора. – К., 1954. – 310 с.
885. Горбуров Є. Г. Рух Опору і націоналістичне підпілля на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни / Є. Г. Горбуров. – Київ : Геліон, 2002. – 246 с.
886. Горбуров Є. Г. Рух Опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації (1941–1944) рр. / Є. Г. Горбуров ; НАН України. Ін-т історії України : дис. ... канд. іст. наук. – Миколаївський державний університет, 2003. – 232 с.

887. Гордієнко В. В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні / В. В. Гордієнко // Укр. іст. журн. – 1998. – № 3. – С. 107–119.
888. Гордієнко В. В. Українське селянство і відродження Православної церкви у перші роки нацистської окупації / В. В. Гордієнко // Український селянин: Зб. наук. статей. – Черкаси, 2006. – Вип. 10, ч. 1. – С. 173–176.
889. Гратиніч С. А. На левом берегу Днестра (Страницы совместной борьбы трудящихся Молдовы и Украины против немецко-румынских фашистских захватчиков 1941–1944) / С. А. Гратиніч. – Кишинев : Штиинца, 1985. – 188 с.
890. Григорович Д. Ф. Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны / Д. Ф. Григорович, В. А. Замлинский, В. Н. Немятый. – К. : Политиздат Украины, 1980. – 335 с.
891. Гриневич В. А. Напад Німеччини на СРСР і криза лояльності сталінському режиму в Україні / В. А. Гриневич // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7, ч. II. – С. 100–115.
892. Гриневич В. А. Напад Німеччини на СРСР і криза лояльності щодо сталінського режиму в Україні / В. А. Гриневич // Політична історія України. XX ст. : У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939 – 1945. – Керівник тому В. І. Кучер. – К.: Генеза, 2003. – С. 131–145.
893. Гриневич В. А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) / В. А. Гриневич / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К., 2007. – 520 с.
894. Гринченко Г. Г. „Остарбайтеры” третього рейха – стратегія виживання / Г. Г. Гринченко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей /

- НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 219–226.
895. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Гриценко. – К. : Рад. школа, 1966. – 259 с.
896. Гриценко Т. Т. Допомога сім'ям фронтовиків у 1943–1945 рр. / Т. Т. Гриценко // Укр. іст. журн. – 1972. – № 5. – С. 78–85.
897. Гриценко Т. Т. Коммунистическая партия – организатор помощи семьям военнослужащих, инвалидам и детям-сиротам на освобожденной территории Украины (1943–1945 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Т. Т. Гриценко. – К., 1973. – 24 с.
898. Гриценко Т. Т. Піклування партії та уряду про інвалідів Великої Вітчизняної війни та сім'ї фронтовиків у 1943–1945 рр. / Т. Т. Гриценко // Укр. іст. журн. – 1973. – № 3. – С. 72–79.
899. Гриценко Т. Т. Забота партии о материально-бытовом обеспечении населения освобожденных районов / Т. Т. Гриценко // Коммунистическая партия – организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков. – К., 1975. – С. 319–328.
900. Гриценко Т. Т. Піклування партії та уряду про дітей в роки Великої Вітчизняної війни / Т. Т. Гриценко // Укр. іст. журн. – 1975. – № 3. – С. 58–62.
901. Гриценко М. М. Народна допомога школі / М. М. Гриценко. – К. : Рад. школа, 1948. – 76 с.
902. Гриценко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР / М. М. Гриценко // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР (1917–1957). – К. : Рад. школа, 1957. – С. 5–135.
903. Гриценко М. М. Школа Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М. М. Гриценко. – О. : Маяк, 1960. – 74 с.
904. Грінченко Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФРН часів «холодної війни» / Г. Грінченко. – Х. : НТМТ, 2010. – 336 с.

905. Губський І. М. Аптечна справа в УРСР / І. М. Губський. – К. : Здоров'я, 1964. – 137 с.
906. Губський І. М. Відбудова і розвиток аптечного господарства в післявоєнні роки / І. М. Губський, В. А. Ткачук // Фармацевтический журнал. – 1975. – № 2. – С. 10–14.
907. Гуров К. І. Фашистський розбій на Україні / К. І. Гуров. – М. : Держполітвидав, 1942. – 47 с.
908. Данилюк М. З. КПСС – організатор трудових и патріотических подвигів колхозного крестьянства в Великой Отечественной войне. 1941–1945 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук. / М. З. Данилюк. – К., 1956. – 16 с.
909. Данилюк М. З. Патріотичний рух колгоспного селянства України за подання всебічної допомоги фронту (1941–1945 рр.) / М. З. Данилюк // Вісник Київського університету. № 1. Серія : Історії та філософії. Вип. 2. – К., 1958. – С. 57–69.
910. Данилюк М. З. Трудовой подвиг колхозного крестьянства Украины в годы Великой Отечественной войны / М. З. Данилюк // Вопросы истории. – 1959. – № 6. – С. 3 – 16.
911. Данилюк М. З. Самовіддана праця колхозників України, евакуйованих у східні райони СРСР / М. З. Данилюк // Укр. іст. журн. – 1960. – № 3. – С. 78–86.
912. Данилюк М. З. Патріотичний рух українського народу за створення фонду оборони (1941–1945 рр.) / М. З. Данилюк // Укр. іст. журн. – 1962. – № 3. – С. 53–62.
913. Данилюк М. З. Діяльність партійних організацій республіки по евакуації матеріальних ресурсів промисловості і сільського господарства / М. З. Данилюк // Наукові праці з історії КППС. – К., 1965. – Вип. 3–4. – С. 70–91.
914. Данилюк М. З. Мобілізація Комуністичною партією України трудівників села на відбудову сільського господарства (1943–1945 рр.) /

- М. З. Данилюк // Наукові праці з історії КПРС. Міжвідом. наук. зб. – К., 1966. – Вип. 6. – С. 14–29.
915. Данилюк М. З. Колхозное крестьянство Украины и восстановление угольной и горнорудной промышленности республики в 1943–1945 гг. / М. З. Данилюк // Строители фронта. – М.: Воениздат, 1968. – С. 125–133.
916. Данилюк М. З. Комуністична партія України – організатор взаємодопомоги трудящих міста і села в 1943–1945 рр. / М. З. Данилюк // Укр. іст. журн. – 1968. – № 5. – С. 53–58.
917. Данилюк М. З. Мобілізація Комуністичною партією України трудящих на подання допомоги сім'ям захисників Батьківщини (1943–1945 рр.) / М. З. Данилюк, М. К. Новік // Наукові праці з історії КПРС. Міжвідом. наук. зб. – К., 1969. – Вип. 30. – С. 141–152.
918. Данилюк М. З. Коммунистическая партия Украины – вдохновитель и организатор трудовых подвигов украинского народа в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : автореф. дис. ... д-ра ист. наук / М. З. Данилюк. – К., 1970. – 46 с.
919. Данилюк М. З. Натхненна праця в ім'я Перемоги (Комуністична партія України – натхненник і організатор трудових подвигів українського народу в роки Великої Вітчизняної війни) / М. З. Данилюк. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 167 с.
920. Данилюк М. З. Комуністична партія України на чолі боротьби працівників сільського господарства за мобілізацію продовольчих ресурсів для фронту і тилу / М. З. Данилюк, В. Б. Сікорський // Укр. іст. журн. – 1971. – № 7. – С. 37–35.
921. Денисенко П. І. Відбудова економіки і культури в західних областях Української РСР (1944–1945 рр.) / П. І. Денисенко // Укр. іст. журн. – 1964. – № 5. – С. 90–94.

922. Денисенко П. І. Комуністична партія України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943–1945 рр.) / П. І. Денисенко. – К. : Політвидав України, 1968. – 176 с.
923. Дерейко І. Збройні формування німецької поліції безпеки та СД з місцевого населення у райхскомісаріаті «Україна» 1941–1945 рр. / І. Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – 2009. – Вип. 12. – С. 177–184.
924. Дерейко І. Архівно-слідчі справи як джерельна база дослідження особистісного виміру проявів збройного колабораціонізму в райхскомісаріаті «Україна» / І. Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – 2010. – Вип. 13. – С. 33–39.
925. Дерейко І. Українські військові формування у складі армії та поліції нацистської Німеччини / І. Дерейко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2011. – Кн. друга. – С. 430–479.
926. Дзвони пам'яті : Книга про трагедію сіл Київщини, знищених фашистами у роки війни. Художні та документальні твори / упоряд. : Л. Н Горлач, Я. С. Пальчик. – К. : Рад. письменник, 1985. – 206 с.
927. Дзвони пам'яті: Книга про трагедію сіл Волині, Житомирщини та Ровенщини, знищених фашистами у роки війни. Художні та документальні твори / упоряд. : О. Т. Богачук та ін. – К. : Рад. письменник, 1987. – 230 с.
928. Дзвони пам'яті: Книга про трагедію сіл, знищених фашистами у роки війни на території Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей. Художні та документальні твори / упоряд. : М. Ф. Каменюк та ін. – К. : Рад. письменник, 1990. – 207 с.

929. Дишлевый П. С. Борьба украинского народа против ограбления и эксплуатации Украины немецко-фашистскими захватчиками (1941–1944 гг.) : автореф. ... дис. канд. ист. наук / П. С. Дышлевый. – К., 1968. – 18 с.
930. Дишлевый П. С. Роль партизанського руху в зриві німецько-фашистської окупаційної політики на Україні (1941–1944 рр.) / П. С. Дишлевый // Укр. іст. журн. – 1968. – № 3. – С. 55–62.
931. Дишлевый П. С. Крах фашистської аграрної політики на тимчасово окупованій території України (1941–1944 рр.) / П. С. Дишлевый // Укр. іст. журн. – 1971. – № 6. – С. 74–80.
932. Добров П. В. Стан медичного забезпечення Східної України в період німецько-фашистської окупації / П. В. Добров, О. Ю. Латиш // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк, 2002. – № 1 (9). – С. 129–136.
933. Добров П. В. Система освіти в Донбасі у роки Великої Вітчизняної війни: монографія / П. В. Добров, М. О. Бистра. – Донецьк : Норд-Преса, 2006. – 273 с.
934. Довгополий Д. Українці на примусових роботах в Третьюму рейху / Д. Довгополий // Всесвіт. – 2001. – № 3–4. – С. 101 – 103.
935. Довженко О. Не хазяйнувати німцям на Україні / О. Довженко. – [Б. м.] : Держвидав ЦК КП(б)У, 1943. – 16 с.
936. Довженко О. Україна в огні: Кіноповість, щоденник / О. Довженко. – К. : Радянський письменник, 1990. – 416 с.
937. Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР / [гол. ред. П. Л. Шупик ; ред. кол. : В. Д. Братусь, К. Ф. Дупленко]. – К. : Держмедвидав УРСР, 1958. – 726 с.
938. Дубик М. Г. Окупація України (1941–1944) – Сучасні тенденції в німецькій історіографії / М. Г. Дубик // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. Ін-т історії України НАН України – К., 2005. – Вип. 9, ч. 1. – С. 52 – 56.

939. Дубик М. Г. Нарис німецькомовної історіографії про Україну в Другій світовій війні / М. Г. Дубик // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 143 – 162.
940. Дубина К. В. Варвари двадцятого віку / К. В. Дубина. – Саратов : Укрвидав при ЦК КП(б)У, 1942. – 16 с.
941. Дубина К. В. Варвари ХХ сторіччя / К. В. Дубина. – Ворошиловград : Укрвидав при ЦК КП(б)У, 1942. – 16 с.
942. Дубовиков И. К. Мероприятія Коммунистичесокої партії України по востановленію здравоохраненія в Донбассе / И. К. Дубовиков // Великая Октябрьская социалистическая революция и строительство коммунизма. – Донбас, 1967. – С. 93–168.
943. Дундук Н. Ф. Деятельность местных Советов по востановленію народного хазяйства и культуры освобожденных районов южных областей Украины в годы Великой Отечественной войны (сентябрь 1943 г. – май 1945 г.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Н. Ф. Дундук. – О., 1990. – 18 с.
944. Емченко Г. Годы суровых испытаний: Из истории партийных организаций Донбасса в период Великой Отечественной войны (июнь 1941–1945 гг.). – Луганск : Обл. изд., 1961. – 205 с.
945. Євтух В. Б. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки) / В. Б. Євтух, Б. В. Чирко. – К. : Інтел, 1994. – 182 с.
946. Єна М. Г. Хіміко-фармацевтична промисловість Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / М. Г. Єна // Фармацевтичний журнал. – № 2. – С. 14–16.
- 946а. Житомирська школа механізації сільського господарства // Голос Волині. – 1941. – 23 жовтня.

947. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансністрія, 1941–1944 / А. Жуковський // Український історик. – 1987. – Ч. 1–4. – С. 83–96.
948. Загорулько М. М. Крах економічних планів фашистської Німеччини на тимчасово окупованій території СРСР / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – М. : Економіка, 1970. – 271 с.
949. Загорулько М. М. Крах плану «Ольденбург». О срыве економічних планів фашистської Німеччини на окупованій території СРСР / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Економіка, 1974. – 353 с.
950. Зарубинський О. О. Західна думка про політичні настрої населення окупованої України на початку радянсько-німецького протистояння 1941–1945 рр. / О. О. Зарубинський // Матеріали міжнародної наукової конференції «50-річчя Перемоги над фашизмом», 4–5 травня 1995 р. / УДПУ ім. М. П. Драгоманова; відп. за вип. П. Чернега; ред. Н. Ю. Виговський. – К., 1995. – С. 132–137.
951. Захаров І. З. Допомога братніх республік у відбудові народного господарства України / І. З. Захаров // Укр. іст. журн. – 1970. – № 5. – С. 86–89.
952. Здравоохранение и медицинская наука в Украинской ССР. В 3-х т. / под. ред. А. Е. Романенко. – Т. 1 : Здравоохранение в Украинской ССР. Пути и итоги развития. – К. : Здоровье, 1987. – 480 с.
953. Зінченко А. Румунський окупаційний режим у Подністров'ї в роки Другої світової війни / А. Зінченко // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 116–134.
954. Зінченко Ю. І. Деякі питання діяльності місцевих рад депутатів трудящих Української РСР у червні 1941 – липні 1942 рр. / Ю. І. Зінченко // Укр. іст. журн. – 1985. – № 5. – С. 90–97.

955. Зинченко Ю. И. Деятельность органов советской власти на освобожденной территории УРСР / Ю. И. Зинченко // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны : Сб. научн. трудов / ред. кол. М. В. Коваль [и др.]. – К. : Политиздат Украины, 1988. – С. 11–53.
956. Зинченко Ю. И. Советы депутатов трудящихся Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 / Ю. И. Зинченко. – К. : Наук. думка, 1989. – 128 с.
957. Зінько Ю. Сільське господарство Вінниччини в період німецької окупації (1941–1944) / Ю. Зінько // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. 1. Серія: Історія : Зб. наук. праць. – Вінниця, 1999. – С. 122–124.
958. Зінько Ю. А. Освітні заклади Вінниччини у роки німецько-фашистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю. А. Зінько, В. В. Гінда // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 176–179.
959. Зінько Ю. А. Заклади культури та освіти Вінниччини в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю. А. Зінько, П. С. Григорчук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2004. – Вип. 26. – С. 236–245.
960. Іванов О. Ф. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О. Ф. Іванов, І. О. Іваньков // Укр. іст. журн. – 2005. – № 3. – С. 83–95.
961. Івасюта М. Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.) / М. Івасюта. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 115 с.
962. Івасюта М. К. Розвиток колгоспного ладу в західних областях Української РСР / М. К. Івасюта. – К. : Знання, 1960. – 38 с.
963. Івасюта М. К. Соціалістична перебудова сільського господарства в західних областях Української РСР / М. К. Івасюта // Укр. іст. журн. – 1972. – № 4. – С. 3–13.

964. Известия. – 1945. – 23 липня.
965. Льюшин І. І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни в світлі польських документів / І. І. Льюшин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 198 с.
966. Льюшин І. І. До питання про Волинську трагедію у 1943–1944 рр. / І. І. Льюшин // Укр. іст. журн. – 2003. – № 3. – С. 115–123.
967. Льюшин І. Українці і поляки на територіях спільного проживання: політичне та військове протистояння / І. Льюшин // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 567–594 та ін.
968. Индыченко П. Д. Провал аграрной политики немецких фашистов на временно оккупированной Советской Украине в 1941–1944 гг. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П. Д. Индыченко. – К., 1949. – 18 с.
969. История Коммунистической партии Советского Союза. В 6-ти т. / глав. ред. П. Н. Поспелов (пред.) и др. – М. : Политиздат, 1970. – Т. 5 : Коммунистическая партия накануне и в годы Великой Отечественной войны, в период упрочнения и развития социалистического общества 1938–1958 гг. – Кн. 1 (1938–1945 гг.). – 724 с.
970. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Полтавська область / [ред. кол. : І. П. Буланій та ін.]. – К., 1967. – 1028 с.
971. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Харківська область / [ред. кол. : І. А. Сіроштан та ін.]. – К., 1967. – 1002 с.
972. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської

- енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Луганська область / [ред. кол. : Ю. Ф. Пономаренко та ін.]. – К., 1968. – 940 с.
973. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Львівська область / [ред. кол. : В. Ю. Меланчук та ін.]. – К., 1968. – 979 с.
974. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Закарпатська область / [ред. кол. : В. Х. Косян та ін.]. – К., 1969. – 786 с.
975. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Волинська область / [ред. кол. : І. С. Кілімаш та ін.]. – К., 1970. – 746 с.
976. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Дніпропетровська область / [ред. кол. : П. Л. Варгатюк та ін.]. – К., 1970. – 992 с.
977. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Донецька область / [ред. кол. : П. О. Пономарьов та ін.]. – К., 1970. – 957 с.
978. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Запорізька область / [ред. кол. : В. І. Петрикін та ін.]. – К., 1970. – 765 с.
979. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Івано-Франківська область / [ред. кол. : О. О. Чернов та ін.]. – К., 1971. – 639 с.

980. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Київська область / [ред. кол. : Ф. М. Рудич та ін.]. – К., 1971. – 791 с.
981. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т.Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Миколаївська область / [ред. кол. : В.В. Чигирик та ін.]. – К., 1971. – 771 с.
982. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Хмельницька область / [ред. кол. : М. І. Мехеда та ін.]. – К., 1971. – 706 с.
983. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Вінницька область / [ред. кол. : А. Ф. Олійник та ін.]. – К., 1972. – 779 с.
984. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т.Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Кіровоградська область / [ред. кол. : Д. С. Сиволап та ін.]. – К., 1972. – 815 с.
985. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Черкаська область / [ред. кол. : О. Л. Стешенко та ін.]. – К., 1972. – 788 с.
986. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Чернівецька область / [ред. кол. : В. М. Курило та ін.]. – К., 1972. – 703 с.
987. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської

- енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Чернігівська область / [ред. кол. : О. І. Дериколенко та ін.]. – К., 1972. – 780 с.
988. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Херсонська область / [ред. кол. : О. Є. Касьяненко та ін.]. – К., 1972. – 687 с.
989. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Житомирська область / [ред. кол. : О. С. Чернобривцева та ін.]. – К., 1973. – 726 с.
990. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Рівенська область / [ред. кол. : А. В. Мяловицький та ін.]. – К., 1973. – 656 с.
991. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Сумська область / [ред. кол. : І. Я. Макухін та ін.]. – К., 1973. – 694 с.
992. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Тернопільська область / [ред. кол. : С. П. Нечай та ін.]. – К., 1973. – 640 с.
993. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Ворошиловградська область / [ред. кол. : Л. Г. Щагаєв та ін.]. – К., 1976. – 728 с.
994. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії ; Академія наук УРСР, 1967–1976. – Одеська область / [ред. кол. : А. П. Чередниченко та ін.]. – К., 1978. – 866 с.

995. История республики Молдова : с древнейших времен до наших дней. – Кишинев : Штиинца. – 1998. – 458 с.
996. История румын с древнейших времен до наших дней / [авт. кол. : Д. Драгнев, С. Драгнев, В. Мискевка, В. Варта, Г. Шишкан]. – Кишинэу : Civitas, 2001. – 303 р.
997. Історія селянства Української РСР. У 2-х т. – К. : Наук. думка, 1967. – Т. 2 Від великого Жовтня до наших днів / ред. кол. тома І.І. Компанієць [та ін.]. – 534 с.
998. Історія України: Курс лекцій. У 2-х кн. / Л. Г. Мельник, В. Ф. Верстюк, М. В. Демченко [та ін.]. – К. : Либідь, 1992. – Кн. 2. ХХ століття. – 575 с.
999. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / керівн. автор. колективу С. В. Кульчицький, автор. колектив: О. В. Андрощук, В. К. Баран, В. М. Веселова [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2. – 655 с.
1000. Історія Української РСР. У 8 т., 10 кн. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 7. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945 рр.) / [ред. кол. тому : В. І. Клоков та ін.]. – 536 с.
1001. История Украинской ССР. В 10 т. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 8. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945) / [ред. кол. тому : В. И. Клоков и др.] – 640 с.
1002. Каган С. С. Медико-санитарные кадры Наркомздрава УССР в первый год его восстановительной деятельности / С. С. Каган // Здравоохранение УССР в 1944 году. Сводно-аналитический обзор, составленный на основании отчетов органов здравоохранения УССР за 1944 год. – С. 10 – 18.
1003. Каган С. С. Основные итоги восстановления здравоохранения в УССР за 1944 год (в кратком изложении) / С. С. Каган // Здравоохранение УССР в 1944 году. Сводно-аналитический обзор составленный на основании отчетов органов здравоохранения УССР за 1944 год. – К., 1947. – С. 156–163.

- 1003а. Каган С. С. Основные итоги восстановления здравоохранения в УССР за 1944 г. / С. С. Каган // Советское здравоохранение. – 1947. – № 10 – 11. – С. 40.
1004. Каган С. С. Первые итоги ликвидации последствий войны и германо-фашистской оккупации УССР в области охраны народного здоров'я / С. С. Каган // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации. Труды II конференции (17–19 декабря 1946 года). – В 2-х т. / под. ред. Н. А. Семашко. – М. : Издательство Академии медицинских наук СССР, 1948. – Т. 1. – С. 13–24.
1005. Каган С. С. Радянська охорона здоров'я – дітище великого Жовтня / С. С. Каган // Тридцятиріччя охорони здоров'я трудящих в УРСР. – К. : Держмедвидав УРСР, 1948. – С. 37–64.
1006. Каневський О. П. Відбудова і розвиток сільського господарства УРСР / О. П. Каневський. – К. ; Х. : Держсільгоспвидав УРСР, 1947. – 286 с.
1007. Каракаш Д. Ф. З історії розвитку охорони здоров'я в Харківській губернії – Харківській області / Д. Ф. Каракаш // Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні / Під. ред. К. Ф. ДуPLENKO. – Київ : Держмедвидав УРСР, 1959. – С. 140 – 181.
1008. Карель П. Восточный фронт. Книга вторая. Выжженная земля 1943–1944 / П. Карель. – М. : Изографус, ЭКСМО, 2003. – 432 с.
1009. Кентій А. В. Війна без пощади і милосердя. Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944) / А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – К. : Генеза, 2005. – 408 с.
1010. Кентій А. В. Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні / А. В. Кентій, В. С. Лозицький // Укр. іст. журн. – 2005. – № 3. – С. 3–16.
1011. Кентій А. В. Боротьба в тилу нацистських окупантів в Україні / А. В. Кентій, В. С. Лозицький // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії

- України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 512–541.
1012. Кентій А. В. Радянський рух Опору на окупованій території України / А. В. Кентій, В. С. Лозицький, М. А. Слободянюк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – 98 с.
1013. Киевский Краснознаменный. История Краснознаменного Киевского военного округа. 1919–1972. – М. : Воениздат, 1974. – С. 287.
1014. Киричок Р. І. Участь комсомольських організацій у всебічній допомозі фронту (1943–1945 рр.) / Р. І. Киричок // Укр. іст. журн. – 1986. – № 5. – С. 55–63.
1015. Киричук Юрій. Український національний рух 40–50 років ХХ ст.: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів, 2003. – С. 129–130.
1016. Кіцак В. Житлове влаштування переселенців з Польщі в УРСР та наділення їх землею / В. Кіцак // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Вип. ІХ. – Тернопіль, 1999. – С. 144–148.
1017. Коваленко П. И. Достижения здравоохранения в Украинской ССР за 50 лет Советской власти / П. И. Коваленко // Вопросы социальной гигиены организации здравоохранения и истории медицины. Республиканский межведомственный сборник. – К., 1969. – Вып. 3. – С. 5–30.
1018. Коваль М. В. Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів на Україні) / М. В. Коваль. – К. : Політвидав України, 1965. – 113 с.
1019. Коваль М. В. Все – для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні. 1941–1945 рр. / М. В. Коваль. – К. : Наук. думка, 1970. – 195 с.
1020. Коваль М. В. Перебазування продуктивних сил УРСР на схід Радянської країни (1941–1942) / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1970. – № 7. – С. 19–26.

1021. Коваль М. В. Ради депутатів трудящих Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1973. – № 12. – С. 3–15.
1022. Коваль М. В. Патріотичний рух трудящих на допомогу пораненим воїнам у роки Великої Вітчизняної війни / М. В. Коваль // Вісник Академії наук Української РСР. – К., 1974. – № 8. – С. 48–56.
1023. Коваль М. В. Роль Тсоавіахіму в суцільному розмінуванні території УРСР (1943–1945) / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1974. – № 5. – С. 78–87.
1024. Коваль М. В. Роль Украинской ССР в укреплении военной экономики страны / М. В. Коваль // Советский тыл в Великой Отечественной войне. Кн. 2. Трудовой подвиг народа. – М. : Наука, 1974. – С. 334–341.
1025. Коваль М. В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1975. – № 12. – С. 24–46.
1026. Коваль М. В. Товариство Червоного Хреста і Червоного Півмісяця УРСР – фронту і тилу (1941–1945 рр.) / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1975. – № 4. – С. 78–87.
1027. Коваль М. В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М. В. Коваль. – К. : Наук. думка, 1977. – 264 с.
1028. Коваль М. В. Борьба населения Украины против фашистского рабства / М. В. Коваль. – К. : Наук. думка, 1979. – 135 с.
1029. Коваль М. В. Основні напрями діяльності профспілок у процесі відбудови народного господарства УРСР (1943–1945 рр.) // М. В. Коваль, П. М. Чернега // Укр. іст. журн. – 1980. – № 11. – С. 52–61.
1030. Коваль М. В. Плечом к плечу в борьбе против фашизма: Ратное и трудовое сотрудничество украинского народа с братьскими народами СССР / М. В. Коваль. – К. : Знание УРСР, 1980. – 48 с.

1031. Коваль М. В. За ґратами нового порядку / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1981. – № 5. – С. 119–128.
1032. Коваль М. В. Социалистическая экономика – важнейший источник победы советского народа в Великой Отечественной войне / М. В. Коваль. – К. : Знание УССР, 1984. – 48 с.
1033. Коваль М. В. 1941–1945 роки. Україна / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1991. – № 6. – С. 3–23.
1034. Коваль М. В. Фольксдойче в Україні (1941–1944 рр.) / М. В. Коваль, П. В. Медведок // Укр. іст. журн. – 1992. – № 5. – С. 15–22.
1035. Коваль М. В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1993. – № 9. – С. 13 – 27.
1036. Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війні 1939–1945 рр.: спроба сучасного концептуального бачення / М. В. Коваль. – К. : [б. в.], 1994. – 58 с.
1037. Коваль М. В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодення. Роздуми історика / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. – 1995. – № 3. – С. 3–22.
1038. Коваль М. В. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. В. Коваль. – К. : Вища шк., 1995. – 194 с.
1039. Коваль М. В. «Остарбайтери» України – раби Гітлера, ізгої Сталіна / М. В. Коваль // Політика і час. – 1998. – № 9. – С. 74–82.
1040. Коваль М. В. «Остарбайтери» України – раби Гітлера, ізгої Сталіна / М. В. Коваль // Політика і час. – 1998. – № 10. – С. 68–76.
1041. Коваль М. В. Підпільно-партизанський «другий фронт» / М. В. Коваль // Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / Україна крізь віки. В 15-ти т. – К. : Альтернатива, 1999. – Т. 12. – С. 256–271.
1042. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль // Україна крізь віки. В 15-ти т. – Т. 12. – К. : Альтернатива, 1999. – 336 с.

1043. Коваль М. В. Гірка доля українських «остарбайтерів» / М. В. Коваль // Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. / гол. ред. кол. : голова І. О. Герасимов, заступ. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відповід. секретар Р. Г. Вишневський. – К. : Пошуково-видавниче агенство „Книга Пам'яті України”. – К., 2000. – С. 212–219.
1044. Коваль М. В. Друга світова війна та історична пам'ять / В. М. Коваль // Укр. іст. журн. – 2000. – № 3. – С. 3–21.
1045. Коваль М. В. Друга світова війна та історична пам'ять / В. М. Коваль // Укр. іст. журн. – 2000. – № 4. – С. 3–19.
1046. Коваль М. В. Українське суспільство у 1939–1941 роках / М. В. Коваль // Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. / гол. ред. кол. : голова І. О. Герасимов, заступ. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відповід. секретар Р. Г. Вишневський. – К. : Пошуково-видавниче агенство „Книга Пам'яті України”. – К., 2000. – С. 25–32.
1047. Коваль М. В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни: історія і сучасність (Роздуми на межі віків) / М. В. Коваль, Ф. А. Петляк // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 3–13.
1048. Коваль М. В. Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / В. М. Коваль // Укр. іст. журн. – 2002. – № 1. – С. 3–25.
1049. Коваль М. В. 1941-рік і проблеми історичної пам'яті / М. В. Коваль // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 3–29.
1050. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і запілля УПА на Волині і південному Поліссі (1941–1944 рр.) // Літопис УПА. Т. 7. Бібліотека. – Торонто ; Л., 2006. – С.
1051. Ковпак С. А. От Путивля до Карпат / С. А. Ковпак. – М. : Госполитиздат, 1945. – 202 с.

1052. Козибаєв М. К. Зміцнення братерської дружби українського та казахського народів у 1941–1945 рр. / М. К. Козибаєв // Укр. іст. журн. – 1968. – № 5. – С. 62–69.
1053. Комарницький С. І. Радянська Буковина в роки Великої Вітчизняної війни. 1941–1945 / С. І. Комарницький. – К. : Наук. думка, 1979. – 136 с.
1054. Кондакова Н. И. Некоторые вопросы идейно-политической работы партии в освобожденных районах (1943–1945 гг.) // Вопросы истории КПСС. – 1970. – № 5. – С. 41–55.
1055. Кононенко И. Ф. Здравоохранение Украины на пути к полному возрождению / И. Ф. Кононенко // Врачебное дело. – 1945. – № 3–4. – С. 97–104.
1056. Кононенко И. Ф. Изучение состояния здоровья инвалидов Отечественной войны на Украине / И. Ф. Кононенко // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации. Труды II конференции (17–19 декабря 1946 года). – В 2-х т. / под. ред. Н. А. Семашко. – М. : Издательство Академии медицинских наук СССР, 1948. – Т. 1. – С. 83–93.
1057. Король В. Ю. До питання про військові втрати України у роки Другої світової війни / В. Ю. Король // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 104–108.
1058. Король В. Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 роках / В. Ю. Король. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 128 с.
1059. Король В. Ю. Нові аспекти історії німецько-фашистського окупаційного режиму на території генеральної області «Київ» в 1941–1944 роках / В. Ю. Король, В. М. Удовик // Проблеми освіти. – К., 2004. – Вип. 39. – С. 3–15.
1060. Король В. Ю. Трагедія радянських військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 рр. / В. Ю. Король // Сторінки воєнної

- історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. – С. 239–252.
1061. Косик В. Україна і Німечина у Другій світовій війні / В. Косик ; пер. з франц. – Париж ; Нью-Йорк ; Л. : вид-во НТШ ім. Т. Шевченка, 1993. – 660 с.
1062. Костриба П. М. Роль партійних організацій в мобілізації сил українського народу для відсічі ворогу в перший період Великої Вітчизняної війни / П. М. Костриба // Укр. іст. журн. – 1966. – № 2. – С. 63–72.
1063. Кравчук М. І. Трудовой подвиг рабочего класса и колхозного крестьянства в возрождении народного хозяйства республики (1943–1945 гг.) / М. І. Кравчук // Коммунистическая партия – организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков : сборник статей. – К. : Политиздат Украины, 1975. – С. 295–302.
1064. Кузьмин М. К. Советская медицина в годы Великой Отечественной войны (очерки) / М. К. Кузьмин. – М. : Медицина, 1979. – 259 с.
1065. Кульчинський В. Л. Учнівська молодь Української РСР у роки Великої Вітчизняної війни / В. Л. Кульчинський, В. І. Кучер // Радянська школа. – 1981. – № 5. – С. 89–91.
1066. Кульчицький С. «Колабораціонізм» ОУН–УПА : державної зради не було / С. Кульчицький // Україна молода. – 1999. – 8 грудня.
1067. Кульчицький С. Возз'єднання західної України з СРСР: проблема легітимності / С. Кульчицький // Київська старовина. – 1999. – № 6. – С. 80–95.
1068. Кульчицький С. Львів, 30 червня 1941 року / С. Кульчицький // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 32–44.
1069. Кучер В. І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944) / В. І. Кучер. – К. : Наук. думка, 1974. – 142 с.

1070. Кучер В. І. Створення партизанських резервів на Україні / В. І. Кучер // Укр. іст. журн. – 1976. – № 5. – С. 50–57.
1071. Кучер В. І. Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні 1941–1944 / В. І. Кучер. – К. : Наук. думка, 1983. – 240 с.
1072. Кучер В. І. Боротьба підпільників України за збереження народного добра (1942–1944) / В. І. Кучер // Укр. іст. журн. – 1984. – № 7. – С. 46–55.
1073. Кучер В. И. Из истории общественно-политической деятельности колхозного крестьянства / В. И. Кучер // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны. Сб. научн. трудов / ред. кол. М. В. Коваль [и др.]. – К. : Политиздат Украины, 1988. – С. 88–130.
1074. Кучер В. І. Хліб війни: Роль партійних організацій колгоспів і радгоспів у мобілізації населення України на забезпечення продовольством фронту і тилу в роки Великої Вітчизняної війни / В. І. Кучер. – К. : Знання, 1989. – 31 с.
1075. Кучер В. І. Німецька та румунська окупаційні влади в Україні. Рух опору в окупаційній Україні. / В. І. Кучер // Політична історія України. XX ст. : у 6 т. / Редкол. : І. Ф. Курас (голова) [та ін.]. – К. : Генеза, 2002–2003. – Т. 4. : Україна у Другій світовій війні, 1939–1945. / Керівник тому В. І. Кучер. – С. 335–438.
1076. Кучер В. І. Радянські партизани / В. І. Кучер // Політична історія України. XX ст. : у 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) [та ін.]. – К.: Генеза, 2003. – Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939 – 1945. – Керівник тому В. І. Кучер. – С. 371–412.
1077. Кучер В. І. Україна у Другій світовій війні / В. І. Кучер, П. М. Чернега. – К. : Генеза, 2004. – 272 с.
1078. Кучер В. І. Україна в добу окупації / В. І. Кучер // Україна : політична історія. XX – початку XXI ст. / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін.

- Редкол. В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – С. 757–813.
1079. Кучер В. Окупаційний режим в дистрикті «Галичина» / В. Кучер, Г. Стефанюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К. : НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 392–412.
1080. Кучер В. І. Україна 1941–1944 : трагедія народу за фасадом Священної війни : Монографія / В. І. Кучер, О. В. Потильчак. – К. : Біла Церква ; ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. – 368 с.
1081. Лавринович М. І. Діяльність парторганізацій Української РСР по відбудові сільського господарства (1943–1945) / М. І. Лавринович // Укр. іст. журн. – 1964. – № 1. – С. 55–60.
1082. Лавринович М. І. Комуністична партія України – організатор відбудови сільського господарства в 1943–1945 рр. (На матеріалах Житомирської, Київської, Сумської та Чернігівської областей) : дис. ... канд. іст. наук / М. І. Лавринович ; КГУ ім. Т. Шевченко – К., 1964. – 280 с.
1083. Лаврищук В. І. До питання про аграрну політику фашистів в західних областях України / В. І. Лаврищук // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 132–135.
1084. Лапан Т. Д. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту в неволі : дис. ... канд. іст. наук / Т. Д. Лапан; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Л., 2005. – 185 с.
1085. Ларин А. Ф. Деятельность Коммунистической партии по организации материально-бытового обеспечения населения на освобожденной от немецко-фашистских захватчиков территории Украинской ССР

- (1943–1945 гг.) : дис. ... канд. ист. наук / А. Ф. Ларин ; КГУ им. Т. Шевченко. – К., 1975. – 185 с.
1086. Ларин А. Ф. До питання про матеріально-побутове постачання населення України (1943–1945 рр.) / А. Ф. Ларін // Укр. іст. журн. – № 5. – 1978. – С. 102–106.
1087. Ларін А. Ф. Допомога Червоної Армії населенню в ході визволення території УРСР / А. Ф. Ларін // Укр. іст. журн. – 1980. – № 2. – С. 92–95.
1088. Ларін А. Ф. Братерська допомога народів СРСР у відновленні роботи лікувальних закладів УРСР (1943–1945 рр.) / А. Ф. Ларін, І. М. Сахарчук // Укр. іст. журн. – 1982. – № 8. – С. 75–78.
1089. Ларін А. Ф. Боротьба за поліпшення санітарного стану визволених районів УРСР (1943–1945 рр.) / А. Ф. Ларін, Н. В. Маковська // Укр. іст. журн. – 1986. – № 12. – С. 55–61.
1090. Лаута С. П. Колхозное крестьянство Советской Украины в период Великой Отечественной войны : дис. ... канд. ист. наук / С. Лаута. – К., 1951. – 208 с.
1091. Лаута С. П. Сельское хозяйство Советской Украины в период Великой Отечественной войны / С. П. Лаута // Научные записки Киев. фин.-экон. ин-та. – К., 1959. – № 7. – С. 44–70.
1092. Лаута С. П. Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни / С. П. Лаута. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 208 с.
1093. Лаута С. П. Колхозное крестьянство Советской Украины в период Великой Отечественной войны : автореф. дис. ... д-ра економ. наук / С. П. Лаута. – К., 1965. – 58 с.
1094. Лаута С. П. Сільське господарство Української РСР на службі фронту в перший рік Великої Вітчизняної війни / С. П. Лаута // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. Республіканський міжвідомчий збірник. – К., 1976. – Вип. 10. – С. 34–39.
1095. Лебедь Микола. УПА. Українська повстанська армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну

- Соборну Державу. I частина. Німецька окупація України : Репринтне вид. / Микола Лебедь. – Дрогобич : Відродження. – Дрогобич, 1993. – 208 с.
1096. Левит И. Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. Истоки, планы, реализация (1. XI. 1939 – 19. XI. 1942) / И. Э. Левит. – Кишинев : Штиинца, 1981. – 391 с.
1097. Левит И. Э. Крах политики агрессии диктатуры Антонеску (19. XI. 1942 – 23. VIII. 1944) / И. Э. Левит. – Кишинев : Штиинца, 1983. – 378 с.
1098. Левит И. Э. Политика фашистской диктатуры Антонеску на временно оккупированной территории СССР / И. Э. Левит // История СССР. – 1984. – № 5. – С. 127–140.
1099. Легасова Л. Спалені села (1941–1944 рр.): український вимір трагедії / Л. Легасова, М. Шевченко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2010. – Вип. 13. – С. 154–170.
1100. Ленская В. В. Деятельность партии по восстановлению и развитию системы народного образования в освобожденных районах Украины в годы Великой Отечественной войны: историография вопроса / В. В. Ленская // Вопросы общественных наук. – М., 1978. – Вып. 34. – С. 70–76.
1101. Ленська В. В. Всенародна допомога школі УРСР у відбудові і зміцненні її матеріальної бази (1943–1945 рр.) / В. В. Ленська // Укр. іст. журн. – 1980. – № 2. – С. 100–104.
1102. Ленська В. В. Піклування партії про загальне навчання дітей і підлітків у роки війни / В. В. Ленська // Укр. іст. журн. – 1987. – № 9. – С. 83–91.
1103. Ленська В. В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України / В. В. Ленська // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 81–86.
1104. Леонтьев А. «Зеленая папка Геринга» / А. Леонтьев. – М. : Госполитиздат, 1942. – 42 с.

1105. Леонтьев А. Провал немецко-фашистского хозяйничанья в оккупированных районах Украины / А. Леонтьев // Партийное строительство. – 1942. – № 11. – С. 15 – 22.
1106. Лисенко О. Є. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни / О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. – 1995. – № 3. – С. 73–81.
1107. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946 / О. Є. Лисенко. – К. : Вид-во Ін-т історії України НАНУ, 1998. – 404 с.
1108. Лисенко О. Є. Релігійна ситуація на Україні в 1941–1946 рр. : автореф. ... дис. д-ра іст. наук / О. Є. Лисенко ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 1999. – 35 с.
1109. Лисенко О. Є. Втрати народу України / О. Є. Лисенко, І. Т. Муковський // Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / гол. ред. кол. (голова І. О. Герасимов, заступ. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відповід. секретар Р. Г. Вишневський). – К. : Пошуково-видавниче агенство „Книга Пам'яті України”, 2000. – С. 548–563.
1110. Лисенко О. Є. Людський фактор Перемоги / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 14–22.
1111. Лисенко О. Є. Ідеологічні аспекти початкового періоду війни: реалії та їх відлуння / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 6–9.
1112. Лисенко О. Є. До питання про зміст понять «війна», «воєнний», «військовий» / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 116–118.
1113. Лисенко О. Є. Випробування: перевірка війною / О. Є. Лисенко, В. А. Гриневич // Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-

- х томах. – К. : Наукова думка, 2004. – Т.2: Радянський проект для України. – С. 123–396.
1114. Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. – 2004. – № 5. – С. 13–16.
1115. Лисенко О. Є. Один народ – дві історії війни / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8, ч. 1. – С. 3–8.
1116. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни в сучасній Україні: Основні напрями і проблема наукового пошуку / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9, ч. 1. – С. 90–98.
1117. Лисенко О. Є. Методологічні аспекти дослідження історії Другої світової війни / О. Є. Лисенко // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції Черкащини (до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.). – Черкаси, 2005. – С. 10–22.
1118. Лисенко О. Є. Підсумки Другої світової війни та Україна: методологічні завваги / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10, ч. 1. – С. 7–13.
1119. Лисенко О. Є. Проблеми дослідження історії Другої світової війни: історіографічний ескіз / О. Є. Лисенко // Велич подвигу народного. Збірка наукових статей міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – О. : Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2006. – С. 106–112.
1120. Лисенко О. Окупаційний режим на Україні у 1941–1943 рр.: адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації.

- 1941–1944 / Держ. Ком. Архівів України ; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”. – К., 2006. – С. 762–769.
1121. Лисенко О. Соціальні аспекти окупації України: методологія проблеми / О. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 3–9.
1122. Лисенко О. Деякі методологічні проблеми дослідження історії Другої світової війни / О. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2009. – Вип. 12. – С. 7–18.
1123. Лисенко О. Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна / О. Лисенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України. Ін-т історії України. – К.: НВП «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 9–42.
1124. Лисенко О.Є. Повсякденна історія війни: методологічні нотатки / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2010. – Вип. 13. – С. 8–22.
1125. Лисенко О. Є. Відродження аграрного сектора економіки у 1943 – 1945 рр. / О. Є. Лисенко, О. Г. Перехрест // Економічна історія України. Історико-економічні дослідження: В 2-х т. / [редрада: В.М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – С. 348 – 353.
1126. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи / О. Є. Лисенко // Укр. істор. журн. – 2011. – № 4. – С. 165–194.
1127. Лисенко О. Релігійне життя в Україні (1941–1945 рр.) / О. Лисенко, М. Михайлуца, І. Поїздник // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В.

- Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К. : НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2011. – Кн. друга. – С. 177 – 230.
1128. Лисенко О. Є. Україна по війні: підсумки та перспективи / О. Є. Лисенко // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 202, ч. 1. – С. 3–8.
1129. Литвин В. М. Україна в Другій світовій війні (1939–1945) / В. М. Литвин. – К. : Видавничий дім «Літ-terra», 2004. – 464 с.
1130. Литвин В. Україна в роки окупації. Із циклу статей «Україна в Другій світовій війні» / В. Литвин // Історія в школах України. – 2005. – № 1. – С. 51–55.
1131. Литвин В. Історія України. Підручник / В. Литвин. – К. : НВП «Наук. думка» НАН України, 2008. – 815 с.
1132. Литвинов И. Д. Провал аграрной политики немецко-фашистских оккупантов в 1941–1943 гг. (по материалам Полтавской области) : автореф. дис. ... канд. эконом. наук / И. Д. Литвинов. – Полтава, 1950. – 20 с.
1133. Лобода М.К. Мобілізація некваліфікованих робітників на відбудову важкої промисловості України: соціальний аспект / М. К. Лобода // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 3. – С. 259–269.
1134. Лобода М.К. Використання трудових ресурсів у відбудові важкої промисловості України (1943–1950 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / М. К. Лобода; Ін-т історії України НАН України. – К., 2007. – 234 с.
1135. Лобода М. Матеріально-побутове становище робітників і службовців підприємств важкої промисловості України (1943–1950 рр.) / М. Лобода, М. Смольницька // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 78–94.

1136. Лобода М.К. Політика і практика працевикористання в окупованій Україні (1941-1944 рр.) / М. Лобода // Укр. істор. журн. – 2010. – № 3. – С. 64–77.
1137. Лобода М.К. Працевикористання цивільного населення на окупованій території України (1941–1944 рр.): історіографія питання / М. Лобода // Сторінки воєнної історії України. – К., 2010. – Вип. 12 – С. 31–44.
1138. Лях Л. О. Масово-політична робота партійних організацій серед робітників радгоспів і МТС Сталінської області (1943–1945 рр.) / Л. О. Лях // Наукові праці з історії КПРС. Міжвідом. наук. зб. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – Вип. 51. – С. 59–68.
1139. Маєвська Н. К. Медична служба в партизанських з'єднаннях України (1941–1945 рр.) / Н. К. Маєвська. – К. : Здоров'я, 1972. – 180 с.
1140. Макарчук С. Втрати населення на Волині у 1941–1947 рр. / С. Макарчук // Україна – Польща : важкі питання. – Т. 5. Матеріали 5-го міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. – Луцьк, 27–29 квітня 1999 р. – Варшава : Turisa, 2001 / Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі. – С. 249–270.
1141. Макарчук С. Нищення населення на Волині в часи війни (1941–1945) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія : Історична. – Л., 1999. – Вип. 34. – С. 361–382.
1142. Маковская Н. В. Деятельность КПСС по восстановлению системы здравоохранения освобождённых районов УРСР в годы Великой Отечественной войны (1943 – 1945 гг.) / Н. В. Маковская : автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1985. – 24 с.
1143. Макухін І. Я. З історії розвитку сільського господарства в післявоєнний період (На матеріалах Сумської області) / І. Я. Макухін // Укр. іст. журн. – 1962. – № 4. – С. 114–119.
1144. Марзеев А. Н. Записки санитарного врача / А. Н. Марзеев. – К. : Здоров'я, 1965. – 175с.

1145. Мартынова В. В. Партийная организация Днепропетровской области в борьбе за восстановление и дальнейшее развитие сельского хозяйства : автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. В. Мартынова. – К., 1953. – 25 с.
1146. Марущенко А. В. Новітня вітчизняна історіографія окупаційного режиму в Україні в роки Другої світової війни (1941–1944 рр.) / А. В. Марущенко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7 (9). – С. 660–676.
1147. Марущенко О. В. Сучасна українська історіографія і проблема колабораціонізму в роки німецько-фашистської окупації України / О. В. Марущенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 47–62.
1148. Марущенко О. В. Україна в роки Другої світової війни: вибрані історіографічні аспекти проблеми / О. В. Марущенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 8, ч. 1. – С. 26–35.
1149. Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни / О. Марущенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 83–142.
1150. Марьяхин Г. Л. Налоги и сборы с колхозов и населения / Г. Л. Марьяхин. – М. : Госфиниздат, 1949. – 191 с.
1151. Марьяхин Г. Л. Очерки истории налогов с населения в СССР / Г. Л. Марьяхин. – М. : Финансы, 1964. – С. 209.
1152. Медведь Л. І. Розквіт медичної науки і охорони здоров'я населення в УРСР / Л. І. Медведь // Тридцятиріччя охорони здоров'я трудящих в УРСР 1917–1947. – К. : Держмедвидав УРСР, 1948. – С. 1–36.
1153. Меляков А. В. Масові джерела з історії депортації цивільного населення Харківщини до Німеччини в період 1941–1943 рр. : дис. ... канд. іст.

- наук / Меляков А. В. ; Харківський національний університет ім. В. Каразіна. – Х., 2002. – 205 с.
1154. Мельник П. І. Участь молоді у відбудові сільського господарства УРСР / П. І. Мельник // Укр. іст. журн. – 1975. – № 5. – С. 95–102.
1155. Мельник П. И. Участие молодежи в восстановлении сельского хозяйства Советской Украины в годы Великой Отечественной войны (1943–1945 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / П. И. Мельник. – К., 1979. – 25 с.
1156. Мельник П. І. Допомога міської молоді у відбудові сільського господарства (1943–1945 рр.) / П. І. Мельник // Укр. іст. журн. – 1979. – № 10. – С. 114–120.
1157. Мельничук Л. С. Про патріотичний рух комсомольців та молоді УРСР за створення фонду оборони / Л. С. Мельничук // Укр. іст. журн. – 1987. – № 3. – С. 66–73.
1158. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1945 рр. (до 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів) / Ред. кол. : Гаркуша О. М. – голова [та ін.] ; автор. кол. : Багмет М. О., Будак В. Д. [та ін.]. – Миколаїв : Квіт, 2004. – 504 с.
1159. Мировые войны XX века : Кн. 3 : Вторая мировая война. Исторический очерк. – М. : Наука, 2002.
1160. Митерев Г. А. Очередные задачи здравоохранения в освобожденных районах / Г. А. Митерев // Советское здравоохранение. – 1942. – № 3. – С. 3–7.
1161. Митерев Г. А. Забота о матери и ребенке – важнейшая государственная задача / Г. А. Митерев. – М. : Медгиз, 1944. – 63 с.
1162. Митерев Г. А. Советское здравоохранение в годы Великой Отечественной войны / Г. А. Митерев // Советское здравоохранение. – 1944. – № 7–8. – С. 3–7.

1163. Митерев Г. А. Система санитарных и противоэпидемических мероприятий периода Великой Отечественной войны / Г. А. Митерев. – М. : Медгиз, 1945. – 105 с.
1164. Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-х – 1944 рр.) / М. І. Михайлуца. – Одеса : Вид-во «Optimum», 2006. – 237 с.
1165. Михайлуца М. Релігійна ситуація в Трансністрії (1941–1944 рр.) / М. Михайлуца // Архіви окупації. 1941–1944. – К., 2006. – С. 833–839.
1166. Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні / М. Михайлюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 644–658.
1167. Михненко А. М. Донбас в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) / А. М. Михненко. – Донецьк : Юго-Восток, 2000. – 152 с.
1168. Міщанін В. В. Аграрна політика на Закарпатті (1944–1945 рр.). / В. В. Міщанін. – Ужгород : Закарпаття, 2000. – 138 с.
1169. Міщанін В. В. Аграрна політика на Закарпатті (1944–1950 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / В. В. Міщанін ; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2003. – 284 с.
1170. Міщенко Г. П. Виховані партією. Комсомол і молодь Житомирщини у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.) / Г. П. Міщенко, М. Н. Матвійчук. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1960. – 207 с.
1171. Мольченко В. П. Комуністична партія України в боротьбі за відновлення і розгортання діяльності культурно-освітніх закладів на селі в післявоєнний період (1943–1950 рр.) / В. П. Мольченко // Наукові праці з історії КПРС. Міжвідом. наук. зб. – К., 1966. – Вип. 10. – С. 148–158.
1172. Мюллер Н. Вермахт и оккупация. (1941–1944). О роли Вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на

- советской территории / Н. Мюллер: пер. с нем. А. Н. Артёмова [и др.]; под ред. А. Ф. Юденкова. – М. : Воениздат, 1974. – 387 с.
1173. Нагайко Т. Вивчення побутового аспекту життя сільського населення України періоду Другої світової війни засобами «усної історії» / Т. Нагайко // Український історичний збірник. – К., 2004. – Вип. 6. – С. 368–376.
1174. Нагайко Т. Побутовий аспект вітчизняної історії ХХ століття : проблеми та перспективи розвитку на сучасному етапі / Т. Нагайко // Наукові записки з української історії : Зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 15. – С. 196–200.
1175. Нагайко Т. Сільське житлове будівництво та житлові умови сільського населення України у період 1943–1945 рр. / Т. Нагайко // Український історичний збірник. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 353–370.
1176. Нагайко Т. Діяльність сільських лікарських установ в Україні (1939–1941) / Т. Нагайко // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9, ч. 1. – С. 358–373.
1177. Нагайко Т. Економічна політика фашистської Німеччини та її вплив на матеріальне становище селянства України / Т. Нагайко // Національні рухи опору в східній і центральній Європі кінця 1930-х – середини 1950-х років : Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. – К., 2005. – С. 34–38.
1178. Нагайко Т. Побутовий аспект життя сільського населення України періоду Великої Вітчизняної війни (історіографія питання) / Т. Нагайко // Часопис української історії : Зб. наук. ст. – К., 2005. – Вип. 2. – С. 86–90.
1179. Нагайко Т. Ю. Матеріально-побутові умови сільської інтелігенції в Україні у післякупаційний період. 1943–1945 рр. // Соборність України : Збірник наукових статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 4, т. 1. – С. 66–72.

1180. Нагайко Т. Життя селян на окупованій території України в роки Другої світової війни (За матеріалами центральних областей) / Т. Нагайко // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 148–165.
1181. Найближчі завдання працівників сільського господарства України. Виступ Голови Раднаркому УРСР і Секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова на Пленумі ЦК КП(б)У 6 червня 1945 р. Скорочена стенограма // Колгоспник України. – 1945. – 19 червня. – № 72 (653). – С. 1–2.
1182. Нарада в питаннях прийому демобілізованих, їх трудовлаштування, матеріально-побутового обслуговування сімей фронтовиків, дітей-сиріт та інвалідів Вітчизняної війни. Виступ М. С. Хрущова // Колгоспник України. – 1945. – 27 жовтня. – № 130 (711). – С. 1 та ін.
1183. Нариси історії Київської обласної партійної організації / [ред. кол. : Д. М. Дмитрук та ін.]. – К. : Політвидав України, 1967. – 651 с.
1184. Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897–1968 рр.) / [ред. кол. : В. О. Васильєв та ін.]. – О. : Маяк, 1969. – 419 с.
1185. Нариси історії Полтавської обласної партійної організації / [ред. кол. : М. М. Губерський та ін.]. – Х. : Прапор, 1970. – 452 с.
1186. Нариси історії Харківської обласної партійної організації / [ред. кол. : В. І. Астахов, С. З. Голиков, Ю. С. Склярів та ін.]. – Х. : Прапор, 1970. – 803 с.
1187. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації / [авт. кол. : М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун, М. О. Буцько та ін.]. – О. : Маяк, 1972. – 328 с.
1188. Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації / [авт. кол. : В. Й. Гарань, П. А. Корольов, М. К. Кучеров та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1979. – 312 с.
1189. Нариси історії Житомирської обласної партійної організації / [авт. кол. : Г. П. Булкін, О. М. Іващенко, В. О. Матящук, П. П. Москвін. – К. : Політвидав України, 1980. – 315 с.

1190. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації / [авт. кол. : В. І. Білоусов, І. М. Грінчак, О. Д. Довганич та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1980. – 320 с.
1191. Нариси історії Львівської обласної партійної організації / [авт. кол. : Д. А. Яремчук, М. Я. Белінський, М. В. Брик та ін.]. – Л. : Каменяр, 1980. – 386 с.
1192. Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації / [кер. авт. кол. С. П. Нечай]. – Л. : Каменяр, 1980. – 288 с.
1193. Нариси історії Чернівецької обласної партійної організації / [авт. кол. : Б. Ф. Білецький, З. Б. Брацлавський, Л. І. Васюк та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1980. – 318 с.
1194. Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації / [авт. кол. : І. П. Костенко, І. П. Неліп, В. У. Черноус та ін.]. – К. : Політвидав України, 1980. – 318 с.
1195. Нариси історії Волинської обласної партійної організації / [авт. кол. : П. А. Борковський, Н. В. Бурчак, Б. Й. Заброварний та ін.]. – Л. : Каменяр, 1981. – 250 с.
1196. Нариси історії Ровенської обласної партійної організації / [авт. кол. : В. І. Вишнякова, М. О. Гарматюк, П. В. Йова та ін.]. – Л. : Каменяр, 1981. – 264 с.
1197. Нариси історії Сумської обласної партійної організації / [авт. кол. : О. П. Бова, П. В. Козирев, Б. Л. Корогод та ін.]. – Х. : Прапор, 1981. – 304 с.
1198. Нариси історії Черкаської обласної партійної організації / [ред. кол. : Г. В. Суховершко та ін.]. – Д. : Промінь, 1981. – 254 с.
1199. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / [авт. кол. : В. М. В'язовецький, А. П. Гаврищук, С. К. Гуменюк та ін.]. – Л. : Каменяр, 1982. – 271 с.
1200. Нариси історії Київських міської та обласної комсомольських організацій / [ред. кол. : В. І. Цибух та ін.]. – К. : Молодь, 1986. – 528 с.

1201. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1965). – К. : Рад. шк., 1967. – 483 с.
1202. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945. В 2-х книгах. Книга первая. Борьба в подполье / [авт. кол. : В. Н. Немятый, Г. Ф. Григорович, В. А. Замлинский и др.]. – К. : Наук. думка, 1985. – 399 с.
1203. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945. В 2-х книгах. Книга вторая: Партизанская борьба / [авт. кол. : Ю. В. Бабко, Г. Ф. Григорович, Н. Я. Жученко и др.] – К. : Наук. думка, 1985. – 432 с.
1204. Натрадзе А. Г. Материальный ущерб, причиненный здравоохранению Союза ССР немецко-фашистскими захватчиками в Великую Отечественную войну / А. Г. Натрадзе, С. Ф. Качалов // Советское здравоохранение. – 1946. – № 3. – С. 10–22.
1205. Науменко В. Зона військової адміністрації 1941–1943 рр. : основні напрями окупаційної економічної і соціальної політики / В. Науменко, В. Нестеренко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К. : НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 368–391.
1206. Некрасова И. М. Развитие электрофикации сельского хозяйства в 1945–1965 гг. / И. М. Некрасова // Развитие сельского хозяйства СССР в послевоенные годы (1946–1970 гг.). – М., 1972. – С. 101–118.
1207. Немятый В. Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии: Коммунистическая партия – организатор всенародной борьбы против хищнической политики на оккупированной территории Украины (1941–1944 гг.) / В. Н. Немятый. – К. : Политиздат Украины, 1982. – 230 с.
1208. Немятый В. Н. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы

- за срыв экономических планов фашистской Германии на оккупированной территории Украины (1941–1944 гг.) : автореф. дис. ... д-ра ист. наук / В. Н. Немятый. – К., 1982. – 50 с.
1209. Непокоренная земля Киевская: Из истории всенародной борьбы в тылу врага 1941–1944 / авт. кол. : В. Н. Немятый, Ф. Ф. Григорович, О. С. Кременчугская и др. – К. : Политиздат Украины, 1985. – 251 с.
1210. Нестеренко В. А. Професійна освіта у військовій зоні України у 1941–1943 рр. / В. А. Нестеренко // Сумська старовина. – 2002. – № 10. – С. 102–110.
1211. Нестеренко В. А. Формування „органів самоврядування” у військовій зоні України / В. А. Нестеренко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 201–210.
1212. Нестеренко В. А. Аграрні перетворення окупаційних властей у військовій зоні України, 1941–1943 рр. / В. А. Нестеренко // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8, ч. 1. – С. 279–298.
1213. Нестеренко В. А. Окупаційний режим в військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти) : дис. ... канд. іст. наук / В. А. Нестеренко. – К., 2005. – 307 с.
1214. Никульча И. Я. Румынский оккупационный режим в Транснистрии (обзор источников) / И. Я. Никульча // Записки исторического факультета Одесского государственного университета. – Одесса, 1997. – Вып. 5. – С. 182–187.
1215. Ніколаєць Ю. О. Морально-політичний стан населення і Червоної армії в перший період Великої Вітчизняної війни (на матеріалах України) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ю. О. Ніколаєць. – К., 1998. – 20 с.
1216. Ніколаєць Ю. О. Цивільне населення України на початку війни з німецько-фашистськими загарбниками / Ю. А. Ніколаєць. – К. : ТОВ „Міжнародна фінансова агенція”, 1998. – 36 с.

1217. Ніколаєць Ю. О. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.) / Ю. А. Ніколаєць. – Вінниця : Тезис, 1999. – 62 с.
1218. Ніколаєць Ю. О. Земельна реформа в Україні в умовах окупаційного режиму 1941–1944 рр. / Ю. О. Ніколаєць // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2004. – Вип. 26. – С. 216–229.
1219. Новиченко Л. Гітлерівська кріпаччина: (Про «німецьку земельну реформу» на тимчасово окупованій Україні) / Л. Новиченко. – Саратов : Укрвидав при ЦК КП(б)У, 1942. – 20 с.
1220. Новиченко Л. М. Німецька кріпаччина / Л. М. Новиченко. – Саратов : Укрвидав при ЦК КП(б)У, 1942. – 32 с.
1221. Носиков Ю. В. З історії відбудови народного господарства України в 1943–1945 рр. (За матеріалами Миколаївської, Запорізької та Херсонської області) / Ю. В. Носиков // Укр. іст. журн. – 1971. – № 7. – С. 46–53.
1222. Носиков Ю. В. Борьба трудящихся юга Украины за восстановление народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны. 1943–1945 гг. (На материалах Запорожской, Николаевской, Херсонской обл.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Ю. В. Носиков. – К., 1973. – 28 с.
1223. Обзор международного положения 1939–1946 гг. Гитлеровская Европа / под. ред. : А. Тойнби, В. Тойнби. – Оксфорд ; Лондон ; Нью-Йорк ; Торонто : Юниверсити Пресс, 1954.
1224. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Документы и материалы. / ред. кол. Н. И. Зотов (отв. ред.) – О. : Маяк, 1970. – 388 с.
1225. Ожог І. Краткий курс лекцій по истории Румын / І. Ожог, І. Шаров. – Кишинев : Cartdidact, 1997. – 214 с.
1226. Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 році / М. Омелюсік // Літопис УПА. – Т. 1., кн. 1-ша: Волинь і Полісся. Німецька окупація. – С. 332–334.

1227. Омельчук Д. В. Колабораціонізм в Україні (1941–1944 рр.) / Д. В. Омельчук // Матеріали міжнародної наукової конференції „50 річчя перемоги над фашизмом : наслідки та уроки”. 4–5 травня 1995 р. – К., 1995. – С. 186–188.
1228. Офіцинський Р. А. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини / Р. А. Офіцинський. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1997. – 244 с.
1229. Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине / под ред. Б. Д. Петрова, В. Д. Братуся, К. Д. Дупленко. – К. : Гос. мед. изд-во УССР, 1954. – 437 с.
1230. Очерки истории здравоохранения СССР / под ред. М. И. Барсукова. – М. : Медгиз, 1957. – 437 с.
1231. Паламарчук Л. Фашистський розбій на Україні / Л. Паламарчук. – Уфа : Вид-во АН УРСР, 1943. – 48 с.
1232. Панченко П. П. Радгоспи: шлях становлення і розквіту (1917–1980). На матеріалах Української РСР / П. П. Панченко, А. П. Євтушенко. – К. : Вища школа, 1982. – 264 с.
1233. Панченко П. П. Аграрна історія України / П. П. Панченко, В. А. Шмарчук. – 2-е вид., випр. й доп. – К. : Знання, 2000. – 342 с.
1234. Паньківський К. Роки німецької окупації 1941 – 1944 / К. Паньківський. – Нью-Йорк – Торонто : [б.в.], 1965. – 480 с.
1235. Партийная организация Харьковщины в годы Великой Отечественной войны. – Х. : Прапор, 1968. – С. 215.
1236. Пастушенко Т. Використання праці українських примусових робітників у Третьюму рейху / Т. Пастушенко // Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. Ком. Архівів України ; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 854–860.
1237. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах

- Київщини) : дис. ... канд. іст. наук / Т. В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2007. – 235 с.
1238. Перехрест І. В. Боротьба з епідеміями паразитарних тифів в Україні у повоєнний період (1944–1950 рр.) / І. В. Перехрест // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 32. – Вип. 19. Історичні науки / Вид-во МДГУ ім. П. Могили. – Миколаїв, 2004. – С. 58–61.
1239. Перехрест І. В. Відновлення мережі медичних закладів – важливий напрямок ліквідації медико-санітарних наслідків нацистської окупації в Україні / І. В. Перехрест // Історичні і політологічні дослідження. – Вид-во ДонНУ.– 2005. – № 1 (23). – С. 262–267.
1240. Перехрест І. В. Санітарно-епідемічний стан в сільській місцевості України та заходи щодо його покращення в перші повоєнні роки (1943–1945 рр.) / І. В. Перехрест // Український селянин: Зб. наук. статей. – Черкаси, 2005. – Вип. 9. – С. 221–224.
1241. Перехрест І. В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943–1950 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / І. В. Перехрест ; Донецький національний університет. – Донецьк, 2007. – 291 с.
1242. Перехрест О. Г. Ленінський комсомол – активний помічник Комуністичної партії в мобілізації сільської молоді Радянської України на трудові звершення в перший період Великої Вітчизняної війни / О. Г. Перехрест // Наукові праці з історії КПРС. Міжвідом. наук. зб. – К., 1975. – Вип. 76. – С. 30–36.
1243. Перехрест О. Г. Участь комсомольців і молоді Радянської України в охороні тилу (1941–1942 рр.) / О. Г. Перехрест // Укр. іст. журн. – 1975. – № 11. – С. 74–80.
1244. Перехрест А. Г. Ленинский комсомол – активный помощник Коммунистической партии в мобилизации молодёжи на отражение немецко-фашистской агрессии в первый период Великой Отечественной

- войны (на материалах Украины) : дис. ... канд. ист. наук / А. Г. Перехрест ; ОГУ им. И. Мечникова. – О., 1976. – 203 с.
1245. Перехрест О. Г. Діяльність комсомольських організацій прифронтових районів України наприкінці 1941 р. – у першій половині 1942 р. / О. Г. Перехрест // Укр. іст. журн. – 1981. – № 6. – С. 80–87.
1246. Перехрест О. Г. Сільське господарство України на початковому етапі відбудови (весна – літо 1943 року) / О. Г. Перехрест // Український селянин: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Черкаси, 2000. – Вип. 4. – С. 76–81.
1247. Перехрест О. Г. Евакуація ресурсів сільського господарства України на початку Великої Вітчизняної війни: здобутки і втрати / О. Г. Перехрест // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 266–273.
1248. Перехрест О. Г. Сільське господарство Лівобережної України наприкінці літа – взимку 1943 року: деякі питання стану та наслідків господарювання / О. Г. Перехрест // Український селянин: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Черкаси, 2002. – Вип. 5. – С. 137–141.
1249. Перехрест О. Г. Системи оподаткування та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції як форми економічного пограбування селянства України за нацистської окупації (1941–1944 рр.) / О. Г. Перехрест // Український селянин: Зб. наук. статей – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 154–158.
1250. Перехрест О. Г. До питання про збитки, заподіяні сільському господарству України в роки Великої Вітчизняної війни / О. Г. Перехрест // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 7, ч. 2. – С. 199–208.
1251. Перехрест О. Г. Збитки, заподіяні тваринницькій галузі сільського господарства України в роки Великої Вітчизняної війни / О. Г.

- Перехрест // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8, ч. 2. – С. 264–274.
1252. Перехрест О. Г. Організація нацистськими окупантами сільськогосподарського виробництва на території України в 1941 – на початку 1942 рр. / О. Г. Перехрест // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2004. – Вип. 61. – С. 150–157.
1253. Перехрест О. Г. Стан та відродження тваринницької галузі сільського господарства Хмельниччини після визволення від нацистських окупантів (квітень – грудень 1944 року) / О. Г. Перехрест // Український селянин: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Черкаси, 2004. – Вип. 8. – С. 286–289.
1254. Перехрест О. Г. Форми економічного пограбування селянства України за нацистської окупації (1941–1944 рр.) / О. Г. Перехрест // Україна соборна: Збірник наукових статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 325–339.
1255. Перехрест О. Аграрний аспект колонізаційної політики нацистських окупантів в Україні / О. Перехрест // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 161–168.
1256. Перехрест О. Аграрний аспект колонізаційної політики нацистських окупантів в Україні / О. Перехрест // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей / НАН України. Ін-т історії України. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 161–168.
1257. Перехрест О. Г. Життя українського селянства в роки нацистської окупації 1941–1944 рр. / О. Г. Перехрест // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. 9. Серія : Історія : Збірник наукових праць. – Вінниця, 2005. – С. 163–172.
1258. Перехрест О. Г. Заготівельна діяльність Центрального торгового товариства “Ост” в українському селі періоду нацистської окупації

- (1941–1944 pp.) / О. Г. Перехрест // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2005. – Вип. 66. – С. 124–132.
1259. Перехрест О. Г. Застосування нацистськими окупантами тактики „випаленої землі” в українському селі в період відступу з України / О. Г. Перехрест // Український селянин: зб. наук. статей. – Черкаси, 2005. – Вип. 9. – С. 211–214.
1260. Перехрест О. Г. Наслідки нацистської окупації українського села в період німецько-радянської війни 1941–1945 pp. / О. Г. Перехрест // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк, 2005. – № 1 (23). – С. 251–262.
1261. Перехрест О. Г. Нищення житла в українському селі в період німецько-радянської війни 1941–1945 pp. / О. Г. Перехрест // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9, ч. 3. – С. 137–156.
1262. Перехрест О. Г. Сільськогосподарський потенціал України в геополітичних планах нацистської Німеччини / О. Г. Перехрест // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2005. – Вип. 50. – С. 84–88.
1263. Перехрест О. Г. Українське селянство і радянські партизани у роки Великої Вітчизняної війни / О. Г. Перехрест // Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. – Вип. 77. – С. 44–55.
1264. Перехрест О. Г. Використання нацистськими окупантами сільськогосподарського потенціалу України для забезпечення потреб Вермахту і Рейху в період Великої Вітчизняної війни, 1941–1945 pp. / О. Г. Перехрест // Велич подвигу народного. Збірка наукових статей міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – О. : Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2006. – С. 145–154.

1265. Перехрест О. Г. Заходи нацистських окупантів по вивезенню сільського населення України на роботу до Німеччини та протидія їм / О. Г. Перехрест // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10, ч. 1. – С. 441–451.
1266. Перехрест О. Г. Організація нацистськими окупантами виробництва сільськогосподарської продукції на території України в 1941–1942 рр. : плани та результати / О. Г. Перехрест // Безсмертя подвигу. Матеріали наукової конференції, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.). – К. : Видавничо-поліграфічний центр при МВС України, 2006. – С. 55–74.
1267. Перехрест О. Податкова політика радянської держави в українському селі в роки німецько-радянської війни / О. Перехрест // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 281–286.
1268. Перехрест О.Г. Примусове залучення сільського населення України до відбудови та роботи в промисловості в 1943 – 1944 рр. / О. Г. Перехрест // Гуржіївські історичні читання : Збірник наукових праць, присвячених члену-кореспонденту АН УРСР І. О. Гуржію. – Черкаси, 2007. – С. 410–413.
1269. Перехрест О.Г. Наслідки нацистської окупації для медичної сфери села / О. Г. Перехрест // Український селянин: Зб. наук. статей. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 331–335.
1270. Перехрест О. Г. Тваринницька галузь сільського господарства України 1943–1945 рр: проблема та результати відродження / О. Г. Перехрест // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2009. – Вип. 12. – С. 357–368.
1271. Перехрест О. Відродження технічної бази сільського господарства в 1943–1945 рр.: здобутки та невирішені проблеми / О. Перехрест // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного

- університету ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль, 2009. – Вип. 2. – С. 176–183.
1272. Перехрест О. Г. Вирішення проблеми забезпечення сільського господарства України тваринним тяглом у період відбудови (1943–1945 рр.) / О. Г. Перехрест // Гуржіївські історичні читання: збірник наукових праць, присвячених члену-кореспонденту АН УРСР І. О. Гуржію. – Черкаси, 2009. – С. 398–403.
1273. Перехрест О.Г. Відбудова матеріальної бази сфери освіти в сільській місцевості в 1943–1945 рр.: проблеми та наслідки / О. Г. Перехрест // Український селянин: Зб. наук. статей. – Черкаси, 2010. – Вип. 12. – С. 300–304.
1274. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в 1943 – 1945 рр.: проблеми та результати відбудови / О. Г. Перехрест // Укр. іст. журн. – 2010. – № 3. – С. 92–109.
1275. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в період нацистської окупації / О. Г. Перехрест // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К. : НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 475–511.
1276. Перехрест О. Г. Сільськогосподарський потенціал України в геополітичних та воєнних планах нацистської Німеччини / О. Г. Перехрест // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2010. – Вип. 13. – С. 170–174.
1277. Перехрест О.Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). Наукове видання. Серія «Україна. Друга світова війна. 1939–1945» / О. Г. Перехрест. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2010. – 150 с.
1278. Перехрест О. Функціонування аграрного сектору в умовах першого періоду війни (червень 1941 р. – червень 1942 р.) / О. Перехрест //

- Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2011. – Кн. друга. – С. 551–562.
1279. Перехрест О. Г. Відбудова сфери освіти в сільській місцевості України в 1943–1945 рр. / О. Г. Перехрест, Т. Ю. Перехрест // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 202, ч. 3. – С. 19–31.
1280. Перехрест О. Г. Економічне і соціальне становище українського села в роки Великої Вітчизняної війни: перші кроки історіописання проблеми в 1941–1955 рр. / О. Г. Перехрест // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 202, ч. 1. – С. 61–70.
1281. Перехрест О. Г. Руйнування житлового фонду і мережі комунальних об'єктів у населених пунктах України в роки Великої Вітчизняної війни / О. Г. Перехрест, І. В. Перехрест // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 202, ч. 2. – С. 56–60.
1282. Перехрест О. Відбудовні процеси у сільськогосподарській галузі в 1943–1945 рр. / О. Перехрест // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2011. – Кн. друга. – С. 563–615.
1283. Перехрест О.Г. Демографічні втрати східних слов'ян унаслідок політики нацистського фізичного терору періоду Другої Світової війни / О. Г. Перехрест, А. П. Іржавська // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій,

- А. Г. Морозов та ін. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2011. – Вип. 4. – С. 143 – 147.
1284. Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія / О. Г. Перехрест / НАН України. Ін-т історії України. – Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. – 668 с.
1285. Перехрест О. Г. Західноукраїнське селянство й український визвольний рух у період німецько-радянської війни та перші повоєнні місяці / О. Г. Перехрест // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2012. – Вип. 5. – С. 255 – 260.
1286. Перехрест О. Г. Демографічні наслідки війни 1941–1945 рр. для українського села / О. Г. Перехрест // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2012. – Вип. 13. – С. 211 – 217.
1287. Перехрест О. Г. Економічне і соціальне становище українського села в 1941–1945 рр. : західна та зарубіжна українська історіографія проблеми / О. Г. Перехрест // Вісник Черкаського національного університету. Серія: Історичні науки. — Черкаси, 2012. – № 23 (236). – С. 12–22.
1288. Перковський А. Л. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. / А. Л. Перковський, С. І. Пирожков // Укр. іст. журн. – 1990. – № 2. – С. 15–25.
1289. Першина Т. С. Фашистський геноцид на Україні 1941–1944 г. / Т. В. Першина. – К. : Наук. думка, 1985. – 170 с.
1290. Першина Т. С. До питання про забезпечення керівними кадрами народного господарства України (1943–1945 рр.) / Т. С. Першина // Укр. іст. журн. – 1995. – № 3. – С. 23–35.
1291. Петляк Ф. А. Заходи Комуністичної партії по відбудові народного господарства України в ході Великої Вітчизняної війни. 1943–1945

- / Ф. А. Петляк // Наукові записки Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. – Кам'янець-Подільський, 1961. – С. 48–74.
1292. Петляк Ф. А. Восстановление и укрепление партийных организаций на Украине и их борьба за возрождение народного хозяйства республики в годы Великой Отечественной войны (декабрь 1942–1945) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Ф. А. Петляк. – К., 1963. – 19 с.
1293. Петляк Ф. А. Партийное руководство Советами на Украине в годы Великой Отечественной войны. (1941–1945) / Ф. А. Петляк. – К. : Вища шк., 1986. – 184 с.
1294. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера / Г. Пикер ; пер. с нем. – Смоленськ : Русич, 1998. – 496 с.
1295. Пігідо-Правобрежний Ф. „Велика Вітчизняна війна” / Ф. Пігідо-Правобрежний. – Вінніпег : Вид-во „Нового шляху”, 1954. – 230 с.
1296. Підготовка жінок-механізаторів // Комуніст. – 1941. – 27 липня.
1297. Повідомлення Надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників, про матеріальну шкоду, заподіяну державним підприємствам і установам, колгоспам, громадським організаціям і громадянам СРСР. – К. : Укрдержвидав, 1945 – 24 с.
1298. Погребінський М. Б. Евакуація матеріальних ресурсів сільського господарства Української РСР на початку Великої Вітчизняної війни / М. Б. Погребінський // Укр. іст. журн. – 1959. – № 3. – С. 62–72.
1299. Поїздник І. Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр. / І. Поїздник // Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. Ком. Архівів України ; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”. – К., 2006. – С. 817–823.
1300. Політична історія України. ХХ ст. У 6 т. / редкол. : І. Ф. Курас (голова) [та ін.]. – К. : Генеза, 2002–2003. – Т. 4 : Україна у Другій світовій війні, 1939–1945 / керівн. тому В. І. Кучер ; автор. кол. : В. І. Кучер, В. А. Гриневич, В. С. Коваль. – 584 с.

1301. Поляков О. В. До участі радянських воїнів у відбудові народного господарства в 1943–1944 рр. / О. В. Поляков // Укр. іст. журн. – 1971. – № 5. – С. 68–93.
1302. Полян П. Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижение и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине / П. Полян. – М. : РОССПЭН, 2002. – 896 с.
1303. Поль Д. Фашистська окупація України в 1941–1944 рр. у працях західних учених / Д. Поль // Укр. іст. журн. – 1994. – № 5. – С. 128.
1304. Потильчак О. Система примусової праці цивільного населення України в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / О. Потильчак // Альманах «Молода нація». – 1996. – № 4. – С. 186–209.
1305. Потильчак О. В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944) : причини і прояви / О. В. Потильчак. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 29 с.
1306. Потильчак О. В. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941–1944) : політика і тактика агресора / О. В. Потильчак. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 36 с.
1307. Потильчак О. В. Трудові ресурси радянських військовополонених та „остарбайтерів” з України у нацистській військовій економіці в роки Другої світової війни / О. В. Потильчак. – К. : Міжнародна Фінансова агенція, 1998. – 49 с.
1308. Потильчак О. В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівської Німеччиною у роки окупації : дис. ... канд. іст. наук / О. В. Потильчак ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – 207 с.
1309. Потильчак О. В. До питання про соціальну політику фашистської Німеччини щодо селянства України в роки окупації (1941–1944 рр.) / О. В. Потильчак // Український селянин: зб. наук. статей. – Черкаси, 2001. – Вип. 2. – С. 125–128.

1310. Потильчак О. Трудова експлуатація українського селянства у роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / О. Потильчак // Український селянин: Зб. наук. статей. – Черкаси, 2002. – Вип. 6. – С. 141–144.
1311. Потильчак О. Німецька політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та спеціальною вищою освітою в Україні (1941–1944 рр.) / О. Потильчак // Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. Ком. Архівів України ; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 782–790.
1312. Потильчак О. Трудові ресурси цивільного населення України і система примусової праці в часи німецької окупації / О. Потильчак // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2011. – Кн. друга. – С. 92 – 126.
1313. Про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих приміщень в колгоспах та культурно-побутових споруд на селі. Постанова РНК УРСР та ЦК КП(б)У. 27 квітня 1945 р. // Правда України. – 1946. – 27 квітня.
1314. Правда України. – 1946. – 24 вересня.
1315. Правда України. – 1945. – 8 травня.
1316. Проэктор Д. М. Агрессия и катастрофа. Высшее военное руководство фашистской Германии во второй мировой войне 1939–1945 / Д. М. Проэктор. – М. : Наука, 1968. – 638 с.
1317. Пушкаренко Н. Г. Комсомол Украины – активный помощник Коммунистической партии по восстановлению социалистического сельского хозяйства и оказанию помощи фронту в годы Великой Отечественной войны (1943–1945 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Н. Г. Пушкаренко. – Донецк, 1971. – 30 с.
1318. Ревегук В. Господарське життя і матеріальне становище полтавців в умовах німецько-фашистської окупації (1941–1943 рр.) / В. Ревегук //

- Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої комісії. „Архіви. Документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903–2003)” : матеріали наукової конференції. – Полтава, 2003. – С. 193–202.
1319. Реєнт О. П. Криза сучасної історичної науки : методологічний та джерелознавчий аспекти / О. П. Реєнт // Четвертий міжнародний конгрес українців, 26–29 серпня 1999 р., м. Одеса / Серія Історія. – Одеса–Київ–Львів, 1999. – Ч. II : XX століття. – С. 9–22.
1320. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О. П. Реєнт // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 23–27.
1321. Реєнт О. П. Українське питання в період Першої та Другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу / О. П. Реєнт, О. Є. Лисенко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2004. – Вип. 26. – С. 21–40.
1322. Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20 – поч. 90-х рр. XX ст.) / І. В. Рибак. – К. : Рідний край, 1997. – 165 с.
1323. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921–1991 рр.) : Наукове видання / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. – 304 с.
1324. Роговой С. Борьба Коммунистической партии Украины за восстановление и дальнейшее развитие социалистического сельского хозяйства (1943–1950 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / С. Роговой. – К., 1960. – 16 с.
1325. Рогожа М. М. Відбудова сільської школи України в перші повоєнні роки (до історіографії проблеми) / М. М. Рогожа // Суд пам'яті. Матеріали міжвуз. наук.-практ. конф., присвяч. 55-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років. – К. : [б.в.], 2000. – С. 101–104.
1326. Розвиток української культури за роки Радянської влади. – К. : Політвидав України, 1967. – С. 222.

1327. Рыженко И. Я. Развитие сельской электрофикации СССР / И. Я. Рыженко. – М. : Колос, 1965. – 375 с.
1328. Сабуров А. Силы неисчислимые / А. Сабуров. – М. : Воениздат, 1967. – 288 с.
1329. Сабуров А. Відвойована весна (Про подвиги народних месників на Брянщині та на Україні в роки Великої Вітчизняної війни) / А. Сабуров ; пер. з рос. – К. : Політвидав України, 1972. – Кн. 1–2. – 736 с.
1330. Савченко Є. М. Сільське і колгоспне будівництво на Україні в повоєнні роки / Є. М. Савченко // Укр. іст. журн. – 1962. – № 3. – С. 63–70.
1331. Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації / червень 1941 – 1944 рр. / О. О. Салата. Монографія. – Донецьк : Норд-Пресс, 2010. – 362 с.
1332. Саханенко Є. А. Шефська допомога партійних організацій у проведенні масово-політичної та культурно-освітньої роботи на селі (1943–1945 рр.) / Є. А. Саханенко // Укр. іст. журн. – 1987. – № 5. – С. 73–78.
1333. Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: деякі аспекти історії, політики та етнополітика в 1944–1964 роках / С. Д. Сворак. – К. : «Правда Ярославичів», 1998. – 240 с.
1334. Семашко Н. А. Состояние мероприятий по ликвидации медико-санитарных последствий войны / Н. А. Семашко // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации. Труды второй конференции (17–19 декабря 1946 г.) / под. ред. Н. А. Семашко. – М. : Издательство Академии медицинских наук СССР, 1948. – Т. 1. – С. 3–12.
1335. Семиряга М. И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М. И. Семиряга. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 863 с.
1336. Синицин А. Р. Всенародная помощь фронту / А. Р. Синицин. – М. : Воениздат, 1985. – 320 с.

1337. Сікорський В. Б. Парторганізація України в боротьбі за виконання державних планів поставок сільськогосподарської продукції на початку Великої Вітчизняної війни / В. Б. Сікорський // Вісник Київського університету. Серія : Історія КПРС. – № 6. – К., 1972. – С. 17 – 23.
1338. Сільськогосподарські курси в Житомирській генеральній окрузі // Волинь. Часопис для Волині (Рівне). – 1943. – 11 квітня. – № 28 (157).
1339. Скопець М.С. Діяльність місцевих Рад України по відродженню і налагодженню роботи шкіл, вузів та культосвітніх закладів (1943–1945 рр.) / М. С. Скопець // З історії боротьби Комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні (1943–1970 рр.). – К., 1972. – С. 22.
1340. Скоробагатов А. В. Чи очікували в Україні на німців-визволителів у 1941 р. / А. В. Скоробагатов // Сторінки воєнної історії України : 36. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 234–243.
1341. Сливка Ю. Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни : витоки та наслідки / Ю. Ю. Сливка. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 52 с.
1342. Сливка Ю. Ю. Західноукраїнське село в період німецько-радянської війни / Ю. Ю. Сливка // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / керівн. автор. колективу С. В. Кульчицький, автор. колектив: О. В. Андрощук, В. К. Баран, В. М. Веселова [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2. – С. 333–336.
1343. Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом 1941–1944 рр. (на матеріалах південних областей) / М. Слободянюк // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 44–57.
1344. Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук М. А. Слободянюк. – Д., 2002. – 20 с.
1345. Слободянюк М. Радянське антифашистське підпілля / М. Слободянюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси : в 2

- кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 542–566.
1346. Смолій В. А. Українська історична наука на рубежі ХХ століття: проблема пошуку нових теоретичних та методологічних підходів / В. А. Смолій // Освіта України. – 1997. – № 27 (4 липня).
1347. Снитко П. Г. Деятельность Компартии Украины по укреплению союза рабочего класса и колхозного крестьянства (1943–1950) / П. Г. Снитко. – К.: Изд-во Киевского университета им. Т. Шевченко, 1966. – 238 с.
1348. Снитко П. Г. Деятельность Компартии Украины по укреплению союза рабочего класса и колхозного крестьянства (1943–1950) : автореф. дис. ... д-ра ист. наук / П. Г. Снитко. – К., 1971. – 43 с.
1349. 40 лет советской потребительской кооперации. 1917–1957 гг. – М. : Изд-во Центросоюза, 1957. – 296 с.
1350. 40 лет Советского Красного Креста 1918–1958 / гл. ред. Г. А. Митерев. – М. : Госмедиздат, 1959. – 254 с.
1351. Стародубець Г. М. Селянство як соціальна база українського повстанського запілля (друга пол. 1943–1945 рр.) / Г. М. Стародубець // Український селянин : зб. наук. статей. – Черкаси, 2005. – Вип. 9. – С. 224–228.
1352. Стародубець Г. М. Генеза українського повстанського запілля / Г. М. Стародубець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 464 с.
1353. Стародубець Г. М. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років) / Г. М. Стародубець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 527 с.
1354. Старченко В. Ф. Підсумки 1945 р. і завдання на 1946 рік по сільському господарству Української РСР / В. Ф. Старченко. – К. : Укрдержвидав, 1946. – 85 с.

1355. Стати В. История Молдовы : [пер. с молд. яз.] / В. Стати. – Кишинев: Библиотека Pro MOLDOVA, 2003. – 480 с.
1356. Стессельбойм Ю. А. Развитие электрофикации быта в сельских районах / Ю. А. Стессельбойм // Электрофикация быта сельского населения. Тезисы докладов всесоюзной научно-технической конференции. – К., 1968. – С. 12–24.
1357. Стефанюк Г. Народна освіта Галичини в умовах німецького окупаційного режиму (1941–1944 рр.) / Г. Стефанюк // Україна і Польща в ХХ столітті: Проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць. – К. ; Краків, 2002. – С. 182–186.
1358. Стефанюк Г. Особливості німецької освітньої політики у Генеральній губернії та Райхскомісаріаті Україна в період Другої світової війни (1941–1944 рр.) / Г. Стефанюк // Україна соборна : Зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. II. – С. 364–371.
1359. Стефанюк Г. Соціальна парадигма українського шкільництва в Галичині у роки німецької окупації (1941–1944 рр.) / Г. Стефанюк // Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. Ком. Архівів України ; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”. – К., 2006. – С. 811–817.
1360. Стефанюк Г. В. Соціальний фактор в культурно-освітньому житті Галичини і Волині у період нацистського „нового порядку” (1941–1944 рр.) / Г. В. Стефанюк // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10, ч. 1. – С. 468–475.
1361. Стецкевич В. В. Вітчизняне історіописання війни 1939–1945 рр. (деякі проблеми методології) / В. В. Стецкевич // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10, ч. 1. – С. 73–83.

1362. Стецкевич В. В. Україна в початковий період війни: Історіографія проблеми в контексті сучасного розвитку історичної науки / В. В. Стецкевич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1992. – 110 с.
1363. Стецкевич В. В. Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні в перший період Великої Вітчизняної війни: Історіографія проблеми в контексті часу 40 – 90-х років : автореф. дис. ... д-ра іст. наук / В. В. Стецкевич. – Д., 1996. – 31 с.
1364. Стецкевич В. Воєнна історіографія України / В. Стецкевич // Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / гол. ред. кол. (голова І. О. Герасимов, заступ. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відповід. секретар Р. Г. Вишневський). – К. : Пошуково-видавниче агенство „Книга Пам'яті України”, 2000. – С. 633–662.
1365. Стецкевич В. В. Історія України в роки війни 1941–1945 рр.: теоретичний контекст осмислення (деякі аспекти проблеми) / В. В. Стецкевич // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 25–31.
1366. Стецкевич В. В. Історіософські осягнення війни 1939–1945 рр. М. В. Ковалем (Суб'єктивні роздуми, рефлексії та прикладні висновки) / В. В. Стецкевич // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8, ч. 1. – С. 8–25.
1367. Стецкевич В. В. Україна в роки навали 1941–1945 рр. Спроба аналізу сучасного історіописання окупаційної доби та актуалізації проблеми / В. В. Стецкевич // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9, ч. 1. – С. 172–194.
1368. Стецкевич В. В. Україна в 1941–1945 рр. у вимірах історичної антропології / В. В. Стецкевич // Безсмертя подвигу. Матеріали наукової конференції, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.). – К., 2006. – С. 26–36.

1369. Стецкевич В. Українські землі під румунською окупацією 1941–1944 рр. у сучасному молдавсько-румунському дискурсі (короткий аналіз) / В. Стецкевич // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 176–189.
1370. Стецкевич В. В. Воєнно-мобілізаційна компанія в Україні у перший період війни (червень 1941 р. – липень 1942 р.): Історіографія проблеми : Монографія / В. В. Стецкевич. – Кривий Ріг : Видавничий центр КТУ, 2009. – 367 с.
1371. Стецкевич В. Людність Наддніпрянщини в добу окупації: деякі аспекти буття і виживання / В. Стецкевич // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2010. – Вип. 13. – С. 125–136.
1372. Стецкевич В. Радянська історіографія Другої світової війни / В. Стецкевич // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – С. 43–82.
1373. Стецкевич В. В. Наддніпрянщина в початковий період війни: мобілізація сил на відсіч агресора / В. В. Стецкевич, Л. М. Стецкевич // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 202, ч. 2. – С. 118–124.
1374. Столяренко В. П. Борьба КПСС за социалистическое преобразование и дальнейшее развитие сельского хозяйства западных областей Украины : автореф. дис. ... д-ра ист. наук / В. П. Столяренко. – К., 1964. – 42 с.
1375. Сумський вісник. – 1943. – 26 травня.
1376. Супруненко М. Україна напередодні і в Великій Вітчизняній війні проти німецько-фашистських загарбників / М. Супруненко. – Уфа : Вид-во АН УРСР, 1942. – 16 с.

1377. Супруненко Н. И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.) / Н. И. Супруненко. – К. : Госполитаздат УССР, 1956. – 472 с.
1378. Сушко О. О. Борьба трудящихся за восстановления материальной базы загатоосвітньої школи УРСР (1943–1945 рр.) / О. О. Сушко // Укр. іст. журн. – 1981. – № 8. – С. 106–114.
1379. Сушко А. А. Деятельность Советского государства по восстановлению и развитию общеобразовательных школ Украинской ССР (1943–1945 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. / А. А. Сушко. – К., 1983. – 24 с.
1380. Сьома сесія Верховної Ради УРСР першого скликання, 28 – 30 червня 1945 р. Стенографічний звіт – К. : Держполітвидав УРСР, 1946. – 38 с.
1381. Тарнавський І. Депортація місцевого населення Донбасу до Німеччини у 1941 – 1943 роках // Придніпровський науковий вісник. – 1998. – № 111. – С. 86–94.
1382. Тарнавський І. С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941–1943 рр.) : дис. ... канд. іст. наук. / І. С. Тарнавський ; Донецький національний університет. – Донецьк, 1999. – 223 с.
1383. Тарнавський І. С. Впровадження на Донеччині німецько-фашистської окупаційної політики у сфері освіти (1941–1943 рр.) / І. С. Тарнавський // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк, 2005. – № 1 (23). – С. 124–128.
1384. Тельман И. Г. Деятельность Коммунистической партии Украины по восстановлению народного хозяйства республики в 1944–1945 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук / И. Г. Тельман. – Л., 1968. – 57 с.
1385. Терещенко Т. В. Розвиток бібліотечної мережі в українському селі в період відбудови народного господарства (1943–1950 рр.) / Т. В. Терещенко // Український селянин: Зб. наук. статей. – Черкаси, 2002. – Вип. 6. – С. 47–49.
1386. Терещенко Т. В. Відновлення та розвиток мережі сільських шкіл як важливий чинник соціального відродження українського села в 1943–

- 1950 рр. (на матеріалах областей Центральної України) / Т. В. Терещенко // Український селянин: Зб. наук. статей. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 60–62.
1387. Терещенко Т. В. До питання про медичне обслуговування сільського населення Центральної України в період відбудови народного господарства (1943–1950 рр.) / Т. В. Терещенко, І. В. Перехрест // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 231–240.
1388. Терещенко Т. В. Відбудова сільських культурно-освітніх установ у 1943–1950 рр. (на матеріалах Центральної України) / Т. В. Терещенко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. Вип. 26. – К., 2004. – С. 353–366.
1389. Терещенко Т. В. Відновлення та розвиток мережі сільських шкіл у початковий період відбудови народного господарства 1943–1945 рр. (на матеріалах Центральних областей України) / Т. В. Терещенко // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк, 2005. – № 1 (23). – С. 181–188.
1390. Терещенко Т. В. До питання про медичне обслуговування сільського населення Центральної України у початковий період відбудови народного господарства (1943–1945 рр.) / Т. В. Терещенко // Знаки питання в історії України : українська історія у європейському контексті : Зб. матеріалів II Міжнар. конф. – Ніжин, 2005. – С. 136–138.
1391. Терещенко Т. До питання про відновлення житлового фонду у селах Центральної України / Т. Терещенко // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей / НАН України, Ін-т історії України. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 445–452.
1392. Терещенко Т. В. Соціальна політика радянської держави щодо українського села в період відбудови народного господарства 1943–1950 рр. / Т. В. Терещенко // Велич подвигу народного. Збірка

- наукових статей міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – О. : Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2006. – С. 167–174.
1393. Терещенко Т. В. Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943–1950 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / Т. В. Терещенко ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 249 с.
1394. Тітіка О. О. Відбудова і робота районних і міських промислових комбінатів системи Наркомату місцевої промисловості УРСР по забезпеченню потреб населення та місцевого господарства в початковий період повоєнного відродження (1943–1945 рр.) / О. О. Тітіка // Велич подвигу народного. Збірка наукових статей міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 8 квітня 2005 р. / редкол. : Н. М. Якупов (гол. ред.) та ін. – Одеса : Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2006. – С. 175.
1395. Ткачова Л. І. Робота політорганів Червоної Армії серед населення України (1943–1945 рр.) / Л. І. Ткачова // Укр. іст. журн. – 1967. – № 10. – С. 79–82.
1396. Ткачова Л. І. Допомога Радянської Армії трудящим УРСР у відбудові народного господарства (1943–1945 рр.) / Л. І. Ткачова // Укр. іст. журн. – 1968. – № 9. – С. 71–74.
1397. Ткачова Л. І. Зміцнення зв'язків воїнів Радянської Армії з трудящими УРСР в завершальний період Великої Вітчизняної війни / Л. І. Ткачова // Укр. іст. журн. – 1969. – № 10. – С. 38–43.
1398. Ткачева Л. И. Помощь Красной Армии трудящимся Украинской ССР в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Л. И. Ткачева. – К., 1969. – 24 с.

1399. Ткачова А. І. Радянська Армія – українському народові / А. І. Ткачова. – К. : Наук. думка, 1971. – 164 с.
1400. Томэк В. И. Массово-политическая работа партийных организаций среди колхозного крестьянства Украины (1943–1945 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. И. Томэк. – К., 1971. – 24 с.
1401. Тригуб О. П. Патріотична діяльність православної церкви на півдні України (1941–1945 рр.) / О. П. Тригуб // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк, 2005. – № 1 (23). – С. 133–141.
1402. Тридцятиріччя охорони здоров'я трудящихся в УРСР. 1917–1947. – К. : Держ. мед. вид-во УРСР. – 306 с.
1403. Тронько П. Т. Подвиг твоїх батьків (З історії боротьби комсомольців і молоді України проти німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.) / П. Т. Тронько. – К. : Молодь, 1968. – 433 с.
1404. Тронько П. Т. Подвиг твоих отцов. Из истории борьбы комсомольцев и молодежи Советской Украины против немецко-фашистских захватчиков в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / Тронько П. Т. – М. : Молодая гвардия, 1970. – 446 с.
1405. Тронько П. Т. Бессмертие подвига: Из истории борьбы комсомольцев и молодежи Советской Украины против немецко-фашистских захватчиков в период Великой Отечественной войны, 1941–1945 / П. Т. Тронько. – К. : Молодь, 1985. – 239 с.
1406. Трудящиеся Украины – Победе: Вклад украинского народа в победу над фашистской Германией / авт. кол. : Л. Е. Беренштейн [и др.]. – К. : Издательство УСХА, 1991. – 220 с.
1407. У рідній оселі // Український хлібороб. – 1942. – 8 листопада. – № 11. – С. 13.
1408. Удод О. Про так звану об'єктивність історичної науки / О. Удод // Борисфен. – 2000. – № 9. – С. 14–15.

1409. Удод О. А. Про деромантизацію історії як методологічну проблему / О. А. Удод // Історія: осягнення духовності. – К., 2001. – С. 70–74.
1410. Удод О. А. Деромантизація історії війни як методологічна проблема / О. А. Удод // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9, ч. 1. – С. 236–246.
1411. Удод О. Деромантизація історії світових воєн ХХ століття: методологічні аспекти / О. Удод // Історія в школах України. – 2005. – № 1. – С. 45–50.
1412. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2010. – Кн. перша. – 735 с.
1413. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України, 2011. – Кн. друга. – 943 с.
1414. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Відпов. редактор В. А. Смолій. Т. 2 : Радянський проект для України. – К. : Наук. думка, 2004. – 531 с.
1415. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.) : Наук.-довід. вид. / авт.-упоряд. : О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін. ; редкол. : В. А. Смолій та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.
1416. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В. М. Литвин (голова) [та ін.] Редкол. В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) [та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
1417. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. У 3-х т. – К. : Політвидав України, 1967. – Т. 1. Радянська

- Україна в період відсічі віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР і підготовки умов для корінного перелому у війні (червень 1941 – листопад 1942 рр.) / [авт. кол. : І. В. Архипов, П. М. Балковий, В. С. Друз та ін.] – 544 с.
1418. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. У 3-х т. – К. : Політвидав України, 1967. – Т. 2. Радянська Україна в період корінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни (листопад 1942 р. – 1943 р.) / [авт. кол. : А. А. Вовк, С. З. Голиков, М. І. Кравчук та ін.] – 519 с.
1419. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. У 3-х т. – К. : Політвидав України, 1967. – Т. 3. Радянська Україна в завершальний період Великої Вітчизняної війни (1944–1945 рр.) / [авт. кол. : М. О. Буцько, М. М. Власов, П. І. Денисенко та ін.]. – 455 с.
1420. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. В 3-х т. – К. : Политиздат Украины, 1975. – Т. 1. Советская Украина в период отражения вероломного нападения фашистской Германии на СССР и подготовки условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 – ноябрь 1942 гг.) / [авт. кол. : И. В. Архипов, П. Н. Балковой, В. С. Друз и др.]. – 544 с.
1421. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. В 3-х т. – К. : Политиздат Украины, 1975. – Т. 2. Советская Украина в период коренного перелома в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 – 1943 гг.) / [авт. кол. : А. А. Вовк, С. З. Голиков, М. И. Кравчук и др.]. – 512 с.
1422. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. В 3-х т. – К. : Политиздат Украины, 1975. – Т. 3. Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.) / [авт. кол. : Н. А. Буцько, Н. М. Власов, П. И. Денисенко и др.]. – 461 с.

- 1422а. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. Хроника событий / рук. кол. сост. В. И. Клоков. – К. : Политиздат Украины, 1985. – 618 с.
1423. Федоров А. Ф. Подпольный обком действует: (Партизанское движение на Черниговщине и Волыни) / А. Ф. Федоров. – М. : Воениздат, 1955. – 684 с.
1424. Філіппов О. М. Розвиток радянської школи в УРСР в період першої післявоєнної п'ятирічки. / О. М. Філіппов. – К., 1957. – С. 148.
1425. Фомін А. В. Установи охорони здоров'я Луганщини в роки нацистської окупації (1942–1943) / А. В. Фомін // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк, 2005. – № 1.– С. 96–100.
1426. Хаджирадева В. П. Соціально-економічна політика фашистського окупаційного режиму І. Антонеску в Бессарабії (1941–1944) / В. П. Хаджирадева // Науковий вісник : зб. наук. праць / Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова. – О., 2009. – Вип. 21. – С. 244–252.
1427. Хаджирадева В. П. Бессарабія напередодні та в роки Другої світової війни : дис. ... канд. іст. наук / В. П. Хаджирадева; Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 210 с.
1428. Хвостенко С. П. Комсомол – активний помічник Коммунистической партии в борьбе за восстановление и развитие хозяйства республики в 1943–1950 гг. (На материалах УССР) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / С. П. Хвостенко. – К., 1954. – 16 с.
1429. Ходаківський М. Державна садово-городнича школа / М. Ходаківський // Український хлібороб (Рівне). – 1942. – № 1. – С. 29 – 30.
1430. Хойнацька Л. М. Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943–1950 рр.) / Л. М. Хойнацька. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2003. – 232 с.

1431. Хойнацька Л. М. Мобілізація сільського населення на відбудову важкої промисловості України (1943–1950 рр.) / Л. М. Хойнацька // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8, ч. 2. – С. 259–264.
1432. Хорош І. Д. Шляхи та основні підсумки розвитку охорони здоров'я в Полтавській губернії – Полтавській області / І. Д. Хорош // Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні. – К. : Держмедвидав УРСР, 1957. – С. 101–140.
1433. Хорош И. Д. Основные этапы и перспективы развития сельского здравоохранения в Украинской ССР : автореф. дис. ... д-ра. мед. наук / И.Д. Хорош; Киевский мед. институт им. А. А. Богомольца. – К., 1965. – С. 25.
1434. Хорошайлов Н. Ф. Деятельность Коммунистической партии по возрождению Донбасса 1943–1945 гг. / Н. Ф. Хорошайлов. – К. : Вища школа, 1973. – 242 с.
1435. Хорошайлов Н. Ф. Суровые годы войны: Героические страницы истории партийной организации Донбасса периода Великой Отечественной войны / Н. Ф. Хорошайлов. – К. : Политиздат, 1977. – 179 с.
1436. Хрущов М. С. Визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України. Доповідь на VI сесії Верховної Ради Української РСР / М. С. Хрущов. – Х. : Укрдержвидав, 1944. – 63 с.
1437. Хрущов М. С. Добре і швидко відбудуємо міста й села Радянської України: З виступу на нараді працівників Української філії Академії архітектури СРСР, скликаній Раднаркомом УРСР у м. Києві / С. М. Хрущов. – К. : Укрдержвидав, 1944. – 7 с.
1438. Хрущов М. С. Підсумки першого року відбудовних робіт на Україні і наші чергові завдання. Доповідь голови Раднаркому УРСР, секретаря ЦК КП(б)У на урочистому засіданні партійно-радянського активу м.

- Києва 13-го жовтня 1945 р. / С. М. Хрущов. – К. : Укрдержвидав, 1945. – 40 с.
1439. Цимбал Л. М. Вища школа України в роки Великої Вітчизняної війни: 1943–1945 (До 60-річчя визволення України від німецьких окупантів) / Л.М. Цимбал. – Миколаїв : МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2004. – 168 с.
1440. Чайковський А. С. Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика / А. С. Чайковський. – К. : Україна, 1994. – 225 с.
1441. Чайковський А. С. Нескорені : партизанський рух і підпілля. Народні месники / А. С. Чайковський // Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / гол. ред. кол. (голова І. О. Герасимов, заступ. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відповід. секретар Р. Г. Вишневський). – К. : Пошуково-видавниче агенство „Книга Пам'яті України”, 2000. – С. 220–230; 372–394.
1442. Чайковський А. С. Партизанський і підпільний рух в Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944) (Історико-правовий аспект) / А. С. Чайковський // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8, ч. 2. – С. 16–24.
1443. Черниш Й. Д. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939–1958) / Й. Д. Черниш. – К. : Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – 268 с.
1444. Шайкан В. О. Колабораціонізм та його зміст / В. О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 226–230.
1445. Шайкан В. О. Злочинна діяльність українських колаборантів у роки Другої світової війни / В. О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 263–271.

1446. Шайкан В. О. Український військовий колабораціонізм у роки Другої світової війни / В. О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 8, ч. 1. – С. 268–278.
1447. Шайкан В. О. Колабораціонізм в аграрній сфері на території рейхскомісаріату „Україна” та військової зони / В. О. Шайкан // Український селянин : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Черкаси, 2005. – Вип. 9. – С. 219–221.
1448. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату „Україна” і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. / В. О. Шайкан. – Кривий Ріг : Мінерал, 2005. – 451 с.
1449. Шайкан В. Ідеологічне підґрунтя колабораціонізму в Україні в роки фашистської окупації / В. Шайкан, В. Шайкан // Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. Ком. Архівів України ; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”. – К., 2006. – С. 849–853.
1450. Шайкан В. О. Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни: характерні риси та особливості / В. О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10, ч. 1. – С. 484–494.
1451. Шайкан В. Українська освіта в добу гітлерівської окупації як засіб ідеологічного протистояння (За матеріалами вітчизняних архівосховищ) / В. Шайкан // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 211–217.
1452. Шайкан В. О. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939 – 1945 рр. / В. О. Шайкан. – Кривий Ріг : Діоніс (ФОП Чернявський Д. О.). – 2010. – 436 с.
1453. Шайкан Валер. Ідеологічна боротьба в Україні в роки Другої світової війни / Валер. Шайкан, Вален. Шайкан // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН

- України, 2010. – Кн. перша. – С. 659–681.
1454. Шамрай О. Г. Культурно-освітні процеси в сільській місцевості центральної України у 1943–1950 рр.: дис. ... канд. іст. наук / Шамрай О. Г. ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2008. – 217 с.
1455. Шашло Т. М. Керівна роль Комуністичної партії у розвитку радянської школи на Україні / Т. М. Шашло. – К. : Рад. шк., 1963. – 158 с.
1456. Шевелёв А. Борьба КПСС за восстановление и развитие МТС на Украине в послевоенный период (1943–1950 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / А. Шевелёв. – К., 1954. – 14 с.
1457. Шитюк М. Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини (1941–1944 рр.) / М. Шитюк. – Миколаїв : [б.в.], 1996. – 71 с.
1458. Шкляр Б. М. Мероприятия по ликвидации санитарных последствий войны и оккупации в Днепропетровской области / Б. М. Шкляр // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации. Труды II конференции (17–19 декабря 1946 года). – М. : Издательство Академии медицинских наук СССР, 1948. – Т. 1 – С. 51–65.
1459. Штиволюка О. І. Відновлення роботи закладів освіти і культури у визволених від німецько-фашистських загарбників районах Української РСР (1943–1945) / О. І. Штиволюка, Л. В. Яковлева // Архіви України. – 1978. – № 2. – С. 28–37.
1460. Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі / З. Шульга. – Уфа : Вид-во АН УРСР, 1942. – 34 с.
1461. Щетніков В. П. Економічна складова стосунків адміністрацій окупаційних зон в Україні (1941–1942 рр.) / В. П. Щетніков // Соборність України : Збірник наукових статей. – К., 2006. – Вип. 4, т. 1. – С. 256–262.
1462. Щетніков В. П. Сільське господарство в Трансністрії (1941–1944 рр.): історіографія та джерельна база проблеми / В. П. Щетніков

- // Український селянин: Зб. наук. статей. – Черкаси, 2006. – Вип. 10. – С. 76–80.
1463. Щетніков В. П. Спроба компаративного аналізу економічних заходів окупаційної влади на Півдні України в 1941–1944 рр. (на основі архівних джерел) / В. П. Щетніков // Велич подвигу народного. Збірка наукових статей міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – О. : Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2006. – С. 212–216.
1464. Щетніков В. П. Трансністрія: політика окупантів в аграрній сфері (1941–1944 рр.) – пошуки концептуального забезпечення / В. П. Щетніков // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 202, ч. 1.– С. 38–46.
1465. Щуров С. Електрофікація сільського господарства в СРСР / С. Щуров // Народное хозяйство СССР. Сборник статей. – М., 1948. – Вып. 2. – С. 364–377.
1466. Экономическая жизнь СССР. Хроника событий и фактов 1917–1965. В двух книгах. / гл. ред. С. Г. Струмилин. – Изд. 2-е, доп. – М. : Изд-во „Советская энциклопедия”, 1967. – Книга первая. 1917–1950. – 439 с.
1467. Юрчук В. І. Боротьба Комуністичної партії України за відбудову і розвиток народного господарства (1945–1952 рр.) / В. І. Юрчук. – К. : Політвидав, 1965. – 255 с.
1468. Ющенко М. Д. Деятельность Компартии Украины по мобилизации трудящихся на разгром фашизма в 1943–1945 гг. / М. Д. Ющенко. – К. : Вища школа, 1974. – 127 с.
1469. Ярошкевич Ю. М. Деятельность партийных организаций Украины по восстановлению сельского хозяйства и мобилизации колхозного крестьянства на помощь фронту в завершающий период Великой Отечественной войны (1944 – май 1945 гг.) (На материалах Одесской,

- Николаевской и Херсонской областей) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Ю. М. Ярошкевич. – О., 1972. – 29 с.
1470. Яшан О. О. Зміни настроїв українського населення щодо економічної співпраці з окупаційною владою на початковому етапі Великої Вітчизняної війни (літо 1941 – весна 1942 рр.) / О. О. Яшан // Історичні записки : Збірник наукових праць. Вип. 11. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 193–203.
1471. Яшан О. О. Ставлення селян України до приходу німецько-фашистських військ та окупаційного режиму / О. О. Яшан // Український селянин : Зб. наук. праць / НАН України. Ін-т історії України. – Черкаси, 2006. – Вип. 10. – С. 171–173.
1472. Яшан О. О. Вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України / О. О. Яшан // Матеріали 2-ої Всеукраїнської конференції «Друга світова війна і доля народів України», м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р. / Відп. ред. В. Р. Нахманович. – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 58–65.
1473. Яшан О. О. Настрої українського селянства в початковий період Великої Вітчизняної війни (1941–1942 рр.) / О. О. Яшан // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 74. – Вип. 61. Історичні науки. – Миколаїв, 2007. – С. 53–56.
1474. Яшан О. О. Повсякденне життя селян під час окупації 1941–1944 рр. (на матеріалах Центрального регіону України) / О. О. Яшан // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль, 2009. – Вип. 2. – С. 173–176.
1475. Яшан О. О. Морально-психологічний стан населення України в умовах окупації (1941–1944 рр.). На матеріалах Центральної України : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. О. Яшан ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с.

1476. Aly G. Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus. / G. Aly. – Frankfurt a. M., 2005.
1477. Anpassung – Kollaboration – Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation / Hg. von W. Benz u. a. – Berlin, 1996.
1478. Armstrong J. Ukrainian Nationalism 1939–1945. / J. Armstrong. – New York; London, 1957.
1479. Bald A. Zwangsarbeiter in Oberfranken 1939–1945: die Verhältnisse im nördlichen Oberfranken. / A. Bald. – Bayreuth, 2008.
1480. Brockdorff W. Kollaboration und Widerstand. Die Zusammenarbeit mit den Deutschen in den besetzten Ländern während des Zweiten Weltkrieges und deren schreckliche Folgen. / W. Brockdorff. – München/Wels, 1968.
1481. Buzatu Gn. Romania si rozboiul din 1939–1945. / Gn. Buzatu. – Iasi : Centrul de Istorie si Civilizatie Europeana, 1995. – 476 p.
1482. Cristescu O., Pasaila V., Teodorescu B., Tomi R. Istoria Romanilor. Epoca moderna si contemporane. / O. Cristescu, V. Pasaila, B. Teodorescu, R. Tomi. – Bucuresti : Editura si Pedagogica, 1995. – 208 p.
1483. Dallin A. Deutsche Herrschaft in Rußland 1941–1945. Eine Studie über Besatzungspolitik. / A. Dallin. – Düsseldorf, 1958, 1981 (Original: German Rule in Russia. 1941–1945. New York; London, 1957).
1484. Dallin A. German Rule in Russia 1941–1945. / A. Dallin. – New York; London, 1957.
1485. Die deutsche Wirtschaftspolitik in den besetzten sowjetischen Gebieten 1941–1943. Der Abschlußbericht des Wirtschaftsstabes Ost und Aufzeichnungen eines Angehörigen des Wirtschaftskommandos Kiew / Hg. von R.-D. Müller. – Boppard, 1991.
1486. Die Wehrmacht: Mythos und Realität / im Auftr. des Militär-geschichtlichen Forschungsamtes hrsg. von Rolf-Dieter Müller und Hans-Erich Yolkmarur. – München, 1999. – 1321 s.

1487. Eichholtz D. Der Generalplan „Ost“. Über eine Ausgeburt imperialistischer Denkart und Politik / D. Eichholtz // Jahrbuch für Geschichte. – Nr. 26. – 1982. – S. 217–274.
1488. Eichholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939–1945. – Berlin (Ost). / D. Eichholtz. – Bd. 1. – 1969; Bd. 2. – 1985.
1489. Eichholtz D. Wirtschaftspolitik und Strategie des faschistischen deutschen Imperialismus im Dnepr-Donetz-Industriegebiet 1941–1943 / D. Eichholtz // Militärgeschichte. – 1979. – Nr. 18. – S. 281–286.
1490. Eikel M. „Weil die Menschen fehlen“. Die deutschen Zwangsarbeitsrekrutierungen und deportationen in den besetzten Gebieten der Ukraine 1941–1944 /M. Eikel // Zeitschrift für Geschichte. – Nr. 53. – 2005. – S. 405–433.
1491. Europa und der „Reicheinsatz“: ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945 / Hg. von U. Herbert. – Essen, 1991.
1492. Gerlach C. Kalkulierte Morde: die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941 bis 1944. /C. Gerlach. – Hamburg, 1999.
1493. Gerlach C. Krieg, Ernährung, Völkermord. Deutsche Vernichtungspolitik im Zweiten Weltkrieg /C. Gerlach. – Zürich-München, 2001
1494. Gherman J. Istoria tragica a Bucovinei, Basarabiei si tinutului Herta. / J. Gherman. – Bucuresti : All, 1993.
1495. Golczewski F. Die Kollaboration in der Ukraine / F. Golczewski // Kooperation und Verbrechen. Formen der „Kollaboration“ im stlichen Europa 1939–1945 / Hg. von Ch. Dieckmann, B. Quinkert, T. Tnsmeyer [Beitrge zur Geschichte des Nationalsozia- lismus, 19]. – Gttingen, 2003. – S. 151–182.
1496. Golczewski F. Ukraine im Zweiten Weltkrieg / F. Golczewski // Geschichte der Ukraine / Hg. von F. Golczewski. – Gttingen, 1993. – S. 241–260.

1497. Golczewski, Frank. Organe der deutschen Besatzungs- macht: die ukrainischen Schutzmannschaften / Frank Golczewski // Die Burokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa / Hg. von W. Benz u.a. [Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939–1945, 4). – Berlin, 1998. – S. 173–196.
1498. Hartmann C. Wehrmacht im Ostkrieg. Front und militärisches Hinterland 1941/42. / C. Hartmann. – München, 2009.
1499. Heer H. Die Logik des Vernichtungskrieges. Wehrmacht und Partisanenkampf // Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944 / Hg. Von H. Heer, K. Naumann. – Hamburg, 1995. – S. 104–138.
1500. Heer H. Tote Zonen: Die deutsche Wehrmacht an der Ostfront. / H. Heer. – Hamburg, 1999.
- 1500a. Bonusiak W. Polityka ludnosciowa III Rzeczy na okupowanych terenach ZSRR. /W. Bonusiak. – Rzeszow. – 1992. – 200 s.
1501. Herbert U. Fremdarbeiter – Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches. /U. Herbert. – Berlin/Bonn, 1985, 1999.
1502. Herbert U. Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland – Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge. /U. Herbert – München, 2001
1503. Herzog L. Die verbrecherische Tätigkeit der Wehrmacht im Generalgouvernement in den Jahren 1939 bis 1945 /L. Herzog // Zeitschrift für Militärgeschichte. – Nr. 6. – 1967. – S. 445–458.
1504. Ilnytzkyj R. Deutschland und die Ukraine 1934–1945. Tatsachen europäischer Ostpolitik. Ein Vorbericht. / R. Ilnytzkyj. – 2 Bände. – München: Osteuropa-Institut, 1958.
1505. Jerabek B. Schulpolitik und Schulwesen im Reichskommissariat Ukraine. / B. Jerabek. – München. – 1991.
1506. Kamenetsky I. Hitler's Occupation of Ukraine, 1941–1944: A Study of Totalitarian Imperialism / I. Kamenetsky. – Milwaukee. – 1956. – 101 p.

1507. Kamenetsky I. Secret Nazi plans for Eastern Europe. A Study of Lebensraum Policies. /I. Kamenetsky. – New Hawen (Connecticut), 1961. – 263 p.
1508. Madaicznyk Cz. Faszyzm i okupacje 1938–1945. Wykonywanie okupacji przez panstwa Osi w Europie / Cz. Madaicznyk. – T. I. Ukształtowanie sie zarzadow okupacyjnych. – Poznan : Wydawnictwo Poznanskie, 1984. – 792 s.; T. II. Mechanizmy zrealizowania okupacji. – 736 s.
1509. Mallman K.-M. “Aufgeräumt und abgebrannt”. Sicherheitspolizei und “Bandenkampf” in der besetzten Sowjetunion // Gestapo im Zweiten Weltkrieg : “Heimatfront” und besetztes Europa / Hg. Von G. Paul, K.-M. Mallman. – Darmstadt, 2000. – S. 503–520.
1510. Mommsen H. Rechtsstellung des Reichskommissariats Ukraine / H. Mommsen // Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte. – Bd. 2. – Stuttgart, 1966. – S. 328–332.
1511. Moraru A. Istoria Romanilor. Basarabia si Transnistria. 1812–1993. / A. Moraru. – Chisinau : Universul, 1995. – 272 p.
1512. Müller N. Massenverbrechen von Wehrmachtsorganen an der sowjetischen Zivilbevölkerung im Sommer/Herbst 1941 / N. Müller // Zeitschrift für Militärgeschichte. – Nr. 8. – 1969. – S. 537–553.
1513. Müller N. Wehrmacht und die Okkupation 1941–1944. Zur Rolle der Wehrmacht und ihrer Führungsorgane im Okkupationsregime des faschistischen deutschen Imperialismus auf sowjetischem Territorium. / N. Müller. – Berlin: Deutsch Militarverla, 1971. – 356 p.
1514. Musat M. Drama Romanici Mari. / M. Musat. – Bucuresti : Fundatiei Romania, 1992. – 276 p.
1515. Nistor I. S. Istoria Romanilor intre 1918–1944 : Culegere de documente. / I. S. Nistor. – Bucuresti, 1982.
1516. Nistor I. Vordenker der Vernichtung. / I. Nistor. – Hamburg, 1991. – P. 129–132.
1517. Nistor I. S. Istoria Romanilor. Epoca contemporana. / I. S. Nistor. – Chisinau. – Galati, 1992.

1518. Nistor I. S. Istoria Romanilor din Transnistria: organizarea, cultura si jertfa lor. / I. S. Nistor. – Galati : Eminescu, 1995. – 161 p.
1519. Okkupation und Kollaboration (1938–1945). Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik. Bearb. W. Rohr [Europa unterm Hakenkreuz, Ergbd. 1]. – Berlin, 1994.
1520. Oldenburg M. Ideologie und militärisches Kalkül. Die Besatzungspolitik der Wehrmacht in der Sowjetunion 1942. /M. Oldenburg. – Köln/Weimar/Wien, 2004.
1521. Pagenstecher C. Zwangsarbeit in Berlin: Archivrecherchen, Nachweissuche und Entschdigung / C. Pagenstecher... – Berlin, 2008.
1522. Pohl D. Die Herrschaft der Wehrmacht. Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944. / D. Pohl. – München, 2008.
1523. Reitlinger G. The House Built on Sand. / G. Reitlinger. – London, 1960.
1524. Reitlinger G. Ein Haus auf Sand gebaut. Hitlers Gewaltpolitik in Russland 1941–1944. / G. Reitlinger. – Hamburg, 1962.
1525. Rotaru J., Dutu A., Dobre F. Compania Din Est ordinc De Zi (1941–1944). / J. Rotaru, A. Dutu, F. Dobre. – Vol. 1. – Editura Metropol. – 1993.
1526. Ruff M. Zwangsarbeit in Vorarlberg? Ukrainische Arbeitskräfte zwischen 1942 und 1945. /M. Ruff. – Innsbruck, 1996.
1527. Ruff M. “Um ihre Jugend betrogen”. Ukrainische Zwangsarbeiter /innen in Vorarlberg 1942–1945 [Studien zur Geschichte und Gesellschaft Vorarlbergs, 13]. /M. Ruff. – Bregenz, 1997; Kiew-München-Kiew: Schicksale ukrainischer Zwangsarbeiter /hrsg.vom Kulturreferat der Landeshauptstadt Mnchen/Constanze Werner. – München, 2000.
1528. Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei in domeniul social-economic si cultural (19 august 1941 – 22 januarie 1944). / R. Solovei. – Teza di doctor in stiinte istorice. – Chisinau, 1999.

1529. Timm R. „Herrenmensch“ und „Bandit“. Deutsche Kriegsführung und Besatzungspolitik als Kontext des sowjetischen Partisanenkrieges / R. Timm. – Münster u.a., 1998.
1530. Timm E. Zwangsarbeit in Esslingen 1939–1945: Kommune, Unternehmen und Belegschaften in der nationalsozialistischen Kriegswirtschaft. / E. Timm. – Ostfildern, 2009.
1531. Torzecki R.. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933–1945 /R. Torzecki. – Warszawa: Książka i Wiedza. – 1972. – 384 s.
1532. Torzecki R.. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. /R. Torzecki. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN. – 1993. – 349 s.
1533. Torzecki R. Die Rolle der Zusammenarbeit mit der deutschen Besatzungsmacht in der Ukraine für deren Okkupationspolitik 1941 bis 1944 / R. Torzecki // Okkupation und Kollaboration (1938 – 1945). Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik. Bearb. W. Rohr [Europa unterm Hakenkreuz, Ergbd. 1]. – Berlin, 1994. – S. 239–272.
1534. Umbreit H. Das unbewältigte Problem. Der Partisanenkrieg im Rücken der Ostfront / H. Umbreit // Stalingrad. Ereignis – Wirkung – Symbol / Hg. Von J. Förster. – 2. Aufl. – München/Zürich, 1993. – S 130–150 (zuerst 1992).
1535. Umbreit H. Die deutsche Herrschaft in den besetzten Gebieten 1942–1945 / H. Umbreit // Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. – Bd. 5/2. – Stuttgart, 1999. – S. 3–272.
1536. Umbreit H. Die Verantwortlichkeit der Wehrmacht als Okkupationsarmee / H. Umbreit // Die Wehrmach. Mythos und Realität. – S. 743–753.
1537. Ungvary K. Ungarische Besatzungskräfte in der Ukraine 1941–1942 / K. Ungvary // Ungarn-Jahrbuch. – Nr. 26. – 2002/2003. – S. 125–163.
1538. Vasile Vasilos. Istoria Romanilor: curs universitar. / Vasilos Vasile. – Chisinau : Civitas, 2003. – 448 p.

1539. Verenca O. *Administratia civila Romana in Transnistria.* / O. Verenca. – Chisinau : Universitas, 1993. – P. 45–46, 58–59.
1540. Voelkl, E. *Transnistrien und Odessa (1941–1944)* / E. Voelkl. – Regensburg, 1996.
1541. Werpup J. *Ziel und Praxis der deutschen Kriegswirtschaft in der Sowjetunion, 1941 bis 1944, dargestellt an einzelnen Industriezweigen.* / J. Werpup. – Diss. Universitt Bremen, 1992.
1542. Wilhelm H.-H. *Rassenpolitik und Kriegsführung: Sicherheitspolizei und Wehrmacht in Polen und in der Sowjetunion 1939 – 1942.* /H.-H. Wilhelm. – Passau. 1991.
1543. Wurich S. *Den Dom durften wir nie betreten: Portrts ehemaliger Zwangsarbeiter in Köln* / S. Wurich / Hrsg. Vom NS Dokumentationszentrum der Stadt Köln. – Köln, 2008.
1544. Zellhuber A. “Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu...”. *Das Reichsministerium für die besetzten Ostgebeite und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945* [Schriften der Philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg. Historisch-sozialwissenschaftliche Reihe, Nr. 71]. / A. Zellhuber. – München, 2006.

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

на правах рукопису

ПЕРЕХРЕСТ ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ

УДК 94(477)«1941/1945»-0.58.244

**УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В 1941–1945 рр.: ЕКОНОМІЧНЕ ТА
СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ**

ДОДАТКИ

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

**Науковий консультант:
доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович**

КИЇВ – 2013

ТЕРИТОРІЯ, НАСЕЛЕННЯ, ГРУНТИ, ЛІСИ, ОПАДИ

Додаток 1

ТЕРИТОРІЯ УРСР НА 01.01.1945 р. ТА ДАТА ВИЗВОЛЕННЯ ВІД ОКУПАЦІЇ

Області	Територія (тис. кв. км)	Дата визволення від окупації	
		обласного центру	всієї області
Київська	40,8	06. 11. 1943 р.	Березень 1944 р.
Чернігівська	31,5	21. 09. 1943 р.	Вересень 1943 р.
Житомирська	29,9	31. 12. 1943 р.	Березень 1944 р.
Вінницька	27,5	20. 03. 1944 р.	Березень 1944 р.
Кам'янець-Подільська	20,5	25. 03. 1944 р.	Квітень 1944 р.
Сумська	24,3	02. 09. 1943 р.	Вересень 1943 р.
Полтавська	34,3	23. 09. 1943 р.	Вересень 1943 р.
Харківська	31,4	23. 08. 1943 р.	Вересень 1943 р.
Ворошиловградська	26,7	04. 02. 1943 р.	Вересень 1943 р.
Сталінська	26,1	08. 09. 1943 р.	Вересень 1943 р.
Дніпропетровська	31,7	25. 10. 1943 р.	Лютий 1944 р.
Запорізька	26,7	14. 10. 1943 р.	Лютий 1944 р.
Кіровоградська	23,8	08. 01. 1944 р.	Березень 1944 р.
Миколаївська	19,3	28. 03. 1944 р.	Квітень 1944 р.
Одеська	27,1	10. 04. 1944 р.	Серпень 1944 р.
Херсонська	25,1	13. 03. 1944 р.	Березень 1944 р.
Волинська	19,1	05. 02. 1944 р.	Липень 1944 р.
Дрогобицька	10,2	06. 08. 1944 р.	Жовтень 1944 р.
Ізмаїльська	10,9	26. 08. 1944 р.	Серпень 1944 р.
Львівська	10,8	27. 07. 1944 р.	Серпень 1944 р.
Ровенська	19,4	03. 02. 1944 р.	Вересень 1944 р.
Станіславська	13,9	27. 07. 1944 р.	Липень 1944 р.
Тернопільська	13,5	15. 04. 1944 р.	Липень 1944 р.
Чернівецька	7,7	30. 03. 1944 р.	Серпень 1944 р.
По УРСР	552,2		

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 73 зв.

Додаток 2

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УРСР

(тис. чоловік)

Роки	Все населення	У тому числі		У % до всього населення	
		міське	сільське	Міське	сільське
1939 рік за переписом на 17 січня Східні області	30671,6	11143,9	19527,7	36,3	63,7
1940 рік на 1 січня* По УРСР	40171,0	13395,9	26775,1	33,5	66,5
1941 рік на 1 січня:					
Східні області	31568,3	11757,5	19810,8	37,2	62,8
Західні області	9397,3	1976,6	7420,7	21,0	79,0
По УРСР	40965,6	13734,1	27231,5	33,5	66,5
1945 рік на 1 січня:					
Східні області	21533,1	6704,2	14828,9	31,1	68,9
Західні області	5848,7	861,8	4986,9	14,7	85,3
По УРСР	27381,8	7566,0	19815,8	27,6	72,4

* Показники 1940 р. та проценти вираховані автором за вказаними нижче джерелами.

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник. – К.: Статистика, 1972. – С. 12, 14, 16; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 7.

Додаток 3

НАСЕЛЕННЯ УРСР ПО ОБЛАСТЯХ

(на початок року)

(тис. чоловік)

Області	1939 р.	1941 р.	1945 р.	Області	1939 р.	1941 р.	1945 р.
м. Київ	846,3	890,0	472,0	Кіровоградська	1176,9	1189,6	934,7
Київська	2716,4	2804,1	1983,8	Миколаївська	732,8	792,9	565,0
Чернігівська	1783,4	1783,6	1277,8	Одеська	1791,5	1804,2	1129,1
Житомирська	1690,7	1725,4	1172,8	Херсонська	744,8	761,7	574,5
Вінницька	2348,3	2389,9	1773,9	Всього у східних областях	30671,6	31568,3	21533,1
Кам'янець-Подільська	1739,6	1770,4	1199,2	Волинська	–	1031,3	665,4
Сумська	1706,7	1717,2	1269,6	Дрогобицька	–	1110,8	751,1
Полтавська	2230,8	2225,6	1590,8	Ізмаїльська	–	684,1	463,5
м. Харків	833,4	858,0	525,0	Львівська	–	1435,2	852,9
Харківська	1721,3	1759,7	1222,0	Ровенська	–	1223,1	735,6
Ворошиловградська	1843,0	2017,6	1244,1	Станіславська	–	1462,3	880,3
Сталінська	3102,3	3323,6	1997,9	Тернопільська	–	1575,8	933,4
Дніпропетровська	2273,6	2312,2	1606,6	Чернівецька	–	874,7	566,5
Запорізька	1389,8	1442,6	994,3	Всього у західних областях	–	9397,3	5848,7
				Всього в УРСР	30671,6	40965,6	27381,8

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 74.

Додаток 4

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УРСР ЗА СТАТЕВОЮ ОЗНАКОЮ

	На 17.01.1939 р.*		На 01.01.1945 р.	
	тис.	у % до всього	тис.	у % до всього
Чоловіки	14632,7	47,7	9835,3	35,9
Жінки	16038,9	52,3	17546,5	64,1
Всього	30671,6	100,0	27381,8	100,0

* 1939 р. по східних областях.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 7 зв.

Додаток 5

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УРСР ЗА ВІКОМ

	На 17.01.1939 р.*		На 01.01.1945 р.	
	тис.	у % до всього	тис.	у % до всього
Чоловіки:				
у віці до 7 років	2498,2	17,1	3053,2	31,1
у віці від 8 до 13 років	2172,5	14,8	1863,0	18,9
у віці від 14 до 17 років	1287,9	8,8	1102,0	11,2
у віці від 18 до 59 років	8014,4	54,8	2928,3	29,8
у віці від 60 років і старше	659,7	4,5	888,8	9,0
Всього	14632,7	100,0	9835,3	100,0
Жінки:				
у віці до 7 років	2448,4	15,3	3067,8	17,5
у віці від 8 до 13 років	2204,6	13,7	1937,2	11,0
у віці від 14 до 17 років	1363,0	8,5	1469,1	8,4
у віці від 18 до 59 років	8366,8	52,2	8663,1	49,4
у віці від 60 років і старше	1656,1	10,3	2409,3	13,7
Всього	16038,9	100,0	17546,5	100,0

* 1939 р. по східних областях.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 7 зв.

Додаток 6

СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УРСР У 1940 р. ПО ОБЛАСТЯХ*

(на початок року)

(тис. чоловік)

Східні області	Миколаївська	692,0
Київська	Одеська	1308,2
Чернігівська	Херсонська	589,7
Житомирська	Черкаська	1349,0
Вінницька	Всього	20379,7
Кам'янець-Подільська	Західні області	
Сумська	Волинська	1539,4
Полтавська	Львівська	1504,2
Харківська	Ровенська	1363,1
Ворошиловградська	Станіславська	2044,0
Сталінська	Тернопільська	1550,4
Дніпропетровська	Чернівецька	1384,4
Запорізька	Всього	6395,4
Кіровоградська	Всього в УРСР	26775,1

* Відповідно до нинішнього обласного поділу.

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник. – К.: Статистика, 1972. – С. 16.

Додаток 7

ГРУНТИ УРСР

(на початок 1940 р.)

	У % До всього
Підзолисті піщані й глинисто-піщані	8,60
Підзолисті супіщані і суглинисті	3,89
Болотні й торф'яні	2,77
Чорноземи, глибокі, а також вилужені середні й малогумусні	15,45
Чорноземи підзолисті й темно-сірі підзолисті ґрунти	10,20
Сірі й світло-сірі підзолисті ґрунти	6,14
Чорноземи звичайні й південні	36,08
Каменисті чорноземи Донбасу	2,47
Солонцюваті чорноземи лісостепу	2,02
Солонці лісостепу	1,78
Каштанові ґрунти й солонцюваті їхні різновиди	2,46
Солонці й солончаки півдня	0,67
Лугові й дернові ґрунти	6,43
Під водою	1,04
Всього	100,00

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 16 зв.

Додаток 8

ЛІСИ ДЕРЖАВНОГО ФОНДУ В УРСР

(на початок 1940 р.)

Породи	Площі, покриті лісом (тис. га)	Запаси деревини (млн м ³)	
		загальні	у тому числі спілі й перестійні
Східні області			
Хвойні	1013,9	95,7	22,5
В тому числі: сосна	1010,9	95,4	22,5
Листвяні	1477,9	125,4	27,9
у тому числі: дуб	777,8	66,5	14,4
береза	155,7	11,6	3,7
осина	68,4	6,8	2,0
вільха	75,8	5,6	2,0
ясен	44,0	4,2	0,4
ільмові	19,5	1,3	0,32
граб	219,9	24,8	3,7
лоза, шельога	49,4	0,7	0,4
Всі породи	2491,8	221,1	50,4
Західні області			
Хвойні	1009,7	149,4	60,0
у тому числі: сосна	551,5	56,9	17,7
ялина	313,5	59,2	24,6
піхта	141,2	33,3	17,6
Листвяні	759,4	67,0	23,1
у тому числі: дуб	173,1	16,6	8,0
береза	114,1	7,7	1,7
вільха	99,2	6,8	1,8
граб	181,4	11,7	1,5
бук	146,3	21,8	10,1
Всі породи	1769,1	216,4	83,1

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 17.

Додаток 9

КІЛЬКІСТЬ ОПАДІВ

(за даними на початок 1940 р.)

(у мм)

Області	Взимку XII–I–II	Весною III–IV–V	Влітку VI–VII–VIII	Восени IX–X–XI	Сума опадів за рік
Київська	76 – 117	100 – 148	177 – 217	101 – 140	472 – 622
Чернігівська	84 – 104	106 – 129	190 – 242	118 – 141	504 – 614
Житомирська	71 – 88	115 – 131	231 – 244	130 – 143	563 – 596
Вінницька	67 – 86	114 – 133	179 – 221	95 – 121	461 – 556
Кам'янець-Подільська	59 – 72	124 – 137	234 – 244	122 – 142	568 – 572
Сумська	81 – 106	112 – 134	186 – 211	117 – 141	504 – 592
Полтавська	81 – 91	105 – 119	173 – 192	100 – 124	461 – 518
Харківська	81 – 100	106 – 125	155 – 192	101 – 129	457 – 536
Ворошиловградська	82 – 94	98 – 114	130 – 161	86 – 106	396 – 464
Сталінська	90 – 105	98 – 126	139 – 187	101 – 109	443 – 504
Дніпропетровська	72 – 89	95 – 110	151 – 169	87 – 108	408 – 472
Запорізька	62 – 84	75 – 108	121 – 171	83 – 104	343 – 457
Кіровоградська	62 – 88	98 – 109	158 – 189	89 – 107	432 – 476
Миколаївська	57 – 75	68 – 96	116 – 162	86 – 91	327 – 419
Одеська	63 – 78	80 – 122	133 – 183	78 – 94	367 – 466
Херсонська	60 – 80	71 – 96	92 – 139	80 – 84	307 – 396
Волинська	91 – 93	119 – 126	241 – 256	135 – 143	580 – 618
Дрогобицька	74 – 95	144 – 174	277 – 361	153 – 179	669 – 792
Ізмаїльська	74	87	116	112	389
Львівська	69 – 93	128 – 153	247 – 269	135 – 145	579 – 660
Ровенська	82 – 101	130 – 139	255 – 256	137 – 142	618 – 624
Станіславська	66 – 75	139 – 156	247 – 291	120 – 135	572 – 657
Тернопільська	83	144	254	132	613
Чернівецька	68	172	254	147	641

Примітка: 1. Середні багаторічні дані.

2. Два числа по області позначають межі кількості опадів.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 12 зв. – 13.

Додаток 10

КІЛЬКІСТЬ ДНІВ З ОПАДАМИ*

(за даними на початок 1940 р.)

Області		Взимку XII-I-II	Весною III-IV-V	Влітку VI-VII-VIII	Восени IX-X-XI	За рік
Київська	Всього	40-51	32-42	31-41	28-39	131-173
	Більше 5 мм	3-6	7-10	11-14	6-10	30-39
Чернігівська	Всього	47-51	41-44	39-42	37-40	164-177
	Більше 5 мм	4-5	7-10	12-16	8-10	32-40
Житомирська	Всього	48-50	38-41	38-41	35-39	159-171
	Більше 5 мм	2-5	7-9	14-16	9-10	32-38
Вінницька	Всього	39-45	31-38	31-36	28-34	129-153
	Більше 5 мм	2-5	7-9	11-15	5-7	26-35
Кам'янець-Подільська	Всього	40-45	32-38	28-37	28-34	128-154
	Більше 5 мм	2-3	8	13-15	7-9	31-35
Сумська	Всього	47-51	40-42	38-41	37-39	162-173
	Більше 5 мм	4	8-9	11-14	8	31-35
Полтавська	Всього	41-47	36-39	34-39	31-35	142-160
	Більше 5 мм	4	7-8	11-13	6-8	28-33
Харківська	Всього	37-43	32-36	31-36	28-34	128-147
	Більше 5 мм	4-5	7-8	10-12	6-8	27-33
Ворошиловградська	Всього	35-39	30-33	29-31	26-30	120-133
	Більше 5 мм	5-6	7	9	6	27-28
Сталінська	Всього	32-37	28-33	22-31	21-27	103-126
	Більше 5 мм	4-5	6-7	9	6	25-27
Дніпропетровська	Всього	32-36	28-31	25-30	24-27	109-123
	Більше 5 мм	3-4	6	8-10	6	23-26
Запорізька	Всього	28-33	24-29	21-26	18-24	91-112
	Більше 5 мм	3-4	5-6	9	6	23-25
Кіровоградська	Всього	35-40	30-33	28-33	24-30	117-136
	Більше 5 мм	3-4	6-7	10-12	6	25-30
Миколаївська	Всього	31-33	26-27	22-25	19-23	98-108
	Більше 5 мм	4	6	7-8	5-6	22-24
Одеська	Всього	30-40	25-31	22-30	20-28	97-128
	Більше 5 мм	4-5	5-7	8-11	6	24-28
Херсонська	Всього	29-31	22-25	20-22	18-20	89-97
	Більше 5 мм	3-5	5-7	6-7	4-5	19-24
Волинська	Всього	39-45	37	36-39	31-34	145-152
	Більше 5 мм	4	7	13	10	34
Дрогобицька	Всього	44	37	41	35	157
	Більше 5 мм	2	8	13	7	30
Ізмаїльська	Всього	30	22	18	19	89
	Більше 5 мм	3-4	4-5	6-8	3-6	16-22
Львівська	Всього	37-44	37	40-41	32-35	146-157
	Більше 5 мм	2	8	13	7	30
Ровенська	Всього	35-48	33-40	36-39	31-36	133-163
	Більше 5 мм	4	8	14	10	36
Станіславська	Всього	32-37	35-44	38-50	28-38	132-169
	Більше 5 мм	2	8	13	8	31
Тернопільська	Всього	48	40	40	40	168
	Більше 5 мм	3	8	13	8	32
Чернівецька	Всього	43	38	32	34	147
	Більше 5 мм	2	8	14	8	32

* 1. Середні багаторічні дані.

2. Два показники по області відображають коливання числа днів з опадами.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 14.

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР

Додаток 11

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР У ПОРІВНЯННІ З 1940 Р.*

(у процентах)

	1940 р.	1950 р.	1955 р.
Валовий збір по всіх категоріях господарств:			
зерна	100	77	130
цукрових буряків (фабричних)	100	112	168
соняшника	100	77	153
волокна льону-довгунця	100	62	254
Поголів'я худоби по всіх категоріях господарств (на кінець року):			
Велика рогата худоба	100	102	113
у тому числі корови	100	81	104
Свині	100	85	128
Вівці та кози	100	92	126

* у нинішніх кордонах України.

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1959 році. – Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 27.

Додаток 12

КІЛЬКІСТЬ КОЛГОСПІВ, КОЛГОСПНИХ ДВОРІВ, МТС І РАДГОСПІВ УРСР

(на початок року)

	1941 р.			1945 р.		
	Східні області	Західні області	По УРСР	Східні області	Західні області	По УРСР
Кількість колгоспів	27139	586	27725	26445	42	26487
Колгоспних дворів (тис.)	3858,7	36,5	3895,2	4238,4	1,3	4239,7
Кількість МТС	1011	209	1220	1010	213	1223
Кількість радгоспів	796	77	873	651	54	705
у тому числі:						
Наркомрадгоспів СРСР	101	5	106	55	2	57
Наркомрадгоспів УРСР	248	37	285	257	30	287
Наркомхарчопрому СРСР	152	10	162	153	8	161
Наркомхарчопрому УРСР	52	6	58	58	14	72
Наркомм'ясомолпрому СРСР	12	–	12	16	–	16
Наркомм'ясомолпрому УРСР	21	–	21	31	–	31
Наркомзовнішторгу	5	1	6	8	–	8
Наркомрезинпрому	–	–	–	8	–	8
Трестів приміських радгоспів	200	18	218	64	–	64

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 41 зв.

Додаток 13

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ КОЛГОСПІВ УРСР *

(на кінець року)

	1940 р.	1950 р.
Кількість колгоспів (включно з риболовецькими та промисловими)	28637	19527
у тому числі сільгоспартілей	28374	19295
Наявних колгоспних дворів – тис.	3990,4	5500,6
Неподільні фонди – млн крб.	5506	6986
Грошові доходи – млн крб.	4811	6183
Відрахування від грошових доходів на поповнення неподільних фондів – млн крб.	757	1047
Посівна площа – тис. га	22137,3	25172,3
у тому числі зернових культур	15820,1	17429,0
Поголів'я продуктивної худоби – тис. голів:		
Велика рогата худоба	3439,3	5362,3
у тому числі корови	792,6	1001,5
Свині	2884,7	3941,4
Вівці та кози	3665,5	4015,3
Кількість тракторів в переводі на 15-сильні – штук	–	–
Кількість комбайнів – штук	–	–
Кількість вантажних автомашин – тис. штук	27,4	24,5
Припадає в середньому на один колгосп:		
Колгоспних дворів	141	285
Сільськогосподарських угідь – га	–	1876
Ріллі – га	–	1502
Посівної площі – га	773	1289
Поголів'я продуктивної худоби голів:		
Великої рогатої худоби	120	273
у тому числі корів	28	51
Свиней	101	200
Овець та кіз	128	204
Неподільних фондів – тис. крб.	194	362
Грошових доходів – тис. крб.	170	320

* У нинішніх кордонах України

Подано за: Народне господарство Української РСР у 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 347–348.

Додаток 14

КІЛЬКІСТЬ КОЛГОСПІВ І КОЛГОСПНИХ ДВОРІВ ПО УРСР

(на початок року)

Області	1941 р.		1945 р.	
	Кількість колгоспів	У них дворів (тис.)	Кількість колгоспів	У них дворів (тис.)
Київська	2377	490,2	2358	539,7
Чернігівська	1927	301,9	1900	322,2
Житомирська	1941	262,6	1940	280,8
Вінницька	1962	449,4	1936	482,6
Кам'янець-Подільська	1638	328,9	1623	344,3
Сумська	1614	248,7	1590	279,3
Полтавська	2499	353,3	2468	402,4
Харківська	2088	201,7	2029	241,2
Ворошиловградська	1076	106,7	996	109,0
Сталінська	1131	112,0	1112	126,5
Дніпропетровська	1755	209,0	1694	245,6
Запорізька	1294	165,7	1232	182,7
Кіровоградська	1777	200,7	1717	235,5
Миколаївська	1006	96,4	953	103,6
Одеська	2116	225,8	1999	227,7
Херсонська	938	105,7	898	115,3
Всього:	27139	3858,7	26445	4238,4
Волинська	180	9,2	–	–
Дрогобицька	56	2,8	–	–
Ізмаїльська	42	4,2	5	0,4
Львівська	67	4,0	–	–
Ровенська	87	4,1	1	–
Станіславська	68	5,5	–	–
Тернопільська	86	6,7	35	0,9
Чернівецька	–	–	1	–
Всього:	586	36,5	42	1,3
По УРСР	27725	3895,2	26487	4239,7

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 109.

Додаток 15

НЕПОДІЛЬНІ ФОНДИ ТА ГРОШОВІ ДОХОДИ КОЛГОСПІВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР*

(на кінець року)

(млн крб.)

Області	Неподільні фонди		Грошові доходи колгоспів		Грошові доходи від продажу продукції рослинництва		Грошові доходи від продажу продукції тваринництва та худоби	
	1940 р.	1950 р.	1940 р.	1950 р.	1940 р.	1950 р.	1940 р.	1950 р.
Вінницька	366	473	288	435	174	353	37	32
Волинська	3	76	2	101	1	79	0,5	8
Дніпропетровська	399	417	471	337	291	204	104	91
Житомирська	343	341	171	192	84	120	39	30
Закарпатська	–	88	–	109	–	81	–	12
Запорізька	418	291	465	273	276	182	118	64
Київська	505	728	407	306	220	223	90	71
Кіровоградська	226	370	218	388	136	288	39	44
Кримська	301	265	283	170	191	113	62	34
Ворошиловградська	171	214	158	139	99	74	39	47
Львівська	12	122	5	128	2	95	2	12
Миколаївська	281	182	241	229	139	172	44	38
Одеська	337	489	369	347	247	248	59	63
Полтавська	486	537	411	449	269	327	76	82
Ровенська	4	57	2	83	1	69	0,5	4
Сталінська	237	364	283	275	168	172	76	70
Станіславська	2	42	1	57	1	47	–	3
Сумська	354	373	270	320	183	251	38	34
Тернопільська	9	70	4	88	2	74	1	4
Харківська	335	451	323	386	200	260	67	91
Херсонська	–	210	–	283	–	227	–	29
Хмельницька	370	389	204	255	113	191	36	25
Черкаська	–	–	–	431	–	342	–	44
Чернівецька	–	70	–	141	–	120	–	6
Чернігівська	347	367	235	261	153	185	35	45
По УРСР	5506	6986	4811	6183	2950	4497	963	983

* У нинішніх кордонах України.

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 363–365, 368.

Додаток 16

ГРОШОВІ ДОХОДИ КОЛГОСПВ (СІЛЬГОСПАРТІЛЕЙ) УРСР*

(млн крб.)

Показники	1940 р.	1950 р.
Всього грошових доходів	4811	6183
у тому числі:		
Від рослинництва – всього	2950	4497
з них:		
від продажу продукції державі та кооперації	1600	2800
від продажу продукції в порядку колгоспної торгівлі	1350	1697
Від тваринництва – всього	963	983
з них:		
від продажу продукції тваринництва і худоби державі та кооперації	–	333
від продажу продукції тваринництва і худоби в порядку колгоспної торгівлі	–	597
інші доходи від тваринництва	–	53
Від допоміжних підприємств і промислів та інші грошові доходи	898	703
Всього грошових доходів на 100 га сільськогосподарських угідь – тис. крб.	15,6	17,0
у тому числі:		
від рослинництва	9,5	12,4
від тваринництва	3,1	2,7
Всього грошових доходів на один колгоспний двір – крб.	1206	1124
у тому числі:		
від рослинництва	739	818
від тваринництва	241	179
У процентах до всіх грошових доходів.		
Всього грошових доходів	100	100
у тому числі:		
Від рослинництва – всього	61,3	72,7
з них:		
від продажу продукції державі та кооперації	33,2	45,3
Від продажу продукції в порядку колгоспної торгівлі	28,1	27,4
Від тваринництва – всього	20,0	15,9
з них:		
від продажу продукції тваринництва і худоби державі та кооперації	–	5,4
від продажу продукції тваринництва і худоби в порядку колгоспної торгівлі	–	9,6
Інші доходи від тваринництва	–	0,9
Від допоміжних підприємств і промислів та інші грошові доходи	18,7	11,4

* У нинішніх кордонах України

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 350–351.

Додаток 17

КІЛЬКІСТЬ РАДГОСПІВ ПО УРСР

(на початок року)

Області	1941 р.				1945 р.			
	Всього	У тому числі			Всього	У тому числі		
		Наркомрадгоспів	Наркомхарчопрому	Наркомм'ясомолпрому		Наркомрадгоспів	Наркомхарчопрому	Наркомм'ясомолпрому
Київська	49	10	28	2	45	7	29	5
Чернігівська	20	7	12	1	20	7	12	1
Житомирська	17	1	16	—	16	1	15	—
Вінницька	43	5	38	—	44	5	38	1
Кам'янець-Подільська	11	3	8	—	11	3	8	—
Сумська	22	5	14	2	23	5	15	2
Полтавська	54	27	23	2	52	24	23	3
Харківська	94	46	19	8	83	39	19	9
Ворошиловградська	95	43	1	4	60	41	1	6
Сталінська	142	51	5	6	81	42	5	11
Дніпропетровська	56	30	3	2	31	26	3	2
Запорізька	44	31	5	1	37	27	5	1
Кіровоградська	34	18	12	1	31	17	12	1
Миколаївська	40	28	4	1	37	28	3	2
Одеська	34	15	9	2	39	15	14	2
Херсонська	41	29	7	1	41	25	9	1
Всього:	796	349	204	33	651	312	211	47
Волинська	10	7	—	—	1	1	—	—
Дрогобицька	12	5	1	—	3	3	—	—
Ізмаїльська	12	7	5	—	21	7	14	—
Львівська	10	4	1	—	4	3	1	—
Ровенська	6	3	2	—	4	2	2	—
Станіславська	11	6	1	—	5	4	1	—
Тернопільська	8	6	2	—	9	9	—	—
Чернівецька	8	4	4	—	7	3	4	—
Всього:	77	42	16	—	54	32	22	—
По УРСР	873	391	220	33	705	344	233	47

Подано за: ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 3987. - Арк. 108 зв.

Додаток 18

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РАДГОСПІВ УРСР*

(на кінець року)

Показники	1940 р.	1945 р.	1950 р.
Кількість радгоспів	929	784	935
Середньорічна чисельність: усіх працівників – тис.	303	198	326
у тому числі робітників – тис.	265	172	298
У середньому припадає на один радгосп	285	219	319
Основні фонди – млн крб.	1509	1845	3630
Земельна площа – тис. га	3939	3729	4036
у тому числі:			
рілля	2914	2379	2890
перелоги та залежі	–	428	59
луки	–	89	71
вигони	–	422	548
сади та ягідники	–		
виноградники	–	{45	{56
У середньому припадає земельної площі на один радгосп – тис. га	4,2	4,8	4,3
Кількість тракторів – тис. штук	14,4	6,4	11,6
Їх потужність – тис. кінських сил	262	138	302
У середньому припадає тракторів у переводі на 15-сильні – штук	19	12	22
Кількість комбайнів – штук	5194	2517	4988
Кількість вантажних автомобілів (включаючи автоцистерни) – штук	3708	1651	5366
Посівна площа – тис. га	2309	1172	2374
у тому числі:			
зернові	1350	855	1282
технічні	100	76	106
кормові	773	204	920
картопля	35	13	25
овочево-баштанні	47	24	37
Питома вага в загальній посівній площі – у процентах:			
зернові культури	58	73	54
кормові культури	33	17	39
У середньому припадає посівної площі на один радгосп – тис. га	2,5	1,5	2,5
Поголів'я худоби і птиці – тис. голів:			
великої рогатої худоби	416	141	368
у тому числі корів	162	28	90
свиней	535	102	540
овець та кіз	545	147	525
птиці	332	196	904
У середньому припадає на один радгосп худоби – голів:			
великої рогатої худоби	448	180	394
свиней	576	130	578
овець та кіз	587	188	561
Середній надій молока від однієї корови – кг	2381	1516	2431
Середній настриг вовни на одну вівцю – кг	2,9	2,8	2,9

* У нинішніх кордонах України.

Подано (з частиною вирахувань зроблених автором) за: Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 352, 354.

ТЕХНІЧНА ОСНАЩЕНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Додаток 19

МАШИННО-ТРАКТОРНІ СТАНЦІ УРСР

(на кінець року)

Області	1940 р.			1944 р.	
	Кількість МТС	Процент площі колгоспів, обслуговуваних МТС	Кількість колгоспів, обслуговуваних в середньому однією МТС	Кількість МТС	Кількість колгоспів, обслуговуваних в середньому однією МТС
Київська	90	99,4	26	90	25
Чернігівська	60	98,2	31	59	25
Житомирська	59	97,5	31	59	29
Вінницька	84	100,0	23	84	23
Кам'янець-Подільська	66	100,0	25	66	24
Сумська	57	100,0	28	57	28
Полтавська	77	99,5	32	77	32
Харківська	65	99,1	32	65	31
Ворошиловградська	51	100,0	21	51	20
Сталінська	54	100,0	21	54	20
Дніпропетровська	66	100,0	26	66	26
Запорізька	61	100,0	21	61	20
Кіровоградська	64	99,6	28	64	27
Миколаївська	39	99,8	25	39	24
Одеська	70	100,0	30	70	29
Херсонська	48	99,8	19	48	18
Всього	1011	99,5	26	1010	25
Волинська	30	100,0	5	30	—
Дрогобицька	16	100,0	3	20	—
Ізмаїльська	27	100,0	—	28	—
Львівська	30	100,0	2	30	—
Ровенська	30	100,0	3	26	—
Станіславська	25	100,0	3	25	—
Тернопільська	38	100,0	2	38	—
Чернівецька	13	100,0	—	16	—
Всього	209	100,0	3	213	—
По УРСР	1220	99,5	—	1223	—

Подано за: ЦДАГО України – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 110.

Додаток 20

РОЗМІРИ МТС УРСР У 1940 р.

На одну МТС припадало:	
Обслуговуваних колгоспів	26
Посівних площ обслуговуваних колгоспів (тис. га)	21
Тракторів (на кінець року)	72
Комбайнів (на кінець року)	26
Вантажних автомашин (на кінець року)	6
Молотарок складних (на кінець року)	21
Групи МТС по кількості обслуговуваних колгоспів (у %):	
До 20 колгоспів	27,4
Від 21 до 40 колгоспів	65,7
Від 41 до 60 колгоспів	6,8
Більше 60 колгоспів	0,1
Всього:	100,0
Групи МТС по потужності тракторного парку на кріюку (у %)	
Від 301 до 600 НР	1,3
Від 601 до 900 НР	12,2
Від 901 до 1200 НР	30,7
Більше 1200 НР	55,8
Всього:	100,0
Групи МТС за розмірами посівної площі обслуговуваних колгоспів (у %)	
До 5000 га	0,1
Від 5001 до 10000 га	1,2
Від 10001 до 20000 га	48,4
Від 20001 до 40000 га	50,3
Від 40001 до 50000 га	—
Понад 50000 га	—
Всього:	100,0

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 42.

Додаток 21

КІЛЬКІСТЬ ЕВАКУЙОВАНИХ ТРАКТОРІВ З МТС СТАНОМ НА 15.11.1941 р.

Області		Кількість МТС і у них тракторів на 01.01.1941р.		Кількість евакуйованих тракторів з МТС на 15.11.1941р.	
		кількість МТС	у них тракторів	кількість МТС з яких проведена евакуація	кількість евакуйованих з них тракторів
1	Київська	90	6981	38	2142
2	Вінницька	84	6874	5	51
3	Кам'янець-Подільська	66	3923	1	15
4	Харківська	65	4863	60	3701
5	Полтавська	77	5481	52	3005
6	Кіровоградська	64	4614	21	355
7	Одеська	80	5252	16	242
8	Миколаївська	61	5360	4	217
9	Запорізька	77	6236	26	549
10	Дніпропетровська	66	4509	23	1571
11	Сталінська	54	3834	27	1660
12	Ворошиловоградська	51	3983	48	3015
13	Житомирська	59	3348	–	–
14	Чернігівська	60	3198	52	2142
15	Сумська	57	3824	54	2817
16	Тернопільська	38	360	–	–
17	Львівська	34	319	–	–
18	Волинська	30	282	–	–
19	Ровенська	30	283	–	–
20	Станіславська	25	231	–	–
21	Дрогобицька	17	157	–	–
22	Чернівецька	13	156	–	–
23	Ізмаїльська	27	405	–	–
Всього		1225	74473	427	21482*

* З них за межі України – 20 302 трактори.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 30. – Спр. 62. – Арк. 127, 179; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны... – Т. 1. – С. 288.

Додаток 22

**ПАРК ТРАКТОРІВ, ЗЕРНОЗБИРАЛЬНИХ КОМБАЙНІВ ТА ВАНТАЖНИХ
АВТОМОБІЛІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УРСР**

(на початок року)

	1941 р.	1944 р.	1945 р.	1946 р.*
Трактори фізичні – всього в сільському господарстві у тому числі в:	90519	39795	47807	54100
МТС	74637	34308	40386	44400
радгоспах і підсобних господарствах	15561	5456	7379	6400
Потужність всіх тракторів у сільському господарстві – тис. кінських сил у тому числі в:	1607,4	650,4	820,5	944
МТС	1321,9	549,7	671,2	737
радгоспах і підсобних господарствах	280,6	100,2	148,7	138
Парк комбайнів фізичних – всього в сільському господарстві у тому числі в:	31150	–	14932	15400
МТС	26472	–	12370	12500
радгоспах і підсобних господарствах	4678	–	2562	2500
Парк вантажних автомобілів (включаючи автоцистерни) у тому числі в:	54900	–	3575	8900
МТС	27400	–	2100	–
радгоспах	3700	–	–	–

* Показники на 01.01.1946 р. подані в нинішніх кордонах України

Подано за: ЦДАГО України – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 45, 110 зв. – 112; Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 314; Народне господарство Української РСР в 1971 році Ювілейний статистичний щорічник. – К.: Статистика, 1972. – С. 227; Буцько М., Лавринович М. Відродження колгоспного села. (Комуністична партія України – організатор відбудови сільського господарства республіки в роки Великої Вітчизняної війни). – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – С. 78.

Додаток 23

МАШИННО-ТРАКТОРНИЙ ПАРК МТС І РЕМАНЕНТ КОЛГОСПІВ УРСР НА 01.01.1945 р. У ПОРІВНЯННІ З ВІДПОВІДНИМ ПЕРІОДОМ 1941 р.

Сільськогосподарські машини	Роки	
	1945 р.	1945 р. у % до 1941 р.
Трактори на 01.01.1945 р.	47807	52,7
Трактори на 01.07.1945 р.	51220	57
Вантажні автомобілі	3575	7
Комбайни	14932	48
Тракторні плуги	39494	50
Тракторні культиватори	27825	43
Тракторні сівалки (зернові)	20999	55
Складні молотарки	13912	58
Кінні плуги	469542	66
Кінні культиватори	140644	54
Кінні сівалки	85726	52
Лобогрійки	63263	55
Самоскиди	22389	38
Сінокосарки	11680	47

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 314; Народне господарство Української РСР в 1971 році Ювілейний статистичний щорічник. – К.: Статистика, 1972. – С. 227; Буцько М., Лавринович М. Відродження колгоспного села. (Комуністична партія України – організатор відбудови сільського господарства республіки в роки Великої Вітчизняної війни). – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – С. 78.

Додаток 24

ТРАКТОРНИЙ ПАРК У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	1941 р.		1944 р.*		1945 р.	
	всього тракторів (штук)	їхня потужність (тис. HP)	всього тракторів (штук)	їхня потужність (тис. HP)	всього тракторів (штук)	їхня потужність (тис. HP)
Київська	7757	129,0	3901	62,1	3833	61,4
Чернігівська	3511	62,2	1088	18,0	1286	21,0
Житомирська	3588	62,6	1725	28,3	1716	27,7
Вінницька	7493	124,8	2954	47,4	2911	47,0
Кам'янець-Подільська	4027	71,5	2245	36,5	2228	35,4
Сумська	4362	70,6	1490	21,5	2273	33,4
Полтавська	6497	111,8	2470	38,9	4022	63,1
Харківська	7127	124,9	2312	37,4	3383	60,0
Ворошиловградська	5647	99,1	3626	60,9	3831	66,2
Сталінська	6298	109,6	3244	54,7	4224	77,2
Дніпропетровська	5805	111,6	2463	42,3	2852	53,5
Запорізька	5573	100,5	2937	49,4	3254	58,7
Кіровоградська	5378	98,8	3310	50,7	3359	53,0
Миколаївська	4160	82,5	1923	34,2	2515	49,5
Одеська	5311	96,1	1655	27,2	2246	41,3
Херсонська	5922	108,3	2452	40,9	2962	54,5
Всього	88456	1563,9	39795	650,4	46895	802,9
Волинська	336	7,4	—	—	59	1,2
Дрогобицька	174	3,7	—	—	104	1,8
Ізмаїльська	110	2,4	—	—	131	2,6
Львівська	311	6,6	—	—	124	3,0
Ровенська	310	6,8	—	—	132	2,7
Станіславська	266	5,7	—	—	67	1,2
Тернопільська	423	9,2	—	—	208	3,8
Чернівецька	133	1,7	—	—	87	1,3
Всього	2063	43,5	—	—	912	17,6
По УРСР	90519	1607,4	39795	650,4	47807	820,5

*По Чернігівській, Сумській, Полтавській, Харківській, Ворошиловградській і Сталінській областях показники на 01.01.1944 р., по решті областей – на 01.07.1944 р.

Подано за: ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 110 зв.

Додаток 25

ТРАКТОРНИЙ ПАРК МТС ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	1941 р.		1944 р.*		1945 р.	
	кількість тракторів (штук)	їхня потужність (тис. НР)	кількість тракторів (штук)	їхня потужність (тис. НР)	кількість тракторів (штук)	їхня потужність (тис. НР)
Київська	7106	118,6	3580	56,7	3532	56,0
Чернігівська	3205	57,2	1000	16,4	1135	18,2
Житомирська	3346	58,4	1642	26,7	1632	26,1
Вінницька	6876	114,6	2728	43,8	2666	43,0
Кам'янець-Подільська	3923	69,8	2202	35,8	2182	34,7
Сумська	3830	61,6	1323	18,8	1999	28,6
Полтавська	5573	96,8	2228	34,6	3548	54,5
Харківська	4989	88,9	1907	30,3	2579	42,7
Ворошиловградська	4084	71,4	2904	48,5	2932	49,1
Сталінська	3911	68,3	2413	39,9	2774	46,1
Дніпропетровська	4604	91,1	1959	32,3	2302	42,0
Запорізька	4583	83,0	2450	39,5	2747	48,3
Кіровоградська	4611	84,9	3012	45,6	3041	47,1
Миколаївська	3123	57,4	1572	26,1	2086	39,1
Одеська	4630	84,6	1506	24,9	2034	37,7
Херсонська	4563	79,3	1882	29,8	2363	41,8
Всього	72957	1285,9	34308	549,7	39552	655,0
Волинська	292	6,5	–	–	59	1,2
Дрогобицька	146	3,2	–	–	103	1,8
Ізмаїльська	37	0,4	–	–	109	2,3
Львівська	277	5,9	–	–	117	2,8
Ровенська	283	6,3	–	–	116	2,4
Станіславська	229	5,0	–	–	65	1,1
Тернопільська	374	8,3	–	–	199	3,6
Чернівецька	42	0,4	–	–	66	1,0
Всього	1680	36,0	–	–	834	16,2
По УРСР	74637	1321,9	34308	549,7	40386	671,2

*По Чернігівській, Сумській, Полтавській, Харківській, Ворошиловградській і Сталінській областях показники на 01.01.1944 р., по решті областей – на 01.07.1944 р.

Подано за: ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 111.

Додаток 26

ТРАКТОРНИЙ ПАРК РАДГОСПІВ І ПІДСОБНИХ СІЛЬГОСППІДПРИЄМСТВ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	1941 р.		1944 р.*		1945 р.	
	кількість тракторів (штук)	їхня потужність (тис. НР)	всього тракторів (штук)	їхня потужність (тис. НР)	всього тракторів (штук)	їхня потужність (тис. НР)
Київська	640	10,2	321	5,4	301	5,4
Чернігівська	276	4,5	87	1,6	150	2,8
Житомирська	219	3,9	82	1,6	84	1,6
Вінницька	615	10,2	226	3,6	245	4,0
Кам'янець-Подільська	103	1,7	43	0,7	46	0,7
Сумська	515	8,7	167	2,7	274	4,8
Полтавська	914	14,9	242	4,3	474	8,6
Харківська	2054	34,7	378	6,6	763	16,7
Ворошиловградська	1562	27,7	722	12,4	899	17,1
Сталінська	2383	41,2	831	14,8	1450	31,1
Дніпропетровська	1181	20,2	502	10,0	550	11,5
Запорізька	981	17,4	487	9,9	507	10,4
Кіровоградська	757	13,7	298	5,1	318	5,9
Миколаївська	1037	25,1	351	8,1	429	10,4
Одеська	658	11,2	149	2,3	212	3,6
Херсонська	1359	29,0	570	11,1	599	12,7
Всього	15254	274,3	5456	100,2	7301	147,3
Волинська	44	0,9	–	–	–	–
Дрогобицька	28	0,5	–	–	1	–
Ізмаїльська	63	1,8	–	–	22	0,3
Львівська	33	0,7	–	–	7	0,2
Ровенська	27	0,5	–	–	16	0,3
Станіславська	37	0,7	–	–	2	0,1
Тернопільська	49	0,9	–	–	9	0,2
Чернівецька	26	0,3	–	–	21	0,3
Всього	307	6,3	–	–	78	1,4
По УРСР	15561	280,6	5456	100,2	7379	148,7

*По Чернігівській, Сумській, Полтавській, Харківській, Ворошиловградській і Сталінській областях показники на 01.01.1944 р., по решті областей – на 01.07.1944 р.

Подано за: ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 111 зв.

Додаток 27

ПАРК КОМБАЙНІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

(штук)

Області	1941 р.		1945 р.	
	всього	у т.ч. в МТС	всього	у в т.ч. ч МТС
Київська	1750	1663	670	603
Чернігівська	1018	978	170	151
Житомирська	850	818	211	191
Вінницька	1439	1354	555	497
Кам'янець-Подільська	1015	996	336	326
Сумська	1148	1083	345	279
Полтавська	2040	1874	1050	918
Харківська	2066	1620	547	349
Ворошиловградська	2091	1556	1186	912
Сталінська	2210	1537	1440	1119
Дніпропетровська	3071	2743	1355	1167
Запорізька	2983	2620	1738	1467
Кіровоградська	2278	2065	1427	1300
Миколаївська	2200	1525	1373	1021
Одеська	2317	2133	1053	976
Херсонська	2556	1895	1374	999
Всього	31032	26460	14830	12275
Волинська	18	2	4	4
Дрогобицька	13	2	10	10
Ізмаїльська	41	—	70	64
Львівська	8	2	4	4
Ровенська	8	2	4	4
Станіславська	16	2	6	6
Тернопільська	14	2	—	—
Чернівецька	—	—	4	3
Всього	118	12	102	95
По УРСР	31150	26472	14932	12370

Подано за: ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 112.

Додаток 28

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ІНВЕНТАР МТС ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.

(штук)

Області	Плуги тракторні	Сівалки тракторні	Сінокосилки тракторні	Снопов'язалки тракторні	Снопов'язалки кінні	Самоскидки
Київська	2774	1018	1	—	6	11
Чернігівська	1028	697	16	—	—	25
Житомирська	1358	498	2	17	7	28
Вінницька	1892	1032	2	1	—	—
Кам'янець-Подільська	1318	705	—	—	8	—
Сумська	1056	675	8	—	—	56
Полтавська	2357	1320	1	—	—	47
Харківська	2203	959	2	—	—	19
Ворошиловградська	2639	1485	2	—	—	42
Сталінська	2331	1149	10	—	—	37
Дніпропетровська	2772	1446	—	—	—	72
Запорізька	2317	1338	8	7	—	1
Кіровоградська	2634	1172	—	—	—	3
Миколаївська	1423	747	1	—	3	4
Одеська	1426	837	—	—	—	—
Херсонська	1753	1281	6	16	2	27
Всього	31281	16359	59	41	26	372
Волинська	37	21	1	—	—	54
Дрогобицька	85	68	68	6	—	198
Ізмаїльська	173	66	—	26	13	45
Львівська	118	51	—	—	4	28
Ровенська	71	42	4	—	1	73
Станіславська	43	8	1	1	3	7
Тернопільська	164	75	12	19	18	79
Чернівецька	65	41	—	—	—	37
Всього	756	372	86	52	39	521
По УРСР	32037	16731	145	93	65	893

Подано за: ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 112 зв.

Додаток 28
(продовження)

Області	Лобогрійки	Молотарки			Картоплекопалки тракторні	Бур'якопіднімачі
		МК- 1100	МО- 900	БДО- 34 та ін.		
Київська	11	558	229	754	29	242
Чернігівська	4	371	129	277	2	68
Житомирська	2	374	115	241	3	79
Вінницька	23	558	290	538	–	305
Кам'янець-Подільська	–	591	315	305	1	241
Сумська	18	499	141	328	7	241
Полтавська	25	360	278	555	10	446
Харківська	–	400	140	252	–	131
Ворошиловградська	2	272	98	35	3	6
Сталінська	16	276	54	71	6	–
Дніпропетровська	42	258	115	123	–	7
Запорізька	9	105	29	23	–	–
Кіровоградська	12	381	119	207	2	249
Миколаївська	3	226	51	39	1	24
Одеська	4	405	153	188	–	126
Херсонська	15	155	23	35	1	–
Всього	186	5789	2279	3971	65	2165
Волинська	14	7	5	38	–	–
Дрогобицька	12	10	–	45	–	–
Ізмаїльська	56	–	–	8	–	–
Львівська	27	5	2	71	–	–
Ровенська	2	3	–	41	–	2
Станіславська	3	11	3	19	–	–
Тернопільська	15	126	17	84	–	–
Чернівецька	2	12	6	81	–	–
Всього	31	174	33	387	–	2
По УРСР	317	5963	2312	4358	65	2167

Подано за: ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 113.

Додаток 29
НАЯВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ МАШИН ТА ІНВЕНТАРЮ В МТС СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР
(на початок року)

(штук)

Найменування сільськогосподарських машин	1941 р.	1945 р.	Найменування сільськогосподарських машин	1941 р.	1945 р.
А. Грунтообробні машини та знаряддя			В. Машини і знаряддя по догляду за рослинами		
Плуги тракторні 3 – 4 корпусні	42922	23729	Культиватори УКС – 1 (6 – рядні)	4513	657
–//– 5 корпусні	18062	6561	–//– УКС – 2 (12 – рядні)	6413	650
Інші тракторні плуги корпусні	2370	991	–//– навісні тракторні	2426	207
Плуги плантажні	668	95	–//– овочеві тракторні	58	26
Плуги садові	404	54	Мотики ротаційні	409	75
Луцильники тракторні	32796	14956	„Українка” 6-рядні	753	190
Борони тракторні	5570	825	Культиватори тракторні інші	1155	210
Культиватори ТК – 17 і 17 – а	9440	7894	Підгортачі тракторні	681	38
Культиватори УТК і АУТК	27983	12321	Г. Машини для збирання врожаю		
–//– Штангові (Ш, К, 24)	1068	224	Віндроуери	302	47
–//– „Чізель”	486	157	Снопов’язалки тракторні	461	41
Б. Посівні і посадкові машини			Пристосування до комбайнів для збирання соняшника	6072	12
Сівалки зернові тракторні	30184	16359	Теж для збирання кукурудзи	456	1
Сівалки бавовникові	2149	282	Самозбірники	11	372
Сівалки ллянні тракторні	237	67	Лобогрійки	439	186
Сівалки бурякові	14875	6106	Молотарки МК 1100	9253	5789
Сівалки тукові	557	32	–//– МО – 900	4530	2279
Сівалки овочеві тракторні	64	2	–//– БДО – 34	4199	2211
Картоплесадилки	1243	123	Інші зернові молотарки	2727	1760
Табакопосадкові машини	76	4	Молотарки рисові	252	4
Лісопосадкові машини	219	1	Зерноочисні машини ВІСХОМ, ВІМ – 2.	732	114
			Зерноочисні машини Союзнаркомзему	10	4

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 44, 44 зв.

**Додаток 29
(продовження)**

Найменування сільськогосподарських машин	1941 р.	1945 р.
Картоплекопачі тракторні	1160	65
Бурякопідіймачі	11012	2165
Бавовнозбиральні слідінги	115	–
Льонотріпачі широкозахватні	866	20
Льонотіпальні машини Сергеева	280	6
Льономолотарки складні	168	2
Коноплезбиральні машини	314	25
Турбіни ВНІКО	85	2
Д. Машини та інвентар дорожнього та меліоративного господарства		
Грейдери	300	7
Катки	252	3
Канавокопачі плужні	256	5
Болотні плуги	124	6
Кущові плуги	165	7
Корчувальні машини тракторні	26	–
Е. Апаратура для боротьби зі шкідниками сільськогосподарських рослин		
Оприскувачі кінні „Зара”	9553	130
–//– кінно-моторні „Піонер”	550	12
–//– тракторні	3076	204
Обпилювачі кінні „Ніагара”	1117	13
тракторні „ТН – 6”	202	6
Протравочні апарати АБ – 2	588	1
–//– ПУМ – 1	435	–
Ж. Автомашини		
Автомашини вантажні	6302	2053
Їхній тоннаж	11554	3605
Автомашини легкові	1227	135
Тягачі	893	124
Їхня загальна потужність на кріюку НР	13360	3765

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 45.

Додаток 30

**НАЯВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНВЕНТАРІЮ В МТС
ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР**

(на початок року)

(штук)

	1941 р.	1945 р.
Плуги тракторні	1722	806
Луцильники тракторні	1018	150
Культиватори суцільної обробки тракторні	985	227
Сівалки зернові тракторні	810	360
Сівалки бурякові тракторні	108	20
Сівалки бавовникові тракторні	–	16
Сівалки лляні тракторні	–	–
Картопесадилки	–	–
Жатки самоскидки	493	526
Жатки лобогрійки	14	92
Бурякокопачі	60	2
Картоплекопачі	19	2
Льонотріпачі	–	–
Сінокосилки тракторні	4	98
Граблі тракторні	–	2
Молотарки хлібні тракторні	1037	536

Подано за: ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 45 зв.

Додаток 31

**НАЯВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНВЕНТАРІЮ
В КОЛГОСПАХ УРСР**

(на початок року)

(штук)

	1941 р.	1945 р.
Плуги	712485	473802
Луцильники	27993	33208
Культиватори суцільної обробки	182442	102892
Культиватори міжрядної обробки	77600	50753
Сівалки зернові	154883	83199
Сівалки бурякові	3626	2942
Жатки самоскидки	59439	31029
Жатки лобогрійки	113551	62120
Снопов'язалки	3004	423
Сінокосарки	24851	11187
Граблі кінні	68774	40222
Молотарки кінні	12082	6139
Трієри зернові	29442	19459
Сортувальники зернові	33993	12376
Соломорізки	5364	13921

Подано за: ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 46.

Додаток 32

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ МАШИНИ В КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.

(штук)

Області	Плуги кінні	Сівалки зернові	Культиватори всі	Жатки	Снопов'язалки кінні	Молотарки всі
Київська	50342	4870	22496	4047	23	595
Чернігівська	54460	2228	13650	2607	22	1074
Житомирська	36957	1533	10596	2137	29	1491
Вінницька	35297	4322	11580	4167	39	135
Кам'янець-Подільська	35755	3853	15269	4200	28	168
Сумська	42144	3685	10967	3748	–	899
Полтавська	51304	13868	15333	11009	58	507
Харківська	25806	8129	8227	5646	38	209
Ворошиловградська	10323	4785	1305	3881	5	41
Сталінська	10762	5557	5154	6606	31	30
Дніпропетровська	23890	8808	9944	12411	21	459
Запорізька	13408	5381	9646	8701	12	70
Кіровоградська	28663	7016	5692	7485	33	287
Миколаївська	13657	3214	3242	5394	32	31
Одеська	13369	4715	6897	5674	46	118
Херсонська	9665	1235	3647	5436	6	25
Всього	473802	83199	153645	93149	423	6139

Подано за: ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 114.

Додаток 33

СІЛЬСЬКІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ УРСР

(на початок року)

Області	Кількість електростанцій		Потужність електрогенераторів		Вироблено електроенергії (тис. кВт/год.)	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.	1940 р.	1944 р.
Київська	251	45	6050	2195	12236	1017
Чернігівська	91	22	1731	434	1700	255
Житомирська	147	35	2169	1011	1799	1079
Вінницька	194	75	3043	2111	4530	1878
Кам'янець-Подільська	179	61	3646	1295	2575	1275
Сумська	171	35	2189	725	1924	293
Полтавська	283	62	4398	824	3349	606
Харківська	252	50	5376	826	6497	669
Ворошиловградська	113	38	2020	581	2007	660
Сталінська	195	33	3421	871	3346	257
Дніпропетровська	197	50	3788	1303	4165	1074
Запорізька*	276*	29	7414	685	8191	291
Кіровоградська	178	31	2794	497	3044	450
Миколаївська*	173*	50	3773	1371	5401	617
Одеська*	241*	57	4136	1251	3865	900
Херсонська	–	38	–	1644	–	995
Всього	2941	711	55948	17624	64629	12316
Волинська	–	–	–	–	–	–
Дрогобицька	–	8	–	84	–	35
Ізмаїльська	–	4	–	134	–	4
Львівська	–	1	–	62	–	–
Ровенська	–	34	–	454	–	488
Станіславська	–	8	–	112	–	44
Тернопільська	–	32	–	528	–	268
Чернівецька	–	24	–	163	–	11
Всього	–	111	–	1537	–	850
По УРСР	2941	822	55948	19161	64629	13166

*У кордонах 1941 р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 78 зв.

Додаток 34

КОЛГОСПНІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ УРСР

(на початок року)

Області	Кількість електростанцій		Потужність електрогенераторів (кВт)		Вироблено електроенергії (тис. кВт/год.)	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.	1940 р.	1944 р.
Київська	23	–	249	–	178	–
Чернігівська	9	3	162	49	106	–
Житомирська	32	6	795	117	443	113
Вінницька	22	11	290	173	192	61
Кам'янець-Подільська	33	10	612	303	328	316
Сумська	17	3	226	49	121	26
Полтавська	13	–	290	–	63	–
Харківська	27	–	571	–	260	–
Ворошиловградська	3	–	22	–	14	–
Сталінська	30	2	496	25	209	–
Дніпропетровська	30	–	596	–	437	–
Запорізька	51	2	1449	78	495	–
Кіровоградська	10	1	164	37	24	3
Миколаївська	18	2	370	42	260	–
Одеська	30	1	553	20	293	15
Херсонська	–	–	–	–	–	–
По УРСР	348	41	6845	893	3423	534

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 79.

**ЗЕМЕЛЬНИЙ ФОНД, ПОСІВНІ ПЛОЩІ,
УРОЖАЙНІСТЬ, ВАЛОВІ ЗБОРИ**

Додаток 35

**ЗЕМЛЕЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ОДНООСІБНИХ ГОСПОДАРСТВ
ПО ОБЛАСТЯХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НА 01.01.1941 р.***

Львівська область					
Район	Кількість одноосібних господарств	У них		Припадало на одне господарство	
		всього землі га	у т.ч. орної га	всього землі га	у т.ч. орної га
Велико-Мостівський	6725	41 683	18 633	6,2	2,8
Щирецький	4961	19 775	13 525	5,0	2,7
Сокальський	4765	23 817	19 850	5,0	4,2
Бродівський	5298	22 707	12 378	4,3	2,3
Буський	4428	18 822	10 144	4,2	2,3
Поморянський	8877	34 048	25 063	3,8	2,8
Олеський	8875	32 226	16 959	3,6	1,9
Паніковецький	7741	27 447	20 112	3,6	2,6
Бібркський	6809	24 780	17 554	3,5	2,6
Синівський	4258	14 980	6511	3,5	1,6
Вінниківський	5970	15 250	11 278	2,6	1,9
Львівський	8285	19 721	1017	2,4	1,3
В цілому по 36 районах області	221 892	897 578	578 040	4,0	2,6
Ровенська область					
Морочнянський	6860	83 215	16 904	2,10	2,45
Рокитнянський	6320	70 544	12 489	11,32	1,98
Володимирецький	8432	63 746	25 130	7,56	2,98
Висоцький	7772	55 767	15 268	7,18	1,96
Степаньський	3938	23 840	9584	6,05	2,43
Березнівський	8225	49 674	21 698	6,03	2,63
Вербський	7845	44 340	21 698	4,67	3,78
Острогський	10 608	49 569	35 720	5,65	3,37
Ровенський	10 347	45 815	29 626	4,43	3,65
В цілому по 30 районах області	196 502	118 6212	653 300	6,04	3,32
Дрогобицька область					
Журківський	6958	46 022	23 810	6,81	3,42
Устрико – Долинський	4348	26 707	18 240	6,14	4,19
Дублянський	7350	25 667	13 621	3,49	1,85
Стрийський	11 452	36 931	18 474	3,23	1,70
Дрогобицький	12 333	34 558	19 212	2,80	1,65
В цілому по 29 районах області	186 828	761 637	448 879	4,08	2,40
Тернопільська область					
Велико – Глибочиський	5483	28 496	24 618	5,2	4,5
Бережанський	10 930	41 261	28 542	4,8	2,6
Новосельський	7561	33 576	31 440	4,4	4,2
Бучацький	12 966	39 579	35 844	3,1	2,8
Чортківський	10 441	23 244	19 726	2,2	1,9
В цілому по 41 району області	307 010	1 029 858	889 492	3,4	2,9
Волинська область					
Любешівський	6864	88 598	13 806	12,9	2,0
Володимир – Волинський	7983	47 145	34 846	5,9	4,4
Мацієвський	7639	42 897	14 124	5,6	1,9
Рожищенський	8045	44 402	25 811	5,5	3,2
Устилузький	4511	20 843	6777	4,6	1,5
Цуманьський	3051	12 258	2164	4,0	0,7
В цілому по 30 районах області	182 405	1 211 200	511 996	6,6	2,8

*Вибрані райони, у яких на одне господарство припадало найбільше та найменше гектарів землі.

Подано за: ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 2. – Арк. 9-14.

Додаток 36

РОЗМІРИ ВІДРІЗАНОЇ ЗЕМЛІ (ОРНОЇ ТА ЛУКІВ) ПО ОКРЕМИХ ГРУПАХ ГОСПОДАРСТВ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР І ЯКА ПЕРЕДАВАЛАСЯ МАЛОЗЕМЕЛЬНИМ СЕЛЯНАМ У ВІДПОВІДНОСТІ З ПОСТАНОВОЮ РНК УРСР І ЦК КП(Б)У ВІД 24 БЕРЕЗНЯ 1941 р.

(у гектарах)

Області	від 5 – 10 га		від 10 – 15 га		від 15 – 20 га		від 20 – 25 га		від 25 га і вище		Всього га	
	орної	луки	орної	луки	орної	луки	орної	луки	орної	луки	орної	луки
Волинська	4682	2762	12 271	4417	5620	1844	2706	731	1691	452	26 970	10 206
Дрогобицька	1438	–	8648	–	2859	–	1265	–	309	–	14 519	–
Львівська	6754	1929	6503	2069	1168	383	583	70	213	79	15 221	4530
Ровенська	2149	2673	21 419	12 459	12 837	17 454	4578	14 765	3263	1916	44 246	49 267
Станіславська	4625	5799	3639	1281	1357	484	693	279	1054	190	11 368	8033
Тернопільська	2097	276	11 728	496	3432	172	1474	56	867	24	19 598	1024
Всього	21 745	13 439	64 208	20 722	27 273	20 337	11 299	15 901	7397	2661	131 922	73 060

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 2. – Арк. 8.

Додаток 37

КІЛЬКІСТЬ ГОСПОДАРСТВ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР, У ЯКИХ ЗДІЙСНЮВАЛОСЬ ВІДРІЗАННЯ ЗЕМЛІ

(орієнтовні підрахунки)

Області	Всього господарств із землею	У т. ч. зачеплених відрізками землі	% господарств, зачеплених відрізками землі
Волинська	182 923	21 012	11,5
Дрогобицька	200 454	2777	1,4
Львівська	219 498	5750	2,6
Ровенська	196 275	14 941	7,6
Станіславська	191 955	3741	1,9
Тернопільська	299 210	4225	1,4
Всього	1 290 315	52 446	4,1

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 2. – Арк. 7.

Додаток 38

**ЗЕМЕЛЬНИЙ ФОНД УРСР ПО УГІДНЯХ
НА 01.01.1945 р.**

(тис. га)

Угіддя	Всі категорії господарств	У тому числі:	
		колгоспи	радгоспи
Всього землі	55222,9	35121,3	3870,7
у т.ч. орної	32050,5	24159,5	2909,7
рілля	24213,4	17658,5	2028,2
перелоги й залежі	7837,1	6501,0	881,5
Сінокоси	3068,9	1708,1	126,2
Вигони й пасовища	4038,0	2638,4	350,0
Під городами	2564,7	2044,7	72,4
Під виноградниками	76,1	47,2	6,9
Під тутовими насадженнями	19,0	18,6	0,4
Під хмільниками	2,1	1,6	0,3
Під садами	491,8	368,2	41,8
Під ягідниками	4,3	3,0	0,6
Під будівлями й дворами	694,2	340,5	49,8
Чагарники	586,0	359,8	7,3
Ліси	5794,0	774,2	54,8
Вирубки й згарища	95,4	20,6	0,1
Полезахисні лісосмуги	101,3	82,1	16,3
Болота	926,2	532,2	9,3
Під дорогами, провулками й громадськими площами	1611,5	577,2	62,3
Під водою	660,4	209,3	29,3
Інші використовувані землі в сільському господарстві	2372,5	1206,4	126,4
Нерозшифровані землі	66,0	29,7	6,8

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 47 зв.

Додаток 39

УГІДНЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.

(тис. га)

Області	Всього	У тому числі					
		орна		сінокоси	вигопи і пасовища	під городами	під виноградниками
		рілля	перелоги та залежі				
Київська	4077,3	1757,5	322,9	250,7	137,5	273,0	0,2
Чернігівська	3144,5	1226,9	232,7	400,7	183,1	153,7	–
Житомирська	2985,8	1001,5	187,1	272,4	66,1	147,1	–
Вінницька	2753,1	1527,3	298,6	59,9	47,4	204,9	2,0
Кам'янець-Подільська	2052,0	1268,2	29,0	83,2	31,0	134,4	0,2
Сумська	2425,5	1054,6	332,0	197,5	106,8	143,4	–
Полтавська	3424,8	1758,4	389,4	229,6	171,0	188,8	0,1
Харківська	3144,4	1220,3	722,2	98,3	280,2	153,9	0,2
Ворошиловградська	2667,5	1100,4	382,1	73,7	326,3	124,1	0,2
Сталінська	2610,8	1207,1	495,9	23,6	304,1	128,3	1,5
Дніпропетровська	3171,0	1424,2	688,6	61,5	347,5	183,6	1,4
Запорізька	2669,8	1113,8	823,8	46,2	246,7	121,2	4,7
Кіровоградська	2384,3	1179,3	509,9	35,1	158,4	137,3	0,2
Миколаївська	1932,9	893,6	549,6	15,0	202,7	56,6	5,0
Одеська	2712,8	1127,4	721,9	33,7	254,4	141,4	32,3
Херсонська	2511,5	963,1	764,6	79,9	246,7	81,1	4,9
Волинська	1909,7	639,2	68,6	307,6	228,5	25,1	–
Дрогобицька	1016,7	339,2	42,2	125,7	118,5	12,5	–
Ізмаїльська	1093,4	749,2	21,4	10,5	99,0	19,8	22,9
Львівська	1075,4	425,0	55,9	146,8	82,0	17,2	–
Ровенська	1943,8	564,2	102,2	244,8	151,9	25,0	–
Станіславська	1392,8	403,5	32,4	165,3	154,1	31,8	–
Тернопільська	1353,5	938,4	41,4	48,7	41,0	37,5	0,1
Чернівецька	769,6	331,1	22,7	58,5	53,1	23,0	0,2
По УРСР	55222,9	24213,4	7837,1	3068,9	4038,0	2564,7	76,1

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 114 зв.

**Додаток 39
(продовження)**

**УГІДНЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.**

(тис. га)

Області	Під садами і ягідниками	Ліси	Чагарники	Полезакисні лісосмуги	Болота	Під водою	Під будівлями і дворами
Київська	40,1	581,7	61,3	0,4	115,1	4,7	51,5
Чернігівська	22,0	469,8	61,2	1,6	153,8	29,4	35,7
Житомирська	11,4	739,8	127,5	0,1	99,5	18,3	24,9
Вінницька	46,1	273,7	11,7	–	15,4	27,9	36,9
Кам'янець-Подільська	39,1	221,6	9,8	–	27,7	22,9	29,2
Сумська	18,9	328,6	15,7	–	44,0	16,7	5,8
Полтавська	33,0	168,7	41,9	3,9	125,2	39,2	75,2
Харківська	34,1	270,4	17,6	8,8	22,0	19,2	9,7
Ворошиловградська	22,4	128,0	15,4	7,3	7,5	13,1	29,8
Сталінська	40,6	62,3	5,9	11,0	3,5	13,6	48,7
Дніпропетровська	38,6	50,7	22,4	13,0	18,6	48,2	49,3
Запорізька	42,7	18,4	12,7	14,8	17,2	26,8	40,2
Кіровоградська	18,3	102,2	5,4	7,6	13,8	15,4	27,0
Миколаївська	11,2	5,6	1,1	9,3	10,8	33,6	19,6
Одеська	21,7	78,5	5,7	10,8	20,0	39,6	37,9
Херсонська	12,8	30,6	16,6	11,7	34,0	33,0	29,5
Волинська	8,7	331,2	50,6	–	66,6	26,9	19,8
Дрогобицька	3,1	263,2	39,4	–	3,4	15,4	13,3
Ізмаїльська	0,6	3,8	0,1	0,3	2,5	98,4	17,8
Львівська	3,7	272,0	3,7	–	6,9	8,1	17,2
Ровенська	8,0	549,9	33,6	0,6	107,3	22,3	22,0
Станіславська	4,2	486,4	22,8	–	1,5	17,0	16,7
Тернопільська	7,0	152,1	0,6	0,1	6,7	10,5	20,1
Чернівецька	7,8	204,8	3,3	–	3,2	10,2	16,4
По УРСР	496,1	5794,0	586,0	101,3	926,2	660,4	694,2

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 115.

Додаток 40

РОЗПОДІЛ ЗЕМЛІ УРСР ПО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧАХ
НА 01.01.1945 р.

Землекористувачі	Тис. га
Колгоспний сектор – всього	35121,3
у т.ч. громадські землі	32994,8
присадибний земельний фонд для нових колгоспних дворів	97,8
в особистому користуванні колгоспників	20008,4
у користуванні не членів колгоспів	20,3
у тимчасовому користуванні підсобних господарств	560,8
у тимчасовому користуванні індивідуального й колективного городництва	73,0
Одноосібні господарства	6669,2
Робітники і службовці та інші не члени колгоспу, не на колгоспних землях	107,8
Радгоспи: Наркомрадгоспів	2307,9
Наркомм'ясомолпрому	139,7
Наркомхарчопрому	648,5
Інших систем	774,6
Землі промисловості, транспорту й спецпризначення	1572,4
Землі міст і селищ міського типу	714,7
у т.ч. під підсобними господарствами	30,7
під індивідуальними й колективними городами.	90,8
Інші землекористувачі	236,9
Інші землі під сільськогосподарським виробництвом	345,4
у т.ч. із земель радгоспів та інших землекористувачів – під підсобними господарствами	187,3
Держземфонд	875,8
у т.ч. у тривалому користуванні колгоспів	8,4
Держфонд	5708,7
у т.ч. у тривалому користуванні колгоспів	5,5
Всього	55222,9

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 47.

Додаток 41

ЗЕМЕЛЬНИЙ ФОНД КОЛГОСПІВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.

(тис. га)

Області	Всього	У тому числі					
		Орна		сінокоси	вигони та пасовища	під городами	під виноградниками
		рілля	перелоги та залежі				
Київська	3133,1	1658,9	315,3	233,6	124,9	250,3	0,2
Чернігівська	2594,5	1188,4	227,9	383,7	179,0	139,7	–
Житомирська	2105,3	965,5	183,9	256,9	62,3	136,8	–
Вінницька	2303,4	1441,9	297,8	55,6	41,2	190,8	2,0
Кам'янець-Подільська	1754,2	1247,3	27,4	78,1	29,8	128,4	0,2
Сумська	1965,6	992,2	326,5	180,3	100,9	126,2	–
Полтавська	2982,6	1637,8	372,5	214,7	162,5	174,5	–
Харківська	2344,6	1018,5	603,5	86,5	243,2	130,3	0,2
Ворошиловградська	1786,0	826,0	260,6	41,8	222,6	71,6	0,2
Сталінська	1701,4	780,3	426,5	16,9	215,9	70,1	1,1
Дніпропетровська	2580,9	1266,1	600,1	48,9	315,4	146,1	1,3
Запорізька	2191,2	973,6	737,8	15,1	206,1	110,0	4,0
Кіровоградська	2052,1	1056,3	492,6	32,4	147,4	124,5	0,2
Миколаївська	1490,9	724,9	399,1	12,1	178,1	50,4	4,5
Одеська	2339,2	1061,8	659,8	23,8	239,2	127,9	29,6
Херсонська	1782,0	807,8	568,9	27,2	169,1	66,8	3,7
Волинська	–	–	–	–	–	–	–
Дрогобицька	–	–	–	–	–	–	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–	–
Львівська	–	–	–	–	–	–	–
Ровенська	1,0	0,7	–	0,1	0,1	0,1	–
Станіславська	–	–	–	–	–	–	–
Тернопільська	13,1	10,4	0,8	0,4	0,6	0,2	–
Чернівецька	0,2	0,1	–	–	0,1	–	–
По УРСР	35121,3	17658,5	6501,0	1708,1	2638,4	2044,7	47,2

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 115 зв.

**Додаток 41
(продовження)**

**ЗЕМЕЛЬНИЙ ФОНД КОЛГОСПІВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.**

(тис. га)

Області	Під садами і ягідниками	Ліси	Чагарники	Полезахисні лісосмуги	Болота	Під водою	Під будівлями
Київська	34,3	69,5	54,5	0,2	90,8	28,3	33,0
Чернігівська	19,2	136,8	57,0	1,4	127,7	18,9	27,7
Житомирська	9,6	150,1	125,7	0,1	55,5	15,3	19,6
Вінницька	39,3	67,9	11,2	–	13,9	18,1	25,7
Кам'янець-Подільська	37,0	68,6	9,6	–	18,6	17,1	23,1
Сумська	15,8	76,5	14,8	–	30,7	12,4	3,6
Полтавська	28,3	63,2	27,9	3,4	113,3	20,1	57,5
Харківська	27,1	47,6	14,2	7,2	17,6	12,2	4,2
Ворошиловградська	13,5	38,5	11,7	4,9	6,1	6,5	10,7
Сталінська	22,4	8,4	4,4	7,7	2,6	5,9	14,6
Дніпропетровська	32,8	10,9	12,9	11,6	16,3	16,7	26,2
Запорізька	36,2	1,8	3,4	12,9	1,6	8,1	23,5
Кіровоградська	16,6	18,5	4,7	6,6	13,3	9,0	19,2
Миколаївська	9,1	0,6	0,9	7,3	10,4	6,0	10,5
Одеська	19,3	14,0	5,0	10,1	8,4	7,2	25,0
Херсонська	10,5	1,2	1,9	8,7	5,4	7,4	16,3
Волинська	–	–	–	–	–	–	–
Дрогобицька	–	–	–	–	–	–	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–	–
Львівська	–	–	–	–	–	–	–
Ровенська	–	–	–	–	–	–	–
Станіславська	–	–	–	–	–	–	–
Тернопільська	0,2	0,1	–	–	–	0,1	0,1
Чернівецька	–	–	–	–	–	–	–
По УРСР	371,2	774,2	359,8	82,1	532,2	209,3	340,5

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 116.

Додаток 42

ЗЕМЕЛЬНИЙ ФОНД РАДГОСПІВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.

(тис. га)

Області	Всього	У тому числі						
		орна		сінокоси	вигоны й пасовища	під городами	під садами, виноградиками, агіпниксами	під будівлями
		рілля	перелоги та залежі					
Київська	103,3	77,4	2,8	4,0	3,2	2,1	1,1	2,3
Чернігівська	41,2	30,7	0,5	2,6	1,1	0,8	0,9	1,1
Житомирська	33,3	25,4	0,8	2,3	0,4	0,8	0,2	1,6
Вінницька	93,4	71,0	–	2,9	2,1	2,0	4,1	1,5
Кам'янець-Подільська	16,7	12,9	–	1,1	0,1	0,2	1,1	0,5
Сумська	75,7	55,1	5,0	2,5	4,0	1,4	0,7	0,1
Полтавська	152,4	110,1	15,5	4,5	6,1	2,6	1,6	3,8
Харківська	373,0	179,9	114,5	4,9	31,7	6,6	4,3	0,8
Ворошиловградська	552,1	259,4	104,0	28,9	75,5	10,6	4,6	5,5
Сталінська	590,9	388,5	68,1	4,4	51,1	16,4	11,5	8,4
Дніпропетровська	250,1	129,6	73,4	1,7	20,9	6,2	3,5	3,5
Запорізька	258,1	118,9	80,4	7,2	23,5	3,5	3,8	3,7
Кіровоградська	149,5	111,9	16,5	0,6	8,3	2,6	0,7	2,1
Миколаївська	353,0	157,3	147,7	2,6	23,0	3,1	1,8	4,5
Одеська	140,7	54,4	53,6	3,1	12,4	3,0	3,4	2,2
Херсонська	514,4	149,7	192,5	41,2	65,0	8,9	3,4	8,1
Волинська	9,1	5,0	–	1,2	0,4	0,1	0,1	–
Дрогобицька	8,1	4,3	0,1	1,6	0,8	0,1	0,1	0,2
Ізмаїльська	65,3	46,4	4,5	2,5	6,3	0,9	2,3	0,6
Львівська	27,3	4,6	–	1,1	1,2	0,1	–	–
Ровенська	6,4	3,9	0,3	1,5	0,1	0,1	0,1	0,1
Станіславська	7,2	5,2	0,7	0,6	0,2	–	–	–
Тернопільська	25,3	18,9	–	0,7	0,7	0,3	0,1	0,2
Чернівецька	24,2	7,7	0,6	2,5	11,9	–	–	–
По УРСР	3870,7	2028,2	2881,5	126,2	350,0	72,4	49,4	49,8

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 116 зв.

Додаток 43

РОЗПОДІЛ ЗЕМЕЛЬ МІЖ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧАМИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.

(тис. га)

Області	Землекористування колгоспів (землі, закріплені державними актами)						
	громадські землі	присадибний земельний фонд для нових колгоспних дворів	в особистому користуванні колгоспників	у користуванні робітників, службовців та інших не членів колгоспів	всього по колгоспному сектору	у тому числі	
						у користуванні підсобних господарств	у тимчасовому користуванні інд. і кол. городництва
Київська	2869,1	7,5	255,4	1,1	3133,1	71,5	1,5
Чернігівська	2443,4	5,6	144,9	0,6	2594,5	36,0	3,2
Житомирська	1967,4	2,5	134,1	1,3	2105,3	47,1	0,6
Вінницька	2093,8	8,5	200,3	0,8	2303,4	13,2	1,4
Кам'янець-Подільська	1612,8	2,0	138,6	0,8	1754,2	1,9	0,2
Сумська	1827,8	8,2	128,9	0,7	1965,6	25,5	4,7
Полтавська	2787,7	7,7	185,4	1,8	2982,6	23,2	2,9
Харківська	2210,3	4,1	128,0	2,2	2344,6	43,3	11,8
Ворошиловградська	1720,4	7,5	57,1	1,0	1786,6	10,6	8,6
Сталінська	1636,1	11,9	52,9	0,5	1701,4	31,5	22,3
Дніпропетровська	2425,6	6,0	146,3	3,0	2580,9	37,1	7,9
Запорізька	2076,0	7,4	105,1	2,7	2191,2	8,9	2,0
Кіровоградська	1922,3	2,7	124,3	2,8	2052,1	10,1	3,6
Миколаївська	1447,5	5,3	38,1	–	1490,9	33,2	1,5
Одеська	2216,2	7,6	114,7	0,7	2339,2	165,4	0,2
Херсонська	1724,3	3,3	54,1	0,3	1782,0	2,3	0,6
Волинська	–	–	–	–	–	–	–
Дрогобицька	–	–	–	–	–	–	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–	–
Львівська	–	–	–	–	–	–	–
Ровенська	1,0	–	–	–	1,0	–	–
Станіславська	–	–	–	–	–	–	–
Тернопільська	12,9	–	0,2	–	13,1	–	–
Чернівецька	0,2	–	–	–	0,2	–	–
По УРСР	32994,8	97,8	2008,4	20,3	35121,3	560,8	73,0

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 117.

**Додаток 43
(продовження)**

**РОЗПОДІЛ ЗЕМЕЛЬ МІЖ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧАМИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.**

(тис. га)

Області	Одноосібні господарства	Робітники, службовці та інші не члени колгоспу не на колгоспних землях	Наркомрадгоспів	Наркомм'ясомолпрому	Наркомхарчпрому	Інших систем
Київська	1,6	4,8	18,3	5,1	69,2	10,0
Чернігівська	3,3	1,7	16,1	2,1	20,1	2,9
Житомирська	0,3	1,7	4,1	0,6	26,5	2,1
Вінницька	1,7	2,9	8,0	–	80,5	4,9
Кам'янець-Подільська	0,7	1,2	1,2	–	15,5	–
Сумська	1,3	3,9	7,0	6,8	56,5	5,4
Полтавська	1,2	3,3	46,4	7,0	87,4	11,6
Харківська	0,5	6,2	201,6	41,1	93,6	36,7
Ворошиловградська	0,2	8,9	339,9	21,2	1,2	189,8
Сталінська	0,2	35,4	318,0	10,1	12,6	250,3
Дніпропетровська	0,2	5,7	164,8	2,8	8,1	74,4
Запорізька	0,1	2,5	219,6	6,4	6,3	25,8
Кіровоградська	0,6	4,5	69,9	12,0	59,0	8,6
Миколаївська	–	2,2	327,9	4,2	8,5	12,4
Одеська	0,2	2,8	85,9	3,3	27,0	24,5
Херсонська	0,3	1,8	375,1	–	36,3	103,0
Волинська	1263,6	–	8,4	–	–	0,7
Дрогобицька	645,0	4,0	6,3	–	1,0	0,8
Ізмаїльська	699,3	–	57,2	–	5,0	3,1
Львівська	697,7	11,6	2,2	3,2	21,9	–
Ровенська	1052,4	1,6	3,2	–	2,3	0,9
Станіславська	790,3	0,7	3,2	2,2	1,4	0,4
Тернопільська	1011,0	0,4	17,6	–	3,9	3,8
Чернівецька	497,5	–	6,0	11,7	4,7	1,8
По УРСР	6669,2	107,8	2307,9	139,7	648,5	774,6

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 117 зв.

**Додаток 43
(продовження)**

**РОЗПОДІЛ ЗЕМЕЛЬ МІЖ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧАМИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.**

(тис. га)

Області	Інші землі під сільгоспвиробництвом	Із земель радгоспів та інших землекористувачів підсобних господарств	Держземфонд		Держлісфонд	
			всього	в тому числі в довготривалому користуванні колгоспів	всього	у тому числі в довготривалому користуванні колгоспів
Київська	22,0	7,8	2,3	0,1	546,8	–
Чернігівська	7,6	0,9	7,7	2,9	374,3	–
Житомирська	11,7	6,5	3,8	0,3	646,1	0,3
Вінницька	15,2	4,1	0,8	–	214,3	–
Кам'янець-Подільська	8,7	0,3	6,7	1,4	161,1	–
Сумська	10,9	2,7	3,0	–	272,7	–
Полтавська	16,4	2,0	3,7	2,7	136,3	3,1
Харківська	25,2	13,9	3,4	0,4	236,3	–
Ворошиловградська	21,1	7,8	32,6	0,1	108,3	–
Сталінська	23,0	13,9	10,1	–	60,1	–
Дніпропетровська	26,6	54,0	14,7	–	97,4	–
Запорізька	14,1	4,5	2,3	0,3	92,6	2,1
Кіровоградська	12,1	3,3	0,2	0,1	94,1	–
Миколаївська	13,4	1,9	1,3	–	7,6	–
Одеська	13,6	1,2	3,2	0,1	84,9	–
Херсонська	27,3	2,9	0,1	–	144,6	–
Волинська	11,6	6,3	181,3	–	373,5	–
Дрогобицька	1,4	–	47,1	–	258,4	–
Ізмаїльська	10,6	10,0	195,9	–	1,5	–
Львівська	14,1	11,7	23,1	–	236,6	–
Ровенська	16,3	13,9	166,9	–	658,3	–
Станіславська	11,9	11,2	20,2	–	523,4	–
Тернопільська	2,0	–	119,8	–	156,3	–
Чернівецька	8,6	6,5	25,6	–	193,2	–
По УРСР	345,4	187,3	875,8	8,4	5708,7	5,5

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 118.

**Додаток 43
(продовження)**

**РОЗПОДІЛ ЗЕМЕЛЬ МІЖ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧАМИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р.**

(тис. га)

Області	Землі промисловості, транспорту і спецпризначення	Землі міст і поселень міського типу			Інші землекористувачі	Територія області
		всього	у т. ч.			
			під особистими господарствами	під індивідуальними і колективними		
Київська	164,0	95,3	0,8	3,4	4,1	4076,6
Чернігівська	90,0	18,6	0,2	1,6	5,6	3143,6
Житомирська	139,1	13,9	1,9	1,6	0,6	2985,8
Вінницька	104,6	10,9	0,4	0,9	5,9	2753,1
Кам'янець-Подільська	88,2	7,3	0,4	0,8	7,2	2052,0
Сумська	65,7	22,1	0,7	2,2	4,6	2425,7
Полтавська	102,7	20,2	0,4	1,6	6,0	3424,8
Харківська	91,7	52,4	2,0	6,2	11,1	3144,4
Ворошиловградська	60,6	92,4	3,2	20,1	5,3	2673,2
Сталінська	68,1	114,9	4,2	27,3	6,7	2610,8
Дніпропетровська	131,8	61,1	2,9	11,5	2,5	3167,8
Запорізька	60,1	44,4	6,1	4,6	4,4	2668,7
Кіровоградська	53,3	12,3	1,3	2,5	5,6	2381,6
Миколаївська	45,0	5,6	–	0,8	13,9	1924,3
Одеська	76,3	20,2	1,1	1,6	31,7	2718,4
Херсонська	30,7	6,8	0,1	0,7	3,5	2514,5
Волинська	47,3	12,7	–	0,2	10,6	1909,7
Дрогобицька	25,1	21,8	–	–	5,8	1016,7
Ізмаїльська	6,5	34,4	1,9	–	79,9	1093,4
Львівська	54,1	10,0	–	0,1	0,9	1078,1
Ровенська	20,9	7,0	0,4	0,2	13,0	1943,8
Станіславська	27,4	9,6	0,5	1,3	2,1	1393,2
Тернопільська	12,2	8,9	0,6	1,6	4,5	1353,5
Чернівецька	7,0	11,9	1,6	–	1,4	769,2
По УРСР	1572,4	714,7	30,7	90,8	236,9	55222,9

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 118 зв.

Додаток 44

ПОСІВНІ ПЛОЩІ РОСЛИННИЦЬКИХ КУЛЬТУР В УРСР*

(тис. га)

Посівні культури	У всіх категоріях господарств			Структура посівних площ всіх категорій господарств в % до посівної площі			У колгоспах		У радгоспах та інших державних господарствах	
	1913 р.	1940 р.	1945 р.	1913 р.	1940 р.	1945 р.	1940 р.	1945 р.	1940 р.	1945 р.
Вся посівна площа	27951,7	31336,5	23613,4	100,0	100,0	100,0	22137,3	15557,7	2616,3	2016,1
Всі зернові культури (включаючи люпин)	24696,7	21384,6	17804,3	88,4	68,2	75,4	15820,1	12518,8	1495,9	1348,8
Озимі зернові	7626,4	10116,3	7773,4	27,3	32,3	32,9	7772,7	5747,6	638,1	442,9
жито озиме	4517,0	3685,3	3550,3	16,2	11,8	15,0	2642,1	2395,0	49,9	80,2
пшениця озима	3088,3	6317,2	4174,5	11,0	20,2	17,7	5043,8	3321,5	563,2	347,2
ячмінь озимий	21,1	113,8	48,6	0,1	0,3	0,2	86,8	31,1	25,0	15,5
Ярові зернові	17070,3	11268,3	10030,9	61,1	35,9	42,5	8047,4	6771,2	857,8	905,9
жито ярове	29,6	6,1	5,4	0,1	0,0	0,0	0,2	0,4	—	—
пшениця ярова	5770,0	901,0	650,7	20,6	2,9	2,8	748,2	514,6	77,8	52,0
ячмінь ярий	5824,4	3986,6	3910,9	20,8	12,7	16,6	2845,3	2793,1	445,4	428,4
овес	2922,7	2281,3	1555,6	10,5	7,3	6,6	1562,8	890,2	201,8	173,8
кукурудза	853,0	1560,8	1664,8	3,1	5,0	7,0	798,2	871,8	45,9	95,0
просо	524,6	955,2	1161,6	1,9	3,0	4,9	824,3	957,8	47,9	103,0
гречка	697,9	723,1	581,5	2,5	2,3	2,5	573,4	440,3	4,1	21,2
вика та викові суміші на зерно	—	252,1	240,6	—	0,8	1,0	177,0	155,7	23,5	19,2
сорго і джугара	—	16,1	1,4	—	0,0	0,0	12,5	0,7	1,7	0,3
зернобобові	438,3	531,4	239,7	1,6	1,7	1,0	461,6	137,4	9,0	12,9
у тому числі:										
горох	—	357,7	115,4	—	1,1	0,5	333,6	83,1	6,4	4,3
квасоля	—	32,2	95,3	—	0,1	0,4	7,2	41,8	0,1	7,9
сочевиця	—	93,2	19,0	—	0,3	0,1	82,7	8,6	0,8	0,2
інші бобові	—	48,3	10,0	—	0,2	0,0	38,1	3,9	1,7	0,5
Люпин і серадела на зерно	—	52,9	18,4	—	0,2	0,1	42,3	9,0	0,6	—
Всі технічні культури	904,1	2699,6	1762,2	3,2	8,6	7,4	2331,5	1413,0	103,0	125,8
цукрові буряки (фабричні)	558,2	820,0	437,6	2,0	2,6	1,9	769,4	402,0	20,1	11,5

*У нинішніх кордонах України

Складено і подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186, 188, 190.

Додаток 44
(продовження)
ПОСІВНІ ПЛОЩІ РОСЛИННИЦЬКИХ КУЛЬТУР В УРСР

(тис. га)

льон довгунець	16,4	118,2	50,9	0,1	0,4	0,2	100,6	30,0	–	0,2
льон кудряш	93,0	77,6	17,3	0,3	0,2	0,1	69,1	15,5	0,9	0,4
коноплі середньорускі та південні	126,6	200,8	106,7	0,5	0,5	0,5	142,1	51,9	–	0,4
бавовник	–	282,4	5,7	–	0,9	0,0	274,0	5,7	8,4	–
соняшник	76,0	720,1	920,3	0,3	2,3	3,9	637,1	756,7	22,6	72,1
рицина	–	52,5	12,5	–	0,2	0,1	51,0	12,5	–	–
соя	–	76,3	14,5	–	0,3	0,1	53,4	13,5	–	–
гірчиця	–	4,7	2,4	–	0,0	0,0	0,7	1,9	–	0,2
ріпак озимий	–	91,2	18,4	–	0,3	0,1	70,6	12,5	1,3	0,6
арахіс	–	5,3	–	–	0,0	–	5,1	–	0,2	–
кунжут	–	10,4	0,1	–	0,0	0,0	10,4	0,1	–	–
рижій	–	11,4	44,8	–	0,0	0,2	10,3	41,2	–	2,0
тютюни	8,6	22,5	10,4	0,0	0,1	0,0	17,2	9,6	0,6	0,1
махорка	16,1	39,5	32,4	0,0	0,1	0,1	36,9	28,7	1,4	0,6
ефіроолійні культури	–	44,3	17,4	–	0,1	0,1	42,0	16,4	1,9	1,0
Картопля та овочево-баштанні культури	1400,1	2811,5	2470,2	5,0	9,0	10,5	994,6	749,2	116,0	214,1
картопля	1080,2	2060,6	1833,5	3,9	6,6	7,8	553,1	470,3	44,9	108,7
овочі без насінників	267,2	486,4	483,2	0,9	1,6	2,0	240,4	182,2	41,4	74,9
продовольчі баштанні	52,7	261,0	149,2	0,2	0,8	0,6	–	–	–	–
Всі кормові культури	893,5	4440,8	1576,7	3,2	14,2	6,7	2991,1	876,7	901,4	327,4
укісна площа багаторічних трав посіву минулих років	490,3	1751,2	574,8	1,8	5,6	2,4	1149,6	291,5	348,7	164,9
однорічні трави	377,5	1793,1	565,1	1,3	5,7	2,4	1269,3	353,0	413,2	101,7
посіви на силос	–	251,0	117,6	–	0,8	0,5	184,4	90,7	52,0	20,3
кормові корнеплоди	–	350,2	201,5	–	1,1	0,9	176,7	88,3	33,2	17,5
кормові баштанні	–	–	26,9	–	–	0,1	–	16,0	–	4,8
багаторічні безпокровні трави посіву поточного року	–	206,9	87,4	–	0,9	0,4	204,2	34,1	52,8	17,9
Кукурудза на зерно, силос і зелений корм	853,0	1560,8	1664,8	3,1	5,0	7,0	798,2	871,8	45,9	95,0

**Складено і подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960.
– С. 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186, 188, 190.**

Додаток 45

ПОСІВНІ ПЛОЩІ В УРСР ПО КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ*

(тис. га)

Посівні площі	Загальна посівна площа		У % до загальної посівної площі	
	1940 р.	1945 р.	1940 р.	1945 р.
Вся посівна площа				
Всі категорії господарств	31336,5	23613,4	100,0	100,0
у тому числі:				
Радгоспи і інші державні господарства	2616,3	2016,1	8,4	8,5
Колгоспи	22137,3	15557,7	70,6	65,9
Особисті підсобні господарства колгоспників	1376,1	1555,2	4,4	6,6
Особисті підсобні господарства робітників і службовців	305,0	387,0	1,0	1,6
Одноосібні селянські господарства і господарства інших груп населення	4901,8	4097,4	15,6	17,4
Посівні площі зернових культур				
Всі категорії господарств	21384,6	17804,3	100,0	100,0
у тому числі:				
Радгоспи і інші державні господарства	1495,9	1348,8	7,0	7,6
Колгоспи	15820,1	12518,8	74,0	70,3
Особисті підсобні господарства колгоспників	275,9	590,7	1,3	3,3
Особисті підсобні господарства робітників і службовців	95,0	173,6	0,4	1,0
Одноосібні селянські господарства і господарства інших груп населення	3697,7	3172,4	17,3	17,8
Посівні площі технічних культур				
Всі категорії господарств	2699,6	1762,2	100,0	100,0
у тому числі:				
Радгоспи і інші державні господарства	103,0	125,8	3,8	7,1
Колгоспи	2331,5	1413,0	86,4	80,2
Особисті підсобні господарства колгоспників	51,0	75,8	1,9	4,4
Особисті підсобні господарства робітників і службовців	14,0	30,7	0,5	1,7
Одноосібні селянські господарства і господарства інших груп населення	200,1	116,9	7,4	6,6
Посівні площі картоплі та овочево-баштанних культур				
Всі категорії господарств	2811,5	2470,2	100,0	100,0
у тому числі:				
Радгоспи і інші державні господарства	116,0	214,1	4,1	8,7
Колгоспи	994,6	749,2	35,4	30,3
Особисті підсобні господарства колгоспників	846,6	774,2	30,1	31,3
Особисті підсобні господарства робітників і службовців	174,9	172,0	6,2	7,0
Одноосібні селянські господарства і господарства інших груп населення	679,4	560,7	24,2	22,7
Посівні площі кормових культур				
Всі категорії господарств	4440,8	1576,7	100,0	100,0
у тому числі:				
Радгоспи і інші державні господарства	901,4	327,4	20,3	20,8
Колгоспи	2991,1	876,7	67,3	55,6
Особисті підсобні господарства колгоспників	202,6	114,5	4,6	7,3
Особисті підсобні господарства робітників і службовців	21,1	10,7	0,5	0,7
Одноосібні селянські господарства і господарства інших груп населення	324,6	247,4	7,3	15,6

* У нинішніх кордонах України

Подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 160.

Додаток 46

ПОСІВНІ ПЛОЩІ КУЛЬТУР В УРСР ПО УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ

(тис. га)

Посівні культури	1913 р.	1940 р.		1944 р.	
		Східні області	Західні області	Східні області	Західні області
Всього	22669	25259	4975	17471	3461
у тому числі:					
Зернові і бобові	20494	19771	3736	13013	2762
із них:					
Жито	3672	2708	979	2968	855
Пшениця озима.	2178	5139	705	3279	525
Пшениця ярова	5547	822	76	477	49
Ячмінь яровий.	5048	3238	673	2768	433
Овес	2113	1687	520	648	321
Гречка	590	576	150	390	80
Просо	490	891	56	1005	1051
Кукурудза	508	1000	485	1118	354
Рис	–	2	–	0,1	–
Віка на зерно	–	199	54	103	58
Бобові	314	489	35	253	37
Технічні культури					
Цукровий буряк	532	789	31	269	18
Соняшник	72	675	35	839	13
Бавовник	–	236	–	1	–
Льон-довгунець	–	103	16	27	10
Льон-кудряш	76	70	7	16	0,1
Конопля північна	105	84	25	50	16
Конопля південна	–	88	2	17	0,4
Соя	–	54	23	14	0,6
Кліщевина	–	51	2	6	–
Тютюн	3	9	3	7	0,5
Махорка	16	38	1	27	0,3
Картопля	618	1409	614	1377	361
Овочі	150	417	60	379	38
Баштани	46	247	4	128	2
Кормові культури	500	3951	348	1127	226
із них:					
Силосні культури	–	220	1	42	0,3
Кормові коренеплоди	–	334	20	115	20
Однорічні трави	302	1694	48	273	52
Багатолітні трави	198	1703	279	682	153
Люпин на насіння	–	43	12	7	4

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 48 зв., 49.

Додаток 47

ПОСІВНІ ПЛОЩІ В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. га)

Області	1940 р.			1944 р.		
	Всього	У тому числі		Всього	У тому числі	
		у колгоспах	у радгоспах і підсобних господарствах		у колгоспах	у радгоспах і підсобних господарствах
Київська	2100,7	1809,3	82,9	1623,5	1310,8	84,9
Чернігівська	1453,3	1291,0	30,7	1128,1	960,6	31,1
Житомирська	1227,8	1088,3	25,4	904,8	720,9	28,0
Вінницька	1817,2	1575,1	70,9	1397,1	1164,2	59,7
Кам'янець-Подільська	1329,5	1199,5	14,5	1164,5	1016,7	20,9
Сумська	1387,5	1216,9	60,8	946,5	765,4	51,4
Полтавська	2062,9	1814,1	118,3	1585,3	1316,9	93,4
Харківська	1811,1	1446,5	270,7	1018,8	743,1	145,9
Ворошиловградська	1294,6	962,9	266,3	838,4	603,5	151,4
Сталінська	1532,2	1058,0	395,7	928,1	550,9	244,2
Дніпропетровська	1918,7	1635,3	175,4	1266,9	977,0	139,9
Запорізька	1682,0	1449,1	164,9	964,7	755,9	120,9
Кіровоградська	1511,1	1322,5	106,4	1010,5	834,8	75,3
Миколаївська	1147,6	907,6	215,5	791,0	646,4	115,2
Одеська	1599,5	1423,0	92,2	983,1	866,4	39,7
Херсонська	1383,7	1102,2	250,4	920,1	722,5	157,7
Всього	25259,4	21301,3	2341,0	17471,4	13956,0	1559,6
Волинська	682,5	11,8	16,8	481,1	—	5,1
Дрогобицька	441,5	8,2	7,0	279,7	—	23,8
Ізмаїльська	840,8	—	—	524,8	—	10,9
Львівська	568,5	11,9	6,6	368,2	—	22,3
Ровенська	629,1	8,1	10,2	481,0	—	5,5
Станіславська	460,6	5,7	10,3	336,5	—	1,4
Тернопільська	961,8	25,0	11,7	690,4	—	32,3
Чернівецька	390,1	—	—	299,4	—	19,6
Всього	4974,9	70,7	62,6	3461,3	—	120,9
По УРСР	30234,3	21372,0	2403,6	20932,7	13956,0	1680,5

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 119.

Додаток 48

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ОЗИМИХ І ЯРОВИХ В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. га)

Області	Під урожай 1940 р.		Під урожай 1944 р.	
	озимі	ярові	озимі	ярові
Київська	595	1506	642	982
Чернігівська	411	1043	323	805
Житомирська	373	855	373	532
Вінницька	512	1305	476	921
Кам'янець-Подільська	373	957	410	754
Сумська	387	1001	269	678
Полтавська	649	1414	548	1037
Харківська	576	1235	284	735
Ворошиловградська	362	933	170	668
Сталінська	450	1082	143	785
Дніпропетровська	676	1243	510	757
Запорізька	679	1003	398	567
Кіровоградська	497	1014	467	544
Миколаївська	288	859	366	425
Одеська	521	1078	345	638
Херсонська	502	881	524	396
Всього	7852	17407	6248	11224
Волинська	325	357	267	214
Дрогобицька	158	284	98	182
Ізмаїльська	119	722	128	397
Львівська	232	337	155	213
Ровенська	270	359	220	260
Станіславська	161	299	158	179
Тернопільська	309	653	261	429
Чернівецька	111	279	94	206
Всього	1685	3290	1381	2080
По УРСР	9537	20697	7629	13304

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 119 зв.

Додаток 49

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ОЗИМИХ І ЯРОВИХ В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. га)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Всі зернові	У тому числі		Всі зернові	У тому числі	
		колоскові	кукурудза		колоскові	кукурудза
Київська	1367,2	1044,7	16,8	1202,6	969,7	18,3
Чернігівська	947,0	692,3	1,6	814,9	621,3	2,0
Житомирська	788,0	630,5	0,1	683,7	586,4	0,4
Вінницька	1156,8	877,8	71,7	1003,2	744,0	87,0
Кам'янець-Подільська	838,3	637,1	44,7	844,6	676,2	39,8
Сумська	916,4	695,0	4,6	694,8	530,4	5,3
Полтавська	1411,5	1111,3	105,5	1182,2	920,6	97,0
Харківська	1197,1	1016,4	65,5	732,9	511,2	100,3
Ворошиловградська	857,0	733,8	54,7	983,8	391,7	95,9
Сталінська	926,8	836,0	61,2	622,5	392,3	147,2
Дніпропетровська	1348,4	1128,0	155,3	949,4	752,4	126,8
Запорізька	1175,9	1051,8	75,2	752,9	603,5	90,7
Кіровоградська	1030,4	821,8	82,8	784,0	624,6	72,2
Миколаївська	782,1	624,4	0,6	644,5	549,4	52,6
Одеська	1088,3	838,1	176,5	760,5	590,8	136,0
Херсонська	937,9	860,8	22,9	756,2	676,6	46,9
Всього	16771,1	13599,8	999,7	13012,7	10141,2	1118,4
Волинська	512,5	476,6	0,1	395,2	372,8	–
Дрогобицька	293,4	278,4	2,8	171,2	152,9	3,0
Ізмаїльська	759,4	470,8	281,4	505,1	293,9	197,3
Львівська	407,1	369,1	1,9	269,4	235,8	1,6
Ровенська	474,7	425,0	0,1	383,2	248,8	–
Станіславська	283,5	220,7	48,8	265,5	216,7	39,0
Тернопільська	740,8	559,0	46,0	544,1	428,1	27,2
Чернівецька	264,4	156,8	104,1	228,3	135,2	85,9
Всього	3735,8	2956,4	485,2	2762,0	2184,2	354,0
По УРСР	20506,9	16556,2	1484,9	15774,7	12325,4	1472,4

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1.– Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 120.

Додаток 50

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. га)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Всі технічні культури	У тому числі		Всі технічні культури	У тому числі	
		цукровий бурак	соняшник		цукровий бурак	соняшник
Київська	216,0	151,3	8,2	10,6	46,8	18,7
Чернігівська	120,7	25,9	0,2	79,9	12,1	0,4
Житомирська	113,3	36,4	–	41,1	18,5	0,3
Вінницька	230,2	164,8	14,7	130,6	61,6	32,8
Кам'янець-Подільська	142,4	85,1	1,9	69,4	27,5	4,6
Сумська	143,1	77,3	7,1	67,0	20,0	14,5
Полтавська	215,6	97,4	52,7	164,0	30,2	90,6
Харківська	153,3	63,9	72,4	113,0	17,8	89,2
Ворошиловградська	104,1	2,0	82,9	105,2	–	101,7
Сталінська	83,8	–	65,9	105,0	–	100,0
Дніпропетровська	149,2	2,5	97,4	100,6	–	91,0
Запорізька	147,9	–	55,6	86,1	–	75,0
Кіровоградська	153,8	47,1	65,4	78,4	18,6	48,6
Миколаївська	134,8	2,4	48,8	56,5	0,9	52,4
Одеська	156,8	32,4	80,3	99,1	15,0	80,7
Херсонська	156,6	–	21,6	44,0	–	38,1
Всього	2421,6	788,5	675,1	1440,5	269,0	838,6
Волинська	17,6	0,5	–	7,7	0,1	–
Дрогобицька	8,0	2,0	–	6,9	3,8	–
Ізмаїльська	57,8	–	10,0	7,3	–	3,8
Львівська	9,7	1,1	–	4,2	0,8	–
Ровенська	24,8	9,2	–	13,0	4,3	–
Станіславська	12,0	4,5	1,0	2,7	0,2	0,4
Тернопільська	19,9	4,8	0,6	8,6	1,5	0,6
Чернівецька	51,3	9,3	23,6	18,5	6,8	8,6
Всього	201,1	31,4	35,2	68,9	17,5	13,4
По УРСР	2622,7	819,9	710,3	1509,4	286,5	852,0

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 120 зв.

Додаток 51

ПОСІВНІ ПЛОЩІ КАРТОПЛІ ТА ОВОЧЕВО-БАШТАННИХ КУЛЬТУР
В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. га)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Всі овочево- баштанні та картопля	у тому числі		Всі овочево- баштанні та картопля	у тому числі	
		картопля	овочі		картопля	овочі
Київська	251,8	193,5	43,3	229,8	186,1	37,4
Чернігівська	206,8	179,6	21,8	189,0	168,7	19,3
Житомирська	153,8	137,5	15,3	134,4	120,0	14,3
Вінницька	177,7	149,2	21,2	159,1	141,8	15,0
Кам'янець-Подільська	134,3	115,8	16,8	127,4	112,0	15,2
Сумська	152,4	119,6	27,3	146,0	118,9	25,9
Полтавська	143,2	86,2	35,5	153,5	113,6	30,4
Харківська	128,7	68,7	42,0	112,9	69,2	36,3
Ворошиловградська	87,5	47,9	24,6	73,3	36,5	27,8
Сталінська	138,6	70,5	42,9	116,8	50,0	47,2
Дніпропетровська	130,0	60,4	31,0	127,6	75,4	34,8
Запорізька	87,5	43,1	20,3	69,3	32,6	20,7
Кіровоградська	82,4	45,6	17,6	82,8	57,0	18,2
Миколаївська	50,8	20,9	16,5	46,2	25,2	11,4
Одеська	91,6	45,1	26,9	68,3	49,5	13,4
Херсонська	55,5	25,6	14,3	47,1	20,4	11,6
Всього	2073,6	1409,2	417,3	1883,5	1376,9	378,9
Волинська	105,5	95,0	10,3	58,0	52,1	5,9
Дрогобицька	95,7	88,3	7,3	52,1	47,9	4,2
Ізмаїльська	10,7	5,0	2,5	9,5	7,1	0,9
Львівська	108,7	98,5	10,1	54,3	50,3	4,0
Ровенська	85,3	76,2	8,7	56,9	49,3	7,4
Станіславська	100,4	93,6	6,7	66,8	62,9	3,5
Тернопільська	125,4	116,8	8,4	75,5	67,0	8,5
Чернівецька	46,2	40,6	5,6	27,4	24,4	2,9
Всього	677,9	614,0	59,6	400,5	361,0	37,7
По УРСР	2751,5	2023,2	476,9	2284,0	1737,9	416,6

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 121.

Додаток 52

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ТРАВ В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. га)

Області	1940 р.		1944 р.	
	Однорічні	Багаторічні (укісна площа)	Однорічні	Багаторічні (укісна площа)
Київська	80,3	145,0	16,8	54,8
Чернігівська	39,8	98,9	15,3	12,9
Житомирська	18,8	135,0	8,8	29,7
Вінницька	62,4	161,1	18,7	69,5
Кам'янець-Подільська	47,3	150,4	16,1	101,3
Сумська	63,9	84,8	10,9	19,5
Полтавська	167,6	78,5	44,5	24,5
Харківська	188,4	83,2	11,7	34,8
Ворошиловградська	103,4	71,9	9,0	51,6
Сталінська	203,2	83,7	20,0	41,6
Дніпропетровська	150,7	63,7	31,8	33,6
Запорізька	143,5	54,9	14,4	22,8
Кіровоградська	136,8	60,5	19,8	35,3
Миколаївська	77,1	46,3	12,8	26,5
Одеська	107,7	67,4	14,2	32,7
Херсонська	103,0	68,4	8,3	58,8
Всього	1693,9	1453,7	273,1	649,9
Волинська	6,4	26,4	2,8	15,8
Дрогобицька	3,7	27,5	14,5	19,8
Ізмаїльська	9,2	1,3	2,1	0,4
Львівська	7,1	24,5	11,2	16,0
Ровенська	4,6	32,3	4,8	18,8
Станіславська	5,2	56,7	1,0	0,3
Тернопільська	8,9	63,7	14,4	36,6
Чернівецька	3,0	23,6	1,6	19,6
Всього	48,1	256,0	52,4	127,3
По УРСР	1742,0	1709,7	325,5	777,2

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 121 зв.

Додаток 53

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. га)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Всі зернові	у тому числі		Всі зернові	у тому числі	
		колоскові	кукурудза		колоскові	кукурудза
Київська	1297,2	995,6	8,3	1077,3	869,8	13,0
Чернігівська	911,9	665,7	0,1	747,5	567,6	0,2
Житомирська	759,1	608,2	–	589,3	500,7	0,3
Вінницька	1104,4	845,1	57,3	920,6	685,6	72,3
Кам'янець-Подільська	812,7	626,5	32,6	784,0	638,9	23,4
Сумська	876,3	667,6	1,7	624,6	481,3	2,2
Полтавська	1311,5	1052,9	75,2	1041,7	828,7	68,4
Харківська	1040,5	892,8	46,4	586,2	431,1	61,3
Ворошиловградська	692,7	599,0	34,1	452,5	324,3	49,9
Сталінська	702,3	642,9	37,8	406,8	289,4	63,6
Дніпропетровська	1216,3	1038,4	120,4	781,9	645,7	81,7
Запорізька	1058,8	951,3	63,3	617,4	506,9	64,0
Кіровоградська	948,8	763,4	65,7	693,0	562,8	52,6
Миколаївська	624,1	490,0	56,3	542,6	459,5	45,5
Одеська	1007,7	784,6	154,1	697,0	549,9	116,1
Херсонська	766,2	697,9	19,9	620,5	553,3	38,3
Всього	15130,5	12321,9	773,2	11182,0	8895,5	752,8
Волинська	9,3	8,7	–	–	–	–
Дрогобицька	5,9	5,5	–	–	–	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–
Львівська	9,0	8,3	–	–	–	–
Ровенська	6,1	5,6	–	–	–	–
Станіславська	4,0	3,4	0,3	–	–	–
Тернопільська	18,2	15,0	0,4	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	52,5	46,5	0,7	–	–	–
По УРСР	15183,0	12368,4	773,9	11182,9	8895,5	752,8

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 122.

Додаток 54

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. га)

Області	1940 р.			1944 р.		
	Всі технічні культури	у тому числі		Всі технічні культури	у тому числі	
		цукровий буряк	соняшник		цукровий буряк	соняшник
Київська	201,5	149,7	7,2	86,5	46,7	16,5
Чернігівська	112,4	25,6	0,1	70,8	12,1	0,1
Житомирська	107,6	35,8	–	35,7	17,9	0,2
Вінницька	215,7	163,8	14,4	119,9	61,5	32,1
Кам'янець-Подільська	135,4	85,0	1,9	63,3	27,5	4,5
Сумська	129,0	75,1	6,4	54,4	20,0	12,1
Полтавська	195,1	91,8	49,4	146,2	30,2	83,2
Харківська	135,5	59,0	68,1	90,0	17,3	71,5
Ворошиловградська	95,7	2,0	75,8	89,3	–	86,5
Сталінська	75,8	–	58,3	73,8	–	70,1
Дніпропетровська	144,1	2,5	93,5	84,9	–	76,4
Запорізька	142,8	–	51,7	74,9	–	64,6
Кіровоградська	143,6	44,5	63,1	68,9	18,2	44,1
Миколаївська	129,9	2,3	44,4	53,1	0,8	49,3
Одеська	153,5	31,8	79,1	95,7	15,0	79,1
Херсонська	143,8	–	17,3	38,6	–	33,1
Всього	2261,4	768,9	630,7	1246,0	267,2	723,4
Волинська	0,3	–	–	–	–	–
Дрогобицька	0,2	0,1	–	–	–	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–
Львівська	0,1	–	–	–	–	–
Ровенська	0,3	0,1	–	–	–	–
Станіславська	0,2	0,1	–	–	–	–
Тернопільська	1,1	0,2	–	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	2,2	0,5	–	–	–	–
по УРСР	2263,6	769,4	630,7	1246,0	267,2	723,4

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 122 зв.

**Додаток 54
(продовження)**

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. га)

Області	1940 р.			1944 р.		
	Бавовник	Льон	Коноплі	Бавовник	Льон	Коноплі
Київська	–	14,0	5,7	–	0,9	1,4
Чернігівська	–	28,1	26,7	–	14,7	8,3
Житомирська	–	58,3	0,6	–	7,8	0,3
Вінницька	–	–	2,5	–	–	1,6
Кам'янець-Подільська	–	0,1	9,6	–	–	1,8
Сумська	–	0,1	31,4	–	0,1	9,5
Полтавська	–	0,1	22,0	–	–	8,2
Харківська	–	0,1	0,8	–	–	0,1
Ворошиловградська	–	15,4	0,6	–	2,5	0,2
Сталінська	0,5	16,7	0,2	–	2,7	–
Дніпропетровська	3,0	7,2	16,3	–	3,3	0,5
Запорізька	50,6	10,3	0,1	–	4,7	–
Кіровоградська	–	9,1	2,5	–	0,1	0,8
Миколаївська	45,5	2,6	18,6	–	0,1	0,8
Одеська	8,0	7,3	3,7	–	0,1	0,5
Херсонська	119,9	–	0,5	1,2	0,1	–
Всього	227,5	169,4	141,8	1,2	37,1	34,0
Волинська	–	–	0,1	–	–	–
Дрогобицька	–	–	–	–	–	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–
Львівська	–	–	–	–	–	–
Ровенська	–	–	–	–	–	–
Станіславська	–	–	–	–	–	–
Тернопільська	–	–	0,2	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	–	–	0,3	–	–	–
По УРСР	227,5	169,4	142,1	1,2	37,1	34,0

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 123.

**Додаток 54
(продовження)**

**ПОСІВНІ ПЛОЩІ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР ТА КАРТОПЛІ У КОЛГОСПАХ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР**

(тис. га)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Тютюни	Махорка	Картопля	Тютюни	Махорка	Картопля
Київська	–	1,1	59,4	0,1	1,4	60,3
Чернігівська	2,4	15,2	87,5	3,3	10,3	97,2
Житомирська	–	–	54,6	–	–	51,9
Вінницька	2,1	–	25,2	0,9	–	35,3
Кам'янець-Подільська	2,9	–	37,1	1,3	–	49,8
Сумська	–	7,8	50,2	–	6,1	51,3
Полтавська	–	11,8	40,2	1,0	8,2	52,4
Харківська	–	–	25,1	–	–	21,8
Ворошиловградська	–	–	18,3	–	–	7,4
Сталінська	–	–	27,5	–	–	9,3
Дніпропетровська	–	–	26,5	0,1	0,1	28,4
Запорізька	–	–	18,9	–	–	9,1
Кіровоградська	–	1,0	16,8	–	0,2	20,3
Миколаївська	–	–	11,6	–	–	11,2
Одеська	1,6	–	27,3	0,4	–	22,7
Херсонська	–	–	10,5	–	–	6,5
Всього	9,0	36,9	536,7	7,1	26,3	534,9
Волинська	–	–	0,9	–	–	–
Дрогобицька	–	–	0,8	–	–	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–
Львівська	–	–	1,2	–	–	–
Ровенська	–	–	0,6	–	–	–
Станіславська	–	–	0,6	–	–	–
Тернопільська	–	–	1,9	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	–	–	6,0	–	–	–
По УРСР	9,0	36,9	542,7	7,1	26,3	534,9

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 124.

Додаток 55

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ОВОЧІВ І ТРАВ У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

(тис. га)

Області	1940 р.			1944 р.		
	Овочі	Трави		Овочі	Трави	
		однорічні	багаторічні (укісна площа)		однорічні	багаторічні (укісна площа)
Київська	22,3	64,1	128,2	16,5	12,7	43,1
Чернігівська	12,2	34,9	91,7	8,8	13,1	9,5
Житомирська	6,6	15,2	128,4	4,4	7,6	26,7
Вінницька	13,4	50,6	144,0	7,9	15,2	55,2
Кам'янець-Подільська	8,7	44,1	146,9	5,2	14,2	96,7
Сумська	12,0	51,8	74,4	7,4	8,4	13,9
Полтавська	20,0	141,3	58,5	12,0	36,5	13,9
Харківська	25,7	134,0	38,1	14,7	7,8	12,9
Ворошиловградська	11,8	55,6	33,2	11,3	4,3	24,5
Сталінська	21,0	113,2	42,2	17,0	10,5	17,0
Дніпропетровська	18,9	106,6	39,9	13,3	23,0	19,5
Запорізька	14,5	105,8	35,3	8,7	10,7	11,8
Кіровоградська	9,0	116,5	41,8	5,4	17,1	19,6
Миколаївська	8,7	50,8	28,9	5,0	11,5	13,9
Одеська	19,0	86,0	54,7	5,5	11,0	26,7
Херсонська	9,5	71,5	42,6	5,3	7,3	31,4
Всього	233,5	1242,0	1128,8	148,4	210,9	436,3
Волинська	0,1	0,1	0,6	—	—	—
Дрогобицька	—	0,1	0,6	—	—	—
Ізмаїльська	—	—	—	—	—	—
Львівська	0,1	0,3	0,9	—	—	—
Ровенська	0,1	0,1	0,6	—	—	—
Станіславська	0,1	0,1	0,6	—	—	—
Тернопільська	0,1	0,7	2,4	—	—	—
Чернівецька	—	—	—	—	—	—
Всього	0,5	1,4	5,7	—	—	—
По УРСР	234,0	1243,4	1134,5	148,4	210,9	436,3

По Чернігівській, Сумській, Полтавській, Харківській, Ворошиловградській і Сталінській областях показники на 01.01.1944 р., по решті областей – на 01.07.1944 р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 123 зв.

Додаток 56

**СОРТОВІ ПОСІВИ ЗЕРНОВИХ У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
ПІД УРОЖАЙ 1944 р.**

(у відсотках до загальної площі посіву)

Області	Жито	Пшениця я озима	Ячмінь	Овес
Київська	59,2	76,1	64,9	56,5
Чернігівська	20,4	62,5	53,0	59,0
Житомирська	86,2	90,9	81,3	84,9
Вінницька	69,9	67,2	74,6	64,7
Кам'янець-Подільська	78,5	81,8	67,8	71,0
Сумська	59,3	76,0	63,0	65,7
Полтавська	63,8	63,5	32,9	36,0
Харківська	34,7	60,8	25,6	21,3
Ворошиловградська	43,3	83,0	19,2	20,9
Сталінська	62,5	79,8	51,2	39,8
Дніпропетровська	47,6	53,7	68,2	63,9
Запорізька	48,4	56,7	60,4	62,5
Кіровоградська	73,0	75,0	46,2	50,7
Миколаївська	70,8	55,6	63,4	86,2
Одеська	32,8	55,0	45,6	66,2
Херсонська	23,5	62,6	63,1	76,0
По УРСР	56,6	65,6	55,7	59,9

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 124 зв.

Додаток 57

**СОРТОВІ ПОСІВИ ЗЕРНОВИХ У КОЛГОСПАХ І РАДГОСПАХ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР ПІД УРОЖАЙ 1944 р.**

(у відсотках до загальної площі посіву)

України. – Ф. 1. –
3987. – Арк. 125.

Області	Жито	Пшениця озима	Ячмінь	Овес
Київська	59,2	75,9	64,8	56,5
Чернігівська	20,8	63,1	53,2	58,9
Житомирська	86,0	89,1	80,8	84,5
Вінницька	70,0	67,8	74,3	64,9
Кам'янець-Подільська	78,5	81,8	67,9	70,9
Сумська	59,2	74,3	61,8	63,8
Полтавська	64,2	67,7	34,9	36,8
Харківська	34,8	61,2	25,4	19,4
Ворошиловградська	42,2	83,1	24,4	24,7
Сталінська	59,1	75,2	46,1	37,0
Дніпропетровська	46,6	53,1	66,7	62,0
Запорізька	45,2	55,0	58,0	61,9
Кіровоградська	72,1	74,7	46,1	53,8
Миколаївська	65,6	54,3	60,3	81,7
Одеська	33,0	55,1	45,4	65,9
Херсонська	24,2	60,6	62,1	70,8
По УРСР	56,3	65,0	54,7	59,2

Подано за: ЦДАГО
Оп. 23. – Спр.

Додаток 58

УРОЖАЙНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ПО ВСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ В УРСР

(у центнерах з га)

Сільськогосподарські культури	1913 р.	1928 р.	1940 р.		1944 р.	
			Східні області	Західні області	Східні області	Західні області
Зернові і бобові	9,9	7,1	14,6	11,1	10,8	9,4
у тому числі:						
жито	11,0	8,1	13,1	10,4	11,8	9,7
пшениця озима	12,5	8,8	14,2	11,0	15,2	9,8
пшениця яра	7,9	6,2	9,9	5,9	7,8	4,6
ячмінь	9,8	6,9	17,1	11,7	8,4	8,5
овес	11,4	9,7	14,4	11,3	9,5	9,2
просо	10,2	4,5	17,1	12,3	7,0	7,9
гречка	6,1	5,7	8,9	9,4	5,9	6,8
кукурудза	11,2	5,3	20,5	12,7	9,7	11,5
цукровий буряк	167,7	130,3	179,9	197,9	112,0	—
бавовник	—	—	2,2	—	1,2	—
соняшник	9,4	4,0	14,6	9,5	8,2	—
картопля	87,7	75,9	100,4	122,7	75,0	—

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 49 зв.

Додаток 59

УРОЖАЙНІСТЬ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(у центнерах з га)

Області	За 1940 р.				За 1944 р.			
	Всі зернові	у тому числі			Всі зернові	у тому числі		
		жито	пшениця озима	пшениця ярова		жито	пшениця озима	пшениця ярова
Київська	14,2	13,5	14,5	6,7	10,4	11,5	14,6	6,5
Чернігівська	11,5	12,2	16,1	12,9	8,3	9,4	13,7	7,3
Житомирська	10,2	10,0	14,1	10,3	9,3	9,4	12,4	8,3
Вінницька	15,5	15,0	15,5	5,6	9,6	12,1	11,1	6,5
Кам'янець-Подільська	14,7	12,9	16,0	10,0	10,6	12,2	11,7	7,9
Сумська	16,1	15,0	19,0	15,3	8,9	10,9	12,0	6,8
Полтавська	17,0	15,5	15,8	12,6	12,5	14,7	18,2	8,3
Харківська	14,3	11,7	14,2	10,8	9,2	10,4	14,6	7,9
Ворошиловградська	8,1	8,0	7,6	3,6	8,1	9,0	11,2	8,5
Сталінська	15,0	12,3	16,3	11,1	11,8	12,2	15,8	9,3
Дніпропетровська	16,5	14,9	16,2	10,7	14,2	15,1	19,1	8,0
Запорізька	16,3	13,0	15,2	11,0	13,0	12,5	16,6	8,0
Кіровоградська	15,5	14,6	13,0	8,8	13,3	14,9	18,0	5,0
Миколаївська	14,5	11,9	10,4	8,7	11,8	12,0	15,5	7,0
Одеська	15,9	14,3	13,0	9,0	8,9	12,9	12,6	5,8
Херсонська	14,7	12,3	12,4	8,1	12,6	10,2	15,8	7,0
Всього	14,6	13,1	14,3	10,2	10,8	11,8	15,2	7,8
Волинська	12,1	11,7	13,4	11,6	—	—	—	—
Дрогобицька	11,5	10,3	11,0	10,7	—	—	—	—
Ізмаїльська	—	—	—	—	—	—	—	—
Львівська	12,1	11,0	13,5	12,9	—	—	—	—
Ровенська	13,6	12,1	15,2	15,1	—	—	—	—
Станіславська	12,6	10,7	14,7	11,3	—	—	—	—
Тернопільська	13,2	11,8	13,2	11,5	—	—	—	—
Чернівецька	—	—	—	—	—	—	—	—
Всього	12,6	11,4	13,4	11,9				

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 125 зв.

**Додаток 59
(продовження)**

УРОЖАЙНІСТЬ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(у центнерах з га)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Ячмінь	Овес	Кукурудза	Ячмінь	Овес	Кукурудза
Київська	19,3	11,6	21,6	7,5	9,0	10,4
Чернігівська	15,3	12,4	15,3	7,7	9,4	7,0
Житомирська	13,1	8,6	15,0	8,8	9,0	9,5
Вінницька	17,9	13,2	23,0	7,5	8,3	11,0
Кам'янець-Подільська	16,8	13,4	23,2	10,0	10,1	13,0
Сумська	19,7	17,9	24,3	7,8	9,8	7,0
Полтавська	18,6	19,0	27,0	9,4	11,0	12,6
Харківська	16,7	15,3	20,2	8,6	9,5	7,0
Ворошиловградська	8,3	7,8	15,0	9,0	9,3	4,2
Сталінська	15,4	15,0	23,0	11,9	11,0	12,0
Дніпропетровська	17,7	16,5	23,0	9,3	10,0	14,2
Запорізька	18,7	19,0	21,5	9,2	9,5	12,1
Кіровоградська	17,4	16,1	22,5	6,6	8,5	10,5
Миколаївська	17,7	18,3	17,0	8,5	9,5	8,0
Одеська	17,8	19,2	21,1	6,3	6,6	6,4
Херсонська	18,6	18,6	16,1	8,0	7,8	5,6
Всього	17,3	14,4	21,7	8,4	9,5	9,7
Волинська	13,8	11,3	14,0	–	–	–
Дрогобицька	13,2	12,5	14,4	–	–	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–
Львівська	12,3	11,8	14,9	–	–	–
Ровенська	16,9	13,2	12,9	–	–	–
Станіславська	16,3	10,1	14,9	–	–	–
Тернопільська	15,7	12,0	16,8	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	14,9	12,0	15,9	–	–	–

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 126.

**Додаток 59
(продовження)**

**УРОЖАЙНІСТЬ КРУП'ЯНИХ І БОБОВИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР**

(у центнерах з га)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Просо	Гречка	Всі бобові	Просо	Гречка	Всі бобові
Київська	17,1	8,6	10,2	9,0	6,2	5,0
Чернігівська	14,7	6,7	4,7	7,5	4,6	6,8
Житомирська	10,7	6,0	7,3	8,2	5,7	8,5
Вінницька	19,3	10,0	26	7,4	7,0	6,4
Кам'янець-Подільська	14,9	10,2	13,0	8,4	6,3	6,5
Сумська	19,9	9,8	11,1	7,1	5,8	5,9
Полтавська	25,0	13,3	11,6	8,4	7,7	5,6
Харківська	21,5	13,2	12,0	6,0	6,6	6,9
Ворошиловградська	15,2	8,5	5,2	4,8	4,3	3,8
Сталінська	16,4	8,9	6,8	8,0	6,8	5,1
Дніпропетровська	16,4	4,7	8,2	7,3	5,2	5,9
Запорізька	15,9	–	7,1	6,5	–	5,3
Кіровоградська	19,5	11,9	12,7	7,5	5,0	5,0
Миколаївська	15,3	10,0	7,0	5,1	5,2	5,7
Одеська	16,9	14,4	12,2	4,1	4,6	3,6
Херсонська	13,5	–	7,1	3,2	–	3,2
Всього	17,4	8,9	10,7	7,0	5,0	6,2
Волинська	12,7	7,4	7,4	–	–	–
Дрогобицька	14,7	8,0	8,7	–	–	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–
Львівська	13,8	10,5	10,0	–	–	–
Ровенська	17,2	8,4	9,4	–	–	–
Станіславська	11,8	7,9	11,8	–	–	–
Тернопільська	17,5	11,8	11,9	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	15,0	10,4	11,0	–	–	–

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 126 зв.

Додаток 60

УРОЖАЙНІСТЬ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(у центнерах з га)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Цукровий буряк	Соняшник	Бавовник-сирець	Цукровий буряк	Соняшник	Бавовник-сирець
Київська	150,0	12,8	—	118,0	7,5	—
Чернігівська	180,0	10,0	—	120,0	—	—
Житомирська	126,0	8,0	—	102,0	5,0	—
Вінницька	172,0	15,1	—	111,0	7,3	—
Кам'янець-Подільська	181,0	10,6	—	110,0	6,8	—
Сумська	180,0	13,0	—	104,0	6,0	—
Полтавська	203,0	17,6	—	121,0	10,5	—
Харківська	205,0	16,7	—	102,0	8,0	—
Ворошиловградська	230,0	14,9	—	—	6,6	—
Сталінська	—	17,6	2,3	—	10,5	—
Дніпропетровська	240,0	14,3	2,2	—	9,5	—
Запорізька	—	14,9	2,6	—	8,6	—
Кіровоградська	200,0	12,9	—	116,0	8,6	—
Миколаївська	230,0	12,3	1,1	108,0	7,4	—
Одеська	240,0	14,2	2,0	114,0	5,7	—
Херсонська	—	10,9	2,3	—	6,1	1,2
Всього	178,8	14,8	2,1	112,0	8,2	1,2
Волинська	233,0	—	—	—	—	—
Дрогобицька	224,0	10,0	—	—	—	—
Ізмаїльська	—	—	—	—	—	—
Львівська	200,0	—	—	—	—	—
Ровенська	211,0	—	—	—	—	—
Станіславська	224,0	10,4	—	—	—	—
Тернопільська	213,0	12,9	—	—	—	—
Чернівецька	—	—	—	—	—	—
Всього	216,0	11,6	—	—	—	—

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 127.

**Додаток 60
(продовження)**

УРОЖАЙНІСТЬ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(у центнерах з га)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Льон- довгунець		Картопля	Льон- довгунець		Картопля
	насіння	волокно		насіння	волокно	
Київська	2,5	2,9	133,0	2,6	2,6	90,0
Чернігівська	3,1	2,9	123,0	3,5	3,1	85,0
Житомирська	2,4	3,2	141,0	3,0	3,4	80,0
Вінницька	—	—	104,0	—	—	85,0
Кам'янець-Подільська	2,3	2,8	128,0	—	—	80,0
Сумська	2,3	2,8	130,0	—	—	87,0
Полтавська	—	—	135,0	—	—	88,0
Харківська	—	—	131,0	—	—	61,0
Ворошиловградська	—	—	59,0	—	—	33,0
Сталінська	—	—	65,0	—	—	65,0
Дніпропетровська	—	—	75,0	—	—	54,0
Запорізька	—	—	58,0	—	—	50,0
Кіровоградська	—	—	95,0	—	—	58,0
Миколаївська	—	—	72,0	—	—	32,0
Одеська	—	—	65,0	—	—	31,0
Херсонська	—	—	72,0	—	—	28,0
Всього	2,6	3,1	111,5	3,3	3,2	75,0
Волинська	3,8	2,9	140,0	—	—	—
Дрогобицька	3,7	2,7	116,0	—	—	—
Ізмаїльська	—	—	—	—	—	—
Львівська	4,0	2,7	133,0	—	—	—
Ровенська	3,5	2,8	126,0	—	—	—
Станіславська	3,7	2,6	139,0	—	—	—
Тернопільська	3,6	2,8	135,0	—	—	—
Чернівецька	—	—	—	—	—	—
Всього	3,7	2,7	133,0	—	—	—

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 127 зв.

Додаток 61

УРОЖАЙНІСТЬ РОСЛИННИЦЬКИХ КУЛЬТУР ПО УРСР*

(у центнерах з га)

Рослинницькі культури	У всіх категоріях господарств			У колгоспах		У радгоспах та інших державних господарствах	
	1913 р.	1940 р.	1945 р.	1940 р.	1945 р.	1940 р.	1945 р.
Всі зернові	9,4	12,4	7,0	12,6	6,1	12,5	7,6
Озимі – всього	10,8	11,7	6,9	12,0	6,1	11,8	7,4
Жито озиме	10,1	11,1	7,1	11,4	5,9	13,1	7,5
Пшениця озима	11,8	12,1	6,7	12,3	6,2	11,7	7,4
Ячмінь озимий	10,1	11,2	7,4	11,4	7,4	10,7	7,4
Жито ярове	8,0	7,4	6,1	6,6	5,0	–	–
Пшениця ярова	7,5	8,4	6,7	8,9	6,7	6,6	6,9
Ячмінь ярий	9,3	14,2	7,7	14,8	7,1	13,9	8,1
Овес	10,4	12,1	8,1	12,4	7,1	12,8	8,8
Колосові – всього	9,5	12,2	7,3	12,5	6,5	12,4	7,9
Кукурудза на зерно	10,2	16,3	7,8	18,5	6,3	17,9	7,7
Просо	9,6	14,7	4,0	14,9	3,4	12,5	5,7
Гречка	5,7	8,0	3,4	7,7	2,3	8,8	5,1
Зернобобові	8,6	9,3	6,3	9,2	5,4	11,6	5,2
Вика на зерно	–	10,9	8,0	10,5	7,4	11,0	8,2
Рис	–	28,8	16,7	30,0	12,5	–	–
Сорго та джугара	–	8,1	5,0	8,0	5,7	–	–
Цукрові буряки (фабричні)	167	159	78	157	76	185	93
Соняшник	9,3	13,1	4,5	13,5	4,0	8,3	4,1
Льон довгунець: волокно	2,6	1,6	2,0	1,4	0,9	–	–
насіння	–	2,1	2,9	1,8	2,3	–	–
Коноплі середньоруські та південні разом (крім південних на стебло): волокно	–	3,0	2,4	2,3	0,9	–	–
насіння	–	3,2	2,7	2,7	1,5	–	–
Коноплі південні: стебло	–	10,7	20,3	9,5	14,5	–	–
насіння	–	2,5	2,3	2,5	0,7	–	–
Льон-кудряш, насіння	4,2	3,2	2,4	3,1	2,2	7,3	2,5
Озимий ріпак	–	8,8	2,1	8,0	1,8	–	–
Рижій	–	2,2	1,3	2,0	1,1	–	–
Соя	–	8,9	3,1	9,1	2,9	–	–
Гірчиця	–	7,6	1,0	6,0	0,4	–	–
Рицина	–	3,0	1,1	3,0	1,1	–	–
Тютюни	–	9,2	2,9	8,7	2,7	4,7	6,0
Махорка	–	26,3	5,3	26,6	4,8	–	–
Картопля	79	101	75	92	40	68	63
Овочі	–	113	59	102	40	115	41
Баштанні продовольчі культури	–	79	–	72	–	73	–
Кормові корнеплоди	–	179	–	166	–	208	–
Силосні культури (крім кукурудзи)	–	83	–	–	–	81	–
Сіно однорічних трав	–	12,4	–	–	–	11,4	–
Сіно багаторічних трав	–	11,1	–	–	–	10,9	–
Сіно природних сіножатей	–	14,1	–	–	–	8,4	–

*У нинішніх кордонах України.

Складено і подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 230, 232, 234, 236.

Додаток 62

ПЛАН УРОЖАЙНОСТІ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР НА 1941 р.

(у центнерах з га)

Області	Пшениця озима	Жито озиме	Пшениця яра	Ячмінь	Овес	Просо	Гречка	Кукурудза	Сорго	Рис	Бобові зернові	Вика на насіння	Середня врожайність по всіх зернових
Київська	15,8	13,2	–	15,8	11,4	15,6	8,8	20,0	–	–	11,4	11,8	13,7
Чернігівська	13,7	11,7	10,0	12,7	11,3	14,5	7,5	–	–	–	10,0	11,0	11,2
Житомирська	13,0	11,0	9,0	10,8	9,6	13,0	7,0	–	–	–	11,0	10,0	10,8
Вінницька	15,8	14,7	–	15,0	13,0	16,0	8,3	23,5	–	–	13,0	12,2	14,8
Кам.-Подільська	16,5	14,7	–	15,6	13,9	16,2	8,5	22,5	–	–	14,0	13,0	15,1
Сумська	15,5	13,9	11,0	15,6	14,8	16,0	8,3	19,0	9,0	–	11,6	13,0	13,7
Полтавська	15,0	14,7	9,5	14,2	14,4	16,0	8,0	21,0	13,5	40,0	10,6	13,5	14,5
Харківська	14,7	14,1	9,5	13,8	13,7	15,3	7,7	19,0	–	30,0	11,0	13,0	13,8
Ворошиловградська	14,0	11,2	8,0	11,5	12,0	14,0	6,0	17,0	9,0	39,0	8,0	10,0	12,1
Сталінська	15,5	12,0	10,0	14,3	14,2	14,0	–	18,0	10,0	46,0	8,0	10,5	14,0
Дніпропетровська	15,6	12,9	10,0	14,6	14,5	14,3	–	21,0	11,5	38,0	9,0	10,5	15,2
Запорізька	16,0	12,5	10,5	15,1	15,3	14,2	–	19,5	11,6	38,0	9,0	10,5	15,7
Кіровоградська	14,8	13,2	8,0	13,0	12,8	14,1	7,0	20,0	10,5	–	11,5	10,0	14,1
Миколаївська	14,8	12,0	8,0	13,1	13,0	14,0	–	17,0	10,0	35,0	9,0	9,0	14,2
Одеська	14,9	13,1	8,0	13,1	12,2	14,2	7,0	19,5	10,0	40,0	10,0	9,5	14,7
По УРСР	15,2	13,2	9,5	14,1	12,9	15,0	7,8	20,0	10,8	39,0	12,0	12,0	14,0

Подано за: Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1941р. – №19 (6112). – 24 січня; Збірник указів і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1941. – №3. – 10 лютого. – С.11.

Додаток 63

ПЛАН УРОЖАЙНОСТІ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР НА 1941 р.

(у центнерах з га)

Області	Цукрові буряки	Бавовник-сирець	Льон-довгунець		Середньоросійські коноплі		Південні коноплі		Соняшник	Озимий рапс	Льон кудряш (насіння)	Соя	Рицина
			насіння	волокно	насіння	волокно	насіння	волокно					
Київська	193	—	3,7	4,0	—	—	3,0	7,0	12,8	8,0	—	—	—
Чернігівська	205	—	3,8	4,1	4,4	5,4	2,5	6,7	—	—	—	—	—
Житомирська	190	—	4,0	4,3	—	—	—	—	—	9,0	—	—	—
Вінницька	206	—	—	—	—	—	2,5	6,5	13,8	10,2	—	8,3	—
Кам.-Подільська	215	—	—	—	5,0	5,3	2,5	6,5	12,0	11,8	—	7,0	—
Сумська	205	—	—	—	4,4	5,4	2,7	7,0	13,0	—	—	—	—
Полтавська	202	—	—	—	5,2	5,0	3,0	7,3	14,0	9,0	—	8,3	—
Харківська	202	—	—	—	—	—	—	—	13,5	—	—	7,4	—
Ворошиловградська	200	—	—	—	—	—	—	—	12,0	—	6,8	—	—
Сталінська	—	4,5	—	—	—	—	—	—	13,2	—	6,9	—	—
Дніпропетровська	210	5,1	—	—	—	—	3,4	—	13,2	—	7,0	7,4	7,0
Запорізька	—	5,8	—	—	—	—	—	—	12,4	—	7,8	—	7,5
Кіровоградська	190	—	—	—	—	—	3,5	7,1	11,9	11,3	6,8	8,2	7,0
Миколаївська	205	5,84	—	—	—	—	3,5	—	10,6	—	—	—	6,7
Одеська	210	5,5	—	—	—	—	3,6	—	11,3	—	6,8	7,2	6,0
По УРСР	202	5,8	3,9	4,2	4,5	5,4	3,2	7,0	12,5	10,0	7,0	8,0	7,0

Подано за: Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1941. – №19 (6112) – 24 січня.; Збірник указів і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1941. – №3. – 10 лютого – С.12.

Додаток 64

**ПЛАН УРОЖАЙНОСТІ КАРТОПЛІ І ЗАВДАННЯ ПО УРОЖАЙНОСТІ ОВОЧЕВИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР НА 1941 р.**

(у центнерах з га)

Області	Картопля	К а п у с т а			Помідори	Огірки	Столові буряки	Морква	Цибуля
		рання	середня	пізня					
Київська	140	130	150	196	153	135	170	153	130
Чернігівська	145	135	150	200	160	150	175	155	130
Житомирська	147	135	157	209	164	140	168	155	130
Вінницька	132	135	160	210	170	145	170	150	130
Кам.-Подільська	147	140	140	190	160	145	170	155	130
Сумська	140	135	144	185	160	139	180	146	123
Полтавська	130	140	150	212	180	133	180	153	125
Харківська	118	140	165	208	180	130	175	145	117
Ворошиловградська	80	150	169	195	184	112	165	120	110
Сталінська	80	150	169	195	190	113	150	115	105
Дніпропетровська	85	150	170	216	190	115	175	145	120
Запорізька	85	150	170	198	190	120	170	145	120
Кіровоградська	85	140	160	190	200	115	170	130	110
Миколаївська	85	140	160	197	200	115	170	140	125
Одеська	90	140	170	180	170	120	170	110	100
По УРСР	120	142	162	200	180	129	170	139	120

Подано за: Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1941. – №19 (6112) – 24 січня.; Збірник указів і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1941. – №3. – 10 лютого – С.13.

Додаток 65

ПЛАН УРОЖАЙНОСТІ КОРМОВИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР НА 1941 р.

(у центнерах з га)

Області	Насіння багаторічних трав			С і н о			Кормові коренеплоди та кормові баштанні культури		
	конюшина	люцерна	еспарцет	багаторічних трав	однорічних трав	природних сіножатей	кормові буряки	кормова морква	кормові баштани
Київська	1,3	1,5	6,0	27,5	22,0	22,0	270	180	275
Чернігівська	1,4	1,5	6,0	27,0	22,0	20,0	250	175	250
Житомирська	1,2	1,5	–	26,0	22,0	20,0	240	175	250
Вінницька	1,5	1,8	6,0	27,5	23,0	24,0	275	180	300
Кам.-Подільська	1,5	1,7	7,0	28,0	23,0	24,0	280	180	300
Сумська	1,5	1,7	6,0	27,0	24,0	24,0	270	175	300
Полтавська	1,5	1,7	6,0	27,0	24,0	24,0	275	175	350
Харківська	1,4	1,7	6,0	25,0	23,0	24,0	270	150	350
Ворошиловградська	–	1,5	6,0	22,0	23,0	23,0	230	120	320
Сталінська	–	1,5	5,0	22,0	24,0	22,0	240	120	350
Дніпропетровська	–	1,6	5,0	24,0	26,0	23,0	260	125	400
Запорізька	–	1,6	5,0	24,0	26,0	23,0	260	125	400
Кіровоградська	1,5	1,6	6,0	24,0	24,0	24,0	240	125	350
Миколаївська	–	1,5	5,0	23,0	24,0	22,0	200	105	375
Одеська	–	1,5	5,0	23,0	24,0	22,0	210	110	390
По УРСР	1,4	1,6	5,9	26,0	24,0	22,0	250	150	350

Подано за: Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1941. – №19 (6112) – 24 січня.; Збірник указів і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1941. – №3. – 10 лютого – С.14.

Додаток 66

**ВАЛОВИЙ ЗБІР РОСЛИННИЦЬКИХ КУЛЬТУР В УСІХ КАТЕГОРІЯХ
ГОСПОДАРСТВ УРСР ***

(тис. центнерів)

Рослинницькі культури	1913 р.	1928 р.	1940 р.		
			Східні області	Західні області	Всього
Зернові і бобові	202383	138167	244827	41366	286193
у тому числі:					
жито	40500	28553	35515	10152	45667
пшениця озима	27243	13781	72898	7745	80643
пшениця ярова	43686	19430	8174	447	8621
ячмінь	49245	25377	55233	7876	63109
овес	24019	21682	24327	5878	30205
просо	5020	7090	15226	685	15911
гречка	3589	5725	5108	1401	6509
кукурудза	5681	12109	20496	6158	26654
бобові	3085	—	5179	350	5529
цукровий буряк	89285	84020	141832	6215	148047
соняшник	675	4995	9872	336	10208
бавовник	—	—	514	—	514
картопля	54168	101979	141416	75332	216748

* У кордонах 1940 р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 50.

Додаток 67

ВАЛОВИЙ ЗБІР ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. центнерів)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Всього зернових	у тому числі		Всього зернових	у тому числі	
		пшениця озима і ярова	жито		пшениця озима і ярова	жито
Київська	18452	4146	3804	11229	3492	3852
Чернігівська	10527	1022	4274	6188	507	2683
Житомирська	7762	1706	2437	5473	919	2225
Вінницька	17126	4963	2611	8831	3043	1962
Кам'янець-Подільська	11978	3154	2200	8320	2068	2551
Сумська	14085	3191	3806	5564	642	2520
Полтавська	22328	6302	4596	13060	4037	4591
Харківська	14843	5530	2814	5417	1361	1874
Ворошиловградська	5609	1996	849	3644	1023	758
Сталінська	10549	5926	1032	4810	1463	491
Дніпропетровська	20059	9353	2088	11118	5296	2912
Запорізька	17252	9395	557	8034	4965	682
Кіровоградська	14673	4859	1663	9203	5223	2019
Миколаївська	9072	2152	458	6391	3854	637
Одеська	16001	5833	777	6226	3584	381
Херсонська	11262	4815	434	7813	5723	772
Всього	221578	74243	34402	121321	47201	30910
Волинська	113	31	43	—	—	—
Дрогобицька	68	17	17	—	—	—
Львівська	109	38	25	—	—	—
Ровенська	84	17	24	—	—	—
Станіславська	50	20	9	—	—	—
Тернопільська	240	75	39	—	—	—
Всього	664	198	157	—	—	—
По УРСР	222242	74441	34559	121321	47201	30910

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. – 23. – Спр. 3987. – Арк. 128.

**Додаток 67
(продовження)**

ВАЛОВИЙ ЗБІР ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. центнерів)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Ячмінь	Овес	Кукурудза	Ячмінь	Овес	Кукурудза
Київська	4632	2181	181	1795	506	135
Чернігівська	1421	1934	2	1036	885	2
Житомирська	1304	1232	–	1013	667	3
Вінницька	3604	1960	1299	1549	345	795
Кам'янець-Подільська	2347	1598	757	1860	675	304
Сумська	2057	2328	43	896	544	15
Полтавська	3867	2491	2032	1746	651	863
Харківська	2404	1311	938	1020	159	429
Ворошиловградська	1058	342	512	1068	206	210
Сталінська	1718	705	871	1503	163	763
Дніпропетровська	3859	1080	2772	1152	206	1160
Запорізька	4278	1107	1361	1192	121	774
Кіровоградська	3370	1171	1478	764	106	552
Миколаївська	3642	671	957	1299	42	364
Одеська	4057	950	3261	1296	93	743
Херсонська	4413	637	324	902	95	214
Всього	48031	21698	16788	20091	5464	7326
Волинська	17	16	–	–	–	–
Дрогобицька	8	21	–	–	–	–
Львівська	13	25	–	–	–	–
Ровенська	16	20	–	–	–	–
Станіславська	7	7	4	–	–	–
Тернопільська	55	30	7	–	–	–
Всього	116	119	11	–	–	–
По УРСР	48147	21817	16799	20091	5464	7326

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 128 зв.

Додаток 68

ВАЛОВИЙ ЗБІР ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. центнерів)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Цукровий буряк	Соняшник	Бавовник	Цукровий буряк	Соняшник	Бавовник
Київська	22457	93,0	—	5507	123	—
Чернігівська	4611	1,0	—	1450	—	—
Житомирська	4509	0,1	—	1830	1	—
Вінницька	28182	218,0	—	6830	234	—
Кам'янець-Подільська	15380	20,0	—	3029	31	—
Сумська	13519	83,0	—	2069	73	—
Полтавська	18632	869,0	—	3657	874	—
Харківська	12089	1137,0	—	1764	572	—
Ворошиловградська	458	1129,0	—	—	571	—
Сталінська	—	1027,0	1,2	—	736	—
Дніпропетровська	600	1338,0	6,7	—	726	—
Запорізька	—	770,0	132,6	—	555	—
Кіровоградська	8896	814,0	—	2118	379	—
Миколаївська	529	547,0	50,5	—	365	—
Одеська	7632	1123,0	16,1	—	451	—
Херсонська	—	189,0	277,8	—	202	1,5
Всього	137494	9358,1	484,9	28254	5893	1,5
Волинська	4	—	—	—	—	—
Дрогобицька	13	—	—	—	—	—
Львівська	7	—	—	—	—	—
Ровенська	25	—	—	—	—	—
Станіславська	23	0,3	—	—	—	—
Тернопільська	47	0,5	—	—	—	—
Всього	119	0,8	—	—	—	—
По УРСР	137613	9358,9	484,9	28254	5893	1,5

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 129.

Додаток 69

**ВАЛОВИЙ ЗБИР КАРТОПЛІ ТА ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У КОЛГОСПАХ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР**

(тис. центнерів)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Картопля	Льон		Картопля	Льон	
		насіння	волокно		насіння	волокно
Київська	7904	34,9	40,5	5423	2,4	2,4
Чернігівська	10758	87,1	81,5	7774	51,3	45,4
Житомирська	7693	139,9	186,4	3943	23,4	26,5
Вінницька	2627	–	–	3000	–	–
Кам'янець-Подільська	4745	0,2	0,2	4485	–	–
Сумська	6530	0,1	0,2	4149	–	–
Полтавська	5427	–	–	4616	–	–
Харківська	3274	–	–	1327	–	–
Ворошиловградська	1077	–	–	246	–	–
Сталінська	1785	–	–	512	–	–
Дніпропетровська	1987	–	–	1536	–	–
Запорізька	1105	–	–	454	–	–
Кіровоградська	1600	–	–	1179	–	–
Миколаївська	832	–	–	360	–	–
Одеська	1788	–	–	704	–	–
Херсонська	756	–	–	181	–	–
Всього	59888	262,2	308,8	39889	77,1	74,3
Волинська	126	0,1	–	–	–	–
Дрогобицька	96	0,1	0,1	–	–	–
Львівська	152	–	–	–	–	–
Ровенська	91	–	–	–	–	–
Станіславська	88	0,1	0,1	–	–	–
Тернопільська	259	–	–	–	–	–
Всього	812	0,3	0,2	–	–	–
По УРСР	60700	262,5	309,0	39889	77,1	74,3

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 129 зв.

Додаток 70

ВАЛОВИЙ ЗБІР (АМБАРНИЙ УРОЖАЙ) РОСЛИННИЦЬКИХ КУЛЬТУР УРСР*

(тис. центнерів)

Рослинницькі культури	У всіх категоріях господарств			У колгоспах		У радгоспах та інших державних господарствах	
	1913 р.	1940 р.	1945 р.	1940 р.	1945 р.	1940 р.	1945 р.
Всі зернові: мільйонів пудів	1414	1613	757	1216	466	114	63
Тисяч центнерів	231569	264197	123969	199225	76344	18679	10270
Озимі – всього	82070	118742	53835	93188	35058	7532	3271
Жито озиме	45404	40970	25383	29990	14101	660	599
Пшениця озима	36452	76501	28090	62212	20726	6605	2558
Ячмінь озимий	214	1271	362	986	231	267	114
Жито яре	238	44	33	2	2	–	–
Пшениця яра	43250	7567	4388	6626	3434	515	358
Ячмінь ярий	54200	56618	29966	42242	19882	6205	3465
Овес	30258	27652	12660	19331	6325	2593	1524
Колосові – всього	210016	210623	100882	161389	64701	16845	8618
Кукурудза на зерно	8697	25498	12953	14761	5453	823	730
Просо	5022	13998	4687	12320	3269	597	584
Гречка	3997	5807	2001	4413	1021	36	109
Зернобобові	3768	5277	1520	4256	747	104	67
Вика на зерно	–	2814	1915	1938	1147	258	158
Рис	–	49	4	48	2	–	–
Сорго та джугара	–	131	7	100	4	–	–
Цукрові буряки (фабричні)	93366	130523	34014	120796	30553	3713	1065
Соняшник	708	9465	4134	8614	3024	189	295
Льон-довгунець: волокно	42	189	103	139	28	–	–
насіння	–	246	146	182	68	–	–
Коноплі середньоруські та південні разом (крім південних на стебло):							
волокно	–	473	229	236	41	–	–
насіння	–	460	226	250	58	–	–
Коноплі південні:							
стебло	–	458	247	375	125	–	–
насіння	–	108	13	99	2	–	–
Льон-кудряш: насіння	456	247	42	216	34	–	–
Озимий ріпак	–	806	39	566	22	–	–
Рижій	–	25	57	21	45	–	–
Соя	–	679	45	486	40	7	1
Гірчиця	–	36	3	4	1	–	–
Рицина	–	157	14	152	14	–	–
Тютюни	–	206	31	149	26	3	1
Махорка	–	1038	173	382	139	31	4
Картопля	85458	206638	137697	50635	18697	3036	6880
Овочі	–	54857	28349	24632	7236	4754	3103
Баштанні продовольчі культури	–	20593	–	14240	–	2134	–
Кормові коренеплоди	–	62849	–	29328	–	6916	–
Силосні культури крім кукурудзи	–	20740	–	14936	–	4196	–
Сіно однорічних трав	–	22286	–	15831	–	4727	–
Сіно багаторічних трав	–	19516	–	12834	–	3795	–
Сіно природних сіножатей	–	40214	–	27065	–	1292	–

* У нинішніх кордонах України

Складено і подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 218, 220, 222 – 224, 226.

Додаток 71

ПЛОДОВО-ЯГІДНІ ВИНОГРАДНІ НАСАДЖЕННЯ В КОЛГОСПАХ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР СТАНОМ НА 01.01.1944 р.*

(гектарів)

Області	Сади			Ягідники			Виноградники		
	Було в 1940 р.	Знищено в період окупації	Залишилося	Було в 1940 р.	Знищено в період окупації	Залишилося	Було в 1940 р.	Знищено в період окупації	Залишилося
Харківська	15094	3000	12094	651	135	516	36	15	21
Ворошиловградська	6381	1600	4781	355	125	230	247	86	161
Сталінська	11752	3000	8752	468	180	288	754	190	564
Полтавська	10863	2700	8768	672	180	492	82	30	52
Сумська	8028	1600	6428	265	45	220	6	3	3
Чернігівська	9387	2400	6987	489	95	394	21	21	–
Дніпропетровська	13334	2600	20734	398	95	303	1451	20	1281
Запорізька	19751	4000	15751	406	105	301	4342	870	3472
Київська	17582	3500	14082	986	330	656	123	40	83
Житомирська	4914	1000	3914	260	90	170	–	–	–
Вінницька	20371	4100	16271	317	100	217	1413	200	1213
Кам'янець-	24236	4800	19436	290	100	190	177	60	117
Подільська	5973	1200	4773	162	50	112	256	85	171
Кіровоградська	8157	1600	6557	41	15	26	4548	910	3638
Миколаївська	5832	1200	4632	55	20	35	14655	3000	11655
Одеська									
	181655	38300	143355	5815	1665	4150	28141	5710	22431

* По незвільненим областям площа знищених насаджень обрахована по процентам загинутих у звільнених областях.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 30. – Спр. 62. – Арк. 200.

ТВАРИННИЦТВО

Додаток 72

ВІДОМІСТЬ ПРО ЗАВДАНІ ЗБИТКИ ТВАРИННИЦТВУ УРСР ЗА ПЕРІОД ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ

(тис. голів)

По УРСР	Залишилось на день визволення			Забрано та знищено окупантами			Залишилось на день визволення			Забрано та знищено окупантами		
	у колгоспах	у особистих господарствах колгоспників	всього	у колгоспах	у особистих господарствах колгоспників та	всього	у колгоспах	у особистих господарствах колгоспників	всього	у колгоспах	у особистих господарствах колгоспників	всього
	великої рогатої худоби						у т. ч. биків-виробників					
Всього по 16 східних областях	171,2	2729,0	2900,2	2602,2	896,7	3498,7	8,45	1,2	9,65	49,3	1,3	50,6
Всього по західних областях	–	1299,9	1299,9	34,3	1450,2	1484,5	–	7,6	7,6	1,0	4,9	5,9
Разом	171,2	4028,9	4200,1	2636,3	2346,9	4983,2	8,45	8,8	17,25	50,3	6,2	56,5
	волів робочих						Корів					
Всього по 16 східних областях	90,6	13,3	103,9	385,0	1,9	386,9	14,0	1896,3	1910,3	712,8	490,2	1203,0
Всього по західних областях	–	28,5	28,5	0,7	16,1	16,8	–	961,0	961,0	15,7	894,4	910,1
Разом	90,6	41,8	132,4	385,7	18,0	403,7	14,0	2857,3	2871,3	728,5	1384,6	2113,1
	свиней						у т. ч. свиноматок					
Всього по 16 східних областях	40,1	574,5	614,6	2573,4	846,6	3420,0	9,75	55,8	65,55	498,1	82,4	580,5
Всього по західних областях	–	246,0	246,0	28,4	1376,6	1405,0	–	45,7	45,7	3,3	142,1	145,4
Разом	40,1	820,5	860,6	2601,8	2223,2	4825,0	9,75	101,5	111,25	501,4	224,5	725,9

**Додаток 72
(продовження)**

	овець і кіз						у т. ч. маток					
Всього по 16 східних областях	90,1	570,1	660,2	3398,0	332,3	3730,3	37,8	247,3	285,1	1939,5	163,3	2102,8
Всього по західних областях	–	692,0	692,0	36,5	696,7	733,2	–	375,2	375,2	28,3	352,6	380,9
Разом	90,1	1262,1	1352,2	3434,5	1029,0	4463,5	37,8	622,5	660,3	1967,8	8515,9	2483,7
	птиці						Бджолосімей					
Всього по 16 східних областях	108,3	4163,8	4272,1	11539,9	6158,6	17698,5	101,5	152,0	253,5	969,8	170,5	1140,4
Всього по західних областях	–	1130,2	1130,2	50,8	1856,4	1907,2	–	108,9	108,9	1,5	374,4	375,9
Разом	108,3	5254,0	5402,3	11590,7	8015,0	19605,7	101,5	260,9	362,4	971,3	545,0	1516,3

Подано за: ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 17. – Спр. 8866. – Арк. 12 – 16.

Додаток 73

ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В УРСР*

(на початок року)

(тис. голів)

Роки	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози		Коні
	всього	у тому числі корови		всього	у тому числі вівці	
У всіх категоріях господарств						
1916	9132	4116	6469	6904	6849	6454
1941	10997	5965	9186	7325	6700	4674
1946	8275	4312	2889	3390	2587	2000
У т. ч. у колгоспах і радгоспах						
1941	3855	955	3420	4210	—	3092
У т. ч. у колгоспах						
1941	3439	793	2885	3666	3655	2960
1946	2233	176	640	966	928	936

*У нинішніх кордонах України

Складено за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 269; Народне господарство в Українській РСР в 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник, - К.: Статистика, 1972. – С. 207.

Додаток 74

ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В УРСР

(тис. голів)

Господарства та худоба	На літо		На 01.01. 1937 р.	На 01.01. 1941 р.		На 01.01. 1945 р.	
	1916 р.	1932 р.		Східні області	Західні області	Східні області	Західні області
Всі категорії господарств							
Велика рогата худоба	7706,6	5006,7	7041,7	7741,4	2761,4	5222,6	1592,8
Свині	4629,4	2623,7	6392,6	7335,7	1638,1	1464,0	320,3
Вівці та кози	6379,8	2109,5	2709,1	4748,8	1491,0	1805,9	847,9
Коні	5477,2	3658,9	2713,4	3256,9	1274,6	981,5	765,5
Колгоспи:							
Велика рогата худоба	—	1144,6	1740,8	3312,3	22,2	1612,9	0,1
Свині	—	969,0	1660,6	2834,1	11,2	319,8	0,1
Вівці та кози	—	826,4	1261,4	3099,2	23,5	563,9	0,3
Коні	—	2110,3	2244,6	2851,6	27,4	832,8	0,3
Державні та кооперат. господарства:							
Велика рогата худоба	—	642,8	627,1	515,8	56,5	131,1	12,1
Свині	—	692,7	794,2	802,8	19,9	97,7	5,1
Вівці та кози	—	406,0	486,8	411,7	70,7	72,2	8,0
Коні	—	350,7	393,2	377,7	41,3	137,0	21,2
Колгоспники:							
Велика рогата худоба	—	2009,6	3754,8	3324,2	42,5	2975,8	1,0
Свині	—	554,6	3001,2	2967,1	36,5	933,5	0,2
Вівці та кози	—	397,6	746,5	950,1	12,1	848,3	0,7
Коні	—	33,3	3,3	0,8	0,6	2,3	0,4

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 51 зв.

Додаток 75

ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
(на початок року)

Області	Велика рогата худоба		Свині		Вівці та кози		Коні	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
Київська	754,1	487,2	718,5	127,4	282,1	103,0	314,6	127,9
Чернігівська	527,1	464,9	514,8	190,7	268,0	132,6	257,8	83,8
Житомирська	566,5	364,1	467,5	94,4	182,5	42,8	235,8	84,8
Вінницька	625,2	441,0	512,2	137,8	252,0	171,0	268,8	121,7
Кам'янець-Подільська	516,0	356,5	445,2	125,5	175,4	128,2	290,0	149,7
Сумська	430,0	309,7	455,4	141,5	250,5	142,0	208,2	41,3
Полтавська	616,6	506,9	660,5	159,2	307,7	158,3	281,6	88,9
Харківська	537,3	359,6	545,1	47,1	264,0	144,4	202,0	22,5
Ворошиловградська	360,0	314,0	301,9	68,8	344,3	166,4	122,6	16,1
Сталінська	424,9	303,5	562,1	65,1	475,1	187,3	158,2	23,2
Дніпропетровська	546,3	340,8	589,2	104,2	339,3	79,4	210,7	38,3
Запорізька	432,9	232,7	435,3	60,7	479,5	108,4	151,5	22,8
Кіровоградська	383,0	211,3	354,9	39,1	140,8	50,3	155,0	38,6
Миколаївська	276,7	94,0	189,5	14,3	213,0	45,8	101,3	26,5
Одеська	422,1	278,6	365,5	47,8	359,6	99,5	201,3	72,7
Херсонська	312,7	157,8	218,1	40,4	414,8	46,5	97,5	22,7
Всього	7741,4	5222,6	7335,7	1464,0	4748,7	1805,9	3256,9	981,5
Волинська	419,6	169,2	341,2	35,8	190,8	88,8	211,6	112,9
Дрогобицька	374,4	268,2	102,8	21,4	54,8	26,3	125,1	77,1
Ізмаїльська	102,4	108,4	105,4	39,8	455,0	321,3	124,4	91,0
Львівська	348,4	194,8	190,1	27,0	61,3	23,4	172,1	99,7
Ровенська	441,7	195,5	360,0	65,8	153,3	63,7	189,8	107,7
Станіславська	401,4	217,2	137,7	25,0	168,1	68,4	125,3	71,2
Тернопільська	462,5	243,3	267,7	31,7	127,7	71,1	240,6	151,6
Чернівецька	211,0	196,4	133,2	73,8	280,0	184,9	85,7	54,3
Всього	2761,4	1592,8	1638,1	320,3	1491,0	847,9	1274,6	765,5
По УРСР	10502,8	6815,4	8973,8	1784,3	6239,8	2653,8	4531,5	1747,0

Подано за: ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 130 зв, 131 .

Додаток 76

**ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р. У % ДО ПОГОЛІВ'Я НА 01.01.1941 р.**

Області	Велика рогата худоба	Свині	Вівці	Кози	Коні
Київська	64,6	17,7	15,3	177,5	40,7
Чернігівська	88,2	37,0	38,0	144,3	32,5
Житомирська	64,3	20,2	22,1	140,0	36,0
Вінницька	70,5	26,9	66,4	89,2	45,3
Кам'янець-Подільська	69,1	28,2	71,3	138,3	51,6
Сумська	72,0	31,1	33,0	184,9	19,8
Полтавська	82,2	24,1	30,2	153,4	31,6
Харківська	66,9	8,6	31,5	174,7	11,1
Ворошиловградська	87,2	22,8	28,5	155,2	13,1
Сталінська	69,8	11,6	20,4	136,7	14,7
Дніпропетровська	62,4	17,7	10,6	157,1	18,2
Запорізька	53,8	13,9	18,7	141,6	15,0
Кіровоградська	55,2	11,0	19,1	175,8	24,9
Миколаївська	34,0	7,5	16,7	145,0	26,2
Одеська	66,0	13,1	25,1	62,4	36,1
Херсонська	50,5	18,5	10,2	109,5	23,3
Всього	67,5	20,0	26,3	149,4	30,1
Волинська	40,3	10,5	46,7	37,5	53,4
Дрогобицька	71,6	20,8	39,9	80,7	61,6
Ізмаїльська	105,9	37,8	70,6	75,0	73,2
Львівська	55,9	14,2	35,8	58,7	57,9
Ровенська	44,3	18,3	41,7	37,1	56,7
Станіславська	54,1	18,2	34,6	63,0	56,8
Тернопільська	52,6	11,8	54,7	58,9	63,0
Чернівецька	93,1	55,4	66,5	55,5	63,4
Всього	57,7	19,6	56,5	61,3	60,1
По УРСР	64,9	19,9	33,7	133,0	38,6

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 131 зв.

Додаток 77

**МАТОЧНЕ ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР НА 01.01.1945 р. У % ДО ПОГОЛІВ'Я НА 01.01.1941 р.**

Області	Корови	Свиноматки старше 9 місяців	Вівцематки і ярки старше 1 року	Козоматки	Кобили старше 3 років
Київська	63,6	15,6	17,9	179,1	48,2
Чернігівська	78,3	29,3	40,3	148,5	38,6
Житомирська	62,7	19,4	24,1	146,2	43,6
Вінницька	79,3	34,9	72,2	93,5	58,1
Кам'янець-Подільська	71,6	31,7	78,4	141,9	64,2
Сумська	64,9	23,6	35,1	193,3	20,3
Полтавська	79,5	17,5	29,2	146,9	33,5
Харківська	65,6	8,1	35,6	179,6	11,9
Ворошиловградська	80,3	24,3	28,6	151,4	16,3
Сталінська	64,6	12,4	21,0	134,6	17,2
Дніпропетровська	62,1	14,2	11,1	165,8	17,5
Запорізька	56,6	13,4	22,5	152,7	15,6
Кіровоградська	59,2	9,1	23,6	191,4	26,2
Миколаївська	42,4	12,6	16,8	146,3	27,8
Одеська	83,7	15,0	26,6	65,7	40,2
Херсонська	58,9	16,9	11,9	127,3	25,0
Всього	68,2	19,1	28,6	151,3	34,8
Волинська	49,9	15,9	56,1	35,3	58,2
Дрогобицька	69,3	39,8	46,5	82,7	70,4
Ізмаїльська	109,7	55,4	72,0	73,3	76,6
Львівська	61,5	30,0	43,8	63,6	67,9
Ровенська	54,6	26,3	45,6	36,0	72,1
Станіславська	65,1	31,1	36,6	62,5	66,4
Тернопільська	65,7	27,0	59,7	64,5	67,7
Чернівецька	104,6	91,0	72,8	57,4	68,1
Всього	65,1	32,8	61,8	63,3	67,8
По УРСР	67,2	21,3	37,2	134,0	45,2

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 132.

Додаток 78

ПОГОЛІВ'Я ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ В КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

(тис. голів)

Області	1941 р.		1944 р.*		1945 р.	
	Всього	у т. ч. корів	Всього	у т. ч. корів	Всього	у т. ч. корів
Київська	309,3	78,4	26,9	3,7	159,4	8,0
Чернігівська	220,1	49,8	64,4	1,4	155,1	4,0
Житомирська	214,2	61,0	55,6	0,5	92,2	2,2
Вінницька	232,4	53,0	21,4	2,0	115,2	5,4
Кам'янець-Подільська	179,4	44,2	8,7	1,3	66,3	3,4
Сумська	169,2	33,7	36,9	1,6	93,6	4,5
Полтавська	290,5	44,3	75,3	3,5	186,3	7,9
Харківська	244,4	43,0	49,2	3,3	132,5	7,8
Ворошиловградська	165,0	36,1	66,9	6,1	114,5	9,2
Сталінська	165,3	42,3	32,8	4,5	87,9	8,3
Дніпропетровська	271,8	68,0	53,0	4,3	118,5	6,2
Запорізька	203,0	51,0	27,7	4,6	75,3	7,0
Кіровоградська	178,9	43,0	6,0	0,9	66,3	3,5
Миколаївська	127,5	28,0	6,2	2,9	22,7	4,7
Одеська	200,3	46,3	13,4	2,6	75,2	5,4
Херсонська	141,0	33,0	17,4	1,3	51,9	2,6
Всього	3312,3	755,1	561,8	44,5	1612,9	90,1
Волинська	3,9	1,8	–	–	–	–
Дрогобицька	2,9	1,3	–	–	–	–
Ізмаїльська	4,1	2,6	–	–	0,1	0,1
Львівська	3,7	2,0	–	–	–	–
Ровенська	2,2	0,9	–	–	–	–
Станіславська	1,1	0,3	–	–	–	–
Тернопільська	4,6	2,2	–	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	22,2	11,1	–	–	0,1	0,1
По УРСР	3334,5	766,2	561,8	44,5	1613,0	90,2

* Дані по Чернігівській, Сумській, Полтавській, Харківській, Ворошиловградській і Сталінській областям на 01.01.1944 р.; по решті східних областей – на 01.06. 1944 р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 134.

ПОГОЛІВ'Я СВИНЕЙ У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. голів)

Області	1941 р.		1944 р.*		1945 р.	
	Всього	У. т. ч. свиноматок	Всього	У. т. ч. свиноматок	Всього	У. т. ч. свиноматок
Київська	273,3	67,8	7,9	1,7	24,8	4,4
Чернігівська	167,7	45,6	9,1	2,6	30,2	5,8
Житомирська	154,7	42,7	1,7	0,3	4,7	0,6
Вінницька	211,9	51,4	6,1	1,3	20,5	4,1
Кам'янець-Подільська	191,5	46,6	7,2	2,5	21,0	3,8
Сумська	154,1	36,4	6,4	1,6	22,9	4,2
Полтавська	298,9	65,2	13,6	3,7	47,3	9,4
Харківська	198,1	44,1	3,7	1,3	18,0	3,2
Ворошиловградська	96,0	26,1	15,4	3,3	30,2	6,4
Сталінська	134,9	30,9	5,6	1,3	23,9	3,9
Дніпропетровська	235,8	51,0	17,1	3,0	31,9	6,5
Запорізька	189,1	37,4	8,2	1,6	20,3	3,4
Кіровоградська	154,0	39,5	1,4	0,2	4,8	1,0
Миколаївська	89,1	20,8	1,7	0,2	4,1	1,4
Одеська	176,7	40,6	1,6	0,3	5,1	1,1
Херсонська	108,3	23,4	4,5	0,9	10,1	1,9
Всього	2834,1	669,5	111,2	25,8	319,8	61,1
Волинська	1,6	0,4	–	–	–	–
Дрогобицька	1,3	0,3	–	–	–	–
Ізмаїльська	1,6	0,7	–	–	0,1	–
Львівська	1,4	0,3	–	–	–	–
Ровенська	1,2	0,3	–	–	–	–
Станіславська	0,5	0,1	–	–	–	–
Тернопільська	3,6	0,9	–	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	11,2	3,0	–	–	0,1	–
По УРСР	2845,3	672,5	25,8	25,8	319,9	61,1

* Дані по Чернігівській, Сумській, Полтавській, Харківській, Ворошиловградській і Сталінській областям на 01.01.1944 р.; по решті східних областей – на 01.06.1944 р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 134 зв.

Додаток 80

ПОГОЛІВ'Я ОВЕЦЬ І КІЗ У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

(тис. голів)

Області	1941 р.		1944 р.*		1945 р.	
	Всього	у т. ч. віще- козوماتок	Всього	у т. ч. віще- козوماتок	Всього	у т. ч. віще- козوماتок
Київська	220,5	137,2	3,9	2,0	31,4	23,3
Чернігівська	182,1	120,8	13,3	9,3	50,0	35,4
Житомирська	145,2	88,0	3,5	0,8	15,8	10,6
Вінницька	167,0	111,4	21,1	12,9	43,5	27,3
Кам'янець-Подільська	131,4	81,4	39,7	22,4	56,2	35,2
Сумська	138,5	89,4	5,7	4,1	24,7	15,7
Полтавська	170,7	123,7	6,3	4,5	25,3	13,0
Харківська	171,3	112,4	12,1	9,9	56,8	42,5
Ворошиловградська	174,9	116,8	30,2	19,0	52,4	34,5
Сталінська	270,2	174,4	22,3	13,6	56,2	35,8
Дніпропетровська	273,2	191,3	8,8	4,5	23,1	16,2
Запорізька	330,5	207,8	12,5	6,1	55,9	43,2
Кіровоградська	109,3	72,6	0,4	0,2	19,6	16,1
Миколаївська	140,1	91,2	4,6	1,9	14,2	6,6
Одеська	227,2	167,0	10,0	5,1	26,1	17,7
Херсонська	247,1	148,9	4,4	2,1	12,7	7,6
Всього	3099,2	2034,3	198,8	118,4	563,9	380,7
Волинська	1,2	0,7	–	–	–	–
Дрогобицька	3,1	2,1	–	–	–	–
Ізмаїльська	11,3	9,8	–	–	0,3	0,2
Львівська	2,0	1,2	–	–	–	–
Ровенська	1,5	1,0	–	–	–	–
Станіславська	0,1	0,1	–	–	–	–
Тернопільська	4,3	3,0	–	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	23,5	17,9	–	–	0,3	0,2
По УРСР	3122,7	2052,2	198,8	118,4	564,2	380,9

* Дані по Чернігівській, Сумській, Полтавській, Харківській, Ворошиловградській і Сталінській областям на 01.01.1944 р.; по решті східних областей – на 01.01.1944 р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 135.

Додаток 81

ПОГОЛІВ'Я КОНЕЙ У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року.)

(тис. голів)

Області	1941 р.		1944 р.		1945 р.	
	Всього	у т. ч. робочих коней	Всього	у т. ч. робочих коней	Всього	у т. ч. робочих коней
Київська	280,7	174,1	112,6	81,3	109,1	74,1
Чернігівська	244,0	163,5	87,9	64,4	77,6	55,7
Житомирська	216,4	134,0	78,2	58,9	76,6	55,9
Вінницька	241,8	154,1	103,9	78,6	107,3	76,7
Кам'янець-Подільська	274,1	176,9	129,8	92,6	141,4	104,5
Сумська	191,3	125,2	41,5	24,8	35,5	22,2
Полтавська	258,8	165,8	85,3	57,9	78,6	52,5
Харківська	168,3	106,8	10,8	7,8	12,8	9,7
Ворошиловградська	79,5	45,4	4,6	3,1	6,6	5,6
Сталінська	93,3	54,6	10,6	6,5	11,5	8,0
Дніпропетровська	181,5	107,9	27,6	13,3	28,1	15,6
Запорізька	132,2	76,8	15,1	7,5	16,0	9,4
Кіровоградська	139,5	81,3	31,4	18,3	31,8	18,6
Миколаївська	87,7	49,6	20,0	9,4	21,3	11,3
Одеська	180,2	108,6	51,3	30,6	61,5	37,3
Херсонська	82,3	44,9	13,9	7,8	17,1	9,5
Всього	2851,6	1769,5	824,5	562,8	832,8	566,6
Волинська	8,3	6,5	—	—	—	—
Дрогобицька	1,8	1,5	—	—	—	—
Ізмаїльська	4,3	2,8	—	—	0,1	0,1
Львівська	2,8	2,4	—	—	—	—
Ровенська	2,8	2,2	—	—	—	—
Станіславська	2,3	1,9	—	—	—	—
Тернопільська	5,1	4,0	—	—	0,2	0,2
Чернівецька	—	—	—	—	—	—
Всього	27,4	21,3	—	—	0,3	0,3
По УРСР	2879,0	1790,8	824,5	562,8	833,1	566,9

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 135 зв.

Додаток 82

**ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 р. У % ДО ПОГОЛІВ'Я НА 01.01.1941 р.**

ЦДАГО
1. – Оп. 23. –
Арк. 136.

Області	Велика рогата худоба	Свині	Вівці	Кози	Коні
Київська	51,5	9,1	13,8	–	38,9
Чернігівська	70,5	18,0	27,3	–	31,8
Житомирська	43,0	3,0	10,8	–	35,4
Вінницька	49,6	9,7	25,9	200,0	44,4
Кам'янець-Подільська	37,0	11,0	42,7	100,0	51,6
Сумська	55,3	14,9	17,2	–	18,6
Полтавська	64,1	15,8	13,7	–	30,4
Харківська	54,2	9,1	31,3	–	7,6
Ворошиловградська	69,4	31,5	27,1	2550,0	8,3
Сталінська	53,2	17,7	18,5	1260,0	12,3
Дніпропетровська	43,6	13,5	7,8	900,0	15,5
Запорізька	37,1	10,7	16,6	1100,0	12,1
Кіровоградська	37,1	3,1	17,5	–	22,8
Миколаївська	17,8	4,6	9,9	133,3	24,3
Одеська	37,5	2,9	11,1	90,0	34,1
Херсонська	36,8	9,3	5,0	42,9	20,8
Всього	48,7	11,3	17,4	746,9	29,2
Волинська	–	–	–	–	–
Дрогобицька	–	–	–	–	–
Ізмаїльська	2,4	6,3	1,8	–	2,3
Львівська	–	–	–	–	–
Ровенська	–	–	–	–	–
Станіславська	–	–	–	–	–
Тернопільська	–	–	–	–	3,9
Чернівецька	–	–	–	–	–
Всього	0,5	0,9	0,9	50,0	1,1
По УРСР	48,4	11,2	17,3	705,9	28,9

Подано за:
України. – Ф.
Спр. 3987. –

Додаток 83

**ПОГОЛІВ'Я ПОРОДИСТОЇ ХУДОБИ В КОЛГОСПАХ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР У 1939 р.**

(тис. голів)

Області	Велика рогата худоба	Свині	Вівці	Коні
Київська	63,0	162,1	76,5	22,5
Чернігівська	24,7	103,8	72,4	23,2
Житомирська	59,3	80,2	52,6	9,3
Вінницька	24,1	120,8	59,1	10,7
Кам'янець- Подільська	32,3	111,2	39,3	10,8
Сумська	27,2	80,1	56,9	28,4
Полтавська	38,2	160,0	102,4	41,7
Харківська	34,2	101,8	85,6	18,2
Ворошиловградська	29,3	53,2	92,9	8,2
Сталінська	64,0	82,2	176,7	8,4
Дніпропетровська	62,1	88,6	161,0	12,8
Запорізька	104,0	107,6	261,3	16,5
Кіровоградська	25,2	89,2	50,2	19,8
Миколаївська	77,7	68,2	155,9	8,4
Одеська	63,8	106,7	144,6	11,8
б.МАРСР	13,1	39,3	77,3	3,7
По УРСР	742,2	1555,0	1664,7	254,4

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 136 зв.

Додаток 84

**ПОГОЛІВ'Я ПТИЦІ У КОЛГОСПАХ ЛІВОБЕРЕЖНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР СТАНОМ НА 01.01. 1944 р. У
ПОРІВНЯННІ З 1941р.**

Області	Всього птиці на 01.01.1941 р.	Наявна птиця на 01.01.1944 р.			
		Зібрано по східних областях	зібрано по контракції	всього птиці	у % до 01.01.1941р.
Ворошиловградська	542,0	45,9	92,9	138,8	25,6
Дніпропетровська*	480,0	–	59,5	59,5	12,5
Запорізька	916,0	–	33,0	33,0	3,6
Полтавська	810,0	–	Дані відсутні	Дані відсутні	–
Сумська	410,0	–	47,0	47,0	11,4
Сталінська	674,0	12,8	42,4	55,2	8,1
Харківська	646,0	41,5	29,0	70,5	10,8
Чернігівська	314,0	–	32,5	32,5	10,3
Всього	4762,0	110,2	336,3	436,5	9,1

*По звільнених районах

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 62. – Арк. 206.

Додаток 85

ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ ПО ТВАРИННИЦТВУ В КОЛГОСПАХ УРСР

Вид худоби	1940 р.	1944 р.*
Приплід поросят на одну свиноматку(штук)	10,9	8,1
Вихід поросят на один опорос(штук)	7,9	8,0
Вихід ягнят на 100 окотів (штук)	116	120
Удій молока за рік у середньому на одну фуражну корову (кг)	1241	1146
Середня вага однієї голови зданої худоби (кг):		
Велика рогата худоба	304	244
Свині	84	85
Вівці та кози	35	29
Падіж молодняка худоби (у відсотках до приплоду):	7,2	7,9
Телята	11,6	7,7
Поросята до 4-х місяців	6,6	7,0
Ягнята та козенята	6,8	13,3
Жеребці		

* Дані за 1944 р., крім падежу, по колгоспах лівобережних областей УРСР.

Подано за: ЦДАГО України.– Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 52.

Додаток 86

ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ ПО ТВАРИННИЦТВУ В КОЛГОСПАХ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР ЗА 1940 р.

Області	Вихід живих телят на 100 облікованих на початок року	Падіж телят у % до приплоду	Середній надій молока на одну фуражну корову (кг)	Вихід живих поросят на одну матку	Приплід поросят на одну обліковану на початок року свиноматку	Падіж поросят до 4-х місяців в % до приплоду	Вихід живих ягнят на 100 окотів	Падіж ягнят і козенят в % до приплоду	Середній настриг вовни на одну вівцю	Жива вага однієї голови худоби зданої державі (кг)	
										велика рогата худоба	свині
Київська	86	6,7	1049	7,6	10,3	11,3	107	8,9	2,8	307	86
Чернігівська	82	8,4	926	7,2	9,1	13,8	107	8,6	2,4	297	85
Житомирська	65	9,2	977	6,8	7,0	12,6	104	9,1	2,3	290	88
Вінницька	104	6,2	796	7,1	8,9	16,4	107	6,7	2,1	336	87
Кам'янець-Подільська	86	8,3	1036	7,2	8,8	13,2	105	7,3	2,2	295	83
Сумська	78	7,5	1223	7,7	10,1	11,3	109	8,0	2,5	301	81
Полтавська	82	5,7	1091	8,6	11,2	9,0	116	2,4	2,4	343	74
Харківська	85	6,3	1358	8,0	11,8	12,1	118	7,9	2,8	324	80
Ворошиловградська	83	7,4	1138	8,3	13,6	11,9	118	9,1	2,8	350	87
Сталінська	84	5,4	1584	8,9	14,4	7,5	117	5,7	2,8	290	90
Дніпропетровська	89	4,1	1599	8,8	13,4	8,8	122	3,9	2,9	284	88
Запорізька	89	5,9	1886	8,9	14,0	9,1	124	6,0	3,2	268	94
Кіровоградська	80	8,6	1139	7,9	10,5	11,6	112	7,8	2,8	318	80
Миколаївська	84	8,6	1427	8,0	12,1	13,8	119	8,3	3,2	269	91
Одеська	80	9,9	1154	7,7	9,9	17,4	122	5,7	2,3	296	79
Всього	86	7,2	1241	7,9	10,9	11,6	116	6,6	2,7	304	84

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 137, 137 зв.

Додаток 87

ЗАВДАННЯ ПО ПРОДУКТИВНОСТІ ТВАРИННИЦТВА У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР НА 1941 РІК

Області	Удій молока на фуражну корову (в літрах)	Настриг вовни на візцю, наявну на початок року (в кг)	Середня вага 1 відгодованої голови свин. (в кг)	Несучість на несушку з розрахунку 70 проц. від наявних на початок року (в шт.)			Збір меду і воску на одну бджолосім'ю, наявну на початок року (в кг)			Приплід			Збереження молодняку птиці від усієї кількості, одержаної на виращув. (в %)		Виращування гусенят до шестимісячного віку на кожну гуску, наявну на початок року (в шт.)
				курей	качок	індичок	всього меду	в т. ч. товарного	воску	поросят на свиноматку старше 9 міс., наявну на початок року (голів)	ягнят на 100 віцематок і ярок старше року, наявних на початок року (голів)	кроленят на кролематку, наявну на початок року (голів)	курчат і каченят	індичат	
Київська	1400	2,4	90	80	50	35	30	10	0,8	13	115	12	85	75	5
Чернігівська	1300	2,5	90	80	50	35	30	10	0,8	12	116	12	85	75	5
Житомирська	1350	2,3	85	80	50	35	32	12	0,8	11	116	12	85	75	5
Вінницька	1250	2,3	90	90	50	35	32	12	0,8	12	118	12	85	75	5
Кам.-Подільська	1350	2,3	90	90	50	35	32	12	0,8	12	118	12	85	75	5
Сумська	1500	2,4	90	85	50	35	31	11	0,8	13	115	12	85	75	5
Полтавська	1500	2,5	90	85	50	35	30	10	0,8	14	128	10	85	75	5
Харківська	1600	2,5	90	90	50	35	30	10	0,8	13	120	12	85	75	5
Ворошиловградська	1340	2,7	85	90	50	35	28	8	0,8	13	117	12	85	75	5
Сталінська	1800	2,7	95	95	50	35	28	8	0,8	14	120	12	85	75	5
Дніпропетровська	1800	2,8	95	95	50	35	28	8	0,8	14	128	13	85	75	5
Запорізька	2050	3,3	95	100	50	35	28	8	0,8	14	125	12	85	75	5
Кіровоградська	1400	2,5	90	85	50	35	28	8	0,8	13	122	12	85	75	5
Миколаївська	1680	3,2	90	90	50	35	28	8	0,8	14	121	12	85	75	5
Одеська	1550	2,6	90	95	50	35	28	8	0,8	13	128	12	85	75	5
По УРСР	1530	2,7	90	90	50	35	30	10	0,8	13	121	12	85	75	5

Подано за: Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1941. – №19 (6112) – 24 січня; Збірник указів і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1941. – №3. – 10 лютого – С.15.

Додаток 88

ПЛАН СЕРЕДНЬОДОБОВОГО ПРИРОСТУ ВАГИ ТЕЛЯТ І МОЛОДНЯКУ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ ДЛЯ ВСІХ ОБЛАСТЕЙ І РАЙОНІВ УРСР У 1941 р.

(у грамах)

Порода худоби	До 6-тисічного віку	Від 6 міс. до 1 року	Від 1 до 2 років
Симентальська, швіцька, ольденбургська	550	450	350
Метиси симентальської, швіцької, ольденбургської порід та сіро-українська порода	500	400	330
Червононімецька, білоголово-колоністська	470	380	310
Метиси червононімецької, білоголово-колоністська і місцева худоба	460	370	300

Подано за: Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1941. – № 3. – 10 лютого. – С. 25.

Додаток 89

КІЛЬКІСТЬ ТВАРИННИЦЬКИХ ФЕРМ У КОЛГОСПАХ УРСР

(на початок року)

Типи ферм	1941 р.			1945 р.		
	Східні області	Західні області	Всього по УРСР	Східні області	Західні області	Всього по УРСР
Ферми великої рогатої худоби	26985	396	27381	26291	1	26292
Свиноферми	26887	312	27199	17377	1	17378
Вівцеферми	26553	259	26812	18063	1	18064
Конферми	4652	–	4652	191	–	191
Змішані ферми	–	–	–	–	–	–

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 52.

Додаток 90

КІЛЬКІСТЬ ТВАРИНИЦЬКИХ ФЕРМ У КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	1941 р.			1945 р.		
	Ферми великої рогатої худоби	Свиноферми	Вівцеферми	Ферми великої рогатої худоби	Свиноферми	Вівцеферми
Київська	2364	2361	2363	2356	1667	1594
Чернігівська	1919	1906	1891	1895	1466	1572
Житомирська	1933	1910	1929	1914	510	771
Вінницька	1959	1949	1952	1925	1303	1097
Кам'янець-Подільська	1936	1631	1633	1607	1141	1281
Сумська	1610	1608	1609	1581	1194	1225
Полтавська	2484	2484	2433	2463	2297	1210
Харківська	2086	2086	1934	2029	1250	1615
Ворошиловградська	1075	1073	1069	996	947	987
Сталінська	1124	1121	1122	1107	898	1014
Дніпропетровська	1742	1739	1738	1694	1495	1354
Запорізька	1279	1270	1270	1232	961	1137
Кіровоградська	1769	1769	1630	1686	420	1116
Миколаївська	993	987	987	938	464	535
Одеська	2087	2074	2074	1976	641	1094
Херсонська.	925	919	919	892	723	471
Всього	26985	26887	2655	26291	17377	18063
Волинська	69	38	29	–	–	–
Дрогобицька	54	51	48	–	–	–
Ізмаїльська	39	37	33	–	–	–
Львівська	66	49	42	–	–	–
Ровенська	44	30	29	1	1	1
Станіславська	43	29	9	–	–	–
Тернопільська	81	78	69	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–
Всього	396	312	259	1	1	1
По УРСР	27381	27199	26812	26292	17378	18064

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 133 зв.

Додаток 91

ГРУПУВАННЯ КОЛГОСПІВ ПО КІЛЬКОСТІ ФЕРМ ПРОДУКТИВНОЇ ХУДОБИ ТА ПТИЦІ НА 01.01.1945 р.

Області	Кількість колгоспів, що мають одночасно два види ферм				Кількість колгоспів, що мають лише одну ферму			Кількість колгоспів, що не мають ні одної ферми продуктивної худоби	Всього колгоспів	Кількість колгоспів, що мають птахоферму
	ферму вел. рог. худ., свиноферму і вівце-козоферму	ферму вел. рог. худ. і свиноферму	ферму вел. рог. худ. і вівце-козоферму	свиноферму і вівце-козоферму	великої рогатої худоби	свиноферму	вівце-козоферму			
Київська	1242	421	372	–	314	–	–	1	2350	2194
Чернігівська	1247	216	317	–	104	–	–	4	1888	1702
Житомирська	340	170	428	–	962	–	–	14	1914	1228
Вінницька	751	551	357	1	266	–	–	10	1936	1374
Кам'янець-Подільська	1014	124	262	2	207	1	3	9	1622	1353
Сумська	991	203	261	–	126	–	–	9	1590	1356
Полтавська	1270	1025	56	–	108	–	–	–	2459	2155
Харківська	1112	138	548	–	231	–	–	–	2029	1627
Ворошиловградська	929	18	48	–	1	–	–	–	996	955
Сталінська	827	71	191	–	10	–	–	–	1099	979
Дніпропетровська	1200	295	154	–	45	–	–	–	1694	1641
Запорізька	895	66	242	–	24	–	–	–	1227	1065
Кіровоградська	280	140	836	–	430	–	–	31	1717	1083
Миколаївська	344	118	190	1	286	1	1	3	944	620
Одеська	438	200	655	–	683	3	1	19	1999	1243
Херсонська	415	303	54	2	120	3	1	–	898	700
По УРСР	13295	4059	4971	6	3917	8	6	100	26362	21275
Було на 01.01.1941 р.	26442	397	51	–	–	1	–	–	26891	26587

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 138.

Додаток 92

**ГРУПУВАННЯ КОЛГОСПІВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР ЗА НАЯВНІСТЮ КОРІВ
НА 01.01.1945 р.**

Області	Всього колгоспів	Кількість колгоспів, які не мають корів	Кількість колгоспів, які мають корів									
			1	2	3	4	5	6-7	8-10	11-14	15-24	25 і більше
Київська	2350	754	311	272	216	140	146	192	159	98	49	13
Чернігівська	1888	1004	260	169	104	67	64	69	61	44	41	5
Житомирська	1914	1306	212	117	69	42	33	51	50	27	6	1
Вінницька	1936	919	207	166	122	105	83	90	120	66	51	7
Кам'янець-Подільська	1622	846	232	138	97	72	58	61	51	30	27	10
Сумська	1590	532	261	225	139	111	80	85	68	51	29	9
Полтавська	2459	788	356	305	204	181	133	183	160	92	45	12
Харківська	2029	354	258	292	240	226	173	200	158	89	35	4
Ворошиловградська	996	38	50	75	75	82	81	147	130	132	126	60
Сталінська	1099	62	60	100	92	94	83	156	199	127	99	27
Дніпропетровська	1694	397	229	255	186	140	99	160	110	62	49	7
Запорізька	1227	117	96	147	168	116	103	169	131	101	61	18
Кіровоградська	1717	768	225	209	152	112	65	93	55	22	15	1
Миколаївська	944	193	80	119	80	69	62	116	105	68	42	10
Одеська	1999	977	209	176	111	96	94	124	97	49	56	10
Херсонська	898	312	143	127	65	56	42	53	50	30	15	5
По УРСР	26362	9367	3189	2892	2120	1709	1399	1949	1704	1088	746	190
У % до підсумку	100,0	35,5	12,1	11,0	8,0	6,5	5,3	7,4	6,5	4,1	2,8	0,8

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 138 зв.

Додаток 93

ГРУПУВАННЯ КОЛГОСПІВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР ЗА НАЯВНІСТЮ СВИНОМАТОК
НА 01.01.1945 р.

Області	Всього колгоспів	Кількість колгоспів, що не мають свинюматок	Кількість колгоспів, які мають свинюматки									
			1	2	3	4	5	6-7	8-10	11-14	15-20	21 і більше
Київська	2350	1303	260	204	145	106	87	97	84	31	22	11
Чернігівська	1888	860	176	141	116	90	102	128	139	73	50	13
Житомирська	1914	1681	110	50	26	11	13	9	9	3	1	1
Вінницька	1936	1026	184	153	145	102	80	84	103	31	20	8
Кам'янець-Подільська	1622	700	217	168	122	109	77	106	79	26	13	5
Сумська	1590	723	148	142	105	120	89	95	88	50	27	3
Полтавська	2459	871	221	180	168	170	154	224	261	126	63	21
Харківська	2029	1134	178	163	176	130	91	87	57	10	2	1
Ворошиловградська	996	98	31	73	84	96	103	169	174	95	64	9
Сталінська	1099	416	60	75	91	92	92	96	101	48	21	7
Дніпропетровська	1694	557	183	163	135	101	103	155	139	83	53	22
Запорізька	1227	496	151	111	108	74	62	87	63	56	17	2
Кіровоградська	1717	1362	147	73	35	23	29	32	16	–	–	–
Миколаївська	944	588	87	62	53	34	37	37	26	10	10	–
Одеська	1999	1647	135	86	49	26	10	20	15	5	3	3
Херсонська	898	512	76	71	56	37	29	45	37	11	17	7
По УРСР	26362	13974	2364	1915	1614	1321	1158	1471	1391	658	383	113
У % до підсумку	100,0	53,0	9,0	7,2	6,1	5,0	4,4	5,6	5,3	2,5	1,5	0,4

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 139.

Додаток 94

**ГРУПУВАННЯ КОЛГОСПІВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР ЗА НАЯВНІСТЮ ВІВЦЕ-КОЗОМАТОК
НА 01.01.1945 р.**

Області	Всього колгоспів	Кількість колгоспів, що не мають вівце-козوماتок	Кількість колгоспів, які мають вівце-козوماتки								
			1-3	4-6	7-12	13-21	22-30	31-50	51-75	76-100	101 і більше
Київська	2350	785	63	169	646	401	165	89	28	2	2
Чернігівська	1888	338	44	78	341	510	281	192	71	14	19
Житомирська	1914	1269	107	64	113	216	76	48	18	3	–
Вінницька	1936	868	124	115	178	197	143	161	91	33	26
Кам'янець-Подільська	1622	365	146	122	225	216	158	192	106	44	48
Сумська	1590	416	108	176	415	305	102	50	10	5	3
Полтавська	2459	1369	281	206	281	165	72	58	12	10	5
Харківська	2029	398	31	36	152	490	489	340	74	17	2
Ворошиловградська	996	16	20	27	98	220	178	239	121	42	35
Сталінська	1099	86	27	24	85	224	172	292	125	36	28
Дніпропетровська	1694	423	158	265	408	268	106	46	10	4	6
Запорізька	1227	115	37	26	104	206	194	309	122	63	51
Кіровоградська	1717	623	38	46	191	707	98	12	2	–	–
Миколаївська	944	521	98	60	97	85	32	31	9	5	6
Одеська	1999	1145	137	105	163	147	123	101	43	27	8
Херсонська	898	482	94	48	97	73	43	39	9	8	5
По УРСР	26362	9219	1513	1567	3594	4430	2432	2199	851	313	244
У % до підсумку	100,0	35,0	5,8	5,9	13,7	16,8	9,2	8,3	3,2	1,2	0,9

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 139 зв.

Додаток 95

ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В РАДГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

(тис. голів)

Області	Велика рогата худоба		Свині	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
Київська	19,6	3,4	16,3	0,9
Чернігівська	7,3	2,7	9,4	1,9
Житомирська	7,6	1,1	6,1	0,6
Вінницька	16,5	3,7	14,5	0,9
Кам'янець-Подільська	3,6	0,4	2,9	0,3
Сумська	14,2	2,3	12,5	2,0
Полтавська	23,1	4,7	53,3	4,9
Харківська	52,0	9,0	72,3	3,5
Ворошиловградська	39,4	9,8	48,1	4,4
Сталінська	62,9	12,4	113,8	8,6
Дніпропетровська	29,8	4,2	44,1	2,1
Запорізька*	28,9*	4,9	28,3*	2,3
Кіровоградська	17,2	1,6	31,1	2,3
Миколаївська*	4,5*	2,1	27,2*	0,7
Одеська*	15,7	2,4	37,4	0,9
Херсонська	—	5,9		2,0
Всього	378,3	70,6	517,3	38,3
Волинська	4,5	—	1,3	—
Дрогобицька	3,9	0,2	0,8	—
Ізмаїльська	3,0	1,9	0,3	0,1
Львівська	2,8	0,2	0,7	—
Ровенська	1,4	—	0,5	—
Станіславська	5,6	0,1	1,1	—
Тернопільська	2,2	0,2	0,9	—
Чернівецька	2,4	0,8	0,8	0,3
Всього	25,8	3,4	6,4	0,4
Всього по УРСР у кордонах 1941 р.	404,1	74,0	523,7	38,7
Всього у нинішніх кордонах України	415,9	—	534,8	—

*У кордонах області 1941 року.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 132 зв; Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К: Держстатвидав, 1960. – С. 269.

Додаток 96

ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В РАДГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

(тис. голів)

Області	Вівці й кози		Коні	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
Київська	1,2	0,5	6,0	3,4
Чернігівська	1,0	0,4	2,6	1,0
Житомирська	0,5	0,3	2,5	1,6
Вінницька	1,3	0,4	6,7	4,1
Кам'янець-Подільська	0,3	0,2	1,6	1,0
Сумська	2,2	-	4,1	1,0
Полтавська	8,5	0,4	8,6	2,8
Харківська	23,5	4,2	13,9	2,2
Ворошиловградська	73,8	10,0	14,4	3,1
Сталінська	60,0	8,8	18,3	2,2
Дніпропетровська	5,8	0,6	8,7	1,1
Запорізька	80,9*	1,0	8,3	1,4
Кіровоградська	6,4	0,1	5,2	1,1
Миколаївська	76,1*	3,2	10,7	1,2
Одеська	21,2*	1,0	5,8	1,5
Херсонська	-	10,0	-	2,0
Всього	362,7	41,1	117,4	30,7
Волинська	1,7	-	1,2	0,1
Дрогобицька	-	-	0,9	0,1
Ізмаїльська.	29,0	2,6	1,6	1,4
Львівська.	0,1	-	0,8	0,1
Ровенська	0,4	0,1	0,6	0,1
Станіславська	0,3	-	1,5	0,2
Тернопільська	0,9	0,1	1,2	0,6
Чернівецька	5,1	0,3	0,8	0,2
Всього	37,5	3,1	8,6	2,8
Всього по УРСР у кордонах 1941 р.	400,2	44,2	126,0	33,5
Всього у нинішніх кордонах України	544,7	-	132,2	-

*У кордонах 1941 р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 133; Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К: Держстатвидав, 1960. – С. 269.

Додаток 97

**ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В ГОСПОДАРСТВАХ КОЛГОСПНИКІВ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР НА 01.01.1945 р.**

(тис. голів)

Області	Велика рогата худоба	Свині	Вівці	Кози	Коні
Київська	294,6	88,3	5,2	49,6	0,2
Чернігівська	281,0	145,6	39,6	29,9	0,1
Житомирська	243,2	82,0	22,9	1,5	0,1
Вінницька	301,0	108,0	111,1	11,9	0,4
Кам'янець-Подільська	272,1	97,2	63,6	5,5	0,2
Сумська	188,0	99,1	44,4	54,0	–
Полтавська	286,1	94,1	49,8	60,6	–
Харківська	171,2	12,6	7,2	33,5	0,1
Ворошиловградська	105,9	18,4	20,8	15,5	–
Сталінська	104,2	10,2	17,1	17,6	0,1
Дніпропетровська	168,5	53,6	9,6	15,8	–
Запорізька	124,5	30,9	26,5	8,2	0,3
Кіровоградська	125,2	27,7	4,2	18,9	–
Миколаївська	56,6	7,8	16,2	7,9	0,3
Одеська	175,7	35,6	51,7	10,9	0,5
Херсонська	78,0	22,4	15,1	2,0	–
Всього	2975,8	933,5	505,0	343,3	2,3
Ізмаїльська	0,3	0,1	0,5	–	0,1
Тернопільська	0,6	0,1	0,1	0,1	0,3
Чернівецька	0,1	–	–	–	–
Всього	1,0	0,2	0,6	0,1	0,4
По УРСР	2976,8	933,7	505,6	343,4	2,7

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 140.

Додаток 98

**ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В ГОСПОДАРСТВАХ КОЛГОСПНИКІВ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСРНА 01.01.1945 р. У % ДО ПОГОЛІВ'Я НА 01.01.1941 р.**

Області	Велика рогата худоба	Свині	Вівці	Кози	Коні
Київська	81,2	27,2	23,5	244,3	100,0
Чернігівська	104,0	48,8	72,3	168,9	100,0
Житомирська	82,7	30,8	69,2	250,0	100,0
Вінницька	92,0	44,3	167,1	96,7	200,0
Кам'янець-Подільська	90,4	42,6	164,7	171,9	200,0
Сумська	91,8	42,3	64,7	217,7	–
Полтавська	107,2	38,2	70,6	167,4	–
Харківська	96,3	7,4	31,7	226,4	–
Ворошиловградська	110,3	26,6	57,9	163,2	–
Сталінська	91,2	9,0	28,8	293,3	–
Дніпропетровська	90,4	25,2	40,0	219,4	–
Запорізька	74,6	18,0	34,6	215,8	–
Кіровоградська	78,4	19,9	55,3	217,2	–
Миколаївська	56,6	13,2	47,9	179,5	–
Одеська	96,2	30,4	62,6	63,7	–
Херсонська	67,9	31,0	22,7	200,0	–
Всього	89,5	31,5	66,2	183,0	287,5
Волинська	–	–	–	–	–
Дрогобицька	–	–	–	–	–
Ізмаїльська	20,0	3,7	55,6	–	–
Львівська	–	–	–	–	–
Ровенська	–	–	–	–	–
Станіславська	–	–	–	–	–
Тернопільська	8,8	1,8	11,1	14,3	300,0
Чернівецька	–	–	–	–	–
Всього	2,4	0,5	5,7	6,7	66,7
По УРСР	88,4	31,1	65,4	181,6	192,9

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 140 зв.

Додаток 99

**ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В ОДНООСІБНИХ ГОСПОДАРСТВАХ
У СІЛЬСЬКИХ МІСЦЕВОСТЯХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР НА 01.01.1945 р.**

(тис. голів)

Області	Велика рогата худоба	Свині	Вівці	Кози	Кони
Київська	1,1	0,3	–	0,8	0,2
Чернігівська	3,6	2,2	0,3	2,7	0,3
Житомирська	0,6	0,1	–	–	0,1
Вінницька	1,2	0,5	0,4	0,2	0,1
Кам'янець-Подільська	1,0	0,5	0,2	0,2	0,2
Сумська	1,1	1,0	0,3	1,6	0,1
Полтавська	1,1	0,5	0,5	1,4	0,1
Харківська	0,4	0,1	0,1	0,5	0,1
Ворошиловградська	0,4	–	–	0,1	–
Сталінська	0,2	–	–	0,1	–
Дніпропетровська	0,7	0,3	0,2	0,2	0,1
Запорізька	0,1	–	–	–	–
Кіровоградська	0,3	0,1	–	0,4	–
Миколаївська	–	–	–	–	–
Одеська	0,7	0,2	0,1	0,1	0,2
Херсонська	0,6	0,1	0,1	–	0,1
Всього	13,1	5,9	2,2	8,3	1,6
Волинська	160,4	33,4	85,4	0,3	107,0
Дрогобицька	245,2	19,7	17,0	5,4	71,2
Ізмаїльська	95,1	35,7	294,5	1,2	79,2
Львівська	177,3	24,5	18,1	2,1	90,3
Ровенська	190,5	63,6	62,0	0,6	104,1
Станіславська	193,1	22,2	42,9	17,5	63,1
Тернопільська	228,8	29,3	52,1	14,6	141,4
Чернівецька	177,8	65,0	167,3	5,7	47,5
Всього	1468,2	293,4	739,3	47,4	703,8
По УРСР	1481,3	299,3	741,5	55,7	705,4

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 141.

Додаток 100

**ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ В ОДНООСІБНИХ ГОСПОДАРСТВАХ
У СІЛЬСЬКИХ МІСЦЕВОСТЯХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
НА 01.01.1945 Р. У % ДО ПОГОЛІВ'Я НА 01.01.1941 Р.**

Області	Велика рогата худоба	Свині	Вівці	Кози	Коні
Київська	78,6	15,8	–	80,0	28,6
Чернігівська	400,0	91,7	300,0	180,0	25,0
Житомирська	54,5	11,1	–	–	33,3
Вінницька	120,0	26,3	100,0	33,3	16,7
Кам'янець-Подільська	100,0	35,7	50,0	50,0	66,7
Сумська	183,3	66,7	150,0	94,1	11,1
Полтавська	275,0	50,0	100,0	70,0	25,0
Харківська	133,3	25,0	–	83,3	25,0
Ворошиловградська	200,0	–	–	50,0	–
Сталінська	200,0	–	–	100,0	–
Дніпропетровська	700,0	300,0	200,0	200,0	100,0
Запорізька	–	–	–	–	–
Кіровоградська	150,0	20,0	–	57,1	–
Миколаївська	–	–	–	–	–
Одеська	700,0	200,0	–	100,0	100,0
Херсонська	200,0	100,0	–	–	100,0
Всього	167,9	47,2	115,8	91,2	28,1
Волинська	42,4	10,9	48,5	42,9	55,7
Дрогобицька	72,6	21,4	42,2	75,0	62,7
Ізмаїльська	129,2	41,8	81,7	63,2	76,0
Львівська	58,2	14,5	35,9	55,3	59,4
Ровенська	45,9	19,0	42,7	40,0	58,5
Станіславська	57,1	18,7	36,8	67,3	59,6
Тернопільська	53,7	11,9	57,3	58,2	63,7
Чернівецька	90,9	53,2	65,6	52,3	61,1
Всього	59,5	19,9	59,9	61,5	61,4
По УРСР	59,8	20,1	59,9	64,6	71,3

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 141 зв.

ВИРОБНИЦТВО, ЗАГОТІВЛІ ТА ЗАКУПІВЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Додаток 101

УРОЖАЙНІСТЬ ТА ВИРОБНИЦТВО НАЙВАЖЛИВІШИХ ВИДІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УРСР У 1940 р. У ПОРІВНЯННІ З 1913 р. *

Урожайність та види продукції	1913 р.	1940 р.	1940 р. у процентах до 1913 р.
Урожайність (у центнерах з одного гектара):			
зернових культур	9,4	12,4	131,9
у т.ч.:			
озимої пшениці	11,8	12,1	102,5
ярої пшениці	7,5	8,4	112,0
цукрових буряків (фабричних)	167	159	95,2
соняшнику	9,3	13,1	140,9
картоплі	79	101	127,8
овочів	дані відсутні	113	–
Валовий збір (у тисяч тонн):			
зерна	23157	26420	114,1
у т.ч. пшениці	7970	8407	105,5
цукрового буряка	9337	13052	139,8
соняшнику	71	946	1332,4
картоплі	8546	20644	241,6
овочі	дані відсутні	5486	–
Виробництво тваринницької продукції (тис. тонн)			
худоби і птиці (у живій вазі)	1603	1650	102,9
молока	4667	7114	152,4
яєць (млн штук)	3005	3273	108,9
Виробництво продукції на душу населення:			
зерна (кг)	658	636	96,7
м'яса (кг) у живій вазі	–	40,2	–
м'яса (кг) у забійній вазі	32	27	84,4
молока (кг)	133	171	128,6
яєць (шт.)	85	79	92,4
вовни (кг)	–	0,33	–
картоплі (кг)	243	487	200,4
плодів і ягід (кг)	16	19	118,8

* У нинішніх кордонах України.

Подано за: Народне господарство Української РСР у 1973 р. – К.: Політвидав України, 1974. – С.193–194; Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 283, 286.

Додаток 102

**ВИРОБНИЦТВО ТВАРИНИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ПО КАТЕГОРІЯХ
ГОСПОДАРСТВ НА КІНЕЦЬ 1940 р.**

Види продукції	Всі категорії господарств	Колгоспи, радгоспи та інші державні господарства	У тому числі		Особисті підсобні господарства населення
			колгоспи	радгоспи	
М'ясо і сало всіх видів (у забійній вазі) тис. т	1127	298	195	53	828
Свинина (у забійній вазі) тис. т	568	158	101	33	410
Молоко – тис. т	7114	1306	834	354	5808
Яйця – млн шт.	3273	225	175	29	3048
Вовни – тис. т	13,5	9,4	7,6	1,6	4,1

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1973 році. Статистичний щорічник. – К.: Політвидав України, 1974. – С. 264.

Додаток 103

**ВИРОБНИЦТВО М'ЯСА І САЛА НА 100 ГЕКТАРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
УГІДЬ В УРСР У 1940 р.**

(у центнерах)

Види продукції	У живій вазі			У забійній вазі		
	всі категорії господарств	Колгоспи і радгоспи	колгоспи	всі категорії господарств	колгоспи і радгоспи	колгоспи
Виробництво м'яса і сала всіх видів	39,2	9,2	9,6	25,7	6,1	5,3
Виробництво свинини	21,0	5,2	5,1	16,0	4,1	3,9

Подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 283.

Додаток 104

ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ ПРОДУКТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В 1940 р.

(всі категорії господарств)

(тис. т)

Зернові культури	9368	Картопля	1823
в тому числі:		Овочі	1329
пшениця	3831	Фрукти і ягоди	141
жито	1386	у т.ч. виноград	52
кукурудза	233	Худоба та птиця у вазі	
ячмінь	2306	живої худоби –	516
овес	671	в перерахунку на	
просо	528	зabійну вагу	306
гречка	152	Молоко і молочні продукти	
рис	1	в перерахунку на молоко	1006
зернобобові	210	Вовна (не мита)	
Цукрові буряки	12669	залікової ваги	12,2
Соняшник – тис. т	486	Яйця – млн шт.	1039
Льон (волокно)	10,4		

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1973 році. Статистичний щорічник. – К.: Політвидав України, 1974. – С. 307.

Додаток 105

ПИТОМА ВАГА ПРОДАЖУ ДЕРЖАВІ ПРОДУКТІВ КОЛГОСПАМИ, РАДГОСПАМИ ТА ІНШИМИ ДЕРЖАВНИМИ ГОСПОДАРСТВАМИ В УСІХ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЛЯХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОДУКТІВ У 1940 р.

(у процентах)

Зернові культури	Цукрові буряки	Соняшник	Картопля	Овочі	Худоба та птиця *	Молоко	Вовна
Колгоспи, радгоспи та інші державні господарства							
93,6	95,6	87,0	52,4	96,9	52,9	64,2	88,0
Радгоспи та інші державні господарства							
8,5	3,0	2,7	0,1	4,2	20,4	22,2	15,6

- Включено приріст від відгодівлі та нагулу худоби в державних відгодівельних господарствах.

Складено за: Народне господарство Української РСР у 1973 році. Статистичний щорічник. – К.: Політвидав України, 1974. – С. 308.

Додаток 106

**ДЕРЖАВНІ ЗАГОТІВЛІ І ЗАКУПІВЛІ ПРОДУКТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
В УСІХ КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ УРСР***

Види продуктів	Одиниця виміру	1940 р.	1945 р.	1946 р.	1950 р.
Зерно – всього	тис. т	9358,0	5582,7	3835,8	8658,9
	млн пудів	571,3	340,8	234,1	528,6
у тому числі:					
пшениця	– // –	231,6	96,7	75,7	240,9
жито	– // –	84,0	63,5	55,8	128,9
кукурудза	– // –	14,2	17,4	9,3	47,7
гречка	– // –	9,2	3,0	2,5	2,0
просо	– // –	32,2	7,6	11,1	2,5
бобові	– // –	12,7	3,8	1,8	4,4
овес	– // –	40,4	32,3	24,3	33,6
ячмінь	– // –	139,5	104,7	51,1	62,5
інші зернові	– // –	1,0	4,2	1,8	1,9
Олійні культури – всього	тис. т	578,0	212,4	192,1	523,7
у тому числі:					
соняшник	– // –	485,0	206,5	186,1	455,7
озимий ріпак	– // –	31,9	1,2	0,6	40,5
льон-кудряш	– // –	14,1	1,1	1,5	11,2
соя	– // –	34,6	1,3	1,3	9,0
рицина	– // –	11,9	0,9	1,8	6,7
Цукрові буряки	– // –	12709	3039	2130	13925
Картопля	– // –	1812,9	949,0	690,4	1312,0
Овочі – всього:	– // –	1322,0	545,8	347,6	657,5
у тому числі:					
капуста	– // –	387,6	196,9	93,0	212,6
цибуля	– // –	78,9	28,4	10,4	23,8
огірки	– // –	233,0	98,3	68,8	74,2
буряки	– // –	101,2	60,9	46,7	70,5
морква	– // –	58,8	38,2	14,1	35,7
помідори	– // –	371,8	97,9	106,3	212,7
малопоширені та інші овочі	– // –	30,4	–	–	4,7
Плоди зерняткові і кісточкові	– // –	71,9	53,6	31,6	93,5
Виноград	– // –	42,3	23,4	15,3	33,0
Баштанні культури	– // –	193,5	6,1	5,7	12,1
Ягоди культурні	– // –	1,9	0,7	–	–
Сухофрукти	– // –	–	–	–	14,8
Льон-довгунець (волокно)	– // –	10100	1795	2355	7669
Льон-довгунець (насіння)	– // –	6001	1958	2700	5351
Коноплі (волокно)	– // –	12461	1630	6145	11537
Коноплі (насіння)	– // –	9156	1838	3970	8272
Коноплі південні (стебло)	– // –	32432	–	1699	27131
Коноплі південні (насіння)	– // –	4850	–	68	2220
Махорка	– // –	91069	13917	16207	17861
Тютюни	– // –	16783	2584	2687	7136
Хміль	– // –	3717	245	613	1252
Ефіроолійні культури	– // –	25548	3718	2600	10995
Шовковичні кокони	ц	4238	3618	4283	8966
Ворсовальна шишка	т	2000	–	–	31
Цикорій	т	–	–	–	–
Сіно	тис. т	527,3	330,5	320,1	386,4
Насіння багаторічних трав	тис. ц	71,8	6,1	23,1	182,2
Насіння однорічних трав	– // –	136,1	10,4	17,6	23,9

Додаток 106
(продовження)

Худоба та птиця (у живій заліковій вазі):					
без привісу від відгодівлі	тис.	482,2	120,9	235,3	423,9
з привісом від відгодівлі	- // -	521,0	126,2	248,0	462,3
Крім того, конина	- // -	-	-	-	-
Молоко	- // -	1022,3	297,0	683,4	1509,1
Яйця	млн шт.	1045,4	411,8	407,2	634,6
Вовна	т залікової ваги	11860	2201	3711	9659
у тому числі:					
тонка	- // -	-	-	-	506
напівтонка	- // -	-	-	-	1685
напівгруба	- // -	-	-	-	2751
груба	- // -	-	-	-	4313
Шкірсировина – всього	- // -				
велика	- // -	2446,9	889,9	1781,0	2155,6
дрібна	- // -	4273,2	1451,2	2203,7	3964,1
свиняча	тис. шт.	4415,9	289,0	473,7	2511,9
у тому числі:					
шкірсировина збірна:					
велика	- // -	1557,7	669,8	862,1	1048,5
дрібна	- // -	3783,4	1202,0	1945,4	3678,8
свиняча	- // -	3551,7	200,5	360,0	1760,6
шкірсировина від забою	- // -				
велика	- // -	889,2	220,1	918,9	1107,1
дрібна	- // -	489,8	249,2	258,3	285,3
свиняча	- // -	864,2	88,5	113,7	751,3
Хутровина	- // -	9902,6	4525,5	11926,8	14438,0
Хутросировина	тис. крб.	28292,5	18065,2	32539,2	193648,0
Каракуль-смушки	тис. шт.	-	48,7	66,9	133,1

* У нинішніх кордонах України.

Подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 414, 416, 418, 420.

Додаток 107

ДЕРЖАВНІ ЗАГОТІВЛІ І ЗАКУПКИ РОСЛИННИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УСІХ
КАТЕГОРІЯХ ГОСПОДАРСТВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР У 1940 р.

	Зерна	У т. ч. пшениці	Олійних культур	Соняшнику	Цукрових буряків	Льону – довгунця	Худоби та птиці у живій вазі	Молока
По УРСР	8943,1	3526	578,0	481,9	12709	10100	506	985
Вінницька	508,2	175	19,0	5,7	2279	–	30	51
Волинська	52,8	9	–	–	11	41	23	9
Ворошилоградська	234,5	103	54,8	52,0	44	–	17	43
Дніпропетровська	823,7	444	88,5	81,1	53	–	30	83
Житомирська	187,0	52	2,1	–	358	5920	22	57
Запорізька	338,8	480	48,1	37,4	–	–	29	99
Кам'янець-Подільська	773,9	105	10,4	0,5	1304	1304	25	43
Київська	323,4	83	5,9	0,3	987	1001	18	40
Кіровоградська	632,9	243	53,9	44,7	1167	–	20	50
Львівська	56,1	6	–	–	58	152	33	26
Миколаївська	650,8	181	30,1	28,5	124	–	11	36
Одеська	749,5	221	70,4	56,5	179	–	28	59
Полтавська	619,2	213	43,4	39,5	1369	23	33	62
Ровенська	48,8	7	–	–	181	–	19	6
Сталінська	520,2	358	54,1	50,4	–	–	22	73
Станіславська	23,0	6	–	–	88	16	17	9
Сумська	408,6	108	3,0	3,0	1197	–	21	44
Тернопільська	71,2	15	–	–	91	6	21	11
Харківська	578,6	265	51,7	50,6	1170	–	34	76
Херсонська	660,1	281	20,6	20,6	–	–	9	28
Черкаська	416,3	109	2,4	2,4	1513	–	18	33
Чернівецька	22,4	6	16,5	8,7	146	–	5	5
Чернігівська	232,3	26	–	–	390	2941	21	42

Подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 423 – 427;
Народне господарство Української РСР в 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник. – К.: Статистика, 1972. – С. 279 – 281; 285 – 286.

Додаток 108

РІЧНІ ПОРАЙОННІ НОРМИ ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ПОСТАВКИ МОЛОКА ДЕРЖАВІ КОЛГОСПАМИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР ВВЕДЕНІ В ДІЮ В 1941 р.

(у літрах з га)

п/п №	Райони	Норма поставок молока	п/п №	Райони	Норма поставок молока
	Київська область		46.	Велико – Половецький	18
			47.	Володарський	18
1.	Бородянський	25	48.	Катеринопшльський	18
2.	Броварський	25	49.	Маньківський	18
3.	Вище – Дубечнянський	25	50.	Ржищівський	18
4.	Київський	25	51.	Сквирський	18
5.	Макарівський	25	52.	Тетіївський	18
6.	Черкаський	25	53.	Уманський	18
7.	Бишівський	23		Чернігівська область	
8.	Васильківський	23	1.	Мало-Дівицький	24
9.	Вільшанський	23	2.	Ічнянський	24
10.	Димерський	23	3.	Прилуцький	24
11.	Жашківський	23	4.	Бахмацький	22
12.	Іванківський	23	5.	Ново – Басанський	22
13.	Кагановичський	23	6.	Срібнянський	22
14.	Канівський	23	7.	Яблунівський	22
15.	Корсунський	23	8.	Чернігівський	22
16.	Лисянський	23	9.	Борзнянський	22
17.	Мокро – Калигірський	23	10.	Бобровицький	22
18.	Розважівський	23	11.	Лосинівський	22
19.	Смілянський	23	12.	Іваницький	19
20.	Чернобильський	23	13.	Куликівський	19
21.	Переяславський	23	14.	Ніжинський	19
22.	Шполянський	20	15.	Багатуринський	19
23.	ім. Г. І. Петровського	20	16.	Дмитріївський	19
24.	Рокитнянський	20	17.	Носівський	19
25.	Баришівський	20	18.	Березнянський	19
26.	Богуславський	20	19.	Комарівський	19
27.	Бориспольський	20	20.	Олишівський	19
28.	Гребінківський	20	21.	Остерський	19
29.	Кагарлицький	20	22.	Тупичівський	19
30.	Ладизинський	20	23.	Сосницький	19
31.	Миронівський	20	24.	Варвинський	16
32.	Обухівський	20	25.	Козелецький	16
33.	Ставищанський	20	26.	Михайло – Коцюбинський	16
34.	Тальнівський	20	27.	Ріпкинський	16
35.	Фастівський	20	28.	Коропський	16
36.	Христинівський	20	29.	Менський	16
37.	Березанський	20	30.	Новгород – Сіверський	16
38.	Білоцерківський	20	31.	Понорницький	16
39.	Таращанський	20	32.	Щорський	16
40.	Узинський	20	33.	Корюківський	16
41.	Буцький	18	34.	Семенівський	16
42.	Звенигородський	18	35.	Добрянський	16
43.	Новошепелицький	18	36.	Любецький	16
44.	Ротмистрівський	18			
45.	Бабанський	18			

**Додаток 108
(продовження)**

п/п №	Райони	Норма поставок молока	п/п №	Райони	Норма поставок молока
37.	Городнянський	16	10.	Ільїнецький	20
38.	Грем'яцький	16	11.	Чечільницький	20
39.	Холмський	16	12.	Калинівський	20
	Житомирська область		13.	Комсомольський	20
			14.	Турбівський	20
1.	Бердичівський	24	15.	Уланівський	20
2.	Чуднівський	24	16.	Хмільницький	20
3.	Ярунський	24	17.	Брацлавський	20
4.	Житомирський	24	18.	Вороновицький	20
5.	Коростишівський	24	19.	Дашівський	20
6.	Малинський	24	20.	Жмеринський	20
7.	Новоград – Волинський	24	21.	Крижопольський	20
8.	Троянівський	24	22.	Бершадський	18
9.	Черняхівський	24	23.	Липовецький	18
10.	Емільчинський	24	24.	Могилів – Подільський	18
11.	Андрушівський	21	25.	Муровано-Куриловецький	18
12.	Барашівський	21	26.	Тиврівський	18
13.	Баранівський	21	27.	Шпиківський	18
14.	Брусилівський	21	28.	Барський	18
15.	Володарсько–Волинський	21	29.	Гайсинський	18
16.	ім. Держинського	21	30.	Літинський	18
17.	Корнинський	21	31.	Ольгопольський	18
18.	Любарський	21	32.	Оратівський	18
19.	Потіївський	21	33.	Плисківський	18
20.	Радомишльський	21	34.	Ситковецький	18
21.	Ружинський	21	35.	Теплицький	18
22.	Червоноармійський	21	36.	Тульчинський	18
23.	Янушпольський	21	37.	Яришівський	18
24.	Вчорайшанський	21	38.	Копайгородський	18
25.	Народицький	21	39.	Немирівський	18
26.	Базарський	18	40.	Погребищенський	18
27.	Коростенський	18	41.	Станіславчицький	18
28.	Попільнянський	18	42.	Тростянецький	18
29.	Чоповицький	18	43.	Шаргородський	18
30.	Щорський	18	44.	Ободівський	18
31.	Овруцький	18		Кам'янець-Подільська область	
32.	Словечанський	18	1.	Дунаєвецький	24
33.	Городницький	18	2.	Чемеровецький	24
34.	Лугинський	18	3.	Проскурівський	24
35.	Олевський	18	4.	Орининський	24
	Вінницька область		5.	Шепетівський	24
1.	Вінницький	20	6.	Смотрицький	24
2.	Ямпольський	20	7.	Довжоцький	21
3.	Томашпольський	20	8.	Ярмолинецький	21
4.	Черновецький	20	9.	Волочиський	21
5.	Козятинський	20	10.	Берездівський	21
6.	Монастирищенський	20	11.	Заславський	21
7.	Піщанський	20	12.	Полонський	21
8.	Самгородоцький	20	13.	Вовковинецький	21
9.	Джулинський	20			

**Додаток 108
(продовження)**

№ п/п	Райони	Норма поставок молока	№ п/п	Райони	Норма поставок молока
14.	Деражанський	21	27.	Червоний	18
15.	Красилівський	21	28.	Шосткинський	18
16.	Сатанівський	21	29.	Ямпольський	18
17.	Фельштинський	21	30.	Середино – Будський	18
18.	Чорноострівський	21	31.	Хільчицький	
19.	Антонінський	21		Полтавська область	
20.	Славутський	21	1.	Гельм'язівський	22
21.	Теофілопольський	21	2.	Полтавський	22
22.	Летичівський	21	3.	Кременчуцький	22
23.	Вінковоцький	21	4.	Семенівський	22
24.	Ново-Ушицький	21	5.	Золотоніський	22
25.	Солобківецький	21	6.	Хорольський	22
26.	Михалпольський	21	7.	Велико – Кринківський	22
27.	Старокостянтинівський	21	8.	Карлівський	22
28.	Плужнянський	21	9.	Ірклівський	22
29.	Городоцький	21	10.	Сінчанський	22
30.	Миньковецький	21	11.	Драбівський	19
31.	Базалійський	21	12.	Решетилівський	19
32.	Грицівський	21	13.	Глобинський	19
33.	Ляховецький	21	14.	Диканський	19
34.	Старо – Ушицький	18	15.	Котелевський	19
35.	Меджибізький	18	16.	Машівський	19
36.	Остропольський	18	17.	Ново – Санджарський	19
37.	Старо – Синявський	18	18.	Зіньківський	19
	Сумська область		19.	Лубенський	19
1.	Штепівський	24	20.	Лохвицький	19
2.	Лебединський	24	21.	Шишацький	19
3.	Краснопільський	24	22.	Оболонський	19
4.	Білопільський	24	23.	Миргородський	19
5.	Охтирський	24	24.	Велико – Багачанський	19
6.	Сумський	24	25.	Згурівський	19
7.	Тростянецький	24	26.	Кобиляцький	19
8.	Путівльський	21	27.	Гадяцький	19
9.	Буринський	21	28.	Комишнянський	19
10.	Глинський	21	29.	Яготинський	19
11.	Дубов'язівський	21	30.	Опішнянський	19
12.	Недригайлівський	21	31.	Чутівський	19
13.	Роменський	21	32.	Градизький	19
14.	Синівський	21	33.	Ковалівський	16
15.	Смілівський	21	34.	Козельщинський	16
16.	Талалаївський	21	35.	Оржицький	16
17.	Ульянівський	21	36.	Петрівсько – Роменський	16
18.	Хотінський	21	37.	Покровсько – Багачанський	16
19.	Велико – Писарівський	21	38.	Чорнобаївський	16
20.	Глухівський	21	39.	Пирятинський	16
21.	Грунський	21	40.	Нехворощанський	16
22.	Конотопський	21	41.	Гребінківський	16
23.	Липово – Долинський	21	42.	Кишеньківський	16
24.	Миропільський	21	43.	Лазорківський	16
25.	Шалигінський	21	44.	Чорнухинський	16
26.	Кролевецький	18			

Додаток 108
(продовження)

№ п/п	Райони	Норма поставок молока	№ п/п	Райони	Норма поставок молока
	Харківська область		14.	Іванівський	21
1.	Харківський	26	15.	Новопсковський	21
2.	Валківський	26	16.	Ровеньківський	21
3.	Зачепилівський	26	17.	Марківський	21
4.	Близнюківський	26	18.	Краснодонський	21
5.	Чугуївський	26	19.	Городищенський	21
6.	Дергачівський	26	20.	Станично – Луганський	18
7.	Сахновщанський	26	21.	Білолуцький	18
8.	Зміївський	23	22.	Біловодський	18
9.	Лозівський	23	23.	Лозно – Олександрівський	18
10.	Красноградський	23	24.	Нижнє – Дуванський	18
11.	Липецький	23	25.	Покровський	18
12.	Печенізький	23	26.	Євсузький	18
13.	Петрівський	23	27.	Білокуракинський	18
14.	Золочівський	23	28.	Містківський	18
15.	Барвінківський	23	29.	Троїцький	18
16.	Вовчанський	23	30.	Кремінський	18
17.	Старо – Салтівський	23	31.	Ново – Астраханський	18
18.	Кегичівський	23	32.	Сватівський	18
19.	Олексіївський	23		Сталінська область	
20.	Ізюмський	23	1.	Селидівський	30
21.	Шевченківський	23	2.	Маріупольський	30
22.	Старовірівський	23	3.	Сталінський	30
23.	Ново – Водолазький	23	4.	Велико-Янисольський	30
24.	Краснокутський	23	5.	Костянтинівський	30
25.	Коломацький	23	6.	Горлівський	30
26.	Богодухівський	23	7.	Дзержинський	30
27.	Велико – Бурлуцький	20	8.	Макіївський	30
28.	Балаклійський	20	9.	Будьонівський	28
29.	Вільховатський	20	10.	Артемівський	28
30.	Куп'янський	20	11.	Красноармійський	28
31.	Дворічанський	20	12.	Харцизький	28
32.	Боровський	20	13.	Чистяківський	28
33.	Савинський	20	14.	Добропільський	25
	Ворошиловградська область		15.	Мангушський	25
1.	Сергівський	24	16.	Старо-Керменчицький	25
2.	Олександрівський	24	17.	Тельманівський	25
3.	Слов'яно – Сербський	24	18.	Авдіївський	25
4.	Лисичанський	24	19.	Орджонікідзевський	25
5.	Успенський	24	20.	Слов'янський	25
6.	Новоайдарський	24	21.	Мар'їнський	22
7.	Кагановичський	24	22.	Андріївський	22
8.	Верхнє – Теплівський	24	23.	Волновахський	22
9.	Ново – Світлівський	21	24.	Олександрівський	22
10.	Міловський	21	25.	Ямський	22
11.	Свердловський	21	26.	Володарський	22
12.	Боково – Антрацитівський	21	27.	Сніжнянський	22
13.	Старобільський	21	28.	Амвросіївський	22
			29.	Ольгинський	22
			30.	Старобешевський	22

Подано за: Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1941. – № 17 (6110). – 21 січня ; Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1941 – № 3. – 10 лютого. – С. 3-8.

Додаток 109

РІЧНІ ПОРАЙОННІ НОРМИ ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ПОСТАВКИ ЯЄЦЬ ДЕРЖАВІ КОЛГОСПАМИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСРС ВВЕДЕНІ В ДІЮ В 1941 р.

(штук з Га)

п/п №	Райони	Норма поставок ц/стг	п/п №	Райони	Норма поставок ц/стг
	Київська область		46.	Бородянський	8
			47.	Вище – Дубечнянський	8
1.	Шполянський	14	48.	Димерський	8
2.	Кагарлицький	14	49.	Кагановичський	8
3.	Ротмистрівський	14	50.	Іванківський	8
4.	Жашківський	14	51.	Роззажівський	8
5.	Христинівський	14	52.	Чорнобильський	8
6.	Вільшанський	14	53.	Новошепелицький	8
7.	Ладижинський	14			
8.	ім. Г. І. Петровського	14		Чернігівська область	
9.	Миронівський	14	1.	Мало – Дівицький	14
10.	Мокро-Калигирський	14	2.	Лосинівський	14
11.	Маньківський	14	3.	Варвинський	14
12.	Рокитнянський	14	4.	Яблунівський	14
13.	Гребінківський	14	5.	Бахмацький	14
14.	Лисянський	14	6.	Срібнянський	14
15.	Звенигородський	14	7.	Іваницький	14
16.	Катеринопольський	14	8.	Комарівський	14
17.	Смілянський	14	9.	Дмитрівський	14
18.	Бабанський	14	10.	Ічнянський	14
19.	Буцький	14	11.	Борзнянський	14
20.	Корсунський	14	12.	Ніжинський	14
21.	Тальнівський	14	13.	Ново – Басанський	14
22.	Таращанський	14	14.	Прилуцький	14
23.	Ставищанський	14	15.	Батуринський	14
24.	Велико – Половецький	12	16.	Бобровицький	14
25.	Уманський	12	17.	Куликівський	14
26.	Узинський	12	18.	Носівський	14
27.	Білоцерківський	12	19.	Менський	14
28.	Богуславський	12	20.	Козелецький	12
29.	Черкаський	12	21.	Коропський	12
30.	Канівський	12	22.	Березнянський	12
31.	Сквирський	12	23.	Олишівський	12
32.	Ржищівський	12	24.	Сосницький	12
33.	Тетіївський	12	25.	Чернігівський	12
34.	Володарський	12	26.	Остерський	12
35.	Обухівський	10	27.	Тупичівський	12
36.	Переяславський	10	28.	Понорницький	10
37.	Фастівський	10	29.	Новгород – Сіверський	10
38.	Березанський	10	30.	Ріпкинський	10
39.	Баришівський	10	31.	Грем'яцький	10
40.	Васильківський	10	32.	Любецький	10
41.	Бориспольський	10	33.	Корюківський	8
42.	Бишівський	10	34.	Щорський	8
43.	Броварський	10	35.	Холминський	8
44.	Київський	10	36.	Михайло – Коцюбинський	8
45.	Макарівський	8			

Додаток 109
(продовження)

п/п №	Райони	Норма поставок в тис. т	п/п №	Райони	Норма поставок в тис. т
37.	Добрянський	8	10.	Ободівський	16
38.	Городнянський	8	11.	Могилів – Подільський	16
39.	Семенівський	8	12.	Ольгопольський	16
	Житомирська область		13.	Тростянецький	16
			14.	Монастирищенський	15
			15.	Чечільницький	15
1.	Троянівський	14	16.	Томашпольський	15
2.	Чуднівський	14	17.	Копайгородський	15
3.	Бердичівський	14	18.	Муровано – Кириловецький	15
4.	Ружинський	14	19.	Липовецький	15
5.	Вчорайшанський	14	20.	Львінецький	15
6.	Попільнянський	14	21.	Барський	15
7.	Любарський	14	22.	Тульчинський	15
8.	Андрушівський	14	23.	Гайсинський	15
9.	Янушпольський	14	24.	Оратівський	15
10.	ім. Держинського	14	25.	Самгородоцький	15
11.	Корнинський	14	26.	Вінницький	15
12.	Брусилівський	14	27.	Вороновицький	15
13.	Черняхівський	14	28.	Хмільницький	15
14.	Коростихівський	14	29.	Шпиківський	15
15.	Житомирський	14	30.	Козятинський	14
16.	Ярунський	14	31.	Комсомольський	14
17.	Радомишлівський	12	32.	Немирівський	14
18.	Новоград – Волинський	12	33.	Ситковецький	14
19.	Барановський	12	34.	Турбівський	14
20.	Народицький	12	35.	Уланівський	14
21.	Словечанський	12	36.	Калинівський	14
22.	Володарсько – Волинський	12	37.	Плисківський	14
23.	Малинський	10	38.	Погребищенський	14
24.	Потіївський	10	39.	Жмеринський	14
25.	Чоповицький	10	40.	Дашівський	14
26.	Овруцький	10	41.	Станіславчицький	14
27.	Емільчинський	10	42.	Брацлавський	14
28.	Лугинський	8	43.	Тиврівський	14
29.	Червоноармійський	8	44.	Літинський	14
30.	Олевський	8		Кам'янець-Подільська область	
31.	Барашівський	8	1.	Довжоцький	18
32.	Городницький	8	2.	Орининський	18
33.	Коростенський	8	3.	Чемеровецький	18
34.	Щорський	8	4.	Проскурівський	18
35.	Базарський	8	5.	Волочиський	18
	Вінницька область		6.	Смотрицький	18
			7.	Чорноострівський	18
1.	Ямпольський	16	8.	Красилівський	18
2.	Черновецький	16	9.	Антонінський	18
3.	Джулинський	16	10.	Ново – Ушицький	17
4.	Крижопольський	16	11.	Фельштинський	17
5.	Піщанський	16	12.	Старокостянтинівський	17
6.	Яришівський	16	13.	Городецький	17
7.	Бершадський	16			
8.	Теплицький	16			
9.	Шаргородський	16			

Додаток 109
(продовження)

п/п №№	Райони	Норма поставок с/стг	п/п №№	Райони	Норма поставок
14.	Солобковецький	17	27.	Червоний	12
15.	Дунасвецький	17	28.	Ямпольський	10
16.	Ярмолинецький	17	29.	Середино – Будський	10
17.	Деражнянський	17	30.	Хильчицький	10
18.	Сатанівський	17	31.	Шосткинський	10
19.	Міньковецький	17			
20.	Базалійський	17		Полтавська область	
21.	Михалпольський	17			
22.	Віньковецький	17	1.	Диканський	16
23.	Заславський	17	2.	Машівський	16
24.	Остропольський	17	3.	Карлівський	16
25.	Полонський	17	4.	Полтавський	16
26.	Теофіпольський	17	5.	Градизький	16
27.	Старо – Ушицький	16	6.	Іркліівський	16
28.	Грицівський	16	7.	Гадяцький	16
29.	Старосинявський	16	8.	Велико – Кринківський	15
30.	Литичівський	16	9.	Кишевківський	15
31.	Шепетівський	16	10.	Хорольський	15
32.	Вовковинецький	16	11.	Нехворощанський	15
33.	Ляховецький	16	12.	Зіньківський	15
34.	Меджибіжський	16	13.	Петрівсько – Роменський	15
35.	Берездівський	16	14.	Семенівський	15
36.	Славутський	16	15.	Шишацький	15
37.	Плужнянський	16	16.	Глобинський	15
	Сумська область		17.	Ново – Санджарський	15
			18.	Чорнобаївський	15
			19.	Велико – Багачанський	15
1.	Синівський	17	20.	Кобиляцький	15
2.	Штепівський	17	21.	Ковалівський	15
3.	Грунський	17	22.	Сінчанський	15
4.	Білопільський	17	23.	Комишнянський	15
5.	Лебединський	17	24.	Оболонський	15
6.	Хотінський	17	25.	Решетилівський	15
7.	Сумський	17	26.	Золотоніський	15
8.	Недригайлівський	17	27.	Козельщинський	15
9.	Ульянівський	17	28.	Чутівський	15
10.	Охтирський	17	29.	Згурівський	15
11.	Буринський	17	30.	Опішнянський	15
12.	Краснопільський	17	31.	Яготинський	15
13.	Дубов'язівський	17	32.	Миргородський	15
14.	Тростянецький	17	33.	Гельмязівський	15
15.	Глинський	17	34.	Лохвицький	15
16.	Роменський	15	35.	Лубенський	15
17.	Велико – Писарівський	15	36.	Драбівський	15
18.	Липово – Долинський	15	37.	Кременчуцький	14
19.	Миропільський	15	38.	Котелевський	14
20.	Талалаївський	15	39.	Оржицький	14
21.	Смілівський	15	40.	Покровсько – Багачанський	14
22.	Конотопський	15	41.	Лазорківський	14
23.	Путівльський	15	42.	Гребінківський	14
24.	Кролевецький	12	43.	Пирятинський	14
25.	Шалигінський	12	44.	Чорнухинський	14
26.	Глухівський	12			

Додаток 109
(продовження)

п/п №	Райони	Норма поставок т/ст	п/п №	Райони	Норма поставок
	Харківська область		15.	Олександрівський	12
			16.	Ново – Астраханський	12
1.	Краснокутський	16	17.	Мостівський	12
2.	Богодухівський	16	18.	Сватівський	12
3.	Валківський	16	19.	Старобільський	12
4.	Зачепилівський	16	20.	Нижнє – Дуванський	12
5.	Харківський	16	21.	Городищенський	12
6.	Лозовський	16	22.	Краснодонський	12
7.	Вовчанський	16	23.	Марківський	12
8.	Красноградський	16	24.	Білокуракінський	12
9.	Сахновчанський	16	25.	Верхнє – Теплівський	12
10.	Близнюківський	15	26.	Білолуцький	12
11.	Дергачівський	15	27.	Станично – Луганський	12
12.	Коломацький	15	28.	Іванівський	12
13.	Золочівський	15	29.	Біловодський	10
14.	Ново – Водолазький	15	30.	Євсузький	10
15.	Кегичівський	15	31.	Лозно – Олександрівський	10
16.	Велико – Бурлуцький	15	32.	Міловський	10
17.	Петрівський	15			
18.	Чугуївський	15		Сталінська область	
19.	Барвінківський	15	1.	Велико – Янисольський	18
20.	Боровський	15	2.	Дзержинський	18
21.	Вільховатський	15	3.	Костянтинівський	18
22.	Липецький	15	4.	Авдіївський	18
23.	Балаклівський	15	5.	Лиманський	18
24.	Ізюмський	15	6.	Андріївський	18
25.	Старовірівський	14	7.	Слов'янський	18
26.	Олексіївський	14	8.	Селидівський	18
27.	Печенізький	14	9.	Маріупольський	18
28.	Шевченківський	14	10.	Мангушський	18
29.	Савинський	14	11.	Добропільський	18
30.	Старо – Салтівський	14	12.	Ямський	18
31.	Зміївський	14	13.	Олександрівський	18
32.	Дворічанський	14	14.	Амвросіївський	18
33.	Куп'янський	14	15.	Артемівський	18
	Ворошиловградська область		16.	Волновахський	18
			17.	Краспоармійський	18
1.	Слов'яносербський	13	18.	Мар'їнський	18
2.	Сергівський	13	19.	Сталінський	18
3.	Свердловський	13	20.	Старо – Керменчицький	18
4.	Троїцький	13	21.	Тельманівський	18
5.	Кагановичський	13	22.	Харцизький	18
6.	Ровенківський	13	23.	Володарський	18
7.	Лисичанський	13	24.	Будьоннівський	13
8.	Новосвітлівський	13	25.	Горлівський	13
9.	Успенський	13	26.	Орджонікідзевський	13
10.	Боково – Антрацитівський	13	27.	Макіївський	13
11.	Новоайдарський	13	28.	Ольгинський	13
12.	Повопсковський	13	29.	Старобешевський	13
13.	Покровський	13	30.	Сніжнянський	13
14.	Кремінський	12	31.	Чистяківський	13

**Додаток 109
(продовження)**

№ п/п	Райони	Норма поставок	№ п/п	Райони	Норма поставок
	Дніпропетровська область		16.	Ново – Василівський	17
1.	Васильківський	18	17.	Новозлатопольський	17
2.	Царичанський	18	18.	Запорізький	17
3.	Покровський	18	19.	Червоноармійський	17
4.	Широківський	18	20.	Василівський	16
5.	Криворізький	18	21.	ім. В. В. Куйбишева	16
6.	Сталіндорфський	18	22.	Велико – Білозерський	16
7.	Петропавлівський	18	23.	Оріхівський	16
8.	Синельниківський	18	24.	Пологський	16
9.	Томаківський	17	25.	Андріївський	16
10.	Магдалинівський	17	26.	Велико – Лепетихський	16
11.	Петриківський	17	27.	Нижнє – Сірогозький	16
12.	Софіївський	17	28.	Чернігівський	16
13.	Дніпропетровський	17		Кіровоградська область	
14.	Повомосковський	17	1.	Олександрівський	16
15.	Апостолівський	17	2.	Кам'янський	16
16.	Щорський	17	3.	Новоукраїнський	16
17.	Криничанський	17	4.	Рівнянський	16
18.	Котівський	17	5.	Чигиринський	16
19.	Межівський	17	6.	Добровеличківський	16
20.	Солонянський	16	7.	Піщано – Бродський	16
21.	Верхнедніпровський	16	8.	Хмільовський	16
22.	Павлоградський	16	9.	Златопольський	16
23.	Перещепинський	16	10.	Бобринецький	16
24.	Чкаловський	16	11.	Кампаніївський	16
25.	П'ятихатський	16	12.	Онуфріївський	16
26.	Юр'ївський	16	13.	Олександрівський	16
	Запорізька область		14.	Знам'янський	16
1.	Генічеський	18	15.	Ново – Празький	16
2.	Сивашський	18	16.	Мало – Висківський	14
3.	Михайлівський	18	17.	Новоархангельський	14
4.	Приазовський	18	18.	Петровський	14
5.	Осипенківський	18	19.	Долинський	14
6.	Іванівський	18	20.	Кіровоградський	14
7.	Мелітопольський	18	21.	Новомиргородський	14
8.	Новотроїцький	18	22.	Тишківський	14
9.	Новомиколаївський	18	23.	Велико – Висківський	14
10.	Приморський	18	24.	Витязівський	14
11.	Якимівський	17	25.	Устимівський	14
12.	Гуляйпольський	17	26.	Аджамський	14
13.	Велико – Токмацький	17	27.	Лисаветградківський	14
14.	Веселівський	17	28.	Новгородківський	14
15.	Кам'янсько – Дніпровський	17	29.	Підвисоцький	14
			30.	Новогеоргієвський	14

Подано за: Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1941. – № 17 (6164). – 26 березня; Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1941. – № 6–9. – 18 квітня. – С. 11–16.

Додаток 110

НОРМИ ПОСТАВОК ОВОЧІВ КОЛГОСПАМИ НА 1941р. ПО РАЙОНАХ КИЇВСЬКОЇ, ЧЕРНІГІВСЬКОЇ, КІРОВОГРАДСЬКОЇ ТА ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Назва районів	У кілограмах з одного гектара оподаткованої ріллі						
	всього овочів	капуста	помідори	огірки	морква	буряки	цибуля
а) по районах Київської області в таких розмірах							
Черкаський	598	32	500	18	22	11	15
Київський	300	90	91	68	24	22	5
Броварський	300	95	68	50	27	35	24
Васильківський	200	59	40	50	18	20	13
Дермерський	200	59	48	41	14	27	11
Бориспільський	125	29	24	28	8	15	21
Баришівський	125	55	4	25	16	17	8
Білоцерківський	125	54	16	38	6	5	6
Уманський	125	35	20	50	6	8	6
Бородянський	125	45	21	24	13	15	7
Узинський	70	5	—	58	—	—	7
Рокитнянський	70	15	—	50	—	—	5
Канівський	70	20	4	13	5	4	24
Миронівський	70	12	5	38	4	4	7
Смілянський	70	20	24	16	5	5	—
Обухівський	70	20	12	10	7	12	9
Вище-Дубичанський	70	35	—	25	4	6	—
Звенигородський	50	20	8	12	5	5	—
Ім. Г. І. Петровського	50	18	—	20	2	3	7
Макарівський	50	17	9	13	4	5	2
Фастівський	50	20	13	11	2	2	2
Ржищівський	23	12	3	5	—	—	3
Христинівський	23	9	3	5	—	—	6
Корсунський	23	11	—	8	—	—	4
Переяславський	23	11	—	5	—	—	7
Бабанський	23	14	—	5	2	2	—
Шполянський	23	10	—	6	1	1	5
Кагарлицький	23	10	4	—	—	—	9
Велико-Половецький	23	12	—	8	—	2	1
Гребінківський	23	16	—	—	—	3	4
Березанський	23	17	—	—	—	2	4
Богуславський	23	9	3	7	—	—	4
Разом	96,3	27,0	27,4	21,0	6,0	7,3	7,6
б) по районах Чернігівської області в таких розмірах							
Бобровицький	40,0	8,9	10,9	14,1	0,8	1,1	4,2
Дмитріївський	51,0	15,6	10,7	17,4	0,8	1,4	5,1
Кулаківський	24,0	10,2	2,2	5,5	1,3	1,3	3,5
Лосинівський	39,0	11,1	3,3	12,0	1,3	0,6	10,7
Менський	58,0	26,0	7,2	18,0	1,9	1,3	3,6
Олишівський	23,5	6,4	4,1	4,3	0,6	0,5	7,6
Яблунівський	23,5	7,3	7,4	6,7	0,6	1,0	0,5

**Додаток 110
(продовження)**

в) по районах Кіровоградської області в таких розмірах							
Піщано-Бродський	19,0	7,1	0,9	0,4	2,4	1,0	7,2
Новомиргородський	19,0	6,0	1,1	0,9	2,2	1,2	7,6
Ново-Празький	20,0	8,3	–	–	1,3	1,6	8,8
Кам'янський	21,5	5,3	1,6	0,9	3,4	1,9	8,4
Мало-Виськівський	19,0	7,4	1,4	–	–	1,6	8,6
Златопольський	18,0	4,6	0,7	0,4	2,0	1,1	9,2
г) по районах Одеської області в таких розмірах							
Благодатнівський	47,5	29,8	6,2	4,7	1,9	3,4	1,5
Мостовський	18,0	6,4	2,3	2,9	1,6	2,6	2,2
Березівський	31,0	9,2	9,6	4,9	2,6	3,4	1,3
Врадівський	32,5	16,3	3,8	5,1	2,3	2,8	2,3
Котовський	30,0	13,0	4,9	4,5	2,4	2,7	2,5
Ананівський	23,0	15,5	3,9	2,7	1,7	1,8	1,4
Любашівський	33,0	13,4	4,9	5,0	3,2	4,2	2,3
Янівський	32,0	10,2	6,7	6,8	1,8	4,1	2,4
Гросулівський	17,5	4,2	4,3	4,5	2,5	1,0	1,0
Комінтернівський	16,5	1,2	6,7	4,2	1,3	1,5	1,6

Від обов'язкових поставок овочів державі в 1941 р. були звільнені колгоспи наступних районів: Київської області – Сквирський і Ладиженський; Чернігівської області – Срібнянський і Любецький; Кіровоградської області – Компаніївський; Одеської області – Жовтневий, Савранський і Троїцький.

Подано за: Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1941. – № 7. – 28 квітня.

Додаток 111

РІЧНІ НОРМИ ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ПОСТАВКИ ЯЄЦЬ ДЕРЖАВІ КОЛГОСПНИМИ ДВОРАМИ І ОДНООСІБНИМИ ГОСПОДАРСТВАМИ ДЛЯ ВСІХ РАЙОНІВ І ОБЛАСТЕЙ УРСР ВВЕДЕНІ В ДІЮ В 1941 р.

(у штуках)

Області	Господарства колгоспників	Одноосібні господарства
Кам'янець – Подільська	240	320
Запорізька	200	280
Вінницька	200	280
Миколаївська	180	240
Одеська	180	240
Житомирська	150	210
Дніпропетровська	150	210
Кіровоградська	150	210
Ворошиловградська	120	180
Київська	120	180
Полтавська	120	180
Харківська	120	180
Сталінська	110	160
Сумська	90	150
Чернігівська	90	150

Подано за: Вісті Рад депутатів трудящих УРСР. – 1941. – №71 (6114). – 2 березня; Збірник указів і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1941. – № 6. – 9 квітня. – С. 10.

Додаток 112

ТОВАРИ, ВИДІЛЕНІ ДЛЯ СТИМУЛЮВАННЯ ХЛІБЗАГОТІВЕЛЬ У 1943 р.

Назва товару	На суму (в тис. крб.)	Назва товару	На суму (в тис. крб.)
Залізо сортове	470	Мотузка	876
Цвяхи	2190	Посуд порцеляновий	625
Скло віконне	975	Взуття	10 042
Цемент	1268	Панчохи	13 092
Толь	88	Тютюн	33 366
Бавовняні тканини	139 600	Чай	26 020
Вовняні тканини	65 400	Цукор	4360
Шовкові тканини	21 810	Кондитерські вироби	8720
Хустки	21 800	Сірники	5862
Нитки	8250	Сіль	12 540
Вовняні вироби	6100	Мило господарське	11 720
Трикотаж	10 900	Гас	43 010
Хутра	2615	Хлібне вино	276 340

Подано за: РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 43. – Спр. 2272. – Ар. 211.

Додаток 113

НОРМИ ПОСТАВОК ПРОДУКТІВ ТВАРИННИЦТВА У КОЛГОСПАХ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР НА 1945 р.

Області	М'ясо в кг живої ваги з га земельної площі	Молоко в літрах з га земельної площі	Яйця в штуках з га ріллі	Вовна в грамах з га площі	Шкірсировина з 100 га земельної площі (у штуках)	
					велика	овечі та козячі
Київська	1,8	3,0	5,0	10	1,1	0,2
Чернігівська	2,2	2,0	4,0	40	1,2	0,4
Житомирська	1,5	1,5	2,0	10	0,9	0,2
Вінницька	1,8	2,5	3,0	40	1,1	0,4
Кам'янець – Подільська	1,5	2,5	6,0	50	1,2	0,6
Сумська	1,5	3,0	4,0	10	0,9	0,2
Полтавська	2,2	3,0	6,0	10	1,1	0,2
Харківська	1,8	4,5	3,5	50	0,8	0,4
Ворошиловградська	2,2	6,0	6,0	30	0,9	0,5
Сталінська	1,8	6,0	6,0	50	0,8	0,6
Дніпропетровська	1,5	3,0	5,0	10	0,8	0,1
Запорізька	1,2	3,0	4,0	50	0,4	0,4
Кіровоградська	2,8	2,0	2,5	10	0,5	0,2
Миколаївська	0,5	3,0	1,5	10	0,2	0,2
Одеська	0,8	2,5	2,5	10	0,5	0,2
Херсонська	0,8	1,5	2,5	10	0,4	0,1
Разом	1,5	3,0	4,0	25,0	0,8	0,3

Подано за: Збірник указів і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1945. – №4-5. – С.112.

Додаток 114

**ШЛЫГИ КОЛГОСПАМ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР, ЩО ПОТЕРПІЛИ ВІД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ, ПО
ПОСТАВКАХ ПРОДУКТІВ ТВАРИННИЦТВА НА 1945 р.**

Області	М'ясо в тоннах живої ваги	Молоко в тисячах літрів	Яйця в тисячах штук	Вовна в центнерах	Шкірсировина в тисячах штук
Київська	410	800	1000	30	1,4
Чернігівська	220	400	500	80	1,0
Житомирська	350	500	300	25	1,0
Вінницька	330	760	550	75	–
Кам'янець – Подільська	210	800	700	60	1,2
Сумська	150	550	450	25	0,8
Полтавська	270	800	500	30	1,1
Харківська	360	900	750	100	1,1
Ворошиловградська	160	600	300	50	0,5
Сталінська	250	600	400	50	0,8
Дніпропетровська	300	700	600	30	0,9
Запорізька	360	400	500	70	0,8
Кіровоградська	300	550	650	30	0,8
Миколаївська	160	500	350	20	0,4
Одеська	300	800	650	30	1,0
Херсонська	270	350	400	25	0,6
Разом	4400	10000	9000	730	14,7

Подано за: Збірник указів і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки.
– 1945. – №4-5. – С.113.

Додаток 115

ЗАГОТІВЛЯ І ЗАКУПІВЛЯ МОЛОКА ПО ОБЛАСТЯХ УРСР СТАНОМ НА 01.06. 1945 р.

(тис. тонн)

Надійшло в рахунок обов'язкових поставок з початку року від:						
	колгоспів	радгоспів	індивідуальних господарств	у рахунок недоїмок	іншими с/г-ми продуктами	всього по УРСР
Східні області	4489	2871	26970	78	35	34443
Західні області	–	70	9636	62	639	1007
Разом	4489	2941	36206	140	674	44450
Державні закупівлі						
	завдання на перше півріччя		Виконано		у % до плану	
Східні області	21500		3776		17,6	
Західні області	3500		110		3,1	
Разом	25000		3886		15,6	

Подано за: ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 17. – Спр. 8864. – Арк. 23.

Додаток 116

ПЛАН ХЛБОЗАГОТІВЕЛЬ ЗЕРНА З УРОЖАЮ 1945 р. ПО ОБЛАСТЯХ

(у тис. пудів)

Область	План з урожаю 1945 р.	Фактично поступило		1945 г. у %	
		з урожаю 1944 р.	з урожаю 1940 р.	1944 р.	1940 р.
Київська	29 321	24 658	34 486	119	85
Чернігівська	11 412	10 042	14 179	114	81
Житомирська	11 258	9562	11 419	118	99
Вінницька	22 051	21533	32 012	102	69
Кам'янець-Подільська	18 952	16 389	20 687	116	92
Сумська	16 545	13 885	24 945	119	66
Полтавська	42 307	36 828	44 898	115	94
Харківська	25 502	17 485	35 320	146	72
Ворошиловградська	16 758	10 701	14 316	157	117
Сталінська	29 441	15 573	31 756	189	93
Дніпропетровська	38 835	36 029	50 290	108	77
Запорізька	29 710	27 824	49 276	107	60
Херсонська	29 453	27 354	36 238	108	81
Кіровоградська	12 603	22 085	31 285	57	40
Миколаївська	17 760	18 080	41 299	98	43
Одеська	15 519	25 809	39 247	60	40
Волинська	4842	3381	3221	143	150
Дрогобицька	2684	2190	1336	123	201
Львівська	3895	2665	2091	146	186
Ровенська	4886	3471	2979	141	164
Станіславська	3430	2389	1402	144	245
Тернопільська	7855	6064	4349	130	181
Чернівецька	3180	2548	1369	125	232
Ізмаїльська	8007	8492	16 911	94	47
Всього	406 206	365 037	545 311	111	75

Подано за: Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. Документы и материалы в трёх томах. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 3. – С. 353.

КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ

Додаток 117

КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ НА ОБ'ЄКТИ ВИРОБНИЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УРСР

(млн крб.)

	Три з половиною роки третьої п'ятирічки (1938 – I-е півріччя 1941 р.)		З 1 липня 1941 р. до 1 січня 1946 р.	
	всього капітальних вкладень	у процентах до підсумку	всього капітальних вкладень	у процентах до підсумку
Всього капітальних вкладень по галузям народного господарства*	2999	100	2514	100
із них:				
у промисловість	1071	36	1152	46
у сільське господарство (без лісового і заготівель)	295	10	143	6
у т.ч.: – капітальні вкладення держави	77	26	34	24
– капітальні вкладення колгоспів	218	74	109	76
Із загального обсягу капітальних вкладень у сільське господарство: капітальні вкладення на виробничі будівлі та споруди	223	76	93	65
з них на водогосподарське будівництво	17	6	13	9
На придбання тракторів, транспортних засобів, сільськогосподарських машин, устаткування та реманенту	48	16	31	22

* Показники подані у кордонах нинішньої України.

Складено і вираховано за: Народне господарство Української РСР в 1973 році. Статистичний щорічник. – К.: Політвидав України, 1974. – С. 360, 364.

Додаток 118

КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ В МТС ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. крб.)

Області	За 1940 рік			За 1944 рік		
	Всього	у тому числі		Всього	у тому числі	
		будівлі сільськогосподарського призначення	інвентар		будівлі сільськогосподарського призначення	інвентар
Київська	10890	906	9984	2842	926	1916
Чернігівська	7840	440	7400	584	273	311
Житомирська	7257	704	6553	615	403	212
Вінницька	7678	443	7235	208	148	60
Кам'янець-Подільська	6443	1286	5157	1156	944	212
Сумська	5765	304	5461	773	403	370
Полтавська	7064	577	6487	1469	1170	299
Харківська	5694	982	4712	2546	1295	1251
Ворошиловградська	2525	780	1745	1012	559	453
Сталінська	2459	377	2082	1448	1139	309
Дніпропетровська	4031	1000	3031	2607	333	2274
Запорізька*	5836	877	4959	3294	841	2453
Кіровоградська	3869	759	3110	1281	606	675
Миколаївська*	3305	720	2585	2535	432	2103
Одеська*	4494	1190	3304	407	–	407
Херсонська	–	–	–	3108	625	2483
Всього	85150	11345	73805	25885	10097	15788
Волинська	4414	1038	3376	70	54	16
Дрогобицька	2395	509	1886	68	68	–
Ізмаїльська	38	–	38	31	31	–
Львівська	4750	979	3771	142	9	133
Ровенська	4203	553	3650	26	19	7
Станіславська	2898	–	2898	48	13	35
Тернопільська	5074	730	4344	41	41	–
Чернівецька	178	–	178	337	175	162
Всього	23950	3809	20141	763	410	353
По УРСР	109100	15154	93946	26648	10507	16141

* Показники за 1940 р. у кордонах 1941р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 172 зв.

Додаток 119

КАПИТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ В КОЛГОСПАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис. крб.)

Області	За 1940 р.			За 1944 р.		
	Всього	У тому числі		Всього	У тому числі	
		придбання машин і обладнання	закупівля худоби		придбання машин і обладнання	закупівля худоби
Київська	104876	12905	52955	51055	3096	36219
Чернігівська	80058	8143	47687	31303	1822	22921
Житомирська	44891	6276	15410	18352	1269	13073
Вінницька	80238	6638	50349	24146	504	18817
Кам'янець-Подільська	59055	7013	27513	13124	413	10537
Сумська	67579	7419	36140	29289	2191	21751
Полтавська	89347	10479	49101	62816	5494	40676
Харківська	71740	10870	31245	51221	2726	35701
Ворошиловградська	43470	9073	21575	34268	1998	26372
Сталінська	55904	12118	22673	49224	3431	34015
Дніпропетровська	100206	17289	50655	63986	8234	38460
Запорізька	100382	22063	38225	40490	3716	29281
Кіровоградська	58154	6918	34885	19627	1518	14437
Миколаївська	62673	14218	20326	26928	982	11501
Одеська	81373	13042	40512	23529	1693	19086
Херсонська *	—	—	—	18812	1837	13263
Всього	1099946	164464	539251	558170	40924	386110

* У кордонах 1941 р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 173.

СОЦІАЛЬНА СФЕРА

Додаток 120

МЕРЕЖА ЛІКУВАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УРСР У 1941–1944 рр.

Назва лікувального закладу	Всього в Україні			У тому числі					
				східні області			західні області		
	На 01.01. 1941 р.	На 01.01. 1945 р.	у % до 1941 р.	На 01.01. 1941 р.	На 01.01. 1945 р.	у % до 1941 р.	На 01.01. 1941 р.	На 01.01. 1945 р.	у % до 1941 р.
Лікарняні стаціонари									
всього:	2419	1912	79,0	2074	1567	75,6	345	345	100,0
у містах	1204	873	72,5	968	645	66,6	236	228	96,6
у сільській місцев.	1215	1039	85,5	1106	922	83,4	109	117	107,3
У них ліжок									
всього	152570	95296	62,5	132664	78743	59,4	19 906	16553	83,2
у містах	119305	68683	57,6	101392	54577	53,8	17 913	14106	78,7
у сільській місцев.	33265	26613	80,0	31272	24166	77,3	1993	2447	122,8
Із заг-ої кількості пологові ліжка									
всього	33937	7816	23,0	31234	6580	21,1	2703	1236	45,7
у містах	268	78	29,1	227	44	19,4	41	34	82,9
у них ліжок	23 241	5796	24,9	20538	4560	22,2	2703	1236	45,7
Колгоспні пологові будинки									
всього	3209	717	22,3	3209	717	22,3	–	–	–
у них ліжок	10696	2020	18,9	10 696	2020	18,9	–	–	–
Амбулаторії та поліклініки									
всього	6634	4780	72,1	5554	4136	74,5	1080	1080	59,6
у т.ч. дитячі	139	40	28,8	119	30	25,2	20	20	50,0
Фельдшерські, фельд. - акушерські, венеричні, малярійні пункти									
	8895	6829	76,8	7937	6389	80,5	958	440	45,9
Клініки:									
всього	–	43	–	–	42	–	–	1	–
у них ліжок	–	11526	–	–	10310	–	–	1216	–

Примітка: відсотки вираховані автором

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 299.

Додаток 121

СТРУКТУРА ЛІЖКОВОГО ФОНДУ В ЛІКАРНЯХ УРСР

(у процентах)

Типи ліжок	Місто		Сільська місцевість	
	1940 р.	1944 р.	1940 р.	1944 р.
Загального профілю	4,2	5,2	52,2	41,4
Терапевтичні	14,7	15,3	5,3	10,7
Хірургічні	16,1	19,0	5,0	5,9
Неврологічні	1,7	1,3	–	–
Офтальмологічні	2,3	1,4	0,1	–
Отоларингологічні	1,7	1,0	–	–
Фтизіатричні	6,0	3,9	0,7	0,3
Дерматовенерологічні	3,1	7,0	–	0,3
Інфекційні(без епідеміологічних)	10,6	23,0	13,4	27,3
Травматологічні	2,0	0,5	–	–
Онкологічні	0,3	0,8	–	–
Психіатричні	0,4	0,4	–	–
Інші	36,9	21,2	23,3	14,1

Подано за: Здравохранение и медицинская наука в Украинской ССР. В трех томах. – К.: Здоровье, 1987. – Т. 1. – С. 68.

Додаток 122

МЕРЕЖА ЖІНОЧИХ ТА ДИТЯЧИХ ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАКЛАДІВ В УРСР

	На 01.01. 1941 р.	На 01.01. 1945 р.	У % до 1941 р.
Дитячі інфекційні та неінфекційні ліжка			
всього	13 696	4587	33,5
у містах	13 031	4350	33,4
у сільській місцевості	665	237	35,6
Консультації по обслуговуванню жінок і дітей			
всього	1280	805	62,9
у містах	694	492	70,9
у сільській місцевості	586	313	53,4
Дитячі амбулаторії та поліклініки	139	40	28,8
Дитячі ясла	3132	1490	47,5
кількість постійних ясел	142 651	55 608	39,0
у них місць	не було	62	–
будинки матері та дитини	688	220	32,0
Молочні кухні дитячі			

Подано за: Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР. – К.: Держмедвидав УРСР, 1958. – С. 238; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 60.

Додаток 123

ЛІКУВАЛЬНІ СТАЦІОНАРНІ ЗАКЛАДИ НАРКОМЗДОРОВ'Я ПО ОБЛАСТЯХ УРСР ВКЛЮЧАЮЧИ ПОЛОГОВІ БУДИНКИ

(на початок року)

Області	1941 р.				1945 р.			
	Місто		Село		Місто		Село	
	Кількість	У них ліжок	Кількість	У них ліжок	Кількість	У них ліжок	Кількість	У них ліжок
Київська	99	13541	85	3106	71	6637	76	2708
Чернігівська	33	3426	80	1933	22	1640	74	1457
Житомирська	39	3427	55	1610	30	2130	34	1050
Вінницька	45	4753	83	2905	34	2508	79	2459
Кам'янець-Подільська	35	2598	62	2038	25	1545	50	1646
Сумська	30	3179	92	2158	23	1750	85	1655
Полтавська	38	4593	109	2656	27	2100	89	2046
Харківська	85	13868	70	2148	54	5492	59	1286
Ворошиловградська	83	7146	35	1053	56	3856	32	746
Сталінська	183	16140	68	1791	122	8297	51	1285
Дніпропетровська	88	10154	73	2018	61	4845	60	1772
Запорізька	27	3575	44	1549	28	1842	37	975
Кіровоградська	21	1951	59	1646	20	1665	55	1476
Миколаївська	12	1476	41	1141	7	755	37	1082
Одеська	49	8658	73	1857	41	4728	67	1537
Херсонська	16	2848	46	1117	9	990	37	986
Всього	883	101333	1075	530	30726	50780	922	24166
Волинська	26	1176	6	46	100	1308	7	135
Дрогобицька	29	1776	14	25	191	1352	9	225
Ізмаїльська	24	1060		29	260	1370	34	690
Львівська	34	6390	12	33	191	3322	5	120
Ровенська	23	1300	12	20	425	995	24	398
Станіславська	50	1991	28	32	165	1820	9	224
Тернопільська	23	1465	8	18	441	1050	19	398
Чернівецька	22	2755	19	23	220	2089	10	257
Всього	231	17913	109	226	1993	13306	117	2447
По УРСР	1114	119246	1184	856	32719	54086	1039	26613

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 153 зв.

Додаток 124

МЕРЕЖА АМБУЛАТОРІЙ, ПОЛІКЛІНІК ТА ПОЛОГОВИХ БУДИНКІВ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР*
(на початок року)

Області	Амбулаторії та поліклініки				Пологові будинки	
	1941 р.		1945 р.		1941 р.	1945 р.
	місто	село	місто	село		
Київська	243	322	155	315	19	5
Чернігівська	75	197	73	204	1	–
Житомирська	124	185	67	133	11	2
Вінницька	107	269	79	229	7	2
Кам'янець-Подільська	72	184	40	169	14	4
Сумська	76	201	61	178	14	2
Полтавська	103	265	87	273	7	1
Харківська	169	181	119	172	11	–
Ворошиловградська	204	84	178	101	22	2
Сталінська	398	147	320	142	55	4
Дніпропетровська	206	167	108	144	29	7
Запорізька	75	138	58	113	7	1
Кіровоградська	59	140	49	126	7	5
Миколаївська	50	115	16	96	6	1
Одеська	122	212	66	154	13	8
Херсонська	59	117	28	83	4	–
Всього	2142	2924	1504	2632	227	44
Волинська	65	60	46	21	3	10
Дрогобицька	58	79	41	23	4	1
Ізмаїльська	35	53	25	78	10	11
Львівська	106	58	65	16	4	2
Ровенська	38	68	33	37	9	4
Станіславська	88	96	63	17	5	3
Тернопільська	55	85	36	48	2	–
Чернівецька	33	66	39	56	4	3
Всього	478	565	348	296	41	34
По УРСР	2620	3489	1852	2928	268	78

*Без колгоспних пологових будинків і поліклінік НКШС.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 154.

Додаток 125

ЖІНОЧІ І ДИТЯЧІ КОНСУЛЬТАЦІЇ, АПТЕЧНА МЕРЕЖА ПО ОБЛАСТЯХ УРСР
(на початок року)

Області	Жіночі і дитячі консультації		Аптечна мережа			
	1941 р.	1945 р.	1941 р.		1945 р.	
			місто	село	місто	Село
Київська	99	76	128	144	61	118
Чернігівська	51	39	51	67	23	49
Житомирська	55	32	67	75	28	39
Вінницька	66	46	58	109	28	75
Кам'янець-Подільська	50	31	47	80	19	46
Сумська	54	42	43	62	21	51
Полтавська	78	46	63	116	28	88
Харківська	76	71	145	65	43	66
Ворошиловградська	67	49	90	30	42	23
Сталінська	143	94	166	36	94	28
Дніпропетровська	70	38	117	80	29	60
Запорізька	40	25	44	64	22	48
Кіровоградська	39	25	33	68	19	47
Миколаївська	32	19	38	45	11	29
Одеська	67	31	75	85	28	39
Херсонська	35	16	44	40	12	31
Всього	1022	680	1209	1166	508	837
Волинська	26	14	49	16	8	12
Дрогобицька	21	8	66	10	36	7
Ізмаїльська	16	5	23	22	3	12
Львівська	42	20	105	16	53	16
Ровенська	28	10	41	31	14	14
Станіславська	48	17	61	9	18	16
Тернопільська	30	15	41	34	21	24
Чернівецька	11	13	37	38	19	19
Всього	222	102	423	176	172	120
По УРСР	1244	782	1632	1342	680	957

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 154 зв.

Додаток 126

ЛІКАРСЬКІ КАДРИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	Кількість лікарів		Кількість середнього медичного персоналу	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
Київська	5552	2635	10738	5437
Чернігівська	661	446	3980	2381
Житомирська	698	335	3539	2037
Вінницька	982	647	4241	2761
Кам'янець-Подільська	546	335	2897	1661
Сумська	678	455	3789	2536
Полтавська	1029	671	5010	3159
Харківська	4782	2014	9499	4363
Ворошиловградська	926	509	5918	3231
Сталінська	2384	1250	11883	5344
Дніпропетровська	2777	1056	8359	3644
Запорізька	934	401	3670	1668
Кіровоградська	451	250	2470	2233
Миколаївська	474	209	1959	1328
Одеська	3093	1004	5385	2773
Херсонська	359	184	1448	1104
Всього	26326	12401	84785	45660
Волинська	392	114	1104	538
Дрогобицька	639	150	1349	458
Ізмаїльська	223	158	711	317
Львівська	1707	444	3212	1220
Ровенська	345	153	1024	656
Станіславська	581	144	1288	417
Тернопільська	490	139	1195	563
Чернівецька	517	322	890	960
Всього	4894	1634	10573	5129
По УРСР	31220	14035	95358	50789

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 155.

Додаток 127

**БУДІВНИЦТВО ТА ВІДБУДОВА ШКІЛ МАСОВОГО НАВЧАННЯ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР У 1944 р.**

Області	Кількість побудованих і відбудованих шкіл		В тому числі			
	у 1940 р.	у 1944 р.	у містах		у селах	
			у 1940 р.	у 1944 р.	у 1940 р.	у 1944 р.
м. Київ	3	–	3	–	–	–
Київська	8	31	1	8	7	23
Чернігівська	6	29	1	10	5	19
Житомирська	9	46	1	33	8	13
Вінницька	6	–	1	–	5	–
Кам'янець-Подільська	6	–	1	–	5	–
Сумська	4	10	–	5	4	5
Полтавська	6	21	2	5	4	16
Харківська	10	26	3	18	7	8
Ворошиловградська	2	12	2	7	–	5
Сталінська	10	15	5	11	5	4
Дніпропетровська	11	16	4	9	7	7
Запорізька	9	11	2	2	7	9
Кіровоградська	1	62	–	35	1	27
Миколаївська	1	–	1	–	–	–
Одеська	6	13	1	10	5	3
Херсонська	–	17	–	14	–	3
Всього	98	309	28	167	70	142
Волинська	33	–	2	–	31	–
Дрогобицька	22	–	–	–	22	–
Ізмаїльська	–	–	–	–	–	–
Львівська	52	24	2	24	50	–
Ровенська	33	–	2	–	31	–
Станіславська	34	–	5	–	29	–
Тернопільська	48	–	4	–	44	–
Чернівецька	–	9	–	2	–	7
Всього	222	33	15	26	207	7
По УРСР	320	342	43	193	277	149

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 173 зв.

Додаток 128

ВВЕДЕННЯ В ДІЮ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ В УРСР*

	Всього в УРСР		У тому числі в сільській місцевості		З них збудовано колгоспами	
	шкіл	у них учнівських місць - тисяч	шкіл	у них учнівських місць - тисяч	шкіл	у них учнівських місць - тисяч
Три з половиною роки третьої п'ятирічки (1938 – I половина 1941 р.)	839	254,7	601	133,5	300	36,0
З 1 липня 1941 р. – до кінця 1945 р.	687	229,0	343	88,5	200	22,0

*У нинішніх кордонах України.

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1973 році. Статистичний щорічник. – К.: Політвидав України. 1974. – С. 412; Народне господарство Української РСР в 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник. – К.: Статистика, 1972. – С. 374.

Додаток 129

ЗАГАЛЬНООСВІТНІ ШКОЛИ ПО УРСР

(на початок навчального року)

	1914/15*		1940/41		1944/45		1945/46*	
	Всього	З них у селах	Всього	З них у селах	Всього	З них у селах	Всього	З них у селах
Всього шкіл (без шкіл робітничої і сільської молоді та шкіл дорослих)	26069	22787	29878	25501	26477	23592	28470	25014
у тому числі:								
початкових	25106	22670	14614	13694	15490	14723	17365	16344
неповних середніх (семирічних)	386	97	10816	9576	8575	7641	8467	7408
середніх	577	20	4281	2199	2252	1156	2321	1098
інших шкіл	–	–	167	32	160	72	317	164
Всього у них учнів – тисяч	2607,3	2012,7	6543,9	4443,3	4646,8	3533,7	5049,4	3619,1
у тому числі в школах:								
початкових	2371,8	1999,9	1145,4	1001,6	1349,9	1224,8	1568,4	1379,2
неповних середніх (семирічних)	49,7	9,1	2824,0	2323,0	2451,0	1808,7	2175,8	1741,0
середніх	185,8	3,7	2503,5	1065,6	1125,9	491,8	1268,1	481,6
в інших школах	–	–	71,0	53,1	20,0	8,4	37,1	17,3
Всього учителів – тисяч	70,8	46,0	251,3	164,8	–	117,1	182,0	132,4
у тому числі в школах:								
початкових	55,2	45,2	37,8	33,2	–	–	47,0	42,2
неповних середніх (семирічних)	3,0	0,5	110,1	90,7	–	–	84,4	69,4
середніх	12,6	0,3	100,9	42,8	–	–	48,1	19,6
в інших школах	–	–	2,5	0,9	–	–	2,5	1,2
Школи робітничої і сільської молоді та школи дорослих – всього	–	–	–	–	731	575	2042	–
Всього у них учнів – тисяч	–	–	–	–	–	–	101,5	–
у тому числі:								
Школи сільської молоді – всього	–	–	–	–	575	575	1730	1730
у них учнів – тисяч	–	–	–	–	–	–	61,9	61,9

*Показники за 1914/15 і 1945/46 рр. подані в нинішніх територіальних межах України.

Подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 604, 608, 612; ЦДАГО України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 142 зв, 143, 143 зв, 144, 144 зв, 145, 145 зв, 146, 146 зв.; История Украинской ССР. В 10-ти т. – К: Наукова думка, 1984. – Т. 8. – С. 500.

Додаток 130

МЕРЕЖА СІЛЬСЬКИХ ПОЧАТКОВИХ, НЕПОВНИХ СЕРЕДНІХ І СЕРЕДНІХ ШКІЛ ПО ОБЛАСТЯХ
УРСР

Області	Всього шкіл в УРСР		З них у селах		Початкові школи в селах		Неповні середні школи в селах		Середні школи в селах	
	1940/41 р.	1944/45 р.	1940/41 р.	1944/45 р.	1940 р.	1944 р.	1940 р.	1944 р.	1940 р.	1944 р.
м. Київ	180	98	–	–	–	–	–	–	–	–
Київська	1816	1695	1622	1575	506	637	846	813	270	125
Чернігівська	1271	1181	1161	1107	498	561	511	458	151	88
Житомирська	1478	1364	1331	1279	562	734	638	486	130	59
Вінницька	1586	1497	1476	1427	540	801	734	552	195	73
Кам-Подільська	1478	1428	1388	1378	612	943	610	365	162	47
Сумська	1209	1124	1081	1027	497	543	454	418	129	66
Полтавська	1764	1614	1603	1513	782	918	619	482	200	113
Харківська	1650	1464	1274	1216	696	746	474	422	104	48
Ворошиловградська	1168	1046	748	722	425	445	249	225	74	46
Сталінська	1633	1420	892	871	570	590	231	206	89	75
Дніпропетровська	1660	1511	1309	1278	818	851	370	348	121	79
Запорізька	1232	1109	1045	989	633	670	311	262	98	57
Кіровоградська	1163	1072	1057	995	533	614	377	316	147	65
Миколаївська	772	724	709	687	384	486	249	176	75	25
Одеська	1443	1328	1249	1214	677	712	445	402	124	78
Херсонська	775	760	708	712	389	489	239	188	80	35
Всього	22278	20435	18653	17990	9122	10740	7357	6120	2149	1079
Волинська	1224	802	1138	764	846	627	290	135	2	2
Дрогобицька	1038	864	930	810	568	465	360	332	2	13
Ізмаїльська	285	304	232	275	89	131	132	110	11	15
Львівська	1215	945	1041	825	671	572	361	232	7	21
Ровенська	1162	902	1091	862	815	766	261	86	13	8
Станіславська	961	705	828	626	496	356	331	268	–	2
Тернопільська	1177	1099	1115	1063	738	782	364	267	11	14
Чернівецька	538	421	473	377	349	284	120	91	4	2
Всього	7600	6042	6848	5602	4572	3983	2219	1521	50	77
По УРСР	29878	26477	25501	23592	13694	14723	9576	7641	2199	1156

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 142 зв., 143, 143 зв., 144.

Додаток 131

КІЛЬКІСТЬ УЧНІВ У СІЛЬСЬКИХ ПОЧАТКОВИХ, НЕПОВНИХ СЕРЕДНІХ І СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(тис.)

Області	Всього учнів по УРСР		З них у селах		У початкових школах у селах		У неповних середніх школах у селах		У середніх школах у селах	
	1940/41 р.	1944/45 р.	1940/41 р.	1944/45 р.	1940 р.	1944 р.	1940 р.	1944 р.	1940 р.	1944 р.
м. Київ	101,5	52,0	–	–	–	–	–	–	–	–
Київська	421,1	351,9	352,7	312,4	30,7	58,5	195,3	198,2	124,9	55,7
Чернігівська	295,8	218,1	245,6	185,3	28,7	36,4	131,7	104,2	82,8	44,5
Житомирська	298,2	231,1	239,6	199,8	36,1	63,5	140,9	111,2	61,7	25,1
Вінницька	376,1	301,2	328,9	273,3	40,2	83,6	185,2	155,7	97,2	34,0
Кам'янець-Подільська	298,3	221,9	263,8	205,0	44,8	105,7	141,2	82,2	76,0	17,0
Сумська	276,5	214,0	217,0	172,1	32,1	41,7	115,4	98,4	69,1	31,7
Полтавська	333,6	264,8	269,0	223,9	40,1	67,8	136,4	108,8	92,2	46,9
Харківська	392,5	270,0	202,6	163,9	38,4	49,1	113,4	93,2	50,4	21,6
Ворошиловградська	336,9	192,5	110,4	82,3	25,9	26,3	52,3	39,1	32,3	16,2
Сталінська	569,5	326,8	144,9	108,0	37,4	37,2	60,2	42,3	46,9	28,5
Дніпропетровська	395,9	277,3	208,4	170,5	51,8	63,1	91,5	76,9	65,0	30,5
Запорізька	269,4	170,0	180,6	123,9	43,1	43,5	82,6	56,8	54,5	22,7
Кіровоградська	195,1	166,0	156,3	141,6	23,3	45,8	71,4	68,6	61,4	27,2
Миколаївська	131,4	97,1	100,9	82,0	17,9	31,3	49,4	37,6	33,5	13,1
Одеська	282,1	200,5	187,2	159,9	36,1	44,6	94,3	85,3	55,6	28,6
Херсонська	142,6	101,0	114,2	85,6	23,3	35,1	52,2	37,2	38,7	13,4
Всього	5116,5	3656,2	3322,1	2689,5	549,9	833,2	1713,7	1395,7	1042,2	456,7
Волинська	195,5	108,4	154,9	94,3	80,4	54,3	72,2	39,6	1,2	0,4
Дрогобицька	190,7	141,5	144,9	122,5	56,8	42,6	87,0	74,9	1,0	4,9
Ізмаїльська	90,7	85,4	77,4	76,4	10,6	11,6	52,5	54,6	4,6	6,5
Львівська	226,9	151,1	152,1	114,7	61,1	44,6	87,2	58,7	2,9	11,5
Ровенська	183,7	119,6	154,6	106,6	75,3	86,2	66,9	16,3	5,7	3,5
Станіславська	203,9	143,0	152,5	115,2	49,3	33,7	100,0	80,9	–	0,6
Тернопільська	216,8	166,3	185,2	149,3	72,0	83,2	101,1	59,5	6,0	6,6
Чернівецька	119,2	75,3	99,6	65,2	46,2	35,6	42,4	28,5	2,0	1,1
Всього	1427,4	990,6	1121,2	844,2	451,7	391,6	609,3	413,0	23,4	35,1
По УРСР	6543,9	4646,8	4443,3	3533,7	1001,6	1224,8	2323,0	1808,7	1065,6	491,8

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 144 зв, 145 зв., 146.

Додаток 132

КІЛЬКІСТЬ УЧИТЕЛІВ У СІЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

Області	1940/41 р.	1944/45 р.
м. Київ	–	–
Київська	14269	11303
Чернігівська	9590	7717
Житомирська	9780	6721
Вінницька	12745	8964
Кам'янець-Подільська	10782	6337
Сумська	9066	6823
Полтавська	11741	8892
Харківська	8456	6179
Ворошиловградська	4409	3488
Сталінська	5730	4508
Дніпропетровська	8414	6473
Запорізька	7099	4838
Кіровоградська	7091	5387
Миколаївська	4039	3503
Одеська	7634	5716
Херсонська	4462	2767
Всього	135307	99616
Волинська	3636	2872
Дрогобицька	4090	2685
Ізмаїльська	1786	913
Львівська	4544	2080
Ровенська	3944	2222
Станіславська	3955	2489
Тернопільська	5456	3184
Чернівецька	2040	1018
Всього	29451	17463
По УРСР	164758	117079

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 146 зв.

Додаток 133

ПЛАН ПРИЙОМУ СТУДЕНТІВ НА ПЕРШІ КУРСИ ДО ДЕРЖАВНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ
ТА ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТІВ НАРКОМОСВІТИ УРСР НА 1944/45 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

№ з/п	Державні університети	Кількість студентів
1.	Київський	600
2.	Харківський	570
3.	Дніпропетровський	570
4.	Одеський	480
	Всього	2320
Педагогічні інститути		
1.	Київський	300
2.	Харківський	420
3.	Харківський інститут іноземних мов	180
4.	Полтавський	270
5.	Сумський	300
6.	Ворошиловградський	270
7.	Сталінський	240
8.	Запорізький	240
9.	Мелітопольський	240
10.	Ніжинський	300
11.	Черкаський	180
12.	Кіровоградський	120
13.	Житомирський	90
14.	Херсонський	240
15.	Миколаївський	180
16.	Одеський	180
17.	Одеський інститут іноземних мов	180
18.	Вінницький	150
19.	Криворізький	150
	Всього	4230

Подано за: Цимбал Л.М. Вища школа України в роки Великої Вітчизняної війни: 1943 – 1945. (До 60-річчя визволення України від німецьких окупантів): Монографія. – Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2004. – С. 119 – 120.

**ПЛАН ПРИЙОМУ СТУДЕНТІВ ДО ДЕРЖАВНИХ УЧИТЕЛЬСЬКИХ ІНСТИТУТІВ НАРКОМОСВІТИ
УРСР НА 1944/45 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

№ з/п	Учительські інститути	Кількість студентів
1.	Артемівський	180
2.	Глухівський	180
3.	Конотопський	180
4.	Лебединський	180
5.	Осипенковський	180
6.	Слов'янський	180
7.	Старобільський	180
8.	Уманський	180
9.	Бердичівський	180
10.	Чернігівський	240
11.	Ровенський	150
12.	Кременецький	240
13.	Кам'янець-Подільський	180
Всього		2430
Відділи учительських інститутів при педагогічних інститутах		
1.	Київський	240
2.	Харківський	240
3.	Харківський інститут іноземних мов	180
4.	Полтавський	180
5.	Ворошиловградський	240
6.	Сталінський	120
7.	Запорізький	180
8.	Ніжинський	240
9.	Черкаський	60
10.	Кіровоградський	120
11.	Житомирський	120
12.	Херсонський	120
13.	Миколаївський	60
14.	Одеський	150
15.	Вінницький	180
16.	Криворізький	120
Всього		2550
Всього в учительських інститутах та відділах учительських інститутів при педагогічних інститутах		4980

Подано за: Цимбал Л.М. Вища школа України в роки Великої Вітчизняної війни: 1943 – 1945. (До 60-річчя визволення України від німецьких окупантів): Монографія. – Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2004. – С. 121.

**КОНТИНГЕНТ І НАБІР УЧИТЕЛІВ-ЗАОЧНИКІВ ПО ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СИСТЕМИ
НАРКОМОСВІТИ УРСР НА 1944/45 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

№ з/ п	Навчальні заклади	Загальний контингент на 1944/45 н. р.	У тому числі додатково на 1944/45 н.р.
Державні університети			
1.	Київський	500	200
2.	Харківський	500	200
3.	Дніпропетровський	500	200
4.	Одеський	500	500
5.	Чернівецький	350	350
6.	Львівський	500	500
Всього по університетах		2850	1950
Педагогічні інститути			
1.	Київський	3850	2050
2.	Харківський	2000	200
3.	Харківський інститут іноземних мов	500	–
4.	Полтавський	1000	350
5.	Сумський	750	300
6.	Ворошиловградський	1000	500
7.	Сталінський	800	450
8.	Запорізький	800	350
9.	Мелітопольський	300	100
10.	Ніжинський	1200	500
11.	Черкаський	1200	1200
12.	Кіровоградський	1000	1000
13.	Одеський	1000	1000
14.	Одеський іноземних мов	300	300
15.	Миколаївський	400	400
16.	Херсонський	900	900
17.	Вінницький	1050	1050
18.	Криворізький	500	600
19.	Львівський	600	600
20.	Житомирський	500	500
Всього по педагогічних інститутах		19 650	12 350
Учительські інститути			
1.	Лебединський	300	100
2.	Конотопський	400	100
3.	Глухівський	300	100
4.	Старобільський	350	100
5.	Артемівський	500	200
6.	Слов'янський	300	50
7.	Осипенковський	500	300
8.	Чернігівський	350	350
9.	Бердичівський	450	450
10.	Уманський	350	350
11.	Ровенський	300	300
12.	Кременчуцький	450	400
13.	Кам'янець-Подільський	300	300
14.	Чернівецький	350	300
15.	Станіславський	300	300
16.	Дрогобицький	300	300
Всього по учительських інститутах		5800	4100
Всього по університетах, педагогічних інститутах і учительських інститутах		28 300	18 300

Подано за: Цимбал Л.М. Вища школа України в роки Великої Вітчизняної війни: 1943 – 1945. (До 60-річчя визволення України від німецьких окупантів): Монографія. – Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2004. – С. 138 – 139.

Додаток 136

МЕРЕЖА ДИТЯЧИХ САДКІВ У СЕЛАХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	Кількість дитсадків по УРСР				Кількість дітей у дитсадках по УРСР			
	загальна кількість садків УРСР		з них у селах		всього		з них у селах	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
м. Київ	167	106	–	–	14441	8149	–	–
Київська	289	86	178	26	10991	3843	5517	746
Чернігівська	86	37	35	7	4026	1727	999	303
Житомирська	117	66	38	11	6311	3897	1218	393
Вінницька	126	69	57	28	5077	3093	1443	967
Кам'янець-Подільська	108	41	48	15	4514	1731	1269	480
Сумська	92	53	37	14	4489	2830	995	419
Полтавська	138	61	52	22	6415	2833	1137	584
Харківська	239	167	34	19	15004	10695	747	604
Ворошиловградська	210	198	15	5	10235	11134	321	164
Сталінська	372	376	24	27	19101	21567	555	907
Дніпропетровська	252	169	51	35	13793	10775	1114	1659
Запорізька*	176	78	69	9	9579	4538	1779	278
Кіровоградська	76	40	42	22	2870	1885	1006	800
Миколаївська*	121	43	47	14	5383	2992	1200	672
Одеська*	168	82	49	19	9735	3894	1200	487
Херсонська	–	40	–	11	–	2056	–	380
Всього	2737	1712	776	284	141964	97639	20500	9843
Волинська	24	7	6	–	840	238	146	–
Дрогобицька	53	17	13	–	2309	890	360	–
Ізмаїльська	–	9	–	4	–	284	–	75
Львівська	86	54	10	–	4106	2054	274	–
Ровенська	36	14	12	1	1572	564	415	27
Станіславська	46	17	9	–	2219	685	361	–
Тернопільська	28	10	10	9	1164	299	241	281
Чернівецька	–	13	–	–	–	555	–	–
Всього	273	141	60	14	12210	5569	1797	383
По УРСР	3010	1853	836	298	154174	103208	22297	10226

* У кордонах 1941 р.

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 149, 149 зв.

Додаток № 137

СТАВКИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ВЧИТЕЛЯМ ПОЧАТКОВИХ НЕПОВНИХ СЕРЕДНІХ І СЕРЕДНІХ ШКІЛ ВСТАНОВЛЕНІ З 1 СЕРПНЯ 1943 р.

Категорії працівників	Міста і робітничі селища			Сільські місцевості		
	із стажем педагогічної роботи					
	до 5 років	від 5 до 10 років	понад 10 років	до 5 років	від 5 до 10 років	понад 10 років
а) Учителі початкових шкіл і 1–4 класів неповних середніх і середніх шкіл:						
I розряд – ті, хто мають середню педагогічну освіту...	400	450	500	350	400	450
II розряд – ті, хто мають загальну середню освіту.....	350	400	450	325	375	425
б) Учителі 5–7 класів неповних середніх і середніх шкіл:						
Учителі російської і рідної мови, літератури, математики, фізики, хімії, географії, історії, Конституції СРСР, природознавства, початкової військової підготовки та іноземних мов:						
I розряд – з вищою освітою.....	500	550	600	450	500	550
II розряд – ті, хто закінчили вчительські інститути і прирівнені до них навчальні заклади.....	475	525	575	425	475	525
Учителі малювання й рисування:						
I розряд – з вищою освітою.....	430	460	500	400	430	470
II розряд – із середньою освітою.....	400	430	470	370	400	430
в) Учителі 8–10 класів середніх шкіл і викладачі педагогічних училищ:						
Учителі російської і рідної мови, літератури, математики, фізики, астрономії, хімії, географії, історії, Конституції СРСР, природознавства, педагогічних дисциплін, допризовної військової підготовки та іноземних мов:						
I розряд – з вищою освітою.....	525	575	650	475	525	575
II розряд – ті, хто не мають закінченої вищої освіти....	500	550	600	450	500	550
Учителі малювання, рисування, музики та співів:						
I розряд – з вищою освітою.....	450	500	550	425	450	500
II розряд – ті, хто не мають закінченої вищої освіти....	420	450	500	400	425	450

Подано за: Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – 1943. – № 11. – 30 вересня. – С. 194–195.

Додаток 138

СПИСОК ОДНОРІЧНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ШКІЛ ОРГАНІЗОВАНИХ У 1944 р. ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ТЕХНІКІВ, РІЛЬНИКІВ, ОВОЧЕВОДІВ, САДОВОДІВ, ТВАРИННИКІВ, КОНЕВОДІВ І МОЛОДШИХ ВЕТЕРИНАРНИХ ФЕЛЬДШЕРІВ

Школи по областях	Контингент учнів	Школи по областях	Контингент учнів
Київська область		Запорізька область	
Лисянська с/г школа рільництва	210	Гуляйпільська с/г школа рільництва	150
Білоцерківська с/г школа тваринництва	150	Єфремівська с/г школа тваринництва	180
Таращанська с/г школа ветфельшерів	120	Знам'янська с/г школа ветфельшерів	120
Вінницька область		Херсонська область	
Куківська с/г школа рільництва	100	Цюрупинська с/г школа рільництва	150
Гуменська с/г школа тваринництва	150	Високопольська с/г школа ветфельшерів	150
Тулчинська с/г школа ветфельшерів	150		
Кам'янець-Подільська область		Дніпропетровська область	
Довжокська с/г школа рільництва	150	Тельманівська с/г школа рільництва	150
Войтовецька с/г школа тваринництва	150	Маломихайлівська с/г школа тваринництва	180
Балинська с/г школа ветфельшерів	120	Бабайківська с/г школа ветфельшерів	120
Харківська область		Сталінська область	
Старомерчикська с/г школа рільництва	150	Маріупольська с/г школа рільництва	150
Карачівська с/г школа садо-овочеводів	200	Темрюкська с/г школа тваринництва	150
Куп'янська с/г школа ветфельшерів	150	Артемівська с/г школа ветфельшерів	120
Полтавська область		Ворошиловградська область	
Гадяцька с/г школа рільництва	150	Новопсковська с/г школа рільництва	150
Абазівська с/г школа коневодів	100	Сватівська с/г школа тваринництва	210
Кобеляцька с/г школа тваринництва	180	Біловодська с/г школа ветфельшерів	150
Миргородська с/г школа ветфельшерів	150		
Кіровоградська область		Житомирська область	
Олександрійська с/г школа рільництва	150	Малинська с/г школа рільництва	150
Златопільська с/г школа тваринництва	150	Котовська с/г школа коневодів	100
Новоукраїнська с/г школа ветфельшерів	120	Черняхівська с/г школа тваринництва	180
		Бабінецька с/г школа ветфельшерів	150
Одеська область		Чернігівська область	
Фрунзенська с/г школа рільництва	150	Тинницька с/г школа рільництва	150
Кривоозерська с/г школа тваринництва	150	Остерська с/г школа садо-овочеводів	150
Усатівська с/г школа ветфельшерів	150	Седнівська с/г школа тваринництва	180
		Новгород-Сіверська с/г школа ветфельшерів	150
Миколаївська область		Сумська область	
Благодатнівська с/г школа рільництва	180	Конотопська с/г школа рільництва	180
Новобугська с/г школа тваринництва	150	Лебединська с/г школа тваринництва	180
Березнеговатська с/г школа ветфельшерів	120	Путівльська с/г школа ветфельшерів	120

Подано за: ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 1009. – Арк. 91– 94.

Додаток 139

ПЛАН ПІДГОТОВКИ І ПЕРЕПІДГОТОВКИ МЕХАНІЗАТОРСЬКИХ КАДРІВ ДЛЯ МТС І РАДГОСПІВ
УРСР НА 1943 – 1944 НАВЧ. Р.

Області	Підготувати						Перепідготувати	
	Трактористів	Бригадирів тракторних бригад	Комбайнерів	Помічників комбайнерів	Шоферів	Ремонтних робітників	Трактористів	Комбайнерів
Ворошиловградська								
для МТС	2200	250	520	800	100	–	720	144
для радгоспів	750	75	100	100	150	100	50	20
Харківська								
для МТС	3270	300	210	300	330	–	600	120
для радгоспів	700	75	120	80	150	80	32	15
Сумська								
для МТС	2600	360	240	200	160	–	350	70
для радгоспів	20	3	2	4	30	5	–	–
Сталінська								
для МТС	2530	305	–	1000	110	–	580	116
для радгоспів	450	85	–	80	120	80	40	20
Полтавська								
для МТС	3280	150	358	600	150	–	600	120
для радгоспів	250	17	28	46	30	45	–	–
Запорізька								
для МТС	4780	355	584	900	150	–	700	140
для радгоспів	344	38	57	57	60	45	–	14
Дніпропетровська								
для МТС	4520	490	300	800	130	–	600	120
для радгоспів	250	25	60	50	90	50	–	–
Чернігівська								
для МТС	3000	300	120	120	300	–	300	60
для радгоспів	50	–	5	15	8	18	–	–
Київська								
для МТС	4520	450	400	400	180	–	550	110
для радгоспів	250	17	35	75	62	72	–	–
Разом:								
для МТС	30700	2960	3730	4620	1610	–	5000	1000
для радгоспів	3044	288	517	504	700	512	122	69

Подано за: РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 43. – Спр. 2272. – Арк. 281 – 283.

Додаток 140

ВВЕДЕНО В ДІЮ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ В УРСР*

(тис. кв. м загальної площі)

Колгоспами, колгоспниками, сільською інтелігенцією та іншими групами сільського населення	Три з половиною роки третьої п'ятирічки (1938 – 1-е півріччя 1941 р.)	З 1 липня 1941 р. до кінця 1945 р.
	6983	9478

* Показники в нинішніх територіальних межах України.

Подано за: Народне господарство Української РСР в 1973 році. Статистичний щорічник. – К.: Політвидав України, 1974. – С. 401.

Додаток 141

РОЗДРІБНИЙ ТОВАРООБІГ ДЕРЖАВНОЇ ТА КООПЕРАТИВНОЇ ТОРГІВЛІ, ВКЛЮЧАЮЧИ ГРОМАДСЬКЕ ХАРЧУВАННЯ В УРСР*

(млн крб.; у цінах тих років)

Роки	Загальний обсяг роздрібного товарообігу	Розподіл загального обсягу роздрібного товарообігу		Частка сільської торгівлі в загальному обсязі роздрібного	Загальний обсяг роздрібного товарообігу без громадського	Розподіл товарообігу без закладів харчування		Розподіл товарообігу громадського харчування	
		міська торгівля	сільська торгівля			міська торгівля	сільська торгівля	міська торгівля	сільська торгівля
1940	3203	2354	849	27	2817	2026	791	328	58
1945	1982	1435	547	28	1571	1077	494	358	53

* Показники в нинішніх територіальних межах України.

Складено за: Народне господарство Української РСР в 1973 році. – К. : Політвидав України, 1974. – С. 448 – 450.

Додаток 142

МЕРЕЖА ТОРГОВЕЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА ПІДПРИЄМСТВ ГРОМАДСЬКОГО
ХАРЧУВАННЯ В СІЛЬСЬКИХ МІСЦЕВОСТЯХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	Торговельні заклади		Підприємства громадського харчування	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
Київська	3956	1691	670	94
Чернігівська	2741	1112	199	56
Житомирська	2578	1159	188	72
Вінницька	3579	1534	533	55
Кам'янець-Подільська	2802	1548	218	59
Сумська	2574	882	376	114
Полтавська	3869	1401	543	67
Харківська	3074	870	373	196
Ворошиловградська	1656	619	200	178
Сталінська	2078	561	342	121
Дніпропетровська	2348	658	279	78
Запорізька	2219	535	153	85
Кіровоградська	2197	682	313	86
Миколаївська	1345	390	105	33
Одеська	2628	688	201	47
Херсонська	1212	467	100	34
Всього	40856	14797	4793	1375
Волинська	1604	432	108	20
Дрогобицька	1675	822	106	63
Ізмаїльська	454	241	60	16
Львівська	1950	727	183	57
Ровенська	1774	573	125	44
Станіславська	1654	576	232	45
Тернопільська	2210	912	173	126
Чернівецька	726	404	34	38
Всього	12047	4687	1021	409
По УРСР	52903	19484	5814	1784

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 163 зв., 164.

Додаток 143

КЛУБНІ ЗАКЛАДИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	Всього		У т.ч. на селі	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
Київська	1862	971	1685	924
Чернігівська	1147	883	1076	854
Житомирська	1558	673	1414	647
Вінницька	1610	1036	1507	1016
Кам'янець-Подільська	1509	1110	1442	1076
Сумська	1194	841	1108	838
Полтавська	1928	670	1835	654
Харківська	1379	1209	1196	1113
Ворошиловградська	893	528	658	495
Сталінська	1138	472	702	422
Дніпропетровська	1401	553	1251	549
Запорізька	1144	756	1056	729
Кіровоградська	1080	520	1035	507
Миколаївська	892	579	863	577
Одеська	1075	413	975	402
Херсонська	567	278	547	264
Всього	20377	11492	18350	11067
Волинська	491	657	455	646
Дрогобицька	684	485	605	483
Ізмаїльська	38	251	—	244
Львівська	674	514	633	477
Ровенська	441	224	412	212
Станіславська	674	515	605	484
Тернопільська	817	696	792	674
Чернівецька	34	315	—	306
Всього	3853	3657	3502	3526
По УРСР	24230	15149	21852	14593

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 105, 151 зв.

Додаток 144

МАСОВІ БІБЛІОТЕКИ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ В УРСР*

	1940 р.		1945 р.		1946 р.	
	Всього бібліотек	У них книг тис. примірників	Всього бібліотек	У них книг тис. примірників	Всього бібліотек	У них книг тис. примірників
Всього масових бібліотек на селі	17327	12021	3566	1310	4924	1951
у тому числі: сільських бібліотек Міністерства культури УРСР	539	804	–	–	1706	474
бібліотеки районні в сільських райцентрах та при клубних установах Міністерства культури УРСР **	6640	7015	–	–	2689	1362
бібліотеки колгоспів	8787	2463	–	–	327	48
бібліотеки профспілкових організацій	1376	1511	–	–	75	38
бібліотеки інших відомств і організацій	265	228	–	–	127	29

* в нинішніх територіальних межах України

** враховано автором.

Подано за: Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. Статистичний щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960 – с. 629, 630.

Додаток 145

МАСОВІ БІБЛІОТЕКИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	Всього бібліотек		У них книг (тис.)		У т.ч. на селі			
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.	кількість бібліотек		у них книг (тис.)	
					1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
Київська	1923	246	4130,4	599,9	1367	185	1073,2	47,4
Чернігівська	1148	109	1649,8	387,3	878	89	837,1	38,6
Житомирська	1024	74	1380,9	186,2	805	44	580,9	18,2
Вінницька	1299	128	2092,0	308,0	1119	79	908,0	10,8
Кам'янець-Подільська	1111	330	1357,6	110,9	1004	288	808,6	18,4
Сумська	1116	42	1545,6	274,5	879	32	728,7	47,6
Полтавська	2166	111	2247,0	223,1	1864	84	1126,4	40,5
Харківська	1796	323	3439,8	804,1	1241	263	742,0	87,6
Ворошиловградська	873	124	2151,0	356,8	588	26	456,2	40,6
Сталінська	1190	199	3548,8	419,8	556	40	405,3	31,2
Дніпропетровська	1342	134	2919,0	412,3	993	77	603,7	47,9
Запорізька	1210	153	1459,3	164,4	1037	128	669,1	24,5
Кіровоградська	601	69	936,0	104,4	524	50	555,1	27,5
Миколаївська	691	140	1225,1	373,0	567	126	649,9	65,0
Одеська	975	143	1950,0	377,9	836	117	549,0	16,9
Херсонська	730	58	1210,4	132,5	647	41	566,5	18,3
Всього	19195	2383	33242,7	5235,1	14905	1669	11259,7	681,0
Волинська	360	83	171,1	56,4	293	–	37,7	–
Дрогобицька	387	280	269,9	113,6	293	267	48,0	25,9
Ізмаїльська	–	93	–	87,0	–	89	–	40,0
Львівська	422	31	496,6	458,9	367	6	66,4	9,7
Ровенська	130	27	103,6	86,9	100	16	23,7	18,9
Станіславська	557	69	255,7	96,3	481	47	66,7	5,6
Тернопільська	434	483	272,1	122,3	396	431	64,4	4,5
Чернівецька	–	123	–	271,9	–	110	–	24,4
Всього	2290	1189	1569,0	1293,3	1930	966	306,9	129,0
По УРСР	21485	3572	34811,7	6258,4	16835	2635	11566,6	810,0

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 57, 152.

Додаток 146

КІНОУСТАНОВКИ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	Всього кіноустановок		У т.ч. звукових		Із загальної чисельності кіноустановок на селі	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
Київська	617	81	506	76	352	37
Чернігівська	228	38	141	27	185	21
Житомирська	215	44	148	35	152	23
Вінницька	356	45	214	36	279	25
Кам'янець-Подільська	208	38	139	32	172	25
Сумська	226	60	152	42	185	39
Полтавська	316	53	199	36	246	31
Харківська	441	68	365	56	240	33
Ворошиловградська	435	77	400	72	146	20
Сталінська	681	142	618	140	267	26
Дніпропетровська	516	57	407	49	331	27
Запорізька	347	43	256	29	264	28
Кіровоградська	206	23	148	20	167	12
Миколаївська	165	16	134	16	126	10
Одеська	412	33	372	23	242	23
Херсонська	253	18	143	17	189	9
Всього	5622	836	4342	706	3543	389
Волинська	31	7	31	7	15	–
Дрогобицька	37	11	37	11	15	2
Ізмаїльська	20	3	20	3	15	–
Львівська	86	31	86	31	31	9
Ровенська	46	11	46	11	29	2
Станіславська	46	10	46	10	24	–
Тернопільська	48	8	48	8	31	–
Чернівецька	27	14	27	14	15	2
Всього	341	95	341	95	175	15
По УРСР	5963	931	4683	801	3718	404

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 56, 151.

Додаток 147

КІЛЬКІСТЬ ТЕЛЕФОНІЗОВАНИХ ПУНКТИВ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(на початок року)

Області	Сільради		МТС	
	1941 р.	1945 р.	1941 р.	1945 р.
Київська	1368	610	90	84
Чернігівська	694	292	60	42
Житомирська	993	330	59	49
Вінницька	1074	151	80	53
Кам'янець-Подільська	1048	345	65	52
Сумська	637	290	57	51
Полтавська	889	425	73	56
Харківська	699	361	65	52
Ворошиловградська	368	340	51	51
Сталінська	351	184	54	48
Дніпропетровська	469	183	65	41
Запорізька	387	228	60	54
Кіровоградська	545	213	64	48
Миколаївська	286	85	39	14
Одеська	590	236	70	32
Херсонська	276	77	48	13
Всього	10674	4350	1000	740
Волинська	300	12	30	1
Дрогобицька	370	31	13	2
Ізмаїльська	195	108	14	11
Львівська	339	39	30	12
Ровенська	298	17	29	6
Станіславська	375	66	25	1
Тернопільська	720	9	38	8
Чернівецька	318	82	13	3
Всього	2915	364	192	44
По УРСР	13589	4714	1192	784

Подано за: ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987. – Арк. 161 зв.

Додаток 148

**СТАВКИ СІЛЬСЬКОГО КУЛЬТЗБОРУ ДЛЯ ОКРЕМИХ ГОСПОДАРСТВ
ПО ОБЛАСТЯХ УРСР В 1941 р.***

Області	Для господарств колгоспників		Для одноосібних господарств	
	які не мають неуспільнених джерел доходів (у крб. на господарство)	які мають неуспільнені джерела доходів (у крб. на господарство)	які не мають робочої худоби, ринкових, неземлеробських доходів, оподаткованих сільгосподатком у % до окладу сільгосподатку	які мають робочу худобу, ринкові або неземлеробські доходи, оприбутковувани сільгосподатком у % до окладу сільгосподатку
Київська	7	35	95	150
Чернігівська	7	32	95	150
Житомирська	7	32	95	150
Вінницька	7	36	95	150
Кам'янець-Подільська	7	35	95	150
Сумська	7	34	95	150
Полтавська	7	37	95	150
Харківська	7	37	95	150
Ворошиловградська	7	34	95	150
Сталінська	7	36	95	150
Дніпропетровська	7	37	95	150
Запорізька	7	37	95	150
Кіровоградська	7	33	95	150
Миколаївська	7	35	95	150
Одеська	7	35	95	150

*для західних областей, а також Ізмаїльської та Чернівецької областей сільський культзбір не передбачався.

Подано за: Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – 1941. – № 2. – 16 січня. – С. 32.

Додаток 149

ВКЛАДИ НАСЕЛЕННЯ В ОЩАДНІ КАСИ В УРСР У 1940 р. *

	Кількість ощадних кас	Кількість вкладів (тис.)	Сума вкладів (млн.)	Середній розмір вкладу в крб.
Всього:	7242	3255	96	28
у т. ч.				
у містах і селищах міського типу	2153	2218	79	34
у селах	5089	1037	17	16

* Показники подані в нинішніх територіальних межах України.

Подано за: Народне господарство Української РСР у 1973 році. Статистичний щорічник. – К.: Політвидав України. 1974. – С. 423.

Додаток 150

ВІДНОВЛЕННЯ МІСЦЕВИХ РАД ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ ПО ОБЛАСТЯХ УРСР

(станом на 1 червня 1945р.)

Області	Кількість Рад депутатів трудящих	
	районних сільських	Сільських
Київська	53	1359
Чернігівська	39	756
Житомирська	34	988
Вінницька	43	1187
Кам'янець-Подільська	37	999
Сумська	31	636
Полтавська	44	900
Харківська	33	653
Ворошиловградська	31	373
Сталінська	27	355
Дніпропетровська	26	484
Запорізька	23	378
Кіровоградська	31	543
Миколаївська	18	293
Одеська	34	578
Херсонська	19	266
Волинська	30	860
Дрогобицька	27	672
Ізмаїльська	13	194
Львівська	31	712
Ровенська	30	859
Станіславська	36	695
Тернопільська	38	936
Чернівецька	14	329
По УРСР	742	16 005

Подано за: Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. Документы и материалы в трех томах. – Т. 3. – К.: Наукова думка. – С. 359.

Додаток 151

ПЕРЕЛІК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ НАРКОМЗЕМУ УРСР, ЯКІ ВІДНОВЛЮВАЛИ ДІЯЛЬНІСТЬ В ІV-МУ КВАРТАЛІ 1943 Р. ЗГІДНО ПОСТАНОВИ РАДНАРКОМУ УРСР І ЦК ВКП(Б)У ВІД 13 ГРУДНЯ 1943 Р.

1. Український науково-дослідний інститут тваринництва – у м. Харкові.
2. Український науково-дослідний інститут механізації сільського господарства – у м. Харкові.
3. Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства – у м. Харкові.
4. Український інститут експериментальної ветеринарії – у м. Харкові.
5. Харківська міжобласна овочево-картопляна селекційна станція – у м. Мерефа Харківської області.
6. Українська науково-дослідна станція птахівництва – в м. Борках Харківської області.
7. Овочевий відділ Сталінської державної селекційної станції – у м. Сталіно.
8. Красноградська науково-дослідна станція – у Харківській області.
9. Чернігівська обласна дослідна станція тваринництва – у м. Чернігові.
10. Українська філія інституту кормів ім. Вільямса – у м. Полтава.
11. Центральна сільськогосподарська бібліотека Наркомзему УРСР – у м. Харкові.

Подано за: РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 43. – Спр. 2272. – Арк. 96 – 97.

**ПЕРЕЛІК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ НАРКОМЗЕМУ УРСР,
ЯКІ ВІДНОВЛЮВАЛИ ДІЯЛЬНІСТЬ ЗГІДНО ПОСТАНОВИ РАДНАРКОМУ УРСР
ВІД 15 ТРАВНЯ 1944 р.**

1. Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства – у м. Києві та його науково-дослідна мережа:
 - а) Поліська науково-дослідна станція рільництва – у с. Федорівці Малинського району Житомирської області;
 - б) Козаровицька науково-дослідна станція луківництва – у с. Козаровичах Димерського району Київської області;
 - в) Коростенське дослідне поле – у м. Коростені Житомирської області;
 - г) Бучанський опорний пункт – у с. Буча Київської області;
 - д) Святошинський опорний пункт – у м. Києві, Святошине.
2. Київська селекційно-дослідна овоче-картопляна станція – у с. Оленівці Фастівського району Київської області.
3. Сквирське дослідне поле – у м. Сквирі Київської області.
4. Українська науково-дослідна станція олійних культур – у м. Кіровограді.
5. Український науково-дослідний інститут гідротехніки і меліорації – у м. Києві та його дослідна мережа:
 - а) Брилівська науково-дослідна станція зрошення у Цюрупинському районі Херсонської області;
 - б) Сульське дослідне поле – Талалаївського району Сумської області;
 - в) Панфілівське дослідне поле – у Переяслав-Хмельницькому районі Київської області;
 - г) Бурівське дослідне поле – у Тупичівському районі Чернігівської області;
6. Український науково-дослідний інститут зернового господарства ім. Куйбишева – у м. Дніпропетровську та його науково-дослідна мережа:
 - а) Ерастівське дослідне поле – станція Ерастівка Дніпропетровської області;
 - б) Синельниківське дослідне поле – у с. Синельникове Дніпропетровської області;
 - в) Люксембургське дослідне поле – станція Розівка Куйбишевського району Запорізької області;
 - г) Олександрівська науково-дослідна овоче-баштанна експериментальна база – станція Ігрені, с. Олександрівка Дніпропетровської області.
7. Валківське дослідне поле – у с. Литвинівка Валківського району Харківської області, що входить до науково-дослідної мережі Українського науково-дослідного інституту соцземлеробства – м. Харків.
8. Мліївська науково-дослідна станція плодівництва – у Городищенському районі Київської області, що входить до науково-дослідної мережі Українського науково-дослідного інституту плодівництва.
9. Українська науково-дослідна станція бджільництва – у м. Мерефі Харківської області.
10. Науково-дослідна мережа Українського науково-дослідного інституту агролісомеліорації:
 - а) Маріупольська агролісомеліоративна дослідна станція – в Ольгинському районі Сталінської області;
 - б) Володимирівська агролісомеліоративна дослідна станція – у Володимирівському районі Миколаївської області;
 - в) Партизанський агролісомеліоративний опорний пункт – у Генічеському районі Херсонської області;
 - г) Придеснянський опорний пункт по боротьбі з ерозією ґрунтів – у Понорницькому районі Чернігівської області.
11. Українська селекційно-дослідна станція рибиництва в с. Мала Салтанівка Васильківського району Київської області.
12. Цюрупинська науково-дослідна станція по освоєнню пісків нижнього Дніпра – у Цюрупинському районі Херсонської області.

Подано за: ЦДАВО України. – Ф. Р– 2. – Оп. 7. Спр. 980. – арк. 71 – 74.

**Укази Президії Верховної Ради СРСР, постанови Державного Комітету
Оборони, директиви та постанови Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б),
директиви, розпорядження, постанови Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У,
пленумів ЦК КП(б), постанови ЦК ВЛКСМ і ЦК ЛКСМУ, повідомлення та
постанови військових органів**

Додаток 153

Частина I

**Укази Президії Верховної Ради СРСР, постанови Державного Комітету Оборони та Ради з евакуації
директиви та постанови Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б)**

1. Постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 27 травня 1939 р. «Про заходи охорони громадських земель колгоспів від розбазарювання».
2. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 8 липня 1939 р. «Про заходи щодо розвитку громадського тваринництва в колгоспах».
3. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 8 липня 1939 р. «Про обов'язкову поставку м'яса державі колгоспами».
4. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 28 грудня 1939 р. «Про порядок планування посівів зернових культур у колгоспах».
5. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 січня 1940 р. «Про планування сортових посівів зернових культур у колгоспах».
6. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 30 січня 1940 р. «Про норми обов'язкових поставок вовни державі колгоспами».
7. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 7 квітня 1940 р. «Зміни в порядку заготівель і закупівель сільськогосподарських продуктів».
8. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 11 квітня 1940 р. «Про обов'язкові поставки зерна і рису державі, колгоспами і одноосібними господарствами».
9. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 16 квітня 1940 р. «Про порядок обов'язкових поставок картоплі державі колгоспами».
10. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 квітня 1940 р. «Про обов'язкові поставки шкіряної сировини колгоспами, колгоспними дворами і одноосібними господарствами УРСР».
11. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 9 травня 1940 р. «Про зміни в заготівлі овочів».
12. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 11 травня 1940 р. «Про річні порайонні норми овочепоставок».
13. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 травня 1940 р. «Про порядок обов'язкових поставок державі насіння олійних культур».
14. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 травня 1940 р. «Про порядок обов'язкових поставок державі сіна».
15. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 4 липня 1940 р. «Про порядок обов'язкових поставок державі вовни».
16. Постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 1 серпня 1940 р. «Про збирання і заготівлю сільськогосподарських продуктів».
17. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 вересня 1940 р. «Про звільнення колгоспів від обов'язкових поставок зерна, рису, картоплі, овочів і сіна державі з площ, зайнятих під посадками хмелю».
18. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 8 січня 1941 р. «Про обов'язкову поставку молока державі колгоспами».
19. Постанова Раднаркому СРСР від 1 березня 1941 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва в селянських господарствах західних областей Української і Білоруської РСР в 1941 році».
20. Постанова Раднаркому СРСР від 1 березня 1941 р. «Про звільнення в 1941 р. селянських господарств на території колишньої Бессарабії і Північної частини Буковини від оподаткування збором на потреби житлового і культурно-побутового будівництва».
21. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 13 березня 1941 р. «Про обов'язкову поставку яєць державі».
22. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 5 квітня 1941 р. «Про оплату трактористів в МТС».
23. Постанова Раднаркому СРСР від 23 квітня 1941 р. «Про обов'язкові поставки м'яса і молока державі селянських господарств і господарств інших громадян західних областей Української РСР».
24. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки бринзи-сиру».
25. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 24 червня 1941 р. «Про створення Ради по евакуації».
26. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 червня 1941 р. «Про порядок вивезення та розміщення людських контингентів і цінного майна».
27. Директива Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. «Партійним і радянським організаціям прифронтових областей про мобілізацію всіх сил і засобів на розгром фашистських загарбників».

Додаток 153
(продовження)

28. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1941 р. «Про автотракторний і гужовий транспорт, що поставляється для Червоної армії».
29. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 3 липня 1941 р. «Про встановлення на воєнний час тимчасової надбавки до сільськогосподарського прибуткового податку з населення».
30. Постанова ЦК ВКП (б) від 13 липня 1941 р. «Про патріотичний рух працівників сільського господарства за дострокову здачу хліба із запасів минулих років».
31. Постанова Державного Комітету Оборони від 16 липня 1941 р. «Про розміщення евакуйованої з України худоби в Саратовській, Сталінградській, Ростовській областях РРФСР, Калмицькій АРСР, Актюбінській областях Казахської республіки».
32. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 серпня 1941 р. «Про збирання бездоглядних посівів колгоспів, радгоспів і інших організацій».
33. Постанова Політбюро ЦК ВКП (б) від 31 серпня 1941 р. «Про німців, що проживають на території Української РСР».
34. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 5 вересня 1941 р. «Про збір теплих речей і білизни серед населення для Червоної армії».
35. Постанова Ради з евакуації «Про план вивозу з України хліба нового врожаю».
36. Постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 17 вересня 1941 р. «Про навчання сільськогосподарським роботам учнів старших класів середніх шкіл, технікумів і вищих навчальних закладів».
37. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 24 вересня 1941 р. «Про прискорення темпів збирання сільськогосподарських культур».
38. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 15 жовтня 1941 р. «Про розподілення серед колгоспників громадських фондів».
39. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 7 листопада 1941 р. «Про молотіння і вивіз зернових, круп'яних культур, трав і соняшника».
40. Постанова Раднаркому СРСР від 24 листопада 1941 р. «Про відповідальність за невиконання обов'язкових поставок сільського господарських продуктів державі колгоспними дворами й одноосібними господарствами».
41. Постанова Політбюро ЦК ВКП (б) від 17 листопада 1941 р. «Про організацію політвідділів в МТС і радгоспах».
42. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 29 грудня 1941 р. «Про воєнний податок».
43. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 31 грудня 1941 р. «Про додаткову оплату праці колгоспників за підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва по Українській РСР».
44. Постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 12 січня 1942 р. «Про штати, ставки заробітної плати і запровадження премій для працівників МТС за виконання і перевиконання планів машинно-тракторних робіт».
45. Постанова Раднаркому СРСР від 23 січня 1942 р. «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків».
46. Постанова ЦК ВКП (б) і Раднаркому СРСР від 24 січня 1942 р. «Про підготовку до весняної посівної кампанії у звільнених областях України».
47. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 15 лютого 1942 р. «Про норми поставок м'яса на 1942 р.».
48. Постанова Раднаркому СРСР від 2 березня 1942 р. «Про дозвіл колгоспам здійснювати посіви на невикористовуваних землях суміжних колгоспів».
49. Постанова ЦК ВКП (б) і Раднаркому СРСР від 3 березня 1942 р. «Про державний план розвитку сільського господарства на 1942 р.».
50. Постанова ЦК ВКП (б) і Раднаркому СРСР від 9 березня 1942 р. «Про збільшення обов'язкових поставок овочів державі».
51. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 11 березня 1942 р. «Про заходи збереження молодняка і збільшення поголів'я худоби в колгоспах і радгоспах».
52. Постанова Раднаркому СРСР від 8 квітня «Про стан сільськогосподарських робіт у Ворошилоградській і Харківській областях Української РСР».
53. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1942 р. «Про збільшення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів».
54. Постанова Раднаркому СРСР від 13 квітня 1942 р. «Про Державну Воєнну позики 1942 р.».
55. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від квітня 1942 р. «Про порядок мобілізації на сільськогосподарські роботи в колгоспи, радгоспи і МТС працездатного населення міст і сільських місцевостей».
56. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 9 травня 1942 р. «Про додаткову оплату праці трактористів МТС і колгоспників, працюючих на причіпних сільськогосподарських машинах, за підвищення урожайності сільськогосподарських культур».

Додаток 153
(продовження)

57. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 червня 1942 р. «Про додаткову оплату праці комбайнерів машинно-тракторних станцій».
58. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 червня 1942 р. «Про економію пального і ліквідацію втрат пального в МТС і радгоспах».
59. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 10 липня 1942 р. «Про створення із урожаю 1942 р. хлібного фонду Червоної армії».
60. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 11 липня 1942 р. «Про збирання врожаю і заготівлі сільськогосподарських продуктів у 1942 р.».
61. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 грудня 1942 р. «Про часткову зміну в прифронтових районах чинних постанов про поставки державі продуктів тваринництва».
62. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 9 січня 1943 р. «Про відміну збору на потреби житлового і культурно – побутового будівництва з господарств колгоспників і одноосібних селянських господарств».
63. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 9 січня 1943 р. «Про підготовку трактористів, комбайнерів, механіків і бригадирів тракторних бригад для МТС і колгоспів».
64. Постанова Раднаркому СРСР від 20 січня 1943 р. «Про заходи по трудовому влаштуванню інвалідів Вітчизняної війни».
65. Постанова Державного Комітету Оборони від 22 січня 1943 р. «Про посилення боротьби з розкраданням і розбазарюванням продовольчих і промислових товарів».
66. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 січня 1943 р. «Про заходи по відбудові МТС і колгоспів у районах, звільнених від німецько-фашистських окупантів».
67. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 25 січня 1943 р. «Про мобілізацію сільгоспмашин і спеціалістів сільського господарства Куйбишівської області для відбудови МТС і колгоспів у звільнених районах Української РСР».
68. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 лютого 1943 р. «Про відновлення роботи шкіл у районах, визволених від фашистських загарбників».
69. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 лютого 1943 р. «Про підготовку тракторів, комбайнів і сільськогосподарських машин МТС до польових робіт 1943 р.».
70. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 березня 1943 р. «Про державний план розвитку сільського господарства на 1943 р.».
71. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 березня 1943 р. «Про заходи по відновленню виробництва сільськогосподарських машин і знарядь».
72. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 березня 1943 р. «Про підготовку до весняної сівби 1943 р. по колгоспах і радгоспах районів УРСР, звільнених від німецько-фашистських окупантів».
73. Постанова ЦК ВКП (б) від березня 1943 р. «Про розгортання мережі політпросвітницьких закладів у визволених від німецьких загарбників містах і селах».
74. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1943 р. «Про повернення на ферми худоби і контрактації».
75. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1943 р. «Про заходи збільшення поголів'я худоби в колгоспах і радгоспах і підвищенню його продуктивності».
76. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 24 квітня 1943 р. «Про порядок мобілізації на сільськогосподарські роботи в колгоспи, радгоспи і МТС працездатного населення міст і сільських місцевостей в 1943 р.».
77. Постанова Раднаркому СРСР від 28 квітня 1943 р. «Про виплату пенсій і допомог військовослужбовцям і їх сім'ям, пенсіонерам і багатодітним матерям у місцевостях, звільнених від ворога».
78. Указ Президії Верховної Ради СРСР 30 квітня 1943 р. «Про прибутковий податок з населення».
79. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 12 травня 1943 р. «Про заходи по збільшенню поголів'я коней, покращенню за ними догляду і утримання в колгоспах і радгоспах».
80. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 червня 1943 р. «Про збирання врожаю і заготівлі сільськогосподарських продуктів в 1943 р.».
81. Постанова Політбюро ЦК ВКП (б) від 31 травня 1943 р. «Про ліквідацію політвідділів при МТС і радгоспах».
82. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 3 червня 1943 р. «Про зміни в чинному законі про сільськогосподарський податок».
83. Постанова Раднаркому СРСР від 4 червня 1943 р. «Про Державну Военну позику 1943 р.».
84. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, звільнених від німецької окупації».
85. Постанова ЦК ВКП (б) від 25 серпня 1943 р. «Про заходи щодо посилення культурно-просвітницької роботи в районах, звільнених від німецької окупації».

86. Постанова Раднаркому СРСР від 25 серпня 1943 р. «Про забезпечення учителів хлібом, промисловими товарами».

Додаток 153
(продовження)

87. Постанова Раднаркому СРСР від вересня 1943 р. «Про заборону торгівлі хлібом до виконання державного плану хлібозаготівель».
88. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 15 вересня 1943 р. «Про завезення свиней, овець і кіз у райони, звільнені від німецької окупації».
89. Постанова ЦК ВКП(б) від 18 жовтня 1943р. «Про організацію в областях, краях і республіках місячних курсів для голів колгоспів».
90. Постанова Раднаркому СРСР від 7 листопада 1943р. «Про надання допомоги по відбудові МТС, машинно-тракторних майстерень та ремонтних заводів у визволених районах Української РСР».
91. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 15 листопада 1943 р. «Про деяке зниження норм обов'язкової поставки молока державі колгоспами і списання недоїмок по молокопоставкам за минулі роки».
92. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 листопада 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові радгоспів Наркомрадгоспів Ворошиловградської, Сталінської, Сумської і Харківської областей».
93. Постанова Раднаркому СРСР від 15 грудня 1943 р. «Про організацію державної закупівлі худоби для подальшої допомоги звільнених районів».
94. Постанова Раднаркому СРСР від 1943 р. «Про заходи з відбудови кіномережі в містах і районах, звільнених від німецької окупації».
95. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 29 грудня 1943 р. «Про доповнення та зміни Указу Президії Верховної Ради СРСР від 29 грудня 1941 р. «Про воєнний податок».
96. Постанова Раднаркому СРСР від 9 січня 1944 р. «Про підвищення заробітної плати зоотехнічним і ветеринарним працівникам».
97. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 22 січня 1944 р. «Про невідкладні заходи по відбудові радгоспів Наркомрадгоспів Запорізької, Полтавської, Чернігівської і Дніпропетровської областей».
98. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 лютого 1944 р. «Про будівництво тракторних заводів і розвиток виробничих потужностей по випуску тракторів для сільського господарства».
99. Постанова Раднаркому СРСР від 14 березня 1944 р. «Про матеріально-технічне забезпечення сільського господарства».
100. Постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 14 березня 1944 р. «Про державний план розвитку сільського господарства на 1944 рік».
101. Постанова Раднаркому СРСР від березня 1944 р. «Про Державну Воєнну позику 1944 р.».
102. Постанова Раднаркому СРСР від 23 березня 1944 р. «Про відпуск насіння зернових культур колгоспам і радгоспам на весняний посів 1944 року».
103. Постанова Раднаркому СРСР від 26 березня 1944 р. «Про порядок мобілізації на сільськогосподарські роботи в колгоспи, радгоспи і МТС працездатного населення міст і сільських місцевостей в 1944 р.».
104. Постанова Раднаркому СРСР від 3 квітня 1944 р. «Про повернення евакуйованої худоби колгоспам, звільнених від німецької окупації районів Української РСР».
105. Постанова Раднаркому СРСР від 12 травня 1944 р. «Про надання допомоги у відновленні МТС, машинно-тракторних майстерень і ремонтних заводів у звільнених районах Української РСР».
106. Постанова Раднаркому СРСР від 25 травня 1944 р. «Про Всесоюзне соціалістичне змагання колгоспів, радгоспів, МТС, районів, областей, країв і республік за високий врожай і піднесення продуктивності колгоспного виробництва в 1944 р.».
107. Постанова Раднаркому СРСР від 6 червня 1944 р. «Про організацію вечірніх шкіл сільської молоді».
108. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 липня 1944 р. «Про збирання врожаю і заготівлі сільськогосподарських продуктів в 1944 р.».
109. Постанова Раднаркому СРСР від 2 серпня 1944 р. «Про підсумки Всесоюзного соціалістичного змагання областей, країв і республік по проведенню весняних сільськогосподарських робіт і піднесенню колгоспного тваринництва в 1944 р.».
110. Постанова Раднаркому СРСР від 2 серпня 1944 р. «Про підсумки Всесоюзного соціалістичного змагання районів по проведенню весняних сільськогосподарських робіт і піднесенню колгоспного тваринництва в 1944 р.».
111. Постанова Раднаркому СРСР від 16 серпня 1944 р. «Про підвищення заробітної плати завідуючим хатами-читальнями, сільськими клубами, директорам, художнім керівникам і інструкторам районних будинків культури».
112. Постанова Раднаркому СРСР від 16 серпня 1944 р. «Про підвищення заробітної плати працівникам масових і шкільних бібліотек, бібліотек при вищих і середніх навчальних закладах, державних публічних і наукових бібліотек».
113. Постанова Раднаркому СРСР від 4 листопада 1944 р. «Про збільшення ресурсів м'яса».
114. Постанова Раднаркому СРСР від 10 листопада 1944 р. «Про заходи по розширенню мережі дитячих закладів і поліпшенню медичного і побутового обслуговування жінок і дітей».

115. Постанова ВКП (б) від 15 листопада 1944 р. «Про організацію роботи місячних курсів голів колгоспів».

**Додаток 153
(продовження)**

116. Постанова Раднаркому СРСР від 22 листопада 1944 р. «Про підготовку трактористів, комбайнерів, бригадирів тракторних бригад, шоферів і механіків для МТС і радгоспів Наркомрадгоспів».
117. Постанова Раднаркому СРСР від 13 грудня 1944 р. «Про підсумки Всесоюзного соціалістичного змагання областей, країв і республік за одержання високого врожаю і піднесенню колгоспного тваринництва в 1944 році».
118. Постанова Раднаркому СРСР від 13 грудня 1944 р. «Про ставки заробітної плати і преміювання агрономів та інших працівників районних земельних відділів».
119. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 30 грудня 1944 р. «Про амністію трудових резервів, які добровільно повернулися на підприємство».
120. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від «Про державний план розвитку конярства на 1945 р.».
121. Постанова Раднаркому СРСР від 18 січня 1944 р. «Про підсумки Всесоюзного соціалістичного змагання областей, країв і республік за виконання планів ремонту тракторів та сільськогосподарських машин в грудні 1944 р.».
122. Постанова ЦК ВКП(б) від 27 січня 1945 р. «Про масово-політичну роботу на селі у зв'язку з підготовкою до весняної сівби 1945 року» .
123. Постанова Раднаркому СРСР від 28 січня 1945 р. «Про заходи по відновленню і розвитку птахівництва в радгоспах».
124. Постанова Раднаркому СРСР від 8 лютого 1945 р. «Про розвиток сільської електрифікації».
125. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 лютого 1945 р. «Про державний план розвитку сільського господарства на 1945 р.» .
126. Постанова Раднаркому СРСР від 24 лютого 1945 р. «Про підсумки Всесоюзного соціалістичного змагання областей, країв і республік за виконання плану ремонту тракторів і сільськогосподарських машин у січні 1945 р.».
127. Постанова Раднаркому СРСР від 25 лютого 1945 р. «Про поліпшення насінництва зернових культур».
128. Постанова Державного Комітету Оборони від 16 березня 1945 р. «Про надання допомоги населенню Закарпатської України продовольством, насінням і промисловими товарами».
129. Постанова Раднаркому СРСР від березня 1945 р. «Про Державну Воєнну позику 1945 р.».
130. Постанова Раднаркому СРСР від 17 березня 1945 р. «Про підсумки Всесоюзного соціалістичного змагання районів, областей, країв і республік за одержання високого врожаю і піднесення колгоспного тваринництва в 1944 р.».
131. Постанова Раднаркому СРСР від 4 квітня 1945 р. «Про обов'язкові поставки продуктів тваринництва в районах, визволених від німецької окупації».
132. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 5 квітня 1945 р. «Про державний план розвитку тваринництва в колгоспах і радгоспах на 1945 р.» .
133. Постанова Раднаркому СРСР від 8 квітня 1945 р. «Про приведення до норми розмірів присадибного користування колгоспників, робітників і службовців».
134. Постанова ЦК ВКП(б) від 28 квітня 1945 р. «Про будівництво житлових будинків, виробничих і культурно-побутових будівель в селах України».
135. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від липня 1945 р. «Про збирання врожаю і заготівлю сільськогосподарських продуктів у 1945 р.».
136. Постанова Раднаркому СРСР від 21 липня 1945 р. «Про відстрочку в погашенні кредиту, взятого на будівництво, капітальний ремонт житла й господарського облаштування сім'ям загиблих, інвалідам і членам сімей військовослужбовців»
137. Постанова Раднаркому СРСР від 24 лютого 1945 р. «Про поліпшення насінництва зернових культур».

Частина II

Директиви, розпорядження, постанови Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У, пленумів ЦК КП(б)У

1. Постанова Раднаркому УРСР від 29 грудня 1940 р. «Про надання пільг по сільськогосподарському податку 1940 р. господарствам, що потерпіли від стихійного лиха».
2. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 18 січня 1941 р. «Про річні порайонні норми обов'язкових поставок молока державі колгоспами».
3. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 23 січня 1941 р. «Про встановлення плану врожайності сільськогосподарських культур і завдання по продуктивності тваринництва по колгоспах УРСР на 1941 р.».
4. Постанова ЦК КП(б)У від 31 січня 1941 р. «Про стан підготовки сільськогосподарських кадрів для МТС і колгоспів УРСР».
5. Постанова ЦК КП(б)У від 10 березня 1941 р. «Про заходи забезпечення високих і стійких урожаїв проса і кукурудзи».

6. Постанова ЦК КП(б)У від 10 березня 1941 р. «Про забезпечення колгоспів УРСР насінням багаторічних трав на посів 1941 р.».

Додаток 153
(продовження)

7. Постанова Раднаркому УРСР від 11 березня 1941 р. «Про звільнення в 1941 році селянських господарств на території Ізмаїльської та Чернівецької областей від оподаткування збором на потреби житлового і культурно-побутового будівництва».
8. Постанова Раднаркому УРСР від 11 березня 1941 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва селянських господарств Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей в 1941 р.».
9. Постанова ЦК КП(б)У від 18 березня 1941 р. «Про заходи по поширенню посівів і підвищенню урожайності кок-сагізу».
10. Постанова ЦК КП(б)У від 21 березня 1941 р. «Про норми виробітку на тракторах МТС в західних областях на 1941 р.».
11. Постанова ЦК КП(б)У від 24 березня 1941 р. «Про встановлення граничних норм землекористування на один селянський двір по Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР».
12. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 25 березня 1941 р. «Про річні обов'язкові поставки яєць державі колгоспами, колгоспними дворами і одноосібними господарствами для всіх районів і областей УРСР».
13. Постанова ЦК КП(б)У від 28 березня 1941 р. «Про розподіл тракторів, автомашин, сільськогосподарських машин, нафтових і коштів для новоорганізуємих і існуючих МТС Ізмаїльської, Чернівецької і західних областей УРСР».
14. Постанова ЦК КП(б)У від 29 березня 1941 р. «Про заходи щодо покращення експлуатації сільськогосподарських електроустановок УРСР».
15. Постанова ЦК КП(б)У від 31 березня 1941 р. «Про використання бувших хуторських присадибних ділянок колгоспами».
16. Постанова ЦК КП(б)У від 8 квітня 1941 р. «Про відпуск насіння льону-довгунця в позику колгоспам УРСР».
17. Постанова ЦК КП(б)У від 12 квітня 1941 р. «Про заходи по відновленню і поширенню ставкового господарства та організацію рибних розплідників в колгоспах УРСР».
18. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 12 квітня 1941 р. «Про зміну норм овочепоставок по районах Київської, Чернігівської, Кіровоградської і Одеської областей».
19. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 12 квітня 1941 р. «Про оплату трактористів в машинно-тракторних станціях західних, Чернівецької і Ізмаїльської областей УРСР».
20. Постанова ЦК КП(б)У від 14 квітня 1941 р. «Про факти роздування управлінських і обслуговуючих штатів в колгоспах УРСР і заходи по ліквідації цих фактів».
21. Постанова ЦК КП(б)У від 18 квітня 1941 р. «Про зміну плану сільськогосподарських робіт по радгоспах Наркомрадгоспів УРСР в західних областях УРСР».
22. Постанова ЦК КП(б)У від 23 квітня 1941 р. «Про використання гною і інших місцевих добрив в колгоспах УРСР».
23. Постанова ЦК КП(б)У від 23 квітня 1941 р. «Про заходи по дальнішому піднесенню шовківництва в УРСР».
24. Постанова ЦК КП(б)У від 25 квітня 1941 р. «Про порайонні річні норми обов'язкових поставок продукції льону-довгунця, середньо-російських і південних конопель державі колгоспами Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської та Чернігівської областей Української РСР».
25. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами Ровенської області Української РСР».
26. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами Львівської області Української РСР».
27. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами Станіславської області Української РСР».
28. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами Тернопільської області Української РСР».
29. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами Дрогобицької області Української РСР».
30. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами Волинської області Української РСР».
31. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами Чернівецької області Української РСР».
32. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами Ізмаїльської області Української РСР».

33. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки м'яса державі колгоспами та одноосібними господарствами Ровенської області Української РСР».

Додаток 153
(продовження)

64. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки картоплі державі колгоспами та одноосібними господарствами Ізмаїльської області Української РСР».
65. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки вовни державі в Ізмаїльській та Чернівецькій областях УРСР».
66. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки вовни державі у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР».
67. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки соняшника і сої у Чернівецькій області».
68. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки сіна державі колгоспами та одноосібними господарствами Ровенської області Української РСР».
69. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки сіна державі колгоспами та одноосібними господарствами Львівської області Української РСР».
70. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки сіна державі колгоспами та одноосібними господарствами Станіславської області Української РСР».
71. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки сіна державі колгоспами та одноосібними господарствами Тернопільської області Української РСР».
72. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки сіна державі колгоспами та одноосібними господарствами Дрогобицької області Української РСР».
73. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки сіна державі колгоспами та одноосібними господарствами Волинської області Української РСР».
74. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки сіна державі колгоспами та одноосібними господарствами Чернівецької області Української РСР».
75. Постанова ЦК КП(б)У від 10 травня 1941 р. «Про обов'язкові поставки сіна державі колгоспами та одноосібними господарствами Ізмаїльської області Української РСР».
76. Постанова ЦК КП(б)У від 16 травня 1941 р. «Про відрядження комбайнерів в МТС Ізмаїльської та Чернівецької УРСР».
77. Постанова ЦК КП(б)У від 21 травня 1941 р. «Про списання з колгоспів УРСР заборгованості по контракції махорки та тютюнів урожаю 1937, 1938 та 1939 рр.».
78. Постанова ЦК КП(б)У від 30 травня 1941 р. «Постанова Раднаркому УРСР про контракцію цукрових буряків урожаю 1941 р. в колгоспах УРСР».
79. Постанова Раднаркому УРСР від 28 травня 1941 р. «Про підготовку до збирання врожаю 1941 року».
80. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 30 травня 1941 р. «Про порайонні норми поставок сиру-бринзи».
81. Постанова ЦК КП(б)У від 6 червня 1941 р. «Про план зселення хуторських дворів і дрібних населених пунктів в колгоспні села по Житомирській, Сумській, Харківській і Чернігівській областях УРСР».
82. Постанова ЦК КП(б)У від 6 червня 1941 р. «Про хід підготовки матеріально-технічної бази до прийомки, переробки та зберігання картоплі, овочів і плодів урожаю 1941 р.».
83. Постанова ЦК КП(б)У від 20 червня 1941 р. «Про план заготівель та використання баштанних культур з врожаю 1941 р.».
84. Постанова ЦК КП(б)У від 20 червня 1941 р. «Про план заготівель та використання дикорослих плодоягід, грибів, жолудів і меду з врожаю 1941 р.».
85. Розпорядження ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР від 26 червня 1941 р. «Про виключну організованість у підготовці та проведенні збирання врожаю 1941 року».
86. Постанова ЦК КП(б)У від 26 червня 1941 р. «Про підготовку на курсах без відриву від виробництва трактористок».
87. Розпорядження Раднаркому УРСР від червня 1941 р. «Про залучення учнів 7 – 10 клас до участі в сільськогосподарських роботах колгоспів, радгоспів і підсобних господарств підприємств».
88. Директива ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР секретарям обкомів партії і головам облвиконкомів Правобережної України від 3 липня 1941 р. «Про евакуацію худоби та майна колгоспів, МТС і радгоспів».
89. Постанова Раднаркому УРСР від 11 серпня 1941 р. «Про перегін, розміщення і підготовку до зимівлі евакуйованої худоби».
90. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 4 вересня 1941 р. «Про заходи по переселенню колгоспів із прифронтової полоси Української РСР».
91. Розпорядження Раднаркому УРСР від 9 вересня 1941 р. начальника Сталінської залізниці «Про подачу вагонів для евакуації колгоспних господарств із Дніпропетровської, Запорізької і Харківської областей».
92. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 6 лютого 1942 р. «Про збереження поголів'я худоби, евакуйованої у Ворошиловградську і Харківську області».
93. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 27 березня 1942 р. «Про розміщення Державної Воєнної позики 1942 р.».

Додаток 153
(продовження)

94. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 29 березня 1942 р. «Про організацію відгодівлі худоби та розвиток тваринництва і птахівництва в підсобних господарствах підприємств і установ УРСР».
95. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 7 квітня 1942 р. «Про проведення зльоту молодих колгоспниць-передовиків сільського господарства України».
96. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 11 квітня 1942 р. «Про підготовку до проведення посадки картоплі в колгоспах Ворошиловградської і районах Харківської областей весною 1942 р.».
97. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 14 квітня 1942 р. «Про заходи проведення весняного посіву в колгоспах і радгоспах Ворошиловградської і районах Харківської областей в 1942 р.».
98. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 14 квітня 1942 р. «Про план сільськогосподарських робіт в колгоспах і радгоспах Ворошиловградської та районах Харківської областей на 1942 р.».
99. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 23 квітня 1942 р. «Про обговорення на загальних зборах колгоспників і робітників радгоспів, МТС, матеріалів республіканської наради жінок-передовиків сільського господарства України і вжиття заходів для широкого застосування їх досвіду».
100. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 23 квітня 1942 р. «Про популяризацію матеріалів республіканської наради жінок і дівчат-передовиків сільського господарства Радянської України».
101. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 29 квітня 1942 р. «Про порядок мобілізації на сільськогосподарські роботи в колгоспах, радгоспах і МТС працездатного населення міст і сільських місцевостей по Ворошиловградській, районах Харківської і Сумської областей».
102. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 2 травня 1942 р. «Про план збільшення поголів'я худоби і вирощування молодняку в радгоспах Наркомрадгоспів УРСР і трестів приміських господарств».
103. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 2 травня 1942 р. «Про підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів по Ворошиловградській та районах Харківської та Сталінської областей».
104. Постанова Раднаркому УРСР від 8 травня 1942 р. «Про працевлаштування і побутове обслуговування інвалідів Вітчизняної війни».
105. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 12 травня 1942 р. «Про списання заборгованості минулих років по картопле поставках що числяться за господарствами призваних в РСЧА і Військово-Морський флот».
106. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 12 травня 1942 р. «Про підготовку матеріально-технічної бази до приймання і переробки молока в 1942 р.».
107. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 12 травня 1942 р. «Про підготовку матеріально-технічної бази до приймання, переробки і зберігання картоплі, овочів і плодів з урожаю 1942 р. по Ворошиловградської та районах Харківської та Сталінської областей».
108. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 19 травня 1942 р. «Про встановлення врожайності сільськогосподарських культур і завдань по продуктивності тваринництва по колгоспах Ворошиловградської та районах Харківської та Сталінської областей на 1942 р.».
109. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 19 травня 1942 р. «Про заходи по реалізації постанови Раднаркому СРСР і ЦК ВКП (б) «Про додаткову оплату праці трактористів МТС і колгоспників, які працюють на причепних сільськогосподарських машинах за підвищення врожайності сільськогосподарських культур»».
110. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 19 травня 1942 р. «Про план ремонту збиральних машин МТС, радгоспів і колгоспів до збирання врожаю 1942 р. по Ворошиловградській та районах Харківської і Сталінської областей».
111. Постанова Раднаркому УРСР від 20 травня 1942 р. «Про трудове влаштування інвалідів Вітчизняної війни».
112. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 2 червня 1942 р. «Про сінозбирання і силосування кормів в колгоспах і радгоспах Ворошиловградської та районах Харківської і Сталінської областей».
113. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 7 червня 1942 р. «Про строки закінчення ремонту комбайнів і інших збиральних машин по МТС і радгоспах Ворошиловградської і районах Харківської і Сталінської областей».
114. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 27 червня 1942 р. «Про відпуск насінневої позики колгоспам Ворошиловградської області».
115. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 4 липня 1942 р. «Про обробіток просапних, прополку зернових культур і збереження сіна в колгоспах Ворошиловградської області».
116. Постанова ЦК КП(б)У від 25 січня 1943р. «Про забезпечення кадрами масової кваліфікації районів України, що звільняються від німецьких окупантів».
117. Постанова ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР від 27 лютого 1943 р. «Про поновлення роботи шкіл у районах Української УРСР, звільнених від фашистських окупантів».
118. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 15 лютого 1943 р. «Про медичні та санітарно-протиепідемічні заходи у звільнених від німецьких окупантів в районах Ворошиловградської, Харківської і Сталінської областей УРСР».
119. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 27 лютого 1943 р. «Про збереження поголів'я сільськогосподарських тварин в колгоспах та радгоспах УРСР, звільнених від німецьких окупантів».

Додаток 153
(продовження)

120. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 27 лютого 1943 р. «Про заходи по відновленню радянської торгівлі по районах УРСР, звільнених від німецьких окупантів».
121. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 27 березня 1943 р. «Про відрядження керівних працівників республіканських і обласних установ в райони Ворошиловградської і Харківської областей в справі підготовки до весняної сівби».
122. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 27 березня 1943 р. «Про організацію допомоги дітям-сиротам, батьки яких загинули в боях або закатовані й розстріляні фашистськими загарбниками».
123. Постанова Раднаркому УРСР від 30 березня 1943 р. «Про ставки военного податку з колгоспників та одноосібників у Ворошиловградській та Харківській областях на 1943 р.».
124. Постанова Раднаркому УРСР від 30 березня 1943 р. «Про проведення в 1943 р. державних і місцевих податків і зборів в містах і районах Ворошиловградської та Харківської областей».
125. Постанова Раднаркому УРСР від 31 березня 1943 р. «Про асигнування 700 тис. крб. Наркомату радгоспів УРСР».
126. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 31 березня 1943 р. «Про проведення державного страхування в районах Ворошиловградської і Харківської областей».
127. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 9 квітня 1943 р. «Про створення хлібного фонду Червоної армії по зерну і насінню олійних культур з фактичних посівів 1942 р. колгоспами, колгоспними дворами і одноосібними господарствами в районах УРСР, визволених від німецько-фашистських окупантів».
128. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 9 квітня 1943 р. «Про створення м'ясного фонду Червоної армії і про нарахування обов'язкових поставок державі продуктів тваринництва на 1943 р.».
129. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 9 квітня 1943 р. «Про план здачі зернових культур з урожаю 1942 р. радгоспами Наркомрадгоспів УРСР».
130. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 24 квітня 1943р. «Про заходи організаційної допомоги колгоспам районів УРСР, визволених від німецьких окупантів».
131. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 17 травня 1943 р. «Про прополку зернових і обробіток просапних культур у колгоспах і радгоспах Ворошиловградської і Харківської областей».
132. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 17 травня 1943 р. «Про сінозбирання і силосування кормів в колгоспах і радгоспах Ворошиловградської і Харківської областей».
133. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 18 травня 1943р. «Про ремонт комбайнів, молотарок, двигунів та простих збиральних машин в МТС, колгоспах і радгоспах районів Ворошиловградської і Харківської областей».
134. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 4 червня 1943 р. «Про обробіток проса і порядок видачі додаткової оплати ланкам колгоспів за перевиконання планів урожайності по просу».
135. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 5 червня 1943р. «Про підготовку комбайнів і простих збиральних машин до збирання врожаю 1943 р.».
136. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 20 червня 1943 р. «Про заходи по відновленню колгоспних тваринницьких ферм і розвиток тваринництва в колгоспах і радгоспах Ворошиловградської і Харківської областей».
137. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 30 червня 1943р. «Про стан збирання врожаю і заготівлю сільськогосподарських продуктів в районах УРСР, визволених від німецької окупації».
138. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 27 липня 1943р. «Про збирання врожаю і заготівлю сільськогосподарських продуктів в 1943 році».
139. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 9 серпня 1943р. «Про план заготівлі сіна врожаю 1943 р. по Ворошиловградській і Харківській областях УРСР».
140. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 9 серпня 1943р. «Про зміну існуючого порядку поставок колгоспами державі зерна і соняшника і про встановлення плану заготівлі зерна і соняшника врожаю 1943 р. по районах» Ворошиловградської і Харківської областей УРСР».
141. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 28 серпня 1943р. «Про надання допомоги колгоспам, радгоспам і МТС у виконанні постанови Раднаркому СРСР і ЦК ВКП (б) від 21 серпня 1943 р.».
142. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 3 вересня 1943р. «Про закінчення збирання врожаю зернових культур і проса в радгоспах і підсобних господарствах в районах Харківської області, визволених від німецької окупації в серпні місяці 1943 р.».
143. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 4 вересня 1943р. «Про збирання врожаю цукрових буряків в колгоспах і радгоспах Харківської області в 1943 р.».
144. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 9 вересня 1943 р. «Про завіз тракторів до МТС Харківської області».
145. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 24 вересня 1943р. «Про завіз свиней, овець і кіз колгоспам районів, визволених від німецької окупації Ворошиловградської, Харківської, Сталінської і Сумської областей».

Додаток 153
(продовження)

146. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 27 вересня 1943р. «Про норми здачі зерна в хлібний фонд Червоної армії колгоспами, колгоспниками та одноосібними господарствами по районах, звільнених від німецької окупації після 1 липня 1943 р.».
147. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 27 вересня 1943р. «Про план заготівель та використання овочів і картоплі з урожаю 1943 р. по Харківській, Ворошиловградській, Сталінській і Сумській областях».
148. Постанова Раднаркому УРСР від 28 вересня 1943 р. «Про відновлення роботи шкіл у 1943 – 1944 навчальному році в районах Харківської, Ворошиловградської, Полтавської, Сумської, Чернігівської, Сталінської, Запорізької, Дніпропетровської та Київської областей УРСР, звільнених від фашистської окупації».
149. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 29 вересня 1943р. «Про оранку на зяб в колгоспах районів УРСР, звільнених від німецької окупації».
150. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 29 вересня 1943р. «Про збирання врожаю в колгоспах і радгоспах районів, визволених від німецьких окупантів в серпні і вересні 1943 р.».
151. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 29 вересня 1943р. «Про організацію збирання технічних культур та картоплі в Сумській, Чернігівській і Полтавській областях».
152. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 30 вересня 1943р. «Про зменшення плану посіву озимих культур в колгоспах Ворошиловградської та Харківської областей на 1943 р.».
153. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 6 жовтня 1943 р. «Про проведення сільськогосподарських робіт в районах України, звільнених від німецько-фашистської окупації».
154. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 30 вересня 1943р. «Про глибоку оранку на зяб під посів цукрових буряків весною 1944 р.».
155. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 11 жовтня 1943 р. «Про заходи по проведенню осінньо-зимового ремонту тракторів МТС і радгоспів Української РСР на 1944 – 1945 рр.».
156. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 11 жовтня 1943 р. «Про надання допомоги лісоматеріалами колгоспам і населенню, що постраждали від німецької окупації, у спорудженні господарських і житлових будівель».
157. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 12 жовтня 1943 р. «Про збереження тракторів, сільськогосподарських машин та іншого майна МТС, машинно-тракторних майстерень у районах УРСР, що звільняються від німецької окупації».
158. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 14 жовтня 1943р. «Про заборону використання приміщення лікувальних та інших установ Наркомату охорони здоров'я УРСР, шкіл та учбових закладів Наркомату освіти УРСР не за прямим призначенням».
159. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 18 жовтня 1943р. «Про збирання та заготівлю сировини, махорки і тютюну в 1943 р.».
160. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 19 жовтня 1943р. «Про порайонні норми здачі державі сіна з урожаю 1943 р. у фонд Червоної армії колгоспами Полтавської області».
161. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 19 жовтня 1943р. «Про порайонні норми здачі державі зерна колгоспниками і колгоспами та одноосібними господарствами з урожаю 1943 р. по районах Полтавської області».
162. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 28 жовтня 1943р. «Про виробництво молотарок і кінних приводів для колгоспів і МТС Української РСР на Харківському заводі «Серп і молот».
163. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 5 листопада 1943 р. «Про план та заходи по забезпеченню ремонту тракторів і причіпних сільськогосподарських машин по МТС, радгоспах і колгоспах районів УРСР, визволених від німецької окупації».
164. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 8 листопада 1943р. «Про засипку насінневих фондів ярих культур для посіву весною 1944 року в колгоспах областей, визволених від німецької окупації після 1 липня 1943 р.».
165. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1943р. «Про хід відновлення тваринницьких ферм, виконання плану комплектації їх поголів'я та підготовку до зимівлі худоби в колгоспах».
166. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 20 листопада 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові радгоспів Наркомрадгоспів Ворошиловградської, Сталінської, Сумської і Харківської областей».
167. Постанова Раднаркому УРСР від 20 листопада 1943 р. «Про заходи по покращенню нафтогосподарства і використанню пального в МТС».
168. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 21 листопада 1943р. «Про хлібозаготівлі і хлібозакупки по УРСР».
169. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 22 листопада 1943р. «Про план хлібозаготівель із урожаю 1943 р.».
170. Постанова Раднаркому УРСР від 22 листопада 1943 р. про заборону колгоспам, колгоспникам і одноосібним господарствам продажу та обміну зерна, борошна та печеного хліба до виконання ними плану здачі зерна державі».
171. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 22 листопада 1943 р. «Про завезення товарів для стимулювання закупівель хліба».

Додаток 153
(продовження)

172. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 1 грудня 1943р. «Про заготівлю насіння олійних культур з урожаю 1943 р. по колгоспах УРСР».
173. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 9 грудня 1943 р. «Про підготовку і перепідготовку трактористів, комбайнерів і бригадирів тракторних бригад для МТС та радгоспів Наркомрадгоспів УРСР України».
174. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 9 грудня 1943 р. «Про план заготівлі і державної закупівлі соняшника з урожаю 1943 р.».
175. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 10 грудня 1943р. «Про дозвіл колгоспам, які не мають можливості виконати недоїмки по яйцепоставкам, здавати замість яєць зерно, масло, картоплю і інші сільськогосподарські продукти».
176. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 12 грудня 1943 р. «Про відбудування МТС, МТМ і рем заводів у районах УРСР, визволених від німецької окупації».
177. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 13 грудня 1943 р. «Про поновлення діяльності наукових установ Наркомземсправ УРСР».
178. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 13 грудня 1943р. «Про відновлення діяльності середніх навчальних закладів системи Наркомземсправ УРСР».
179. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 13 грудня 1943р. «Про передачу колгоспам Харківської області виділених Раднаркомом СРСР для УРСР великої рогатої худоби і овець».
180. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 22 грудня 1943 р. «Про план і строки проведення осінньо-зимового ремонту тракторів в МТС та радгоспах районів УРСР, визволених від німецької окупації».
181. Постанова Раднаркому УРСР від 6 січня 1944 р. «Про невідкладні заходи по відновленню радгоспів Наркомрадгоспів УРСР Ворошиловградської, Сталінської, Харківської та Сумської областей».
182. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 13 січня 1944 р. «Про санітарно-епідемічні заходи по боротьбі з висипним та черевним тифом».
183. Постанова Раднаркому УРСР від 12 лютого 1944 р. «Про надання допомоги насінням для весняної сівби колгоспам республіки, постраждалим від фашистської окупації».
184. Постанова Раднаркому УРСР від 15 лютого 1944 р. «Про середньо-обласні ставки воєнного податку з колгоспників і одноосібників на 1944 р.».
185. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 23 лютого 1944 р. «Про трудове влаштування, виробниче навчання і матеріально-побутове забезпечення інвалідів Вітчизняної війни».
186. Постанова Раднаркому УРСР від 8 березня 1944 р. «Про невідкладні заходи по відновленню радгоспів Наркомрадгоспів УРСР Запорізької, Полтавської, Чернігівської, Дніпропетровської областей».
187. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 8 березня 1944 р. «Про забезпечення автотранспортом машинно-тракторних станцій УРСР».
188. Постанова VI сесії Верховної Ради УРСР «Про асигнування з державного бюджету на розвиток шкіл визволених областей Лівобережної України».
189. Постанова Раднаркому УРСР від 14 березня 1944 р. «Про заходи щодо поліпшення кінообслуговування населення УРСР».
190. Постанова Раднаркому УРСР від 16 березня 1944 р. «Про дозвіл колгоспам, колгоспникам і одноосібним господарствам, які виконали план здачі державі зерна, продажу та обміну зерна, борошна та печеного хліба».
191. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 20 березня 1944 р. «Про заходи по забезпеченню виконання державного плану розвитку сільського господарства на 1944 р. по Українській РСР».
192. Постанова ЦК КП(б)У від 1 квітня 1944 р. «Про керівні органи місцевих рад депутатів трудящих».
193. Постанова Раднаркому УРСР від 15 квітня 1944 р. «Про план сільськогосподарських робіт і розвитку тваринництва на 1944 р. по правобережних районах УРСР».
194. Постанова Раднаркому УРСР від 13 травня 1944 р. «Про план завезення худоби із східних областей у порядку державної допомоги».
195. Постанова Раднаркому УРСР від 15 травня 1944 р. «Про відновлення діяльності сільськогосподарських науково-дослідних закладів Наркомзема УРСР».
196. Постанова Пленуму ЦК КП(б)У (Травень 1944 р.). «Про підсумки весняної сівби, підготовку і збирання врожаю в 1944 році».
197. Постанова Раднаркому УРСР від 23 травня 1944 р. «Про план сільськогосподарських робіт у колгоспах Вінницької, Кам'янець-Подільської, 18 районів Кіровоградської і 21 району Київської областей та по селянських господарствах Ровенської області на 1944 р.».
198. Постанова Раднаркому УРСР від 30 травня 1944 р. «Про надання допомоги по відбудові МТС, машинно-тракторних майстерень та ремонтних заводів у визволених районах УРСР».
199. Постанова Раднаркому УРСР від 30 травня 1944 р. «Про встановлення обов'язкового мінімуму поголів'я робочих волів та бичків для вирощування на волів упродовж 1944 – 1946 рр.».
200. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 31 травня 1944 р. «Про шефство областей України над вугільними трестами Донбасу».

Додаток 153
(продовження)

201. Постанова Раднаркому УРСР від 6 червня 1944 р. «Про заходи посилення збиральними машинами радгоспів Наркомземрадгоспів УРСР Миколаївської та Херсонської областей».
202. Постанова Раднаркому УРСР від 6 червня 1944 р. «Про всеоюзне соціалістичне змагання колгоспів, МТС, районів, областей за високий урожай і піднесення колгоспного тваринництва в 1944 р.».
203. Постанова Раднаркому УРСР від 17 червня 1944 р. «Про план сільськогосподарських робіт для колгоспів Одеської, Миколаївської та 6 районів Херсонської областей на 1944 р.».
204. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 24 липня 1944 р. «Про хід розмінування об'єктів і збирання трофеїв та військового майна в районах УРСР, звільнених від німецької окупації».
205. Постанова Раднаркому УРСР від 24 липня 1944 р. «Про проведення обласних оглядів художньої самодіяльності».
206. Постанова Раднаркому УРСР від 27 червня 1944 р. «Про відбудову і дальший розвиток виноградарства Української РСР».
207. Постанова Раднаркому УРСР від 28 липня 1944 р. «Про збільшення розміру насінневих ділянок в колгоспах УРСР на 1944 р.».
208. Постанова Раднаркому УРСР від 9 серпня 1944 р. «Про організацію вечірніх шкіл сільської молоді».
209. Постанова Раднаркому УРСР від 24 серпня 1944 р. «Про організацію однорічних сільськогосподарських шкіл».
210. Постанова Раднаркому УРСР від 2 вересня 1944 р. «Про заборону продажу і обміну зерна, борошна і печеного хліба до виконання державного плану хлібозаготівель з урожаю 1944 р.».
211. Постанова Раднаркому УРСР від 12 вересня 1944 р. «Про відбудову садових радгоспів Наркомхарчопрому УРСР правобережних районів Української РСР, звільнених від німецької окупації».
212. Постанова Раднаркому УРСР від 14 вересня 1944 р. «Про підсумки соціалістичного змагання колгоспів республіки по проведенню весняних сільськогосподарських робіт і розвитку тваринництва в 1944 р.».
213. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 16 вересня 1944 р. «Про надання допомоги колгоспам Зноб-Новгородського і Середино-Буцького районів Сумської області, постраждалим від німецько-фашистської окупації».
214. Постанова ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР від 20 вересня 1944 р. «Про заходи щодо покращення і розвитку масової фізкультурної роботи в Українській РСР».
215. Постанова Раднаркому УРСР від 26 вересня 1944 р. «Про заходи по забезпеченню виконання плану будівельних робіт в радгоспах Наркомрадгоспів УРСР у 1944 р.».
216. Постанова Раднаркому УРСР від 26 вересня 1944 р. «Про організацію школи по підготовці бухгалтерів та рахівників для радгоспів Наркомрадгоспів УРСР».
217. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 2 листопада 1944 р. «Про відновлення виробництва тракторних запасних частин на заводі ім. Лепсе Наркомсередмашу в м. Києві».
218. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 12 листопада 1944 р. «Про відновлення виробництва плугів і запасних частин до сільськогосподарських машин на заводі ім. Жовтневої революції в м. Одесі».
219. Постанова Раднаркому УРСР від 26 вересня 1944 р. «Про поновлення діяльності райнасінгоспів у Житомирській області».
220. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 6 жовтня 1944 р. «Про всеоюзне соціалістичне змагання колгоспів, МТС, районів, областей за високий урожай і піднесення колгоспного тваринництва в 1944 р.».
221. Постанова Раднаркому УРСР від 7 жовтня 1944 р. «Про розподіл колгоспам Української УРСР 5210 робочих коней, одержавних від військових частин 2-го Українського фронту».
222. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 11 жовтня 1944 р. «Про поліпшення роботи сільських кіноустановок».
223. Постанова Раднаркому УРСР від 17 листопада 1944 р. «Про розподіл додаткового кредиту для колгоспів, колгоспників та інших позичальників сільських місцевостей».
224. Постанова Раднаркому УРСР від 21 листопада 1944 р. «Про підготовку шкіл західних областей України до навчального року».
225. Постанова Раднаркому УРСР від 24 жовтня 1944 р. «Про організацію однорічних сільськогосподарських шкіл по підготовці кадрів для сільського господарства республіки».
226. Постанова Раднаркому УРСР від 21 листопада 1944 р. «Про підготовку шкіл західних областей Української РСР до навчального року».
227. Постанова ЦК КП(б)У від 28 листопада 1944 р. «Про організацію роботи місячних курсів голів колгоспів».
228. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 4 грудня 1944 р. «Про заходи по ліквідації в західних областях України неграмотності й малограмотності».
229. Постанова Раднаркому УРСР від 15 грудня 1944 р. «Про організацію курсів підготовки голів та секретарів сільрад».
230. Постанова Раднаркому УРСР від 21 грудня 1944 р. «Про відновлення радгоспів та учбових закладів Наркомрадгоспів УРСР правобережних областей України».

Додаток 153
(продовження)

231. Постанова Раднаркому УРСР від 27 грудня 1944 р. «Про роботу сільських клубів і бібліотек у західних областях УРСР».
232. Постанова Раднаркому УРСР від 27 грудня 1944 р. «Про підготовку трактористів, комбайнерів, бригадирів тракторних бригад, шоферів і механіків МТС та радгоспів Наркомрадгоспів УРСР».
233. Постанова Раднаркому УРСР ЦК КП(б)У від 30 грудня 1944 р. «Про хід ремонту тракторів та заходи по підготовці сільськогосподарських машин МТС, радгоспів і колгоспів до польових робіт 1945 р.
234. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 3 січня 1945 р. «Про хід ремонту тракторів і заходи по підготовці сільськогосподарської техніки МТС, радгоспів і колгоспів до польових робіт 1945 р.».
235. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 3 лютого 1945 р. «Про роботу вечірніх шкіл робітничої та сільської молоді».
236. Постанова ЦК КП(б)У від 7 лютого 1945 р. «Про шефство областей України над Дніпробудом».
237. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 7 лютого 1945 р. «Про дослідне будівництво колгоспних будинків у Київській області».
238. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 25 лютого 1945 р. «Про заходи по збереженню поголів'я коней у колгоспах і радгоспах УРСР та підготовку їх до весняних польових робіт».
239. Постанова ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР від 1 березня 1945 р. «Про державний план розвитку сільського господарства Української РСР на 1945 рік».
240. Постанова Раднаркому УРСР від 1 березня 1941 р. «Про поліпшення насінництва зернових культур».
241. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 8 березня 1945 р. «Про відновлення і розвиток культурно-просвітницьких закладів, покращення медичної допомоги і соціального забезпечення населення західних областей УРСР».
242. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 10 березня 1945 р. «Про хід робіт по передачі трудящим селянам земель, відібраних фашистськими загарбниками в західних, Ізмаїльській і Чернівецькій областях Української РСР».
243. Постанова Раднаркому УРСР від 12 березня 1945 р. «Про розподіл коштів, внесених бійцями, офіцерами та інженерно-технічним складом 25-го Управління оборонного будівництва на відновлення колгоспів і радгоспів УРСР».
244. Постанова Раднаркому УРСР від 14 березня 1945 р. «Про створення земельних громад у селах західних, Чернівецької та Ізмаїльської областей».
245. Постанова ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР від 16 березня 1945 р. «Про дозвіл продажу і обміну зерна, борошна і печеного хліба для областей, що виконали державний план хлібозаготівель».
246. Постанова ЦК КП(б)У від 21 березня 1945 р. «Про порушення законності в західній Україні».
247. Постанова ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР від 9 квітня 1945 р. «Про розвиток сільської електрифікації в областях УРСР».
248. Постанова ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР від 10 квітня 1945 р. «Про державний план розвитку тваринництва в колгоспах і радгоспах Української РСР на 1945 р.».
249. Постанова Раднаркому УРСР від 13 квітня 1945 р. «Про обов'язкові поставки продуктів тваринництва в Українській РСР на 1945 рік».
250. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 27 квітня 1945 р. «Про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих приміщень у колгоспах та культурно-побутових споруд на селі».
251. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 7 травня 1945 р. «Про заходи по відбудові й подальшому розвитку народного господарства в західних областях УРСР у 1945 р.».
252. Постанова Раднаркому УРСР від 14 травня 1945 р. «Про кредитування на відбудову і нове будівництво бідняцько-середняцьким господарствам».
253. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У 4 червня 1945 р. «Про подальше розгортання соціалістичного змагання областей, районів, МТС і колгоспів УРСР за одержання високого врожаю і піднесення колгоспного тваринництва».
254. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У червня 1945 р. «Про підсумки весняної сівби, підготовку і збирання врожаю 1945 р.».
255. Постанова Раднаркому УРСР від 7 липня 1945 р. «Про відновлення діяльності радгоспів Наркомрадгоспів УРСР, розташованих в районах Чернівецької, Станіславської, Дрогобицької, Ровенської та Ізмаїльської областей УРСР».
256. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 20 липня 1945 р. «Про скасування рішення від 16 березня 1945 р. і заборону продажу і обміну зерна, борошна і печеного хліба для областей, що виконали державний план хлібозаготівель».
257. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 10 серпня 1945 р. «Про порядок застосування пільг по поставках сільськогосподарських продуктів державі селянськими господарствами західних та Ізмаїльської областей УРСР».

Додаток 153
(продовження)

258. Постанова Раднаркому УРСР від 20 вересня 1945 р. «Про першочергові заходи по наданню допомоги Закарпатській Україні по піднесенню сільського господарства».
259. Постанова Раднаркому УРСР від 30 жовтня 1945 р. «Про асигнування коштів Наркомзему УРСР на закупівлю коней».

Подано за: Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. 1917 – 1958. Сборник документов / сост. В. Н. Малин, А. В. Коробов. – Т.2. – 1929 – 1945 годы. – М. : Госполитиздат, 1957. – С. 589 – 601, 607 – 611, 624 – 628, 638 – 653, 744 – 750, 753 – 802, 818 – 822, 827 – 828; Сборник Постановлений Центрального Комитета ВКП(б) и Совета Народных Комиссаров Союза ССР по вопросам заготовок и закупок сельскохозяйственных продуктов. – 4-е дополн. изд. – М.: Заготиздат, 1943. – С. 116 – 117, 122 – 125; Сборник указов, постановлений, решений, распоряжений и приказов военного времени. – 1942 – 1943. – Л.: Лениздат, 1944. – С. 176 – 177; КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав України. – Т.6. – С. 17 – 19; Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – К.: Політвидав України. – № 2. – 16 січня 1941 р. – 1941. – С. 25-27; № 3. – 10 лютого 1941 р. – С. 2 – 15; № 5. – 27 березня 1941 р. – С. 18; № 6. – 9 квітня 1941 р. – С. 10 – 16; № 7. – 28 квітня 1941 р. – С. 8 – 10, 22; № 2. – 1945 р. – С. 102; № 4 – 5. – 1945 р. – С. 110 – 113, 130 – 131; № 9. – 1945 р. – С. 264; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945... – Т. 1. – С. 251 – 252, 258 – 259, 261, 275 – 276; Т. 2 – С. 333 – 345, 372 – 377, 467; Т. 3 – С. 282 – 283, 297 – 299, 313 – 314, 328 – 329, 356 – 358; Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. Хроника событий / Ред. кол. : В.И. Клоков, В.М. Коваль, М.Н. Руденко; сост. : О.В. Буцко, Т.В. Вронская, Л.В. Кондратенко, Т.С. Першина, Н.Н. Руденко. – К.: Политиздат Украины, 1985 – С. 25, 30, 40, 71, 80, 81, 88, 92, 104, 116, 122, 144, 147, 148, 157, 158, 165, 166, 167, 169, 173, 174, 177, 196, 253, 256, 257, 281, 293, 294, 295, 300, 305, 320, 332, 342, 374, 378, 390, 405, 411, 429, 440, 446, 448, 455, 476, 477, 478, 483, 499, 504, 506, 511, 512, 515, 518, 532, 533, 541, 551, 552, 555, 556, 562, 575, 579, 581, 589, 593, 595, 602, 603; Культурне будівництво в Українській РСР: найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду (1917 – 1960 рр.). Збірник документів в 2-х т. – Т. 2 (червень 1941 – 1960 рр.). – К.: Держполітвидав України, 1961. – С. 21; Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Т. 1. 1939 – 1953. / Упор. Т. Галайчук, О. Луцький, Б. Микитів та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 87 – 88, 108; За щастя оновленої землі. Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939 – 1979. – С. 44 – 45; Украинская ССР. – В 10-т. – Т. 8. – С. 482, 484, 486; Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. – Кн. 1. – С. 608 – 609; Известия. – 1940. – 17 апреля, 10 мая, 12 мая, 18 мая, 28 мая, 20 сентября; 1941. – 9 января, 14 марта, 6 апреля, 24 мая; Радянська Україна. – 1944. – 11 березня; Правда України. – 1945. – 8 травня; Ведомости Верховного Совета СССР. – 1941. – № 2; 1944. – № 2; РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 43. – Спр. 2270, 2272, 2275; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 637, 643, 644, 645, 646, 647, 649, 680, 686, 689, 692, 698; Оп. 30. – Спр. 31; ЦДАВО України. – Ф.Р-27. – Оп. 17 – Спр. 8882; Ф.Р-2. – Оп. 7. – Спр. 7, 306, 314, 477, 478, 479, 480, 582, 585, 588, 589, 592, 966, 967, 970, 975, 983, 985, 986, 989, 994, 1005, 1008, 1014, 1017, 1018, 1019, 2094, 2101, 2116, 2127, 2142, 2149, 2155; Буцько М. О. Вказ. праця. – С. 68 – 69, 72, 84, 93; Григорович Д. Ф. Вказ. праця. – С. 124, 149, 276, 293, 303, 307; Денисенко К. І. Вказ. праця. – С. 146; Канєвський О. П. Вказ. праця. – С. 137, 138, 226 – 228; Кондакова Н. И. Некоторые вопросы идейно-политической работы партии в освобожденных районах (1943 – 1945 гг.) / Н. И. Кондакова // Вопросы истории КПСС. – 1970. – № 5. – С. 43; Марьяхин Г. Л. Очерки истории налогов с населения СССР. – С. 209.

Постанови ЦК ВЛКСМ і ЦК ЛКСМУ спрямовані на залучення комсомольських організацій до вирішення виробничих і соціальних проблем села в умовах війни

1. Постанова ЦК ВЛКСМ від 23 червня 1941 р. «Про заходи щодо воєнної роботи в комсомолі».
2. Постанова ЦК ЛКСМУ від 24 червня 1941 р. «Про відбір жіночої молоді села для роботи на тракторах і комбайнах».
3. Постанова ЦК ВЛКСМ від 1 серпня 1941 р. «Про роботу комсомольських організацій по обслуговуванню поранених бійців Червоної армії, евакуйованих в тиллові шпитали».
4. Постанова ЦК ВЛКСМ від 5 серпня 1941 р. «Про участь комсомольських організацій у проведенні роботи по евакуації населення і обліку евакуйованих».
5. Постанова ЦК ВЛКСМ від 23 серпня 1941 р. «Про обов'язкову військово-фізичну підготовку комсомольців».
6. Постанова ЦК ВЛКСМ від 23 серпня 1941 р. «Про участь комсомольських і піонерських організацій у збиранні лому і відходів кольорових металів».
7. Постанова ЦК ВЛКСМ від 7 вересня 1941 р. «Про участь комсомольських організацій у збиранні серед населення теплих речей і білизни для Червоної армії».
8. Постанова ЦК ВЛКСМ від 19 вересня 1941 р. «Про участь комсомольських організацій у виконанні постанови ДКО СРСР «Про загальнообов'язкове навчання військовій справі громадян СРСР».
9. Постанова ЦК ВЛКСМ від 8 грудня 1941 р. «Про участь комсомольських організацій у проведенні сільськогосподарських робіт у 1942 р.».
10. Постанова ЦК ВЛКСМ від 9 грудня 1941 р. «Про вивчення учнями шкіл трактора, комбайна і основних видів сільськогосподарських робіт».
11. Постанова ЦК ВЛКСМ від 17 грудня 1941 р. «Про підготовку комсомольців для роботи рахівниками в колгоспах».
12. Постанова ЦК ЛКСМУ від 14 лютого 1942 р. «Про участь комсомольських організацій колгоспів, радгоспів і МТС Харківської, Ворошиловградської і Сталінської областей до весняної сівби».
13. Постанова ЦК ЛКСМУ від 15 лютого 1942 р. «Про участь комсомольських організацій міст і сіл, звільнених від німецьких окупантів, у відбудові господарства».
14. Постанова ЦК ВЛКСМ від 23 січня 1943 р. «Про роботу комсомольських організацій по підготовці механізаторських кадрів для сільського господарства».
15. Постанова ЦК ВЛКСМ від 14 вересня 1943 р. «Про відновлення в районах, звільнених від німецької окупації, силами комсомольців і молоді хат-читалень».
16. Постанова ЦК ВЛКСМ від 17 вересня 1943 р. «Про збирання і виготовлення запасних частин та інструментів для МТС і МТМ районів, звільнених від німецької окупації».
17. Постанова ЦК ЛКСМУ від 18 вересня 1944 р. «Про участь комсомольських організацій у збиранні теплих речей для Червоної армії».
18. Постанова ЦК ЛКСМУ від 1 листопада 1943 р. «Про участь комсомольських організацій у відбудові народного господарства звільнених районів України».
19. Постанова ЦК ВЛКСМ від 23 грудня 1943 р. «Про направлення на роботу в тваринництво 100 тис. комсомольців».
20. Постанова ЦК ВЛКСМ від 20 січня 1944 р. «Про ініціативу комсомольських організацій по наданню допомоги дітям фронтовиків».
21. Постанова ЦК ЛКСМУ від 7 лютого 1944 р. «Про участь комсомольських організацій в обладнанні шпиталів і налагодженні в них політико-виховної роботи».
22. Постанова Пленуму ЦК ВЛКСМ (квітень 1944 р.) «Про найближчі завдання роботи комсомолу на селі».
23. Постанова ЦК ВЛКСМ від 12 липня 1944 р. «Про участь комсомольських організацій у створенні вечірніх шкіл сільської молоді».

Подано за: Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. Хроника событий. – С. 10, 13, 57, 60, 72, 82, 130, 133, 257, 341, 343, 344, 366, 393, 411, 420, 501; ЦДАГО України. – Ф. 7. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 3 – 6; Организация удесятиряет силы. Документы и материалы съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ по организационной работе (1918 – 1966 гг.). – М. : Молодая гвардия, 1968. – С. 195 – 197.

Повідомлення та постанови військових органів щодо надання частинами Червоної армії допомоги сільському населенню України

1. Повідомлення політуправління 4-го Українського фронту Головному політичному управлінню Червоної армії про агітаційно-масову роботу серед населення районів, звільнених від фашистських окупантів від 24 жовтня 1943 р..
2. Повідомлення політвідділу 27-ї армії політуправлінню 1-го Українського фронту «Про надання допомоги колгоспам Київської області в збиранні урожаю від 29 жовтня 1943 р.».
3. Постанова Військової ради 1-го Українського фронту від 11 листопада 1943 р. «Про надання допомоги в збиранні урожаю трудящим, звільнених районів УРСР».
4. Постанова Військової ради 61-ї армії Білоруського фронту від 27 листопада 1943 р. «Про надання допомоги трудящим Чернігівської області в збиранні урожаю».
5. Повідомлення Військової ради 3-го Українського фронту ЦК КП(б)У «Про надання допомоги частинами Червоної армії населенню, звільнених від фашистських загарбників районів України в 1943 р.» від 16 лютого 1944 р.
6. Повідомлення Військової ради 6-ї армії Військовій раді 3-го українського фронту «Про надання допомоги підприємствам, колгоспам, радгоспам і населенню, звільнених районів УРСР» від 3 січня 1944 р.
7. Постанова Військової ради 4-го Українського фронту від 16 лютого 1944 р. «Про передачу в розпорядження Раднаркому УРСР колісних тракторів і тракторного майна».
8. Постанова Військової Ради 4-го Українського фронту від 19 березня 1944 р. колгоспам і радгоспам Запорізької і Миколаївської областей у проведенні весняних польових робіт.
9. Постанова Військової ради 1-го Українського фронту від 18 квітня 1944 р. «Про допомогу радгоспам і колгоспам у проведенні весняних польових робіт».
10. Постанова Військової ради 3-го Українського фронту від 26 квітня 1944 р. «Про надання допомоги народному господарству Одеської області».
11. Постанова Військової ради 1-го Українського фронту від 27 березня 1944 р. «Про надання допомоги населенню в проведенні весняної сівби».

Подано за: Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 ... – Т.2. – С. 104 – 107, 110 – 111, 124 – 125, 129 – 130, 138 – 139; Т. 3. – С. 15 – 17, 40, 49, 67 – 68, 70 – 71; История Украинской ССР. – В 10 – ти т. – Т. 8. – С. 486.

ДОКУМЕНТИ ОКУПАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

Додаток № 156

ЛИСТІВКА З ОГОЛОШЕННЯМ ПРО ОБОВ'ЯЗКОВУ ЗДАЧУ СІНА ТА РІПАКУ*

СЕЛЯНИ – КЕРІВНИКИ ГОСПОДАРСТВ!

Сіножать та збірка ріпаку вповні почалась.

Сіно призначене до обов'язкової здачі, **також сіно**, якого ви не потребуєте для худоби, зараз мусите доставити до пунктів «Заготсіна».

Ви одержите кращу ціну чим до тепер, якщо сіно буде старанно зібране та буде краща його якість.

Ціни для сіна назначаються:

1 сорт: сіяне сіно (люцерна, клевер, костер, тимофійка, зляк і мішаний житняк, могоар, чуданка, викова домішка) Ціна 20 руб. = 2 рейхсмарки за 100 кг.

2 сорт: заливне (високого та середнього рівня), степове, крупне, горішне. Ціна 16 руб. = 1,6 рейхсмарки за 100 кг.

3 сорт: суходільне (лугове, польове, переложне). Ціна 12 руб. = 1,2 рейхсмарки за 100 кг.

4 сорт: заливне (низького рівня: романів і плавнів, низинне та лісове, степове дрібне). Ціна 10 руб. = 1,2 рейхсмарки за 100 кг.

5 сорт: сіно болотне. Ціна 7 руб. = 0,3 рейхсмарки за 100 кг.

Крім цього, довіз сіна до пунктів буде плачений 3 руб. за кожні 100 кг.

Якнайшвидше провести збірку **ріпаку** та звезти його до відомих вам пунктів „Заготзерно”. Задержати можна лише тільки ріпаку який є потрібний до засіву на слідуючий рік. Управа ріпаку мусить бути не лише в теперішній площині задержана, але також поширена.

За сухий і без скази ріпак ціна 120 руб. = 12 рейхсмарок за 100 кг.

Здача **збіжжя** буде відбуватися в подібний спосіб до пунктів „Заготзерно”.

Нові ціни і порядок здачі для збіжжя буде в найближчий час поданий до загального відома.

Дбайте, щоб добре провести провести жнива та молотівку! При здачі одержите посвідку зданої кількості. Зарплату по означених цінах в залежності від якості одержите при здачі або кілька день пізніше. Відомості уділять вам голови гмін та місцевих управ, як рівно ж хліборобські організації.

При всяких труднощах звертайтеся до поставлених німецьких повітових та окружних господарських керівників.

Хто не застосується до зарядження буде покараний.

Львів, 25 липня 1941 р.

Південна Інспекція Господарства.
Відділ Хліборобства.

*Орфографію оригіналу збережено

Подано за: ЦДАВО України. – Ф.3206. – Оп.2. – Спр.117. – Арк.5.

Додаток № 157

ЛИСТІВКА З ОГолошенням про встановлення нових закупівельних цін за поставлене зерно*

СЕЛЯНИ ТА КЕРІВНИКИ ГОСПОДАРСТВ!

Через нижче оголошення Німецька Збройна Сила подає нові ціни на зерно. Ціни підвищено продуцентам без підвищення цін на муку та хліб. За свою працю ви одержите належну зарплату. Різниця між заготівельними та закупівельними цінами, які були за большевицьких часів, знесені. Ви одержите нові, підвищені ціни.

Хто до 1 жовтня поставить своє зерно, одержить крім установленої ціни також премію – надбавку в висоті: 5 крб. за кожні 100 кг зерна.

За поставку зерна після 1 жовтня премія не уділюється.

СЕЛЯНИ ТА КЕРІВНИКИ ГОСПОДАРСТВ!

Через установлення нових цін на зерно наступає велика поправа Вашого господарства. Німецька Збройна Сила сподівається та вимагає від Вас, що все зерно, яке не є потрібне для прохарчовування Вашої сім'ї, худоби та засівів Ви поставите прямо до пунктів „Заготзерна”, або через сільські кооперативи. Сповняйте свій обов'язок та продавайте все своє зерно. Також та кількість зерна, яку належало віддати до МТС, як заплату, мусить негайно бути доставлена на пункти „Заготзерна” і буде заплачена новими цінами. В майбутньому МТС будуть працювати своїми машинами лише на тих господарствах, котрі вповні виконали свою поставку, а за їх працю буде плачено в обниженій ставці наявними грішми.

Більшовицький провід організації „Заготзерно” знесений. Їхнє місце переймають кращі фахові сили, як керівники пунктів „Заготзерно”. Ми дбаємо про те, щоби в українській зерновій господарці наступив справедливий порядок та справедливе вирівняння між продуцентом та консументом. Ви є зобов'язані повними силами сповняти свій обов'язок, як саме старанно зберігати збіжжя та доставити непотрібне в селі зерно. В майбутньому лише ті господарства можуть розраховувати на потрібні їм товари, котрі повністю виконали свої поставки сільськогосподарських продуктів.

ОГОЛОШЕННЯ ПРО ПОСТАВКУ ЗБІЖЖЯ ТА ЇХ ЦІНА.

На основі розпорядження Командуючого Тилових Військових Частин Півдня про заборону підвищування цін від 17 липня 1941 р. установлюються з 1 серпня 1941 р. слідуєчі ціни за кожні 100 кг:

1. Сталі ціни

1. Жито	25 крб.
2. Пшениця тверда	35 крб.
3. Пшениця м'яка	33 крб.
4. Пшениця яра тверда з домішкою м'якої до 20 % включно	35 крб.
5. Пшениця яра тверда з домішкою м'якої понад 20 – 40 % включно	34 крб.
6. Пшениця яра тверда з домішкою м'якої понад 40 % включно	33 крб.
7. Пшениця яра тверда з домішкою жита понад 15 % до 40 % включно	31 крб.
8. Пшениця яра тверда з домішкою жита понад 40 % включно	25 крб.
9. Овес	23 крб.
10. Ячмінь фуражний	23 крб.
11. Ячмінь броварний	27 крб.
12. Гречка	40 крб.
13. Просо	23 крб.
14. Кукурудза зерно:	
а) біла	23 крб.
б) жовта	22 крб.
в) сумішка білої і жовтої	20 крб.
г) рисова	35 крб.
15. Вика яра	30 крб.
16. Вика з домішкою вівса або ячменю	
а) понад 15 – 35 % включно	27 крб.
б) понад 35 – 65 % включно	23 крб.

(10 крб. = 1 рейхсмарка)

**Додаток 157
(продовження)**

Вище установлені ціни – за добре, здорове, сухе та середньої якості зерно здане на пункт „Заготзерно”. Дотеперішні приписи про якість, як також існуючі приписи про пониження якості натурі, суттєвій домішці, запаху та вогкості залишаються незмінні, і в зв’язку з тим вище назначені ціни можуть бути знижені або підвищені.

2. Премії – надвижки.

За все здане зерно до 1 жовтня одержить доставець, крім вище зазначених цін під 1 (від 1 до 16) 5 крб. за кожних 100 кг як премію надвижки.

3. Поставка.

Зерно треба доставити на найближчий пункт „Заготзерна”. За доставлене зерно одержите – довідку про здачу. Продаж зерна може також відбуватись через сільські кооперативи, котрі закуплену кількість зерна зобов’язані доставити до назначених пунктів „Заготзерна”. Сільські кооперативи за своє посередництво одержують винагороду в дотеперішній висоті. Продаж іншим особам та установам збіжжя заборонена.

4. Карні приписи.

Хто не виконуватиме вимоги оголошеного зарядження буде покараний з існуючим законом.

5 серпня 1941 р.

Південна Інспекція Господарства.
Відділ Хліборобства.

*Орфографію оригіналу збережено.

Подано за: ЦДАВО України. – Ф.3206. – Оп.2. – Спр.117. – Арк.32.

Додаток № 158

**ЛИСТІВКА З ОГОЛОШЕННЯМ ПРО ЗАКУПІВЕЛЬНІ ЦІНИ НА ХУДОБУ,
ПРИЗНАЧЕНУ ДО УБОЮ***

Селяни!

Німецька Збройна Сила повідомляє про тверді ціни на худобу, призначену до убою. Ціни відносяться до всіх родів здач. Ці ціни кілька кратно перевищують те, що Ви одержували за більшовицької влади при обов'язковій поставці худоби і вони є справедливі. Не допускайте підвищення цін для міського населення. Вищим завданням є зараз забезпечити м'ясом німецьку збройну силу, яка обняла охорону Вашого краю та захищає населення. Тому поставляйте відгодовану худобу на пункти означені в оголошеннях. Хто поставив худобу до убою згідно з вимогами, одержить кращу ціну. Німецька збройна сила сторожитиме Вашу поставку та буде старатись про те, щоби доставлена худоба була розрахована по встановлених цінах.

Оголошення!

Стосується: цін на худобу та її постачання. На основі діючої постанови Командуючого Запільними Військовими областями Півдня про заборону підвищення цін з дня 17 липня 1941 р. встановлюються з днем 7 серпня 1941 р. наступні ціни на худобу, призначену до убою:

А) Худоба		Б) Телята	
1. Повножирна	180 крб.	1. Повножирні	170 крб.
2. Добре жирна	160 крб.	2. Добре жирні	150 крб.
3. Середньої жирності	120 крб.	3. Середньої жирності	110 крб.
4. Нижче середньої жирності	90 крб.	4. Нижче середньої жирності	80 крб.
5. Нестандартна	70 крб.	5. Нестандартні	60 крб.

В) Свині		Г) Вівці	
1. Солонинові (понад 8 ц живої ваги)	300 крб.	1. Повножирні	175 крб.
2. Півсолонинові (1,2 – 1,8 ц живої ваги)	250 крб.	2. Добре жирні	155 крб.
3. М'ясні (свині до убою понижче 1,2 ц живої ваги)	260 крб.	3. Середньо жирні	120 крб.
		4. Нижче середньої жирності	85 крб.
		5. Нестандартні	65 крб.

Приписи на ціни:

Ціна визначається за 100 кг живої ваги на місці поставки. Встановлені ціни є найвищі і не можуть бути переступлені. Всі досі проголошені та встановлені ціни тим самим касуються.

Приписи постачання:

Всю худобу, призначену до убою на продаж доставити:

- а) на пункти, на які дотепер худоба поставлялася;
- б) до найближчих місцевих сільських кооперативів;
- в) на місця, вказані німецькими військовими установами.

Забороняється продавати живу або биту худобу, свиней, овець іншим підприємствам, організаціям або особам, головню на торгах і інших пунктах.

7 серпня 1941 р.

Південна Інспекція господарства
Відділ Хліборобства.

*Орфографію оригіналу збережено.

Подано за: – ЦДАВО України – Ф.3206. – Оп.2. – Спр.117. – Арк.30.

Додаток № 159

**ОСОБЫЕ РАСПОРЯЖЕНИЯ ПО СНАБЖЕНИЮ
ДЛЯ ТЫЛОВЫХ СЛУЖБ И ЧАСТЕЙ № 54***

... на основании распоряжения командующего оперативным тылом группы войск „Юг” о запрете на повышение цен от 17.07.41 г. с 1 августа 1941 г. устанавливаются следующие цены за 100 кг. соответствующих продуктов:

1. ЗЕРНОВЫЕ

рожь	25 руб
пшеница (твердая)	35 руб
пшеница (мягкая)	33 руб
пшеница (твердая 20% мягкой)	35 руб
пшеница (твердая 20 – 40% мягкой)	34 руб
пшеница (твердая свыше 40% мягкой)	33 руб
пшеница с рожью (15 – 40 %)	31 руб
пшеница с рожью (свыше 40 %)	25 руб
овес	23 руб
ячмень кормовой	23 руб
ячмень пивной	27 руб
гречиха	40 руб
просо	23 руб
кукуруза зерно: а) белая	23 руб
б) желтая	22 руб
в) смесь	20 руб
г) рисовые сорта	35 руб
вика	30 руб
вика с ячменем и овсом – 15 – 35 %	27 руб
вика с ячменем и овсом – 35 – 65 %	23 руб

Премияльная оплата. За все не позже чем до 1.10 сданные зерновые производитель зерна получает сверх указанной стоимости премиальную надбавку за каждые 100 кг 5 руб.

2. СКОТ

А. Крупный рогатый скот

1) жирный откорм, высшего качества	180 руб.
2) хороший откорм	160 руб.
3) средней упитанности	120 руб.
4) худые животные	90 руб.
5) выбракованный скот	70 руб.

Б. Телята

1) жирный откорм, высшего качества	170 руб.
2) хороший откорм	150 руб.
3) средней упитанности	110 руб.
4) худые животные	80 руб.
5) выбракованный скот	60 руб.

С. Свиньи

1) жирные свыше 90 кг живого веса	300 руб.
2) средней жирности 60 – 90 кг. живого веса	280 руб.
3) свинина (свиньи годные на убой, живой вес ниже 60 кг.)	260 руб.

Цены определены за 100 кг живого веса независимо от места сдачи.

Установленные цены являются самыми высокими и не могут превышать. Все до сих пор известные или установленные цены одновременно аннулируются этим распоряжением.

12.08.1941 г.

Командующий оперативным
тылом группы армий „Юг”. Отдел
квартирмейстера пр. № 1515/41.

*Орфографию оригиналу збережено.

Подано за: ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр.144. – Арк. 9 – 11.

Додаток № 160

ЛИСТІВКА З ОГОЛОШЕННЯМ ПРО ЗДАЧУ І ЦІНИ НА ОЛІЙНІ ТА БОБОВІ КУЛЬТУРИ*

СЕЛЯНИ І КЕРІВНИКИ ГОСПОДАРСТВ!

Оголошення** про здачу олійних та бобових культур та їх ціни:

На основі діючої постанови Командуючого Запіллям Військової області Півдня про заборону підвищення цін з 17 липня 1941 р. з 1 серпня 1941 р. встановлюються нові ціни за кожні 100 кг.:

1. Сталі ціни:

1. Зимовий ріпак	120 крб.	7. Насіння кліщевини	130 крб.
2. Літній ріпак	90 крб.	8. Біб сої	140 крб.
3. Насіння гірчиці	100 крб.	9. Мак синій	200 крб.
4. Сім'я конопель	135 крб.	10. Мак сірий	180 крб.
5. Сім'я льону	150 крб.	11. Льянка	60 крб.
6. Насіння соняшнику	70 крб.		

2. Найвищі ціни на бобові культури:

12. Сочевиця по величині, сорту і кольору	24 – 78 крб.
13. Горох по величині	27 – 42 крб.
14. Біб кінський	22 – 25 крб.
15. Квасоля харчова по класу	28 – 64 крб.

(10 крб. = 1 рейхсмарка)

Вище встановлені ціни – за добрі, здорові сухі та середньої якості олійні та бобові культури, здані на пункти Заготзерно. Дотеперішні приписи про якість, як також існуючі приписи про пониження якості із за запаху, сміттєві домішки та вологості, залишаються незмінні. Ціни для олійних культур не можуть бути знижені або підвищені. Найвищі ціни для бобових культур не можуть бути підвищені.

3. Поставка

Олійні та бобові культури треба доставити на найближчий пункт „Заготзерна”. За доставлені одержите довідку про здачу. Продаж олійних та бобових культур може також відбуватись через сільські кооперативи, котрі закуплену кількість олійних та бобових культур забор'язанні доставити до назначених пунктів „Заготзерна”. Сільські кооперативи за своє посередництво одержують винагороду в дотеперішній висоті. Продаж іншим особам та установам олійних та бобових культур заборонена.

4. Кара

Підвищення установленим зарядженням цього оголошення, суворо каратиметься з згідно з існуючим законом.

15 серпня 1941 р.

Начальник команди Військових
Збройних Сил.
Південна Інспекція Господарства
Відділ Хліборобства.

* Орфографію оригіналу збережено

**Вступна частина листівки майже повністю дублює текст вступної частини оголошення вміщеному у додатку № 151 (ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 117. – Арк. 32), з тією різницею що тут йдеться про нові ціни на олійні та бобові культури значно підвищені, відсутність різниці між заготівельними і закупівельними цінами; що здачі підлягають, культури не потрібні для засіву та прохарчування і поставка здійснюється прямо на пункти „Заготзерна” або через сільські кооперативи, а товари першої необхідності, відпускатимуться лише тим, хто виконав повністю обов'язок поставки. (Прим. автора).

Подано за: ЦДАВО України. – Ф.3206. – Оп.2. – Спр.117. – Арк.38.

Додаток № 161

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЦІНИ БОБОВИХ КУЛЬТУР*

На основі розпорядження Начального Коменданта Тилового Військового Округу від 17 липня 1941 р. від 15 серпня 1941 р. обов'язуватимуть слідуєчи найвищі ціни за 100 кг.:

1. Сочевиця	Тип А	Тип Б	Тип Ц
а) 6,25 мм	78 руб.	68 руб.	51 руб.
б) 5,25 мм	57 руб.	46 руб.	36 руб.
в) 4,25 мм	40 руб.	35 руб.	30 руб.
д) відходи	15 руб.	15 руб.	15 руб.
е) дрібнота	24 руб.	24 руб.	24 руб.
2. Горох		3. Кінський біб	
а) крупний	2 руб.	а) ясний	25 руб.
б) середній	36 руб.	б) сумішний	22 руб.
в) дрібний	32 руб.		
г) шарий	27 руб.		
4. Фасоля харчова			
а) біла „Бомба”	64 руб.	і) Ряба	32 руб.
б) біла „Цукрова”	58 руб.	к) Зелена	41 руб.
в) біла „Півцукрова”	54 руб.	л) Вишнева	34 руб.
д) біла „Перлівка”	52 руб.	м) Ясно бронзова	24 руб.
е) біла „Змійка”	52 руб.	н) Суміш білої	41 руб.
ф) біла „Рачки”	52 руб.	о) Суміш зеленої	37 руб.
г) біла „Лопата”	58 руб.	п) Суміш різних	28 руб.

(10 руб. = 1 рейхсмарка)

Ці ціни – за добрі, здорові, сухі та середньої якості бобові культури. Дотеперішні приписи про якість, як також існуючі приписи про пониження якості бобових культур, лишаються незмінні. Пoviщі ціни не можуть бути підвищені...

...Протидіяння установленим зарядженням цього суворо каратимуться згідно з діючим законом.

30 серпня 1941 р.

Південна Інспекція Господарства.
Відділ Хліборобства.

*Орфографію оригіналу збережено

Подано за: ЦДАВО України. – Ф.3206. – Оп.2. – Спр.117. – Арк. 50.

**Додаток № 162
(продовження)**

IV. НАСІННЯ КОНЮШИНИ І ТРАВ:

	Заготівельна ціна за 100 кг.	Продажна ціна за 100 кг.
Червона конюшина	845 крб.	1110 крб.
Біла конюшина	1040 крб.	1350 крб.
Шведська конюшина	910 крб.	1185 крб.
Люцерна	1055 крб.	1375 крб.
Еспарцет в стручках	175 крб.	230 крб.
Англійський райгас	750 крб.	950 крб.
Французький райгас	700 крб.	910 крб.
Італійський райгас	480 крб.	675 крб.
Вестерфальський райгас	400 крб.	520 крб.
Тімотка	610 крб.	790 крб.
Ржа збірна	750 крб.	880 крб.
Трісне	600 крб.	720 крб.
Мітлиця	1120 крб.	1320 крб.
Вівсяник луговий	800 крб.	1050 крб.
Вівсяник червоний	520 крб.	1810 крб.
Лисохвіст	1220 крб.	1560 крб.
Середеля	275 крб.	330 крб.
Суданка	120 крб.	145 крб.
Сорго (турецьке просо)	30 крб.	36 крб.

За доставлене на пункти „Держсортфонду” насіння відповідного сорту дозволяється надбавка до 25 % вищезгаданих цін.

За доставку понад вимоги задачі конюшини і люцерни – допускається надбавка до 50 % заготівельних цін.

Дата відсутня.

Начальник Команди Збройних Сил.
Південна Інспекція господарства.
Відділ Хліборобства.

*Орфографію оригіналу збережено.

Подано за: ЦДАВО України. – Ф.3206. – Оп.1. – Спр.39. – Арк. 6 – 7.

Додаток № 163

ЛИСТІВКА З ПРОПОЗИЦІЄЮ СЕЛЯНАМ ЗДАВАТИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ПРОДУКЦІЮ ТА НОРМИ ЇЇ ПУНКТУВАННЯ*

СЕЛЯНИ!

Рейхскомісаріат України видав розпорядження, щоб працюючому сільськогосподарському населенню видавати за здані продукти потрібні товари. За кожний доставлений Вами продукт Ви одержите при здачі посвідку за купу, в якій зазначено вартість пунктів, котрі Ви можете зараз же реалізувати в районній станиці або в своїй сільській кооперативі. За продукти, які заготовляє Ваша кооператива, Ви одержуєте товари зараз при здачі, а коли на місці кооператив їх не має, то по пред'явленні поквитовання відбору продуктів в районній станиці, до котрої належить Ваша кооператива.

Майже всі товари, які Вам потрібні, можете закупити! Сіль, цукор, горілка, сірники, тощо предмети потрібні в господарстві, предмети щоденного вжитку, текстильні товари та ще багато бажаних предметів в обмеженій кількості.

Якщо не має зараз товару, або хто хоче зібрати більшу кількість пунктів, то гарантується, що зібрані пункти не втратять своєї вартості.

ПУНКТУВАННЯ

Збіжжя

За 100 кг – 100 пунктів

Птиця

Гуси та індки за 1 кг – 40 пунктів

Курки та качки за 1 кг – 30 пунктів

Яйця

1 яйце – 1 пункт

Молоко

1 літр з 3,8 % товщу – 1 пункт

Худоба

У залежності від ваги – 200/500 пунктів

Свині

У залежності від ваги – 200/500 пунктів

Мед

1 кг – 30 пунктів

Овочі та городина

За 10 крб. вартості доставленого продукту:

яблука – 60 пунктів

грушки – 30 пунктів

кісточкові фрукти – 30 пунктів

горіхи – 60 пунктів

цибуля – 40 пунктів

Далі буде преміюватися насіння, зерно, лікарські рослини, риба тощо.

Предмети вжитку

Цукор 1 кг – 100 пунктів

Сіль 1 кг – 30 пунктів

Горілка 1 л – 100 пунктів

Цигарки 1 шт. – 1 пункт

Текстильні товари

За 10 крб. продажної вартості – 30 пунктів

Предмети домашнього вжитку

Сірники 1 коробка – 20 пунктів

Порошок для прання 1 кг – 50 пунктів

Гас 1 л – 50 пунктів

Сільськогосподарські дрібні предмети

1 коса – 200 пунктів

1 серп – 75 пунктів

1 лопата – 50 пунктів

Залізні товари, паперові вироби, біжутерія – частинно за твердою вартістю пунктів або за вартістю товару 10 крб. продажної вартості – 20/30 пунктів.

Центрاليا за купу і збуту на Україні.

Товариство з обмеженою відповідальністю.

Волинська головна філія.

*Орфографію оригіналу збережено

Подано за: ЦДАВО України. – Ф.3206. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.1-1зв.

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ХОРОЛЬСЬКОЇ РАЙОННОЇ УПРАВИ АДРЕСОВАНІ СТАРОСТІ ПАВЛІВСЬКОЇ СУЛЬУПРАВИ *

2.01.1943 р. З метою повної уборки очерету і забезпечення паливом та будівельними матеріалами населення, косовиця на болотах торфорозробки проводиться за половинну частину. Як обов'язкове правило виділити для цього 8 чоловік косарів з своїми косами з 4.01.1943 р. Можуть бути і добровольці ще. Брати з собою харчі.

3.01.1943 р. За розпорядженням сільськогосподарського інспектора в обов'язковому порядку доставити на базу „Заготскот” станції Хорол у лютому 1943 р. 8 шт. свиней вагою не менше 75 кг. Якщо є свині такою вагою в громадських дворах, то їх теж треба здавати, які будуть зараховані в обов'язкову поставку.

Відповідальність покладається персонально на старосту сільуправи.

4.01.1943 р. Доводимо до відому, що потреби селян у лісоматеріалі на відбудову та ремонт хат, колодязів, сараїв тощо Райземуправа задовольнити не може.

4.01.1943 р. 5.01.1943 р. на 7⁰⁰ направити в Гебітскомісаріат камінщиків – 3 чол. та пильщиків – 2 чол. терміном на 2 тижні для виконання термінових робіт.

11.01.1943 р. За розпорядженням сільськогосподарського інспектора 13.01.43 р. в обов'язковому порядку доставити на базу „Заготскот” станції Хорол 5 штук свиней, вагою не менше 100 кг.

Відповідальність покладається персонально на старосту сільуправи.

11.01.1943 р. Райуправа повідомляє, що з гр. Федіренка Ігоря та Соболя Василя накладений штраф в сумі 200 карбованців на кожного знімається.

14.01.1943 р. Для забезпечення постачання армії молочними продуктами Гебітскомісаром було видано наказ про встановлення норм здачі молока на 1943 р. з щоденною здачою не менше 2 – 3 л власниками корів, які виконали план здачі молока в 1942 р., а власники корів, які не виконали план 1942 р. – повинні здавати 3 – 4 л.

14.01.1943 р. Роз'яснюємо: 1. За здані починаючи з 1.09.42 р. свині на „Заготскот” ніяких додаткових доплат і розкладок грошима серед селян роботи не треба. Кожен здавець один або два при об'єднаній здачі – одержують вартість за здані свині по заготівельній ціні та дозвіл на забій другої штуки.

2. За рогату худобу треба розраховуватись так: а) коли корови вилучені за невиконання молокоздачі – цим господарям ніякої додаткової платні не видавать. Кожний з них одержує від „Заготскоту” заготовчу вартість і все; б) коли ж рогата худоба здається в м'ясопоставку по нашим рознарядкам – тоді проводиться як і раніше оплата за здану вагу по 6 крб. за 1 кг за рахунок розкладок серед селян.

14.01.1943 р. План здачі кінського волосся та волосся великої рогатої худоби на 1942 р. – 35 кг і 45 кг. На 1.01.1943 р. здали лише 19,5 кг. Попереджаємо старосту про обов'язкове виконання планових завдань і вимагаємо терміново здати доведену планом кількість волосся.

14.01.1943 р. Розгляд справ на садиби та хати припинити. Роз'яснюю – раз хата та садиба репресованого продана сільуправою кому б то не було, той являється до особливого розпорядження німецьких властей їх повним власником. У тому разі коли репресований повернувся і в даний час мешкає у бувшій своїй хаті, але проданій сільуправою, то він являється лише як квартирант і ніяких прав на хату, садибу, а також на дерева не має.

15.01.1943 р. Направити з 18.01.1943 р. 2 парокінних підводи з громадського господарства в м. Лубни на перевезення дров. Коні повинні бути здорові, забезпечені фуражом на 6 днів, а підводчики з своїми продуктами харчування на цей же час. Хлібом будуть забезпечені на місці за готівку.

Завдання військове і підлягає беззаперечному виконанню. За кожен не вислану підводу штраф 200 крб. старості.

15.01.1943 р. Для тих, хто виконав план молокоздачі виділено 650 кг макухи, одержати через райспоживспілку, видати під розписку.

Додаток № 164
(продовження)

16.01.1943 р. Згідно розпорядженням Гебітскомісара священникам суворо забороняється збирати продукти у населення. Священики повинні одержувати продукти на рівні з українськими робітниками та службовцями.

16.01.1943 р. Вже не одноразово були дані розпорядження про прибирання рештків будинків на полі (тобто на хуторах) і в селі, але робота не проведена. Райуправа категорично вимагає під особисту відповідальність старости виділити спеціальні бригади для розрізнення, розвозки і т. д. рештків будівель та засипку ям, старих колодязів. Останній срок виконання 23.01 – 31.01 1943 р. Повідомити про виконання. За невиконання староста буде притягнутий до суворой відповідальності.

16.01.1943 р. Згідно з розпорядженням Гебітскомісара священникам забороняється при хрещенні дітей давати інше ім'я, ніж воно вже записано по документам ЗАГСу. Попередити священників. На випадок невиконання – повідомити райуправу для повідомлення Гебітскомісара.

16.01.1943 р. Всім старостам сільуправ та голові райспоживспілки згідно розпорядження Гебітскомісара організувати збір всього металолому, який є на території сільуправи, включаючи всі військові матеріали і поламані машини, які залишались від Советів. До 15.02 весь лом звести у споживчі товариства, після чого до 15.03 – доставить до м. Хорол на базу райспоживспілки.

16.01.1943 р. За розпорядженням сільськогосподарського інспектора, в обов'язковому порядку доставити на базу „Заготскот” станції Хорол на 19 – 20.01.1943 р. 2 свині вагою по 100 кг.

Відповідальність покладається персонально на старосту сільуправи.

20.01.1943 р. За розпорядженням сільськогосподарського інспектора в обов'язковому порядку доставити на базу „Заготскот” станції Хорол на 23 – 25.01.1943 р. 5 свиней вагою по 90 – 100 кг.

Відповідальність покладається персонально на старосту сільуправи.

20.01.1943 р. З 1.02.1943 р. знову виділити 2 підводи на тих же умовах що й раніше для перевезення дров у м. Лубни.

21.03.1943 р. На весні 1943 р. розпочнеться робота по відновленню телефонного зв'язку з селами, при чому робота буде проводитися за рахунок місцевих ресурсів. Райуправа зобов'язує встановити суворий контроль за охороною стовпів, проволоки, яка є на телефонній лінії. За крадіжки – сувора відповідальність.

23.01.1943 р. За розпорядженням сільськогосподарського інспектора в обов'язковому порядку доставити на базу „Заготскот” станції Хорол на 24.01.1943 р. 2 шт. великої рогатої худоби.

Відповідальність покладається персонально на старосту сільуправи.

23.01.1943 р. Перепис тваринництва на 1.01.1943 р. виявив великі розходження – нестачі проти попереднього перепису. Напевно припущено значні утаювання або скритий забій худоби і свиней.

З цього приводу буде проведено нараду старост, де вони звітуватимуть з цього питання.

29.01.1943 р. На підставі розпорядження Гебітскомісара особи, на яких накладено штраф і не сплатили штраф з причини відмовлення або неспроможності – повинні відбутися кару у вигляді арешту.

1.02.1943 р. На підставі розпорядження обласного Гебітскомісара широко оголосити населенню про заборону їзди по профілірованій дорозі.

2.02.1943 р. На підставі розпорядження Гебітскомісара райуправа повідомляє, що особи, які будуть забивати нелегальним шляхом худобу, підлягають штрафу не менше як 1000 крб. і в них буде конфіскована вся худоба, яка є в господарстві.

При відсутності худоби – штраф 3000 крб. У разі несплати штрафу – примусова праця – 6 місяців. При несплаті штрафу 1000 крб. – примусова праця 4 місяці.

4.02.1943 р. На Павлівську сільуправу виділено 500 кулів очерету як будівничого матеріалу вкрай нужденним для укрівлі будівель. Необхідно терміново оплатити і забрати!

Додаток № 164
(продовження)

4.02.1943 р.

Всім старостам сільуправ.

Згідно з розпорядженням Гебітскомісара:

1. Якщо лікарю доводиться далеко їхати до хворого, то йому обов'язково повинна бути надана підвода.
2. Переїзд за межі області німцям руського підданства і українцям суворо заборонено. Дозвіл на це дає виключно Гебітскомісар.

5.02.1943 р. Постановою Хорольської райуправи від 5.02.1943 р. на підставі розпорядження по Київській Генеральній окрузі податок на собак встановлено 150 крб. на рік. Хто має більш як одну, то за кожну другу податок становить 300 крб. на рік.

10.02.1943 р. Вам було дано розпорядження подати список обездолених.

Вами не подано такого списку по сільській управі.

Попереджаємо, що коли не буде подано списків до 20.02.1943 р. з повною характеристикою (коли прибув, сімейний стан, інвалідність, працездатність і інше) то будемо вважати, що у Вас таких немає, і тому ніякої допомоги видаватись не буде.

11.02.1943 р. Перевіркою вітряних млинів встановлено, що деякі громдвори перемелюють зерно без дозволу сільськогосподарської інспекції (земуправ), а в деяких перемелюється навіть жито та пшениця.

Нагадуємо: 1. Перемол зерна ячменю і проса як для громдворів, так і для населення (селян) буде проводитися виключно в держмліні в м. Хоролі.

2. Перемелення ячменю і проса в вітряках категорично заборонено. Гречка і кукурудза буде перемелювана в 32-му мліні в м. Хоролі або Ново-Аврамівському. У виняткових випадках тим Громдворам де буде встановлена повна відсутність дров, може буде дозволено перемол гречки і кукурудзи в вітряних млинах.

3. Проводити перемол зерна можна виключно за дозволом сільськогосподарської інспекції.

4. Дозвіл буде видаватися як і раніше після здачі мірчука в „Заготзерно”.

Мірчук відправляється 2 рази на місяць на „Заготзерно” – 15 і 30 числа в розмірі 15 % тієї культуурою, що перемелюється.

17.02.1943 р. На підставі постанови Гебітскомісара від 15.02.1943 р. за забій бика громадянина с. Павлівка Ситника Ємільяна оштрафувати на 2000 крб. Штраф оплати протягом 3 днів.

17.02.1943 р. З 17.02.1943 р. заборонено будь-який рух після стемніння по проїзджим шляхам та залізною дорогою.

Рух населення дозволено на віддалі до 100 м від будь-яких шляхів. Якщо порушення – то стрілятимуть.

17.02.1943 р. За самовільний забір лісоматеріалу, зокрема держаків в лісі урочища „Рівні”, старосту Павлівської сільуправи Іванченка оштрафувати на 100 крб.

25.02.1943 р. Із діжурних підвод, які були вислані в розпорядження райземуправи, частина їздових самовільно, взявши коней та транспорт, а деякі кинувши транспорт і коні, самовільно повернулися в громадські двори.

Наказую негайно таких заарештувати і переправити до райземуправи, а на їх місце направити нові.

6.03.1943 р. Для відзначення здатчиків молока і яєць, що виконали свої плани обов'язкової поставки в 1 кв. 1943 р. буде видаватися промкрам, а саме: сірники, махорка, сіль і інше. Тим, хто виконав свої плани до 20.03. буде видано 1,5 норми, а тим, хто виконав свої норми до кінця 1 кв. – 1 норма.

6.03.1943 р. 10.03.1943 р. скликається нарада всіх старост сільуправ, інспекторів заготівель, старост Громгосподарств, зав. господарствами, старших рахівників, бригадирів рільничних бригад, зав. фермами, ветсанітарів, дільничних агрономів, зоотехніків, ветробітників, по одному представнику від хліборобських спілок, по одному представнику від кожних 30 хат.

9.03.1943 р. За розпорядженням сільськогосподарської інспекції негайно зробити перевірку наявності свиней та рогатої худоби кожного селянина проти даних по списку перепису по стану на 1.01.1943 р. Коли буде виявлено забій або продажу без дозволу – скласти списки таких селян і подати в Райземуправління для притягнення до відповідальності.

Додаток № 164
(продовження)

9.03.1943 р. В целях предупреждения эпидемических заболеваний в наступном весенне-летнем сезоне, Вам необходимо провести саносмотр всей территории села и акты смотра доставить в РЗО. Необходимо привести в порядок все колодцы, убрать дворы, следить за правилами хранения и вывозки навоза, в каждом дворе построить туалеты.

За невыполнение – штраф.

10.03.1943 р. Не пізніше 15.03.1943 р. надіслати в РЗУ списки евакуйованих осіб з інших областей і на даний момент проживаючих на території Вашої сільуправи.

13.03.1943 р. Згідно розпорядження Гебітскомісара від 11 березня 1943 р. робочий день повинен починатись о 6 год. ранку і закінчуватись о 17 год. вечора. Перерва на обід з 11 до 12 год.

18.03.1943 р. До 21.03.1943 р. подати до РЗУ відомості чи є на території Вашої сільуправи відставші від своїх частин в час евакуації солдати і скільки: румунів, італійців, болгарів, словаків, угорців, а також які служили в ХІВІ.

27.03.1943 р. Для відпуску обездоленому населенню в Ваше розпорядження виділено 1,0 т картоплі, яку потрібно через своє споживче товариство забрати на Вишняківському спиртзаводі. Споживче товариство повинно відпускати цю картоплю виключно по рознарядкам, по 2 крб. за кг: як сівматеріал на посадку прибувшим в село, обездоленим сім'ям що не мали своїх городів в минулому році та іншому бідному населенню, що не мають посівматеріалу.

29.03.1943 р. Привести всі шляхи в проїзжчий стан і надалі утримувати їх систематично, які проходять по території вашої сільуправи.

29.03.1943 р. Окремі селяни, які мають свиноматок повинні продавати поросят селянам виключно за гроші по 15 крб. за кг. Забороняється продавати за натуру (одіж, хліб, обув та ін.). Винні будуть суворо покарані.

30.03.1943 р. Райуправа пропонує організувати добровільний збір коштів на утримання безпритульних дітей і інвалідів. Орієнтовано передбачена сума від с. Павлівка – 1000 крб.

30.03.1943 р. З метою охоплення обліком населення Райуправа пропонує:

- 1) Перевірити по всіх населених пунктах чи немає таких громадян, які встановленим порядком не приписані в сільуправі;
- 2) Коли є такі особи, то старості сільуправи з ними прибути в Райуправу (паспортний стіл) зі всіма наявними у них документами та справками сільуправи на кожного з них для одержання дозволу на приписку;
- 3) Перевірити у всіх громадян оформлених припискою наявність у них оформлених паспортів або особових посвідок. Всім громадянам, у яких не буде вказаних паспортів або особових довідок зараз же разом із старостою сільуправи прибути а райуправу для одержання дублікатів вказаних документів;
- 4) Поруч з тим, ще раз нагадуємо про вдосконалення обліку населення переведеного Вами останнім часом по сімейним карткам, дотримуючись в цій справі надісланих в свій час директивних вказівок Райуправи.
- 5) Райуправа попереджає, що в разі виявлення осіб мешкаючих на терені Вашого села неоформлених припискою або хоч прописані, але без встановленого у них документа (паспорт або особова довідка) староста сільуправи буде відповідати по законам військового часу, а дані особи підлягають затриманню. Термін виконання – до 14.04.1943 р.

01.04.1943 р. Надішліть списки власників велосипедів, та наявність автомашин в громадських господарствах та інших установах села.

6.04.1943 р. Згідно вказівок Гебітскомісара з 1.05.1943 р. повинні розпочати роботу школи району.

Під особисту відповідальність привести в належний стан шкільні приміщення на терені дорученої сільуправи.

Роботу закінчити до 15.04.1943 р.

9.04.1943 р. Згідно розпорядження Гебітскомісара від 8.05.1943 р. Хорольська райуправа повідомляє, що базарні дні дозволяються лише в неділю, в останні дні базари заборонені.

**Додаток № 164
(продовження)**

Використання підвід для поїздки на базар категорично заборонено.

9.04.1943 р. Згідно розпорядження Гебітскомісара від 8.04.1943 р. Хорольська райуправа повідомляє, що хати і все майно, яке залишено особами, що вибули на роботу в Німеччину повинно охоронятися в належному стані. Розпоряджатися ним ніхто не має права.

10.04.1943 р. За розпорядженням військової сільськогосподарської інспекції для задоволення особливо гострих потреб селян дозволяється зрубати на садибних ділянках селян _ м³ (для с. Павлівки, наприклад, 15 м³) будівельного лісоматеріалу. Визначити на ділянках яких селян є потрібне дерево з назвою породи, розміри. Розподіл матеріалу: в 1-шу чергу серед селян, хати та колодязі яких потребують ремонту, та в 2-гу серед тих, що розпочали будівництво хат в минулому році.

12.04.1943 р. Для прискорення розвитку свинарства в районі необхідно збільшити кількість свиноматок. За розпорядженням крайсландвірта зробити перепис свиноматок у окремих селян.

За кожні вирощені і продані по нарядом Земуправи 10 шт. ділових поросят по цінам не вище 25 крб. (взамін встановлених раніше 15 крб.) за кг з 1.04.1943 р. буде дано кожному дозвіл на забій однієї штуки свиней без здачі державі, себто на 100 % на його користь. Продаж поросят за будь-яку натуру забороняється.

12.04.1943 р. Норма здачі овечього и козиного молока: с 1-й овцы на год – 25 л; с 1-й козы на год – 20 л.

12.04.1943 р. На підставі розпорядження Гебітскомісара продаж жилих будинків проводиться лише з дозволу старости сільуправи з затвердженням Райуправою.

14.04.1943 р. Знаряджено через споживчу кооперацію для видачі платникам яйцездачі та молокоздачі, виконавши план 1-го кв. 1943 р. солі 27 кг, сірників 54 коробки, махорки – 5,4 кг за нормами:

по яйцездачі:	по молокоздачі:
сіль – 1 кг	2 кг
сірники – 2 коробки	3 коробки
махорка – 0,2 кг	0,3 кг

15.04.1943 р. Надішліть списки власників мотоциклів.

15.04.1943 р. Ставки зарплати працівників сільуправи: староста – 315 крб., секретар – 250 крб., уборщиця – 30 крб.

23.04.1943 р. Служба божа в ніч з 24 на 25.04.1943 р. за розпорядженням Гебітскомісара може проходити всю ніч і пересування дозволяється всю ніч.

5.05.1943 р. Громадське господарство одержану сіль під заготівлю картоплі і соняшнику своїм членам розподіляє з такого розрахунку: за 1 кг солі – 5 кг картоплі, 0,5 кг соняшнику. Сіль відпускати за гроші, а за картоплю і соняшник платити по заготівельним цінам.

6.05.1943 р. На підставі розпорядження Гебітскомісара: при появі кочуючих циган – негайно затримувати і направляти в поліцію. Вислати списки циган, які живуть постійно на території Вашої сільуправи.

7.05.1943 р. Райуправа пропонує 13.05.1943 р. представити 1 чоловіка фізично здорового для відправки на Донбас. Коли є шахтарі – то їх у першу чергу.

12.05.1943 р. до 14.05.1943 р. подати списки осіб, виділених для поїздки на екскурсію в Німеччину та характеристики на них.

14.05.1943 р. Організувати обприскування дерев після цвітіння. Якщо буде виявлено пошкодження дерева – то їх зрубають, а винних до відповідальності.

Додаток № 164
(продовження)

14.05.1943 р. Про запис дітей, батько яких не встановлений. Дитину записувати на прізвище матері, а в примітці зазначати, що по заяві матері батьком дитини є такий-то. І лише після рішення суду зазначати прізвище батька.

14.05.1943 р. На підставі розпорядження Гебітскомісара надіслати в РЗУ відомості про наявність звонів на території сільуправи, вказавши: кількість, де знаходиться, розмір та вагу.

14.05.1943 р. До 1.06.1943 р. провести впорядкування і благоустрій колодязів загального користування.

З 20.05 по 20.06. провести обов'язкове противорецедивне лікування осіб, які хворіли на малярію в минулому році. Списки маляріків скласти на підставі реєстрового матеріалу медпунктів і обслідування населення лікарями по кожному населеному пункту.

18.05.1943 р. За даними вказівками Шефом району про виплату допомоги сімействам, родини яких виїхали до Німеччини на працю, видається допомога в розмірі 130 крб. на одного працюючого.

Вам необхідно подати відомості на виплату допомоги на травень місяць, а також на тих, хто не одержував допомогу з 1.10.1942 р. по 1.05.1943 р.

...З 1-го травня 1943 р. буде виплачуватись зарплата вчителям Ваших шкіл в розмірі 600 крб. на місяць.

18.05.1943 р. Є факти, порушення встановлення порядку оформлення матеріалів про шлюб. Потрібно дотримуватись такого порядку:

1) Про осіб, які вступили у шлюб повинна бути оголошена об'ява, яка вивішена на видному місці не менше, як за 10 днів до оформлення шлюбу.

2) Про дозвіл на шлюб повинна бути подана заява від обох осіб..., з обов'язковою явкою їх в райуправу. До заяви додаються такі документи:

а) про те, що холостий, теж дівчина

б) про сімейний стан того і другого

в) довідка про стан здоров'я

г) копію оголошення про вступ до шлюбу.

Якщо у старости є якісь зауваження до даного шлюбу – то вони подаються окремо.

21.05.1943 р. Згідно розпорядження Гебітскомісара батьки дітей, які без поважних причин не відвідують школи, чим порушують обов'язкове навчання – повинні притягатися до штрафу – від 50 до 100 крб. Накладає штраф староста сільуправи. 1-й раз штраф – 50 крб., вдруге – 100 крб., але після кожного випадку накладання штрафу на осіб, які притягнуті до штрафу – надіслати списки Райуправі.

21.05.1943 р. Є випадки, коли старости не стягують податків з приїзжих артистів.

Постановки вистав артисти мають право лише тоді, коли є візи Райуправи на роз'їзди по селам району. Староста сільуправи організовує всю виручку у себе, після чого робить відрахування фінвідділу 15 % з валової виручки, за аренду приміщення по умові, і лише після цього віддає гроші артистам, давши довідку, що податок стягнуто.

25.05.1943 р. В с. Павлівка до цього часу не зареєстровано 13 веломашин. Якщо не зареєструють до 1.06.1943 р., то будуть подані списки у поліцію для вилучення.

29.05.1943 р. Є випадки, коли священики проводять релігійні обряди (хрещення, похорони, вінчання) раніше ніж ці акти зареєстровані в Сіль- або Міськуправі, чого ні в якому разі робити не можна.

Попередити священиків про дотримання вимог.

29.05.1943 р. Стан забезпечення рай. лікарні білизною настільки тяжкий, що хворі, які прибувають на лікування, не можуть бути забезпечені нею. Це негативно відбилосся на ефективності лікування.

Щоб забезпечити кращі умови Райуправа зобов'язує провести роботу по роз'ясненню серед населення і про добровільний продаж чи то пожертвування полотна для райлікарні. На с. Павлівка завдання зібрати 15 м полотна.

31.05.1943 р. Встановлено, що селяни навмисно здавали в обов'язкову поставку свиней меншої ваги, а забивали для себе, згідно виданого дозволу, значно більшої ваги, чим зменшувалася здача м'яса для державних потреб. Не всі шкіри забитих на дому свиней здавались.

**Додаток № 164
(продовження)**

Тому з 1.06.1943 р. запроваджується зовсім новий порядок забою:

1. В обов'язкову поставку державі здавати свині вагою не менше 80 кг.
2. Забивати для себе буде дозволено меншої або рівної ваги. Суворо забороняється забивати більшої ваги; такі випадки будуть розглядатися як таємний забій.
3. Забій дозволяється виключно на бойнях.
4. Шкіри забитих свиней знімати на бойнях. Відповідає боєць і негайно передає споживчій кооперації за розпискою крамника на довідці.
5. Старости сільуправи та інспектор заготівель контролюють відбір свиней (куди які).
6. Після здачі свиней в обов'язкову поставку та після одержання грошей власники свиней передають квитки „Заготскота” в сільуправу, яка подає їх в III-й відділ Земуправи і сам інспектор заготівель безпосередньо одержує дозвіл на забій в Земуправі. Власникам свиней дозвіли на забій на руки не видаються.
7. ...Коли виявиться, що свиня, яку дозволили забивати більша, то допускати до забою не можна до того часу, коли буде здана в обпоставку друга свиня такої ж, або більшої ваги.

- * **Примітки:**
1. Розпорядження такого ж змісту направлялися всім старостам сільуправ підпорядкованих Хорольській районній управі. У надрукований стандартний бланк вписувалася назва сільуправи та, при потребі конкретизувати, завдання стосовно неї.
 2. Орфографію оригіналів збережено.
 3. У справах також багато розпоряджень щодо молокопоставок та яйцепоставок, інші розпорядження Гебтскомісара. У всіх документах містяться погрози про покарання за невиконання поставок.

Подано за: ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 132. – Арк. 1 – 3, 5 – 7, 10 – 11, 13 – 20, 24 – 28, 38, 40, 43, 46 – 47, 48, 50, 58 – 59, 65 – 66, 70, 74, 80; Спр. 133. – Арк. 1, 5 – 7, 12, 14, 21 – 23, 25, 26 зв., 29, 32, 37 – 40, 43 – 44, 47 – 48, 50, 55, 65, 70, 72, 74, 76, 80, 81, 83, 87 – 88, 91, 94, 96, 98, 100.

Додаток № 165

МЕРЕЖА КООПЕРАТИВНОЇ СИСТЕМИ „ВУКОПСІЛКИ” СТАНОМ НА 1 ЛИПНЯ 1942 р.

Обласна споживча спілка	Районних споживчих спілок	Споживчих товариств
1. Київська	44	1254
2. Полтавська	44	564
3. Житомирська	37	811
4. Вінницька	23	557
5. Луцька	59	1209
6. Кам'янець-Подільська	37	447
7. Дніпропетровська	26	386
8. Запорізька	19	157
9. Мелітопільська	17	107
10. Сімферопільська	33	178
11. Кіровоградська	25	343
12. Миколаївська	31	136
13. Чернігівська	32	613
14. Сумська	24	336
15. Донецька	38	226
16. Харківська	33	458
Разом 16 облспоживспілок мали	522 райспоживспілки	7782 споживчі товариства

Подано за: Витанович Ілля. Історія кооперативного руху. Із праць Історично-Філософської Секції НТШ. ТУК – Товариство української кооперації. – Нью-Йорк, 1964. – С. 511.

Додаток № 166

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН, ЗА ЯКИМ РЕКОМЕНДУВАЛОСЯ ЗДІЙСНЮВАТИ НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У ШКОЛАХ «НОВОГО ЗРАЗКА»

№ п/ п	Назва навчальних дисциплін	I клас		II клас		III клас		IV клас		V клас		VI клас		VII клас	
		НАВЧАЛЬНІ ГОДИНИ													
		Тижневі	Річні	Тижневі	Річні	Тижневі	Річні	Тижневі	Річні	Тижневі	Річні	Тижневі	Річні	Тижневі	Річні
1.	Закон Божий	2	62	2	62	2	62	2	62	2	62	2	62	2	62
2.	Українська мова	10	310	10	310	8	248	6	186	8	258	7	224	5	155
3.	Німецька мова	–	–	–	–	3	93	3	93	5	155	5	155	5	155
4.	Арифметика	6	186	6	186	5	155	5	155	2	62	–	–	–	–
5.	Алгебра	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	6	186	5	155
6.	Природознавство	–	–	–	–	1	31	2	62	4	128	3	93	3	93
7.	Історія України	–	–	–	–	1	31	2	62	3	93	3	93	2	62
8.	Географія	–	–	–	–	1	31	2	62	3	93	2	62	3	93
9.	Співи	1	31	1	31	1	31	–	–	1	31	1	31	1	31
10.	Каліграфія	2	62	2	62	1	31	–	–	–	–	–	–	–	–
11.	Малювання	1	31	1	31	1	31	1	31	1	31	1	31	1	31
12.	Фізика	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	93	3	93
13.	Хімія	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	93
14.	Креслення	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	31	1	31
15.	Ручна праця	1	31	1	31	1	31	1	31	–	–	–	–	–	–
16.	Фізкультура	1	31	1	31	1	31	1	31	1	31	1	31	1	31

Подано за: Гінда В.В. Освітні заклади Вінниччини в умовах фашистського «нового порядку». 1941 – 1944 рр. / В.В. Гінда // Сторінки воєнної історії України : Зб. Наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 299.